ББК 26.8
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №2 (випуск 28). – 2010. – 290 с.

Засновано у листопаді 1997 року. Виходить 2 рази на рік.

Друкується за рішення Вченої Ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Брич В.Я. **–** д.е.н., професор
Заставецька О.В. – д.г.н., професор
Іщук С.І. – д.г.н., професор
Ковальчук І.П. – д.г.н., професор
Позняк С.П. – д.г.н., професор
Рудько Г.І. – д.г.н., д.т.н., д.г.-м.н, професор
Свинко Й.М. – к.г.-м.н., професор
Сивий М.Я. – д.г.н., професор
Царик Л.П. – д.г.н., професор (головний редактор)
Царик П.Л. – к.г.н., доцент (відповідальний секретар)

Збірник входить до переліку наукових фахових видань ВАК України. Свідоцтво про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10. 2010р.
Затверджено рішенням Президії ВАК в якості фахового видання 26.05.2010р.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей

ББК 26.8
Н 34

© Тернопільський національний педагогічний університет,
імені Володимира Гнатюка, 2010

ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЇ

УДК 911.3

Валентина СМАЛЬ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

У статті розглянуто історію формування поглядів на економіку знань, окреслено основні напрямки розвитку теорії економіки знань, уточнено розуміння та вживання окремих термінів та понять, запропоновано підходи до вивчення економіки знань.

***Ключові слова**: економіка знань, знання, інформація, напрямки дослідження, знаннєємні сектори економіки.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. "Інформаційна епоха", "економіка знань" – терміни, що найчастіше використовуються вченими, політиками та практиками щодо нинішнього стану економіки. Поява так званої економіки знань пояснюється зростанням ролі знань в усіх видах економічної діяльності.

Знання перетворились на суттєву частину виробництва у доповнення до землі, праці, капіталу і все частіше розглядаються як рушійна сила місцевого, національного і глобального економічного розвитку. Знання стали чи не найважливішим фактором, що визначає стандарти життя. Сучасні найбільш технологічно передові економіки є дійсно такими, що базуються на знаннях. Головне джерело багатства економіки цих країн переорієнтувалось з природних активів (землі і відносно некваліфікованої праці) через матеріальні активи (будинки, фінанси, машини і обладнання) до нематеріальних активів (різного роду знання та інформація), які можуть стати надбанням людини, організації, чи бути втіленими у фізичні активи.

Кардинальне переформатування економічної діяльності, обумовлене зростанням ролі знань, стало темою активних наукових дискусій, що ведуться представниками різних галузей знань, включаючи географів, які здатні забезпечити просторовий аналіз як сектору, що продукує знання, так і галузей, що користуються його результатами. У зв'язку з цим постає необхідність розробки теоретико-методологічних підходів до вивчення економіки знань, чому присвячене і дане дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея економіки знань зародилась у працях американського економіста австрійського походження Фріца Махлупа (Fritz Machlup), який розрахував, що ще у 1958 р. індустрія знань США складала близько 29% ВНП [18]. Значну роль у популяризації ідей Махлупа відіграв професор Кларк Кер (Clark Kerr), зокрема, виклавши їх у 1963 р. у лекції Годкіна, що щорічно читається видатними людьми у Гарвардському університеті (Godkin Lectures at Harvard). У наступні роки образ економіки знань з'явився у роботах багатьох популярних авторів економічного та соціального спрямування, включаючи Пітера Дракера (Peter Drucker), Роберта Рейча (Robert Reich), Елвіна Тофлера (Alvin Toffler) [14; 23; 25]. Питанням формування економіки знань присвячені також праці таких вітчизняних та російських вчених як В. Гейць, А. Горкін, В. Іноземцев, В. Семиноженко, Л. Федулова, А. Чухно та ін. [2; 4; 6; 7; 9]. Тема економіки знань стала також важливим елементом виступів багатьох політиків, питанням для обговорення на міжнародних зібраннях, предметом прийняття важливих документів. Зокрема, у Європейському Союзі була розроблена програма "Лісабонський порядок денний" ("Lisbon Agenda"), яка була запроваджена у 2000 р. Метою програми стало перетворення Європи до 2010 р. у "найбільш динамічну та конкурентоздатну економіку-на-знаннях у світі".

Розвиток теорії економіки знань йде різними напрямками, які безперечно перекриваються, але відображають відмінності у трактуванні знань як фактора виробництва. Зокрема, різниця полягає у основній сфері спрямування знань, яка, на думку вчених, заслуговує на особливу увагу і є вирішальною для розвитку економіки знань. Роботи Махлупа базуються на ідеї домінування інформаційно-спрямованих галузей (освіта, науково-дослідні роботи, художня творчість, комунікації, інформаційні технології та послуги), центральне місце в яких належить інформації. Їх мета – справляти враження на розум та уяву іншої людини.

Професор Гарвардського університету Джон Гелбрей (John Galbraith) головну роль відводив знанням, що спрямовуються на організацію ефективного управління перетвореннями на великих підприємствах [16]. Ця точка зору була підтримана і набула подальшого розвитку у роботах вченого та відомого консультанта з менеджменту Пітера Дракера та його послідовників. Вони

зосереджувались на використанні інтелекту для постійного оновлення діючих корпорацій [14].

Нью-йоркський економіст Томас Стенбек (Thomas M. Stanback) та його однодумці концентрують свою увагу на знаннєємних ділових послугах (фінанси, бухгалтерський облік, рекламна справа, менеджмент, консалтінг тощо) і вважають цей сектор головним рушієм економіки знань та пропонують відмовитись від традиційного поділу економіки на сектори. На думку П. Даніелса (P. Daniels) і Д. Брайсона (J. Bryson) поділ повинен здійснюватись не у залежності від виду і характеру виробництва та кінцевої продукції, а визначатись рівнем залучених знань [13].

Подібні думки висловлював також М. Кастельс, критикуючи класичний поділ розмежування між вторинним та третинним секторами. Він запропонував розрізняти дві сфери – виробництво товарів і оперування ними та обробку інформації. Перше включає вторинний сектор плюс транспорт та роздрібну і гуртову торгівлю, друге – комунікації, фінанси, страхову справу, оренду, соціальний і персональний сервіс та управління [11].

Ще один напрямок асоціюється з роботами гарвардського соціолога Даніеля Бела (Daniel Bell), який основну увагу приділяє високотехнологічній промисловості та некомерційним послугам, передусім, охороні здоров'я, освіті та управлінню [10].

Ці підходи стали добрим підґрунтям для розробок Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка власне, і була створена для координації наукової і технологічної політики серед країн-членів, якими стали найбільш розвинені країни світу. Розробки ОЕСР є більш практичними, з точки зору конкретних досліджень. Зокрема, ОЕСР спільно з Євросоюзом підготовлено критерії віднесення промислових галузей та секторів сфери послуг до знаннєємних та показники, за якими можна характеризувати економіку знань. Організацією здійснюється моніторинг стану розвитку науки і технологій у країнах-членах.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою будь-якого дослідження є визначеність у використанні понятійно-термінологічного апарату. Перш за потребує уточнення розуміння та вживання таких понять як "економіка знань", "суспільство знань", "економіка, що базується на знаннях", які часто використовуються як взаємозамінні, що, однак, не знімає необхідності їх розмежування. На нашу думку, поняття "економіка знань" (knowledge economy), а також "суспільство знань" (knowledge society) доречніше використовувати для означення так званої "нової економіки", нової форми розвитку суспільства, ядром якої є наукоємне виробництво.

Різні визначення були сформульовані щодо економіки знань, але всі вони наголошували на зростаючій ролі знань як ресурсу розвитку.

На думку українських вчених, "економіка знань (знаннєвомістка економіка) – це економіка, в якій джерелом зростання є як спеціалізовані (наукові), так і повсякденні знання, в результаті використання яких, поряд з природними ресурсами, капіталом і працею домінуючим фактором стають процеси накопичення і використання знань, внаслідок чого постійно зростає конкурентоспроможність економіки" [6, с. 53].

У спільній публікації ОЕСР та Світового банку економіка знань визначається як "економіка, що заохочує організації і людей здобувати, створювати, поширювати і використовувати кодифіковані і неявні знання більш ефективно для більшого економічного та соціального розвитку" [12, с. 32]. У визначенні британського Департаменту торгівлі та промисловості також вказується на зростаючу залежність економіки від ефективного створення, здобування, розподілу та використання знань: "економіка знань – це економіка, в якій генерація та використання знань стали відігравати домінуючу роль у створенні багатства… Це не лише розширення меж знань, а й ефективне використання всіх типів знань в різних видах економічної діяльності" [22, с. 31].

Отже, економіка знань – це стадія розвитку господарства (економіки), в якій основними факторами зростання стають втілені у товари та послуги знання, що закладені у технології, матеріали, а також освіту та навички робочої сили.

Термін "економіка, що базується на знаннях" є дослівним перекладом англомовного терміну "knowledge based economy", яке з'явилося у вжитку переважно завдяки зусиллям Організації економічного співробітництва та розвитку [19; 20]. З огляду на деяку складність такого словосполучення нами було запропоновано вживати термін "економіка-на-знаннях", який є семантично рівнозначним [5]. На нашу думку, поняття "економіка-на-знаннях", більш доречно використовувати щодо сукупності галузей виробничого та невиробничого секторів, функціонування яких значною мірою спирається на знання, представлене чи то у формі високоосвіченої робочої сили або новітніх технологій, чи того й іншого разом. Статистичними службами ОЕСР та ЄС розроблені

відповідні класифікації, які виділяють групи найбільш знаннєємних виробництв та послуг [19; 20]. До перших віднесено виробництво фармацевтичної продукції, біопродуктів; офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин; апаратури для радіо, телебачення та зв'язку; медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників; літальних апаратів, включаючи космічні [19]. Ці виробництва характеризуються високим рівнем інвестицій в інновації, інтенсивним використанням новітніх технологій; високоосвіченою робочою силою [26].

До переліку послуг з інтенсивним використанням знань (knowledge-intensive service) включені водний та авіаційний транспорт; послуги зв'язку; фінансове посередництво; операції з нерухомим майном; оренда; діяльність у сфері інформатизації; НДДКР; діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям; освіта; охорона здоров'я та соціальна робота; рекреаційна, культурна та спортивна діяльність.

У зв'язку зі зростанням ролі знань як фактора економічного зростання посилився також науковий інтерес до інтерпретації знань як наукової категорії, виділення типів знань, розмежування основних понять скажімо, таких як "знання", "інформація", "інновація" тощо.

Відповідно до визначення філософського енциклопедичного словника знання – це "відображення об'єктивних характеристик дійсності у свідомості людини" [8, с.199]. Ф. Махлуп, якому належить першість у використанні терміну "економіка знань" вважав, що знання не мають значення поки вони не мають впливу на людський розум і давав таке визначення: "Знання – це будь-яка людська чи викликана людиною діяльність, ефективно задумана для створення, зміни чи підтвердження у людському розумі обізнаності, апперцепції, компетенції чи усвідомлення…" [18, с. 30].

На думку Махлупа існують різні види знань**.** Однією з різновидностей є інтелектуальні знання, які асоціюються з класичною освітою. Існують також практичні знання, здобуті у професійній, ремісничій роботі, політиці, домашньому господарстві. Окрім того бувають невимушені знання, одержані під час розмови чи відпочинку (наприклад, інформація почерпнута із засобів масової інформації) [18, с. 21-22].

Датським вчений Б. Лундвал (B. Lundvall) запропонував розрізняти чотири види знань: 1) знати що (know-what); 2) знати чому (know-why); 3) знати як (know-how); 4) знати хто (know-who). Перший тип має відношення до знання фактів, другий – стосується наукових знань про принципи і закони природи, людського розуму, суспільства, третій – належить до практичного досвіду – здатності виконувати певну роботу, четвертий – поєднує різні навички, включаючи і такі, які можна назвати соціальними, тобто знання про тих, хто знає що і як слід робити та формування зв'язків із такими людьми через неформальні контакти, професійні товариства [17].

Згідно з іншим підходом знання можуть бути розділені на два типи – формалізовані (ще їх називають явні (explicit) або кодифіковані (codified knowledge) та неявні (implicit) або неформалізовані, тобто не виражені словами (tacit knowledge). Перший тип легко піддається виразу через тексти, діаграми тощо. Другий тип важко виразити у точній і очевидній формі. Термін "неявні знання", який набув значного поширення, був запропонований у 1950-х роках британським хіміком Майклом Полані, який більше відомий як філософ науки. Хоч він писав про процес, а не про форму знань, однак, його термін був використаний для означення виду знань, які не піддаються формалізації. Один з відомих афоризмів Полані – "Ми можемо знати більше, ніж здатні розповісти" ("We can know more than we can tell") [21, с. 601].

У розуміння категорії "знання" вкладається різний зміст представниками різних наук, але незмінним є наголошення на взаємозв'язку знання та інформації. Поняття "знання" та "інформація" часто вживались як взаємозамінні. Але з часом розмежування між інформацією, яка відзначається деякою аморфністю та хаотичністю, і знаннями з їх чіткою структурованістю та організованістю ставало чіткішим. На думку Л. І. Федулової "Якщо інформація – це сукупність даних, поданих у знаннєвій формі, <…> то знання – є продукт використання інформації. Знання – це те, що додає зміст існуванню інформації і є її специфічним носієм, що дозволяє не лише використовувати інформацію, але й відбирати корисну інформацію, класифікувати, перетворювати в нові знання" [7, с. 28]. Це перегукується також з концепцією Р. Аккофа, розробленою в рамках системних досліджень. Р. Аккоф описує процес формування знання схемою з таких категорій: дані (деякі невпорядковані символи, що розглядаються безвідносно до певного контексту); інформація (упорядкована база даних, оброблена для використання), знання (виявлені тенденції чи суттєві зв'язки між фактами і явищами, представленими в інформації), розуміння (усвідомлення закономірностей), мудрість (виважене,

оцінене розуміння закономірностей з точки зору минулого і майбутнього) [1].

Отож, знання можуть бути визначені як комплекс компетенцій, навичок, практичного досвіду чи опрацьованої інформації, необхідних для функціонування різноманітних сфер людської діяльності.

У одному ряду з поняттями "знання" та "інформація" вживається також "інновація". Термін "інновація" у науковий лексикон вперше ввів Й. Шумпетер, за визначенням якого це "втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або новому виді виробу". Крім того інновація розглядалася Й. Шумпетером як нова функція виробництва, її нова комбінація: "комерціалізація всіх нових поєднань (комбінацій), які базуються на використанні а) нових матеріалів та компонентів; б) запровадженні нових процесів; 3) відкритті нових ринків, чи д) запровадженні нових організаційних форм" [24, с. 83].

Наукові напрямки, пов'язані з дослідженням економіки знань, переживають період накопичення інформації, поступово переходячи до її обробки. Проблема полягає у відборі і правильній систематизації великого обсягу даних та шляхах їх аналізу.

Економіку знань пропонується аналізувати двома шляхами: з боку, так би мовити, "входу", та з боку "виходу". У *першому* випадку оцінюється загальний обсяг затрат (сумарних інвестицій) на розвиток сектору, в якому продукуються і поширюються нові знання, їх результативність, яку можна виміряти кількістю патентів, якість людських ресурсів, задіяних у секторі НДДКР та економіці загалом. У *другому* – аналізується "інтенсивність виробництва", яке базується на знаннях, тобто, відповідно до вище викладених визначень – власне економіка-на-знаннях. Економічні сектори, в яких здебільшого і використовуються нові знання включають як високотехнологічні галузі промисловості, так і знаннєємні послуги.

Одним із важливих індикаторів, що оцінює економіку знань на "вході", є витрати на науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські роботи, які можуть бути представлені з допомогою таких показників як частка витрат на НДДКР у загальному обсязі ВВП, обсяг відповідних коштів у розрахунку на одного жителя країни чи одного дослідника тощо.

Вагомим індикатором, що відображає здатність країни використовувати та впроваджувати знання є патентна діяльність. Серед показників патентної статистики найбільш інформативними є кількість заявок на отримання патентів до Європейського патентного офісу, Кількість патентів, отриманих від Офісу патентів та торгових марок США та кількість заявок, поданих до Тристороннього патентного бюро на отримання патентів на високотехнологічну продукцію.

Для оцінювання якості трудових ресурсів, задіяних у секторі НДДКР та економіці загалом, доцільно використовувати такі показники як кількість дослідників у розрахунку на один мільйон населення, частка науково-дослідних кадрів у загальній зайнятості населення, частка професіоналів та фахівців у загальній зайнятості населення вікової групи 25-64 роки у агрегованих секторах економіки тощо.

Такі показники як частка знаннєємних економічних секторів у валовій доданій вартості, у загальній зайнятості населення, експорті визначають рівень розвитку економіки-на-знаннях країни чи регіону тобто забезпечують аналіз економіки знань на "виході".

Обчислення інтегрального коефіцієнта, який би включав показники, що характеризують економіку знань на "вході" і на "виході", здатне забезпечити уявлення про рівень її розвитку та створити основу для наукових висновків.

Висновки. У постіндустріальному суспільстві створені людиною нематеріальні активи замінюють природні та матеріальні ресурси як основне джерело багатства у індустріальному суспільстві. Знання стають ключовим фактором виробництва, зменшуючи значимість капіталу і праці.

Формується економіка знань – стадія розвитку господарства, притаманна для країн зрілого постіндустріалізму, засадничими рисами якої є:

- розвиток високотехнологічної промисловості та знаннєємних послуг;
- посилення НДДКР;
- збільшення ролі освіти, розширення її функцій, зокрема, забезпечення можливостей навчання впродовж життя;
- розмивання чіткої межі між промисловим виробництвом та сферою послуг за рахунок посилення сектору ділових послуг, яким належить левова частка у вартості остаточного продукту;
- інтеграція нових технологій у традиційні галузі та сектори економіки через системи інновацій;

- провідна роль висококваліфікованих та освічених людських ресурсів.

Радикальні зміни у структурі та спрямованості економічної діяльності стали предметом теоретичних та емпіричних досліджень представниками різних наук. Необхідність та актуальність таких досліджень з часом буде лише зростати.

Література:

1. *Аккоф Р.* Планирование будущего корпорации: Пер. с англ. /Общ. ред. и предисл. *В.*М. *Данилова-Данильяна*. – М.: Прогресс, 1985. – 327 с
2. *Горкин А. П.* Уровень постиндустриальности экономики стран мира (концепция и оценки) // Известия РАН. Серия географическая. – 2007. – №2, С. 9-18
3. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / під заг. ред. *А. П. Гальчинського*, *С. В. Льовочкіна, В. П. Семіноженка.* – К. : НІСД, 2004. – 262 с.
4. Новая индустриальная волна на Западе. Антология. Под ред. *В. Л. Иноземцева*, М.: Academia, 1999. – 640 с.
5. *Смаль В.В.* "Економіка-на-знаннях": до розвитку концепції // Економічна та соціальна географія. – 2009. – Вип. 59. – С. 41-53.
6. Стратегічні виклики XX1 століття суспільству та економіці України: В 3 т./ За ред *В.М.Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка.* – К.: Фенікс, 2007.
7. Федулова Л.І. Економіка знань : підруч. – К., 2009. – 600 с.
8. Философский энциклопедический словар / Редкол.: *С.С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др*. – 2-е издание. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
9. *Чухно А.А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К. : Логос, 2003. – 631с.
10. *Bell D.* The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting. – New York: Basic Books, 1973. – 507 p.
11. *Castells M.* The Rise of The Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture. – Blackwell Publishers Ltd, 2001. – Volume I, 2nd Edition. – 594 p.
12. *Dahlman C., Andersson T.* Korea and the knowledge based economy: making transition. – Paris, OECD and World Bank Institute, 2000 – 152 p.
13. *Daniels P., Bryson J.* Manufacturing Services and Servicing Manufacturing: Knowledge-based Cities and Changing Forms of Production // Urban Studies. – 2002. – Vol. 39, № 5–6. – P. 977–991.
14. *Drucker P.* From capitalism to knowledge society //The knowledge economy. – Woburn MA Butterworth, 1998. – P. 15-35.
15. European Commission. The Lisbon European Council – an agenda of economic and social renewal for Europe. – Brussels: The European Commission DOC/00/7, 2000.
16. *Galbraith J.* The New Industrial State. – New York: Houghton-Mifflin, 1967. – 438 p.
17. *Lundvall B.-A.* National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning. – London: Longman, 1992. – 342 p.
18. *Machlup F.* The Production and Distribution of Knowledge in the United States. – Princeton: Princeton University Press, 1962. – 416
19. OECD Science and Technology Policy – Review and Outlook 1994. Paris, 1994
20. Organization for Economic Co-operation and Development. The Knowledge-based economy in 1996, Science Technology and Industry Outlook. – Paris: OECD, 1996
21. *Polanyi M.* Tacit Knowing: Its Bearing on Some Problems of Philosophy // Reviews of Modern Physics. –1962. – issue 4. – C. 601–616 .
22. *Radosevic S.* The knowledge-based economy in Central and Easter Europe: An Overview of Key Issue // The knowledge-based economy in Central and Easter Europe: Countriesand Industries in a Process of Change. – 2006. – Palgrave Macmillan. – P. 31-53.
23. *Reich R. B.* The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism. – New York: Knopf, 1991. – 352 p.
24. *Schumpeter, J.* Business Cycles: a theoretical, historical, and statistical analysis of the capitalist process . – Philadelphia, PA : Porcupine Press, 1989. – 461 p.
25. *Toffler A.* Future Shock. – New York: Random House, 1970. –505 p.
26. *Webb C.*Knowledge-Based Industries. – Paris: OECD, 2000.

Резюме:

Валентина Смаль. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

В статье рассмотрены история формирования научных взглядов на экономику знаний, основные направления развития теории экономики знаний, уточнены понимание и употребление отдельных терминов и понятий, предложены подходы к исследованию экономики знаний.

Ключевые слова: экономика знаний, знания, информация, направления исследования, знаниеемкие экономические сектора.

Summary:

Valentyna Smal. THEORETICAL FRAMEWORK AND METHODOLOGY OF RESEARCH OF KNOWLEDGE ECONOMY

The main directions of knowledge economy theory development as well as a brief history of forming scientific opinion on knowledge economy are examined in the paper. Understanding and application of some notions are specified. The approaches to investigation of knowledge economy are proposed.

Key words: knowledge economy, knowledge, information, research directions, knowledge intensive economy sectors. *Надійшла 28.10.2010р.*

УДК 911.52: 551.4

Любомир ЦАРИК, Петро ЦАРИК

З ІСТОРІЇ І СЬОГОДЕННЯ УНІКАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ УРОЧИЩ НАСКЕЛЬНО-СТЕПОВОЇ РОСЛИННОСТІ ДНІСТРОВСЬКОЇ ДОЛИНИ

В публікації подано аналіз наскельно-степової рослинності долини Дністра на відтинку від м. Заліщики до гирла р. Збруч, проведений експедицією науковців під керівництвом відомого польського геоботаніка Вацлава Гаєвського 1929-1931 рр. Проаналізовано етапи створення різноманітних категорій природозаповідання досліджуваних ділянок наскельно-степової рослинності, ступінь її збереженості і захищеності в умовах посиленого антропогенного впливу на природні комплекси. В статті наголошується на необхідності проведення сучасних комплексних досліджень вказаних об'єктів і здійснення порівняльного геоботанічного і флористичного аналізу.

Ключові слова: *наскельно-степова рослинність, Дністровська долина, види рослин.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Унікальність природи дністровської долини є багатогранною з позицій її генези, геолого-геоморфологічної будови, особливостей мікроклімату, своєрідного рослинного і тваринного світу. Попри неповторність природних комплексів Середнього Подністровя загалом, особливу цінність мають урочища "дністровських стінок", малодоступних місцевостей з рідкісною флорою і фауною. Ці наскельно-степові угруповання здавна привертали увагу природодослідників своєю самобутністю, загадковістю і непередбачуваністю.

Виклад основного матеріалу. У 2011 році виповниться 80 років з часу публікації відомим польським геоботаніком Вацлавом Гаєвським наукової статті про первинну флору Дністровського каньйону. Стаття під назвою "Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru" була вдрукована в періодичному виданні "Ochrona Przyrody. Rocznik 11, 1931" – органі Громадської Ради з охорони природи у Кракові[7].

Публікації передували комплексні геоботанічні експедиційні дослідження, проведені у долині Дністра від околиць м. Заліщик до гирла Збруча впродовж 1929-1930 років. Тривога геоботаніка була пов'язана із швидкими темпами деградації наскельно-степової флори дністровської долини, причиною якої було садівництво, виноградарство та випас худоби. Увагу природодослідників привернули ділянки наскельно-степової рослинності, розташовані у важкодоступних місцях, які отримали назву дністровських "стінок".

Дністровський каньйон поряд з степовим Покуттям і Медоборами вважався, у той час, однією із найбагатших у флористичному відношенні територій. Із загальної кількості видів вищих судинних рослин Середнього Подністров'я (близько 1100), тут зосереджено більше сотні ендемічних та реліктових видів. За флористичною унікальністю цей природний регіон поступається тільки Гірському Криму та Українським Карпатам. У дністровській флорі зустрічаються карпатські, понтично-центрально-азіатські, середземноморські, балканські елементи. До крутих схилів південної експозиції приурочені такі середземноморські види як кизил, гордовина, скумпія, ясенець, листовик сколопендровий, клокична периста та ін. Степові угруповання представлені формаціями осоки низької, вівсюнця Бессера, ковили волосистої. Саме тут острівцями зустрічається зростання ефедри двоколосої, мигдаля степового, спіреї польської, горицвіту весняного, мінуарції дністровської, заячої конюшини Шиверека.

У флорі дністровської долини велика частка належить реліктовим видам. Серед них зустрічається: шиверекія подільська, молочай мигдаловидний, астрагал еспарцетолистий, змієголовник австрійський, чебрець подільський, ясенець білий, відкасник осотовидний, відкасник Біберштейна, арум Бессера, вероніка гірська, кадило сармацьке, цибуля ведмежа, клокичка периста, таволга середня та інші. Серед ендемічних видів виділяють спірею польську, молочаї дністровський та волинський, чебрець одягнений, зіновать подільську, волошку східну, самосил паннонський, шавлію зарослеву, шоломницю весняну, козельці подільські, юринею дністровську.

Тільки незначний перелік видового складу рослин заставляє вчених задуматись над необхідністю їх подальшого збереження та охорони. Долина Дністра у його середній течії є унікальною у флористичному, фауністичному, геолого-геоморфологічному, кліматичному, естетичному відношеннях. ЇЇ називають природним музеєм.

Рослинність дністровських "стінок" відрізнялась і відрізняється самобутністю і унікальністю, а також відносною збереженістю, так як приурочена до схилів південної експозиції розташованих у важкодоступних місцях. Вона не була добре вивчена і власне тому об'єктом геоботанічного дослідження експедиції Вацлава Гаєвського стали рослинні угруповання дністровських стінок.

Детальний ботаніко-географічний аналіз флористичного різноманіття поданий автором у розрізі тринадцяти дністровських "стінок" (Жежава, Заліщики, Обіжева, Криве, Городок, Зозулинці, Синьків, Колодрібка, Горошова, Мельниця, Дзвенигород, Трубчин, Окопи.). Опис рослинності стінок супроводжується її картографічним зображенням, профілем поясності рослинності схилів Дністра, а подекуди, профілями рослинності ярів, балок і річкових долин, що примикають до дністровської.

При описі "стінок" автор звертає увагу на розташування степових, наскельно-степових, заліснених ділянок рослинності, географічну приуроченість цих ділянок до схилових місцевостей, вказує їх гіпсометричні показники та геометричні розміри, наявність населених пунктів та господарських угідь. Ним поданий детальний опис флористичного складу самих стінок, а також прилеглих лісових і чагарникових угруповань. Вказані також місця зростання найбільш цінних ендемічних, реліктових і рідкісних видів. В процесі експедиції автором проводились роз'яснювальні бесіди із власниками земель про необхідність взяття під охорону певних ділянок дністровської долини (рис. 1.).

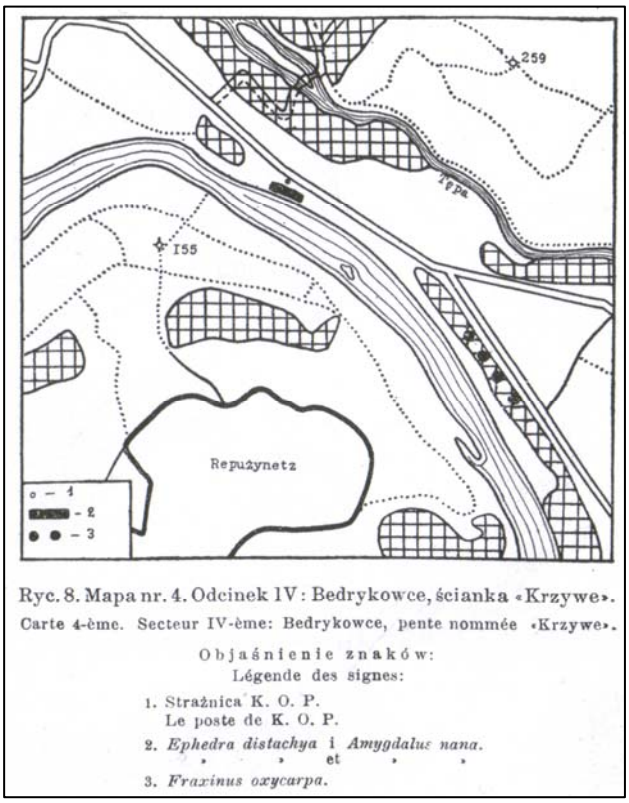

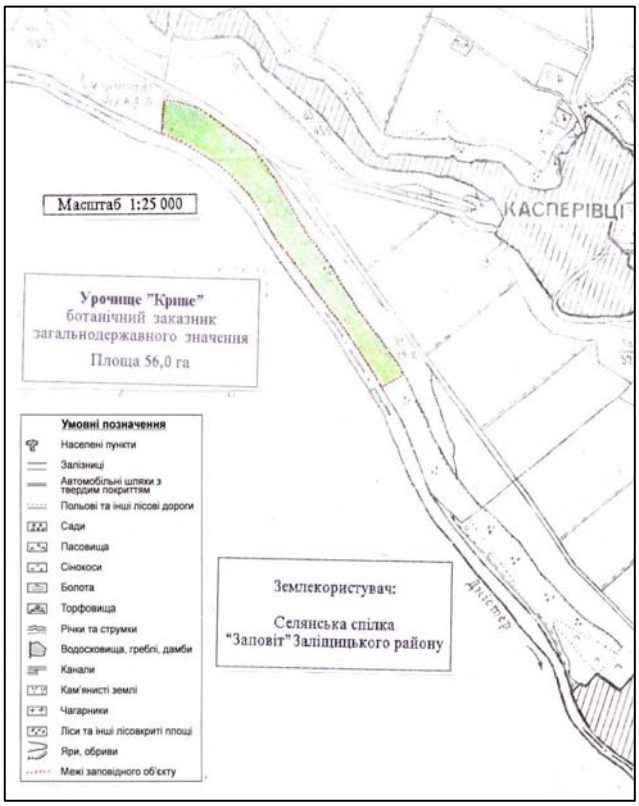

А) Б)

Рис. 1. Фрагменти картосхем урочища "Криве" (А – за В. Гаєвським, Б. – за матеріалами Держуправління з охорони навколишнього природного середовища

ї

В.Гаєвський рекомендував створити в межах досліджених ділянок ботанічні заповідні об'єкти. На першочергову охорону претендували природні угруповання наскельно-степової рослинності в урочищах Жежава, Обіжева, Заліщиках, урочищах Криве, Глоди та Трубчинська "стінка".

Починаючи з кінця 60-х років в області відбувається активний процес природозаповідання - створення заповідних територій і об'єктів у місцях зосередження унікальних природних об'єктів чи комплексів. Так, у 1968 році Трубчинська стінка отримала статус геологічної пам'ятки природи, у 1970 році під охорону взято степові ділянки в урочищі Криве, Жежава, Обіжева, Синьків, урочище Глоди у Колодрібці, як ботанічні заказники місцевого значення. Із пропонованих у 1931 році В.Гаєвським тринадцяти дністровських "стінок" для заповідання під охорону не потрапили: "стінки" у Заліщиках, Зозулинцях, Горошові. Із рекомендованих В.Гаєвським під першочергову охорону семи "стінок", наприкінці 60-х на початку 70-х було створено шість ботанічних заказників місцевого значення загальною площею близько 250 га.

Інспектор Держуправління охорони природи Микола Петрович Чайковський, який втілював в

життя пропозиції польського вченого, керувався результатами його досліджень, що значно мотивувало і обґрунтовувало необхідність створення цих об'єктів.

Незважаючи на взяття під охорону найбільш цінних угруповань настельно-степової рослинності, над ними нависла інша загроза – масове заліснення дністровських крутосхилів у 60-70-ті роки малопродуктивними, але невибагливими до умов середовища насадженнями, зокрема: сосни звичайної, сосни чорної, сосни Веймутової.

Розвиток заповідної справи пов'язаний з появою нових заповідних об'єктів, а інколи й реорганізацією існуючих, які переводилися у нові категорії. Тому, ряд дністровських пам'яток природи і заказників отримують новий статус у 70-і роки. Зокрема, Жежавський, Обіжевський заказники у 1974 році, а урочище "Криве" у 1978 році отримали статус ботанічних заказників загальнодержавного значення. Урочища "Трубчин" і "Глоди" стали ботанічними пам'ятками природи республіканського значення у 1975 році. У 1977 році створений Придністровський ландшафтний заказник місцевого значення на площі біля 13 тис. га, в який увійшли дністровські "стінки", які раніше не були взяті під охорону. Статус ботанічних пам'яток природи загальнодержавного значення було надано Дзвенигородській та Мельниця-Подільській "стінкам" Борщівського району; Зозулинецькій, Синьківській "стінкам" та урочищу "Криве" Заліщицького району.

Таким чином, маючи належний природоохоронний статус угруповання наскельно-степової рослинності перерахованих дністровських "стінок" стали захищеними в правовому відношенні. Ці факти можна інтерпретувати як результативний другий етап у збереженні і заповіданні угруповань наскельно-степової рослинності.

З 1990 року розпочинається третій етап збереження і дослідження природних комплексів долини Дністра зі створенням першого в Україні регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Дністровський каньйон", до складу заповідної зони якого увійшли близько 70 заповідних об'єктів, у тому числі і досліджувані нами ділянки. Свій статус змінила Трубчинська ботанічна пам'ятка природи республіканського значення на комплексну пам'ятку природи загальнодержавного значення. Під охорону взяті невеличкі ділянки наскельно- степової рослинності у Двенигороді, Синькові, Зозулинцях. Однак, зміна статусу "Дністровського каньйону" із ландшафтного заказника на регіональний ландшафтний парк на нашу думку негативно відобразилося на загальному стані охорони і збереження природних комплексів долини Дністра. Проведені в 1997 році дослідження і обстеження стану заповідних територій і об'єктів дністровської долини показали низьку ефективність регіонального ландшафтного парку як категорії природозаповідання. Зросли рекреаційні навантаження на природні комплекси річкової долин, а розпаювання і приватизація земель призвели до вилучення із території парку низки цінних у природному відношенні природних комплексів.

Проектування сьогодні на місці регіонального ландшафтного парку однойменного національного природного парку показало усю складність і суперечливість залучення до теренів парку земельних ділянок. В межі національного парку відведено всього19 тис. га земель проти 42 тис. га нині діючого РЛП. Місцеве населення вбачає господарське використання даних територій більш доцільним в сучасних соціально-економічних умовах, через що місцеві ради не погоджують відведення земель під національний природний парк (НПП). Тому перспективний НПП буде фрагментованим заповідним об'єктом на лівобережжі Дністра і тільки річище являтиметься інтегруючим його компонентом.

На сьогоднішній день втратили свою цінність, як місця зосередження первинної дністровської флори, Заліщицька і Горошовецька "стінки", на яких впродовж 80 років так і не було створено жодного заповідного об'єкту. Еволюція заповідних об'єктів в межах виокремлених і досліджених Вацлавом Гаєвським дністровських "стінок" наскельно-степової рослинності відображена у таблиці 1.

Одинадцять із тринадцяти унікальних природних об'єктів дністровської долини, запропонованих В.Гаєвським для подальшого збереження, у певні часи отримали статус заповідних територій. Впродовж 30-40 років ці території оберігаються, відбувається посилення заповідного режиму, зростають площі заповідання, що має позитивні наслідки для збереження унікальної природи долини Дністра.

Науковою експедицією у 1997 році у складі ботаніка В.О. Шиманської, геолога і лісівника М.П. Чайковського, географа і геоеколога Л.П. Царика за участі студентів географічного факультету О.І. Дутки, С.Р. Новицької, І.В. Сліпченко проведені ботаніко-екологічні дослідження заповідних об'єктів дністровської долини, які засвідчили стан їх збереженості та перспективи розвитку.

Водночас було виявлено ще десять перспективних для заповідання урочищ .

Таблиця 1.

Етапи створення заповідних об'єктів в межах дністровських "стінок"

№ з/п	Назва об'єкту	Етапи заповідання, категорії об'єктів (площа об'єктів, га)		
		1968-1972	1974-1978	з 1990
1	Жежавська стінка	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,0); Ботанічний заказник місцевого значення (60,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (155,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (155,0)
2	Заліщицька стінка	-	-	-
3	Обіжевська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (162,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (162,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (162,0)
4	Урочище "Криве"	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (6,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0), Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (56,0)
5	Городоцька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (6,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення 11,4
6.	Зозулинецька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0), Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,4)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0), Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,4)
7.	Синьківська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (8,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (9,2),
8.	Колодрібська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (7,0)	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (16,0)	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (16,0)
9.	Горошовецька стінка	-	-	-
10.	Мельницька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),
11.	Дзвенигородська стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (3,0), Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,15)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (3,0), Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,0), Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,15)
12.	Трубчинська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (5,0), Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,1)	Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (5,0) Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (5,0)
13	Окопська стінка		Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)

На сьогоднішній день постає важливе завдання організації комплексного вивчення природи дністровських "стінок" і проведення порівняльного аналізу їх геоботанічної і флористичної своєрідності, сучасного стану збереженості природи з матеріалами досліджень періоду 30-х, 90-х років минулого століття. Це дало б змогу оцінити сучасний стан природи, а також простежити вплив антропогенного чинника на особливості природних процесів дністровської долини.

Висновки. Таким чином, одинадцять із тринадцяти унікальних природних об'єктів дністровської долини, запропонованих В.Гаєвським для подальшого збереження, у певні часи отримали статус заповідних територій. Впродовж 30-40 років ці території мають статус заповідних, відбулося поетапне посилення заповідного режиму з відповідною реорганізацією у нову категорію

заповідання, що має позитивні наслідки для збереження унікальної природи долини Дністра.

Водночас сьогодні ці пам'ятки природи і заказники увійшли до складу заповідної зони НПП "Дністровський каньйон" – природоохоронно-рекреаційного об'єкту національного значення, що ставить завдання про доцільність проведення комплексних наукових досліджень з метою їх подальшого вивчення і порівняльного аналізу з матеріалами обстежень 30-х років.

Література:

1. Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області. – Тернопіль: Облполіграфвидав, 1985.
2. Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області станом на 1.01.2010 року. Фондові матеріали держуправління з охорони навколишнього природного середовища у Тернопільській області. - Тернопіль, 2010. – 69 с.
3. Реєстр заповідних об`єктів Тернопільської області. – Тернопіль, 1977. – 65с.
4. Реєстр пам`яток природи Тернопільської області. – Тернопіль, 1972. – 28с.
5. *Царик Любомир, Шиманська Валентина, Чайковський Микола.* Ботаніко-географічні особливості природи Середнього Придністров'я/ *Любомир Царик, Валентина Шиманська, Микола Чайковський* // Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. - №1, 1998. – С.75-77.
6. *Царик Л.П.* З історії геоботанічних досліджень і заповідання ділянок наскельно-степової рослинності дністровської долини / *Л.П.Царик,П.Л.Царик* – Історія української географії і картографії. № , 2005. – С.
7. *Чайковський М.П.* Дністровський каньйон / *М.П.Чайковський*. - Львів: Каменяр. – 1981. – 76с.
8. *Gajewski W.* Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru. Ochrona Przyrody, r.11, Krakow, 1931. – S. 10-39.

Резюме:

Л. Царик, П. Царик. ИЗ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ УНИКАЛЬНЫХ ПРИРОДНЫХ УРОЧИЩ СКАЛЬНО-СТЕПНОЙ РАСТИТЕЛЬНОСТИ ДНЕСТРОВСКОЙ ДОЛИНЫ

У публикации подан анализ скально-степной растительности долины Днестра на отрезке от г. Залещики до впадения р. Збруч, проведенный научной экспедицией под руководством известного польского геоботаника Вацлава Гаевского 1929-1931 гг. Проанализированы этапы создания разнообразных заповедных категорий исследуемых территорий скально-степной растительности, степень ее сохраненности и защищености в условиях усиленного антропогенного влияния на природные комплексы. В статье указывается на необходимость проведения современных комплексных исследований данных объектов и проведения сравнительного геоботанического и флористического анализа.

Ключевые слова: скально-степная растительность, долина Днестра.

Summary:

L.Tsaryk, P.Tsaryk. FROM THE HISTORY OF GEOBOTANICAL INVESTIGATIONS AND AREAS PROTECTION OF ROCK-STEPPE FLORA IN DNISTROVSKA VALLEY.

The rock-steppe flora in Dnistrovska valley analysis, which was realized by scientific expedition under leadership of the known Polish geobotanic Vazlav Hayevskyy during 1929-1931 last century, is represented in the notice. The creations stages of various natural protection forms in investigated areas of rock-steppe flora, the degree of its preservation and protection under conditions of intensive anthropogenic influence on natural complexes are observed. A necessity of contemporary integrated researches of indicated objects realization and performance of comparative geobotanical and floristic analysis are emphasized in the article.

Key words: rock-steppe flora, Dnistrovska Valley.

Надійшла 25.10.2010р.

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 551.131

В'ячеслав ЯВКІН, Олена КРАСОВСЬКА, Юрій ШЕВЧУК

ЕФЕКТ МЕЗО- ТА МІКРОРЕЛЬЄФУ В УРБОЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСАХ М. ЧЕРНІВЦІ

Виділені та описані основні урбоекологічні зони для виявлення особливо несприятливих динамічних проявів орогенезу, що підсилюють шкідливість техногенних процесів. Розраховано орографічні параметри вулиць із підвищеною інтенсивністю руху автотранспорту. Запропоновано карту відповідних несприятливих урбогеоморфологічних явищ.

Ключові слова: *урбоекогеоморфологія, стійкість рельєфу, зсувні процеси, щільність покриття, схил.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серед несприятливих екологічних процесів міста в Чернівцях особливо актуальними є дві надзвичайні проблеми, що провокуються інтенсивними геодинамічними процесами. У першому випадку – проблема руйнування мережі централізованого водопостачання та водовідведення, а в другому – активне руйнування автошляхів та інших складових міської інфраструктури.

Великі обсяги втрат води (до 50%) зруйнованими водогонами утворюють штучну перенасиченість водою підповерхневих закритих твердими покриттями ґрунтів, суттєве підвищення горизонту підземних ґрунтових вод (т.з. „підшкірних"), інтенсивні підповерхневі ерозійні процеси тощо.

Руйнування автошляхів крім очевидної технічної проблеми створює вкрай несприятливий режим руху автомобілів, а це призводить до суттєвого збільшення викиду автотранспортом шкідливих інгредієнтів у приземний шар повітря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Північна Буковина, що включає в себе і територію м. Чернівці, відома давно як область активного розвитку зсувних процесів (Ф. Бекке, 1885 р., З. Фішер, 1889 р., Шмідт, 1914 р., К. Братеску, 1933 р. і ін.). Однак, геоморфологічна характеристика цих явищ зустрічається тільки в роботах 50-х років XX ст. (К.І. Геренчук, 1953 р., Б.Н. Нахімов, 1954 р., М.С. Кожуріна, 1956 р. і ін.). Надалі дослідники відмічали геоморфологічну приуроченість зсувних процесів до певних форм рельєфу, не акцентуючи питань виникнення, формування і розвитку зсувів, їх будови і мір боротьби з ними. [3,5]

У 60-70 рр. дослідження впливу зсувів на геосистеми міста опрацьовані Я.Р. Дорфманом, В.А. Станішевським, Г.І. Рудько [3,7,8] та ін. Аналіз останнього стану геоморфологічної будови міста виконано Дутчаком М.В. (2006) [4].

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження полягає в систематизації окремих ділянок міста Чернівці за характером побудови, походженням, щільністю забудови та виділення груп зсувних процесів на обстежуваній території.

Виклад основного матеріалу. Рівень навантаження забудов на геодинамічні процеси міста суттєво відрізняється в залежності від кутів нахилу схилів, масою та просторовою інтенсивністю самих споруд, кварталів тощо.

У межах урбоекологічних питань Чернівців виникає необхідність систематизувати окремі ділянки міста за особливостями забудови, походженням, щільністю твердого покриття тощо. [1,2,7] Виявляється, що за характером діяльності в межах міста виділяються наступні зони.

1. Центральна зона, чия архітектура і щільність забудови сформувалися у II половині XIX і I-ій чверті XX ст., тобто під час розквіту економічного та адміністративного торгово-економічного центру Східної Австро-Угорщини, та, пізніше, другого адміністративного та торгово-економічного центру Румунії. Спеціалісти за архітектурою виділяють віденський еклектичний стиль. У межі цього району на півночі ми включаємо вокзал з забудовою резерву провідників, на сході нижню частину вул. Лук'яна Кобилиці, де, в районі вул. Джамбула границя переходить майже на вул. Шевченка, а на південному-сході закінчується територією обласної лікарні і далі вертається до вул. Садової, до вул. І. Вільде.

Ця зона відрізняється дуже високою щільністю твердого покриття, знаходиться практично на схилах вершини, на якій розміщена сучасна Соборна площа. Перше тверде покриття шляхів цієї зони складають бруківки твердого матеріалу, призматичної форми, з зовнішньою стороною приблизно 10 см, глибиною 20 см. Пластичність суцільного бруківочного матеріалу і, очевидно, надійна гравійно-

піщана базова подушка, навіть під час, вимивання підґрунтового матеріалу, або під впливом мікрокарстових процесів не утворює розривних порушень покриття. Але під час зливових дощів, при забитих колекторних приймачах, поверхневий стік з високими швидкостями потоку, на вулицях нахилом 7° і більше, зриває окремі цеглини мостових і утворює кільцеві або воронкоподібні ями. В межах магістралей головних потоків автомобілів це покриття стало базовим для вторинних асфальтових форм. Вони ще швидше руйнуються під час зливових потоків. Поперечні тріщинуватості практично відсутні, а по ширині магістралі депресії колової та овальної форми. Основні магістралі автопотоку – це в першу чергу вул. Гагаріна, Головна, Б. Хмельницького, Червоноармійська, Руська, Ватутіна, Заньковецької, Садова тощо.

Другу за інтенсивністю автопотоку групу вулиць складають вул. 29 Березня, 28 Червня, Ватутіна, Університетська, Вірменська, Лук'яна Кобилиці і Шевченка.

Руйнування цих вулиць прямо пропорційно інтенсивності потоку та куту нахилу вулиць.

Стійким є рельєф, що формується в умовах слабкого прояву ендогенних екзогенних процесів, має відносно рівну, з невеликими нахилами поверхні (до 3°), характеризується однорідною геологічною будовою з розрахунковим опором ґрунтів 1,3 кгс/см^2, гіпсометрично розташований вище розрахункового рівня затоплення повеневими водами 1% забезпеченості не менш ніж на 0,5 м, залягання безнапірних водоносних ґрунтів на глибині 3-7 м та більше .

Нестійким є рельєф з протилежними характеристиками та більш високими показниками: сильно розчленований рельєф із загальними кутами нахилу поверхні понад 8°, активний прояв ендогенних та екзогенних рельєфоруйнуючих процесів, різнорідна геологічна будова – розрахунковий опір ґрунтів менше 1,3 кгс/см^2, розташування в зоні затоплення повеневими водами 4-5% забезпеченості, залягання беззнапірних водоносних ґрунтів на глибині 1-3 м та менше[7] (див. табл.1.).

Таблиця 1

Орографічні характеристики типових вулиць потенційної зсувної небезпеки

№	Назва вулиці	Експозиція	Кут нахилу та ділянки вулиць
1.	Корсунська	Сх-ПдЗх	4,5^0 – 200 м; 2,5^0 – 850 м; 4^0 – 200 м
2.	Гагаріна	Пн-ПдСх	3^0 – 600 м; 2^0 – 750 м; 7,5^0 – 400 м; 5,5^0 – 300 м; 20^0 – 300 м
3.	Бережанська	ПнСх-ПдЗх	4^0 – 220 м; 2,5^0 – 8500 м; 4^0 – 200 м
4.	Чернишевського	Сх-Зх	7^0 – 150 м; 8^0 – 250 м; 15^0 – 150 м; 20^0 – 150 м;
5.	Золочівська	Сх-Зх	8^0 – 200 м; 9^0 – 450 м; 6^0 – 150 м;
6.	Нахімова	Пн-ПдСх	10^0 – 200 м; 8^0 – 300 м; 20^0 – 200 м;
7.	Маковея	ПнСх-ПдЗх	9^0 – 100 м; 20^0 – 100 м; 15^0 – 150 м; 10^0 – 100 м; 8^0 – 250 м;
8.	28 червня	ПнЗх-ПдСх	15^0 – 100 м; 20^0 – 200 м; 5^0 – 200 м; 2,5^0 – 150 м;
9.	Б. Хмельницького	ПнЗх-ПдЗх	5^0 – 450 м;
10.	Нікітіна	ПнЗх-Сх	2^0 – 250 м; 4^0 – 300 м;
11.	Нікопольська	Зх-Пд	3^0 – 200 м; 5^0 – 200 м;
12.	Одеська	Зх-ПдСх	5^0 – 600 м;
13.	Білоруська	Зх-ПдСх	5,5^0 – 250 м; 2,5^0 – 900 м;
14.	Галицька	Пн-Пд	3^0 – 1 км 500 м;
15.	Стефаника	ПнСх-ПдЗх	3^0 – 150 м; 1^0 – 250 м; 3^0 – 1 км 400 м;
16.	Демократична	Зх-ПдСх	3^0 – 250 м;
17.	Дунайська	Зх-ПнСх	0,5^0 – 1 км 750 м;
18.	В. Александрі	Пн-ПдСх	1^0 – 400 м; 2,5^0 – 1 км 600 м; 4^0 –200 м;
19.	Дібровецька	Пн-Пд	4^0 – 200 м; 2^0 – 100 м; 1^0 – 1 км 500 м;
20.	Козятинська	ПдПн-Сх	5^0 – 100 м 6^0 – 100 м; 10^0 – 300 м;
21.	Генічевська	ПнЗх-ПдСх	8^0 – 450 м; 10^0 – 450 м; 12^0 – 250 м; 10^0 – 300 м; 8^0 – 450 м;
22.	Московської Олімпіади	Пд-Пн-ПдСх	25^0 – 550 м; 9^0 – 150 м; 1^0 – 400 м; 5^0 – 300 м; 10^0 – 200 м;
23.	Фастівська	ПнСх-ПдЗх	1^0 – 200 м; 8^0 – 150 м; 5^0 – 200 м; 3^0 – 150 м;
24.	Олени Пчілки	ПдЗх-Пн-Сх	1,5^0 – 200 м; 4^0 – 250 м; 1,5^0 – 200 м; 3^0 – 200 м; 8^0 – 350 м;
25.	Бориспільська	Зх-Сх	5^0 – 150 м; 2,5^0 – 200 м;
26.	Батуринська	Пд-ПнСх	3^0 – 300 м;
27.	Руська	ПнЗх-ПдСх	2^0 – 800 м; 3^0 – 250 м; 2,5^0 – 900 м; 3^0 – 900 м; 2,5^0 – 700 м; 1,5^0 – 1 км 150м;
28.	Житомирська	ПдЗх-ПнСх	2,5^0 – 550 м; 3,5^0 – 150 м; 2^0 – 200 м; 4,5^0 – 200 м;
29.	Зелена	ПдЗх-ПнСх	2,5^0 – 550 м; 3^0 – 150 м; 1,5^0 – 500 м;
30.	Вірменська	ПнСх-ПдЗх	1,5^0 – 550 м; 2,5^0 – 150 м;

31.	Українська	Пн-ПдСх	$3,5^0$ – 700 м;
32.	Шевченка	ПнСх-ПдЗх	$1,5^0$ – 100 м; $4,5^0$ – 950 м;
33.	Сагайдачного	ПнЗх-ПдСх	3^0 – 500 м; $4,5^0$ – 550 м;
34.	Лук'яна Кобилиці	ПнСх-ПдЗх	$3,5^0$ – 250 м; $1,5^0$ – 600 м; $3,5^0$ – 450 м;
35.	Ярошинської	ПнЗх-ПдСх-Пн	3^0 – 250 м;
36.	Буковинська	ПнЗх-ПдСх	2^0 – 400 м; 1^0 – 200 м; 3^0 – 600 м; 4^0 – 100 м; 7^0 – 200 м;
37.	Герцена	ПнЗх-ПдСх	3^0 – 200 м; $1,5^0$ – 600 м; 3^0 – 150 м; 2^0 – 250 м; 4^0 – 200 м;
38.	Кармелюка	ПнЗх-ПдСх	8^0 – 150 м; $1,5^0$ – 750 м; $2,5^0$ – 600 м; 7^0 – 400 м; $1,5^0$ – 1 км
39.	Нововинницька	ПнСх-ПдЗх	3^0 – 350 м; $0,5^0$ – 150 м; $3,5^0$ – 100 м; $2,5^0$ – 400 м; $3,5^0$ – 200 м; 2^0 – 300 м; $1,5^0$ – 500 м; $2,5^0$ – 550 м;
40.	Чкалова	Зх-Сх	$1,5^0$ – 1 км 300 м;
41.	Головна	Пн-Пд	4^0 – 300 м; $2,5^0$ – 500 м; 1^0 – 750 м; 3^0 – 500 м; $1,5^0$ – 700 м; $2,5^0$ – 750 м; $1,5^0$ – 1 км 150 м;
42.	Червоноармійська	ПнСх-ПдЗх	$2,5^0$ – 700 м; 4^0 – 200 м; 2^0 – 200 м; $1,5^0$ – 200 м; $2,5^0$ – 200 м; $3,5^0$ – 400 м; $2,5^0$ – 300 м; $1,5^0$ – 200 м; 2^0 – 800 м; $1,5^0$ – 150 м; 2^0 – 150 м; 4^0 – 400 м; 9^0 – 250 м;
43.	Комарова	Пнях-ПдЗх	$0,5^0$ – 700 м; 3^0 – 600 м; 4^0 – 200 м; $1,5^0$ – 800 м; 25^0 – 100 м; $1,5^0$ – 1 км 300 м;
44.	Стасюка	Пд-Пн	25^0 – 100 м; $1,5^0$ – 1 км 300 м;
45.	Проспект Незалежності	ПнСх-Зх	$1,5^0$ – 1 км 650 м;
46.	Чапаєва	Сх.-Зх	2^0 – 700 м; $1,5^0$ – 200 м; 2^0 – 200 м; $0,5^0$ – 300 м; $1,5^0$ – 150 м;
47.	Федьковича	Пд-Пн	3^0 – 900 м; 1^0 – 250 м;
48.	Садова	Зх-Сх	1^0 – 400 м; 3^0 – 200 м;
49.	Сторожинецька	Пнях-ПдЗх	$2,5^0$ – 500м; 1^0 – 550 м; 3^0 – 100 м; $1,5^0$ – 150 м; 3^0 – 700 м; 1^0 – 200 м; 4^0 – 500 м;
50.	Ровенська	ПнЗх-ПдСх	3^0 – 200 м; 1^0 – 250 м; $3,5^0$ – 800 м;
51.	Олега Кошового	Сх.-ПнЗх	3^0 – 400 м; $1,5^0$ – 550 м; 8^0 – 250 м;
52.	Космодем'янської	ПдЗх-ПнСх	3^0 – 350 м; $4,5^0$ – 350 м;
53.	29 Березня	Пд.-Пн	$3,5^0$ – 200 м; $2,5^0$ – 350 м;
54.	Лесі Українки	Пд.-ПнЗх	4^0 – 350 м; 3^0 – 150 м; 1^0 – 250 м;
55.	Київська	Пн-ПдЗх-Зх	9^0 – 450 м; $3,5^0$ – 150 м; $1,5^0$ – 600 м;
56.	Б. Хмельницького	Зх-ПнСх	9^0 – 200 м; 10^0 – 150 м; 1^0 – 500 м; 4^0 – 300 м; 5^0 – 200 м;
57.	Університетська	Сх.-ПнЗх	$1,5^0$ – 800 м; 2^0 – 200 м;

2. Друга зона утворилася також в II половині XIX і I половині XX ст. як вторинний пояс особняків одно-двох поверхового розміру. Сьогодні її зовнішня частина дещо трансформована наступом новобудов, але ще достатньо збережена. Це в першу чергу масив, що включає вулиці між вул. Чапаєва і Садовою, величезний масив на схід і північний-схід від Обласної лікарні (вул. Кармелюка, Буковинська, Миру) майже до аеропорту на північ до старовинних руського і єврейського кладовищ, значну частину центру Садгори, невеликий район на північ від університету (вул. Жуковського тощо). Таким чином ця друга зона має щільність твердого покриття в межах 40-60% більше асфальтового ніж бруківочного покриття автошляхів. За інтенсивністю автопотоку на першому місці вул. Руська, Моськовської Олімпіади, Сторожинецька, Житомирська, Нововінницька тощо. В межах цих вулиць при високих нахилах під час мікрозсувних процесів відбувається зрушення асфальтового покриття, що утворює комбінований тип ефектів автошляхів включаючи поперечні тріщини (якщо асфальт мав добру гравійну-піщану подушку) повздовжні, якщо вулиця перетинає схил по ізогіпсі та безліч овальних ям глибиною до 20 см і шириною в 1,5 м. Останні утворені поєднанням фізичного вивітрювання, водноерозійними процесами та недотримуванням технологій автошляхових робіт (рис 1.).

3. До третьої зони (в зарубіжній літературі, в аналогічному випадку при дослідженні Кракова) відносять зовнішні забудови антропогенно мало насичені території, а в нашому випадку до другої групи, але виникнення 5-9 поверхових будинків на протязі 70-80 рр. створило смугу житлової або спальної частини міста. Вздовж Головної та Червоноармійської вулиць включаючи Канівську, масив Гравітон, вул. Білоруська невеличкі ділянки і невеличкий масив в районі вул. Хотинської. Ця третя зона має плямистий характер поширення хоча основна частина зосереджена на півдні і сході сучасного міста і вміщує наступні магістралі: проспект Незалежності, Червоноармійська, Руська, Головна, Комарова, Південно-Кільцева. Менш завантажені автопотоком є Канівська, Ровенська,

Ентузіастів, Гайдара, Достоєвського тощо. Але на відміну від інших районів стан магістралей ІІІ зони на багато гірший через відсутність реальних приймачів колекторної стокової системи, а частіше відсутності самої водоканалізації. Тому не тільки головні, а й другорядні, тобто вулиці під'їздів, насичені плямами дефектів твердого покриття (вул. Полєтаєва, Стасюка, Достоєвського, Канівська тощо). В середині масивів тверді під'їзди зруйновані ще гірше пропорційно куту нахилу. Процес руйнування підсилюється хронічними ремонтними роботами комунікацій газопостачання, водопостачання тощо.

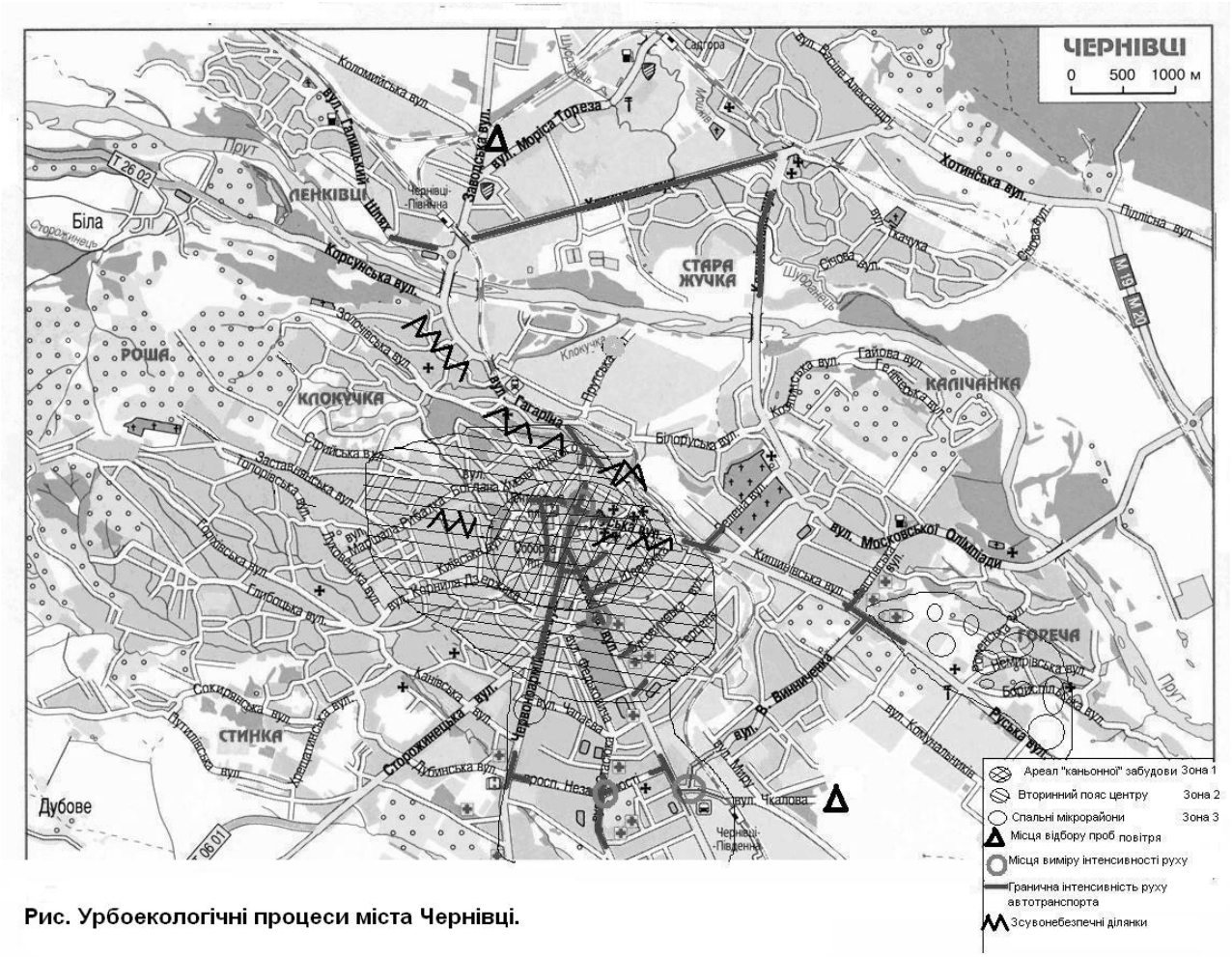

Рис. Урбоекологічні процеси міста Чернівці.

4. Останню, четверту, зону складають приміські масиви сільського типу, де земельні (городні та садові) ділянки займають значно більшу долю поверхні ніж забудови до 70%. Це в першу чергу масиви Рота, Гореча, Цецино, ділянки Старої і Нової Жучки, Клокучки, Калічанки, Ленківці тощо.

В цій групі виділяється кілька значних за потоком автомагістралей (Заставнянська, Орехівська), які з'єднують житлову частину міста з дачною, а також магістралі, що виходять з межі міста – Московської Олімпіади, Хотинська, Коломийська, проміжні вулиці в основному гравійно-галичного покриття, або іншого, руйнуються водно-ерозійними потоками, а основні самозалежать від екзогенних процесів: зсувів та ін. Тому в цій зоні на автомагістралях часто зустрічаються поперечні тріщини, а на ґрунтових дорогах зустрічаються вибоїни – овальні, депресії тощо.

За умовами виникнення та характером розвитку зсувні процеси на обстежуваній території міста можна розділити на наступні групи:

1) зсуви західної частини міста (західніше вул. Брідської) район с. Біла, приурочені до правого корінного схилу долини р. Прут$

2) зсуви центральної частини міста (між вул. Брідської на заході і Ізмайлівською на сході):

а) приурочені до правого корінного схилу долини р. Прут;

б) зсуви, що розвиваються по схилах правих приток р. Прут – рр. Клокучка та Мольниця;

3) зсуви східної частини міста, що розвиваються на правому корінному схилі долини р. Прут.

Західна межа описуваної території проходить приблизно вздовж вул. Брідської. На схід від цієї

межі поверхня IV тераси р. Прут в прибровочній частині спланована. Місцями ця поверхня має незначні нахили (2°-3°). Бровка схилу добре виражена в рельєфі, де схил задернований. Крутизна схилів змінюється в межах від 25°-30° до 40°-45°.

Дальня на схід бровка схилу має хороше морфологічне вираження в рельєфі, схил в основному задернований і тільки на окремих ділянках відслонені обриви. Східніше в середній частині задернованого схилу простежуються дві зсувні тераси. Загальний нахил схилу тут складає 30°-35°, поверхня його дрібногорбиста з невеликими опливинами, виходів джерел ґрунтових вод не спостерігається, але поверхня нижньої зсувної тераси в західній частині її зволожена і покрита вологолюбною рослинністю.

Найбільш активні зсувні процеси в центральній частині міста розвинуті на ділянці правого корінного схилу долини р. Прут. Зсувні явища в межах цієї ділянки розвиваються на схилах V і IV терас р. Прут. V тераса розвинута в західній частині виділеного району (вул. М. Вовчка), тут спостерігаються максимальні для всього цього району відмітки поверхні (232 м) і максимальна довжина зсувного схилу (200-250 м). Поверхня V тераси спланована і має загальний нахил на північ, північний схід.

На всьому протязі зсувний схил має добре виражену бровку. Більшою мірою відслонену, місцями задерновану в межах зсувного схилу добре простежується цілий ряд зсувних цирків різної степені активності.

В західній частині описуваного району між територією профтехучилища №1 і вул. Нікітіна, намічається пониження уступу зсувного схилу і зменшення його загальної довжини за рахунок того, що в цьому місці уступ по діагоналі розрізається проїзною частиною вул. 28 Червня. Загальний нахил схилу тут складає від 25°-30° до 40°.

На схилі чітко виділяється старий зсувний цирк шириною 18-20 м з добре вираженою стінкою зриву. Тут відслонюються четвертинні жовтувато-бурі суглинки.

Верхня частина зсуву нижче стінки зриву має вигляд депресійної площадки з дрібногорбистою задернованою поверхнею. Вперше зсувні рухи на цій ділянці були описані у 1885 р., австрійським геологом Ф. Бекке. Згідно нього схил мав складно-горбисту поверхню, на якій виділялись 3-4 уступи, був заболочений, а в підніжжі його формувався язик зсуву. Цей процес спостерігається і зараз.

Східніше описаного зсуву, на ділянці школи-інтернату, поверхня IV тераси р. Прут полого-хвиляста і має загальний нахил 5° до схилу. Схил IV тераси крутий: 35° у верхній частині, 28°-30° в нижній, по вул. Нікітіна в схилі спостерігається перегин, нижче якого нахил зменшується до 10°-15°. В західній частині даної ділянки в схилі простежується зсувний цирк. Стінка зриву зсуву має звивисті риси в плані. Поверхня зсуву бугриста і слаботерасована з кутами нахилу 32°-34°. У нижній частині спостерігається багаточисельні джерела підземних вод, які перезволожують і заболочують схил. Деякі дерева свідчать, що зсув старий і знаходиться в стані сучасної стабілізації.

В зсувному схилі на ділянці тубдиспансеру виділяються два виноси, між якими розміщена горизонтальна структурно-зсувна тераса шириною до 40 м.

До описаного 1-го зсувного району зі сходу примикає ділянка вул. Одеської західна частина IV-го зсувного району. Тут весною 1963 р. після сніготанення стався зсув. На утворення зсуву вплинули крутизна схилу, зволоження зверху, вихід ґрунтових вод в нижній частині схилу, навантаження схилу будівельним сміттям.

Правий корінний схил долини р. Прут в межах східної частини центрального району міста (VI-й зсувний район) характеризується ознаками зсувоутворення.

Далі на північному-сході часто зустрічаються ділянки де відбувається руйнування схилу (уступи IV і V терас р. Прут). У зв'язку з цим рельєф ускладнюється (хоч і схил задернований) посилюється горбистість. На схилі інколи спостерігаються невеликі задерновані опливини. В бортах двох ярів є декілька давніх задернованих зсувних цирків з горбистою поверхнею і наявністю дрібних зсувних терас.

Із заходу до описаного вище 1-го зсувного району (ділянки Винзаводу і Профтехучилища №1) примикає II-й зсувний район, що починається парком ім. Шевченка і розміщений на правому схилі долини р. Клокучка. Вона розмила і врізалась тут в V-ту надзаплавну терасу р. Прут поверхня цієї тераси на північно-східній окраїні даного району має незначний нахил на північний схід.

Біля східної окраїни парку ім. Шевченка від бровки схилу і до його підошви (вул. Чернишевського і вул. 28 Червня) розвинуті три майже паралельних давніх зсувних цирки шириною від 25 до 55 м, розділених між собою зсувними мисами шириною в середньому 20 м. В

зсувних цирках є невеликі зсувні тераси, а також промивини.

Ділянка схилу від басейну Клокучки (парку ім. Федьковича) до парку ім. Шиллера характеризується значною крутизною (до 30-40°) і густою залісненістю. На цій ділянці виходить на поверхню досить велика кількість джерел і мочажин.

Майже суцільно забудований і густозаселений район правого схилу долини р. Клокучки, що є водночас, уступом V і VI терас р. Прут, характерний специфічністю прояву зсувних процесів.

Стіни майже всіх будинків в III-му зсувному районі мають тріщини (шириною від міліметрів до багатьох сантиметрів). Розвиток тріщин відбувається повільно на протязі багатьох років, із збільшенням інтенсивності процесу у вологі періоди.

Лівий зсувний схил долини стр. Мольниця (ділянка між залізницею і вул. Сагайдачного) характеризується наступним. Між вул. Старобільською і Мінською в 1962 р. стався зсув. Із стінки зриву на контакті четвертинних суглинків і міоценових темно-сірих глин на поверхню зосереджено виходять ґрунтові води.

Правий зсувний схил долини стр. Мольниця в IV-го зсувного району вул. Орловської (що проходить паралельно простиранню схилу) розділяється на дві частини: верхню – на пн.-сх. від вулиці і нижню на пд.-зх. від вулиці. Від пд.-зх. межі даного району до вул. Руської крутизна схилу коливається в межах від 28° до 35-40°. Господарськими побудовами по вул. Орловській схил на всьому протязі підрізається на висоту до 1 м.

Зсуви західної частини міста (західніше вул. Брідської район с. Біла), приурочені до правого корінного схилу долини р. Прут.

Схил тут є уступами IV і V терас р. Прут, перехід між якими в рельєфі слабо виражений, тому, що акумулятивна частина IV-I тераси на даній ділянці була дещо еродована в період міграції річки на рівні цієї тераси, з переривчатістю циклу ерозії та дією на рельєф денної поверхні делювіальних процесів. На початку ділянки схил має крутизну 20-30°, терасований; в нижній частині схил полого опускається до р. Прут. Потім західніше буд. №44 по вул. Бережанській крутизна схилу 30-40 м.

На схилі біля абсолютна висота 282 м є слабовиражений давній зсувний цирк. І межах цього цирку 4 тераси з горбистою поверхнею. На поверхні і в уступі нижньої тераси – тріщини ґрунтів. Тут спостерігаються невеликі опливини. Безпосередньо на заході від висоти 252,0 м спостерігаються вертикальні уступи і обвали лесовидних суглинків. Далі на північний захід межі даного району простежується гряда крупних валів і горбів вимирання, висотою до 15-20 м.

Зсуви східної частини міста (східніше вул. Ізмайловської район турбази "Кемпінг"), що розвиваються в правому корінному схилі долини р. Прут.

Біля бровки схилу вздовж вул. Козятинської до вул. Ямпільської проходить суцільна лінія траншей, через які в схил фільтруються поверхневі води, що сприяють процесам, що руйнують схил, в даному випадку обвали. Нахил схилу варіює в межах від 27° до 45°, поверхня горбиста, спостерігаються дрібні опливини.

В районі вул. Ямпільської в схилі – зсувний цирк. Стінка розриву співпадає з бровкою схилу (уступ VI надзаплавної тераси р. Прут) і має висоту 2-3 м. Східніше на протязі 250-300 м в схилі розміщений великий давній зсувний цирк. В межах останнього розвинуті форми повторних зсувних процесів: у верхній частині переважають обвали, а в нижній – опливини. В середині основного цирку є кілька більш дрібних зсувних цирків.

Ділянки автодорожнього моста через р. Прут поблизу турбази "Кемпінг" характеризуються наступним. Всю територію (між мостом, вул. Новоселицькою, старою церквою (колишній монастир) і р. Прут займає великий давній зсувний цирк, розвинутий в уступі IV-ї надзаплавної тераси р. Прут. Це результат неодноразових пізніших зсувних процесів в середині цього великого цирку, на що вказує досить складний характер його поверхні. Між горбами і валами вимирання періодично накопичуються поверхневі води, що інфільтруються в рихлі гірські породи схилу.

Висновки. Вся геосистема міста Чернівці знаходиться під переважаючим впливом орографічних та геодинамічних процесів, що помітно стимульовані специфічною історичною та сучасною забудовою міста.

Природні ареали зсувних процесів значно розширені особливо в західній, центральній та східній частинах правобережжя річки Прут. Ознаки зсуву добігають центральної історичної частини міста. Останні суттєво погіршує стійкість самих забудов та, що дуже важливо, руйнує покриття мережі магістральних автошляхів. Крім інших несприятливих наслідків виникнення мікродепресій на полотні дороги виникає порушення оптимального режиму руху автотранспорту, значно

підвищуються викиди шкідливих інгредієнтів в приземний шар повітря.

Література:

1. *Гаймунд М.* Дробная структура зон использования земель города (на примере Кракова) / *М.Гаймунд* //Науч.симп. Комиссии по использованию земель Международного Географического Союза: тезисы докл. Симферополь: Вища школа. – К., 1976. – С.55-58.
2. *Гехт Р.* Автомобили и загрязнение воздуха / *Р.Гехт* //Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – № 6. – С.136-141.
3. *Дорфман Я.Р.* Фізико-географічні умови проектування міста Чернівці та його приміського району. /*Дорфман Я.Р., Станішевський В.А.//* Фізична географія та геоморфологія. Вид.2: – К.: Вид-во Київ. Ун-ту, 1970. – с. 71-74
4. *Дутчак М.В.* Геоморфологічна будова (рельеф) / *М.В.Дутчак* // Ландшафти міста Чернівці: Монографія/ За редакцією *В.М. Гуцуляка*. – Чернівці: Рута, 2006. – с.15-20
5. *Кожурина М.С.* Головні риси геоморфологічної будови Чернівецької області / *М.С.Кожурина* // Вісті Чернівецького відділу географічного товариства Союзу РСР. – Вип 1. – Чернівці, 1958. – С.3-25.
6. *Кожурина М.С.* Геоморфологічна будова долини р.Прут в Прикарпатті / *М.С.Кожурина* // Праці експедиції Чернівецького університету, сер. Геогр. – Чернівці, 1965. – Т.4. – С.28-44.
7. *Островерк Г.Б.* Комплексний аналіз рельєфу при інженерно-геоморфологічних дослідженнях урбанізованих територій / *Г.Б.Островерх* //Український географічн ий журнал. – 1997. – № 2. – С.22-30.
8. *Рудько Г.И.* Оползневые геосистемы г.Черновцы, прогноз их развития/ *Рудько Г.И., Куница М.Н., Губко Н.Д.//* Физическая география и геоморфология. Вып.33. – К.: Вища школа, 1986. – с.61-67.

Резюме:

Явкин В.Г., Красовская А.Ю., Шевчук Ю.Ф. ЭФФЕКТ МЕЗО И МИКРОРЕЛЬЕФА В УРБОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ ЧЕРНОВЦЫ.

Выделены и описаны основные урбоэкологических зоны для выявления особо неблагоприятных динамических проявлений орогенеза, усиливающие вредность техногенных процессов. Рассчитано орографические параметры улиц с повышенной интенсивностью движения автотранспорта. Предложено карту соответствующих неблагоприятных урбогеоморфологичних явлений.

Ключевые слова: урбоекогеоморфология, устойчивость рельефа, оползневые процессы, плотность покрытия, склон.

Summary:

Yavkin V.G., Krasovska A.U., Shevchuk Y.F. EFFECT OF MESO AND MICRORELIEF IN URBOEKOLOGICAL PROCESSES OF CHERNIVTSI.

Dedicated and describes the main areas for detection ecology of the cities particularly adverse dynamic displays of orogenesis that reinforce harmful man-made processes. Calculated orographic parameters streets with high traffic intensity. A map of relevant adverse events ecology of the cities.

Keywords: ecology of the cities, stability relief, landslides and density of cover, slope.

Надійшла 26.05.2010р.

УДК 552.524(477.82) Надія ПАЛАМАРЧУК

МІКРОМОРФОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРШІВСЬКОГО ВИКОПНОГО ҐРУНТОВОГО КОМПЛЕКСУ ОПОРНОГО РОЗРІЗУ БОЯНИЧІ

Наведено мікроморфологічний опис, а також інтерпретація природних умов формування коршівського викопного ґрунтового комплексу опорного розрізу Бояничі. Приведена порівняльна характеристика гідроморфного і автоморфного варіантів коршівського викопного ґрунтового комплексу в межах одного опорного розрізу.

***Ключові слова**: мікроморфологічний опис, викопний ґрунт, лес, середній плейстоцен, опорний розріз, шліф.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На території Волинської височини коршівський викопний ґрунтовий комплекс виділений А.Б. Богуцьким і вивчений ним у трьох основних опорних розрізах: Коршів, Торчин, Бояничі [1,2]. Особливістю опорного розрізу Бояничі є те, що тут виявлено коршівський викопний ґрунтовий комплекс, який формувався як у зволожених (гідроморфний ґрунтовий комплекс, западинний варіант), так і в дещо сухіших кліматичних умовах (автоморфний ґрунтовий комплекс, зональний варіант). Перевага вивчення будови та специфіки формування даного ґрунтового комплексу в межах площі одного опорного розрізу дозволить зрозуміти принципи не лише кліматичних змін, ще й дасть змогу дослідити залежність типів ґрунтів від мікрорельєфу території.

Формулювання цілей статті. Порівняння западинного та зонального варіантів коршівського

викопного ґрунтового комплексу в межах одного опорного розрізу за результатами мікроморфологічного аналізу. Дослідження залежності типів ґрунтів від таких ґрунтотворних факторів, як мікроклімат, дренування.

Виклад основного матеріалу. Нижче наведено порівняльні описи западинного та зонального варіантів коршівського викопного ґрунтового комплексу опорного розрізу Бояничі.

Гідроморфний тип коршівського викопного ґрунтового комплексу має наступні особливості. На глибині 3,7 м простежено надкоршівську соліфлюкційну пачку потужністю 0,4 м. Вона складена голубуватими карбонатними супісками із ознаками світло-бурого озалізнення, а також лінзами, гривами суглинків гумусового горизонту ґрунту другої фази коршівського ґрунтоутворення.

Характерною рисою, яка притаманна западинному варіанту ґрунту другої фази коршівського ґрунтоутворення, є наявність трьох ґрунтових горизонтів. Горизонт *H* потужністю 0,5 м, складений темно-сірими легкими суглинками, однорідними, щільними, безкарбонатними, у нижній частині дещо освітленими. Від горизонту відходять поодинокі косми, приблизно до 1,0 м глибиною. Є також червоточини (діаметром до 1,0 см) і чорні залізисто-манґанисті новоутворення (діаметром до 2,0–3,0 мм). У нижній частині − біляста підзолиста присипка.

Горизонт *E* потужністю 0,1 м, представлений білясто-коричневим супіском, досить однорідним за структурою.

Горизонт *I* потужністю 0,5 м супіщаний, у верхній частині з білястою підзолистою присипкою, грудкуватий, дуже щільний, коричневий (брудно-жовтий), з великою кількістю чорних залізисто-манґанистих новоутворень діаметром до 0,5 см, головно пухких. Перехід загалом поступовий.

Ґрунт першої фази представлений двома ґрунтовими горизонтами.

Горизонт *H* потужністю 0,4 м, представлений темно-коричневими суглинками, грудкуватими, дуже щільними, однорідними. Лише місцями горизонт пронизаний космами гумусового горизонту ґрунту другої фази.

Ілювіальний горизонт ґрунту першої фази коршівського ґрунтоутворення має потужність 0,7 м. Він представлений суглинками дуже щільними, безкарбонатними, червонувато-бурими. Також тут є крапкові залізисто-манґанисті новоутворення.

На глибині 7,5 м залягає підкоршівський лес з розвинутою потужністю 1,2 м. Лес відмитий від карбонатів, супіщаний, значно меншої щільності, однорідний, у зоні капілярного підняття − зволожений.

Зональний варіант коршівського викопного ґрунтового комплексу залягає в межах глибин 12,6–15,7 м. На глибині 11,8 м наявний підгоризонт надкоршівської соліфлюкції потужністю 0,8 м. У верхній частині підгоризонту переважають суглинки голубувато-сірі, пликативно деформовані, що підкреслюється смугами бурого озалізнення, з великою кількістю залізисто-манґанистих новоутворень (примазок). У нижній частині шару чіткі "гриви" (до 10,0 см потужністю) суглинків гумусового горизонту коршівського ґрунту, що залягає нижче.

Ґрунт другої фази коршівського ґрунтоутворення має чітко виражені два горизонти.

Гумусовий горизонт (*H*) потужністю 1,3 м, складений суглинками темно-сірими. Зверху суглинки висвітлені до сірого забарвлення, знизу мають жовтувато-бурий відтінок. Суглинки макропористі, безструктурні, які не взаємодіють із соляною кислотою, інтенсивно біогенно перероблені. У шарі багато кротовин і червоточин, заповнених матеріалом горизонту *I*. Також багато залізисто-манґанистих примазок і конкрецій до 3,0 мм у діаметрі. Нижній контакт язикуватий ("косматий"). Язики-косми глибиною до 1,0 м і більше, регулярно (через 1,3 м) відходять від гумусового горизонту у нижчі шари.

Ілювіальний горизонт (*I*) потужністю 0,6 м, складений відносно однорідними жовтими суглинками з інтенсивною біогенною переробленістю (багато червоточин – "леопардовість", кротовин). Червоточини і кротовини заповнені матеріалом горизонту *H*. У шарі багато також залізисто-манґанистих примазок і конкрецій. Перехід ясний, фіксується зміною кольору, оглеєністю, смугами озалізнення.

Для ґрунту першої фази коршівського ґрунтоутворення також притаманною є наявність двох генетичних горизонтів.

Горизонт *H* потужністю 0,3 м, представлений щільними, але макропористими суглинками, однорідними, переповненими залізисто-манґанистими примазками і конкреціями до 3,0 мм у діаметрі. Суглинки безструктурні. Перехід фіксується за зміною кольору, щільності і структури.

Горизонт *I* потужністю 0,9 м, складений червонувато-жовтими щільними оструктуреними

(грудкуватими) суглинками з плямами бурого озалізнення та сизого оглеєння до 10,0 см у діаметрі, а також поодинокими залізисто-манґанистими примазками. Перехід ясний, за зміною щільності, структури, появою смуг бурого озалізнення.

На глибині 15,7 м залягає нижній горизонт середньоплейстоценових лесів потужністю до 1,1 м. Верхніх 0,5 м складені суглинками щільними, відносно однорідними жовтувато-сірими, лесовидними. Це материнська порода кошівського ґрунтоутворення. Нижніх 0,6 м – це тонкошарувата пачка, яка складається з супісків, сизих, глеєвих, що не взаємодіють із соляною кислотою та пісків. Супіски озалізнені, із залізисто-манґанистими новоутвореннями. Піски дрібно- і тонкозернисті білястого кольору.

Простежено також характерні риси мікроморфологічної будови гідроморфного та автоморфного ґрунтових комплексів коршівського ґрунтоутворення, виділених на підставі мікроморфологічних досліджень.

Так, для западинного варіанту коршівського ґрунтоутворення мікроморфологічна будова ґрунту другої фази має наступні особливості.

Горизонтові *H* притаманна гумусово-глиниста плазма основи бурого з сірим відтінком кольору. Складення пухке, губчасте; вниз по профілю – більш нерівномірне. Агрегати від другого, третього порядків (у верхній частині горизонту), до четвертого порядку (нижня частина горизонту).

Поздовжні пори виявлено у верхній частині горизонту. Тут простежено велику пору (0,3 мм), виповнену органічними рештками (ймовірно напіврозкладений корінець вуглисто-чорного кольору). Також виявлено перекристалізований дрібнозернистий кальцит у більших за розмірами порах (діаметром до 0,5 мм) (див. рис. 1).

У нижній частині горизонту пори набувають хаотичної форми. Тут виявлено також залізисто-манґанисті новоутворення (ймовірно початкові форми залізисто-манґанистих конкрецій).

Глина ізотропна. Органічна речовина представлена мулем та гумонами чорного забарвлення. Для нижньої частини горизонту притаманна наявність напіврозкладених “обвуглених” органічних решток.

Мінеральний скелет становить 25–30% від площі шліфа. В основі скелету − зерна кварцу та кальциту розмірами приблизно 0,01мм. У домішках – рогова обманка (0,01мм).

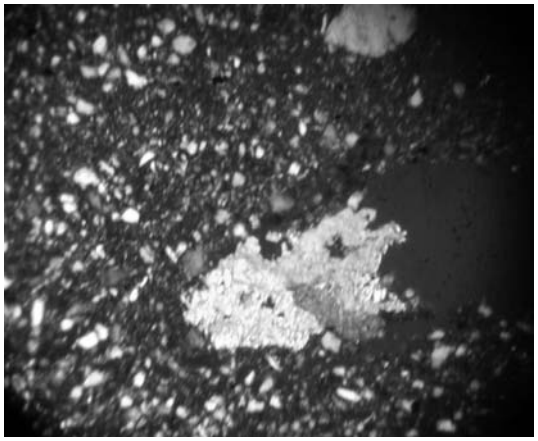

Рис. 1. Западинний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт другої фази. Горизонт Н. Концентрація перекристалізованого кальциту в порі. × 40; ніколі х.

В елювіальному горизонті (*E*) простежено гумусово-глинисту плазму сірого з бурим відтінком кольору. Складення губчасте, проте більш пухке, ніж у гумусовому горизонті.

Пори нерівномірні, хаотично розташовані. Зрідка поздовж стінок пор простежено патьоки залізисто-глинистої плазми. Окремі пори обрамлені тонкими смугами гумусу-мулю та озалізненої плазми (див. рис. 2). Також простежено перекристалізований дрібнозернистий кальцит в одній з пор.

Органіка представлена головно мулем чорного кольору. Виявлено окремі скупчення мулю в плазмі до 0,3 мм діаметром.

Глина ізотропна, проте в плазмі наявні перші ознаки скупчення озалізненої глини еліпсоподібної форми. В горизонті є початкові форми залізистих конкрецій та виявлено велику залізисту конкрецію діаметром понад 1 мм (одна на шліф).

Мінеральний скелет становить 25% від площі шліфа. Він представлений зернами кварцу (0,01 мм) та кальциту (0,02 мм). У домішках – рогова обманка (0,01 мм).

Горизонт *I* має гумусово-глинисту плазму, забарвлення якої змінюється вниз по профілю. Так, із сірого з буруватим відтінком − у верхній частині горизонту, воно змінюється до жовтого з сіруватим відтінком − у нижній частині.

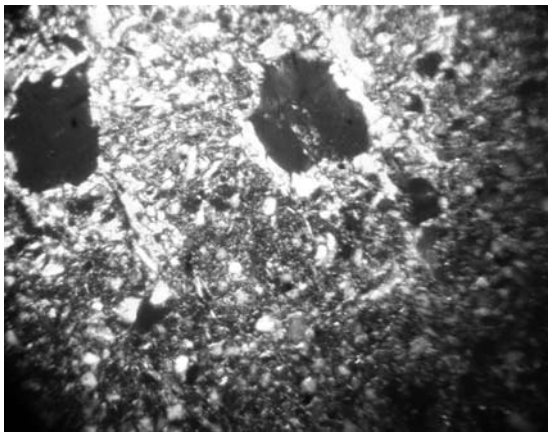

Рис. 2. Западинний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт другої фази. Горизонт Е. Орієнтація озалізненої плазми довкола пор. × 40; ніколі х.

Складення губчасте, неоднорідне. Агрегати другого, третього порядків. Пори переважно різної форми та розмірів (поздовжні, округлі). Простежено орієнтування озалізненої глини вздовж та довкола пор (див. рис. 3). У нижній частині ілювіального горизонту виявлено скупчення чорних (вуглистих) рослинних решток в округлій порі.

Органічна речовина представлена гумусом-мулем та гумонами чорного кольору. Проте у верхній частині горизонту виявлено поодинокі скупчення гумонів у плазмі темно-бурого забарвлення.

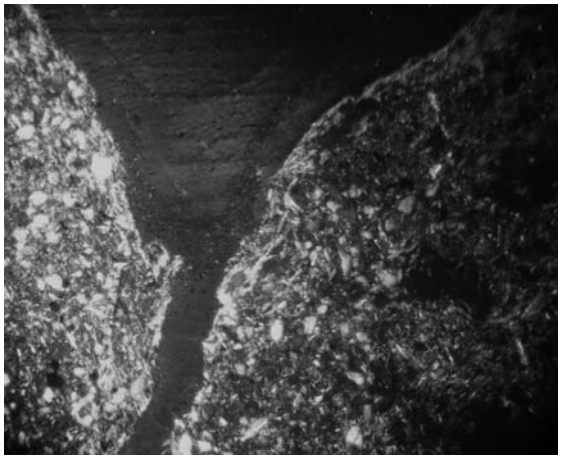

Рис. 3. Западинний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт другої фази. Горизонт І. Орієнтація озалізненої плазми вздовж пори. × 40; ніколі х.

Загалом для цього горизонту притаманна наявність як початкових форм залізисто-манґанистих конкрецій, так і конкрецій різних розмірів (від 0,1 мм до 1 мм і більше).

Мінеральний скелет становить 25-30% від площі шліфа. В основі скелету − зерна кварцу (0,015-0,02мм) та кальциту (0,01 мм). Також є поодинокі великі зерна кварцу діаметром до 0,4 мм. У домішках – рогова обманка (0,01 мм).

Ґрунт першої фази западинного варіанту коршівського ґрунтоутворення має наступні особливості мікроморфологічної будови.

Горизонт *Н* складений гумусово-глинистою плазмою сірого з бурим відтінком кольору. Складення у вигляді злитих блоків. Пори переважно хаотичні, нерівномірної форми. Часто вздовж стінок пор простежено патьоки озалізненої плазми, а всередині пор – гумус-муль та

перекристалізований дрібнозернистий кальцит.

Органічна речовина представлена тонкодисперсним гумусом та гумонами чорного та бурого кольорів.

В горизонті виявлено початкові форми залізисто-манґанистих конкрецій темно-бурого забарвлення (див. рис. 4).

Мінеральний скелет становить 15-20% від площі шліфа. Він представлений зернами кварцу (0,01 мм) та кальциту (0,01мм і менше). У домішках – рогова обманка розмірами менше 0,01 мм.

Ілювіальний горизонт (*І*) має гумусово-глинисту плазму бурого з сірим відтінком кольору. Складення рівномірне, окремими блоками. Пори безсистемні. Довкола окремих пор виявлено патьоки озалізненої плазми (див. рис. 5), а в одній із пор − концентричні скупчення гумонів (вугликів) чорного забарвлення. У нижній частині горизонту кількість цих скупчень помітно зростає.

Горизонту притаманна наявність залізисто-манґанистих конкрецій діаметром 0,5-1,0 мм а також їх початкових форм. Глина анізотропна.

Органічна речовина представлена мулем та гумонами чорного забарвлення. В горизонті простежено значну концентрацію ділянок тонкодисперсного гумусу темно-бурого кольору розмірами від 0,03 до 1,5 мм і більше.

Мінеральний скелет становить 15-25% від площі шліфа. В основі скелету − зерна кварцу (0,01 мм) та кальциту (0,01-0,03 мм). У домішках – рогова обманка (0,03 мм).

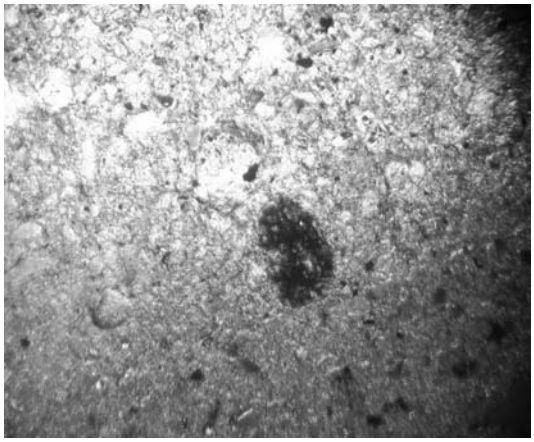

Рис. 4. Западинний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт першої фази. Горизонт Н. Початкова форма залізисто-манґанистої конкреції. × 40; ніколі II.

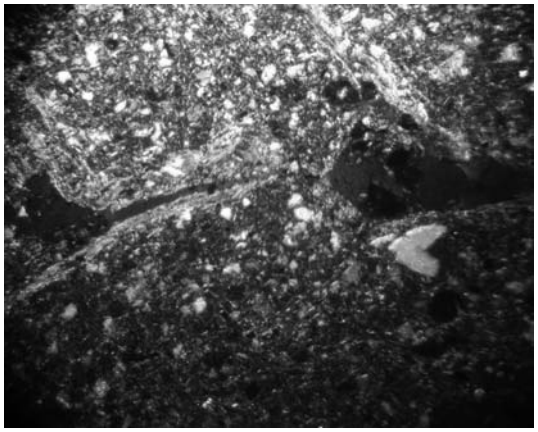

Рис. 5. Западинний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт першої фази. Горизонт І. Орієнтація залізистої плазми вздовж пори. × 40; ніколі х.

Мікроморфологічний аналіз шліфів зонального варіанту коршівського ґрунтоутворення відображає такі ознаки.

Горизонт *Н* ґрунту другої фази коршівського ґрунтоутворення має гумусово-глинисту плазму основи сірого з бурим відтінком кольору. Плазма переповнена напіврозкладеними органічними рештками чорного та темно-бурого кольорів розмірами до 0,05 мм. Вниз по розрізу їхня кількість

дещо зменшується, проте збільшуються розміри до 0,2 мм. Органічна речовина представлена тонкодисперсним гумусом та гумонами, рівномірно розташованими в плазмі.

Складення грудкувате, пухке, рівномірне. Агрегати складні (до третього, четвертого порядків). Пори нечисленні, не пов'язані між собою (ймовірно це ходи мезофауни). Простежено орієнтування глини вздовж пор. Глина анізотропна.

У горизонті простежено початкові форми залізисто-манґанистих конкрецій (див. рис. 6).

Мінеральний скелет становить 15-20% від площі шліфа. В основі скелету − зерна кварцу (0,01-0,005мм) та кальциту (0,01-0,005мм). У домішках – рогова обманка (0,02мм), великі зерна кварцу (0,05мм).

Ілювіальний горизонт (*I*) представлений гумусово-глинистою плазмою основи сірого з жовтуватим відтінком забарвлення. Складення рівномірне, губчасте. Агрегати складні, до третього, четвертого порядків. Пори безсистемні, розташовані переважно між агрегатами. У нижній частині горизонту виявлено пору діаметром 0,02 мм, виповнену перекристалізованим кальцитом. Довкола окремих пор простежено осередки озалізненої плазми та гумусу (рис. 7).

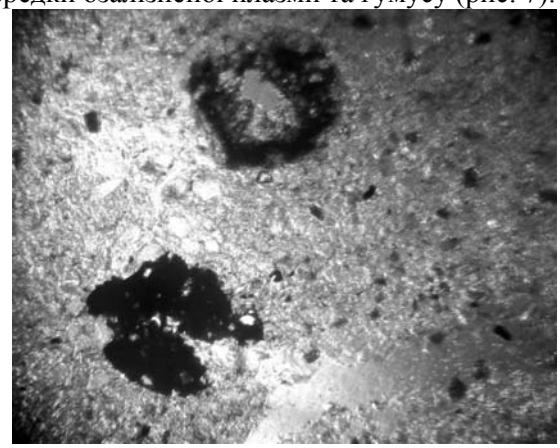

Рис. 6. Зональний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт другої фази. Горизонт Н. Залізисто-манґанисті конкреції. × 40; ніколі II.

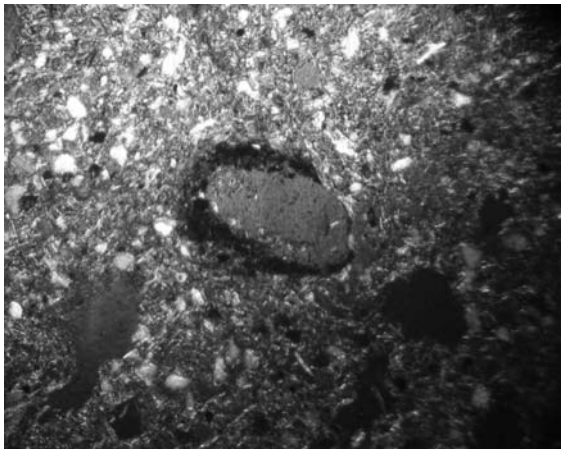

Рис. 7. Зональний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт другої фази. Горизонт I. Концентрація органічної речовини довкола пори. × 40; ніколі x.

Для горизонту характерна поява поодиноких залізисто-манґанистих конкрецій (0,5мм діаметром). Простежено і початкові форми залізисто-манґанистих конкрецій. Виявлено також залізистий ооїд діаметром 0,9 мм (один на шліф).

Органіка представлена гумусом-мулем та гумонами, що рівномірно розташовані в плазмі. Глина анізотропна.

Мінеральний скелет становить 20-25% від площі шліфа. В основі скелету − зерна кварцу розмірами від 0,02 до 0,001 мм та кальциту (0,01-0,005мм). У домішках – рогова обманка (0,02 мм).

Для ґрунту першої фази зонального варіанту коршівського ґрунтоутворення притаманні наступні особливості мікроморфологічної будови.

Гумусовий горизонт (*Н*) має гумусово-глинисту плазму основи сірого з жовтим відтінком кольору. Складення грудкувате, агрегати другого порядку. Пори не мають чітко вираженої системи, розташовані головно між агрегатами. Ці пори виповнені перекристалізованим кальцитом (див. рис. 8) і простежені повсюдно по шліфу.

Органічна речовина представлена аморфним гумусом (гумусом-мулем, гумонами), поодинокими гіфами грибів. Простежено також згустки органіки в плазмі.

В цьому горизонті простежено залізисто-манґанисті конкреції розмірами від 0,1 до 1 мм. Вони мають еліпсоподібну форму та яскраво-буре забарвлення.

Мінеральний скелет становить 20% від площі шліфа. Зерна кварцу (0,01мм), кальциту (0,01мм). У домішках – рогова обманка (0,02 мм).

Горизонт *І* має гумусово-глинисту плазму основи сірого з бурим відтінком кольору. Складення блокове, суцільне. Пори безсистемні міжагрегатні та міжблокові. Тут, як і в горизонті *Н*, виявлено перекристалізований дрібнозернистий кальцит, проте його кількість порівняно менша. Окремі пори виповнені обвугленими органічними рештками (рис. 9).

Рис. 8. Зональний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт першої фази. Горизонт Н. Перекристалізований кальцит в порі. × 40; ніколі х.

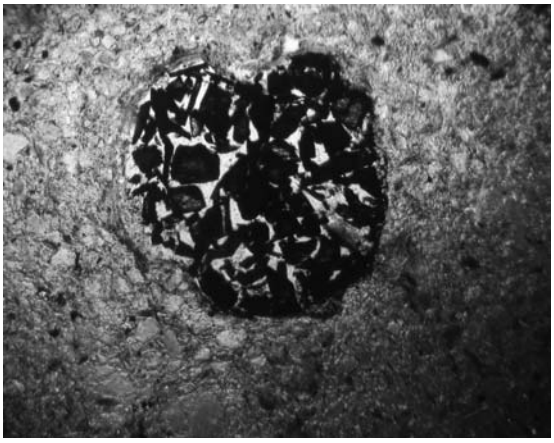

Рис. 9. Зональний варіант коршівського ґрунтоутворення: ґрунт першої фази. Горизонт І. Обвуглені рештки органіки в середині пори. × 40; ніколі ІІ.

Органічна речовина представлена тонкодисперсним гумусом та гумонами. Повсюдно по шліфу простежено скупчення органіки чорного кольору.

Для горизонту притаманним є орієнтування глин вздовж міжагрегатних пор. В горизонті виявлено залізисто-манґанисті конкреції, забарвленням від бурого до чорного (діаметр конкрецій до 0,5 мм).

Мінеральний скелет становить 15–20% від площі шліфа. В основі скелету − зерна кварцу (0,01 мм) та кальциту (0,01мм).

Висновки. На підставі загального морфологічного опису та одержаних результатів

мікроморфологічних досліджень можна стверджувати, що обидва варіанти коршівського викопного ґрунтового комплексу формувались в умовах, залежних від мікроклімату та мікрорельєфу даної території.

Проведений мікроморфологічний аналіз ґрунтів другої фази коршівського ґрунтоутворення (западинного і зонального варіантів) та порівняння їх мікроморфологічної будови із сучасними ґрунтами [3,4], дозволив припустити, що перші мають деякі спільні риси із сучасними чорноземотипними ґрунтами.

Так, ґрунтові другої фази западинного варіанту коршівського ґрунтоутворення притаманні особливості макро- та мікроморфологічної будови, що простежені у сучасних чорноземах опідзолених. Серед них наявність опідзоленої присипки, потужний гумусовий горизонт; значна кількість темнозабарвленого гумусу, рослинні рештки різних стадій розкладення, виділення дрібнозернистого кальциту, винесення тонкодисперсного гумусу, кальциту вниз по розрізу тощо. Цей ґрунт характеризується надмірним зволоженням у гумусовому горизонті, на що вказують неповна гуміфікація та характер пор. Гранулометричний склад елювіального та ілювіального горизонтів (супісок) посприяв кращому внутрішньому дренажу. Проте у обох цих горизонтах також присутні ознаки гідрологічного режиму: початкові форми залізисто-манґанистих конкрецій, залізисто-манґанисті новоутворення, патьоки залізисто-глинистої плазми основи довкола пор. Ймовірно ґрунт формувався за умов лісостепової зони. На формування даного ґрунту могли вплинути також і геологічний склад підстеляючих порід та особливості мікрорельєфу, а саме збереження супіщаного матеріалу та карбонатів на знижених (западинних) ділянках, або ж винесення його із геоморфологічно вищих територій.

Ґрунтові другої фази зонального варіанту коршівського ґрунтоутворення притаманні риси чорноземів типових. На це вказують такі ознаки, як губчасте складення, міжагрегатні пори, органічні рештки, рух гумусово-глинистої плазми (у вигляді озалізненої плазми довкола пор), поодинокі початкові форми залізисто-манґанистих конкрецій, ооїди. Ґрунт формувався за сприятливих умов гуміфікації. Характер накопичення органічних решток дозволяє припустити, що процес гумусонакопичення відбувався зверху вниз. Гумусовий горизонт має значно більшу потужність, аніж горизонт *Н* западинного варіанту. Отже, ґрунт другої фази зонального варіанту коршівського ґрунтоутворення формувався за умов порівняно сприятливого м'якого і більш сухішого клімату лісостепу, аніж ґрунт другої фази западинного варіанту.

Мікроморфологічний аналіз ґрунтів першої фази коршівського ґрунтоутворення западинного та зонального варіантів дає підстави стверджувати, що за своїми рисами вони схожі до сучасних лісових ґрунтів.

Так, для ґрунту першої фази западинного варіанту коршівського ґрунтоутворення можна виділити наступні характеристики, які підтверджують спорідненість із сірими лісовими ґрунтами. А саме – виніс органічно-глинистого матеріалу вниз по профілю; наявність напіврозкладених органічних решток; рух заліза вздовж всього профілю, який проявляється у вигляді залізисто-манґанистих конкрецій. Отже, ґрунт формувався за умов лісової зони та інтенсивного зволоження.

Для зонального варіанту ґрунту першої фази простежено наступні риси мікроморфологічної будови: наявність ознак руху органічної речовини, плазми та заліза (у вигляді конкрецій) вниз по профілю, особливо у нижній його частині; грубий гумус у вигляді напіврозкладених (обвуглених) решток; грибні гіфи; менш складні агрегати (першого та другого порядків). Перелічені характеристики дають підстави припустити, що цей ґрунт також формувався за умов лісової зони і схожий до сучасних сірих лісових ґрунтів.

Опорний розріз Бояничі – яскравий приклад впливу палеоклімату на специфіку формування давніх ґрунтових профілів та ґрунтів загалом. Зокрема, можна припустити, що спочатку, в межах даної території, ґрунт першої фази коршівського ґрунтоутворення формувався за умов лісової зони. Згодом, внаслідок кліматичних змін, протягом одного періоду часу тут виділилась катена із чорноземів опідзолених та чорноземів типових, що формувались в умовах лісостепу.

Література:

1. *Богуцкий А.Б.* Антропогеновые покровные отложения Волыно-Подолии / *А. Б. Богуцкий* // Антропогеновые отложения Украины. – Киев, 1986. – С. 121–132.
2. *Богуцкий А.Б.* Основные лессовые и палеопочвенные горизонты перигляциальной лессово-почвенной серии плейстоцена на юго-западе Восточно-Европейской платформы / *А. Б. Богуцкий* // Стратиграфия и корреляция морских и континентальных отложений Украины. – Киев, 1987. –С. 47–52.

3. Микроморфология черноземов Русской равнины / *Е.А. Ярилова, Е.М. Самойлова, А.Н. Поляков, В.И. Макеева* // Микроморфологическая диагностика почв и почвообразовательных процессов. – М., изд. Наука, 1983. – С. 130 –139.
4. Микроморфологическая диагностика некоторых элементарных почвообразующих процессов в почвах основных природных зон СССР / Е.*А. Ярилова, Л.К. Целищева, К.Н. Федоров* // X Междунар. конгресс почвоведов. – М., 1974. – С. 190–197.

Резюме:

Н. Паламарчук. МИКРОМОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОРШЕВСКОГО ИСКОПАЕМОГО ПОЧВЕННОГО КОМПЛЕКСА ОПОРНОГО РАЗРЕЗА БОЯНИЧИ

Наведено микроморфологическое описание, а также интерпретация природных условий формирования коршевского ископаемого почвенного комплекса опорного разреза Бояничи. Приведена сравнительная характеристика гидроморфного и автоморфного вариантов коршевского ископаемого почвенного комплекса в пределах одного опорного разреза.

Ключевые слова: микроморфологическое описание, ископаемая почва, лесс, средний плейстоцен, опорный разрез, шлиф.

Summary:

N. Palamarchuk. MICROMORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE KORSHIV FOSSIL SOIL COMPLEX OF THE BOYANYCHI SUPPORT SLIT

The article deals with the macro- and micro morphological description of the korshiv fossil soil complex of the Boyanychi support slit. So, the analyzed types of soil of the hydro- and zonal variant of the korshiv fossil soil complex in the one support slit.

Key words: micro morphological conclusion, fossil soil, loess, middle Pleistocene, support slit, shlif.

Надійшла 12.09.2010р.

УДК 551.4:911.5 Мар'яна КОРОВКА

СТРУКТУРА ГІРНИЧО-ВІДВАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ КРИВОРІЖЖЯ: ПРОБЛЕМИ ВИДІЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

В статті розглянуті питання гірничо-відвальних ландшафтів Криворіжжя: проблем пов'язаних з функціонуванням гірничо-видобувного комплексу тощо. Проаналізовано теоретичні аспекти виділення гірничо-відвальних структур, можливостей їх картування, і вивчення їх функціональних властивостей.

Ключові слова: *система гірничо-відвальних ландшафтів, структура, простір і час динаміка видобутку відходів.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відкрите добування корисних копалин призводить до істотного погіршення екологічної ситуації як на видобувних підприємствах, так і на навколишніх територіях. Порушення гідрологічного режиму на одних територіях призводить до втрат підґрунтових вод на інших, а також до підтоплення та заболочення ґрунтів і підґрунтя. Під час обвіювання вітром відвалів розкривних порід повітря забруднюється пилом та газами. Водяні потоки зносять пухкі породи в гідрографічну мережу. При цьому забруднюються балкові й річкові долини, замулюються стави, ріки, озера, гине риба. Техногенне руйнування ґрунтового покриву зменшує площі орних земель. За В.Л. Казаковим, відвали є однією з провідних форм техногенного рельєфу, які виникають внаслідок кількох причин: 1) видобутку корисних копалин та складування розкривних порід на земній поверхні; 2) складування відходів збагачення корисних копалин – шламів; 3) складування розкривних порід, шламів і побутових відходів у відпрацьованих кар'єрах та провальних утвореннях над відпрацьованими підземними виробками. Відвали формуються із застосуванням великовантажних автомобілів, залізничного, трубопровідного і конвеєрного транспорту. В літературі відсутні повні геоморфологічні характеристики відвалів як форм рельєфу. Спеціальних геоморфологічних досліджень відвалів не проводилося, їх вивчення, як правило, відбувалося супутньо з геологічними, проектно-технологічними або вузькогалузевими природоохоронними роботами. Гірничорудні ландшафти Криворіжжя займають значні території в межах Криворізького фізико-географічного району, створюючи прецедент глибокого антропогенного переструктурування наявних природних ландшафтів. На сьогодні відвальні утворення представлені мінералогічно й за рельєфом структурами значної різноманітності, що створює умови для відповідного формування антропогенних ландшафтів техногенного класу. Наявність потужних процесів, пов'язаних із усадкою, розмивом, тріщинуватістю (псевдокарстом) тощо призводить до виникнення короткострокових територіальних систем із нестійкою структурою, що перешкоджає виявленню стабільної

морфологічної будови відвальних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення відвальних комплексів здійснюється переважно силами Криворізьких і Донецьких науковців впродовж трьох останніх десятиріч [7, 11, 12, 21 та ін.]. Водночас залишаються проблемними питання пов'язані із самою сутністю структурної організації гірсько-відвальних систем, їх динамікою та еволюцією.

Формулювання цілей статті. Метою запропонованого дослідження було саме підбір теоретичного обґрунтування щодо виявлення й вивчення подібних антропогенних структур, що повинно було дозволити здійснення відповідного картографування відвальних систем і вивчення їх функціональних властивостей.

Виклад основного матеріалу. Щодо реальної структури гірничорудних ландшафтів Криворіжжя, то вони характеризуються, насамперед, різночасовістю, що призводить до відповідної просторової диференціації головних ландшафтоформувальних процесів.

Ключовим поняття при цьому є "ландшафтна структура". На сьогодні вона має декілька взаємопов'язаних визначень:

- порядок взаємного цілком певного розташування морфологічних частин ландшафту – фацій, урочищ, місцевостей [5];
- будова ландшафту, яка проявляється в характері внутрішніх взаємозв'язків між компонентами, які складають даний ландшафт у просторовому розташуванні та відособленості більш дрібних ландшафтних комплексів [14];
- загальний порядок підпорядковано-функціональних зв'язків в межах певної ландшафтної системи, яка характеризується відповідною кількістю інформації, що в ній міститься [19, 1, 18, 15].

Таким чином ландшафтна структура характеризує будову ландшафту через систему речовинно-енергетичних та інформаційних зв'язків. Більш того, якщо зважити на те, що загальне поняття структури відображає інваріантний аспект системи [20, 2], то зазначені вище зв'язки реалізуються в межах саме інваріанту ландшафтних систем.

Щодо антропогенних територіальних утворень, то ми розглядаємо їх структурну організацію під географічним кутом зору. Якщо з географічного погляду це структура сітки географічних відношень між елементами системи або між географічними об'єктами у просторі [13]. Таке визначення інтерпретує всю складність і різноманітність структурних відношень, а відповідно і структурної організації будь-яких територіальних систем.

У випадку накладання антропогенно обумовленої структури на природну, або за руйнування природних структур із наступною заміною їх антропогенними (антропогенізованими) утвореннями одержується два варіанти вихідних структур:

- поєднання природних і антропогенних структур у єдину цілісну (і водночас антагоністичну) структуру, де провідна роль або поділена між природним і антропогенним чинниками, або належить чиннику антропогенному, тобто просторово складні поєднання корінних та умовно корінних компонентів з похідними, створеними людиною компонентами довкілля [9];
- антропогенна (техногенна) структура із домінуючим антропогенним чинником, якому належать контролюючі важелі, тобто сукупність відносно стійких і нестійких антропогенно-контрольованих і антропогенно-модифікованих зв'язків між структурними складовими антропогенної геосистеми, які сформувалися в процесі якісного перетворення геосистем природних і антропогенно-модифікованих антропогенним фактором [16].

Певною дискусійністю відзначається виділення антропогенно-модифікованих структур у межах гірничо-відвальних геосистем. Наявність модифікації як правило не означає якісної перебудови структури системи, вона залишається перебувати в тому самому інваріанті. Вважають, що це сукупність найбільш стійких антропогенно-модифікованих зв'язків між структурними складовими геосистем і окремими антропогенними елементами (включеннями), які сформувалися в процесі антропогенного використання або опосередкованого антропогенного впливу відповідної ділянки географічної сфери і є результатом механізмів гнучкості (пластичності) [16]). Водночас Г.І. Денисик заперечує існування подібних утворень, вважаючи, що всі вони належать до антропогенних ландшафтів. Бачиться, що серед антропогенних (за Ф. Мільковим) геосистем справді існують такі, які можна вважати лише антропогенно-модифікованими, оскільки головні контролюючі механізми в них належать саме природі. До таких належать штучні лісосмуги на місці колишніх зведених лісів, залишені сільськогосподарські угіддя тощо.

Щодо гірничо-відвальних комплексів, то антропогенно-модифікованими можна вважати

умовно природні геоситеми, які перебувають в зоні просторового впливу відвалу на навколишнє середовище. У такому випадку вони створюють ускладнену парадинамічну систему складовими якої є антропогенні й антропогенно-модифіковані системи. Відповідно маємо систему до якої входять антропогенні й антропогенно-модифіковані структури, які функціонують у нерозривній просторово-часовій єдності.

Сукупність індивідуальних і морфологічно ускладнених структур гірничо-відвальних комплексів є географічною за сутністю, тобто це структура сітки географічних відношень між елементами системи або між географічними об'єктами у просторі. Саме географічні відношення охоплюють взаємне розміщення і просторову взаємодію географічних об'єктів, які формують цілісні геосистеми [13]. Тут структурні відношення розуміються як внутрішньо- так і зовнішньосистемні.

Таким чином виходимо на розуміння функціональної сутності структури гірсько-відвальних систем. Така структура – це не просто взаєморозташування складових частин, а й засоби їх поєднання. Кожна складова частина системи при цьому виконує в ній особливу функціональну роль і пов'язана з іншими частинами різноманітними потоками речовини, енергії та інформації. У відповідності з подвійним характером просторової впорядкованості частин розрізняють два типи внутрішніх зв'язків і потоків субстанції в геосистемах – вертикальний, або радіальний (міжкомпонентний), і горизонтальний, або латеральний (міжсистемний) [10]. Ці зв'язки є взаємозалежними і часто переходять одні в інші. Диференційованими межами при цьому виступають структури ландшафтні. Оскільки відвальні утворення надзвичайно динамічні в часі та просторі, відповідною динамічністю характеризуються й структурні елементи ландшафтних систем. При цьому можна відносно чітко поділити відвальну структурну організованість за часовими зрізами. Так найбільш давні відвальні утворення (100 і більше років) характеризуються згладженими формами відвальних поверхонь, відсутністю просадкових явищ, молодих ерозійних лінійних форм, задернованістю поверхні, наявністю ґрунтового покриву тобто стабільним функціонуванням. Такі системи з часом явно перейдуть до розряду узгоджено-гармонізованих як внутрішньо, так і між взаємодіючими територіальними системами. Постане питання: чи правомірно їх буде тоді відносити до антропогенних утворень, чи це вже будуть умовно природні комплекси.

Відвальні системи, які існують впродовж 60-90 років характеризуються затуханням динамічних процесів. Вони природно задерновані й на них з'являються піонерні ґрунти.

Відвальні утворення віком 30-50 років відзначаються фазою стабілізації фітоценозів, слідами зародків ґрунтового покриву, затуханням ерозійних процесів.

Молоді відвальні утворення віком від декількох до 20 років характеризуються наявністю процесів просідання, відносно активними ерозійними процесами, відсутністю суцільного рослинного покриву й ґрунтів.

Повернемося до динамічної структури гірсько-відвальних систем. Це їх загальна властивість, яка свідчить, що формування будь-якого конкретного матеріального об'єкта нерозривно пов'язане з динамікою процесів, які тут відбуваються [17]. Така структура переважно залежить від підстильного рельєфу відвалу (рівна поверхня, схили різної крутизни, коритоподібний профіль тощо), його речовинного складу (кварцити, суглинки, суміші і т. п.), наявності проведених рекультиваційних робіт (гірсько-технічна й біологічна рекультивації), віку відвалу. Одним із малодосліджених процесів є явище витиснення переважно суглинистих порід з під відвалу внаслідок його тиску на підстильні породи. Ще менш досліджуваним є підвищення сейсмічної активності (антропогенно-спровокованої) внаслідок тиску відвалу на земну кору. Так, наприклад, дослідження показали, що така активність має яскравий прояв під Каховським водосховищем. Але якщо врахувати, що глибина Каховського водосховища у межах лише півтора десятка метрів, а висота Криворізьких відвалів до 100-150 метрів, то у другому випадку така активність повинна бути значно інтенсивніша.

Активність структурної динаміки гірсько-відвальних систем спадає в напрямку його "старіння". Так, наприклад, під час формування відвального тіла під екскаватором величина просідання відвалу доходить до одного метра за добу. Спонтанне (додатково ненавантажене) просідання спостерігається на відвалах впродовж усього періоду його стабілізації – до 30 років. Проблемним тут виявляється прогнозування інтенсивності просідання на відвальних ділянках складені різними породами або одними породами але у різній послідовності. К наслідок утворюється система малих, середніх і великих тріщин (між породами різної структурної будови), які спричиняють до появи псевдокарстових явищ. По цих тріщинах вільно переміщуються атмосферні опади, створюючи між відвальним тілом і підстильними корінними породами поверхню сковзання. Як наслідок з'являється

загроза сповзання всього відвалу в напрямку підстильного схилу.

Картографування таких відвальних комплексів ускладнено скритістю внутрішньовідвальних процесів. При цьому в окремих випадках поверхня сковзання може виникнути і в середній частині відвалу внаслідок існування різних за складом гірських відвальних порід. Так наявність у центральних частинах відвалів потужного суглинистого прошарку, додатково ущільненого відвально формувальною технікою, може призвести саме до такого ефекту.

Щодо часової структури гірничопромислових відвалів, то вона містить (як і природні системи, певну зміну станів системи і включення її у часові структури більш значної системи [3]. Тут ми вже виходимо на взаємодії морфологічно ускладнені.

Оскільки гірничопромислові комплекси в умовах Криворіжжя створюють цілі відвальні поля площами у десятки, сотні, а подекуди й тисячі гектар, то з морфологічної точки зору вони містять антропогенні місцевості, складні й прості урочища, підурочища й фації. Тобто весь набір морфологічної будови гірських ландшафтних систем. Відповідно між ними встановлюється система закономірностей притаманна цим ландшафтним утворенням. З динамічного погляду найбільш перспективними для дослідження й картографування є специфічні пара динамічні антропогенні ландшафтні системи, які, порівняно з природними, характеризуються значно більш вираженою інтенсивністю й, відповідно, більшим стисненням у часі.

Іншим проявом часової структури відвальних систем є їх сезонна ритміка та багаторічна перебудова зв'язків [4]. Як і в природні антропогенні ландшафти підпорядковані сезонній мінливості ландшафтоформувальних динамічних явищ, насамперед температурним режимам і сезонній мінливості атмосферних опадів. У них сезонно коливається інтенсивність ерозійних процесів, розвиток псевдо карсту, біотичні й грунтотворчі процеси. Водночас структурні динамічне утворення у вигляді антропогенних відвальних систем характеризуються протяжністю існування й незворотністю системоформувальних явищ. В цьому випадку час необхідно характеризувати як мінливу структуру [8].

Оскільки морфологічні складові антропогенних ландшафтів тісно взаємопов'язані й узгоджують власну динаміку та розвиток, виникає своєрідна багаторівнева ієрархічна цілісна антропогенна структура, яка в повному обсязі притаманна гірничо-відвальним ландшафтним системам. Така структура притаманна всім ієрархічним складовим і характеризується: послідовним вертикальним розташуванням підсистем, які складають дану систему (вертикальна декомпозиція); пріоритет дій або право втручатися підсистемам верхнього рівня; залежність дій підсистем верхнього рівня від фактичного виконання нижніми рівнями своїх функцій. Це ієрархічна структура, в якій є щонайменше одна керуюча і водночас підпорядкована підсистема [6].

Явище керування структурною організацією гірничо-відвальних ландшафтних систем надзвичайно складне і багатопланове. На сьогодні воно слабо розроблене навіть для природних ландшафтних систем, а тому фактично є піонерним напрямком досліджень у антропогенному ландшафтознавстві. Водночас саме відвальні територіальні утворення, внаслідок значної динамічності і відповідної часової стиснутості станів, дозволяють проводити реальні дослідження в цьому плані. На сьогодні за методологічну й методичну їх основу можна брати подібні експериментальні напрацювання гірського ландшафтознавства [16]. Таким чином дослідження структурної організації гірничо-відвальних систем Криворіжжя мають значну перспективу й навіть можуть стати підґрунтям для проведення наближених досліджень в інших антропогенно-навантажених регіонах України.

Висновки. Структурна організація відвальних комплексів Криворіжжя відзначається значною строкатістю, різноманіттям динамічних процесів, неоднорідністю часових структур, морфологічною структурністю та яскравою ієрархічністю. Все це спричиняє до ускладнення методів картографування такого структурного різноманіття, тим більше, якщо існує вимога показу механізмів структурної організації в часі.

Водночас стиснутість часових станів відвальних систем дозволяє здійснювати безпосередні експериментальні дослідження не на моделях, а в реальній ситуації, що робить знайдені залежності високо імовірними. Тісна взаємкорельованість структур відвальних утворень, реальне окреслення керівних систем у морфологічних ланках комплексів дозволяє достатньо обґрунтовано прогнозувати майбутні стани структурної організації і відповідно розробляти обґрунтовані заходи щодо оптимізації загальної ситуації.

Література:

1. *Арманд А.Д.* Информационные модели природных комплексов / *А. Д. Арманд.* – М., 1975. – 68 с.
2. *Блауберг И.В.* Системный подход в современной науке/ *И. В. Блауберг, В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин.* – // Проблемы методологии системного исследования. М., Мысль, 1970. – С. 7-48.
3. *Боков В.А.* Пространситвенно-временной анализ в территориальном менджменте. Часть 1/ *В.А. Боков, И.Е. Тимченко, И.Г. Черванев, А.Н. Рудык.* – Симферополь: 2005. – 184 с.
4. *Гавриленко О.П.* Методологія наукових досліджень/ *О.П. Гавриленко.* – К.: Ніка-Центр, 2008. – 172 с.
5. *Геренчук К.І.* Основні проблеми фізичної географії/ *К.І. Геренчук.* – К.: Вища школа, 1969. – 132 с.
6. *Дружинин В.В.* Проблемы системологии (проблемы теории сложных систем). С предисловием акад. *Глушкова В.М./ В.В. Дружинин, Д.С. Конторов.* – Сов. радио, 1976. – 296 с.
7. *Задорожня Г..М.* Особливості дослідження похідних процесів та явищ в Криворізькому залізорудному басейні/ *Г.М. Задорожня.* – // Екологія і раціональне природокористування: Збірник наук. Праць Сумського держ. Педуніверситету ім. А.С.Макаренка. - 2006. - с. 88-92.
8. *Иванников И.* Трактат о времени/ *И. Иванников.* – // Слово и дело, № 3, 2008. – С. 16-23.
9. *Іванов Є.А.* Ландшафти гірничопромислових територій: Монографія/ *Є.А. Іванов.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 334 с.
10. *Исаченко А.Г.* Теория и методология географической науки: Учеб. для студ. Вузов/ *А.Г. Исаченко.* – М.: Академия, 2004. – 400 с.
11. *Казаков В.Л.* Антропогенні ландшафти Крив басу/ *В.Л. Казаков.* – // Різноманіття ландшафтних комплексів України та шляхи їх раціонального використання і збереження: методологічні і прикладні аспекти. Зб. наук. праць наук. конф. – Київ, 2000. – с. 41-46.
12. *Казаков В.Л.* Природничо-господарське районування Криворіжжя/ *В.Л. Казаков, В.В. Гноєві.* – // Теорія і практика регіонального географічного краєзнавства. Зб. наук. праць. - Тернопіль: ТДПУ, 2002. – с. 111-115.
13. *Мересте У.И.* Современная география: вопросы теории/ *У.И. Мересте, С.Я. Ныммик.* – М., 1984. – 296 с.
14. *Мильков Ф.Н.* Ландшафтная сфера Земли/ *Ф.Н. Мильков.* – М.: Мысль, 1970. – 264 с.
15. *Петлін В.М.* Синергетика ландшафту/ *В.М. Петлін.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 205 с.
16. *Петлін В.М.* Методологія та методика експериментальних ландшафтознавчих досліджень/ *В.М. Петлін.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 400 с.
17. *Свидерский В.И.* О диалектике отношений/ *В.И. Свидерский.* – Л.: Наука, 1983. – 163 с.
18. *Солнцев В.Н.* Системная организация ландшафтов: (Проблемы методологии и теории)/ *В.Н. Солнцев.* – М.: Мысль, 1981. – 239 с.
19. *Сочава В.Б.* Введение в учение о геосистемах/ *В.Б. Сочава.* – Новосибирск: Наука, 1978. – 319 с.
20. *Урсул А.Д.* Природа информации. Философский очерк/ *А.Д. Урсул.* – М.: Политиздат, 1968. – 287 с.
21. *Ярков С.В.* Ландшафтно-технічні системи Кривого Рогу: екотопічні умови сингенезу/ *С.В. Ярков.* – // Фізична географія та геоморфологія. – №54. – К.: Обрії, 2008. – 246-254 с.

Резюме:

Марьяна Коровка. СТРУКТУРА ГОРНО-ОТВАЛЬНЫХ ЛАНДШАФТОВ КРИВОРОЖЬЯ: ПРОБЛЕМЫ ВЫДЕЛЕНИЯ И ОСОБЕННОСТИ.

В статье рассмотрены вопросы горно-отвальных ландшафтов Криворожья: проблем связанных с функционированием горнодобывающего комплекса. Проанализированы теоретические аспекты выделения горно-отвальных структур, возможностей их картографирование и изучение их функциональных свойств.

Ключевые слова: система горно-отвальных ландшафтов, структура, пространство и время динамика добычи отходов.

Summary:

Maryana Korovka. STRUCTURE OF MINING-WASTES LANDSCAPES IN KRYVYI RIH REGION: PROBLEMS OF DEFINING AND SPECIFICS.

The structure of man-made landscapes and the problems of their mapping on the mining-wasted territories of Kryvyi Rih region are considered in the paper. It is shown that such structure is closely related with processes of mining wastes, the period of mining wastes existing.

Key words: mining-wastes landscape systems, structure, space and time dynamics of the mining wastes.

Надійшла 20.10.2010р.

УДК 69.057.6 (447.43)

Ольга МИСЮКЕВИЧ

ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВОЄНОСТІ НА СТАН ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ЛІСІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуті історико-географічні аспекти впливу господарської освоєності території та стан геосистем і їх природних компонентів (зокрема лісових угруповань)за окремими фізико-географічними районами Хмельницької області. Запропоновані підходи щодо збалансованого землекористування в контексті концепції сталого розвитку.

Ключові слова: *історична ретроспектива, освоєність території, фізико-географічний район,*

збереженість, лісистість, оптимізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Найбільшого розмаху вплив людини на природу набув у нинішньому тисячолітті у зв'язку з подальшим екстенсивним освоєнням території Поділля. Спочатку розорювали землі у південній подністровській частині, а потім землеробство поширилось на північ, а згодом на всю територію. Розорювання степових і лучних ділянок призвело до поступового, але неухильного зменшення площ зі степовою та лучною рослинністю. Рештки степової рослинності збереглись на крутосхилах річкових долин і на Товтровому кряжі. Лісові масиви, які були приурочені до плакорних межиріч, а також річкових долин, в процесі господарського використання поступово зменшили ареали свого поширення. Сьогодні їх частка в межах ландшафтних районів сильно диференційована, що не дозволяє їм подекуди виконувати екостабілізуючі та зрештою й господарські функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У географічній літературі останніх років проблемі аналізу господарського впливу на природні системи присвячені монографічні дослідження Г.І. Денисика Природнича географія Поділля [4], Антропогенні ландшафти правобережної України [1], Лісополе України [3], Г. І. Денисика, О.І. Бабчинської [2], в яких поданий історико-географічний аналіз розвитку території, чинники її антропогенізації, характеристика антропогенних ландшафтів, особливості природних комплексів тощо. У підручнику з фізичної географії України [5] та посібнику з географії Хмельницької області [6] висвітлені загальні особливості природи, які враховувались при підготовці цієї публікації. У праці Л.П. Царика [8] проаналізований ступінь заповідності ландшафтних районів Поділля.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації було з’ясування історико-географічних аспектів впливу господарської діяльності на стан природних систем Хмельниччини та висвітлення підходів щодо їх оптимізації в розрізі фізико-географічних районів.

Виклад основного матеріалу. В середині І тисячоліття на Поділлі вирощували майже всі види сучасних сільськогосподарських культур. Для розвитку землеробства за допомогою сокири і вогню знищувались значні ділянки лісів, розорювались землі, особливо в південних та південно-східних районах Поділля. Незайманого лісу чи степу, в справжньому розумінні цього слова, не було на Поділлі уже наприкінці І тисячоліття.

Зародження капіталістичних відносин у XIX ст. стимулює подальше активне розорювання земель і освоєння лісових масивів. Розширення сільськогосподарських угідь відбулося за рахунок скорочення площ лісів і останніх ділянок цілинних степів. Окремі "острови" збіднілої степової рослинності збереглися лише у карстових воронках, на "стінках" Подністров’я, поодиноких Товтрах.

У XIX ст. великої шкоди було завдано лісам навколо міст і сіл. "Власники, особливо в околицях міст, де необхідна велика кількість дров, продають ліс під вирубування суцільно цілими десятинами, а землю, що звільняється, перетворюють в розорані поля", – відмічав К. Тверітінов в 1849 р. Велику кількість деревини використовували для будівництва жилих будинків і культових споруд. Наприкінці XIX ст. в межах Поділля діяло більше 2160 дерев’яних церков, побудованих з добірного лісу.

У 20-х роках XIX ст. зароджується цукрова промисловість, яка стає одним із найбільших споживачів деревини. За один лише 1874 рік на цукрових заводах Подільської губернії було витрачено на паливо 45926 куб. сажнів (близько 450 тис. $м^3$ дров, що рівнозначно вирубці лісів на площі майже 2000 га).

Після вирубки ліси не відроджувались, а здавались в оренду для розкорчовування і посівів по ціні 60 коп. за морг. Крім цукрових, деревину споживали 215 винокуренних, 96 цегельних, 21 лісопильний заводи, ряд поташних і склоробних заводів, 52 заводи для випалювання вапна і 11 паперових фабрик. Значні площі лісів були знищені під час будівництва залізниць, вздовж яких виникала безліса смуга шириною 15 верст (більше 18 км). За висловами селян, всі місцеві ліси "з’їла чугунка".

Ріст населення, розвиток мануфактурного виробництва і торгівлі, а також виснаження лісових ресурсів у країнах Західної Європи сприяли підвищеному попиту на український, особливо подільський ліс. На експорт із Поділля йшли тесаний та круглий будівельний ліс, клепка, смола, дьоготь, попіл для виготовлення поташу.

У середині XIX ст. на Поділлі були знищені останні корабельні ліси. Із Жванчиківського лісу було продано адміралтейству 50 тис. дубів. Частина лісу з Поділля йде на експорт в Голландію, Данію, Німеччину, а також вивозиться в сусідні безлісі Херсонську і Катеринославську губернії [4].

Сьогодні лісистість території дослідження коливається за ландшафтними районами від 45% до 3%, що обумовлено особливостями їх господарського використання. Найвищий відсоток лісистості характерний для Смигівсько-Славутського (44,7%), Баранівсько-Високопічського (38,2%), Вілійсько-Ізяславського (15,5%), Грицівсько-Любарського (17,1%), Барсько-Літинського (18,4%) фізико-географічних районів. Найнижчий відсоток лісистості мають Чортківсько-Кам'янець-Подільський (3,6%), Старокостянтинівсько-Хмільницький (4,6%), Підволочисько-Авратинський (3,1%), Гримайлівсько-Гусятинський (3,4%), Лановецько-Теофіпольський (5,1%) фізико-географічні райони.

Детальніше проаналізуємо природні передумови і особливості господарського та заповідного природокористування в розрізі фізико-географічних районів (ФГР) області.

Смигівсько-Славутський фізико-географічний район вкритий дубово-сосновими та сосновими лісами, болотами та луками і через те малозаселений [5]. Поширені переважно піски і супіски з галькою з кристалічних порід, яка очевидно, зносилася з Українського кристалічного щита. Велике значення у формуванні рельєфу й антропогенних відкладів мала діяльність текучих вод та водно-льодовикових потоків, руйнуючу роль яких підсилили неотектонічні рухи [6].

Смигівсько-Славутський фізико-географічний район мало розорений, має значну частку заліснених територій (44,7%).

Необхідно підкреслити, що його найбільш суттєві ознаки визначаються не кліматом, який не дуже відрізняється від сусідніх районів, а перш за все відмінами у геологічній будові та рельєфі, що формують основні риси природи Полісся: рівнинність, поширення пісків і заболоченість [6].

У рослинному покриві переважають ліси, луки і болота. Основна деревна порода – сосна, поширені також дуб, осика, береза. Заплавні лучно-болотні місцевості поширені в долинах річки Вілії та її притоках. Ці місцевості, в основному, меліоровані й використовуються як сінокоси і пасовиська [4]. Заповідність території невисока (1,5%), що обумовлено малоконтурністю заповідних об'єктів, а також розвитком лісогосподарського комплексу[8].

Баранівсько-Високопічський фізико-географічний район. Тут поширені кристалічні породи, які зверху перекриті лише пісками та суглинками, місцями лесовидного характеру. Внаслідок цього у Баранівсько-Високопічському ландшафті поширені більші масиви дерново-підзолистих ґрунтів, часто оглеєних і глеюватих. Однак і в цьому природному районі трапляються порівняно невеликі масиви легких лесовидних суглинків з ясно-сірими і сірими глеюватими ґрунтами. Часті пониження, зайняті болотистими луками і торфовищами, а також пониження з лучно-чорноземними та чорноземно-лучними ґрунтами. Характер ґрунтового покриву засвідчує, що в минулому тут широко домінували мішано-широколистяні ліси. Значну частину району займають сільськогосподарські угіддя на місці дубово-соснових та широколистяно-соснових лісів.

На сьогодні збереглися тільки невеликі масиви дубово-соснових лісів з вільхою клейкою, осикою та іншими вологолюбивими чагарниками та кущами. Заповідність природних ландшафтів є доволі високою (15%), що сприяє збереженню ландшафтного і біотичного різноманіть[8].

Чортківсько-Кам'янець-Подільський фізико-географічний район охоплює велику частину території між Товтровим кряжем і долиною Дністра. Західною його межею є Збруч. Цей ландшафт має свої досить типові риси, якими він відрізняється від сусідніх ландшафтів Придністров'я. У ньому великі площі займають древні широкі долини з глибокими чорноземами. Одна із таких долин простягається паралельно Товтровому кряжу через села Летаву, Зарічанку на Степанівку і Залуччя, Гуменці, Слобідку Кульчієвецьку; вона добре простежується в рельєфі і зафіксована смугою глибоких чорноземів. Друга така долина простягається від с. Гуків на Оринін і Голосків. Для ландшафту характерні також древні широкі тераси Дністра, що піднімаються над рікою на висоту 180-200м на відстані 18-20 км від сучасної течії ріки. Тут трапляються карстові печери в гіпсах значної протяжності (с. Завалля, печера "Атлантида", загальною довжиною понад 2500м) [6].

Південна частина області являє собою ряд плоских, витягнутих з півночі на південь межиріч, які чергуються з глибокими каньйоноподібними долинами.

Даний район характеризується ландшафтами з високим землеробським освоєнням. На місцях зростання в минулому дубово-грабових лісів сьогодні знаходяться сільськогосподарські угіддя. Збереженими є незначний відсоток дубових та дубово-грабових лісів. Переважна більшість лісових угруповань знаходяться в межах заповідних об'єктів. Територія району відзначається високою часткою заповідності (17,4%).

В історичному минулому тут переважали широколистяно-лісові ландшафти, залишки їх наявні на силових місцевостях Товтрового горбогір'я, плоскі вододільні рівнини якого були вкриті лучними

степами [4].

Старокостянтинівсько-Хмільницький фізико-географічний район відзначається рівнинністю, оскільки він розташований на надзаплавних терасах Случі, які тягнуться широкою смугою вздовж правого берега цієї річки, що протирічить закону К. Бера, за яким правий берег мусить бути високим, а не низьким, як у Случі. Таку аномалію в симетрії берегів можна пояснити тільки однією причиною: тектонічним підняттям Случ-Хоморського блоку кристалічного фундаменту, а отже, наявністю розлому цього фундаменту, по якому заклалася долина р.Случ.

Рівнинність поверхні – дуже характерна риса цього ландшафту. Він безлісний і вкритий глибокими чорноземами теж деякою мірою оглеєними особливо у пониженнях поверхні, утворених неглибокими ерозійними формами просідання поверхонь. Якщо північну межу цього природного району утворює р.Случ, то південну – підніжжя Ікво-Бужоцької височини.

Через рівнинність території ліси вирубували та утворювали сільськогосподарські угіддя на місці лучних степів, дубових та грабово-дубових лісів [6]. Заплавні лучно-болотні місцевості поширені в долини річки Ікви. Ці місцевості використовуються як сінокоси і пасовиська. [4]

Підвищений попит на лісову продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках сприяв розвитку лісових промислів. Повсюдно будували буди і бурти – промисли з виробництва відповідно поташу і селітри, які існували майже в околицях кожного містечка. Їх створювали в глибинах Подільських пущ і дібров, а також поруч з невеликими лісовими масивами. Про широке розповсюдження лісових промислів у XVI-XVIII століттях свідчать назви 87 сіл (Поташня, Майдан, Гута та ін.), багаточисельних урочищ, наприклад: "Поташня" (села Пеньківка, Вербівка, Гущинці) і навіть річок – р. Попільна, притока річки Згар [4].

Лісистість території ФГР є доволі низькою (4,6%), а заповідність її складає менше 1%. На порядку денному є нагальна потреба в оптимізації землекористування з переведенням частини деградованих і малопродуктивних земель під заліснення і залуження.

Лановецько-Теофіпольський фізико-географічний район виділяється найбільшою рівнинністю. У центрі цієї рівнини, нахиленої на північ до Горині, знаходиться смт. Теофіполь, і весь Теофіпольський адміністративний район майже весь потрапляє в межі даного фізико-географічного району. Тут дуже мало лісів. В доагрокультурні часи це був лучний високотравний степ, під яким утворилися глибокі малогумусні чорноземи – найродючіша відміна чорноземних ґрунтів області. Тільки місцями невеликими островами піднімаються останці крейдових і неогенових порід часом з малими масивами дібров на опідзолених чорноземах. Завдяки рівнинності поверхні на ній утворилося чимало неглибоких западинок, так званих "блюдець", як правило замочарених і з оглеєними ґрунтами. У Лановецько-Теофіпольському фізико-географічному районі річки Полква, Жердь мають широкі заболочені заплави, на яких доцільне будівництво великих ставків і водосховищ для риборозведення.

Значну частину району займають сільськогосподарські угіддя на місці лучних степів. Ліси області почали зменшуватись з часу впровадження підсічної системи землеробства, коли для збільшення площ сільськогосподарських угідь спочатку на рівних ділянках, а пізніше і на схилах різної крутизни, вирубувались і викорчовувались лісові масиви на великих площах [6].

Інтенсивне використання лісів призвело до помітного скорочення їх площ. Якщо у 1887 році лісами на Поділлі було зайнято 778401 га, то у 1904 році залишилось 357325 га. За 57 років було знищено більше ніш 60% існуючих лісових масивів, а відновлено 15 тис. га. Скоротилась не тільки площа лісів, а й змінилась їх структура. Замість знищених дубових і дубово-букових лісів повсюдно відновлювались грабові і дубово-грабові ліси. Наприкінці XIX ст. вони займали вже 72% лісопокритої площі.

Зруйноване першою світовою і громадянською війнами господарство Поділля в 20-30-х роках вимагало значної кількості деревини на відбудову міст і сіл, заводів, фабрик і залізниць. Надмірні вирубки лісів проводились під час Другої Світової війни та післявоєнні роки. До середини 50-х років в межах Поділля об’єм вирубок значно перевищував середній річний приріст деревини.

Часткове відновлення Подільських дібров розпочалося тільки з 60-х років. Якщо у 1913 році лісистість Поділля складала 9,6%, то в 1990 році лісами було зайнято уже 12,7% території.

Змінилась структура і породний склад лісових масивів. Біля 90% кращих лісокультурних земель відведено під насадження дуба звичайного, бука європейського, ясеня. На піщаних терасах Горині, Случі та інших річок створення значні масиви соснових лісів.

Лісистість області сьогодні становить 12,5% (оптимальна – 19%). Загальний запас деревостанів

складає 47,3 млн. $м^3$, з яких 15% – стиглі та перестиглі насадження. За віковими групами переважають середньовікові насадження та молодняки (76%) [7]. До впровадження підсічної системи землеробства площа лісів області становила близько 56,2% [6].

Невідкладною для Хмельницької області є проблема встановлення оптимальної лісистості кожного природного району з метою відновлення водорегулюючих і ґрунтозахисних властивостей лісів, боротьби з лінійною та площинною ерозією ґрунтів на крутосхилах, зсувами, повенями та паводками у річкових долинах. Не менш важливого значення набуває відновлення корінних лісостанів на місці розбалансованих насаджень, упорядкування колгоспних лісів, які використовуються для заготівлі деревини та випасання худоби, що призводить до їх швидкої деградації.

Необхідно заліснити еродовані та малопродуктивні орні землі фізико-географічних районів Хмельницької області у відповідності з оптимізаційними нормами 20-40%, оскільки переважна частина її території знаходиться в межах зони широколистяних лісів.

Ґрунтовий покрив області теж зазнав глибоких змін у зв'язку з його давнім освоєнням і тривалим використанням у сільськогосподарському виробництві. Це в першу чергу привело до зміни характеру ґрунтоутворення. У звільнених від лісу ґрунтах підзолистий процес замінюється на дерновий. Найдавніше освоєні лісові ґрунти з опідзолених перетворились у деградовані. У них сповільнюються процеси опідзолення, а розвинуті процеси вторинного насичення ґрунтів карбонатами кальцію та магнію. У зв'язку з цим ці ґрунти поступово наближаються до чорноземів, у них підвищується насичення основами та збільшується вміст гумусу, а звідси і змінюються їх фізичні властивості.

Відбуваються процеси деградації лісових насаджень внаслідок не тільки господарського використання, а й в результаті впливу несприятливих погодних умов, хвороб тощо. Упродовж 2008 р. загальна площа загиблих лісових насаджень становила 408 га, що на 21 га більше показника 2007р. У структурі причин загибелі лісових насаджень області, як і рік тому, домінував вплив несприятливих погодних умов (82%), решта насаджень загинули від хвороб лісу та пошкоджень шкідливими комахами. Основна частина (89% від загальної площі загиблих насаджень) припадає на хвойні насадження.

У лісах області у 2008 р. зафіксовано осередків шкідників і хвороб лісу на площі 4,3 тис. га. Виконання лісозахисних заходів по знищенню осередків шкідників та хвороб лісу проведено на площі 4,5 тис. га. Основна частина робіт по захисту лісів від шкідників (3,4 тис. га, або 75%) проводилась біологічним, решта – хімічним методом. Після проведення лісозахисних заходів на кінець 2008 р. залишилось 3,4 тис. га лісу, пошкодженого шкідниками та хворобами, з неї 2,8 тис. га (82%) потребує проведення негайних заходів. Питома вага ураженої площі лісу складає 1% від площі лісового фонду області.

Найбільші площі лісів, уражених шкідниками та хворобами на кінець 2008 р. знаходяться у Хмельницькому та Славутському (відповідно 603 та 794 га) районах.

У лісовому фонді області впродовж 2008 р. було зафіксовано 33 випадки лісових пожеж, що на 29 випадків менше, ніж у 2007 р. Найбільша їх кількість сталася в Славутському районі (21 випадок). Площа лісів, займаних пожежами, загалом по області склала 12 га (на рівні попереднього року). Цими пожежами лісовому господарству заподіяно збитків на суму на 10,0 тис. грн., що на 20% менше, ніж у 2007 р.

Впродовж 2008 р. в області спостерігалось 63 випадки незаконних вирубувань дерев, внаслідок чого лісовому господарству завдано шкоди на суму 159,2 тис. грн. та знищено або пошкоджено 0,3 тис.$м^3$ деревини [7].

Висновки. На основі опрацьованих матеріалів можна зробити наступні висновки:

- в результаті господарського впливу на геосистеми області відбулись процеси їх трансформації, що проявилось як на стані природних комплексів, так і їх територіальному поширенні;
- найістотніших змін в історико-географічному плані зазнали лісові угруповання, площі яких скоротились у декілька раз і початком відновлення яких вважають 60-і роки XX століття. Водночас докорінних змін зазнала вікова і породна структура лісових насаджень;
- серед оптимізаційних заходів необхідно зазначити доцільність збільшення заліснених і залужених площ в межах ФГР у відповідності до оптимальних норм за рахунок деградованих і малопродуктивних орних земель;
- включення лісовкритих площ до складу земель екомережі сприятиме впроваджені режимів

ощадливого лісокористування, створення нових заповідних об'єктів для повноцінного збереження і відновлення різновидів лісових формацій.

Література:

1. *Денисик Г.І.* Антропогенні ландшафти правобережної України / *Г.І. Денисик* – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
2. *Денисик Г.І.* Історико-географічний аналіз пізнання людиною ландшафту (на прикладі Поділля). / *Г.І. Денисик, О.І. Бабчинська* // Ландшафти і сучасність. Збірник наукових праць. – Київ-Вінниця. – Вінниця: Гіпаніс. 2000. – С. 226-228.
3. *Денисик Г.І.* Лісополе України / *Г.І. Денисик* – Вінниця: ПП „Тезис", 2001. – 284 с.
4. *Денисик Г.І.* Природнича географія Поділля / *Г.І. Денисик*. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
5. *Маринич О.М.* Фізична географія України: Підручник */ О.М. Маринич, П.Г. Шищенко*. – К.: Т-во "Знання", 2006. – 511с.
6. Природа Хмельницької області / Під. ред. проф. *К.І. Геренчука* – Львів: Вища школа, 1981 – 128 с.
7. Довкілля Хмельниччини Статистичний збірник / Під.ред. *Скальського В.В.* – Хмельницький. – 2009. – 102 с.
8. *Царик Л.П.* Територіальна організація заповідної мережі ландшафтних районів Поділля: підходи до її просторово-функціональної оптимізації/ *Л.П.Царик* // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія.№2. 2008. – Тернопіль:Науково-видавничий відділ ТНПУ, 2008. – С. 183-189.

Резюме:

Мисюкевич О. ВЛИЯНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОСВОЕННОСТИ НА СОСТОЯНИЕ СОХРАНЕННОСТИ ЛЕСОВ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ.

Рассмотрены историко-географические аспекты воздействия хозяйственной освоенности территории на состояние геосистем и их природных компонентов (в особенности лесных сообществ)за отдельными физико-географическими районами Хмельницкой области. Предложены подходы до сбалансированного природопользования в соответствии с концепцией стойкого развития.

Ключевые слова: исторический ракурс, освоенность территории, физико-географический район, охрана, лесистость, оптимизация.

Summary:

Misyukevich O. IMPACT OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE OF PRESERVATION OF FORESTS KHMELNITSKY REGION.

Reviewed the historical and geographical aspects of the impact of the economic development of the territory of the state of geosystems and natural components (in particular forest communities) for individual physiographic areas Khmelnitsky region. The approaches to the balanced nature, in accordance with the concept of stable development.

Keywords: historical perspective, developed areas of physical and geographical area, conservation, forest cover, optimization.

Надійшла 27.10.2010р.

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 338.43+911.3:63(477.4.52)

Петро СУХИЙ

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ВІДМІННОСТІ ФОРМУВАННЯ МІСТКОСТІ РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Досліджено виробництво, споживання та формування балансів продуктів харчування в Західній Україні у 2008-2009 роках. Розглянуто структуру молочного ринку, умови його формування та канали реалізації виробленого молока. Розраховано баланси між раціональною нормою та фактичним споживанням окремих продуктів харчування в областях Західної України. Отримані показники свідчать, що населенням регіону споживається 43,5% м'яса, 71% молока, майже 67% курячих яєць та овоче-баштанних культур, 36% плодів та ягід від рекомендованих норм.

Ключові слова: *агропродовольчий ринок, Західна Україна, виробництво с/г продукції, раціональна норма споживання.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах аграрної реформи одним із центральних завдань є перехід від централізовано-керованої економіки до ринкової. Цей процес передбачає не лише формування різноукладних за організаційно-правовими формами господарювання виробників і переробників сільськогосподарської продукції, але й створення принципово нової ринкової інфраструктури, яка дозволяє ефективно переміщувати продукцію від поля (ферми) до кінцевого споживача, а у зворотному напрямку обмінюватись ціновими сигналами про вигідність продажу товару та витрати на його придбання.

Висновки економіко-географів і економістів-аграрників, які безпосередньо займаються дослідженнями формування агропродовольчого ринку та його окремих сегментів, досить актуальні на сучасному етапі, насамперед через те, що безальтернативність і невідкладність переходу до ринкової економіки докорінно змінює мету, завдання і мотиваційну природу самого виробництва. За умов функціонування в ринковому середовищі основою виробництва стає пріоритет споживачів і кон'юнктура ринку, а нехтування ними загрожує великими соціально-економічними та політичними втратами й непередбаченими наслідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередньо особливості формування та функціонування ринку продовольства досліджувались Г.В. Балабановим (1998, 1999, 2001), В.О. Точиліним (2001), І. Кавецьким (1999), О. Новосьоловим (2002), П.Т. Саблуком (2005), П.І. Островським (2006), та іншими.

На думку І. Кавецького "агропродовольчий ринок це суспільно-територіальна система, що формується в умовах значного зосередження виробництва сільськогосподарської та продовольчої продукції в результаті територіальної диференціації її споживання на основі географічного поділу та інтеграції праці" [3, с.27].

У дослідженнях О.С. Новосьолова зустрічається наступне трактування терміну ринок продовольчих товарів під яким розуміють "систему, що забезпечує відтворення локалізованих продовольчих ресурсів, а також зумовлює соціально-економічні аспекти регіонального і міжрегіонального обміну продовольчих товарів, що визначається усією сукупністю економічних відносин" [4, с.258].

На наше переконання найбільш ємним є означення продовольчого ринку дане Г.В. Балабановим. Він зазначає, що "продовольчий ринок це система відносин і зв'язків між попитом і пропозицією, що здійснюється за допомогою цінового механізму, вільного пересування продовольчих товарів від виробника до споживача по каналах біржової, оптової та роздрібної торгівлі" [1, с.5].

Виходячи з власних попередніх напрацювань [8, 9, 10, 11] можна стверджувати, що агропродовольчий ринок – це складна система товарного обігу, яка є системою відносин і зв'язків між попитом і пропозицією, що формуються під впливом об'єктивних економічних законів, з метою вільної конкуренції виробників і свободи вибору споживачів.

У закордонній економічній літературі агропродовольчі ринки описані досить детально (R.L. Kohls, J.N. Uhl, 1980; W.G. Tomek, K.L. Robinson, 1981; D.I. Padberg, C. Ritson, 1997; J.V. Braun, 2001). В основній частині робіт російських дослідників продовольчого ринку (А. Лукінов, 1996; І. Міхальов, 1997; О.В. Сєрова, 2000, 2001; Л.І. Ушвіцький, Я.В. Соболь, 2003) як правило

досліджується не весь комплекс чинників формування і функціонування агропродовольчих ринків, а лише окремі ланки продовольчого ланцюга.

Виклад основного матеріалу. Агропродовольчий сектор Західного регіону України, як і вся економіка держави загалом, у даний час перебуває у складному періоді реформування із притаманними тільки йому способами розв'язання проблем продовольчої безпеки. У комплексі виявлених продовольчих диспропорцій відображаються багатофакторні тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва. Ці тенденції проявляються перш за все у протиріччях, зумовлених зміною державної структури аграрних відносин і приватним підприємництвом.

Аналіз діяльності аграрного сектора та продовольчого ринку, зокрема, за роки здійснення реформ підтверджує висновок про те, що кризові коливання, які спостерігаються в останній період, відбуваються на тлі повної відсутності таких важливих складових, як керованість і достатня платоспроможність населення.

Більшість дослідників критичним товаром стосовно забезпечення населення продуктами харчування вважають зерно (пшеницю). Саме тому стан міжнародної та регіональної продовольчої безпеки оцінюють за двома показниками: обсягом запасів зерна, що переходять до наступного врожаю, і рівнем виробництва зерна в розрахунку на особу.

Перший показник обчислюють у відсотках від річного обсягу споживання зерна. Він характеризує стабільність продовольчої ситуації, стійкість ринку продовольства перед можливим впливом дестабілізуючих чинників (стихійні лиха, неврожаї, тощо). Його критичне значення складає 60-денний запас зерна, що відповідає 17% його річного споживання.

Другий показник – динаміка виробництва зерна на особу використовують для аналізу динаміки ринку продовольства й оцінки національної продовольчої безпеки. В Україні задля сформування (страхових) запасів у розмірі 15-20%, які необхідні для його річного споживання, потрібно збирати не менше як 28 млн. т. зерна. Пересічно в 2000-2005 рр. його виробництво сягало близько 34,0 млн. тонн (у 2008 р. – 53 млн. тонн), що свідчить не тільки про можливість створення достатніх страхових резервів, але й умов формування експортного потенціалу [286, 319].

Зерну та продуктам його переробки у збалансованому харчовому раціоні людини належить одна із найважливіших ролей, виробництво зернових культур і рівень забезпеченості ними визначають продовольчу безпеку країни. Доведено, що для її гарантування необхідно виробляти 800-850 кг зернових у розрахунку на одного жителя.

Виробництво усіх видів зернових і зернобобових культур будь-якого регіону залежить не тільки від величини посівних площ, але й від пересічної врожайності, на яку безпосередньо впливає комплекс природно-географічних і соціально-економічних чинників. Пересічне валове виробництво зерна в Західноукраїнському регіоні в останні роки коливається в межах від 3,0 до 5,0 млн. тонн, або ж 420-530 кг у розрахунку на одного мешканця. Із загальної кількості виробленої продукції на продовольчі цілі (виробництво муки, круп, хлібобулочних виробів, макаронних і мучних кондитерських виробів) витрачається 40-45%, переробка на нехарчові цілі (спирт, крохмаль, пиво та ін.) займає майже 1%. Значні обсяги збіжжя спрямовуються в якості посівного матеріалу і для виробництва комбікормів. Розрахунок споживання хлібних продуктів здійснюється у перерахунку на муку (Табл. 1).

Таблиця 1

Баланс зерна та продуктів його переробки в Західноукраїнському регіоні (тис. тонн)

Показники / Роки	Виробництво	Зміна запасів на кінець року	Всього ресурсів	Сальдо: вивіз/ввіз	Витрачено на корм	Витрачено на посів	Переробка на нехарч. цілі	Втрати	Фонд споживання	Виробництво на особу, кг
2000	2965,6	174,6	2791,0	-836,1	1557,3	464,0	6,6	65,5	1533,7	126,7
2005	4005,4	27,2	3978,2	-551,6	2388,3	448,4	44,10	56,9	1592,1	127,2
2007	3892,9	298,3	3594,6	-999,9	2552,5	394,3	31,4	69,6	1546,7	125,4

В останні роки відчутна тенденція до зменшення споживання населенням хлібобулочних виробів із 126,7 кг на одну особу у 2000 році до 125,4 кг у 2007 році. При цьому фактичне споживання цієї продукції на 25% перевищує рекомендовані норми споживання (101 кг/особу в рік).

У межах регіону спостерігаються суттєві територіальні відміни не тільки у показниках виробництва зерна та компонентів його переробки, але й у пересічному споживанні хлібопродуктів у розрахунку на одну особу.

При пересічнорегіональному показнику споживання у 2007 році 125,4 кг найвищі його значення у Закарпатській (138,4 кг), Чернівецькій (133,1 кг) та Івано-Франківській (133,7 кг) областях (Таблиця 2).

Таблиця.2

Баланс зерна та продуктів його переробки в областях Західноукраїнського регіону (тис. тонн)

Показники	Волин-ська	Закарпат-ська	Івано-Франків ська	Львів-ська	Рівнен-ська	Тернопіль-ська	Чернівець-ка
Виробництво	572,9	301,2	299,7	611,5	568,6	1125,5	413,5
Зміна запасів на кінець року	40,7	7,9	33,6	31,3	-1,2	155,0	31,0
Всього ресурсів	532,2	293,3	266,1	580,2	569,8	970,5	382,5
Сальдо: ввіз/ вивіз	-72,3	-173,8	-294,3	-439,7	-65,8	195,9	-149,9
Витрачено на корм	348,1	207,1	280,2	543,8	374,4	453,0	343,9
Витрачено на посів	75,9	27,1	25,4	58,4	69,6	116,3	21,6
Переробка на нехарчові цілі	6,1	1,5	4,0	6,4	4,3	7,9	1,2
Втрати	9,9	5,2	7,4	10,6	9,8	19,5	7,2
Фонд споживання	164,5	226,2	243,4	400,7	175,5	177,9	158,5
Споживання хлібних продуктів тис. т	125,1	172,0	185,1	304,7	133,5	135,3	120,5

Картопля найбільш поширена культура в Україні з бульбоплодів і входить до першої десятки продовольчого асортименту. Вона є винятково важливим продуктом харчування – через високі смакові якості та сприятливий для здоров'я людини хімічний склад. Окрім води, бульби містять до 25% сухих речовин із-поміж яких крохмаль, мінеральні та пектинові речовини, органічні кислоти та клітковина. Білок, що міститься у бульбах, за своїм амінокислотним складом близький до м'яса. Саме через це в Україні її вважають другим хлібом.

Загальне виробництво картоплі в областях Західноукраїнського регіону в останні десять років стабілізувалися на рівні 5,5-6,5 млн. тонн при майже незмінних посівних площах, на показники виробництва в окремі роки суттєво впливають природно-кліматичні умови. Баланс виробництва та використання картоплі у досліджуваному регіоні наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Баланс картоплі у Західноукраїнському регіоні (тис. тонн)

Показники / Роки	Виробництво	Зміна запасів на кінець року	Всього ресурсів	Сальдо: вивіз/ ввіз	Витрачено на корм	Витрачено на посів	Переробка на не харч. цілі	Втрати	Фонд споживання	Виробництво на особу, кг
2000	6364,5	386,1	5978,4	131,8	2206,7	1646,7	71,3	292,9	1629,0	169,7
2005	5584,9	202,6	5787,5	23,2	2084,4	1573,0	202,4	304,8	1600,0	170,3
2007	6244,7	268,5	5976,2	133,4	2117,4	1530,7	225,4	381,8	1587,6	169,3

*Джерело: Дані Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Міністерства статистики України

У межах досліджуваної території спостерігаються регіональні відміни як у виробництві, так і споживанні картоплі. Основними виробниками картоплі нині є приватні аграрні селянські господарства, які продукують понад 97% валового збору.

Для Поліських і Передкарпатських регіонів характерною ознакою буде перевиробництво картоплі, надлишок якої реалізується зазвичай поза межами регіону в значних обсягах. У врожайні роки за межі регіону щорічно вивозилося понад 130 тис. тонн товарної картоплі.

Майже 30% від загального виробництва цієї продовольчої культури витрачається на корми, 25% – в якості посадкового матеріалу, 5-6% становлять втрати під час транспортування та зберігання, а близько 4% використовується як переробна сировина для нехарчових цілей (виробництва спирту, крохмалю тощо). Безпосередньо фонд споживання картоплі як продукту харчування складає 25-30% від валового виробництва.

Із-поміж інших продуктів харчування населення споживає в 1,3-1,5 рази картоплі більше за раціональну норму, яка складає 124 кг на рік у розрахунку на одну особу. Загалом в Західноукраїнському регіоні пересічно душове споживання на 13% перевищує загальнодержавні

показники. Споживання картоплі понад норму пояснюється її відносною дешевизною порівняно з іншими основними продуктами харчування. Саме тому у продовольчому балансі населення вона посідає одне з перших місць (таблиця 4).

Овочеві та продовольчі баштанні культури за кількісним показниками споживання у раціонально збалансованому харчовому раціоні людини, посідають друге місце після молока та молочних продуктів, Оптимальним вважається вживання однією людиною на рік близько 161 кг овоче-баштанних культур. Із-поміж їх великого різноманіття у зазначеному продуктовому сегменті в регіоні переважає споживання плодових (помідори, огірки, перець), кореневих (столові буряки, столова морква, редиска, петрушка селера), листкових (капуста, салати), цибулинних (цибуля, часник) та баштанних (кабачки, патисони, кавуни) культур. Продовольчі баштанні (кавуни та дині) вирощуються в незначних обсягах, і вони переважно завозяться з півдня України.

Проведені дослідження засвідчують, що рівень забезпечення населення, яке мешкає на території регіону, продукцією овочівництва власного виробництва не перевищує 80%.

Таблиця 4

Баланс картоплі в областях Західної України у 2007 році* (тис. тонн)

Показники	Волинська	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Рівненська	Тернопільська	Чернівецька
Виробництво	899,8	588,6	775,1	1521,8	1054,7	894,0	510,7
Зміна запасів на кінець року	33,5	12,2	19,0	103,2	16,8	51,0	32,8
Усього ресурсів	866,3	576,4	756,1	1418,6	1037,	843,0	477,9
Сальдо: ввіз/вивіз	19,5	8,5	7,7	20,7	47,1	11,6	18,3
Витрачено на корм	309,3	156,4	256,3	571,6	379,5	286,7	157,6
Витрачено на посів	304,8	140,2	193,8	265,1	277,8	252,1	96,9
Переробка на нехарчові цілі	6,9	30,7	0,4	59,3	54,9	46,6	26,6
Втрати	39,8	31,9	44,3	96,0	71,0	55,8	42,9
Фонд споживання	186,0	208,7	253,6	405,9	207,6	190,2	135,6
На одну особу, кг	179,5	172,1	183,4	158,6	180,2	173,1	149,9

*Джерело: Дані Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Міністерства статистики України

Провідні місця у вирощуванні овочевої продукції впродовж останніх років належать товаровиробникам Львівської, Волинської Закарпатської та Чернівецької областей. За показниками валового виробництва овоче-баштанної продукції в розрахунку на одну особу утримують Волинська (224 кг) і Чернівецька (208 кг) області. До регіонів із низьким рівнем забезпеченості населення овочами власного виробництва віднесено Івано-Франківську область, де цей показник не перевищує 50% від раціональної норми споживання. Загальний баланс виробництва, споживання реалізації та закупівель по овоче-баштанних культурах наведено в таблиці 5.

В останні десять років у регіоні спостерігається стійка тенденція до збільшення обсягів споживання овочевих і продовольчих баштанних продуктів. Фонд споживання порівняно з початком XXI століття збільшився майже на 26,7% і склав у 2007 році 1077,7 тис. тонн.

Таблиця 5

Баланс овочів і продовольчих баштанних у Західноукраїнському регіоні * (тис. тонн)

Показники / Роки	Виробництво	Зміна запасів на кінець року	Усього ресурсів	Сальдо: вивіз/ ввіз	Витрачено на корм	Витрачено на посів	Втрати	Фонд споживання	Виробництво на одну особу, кг
2000	1056	53,9	1002,8	35,1	128,7	16,9	324	789,7	82,3
2005	1441	95,2	1345,8	3,4	224,2	23,3	79,9	1015,0	107,4
2007	1581,9	8,5	1573,4	100,6	257,6	26,2	111,3	1077,7	114,9

Пересічне споживання на одну особу за цей же період зросло із 82,3 кг до 114,9 кг у рік, що становить 71,3% до оптимальних норм. З огляду на досить низьку забезпеченість населення вказаною продукцією із регіону у врожайні роки вивозиться її значна кількість.

Від'ємне сальдо спостерігається лише в Івано-Франківській області, а в окремі роки – у Волинській та Львівській областях.

Відсутність сучасних сховищ для зберігання та високотехнологічних підприємств із перероблення продукції приводить до її значних втрат. Із загального обсягу вирощеної продукції

величина втрат складає понад 10% фонду споживання (Таблиця 6).

Таблиця 6

Баланс овочів і продовольчих баштанних в областях Західної України у 2007 році* (тис. тонн)

Показники	Волин-ська	Закар-патська	Івано-Франкі-вська	Львівсь-ка	Рівнен-ська	Терно-пільська	Черні-вецька
Виробництво	253,1	235,0	123,3	432,4	170,5	170,2	197,4
Зміна запасів на кінець року	1,6	0,8	-0,4	2,0	-1,3	4,7	1,1
Усього ресурсів	251,5	234,2	123,7	430,4	171,8	165,5	196,3
Сальдо: ввіз/вивіз	41,8	16,8	-39,5	9,7	14,6	15,4	41,8
Витрачено на корм	67,3	49,6	23,4	59,1	26,6	12,5	19,1
Витрачено на посів	3,2	7,0	3,9	5,4	2,7	2,3	1,7
Втрати	17,8	16,5	8,7	30,4	12,0	12,0	13,9
Фонд споживання	121,4	144,3	127,2	325,8	115,9	123,3	119,8
На одну особу, кг	117,0	116,1	91,9	127,1	100,5	11,9	132,3

*Джерело: Дані Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Міністерства статистики України

Плоди та ягоди в харчовому раціоні людини – одні з провідних хімічних регуляторів процесу перетравлення їжі, що зумовлено не стільки їх енергетичною цінністю, скільки впливом на біохімічні процеси та обмін речовин. Завдяки вмісту в плодах і ягодах цукру, клітковини, пектинових речовин та органічних кислот плодово-ягідна продукція є життєво необхідним продуктом харчування протягом усього життя людини. Пересічна енергетична цінність (у 100г) сім'ячкових плодів складає 55,5 ккал, кісточкових 53,4 ккал і 41,2 ккал ягідних. Підвищена енергетична цінність у плодів черешні 64 ккал і винограду 70 ккал.

Виробництво плодово-ягідної продукції та винограду в окремих адміністративних районах є типоформуючою галуззю спеціалізації сільського господарства. Незважаючи на інтенсивні процеси відродження садівництва як галузі та збільшення валових зборів, насамперед сім'ячкових плодів, їх виробництво недостатнє для забезпечення оптимальних потреб населення у цьому виді продукції в жодній із областей Західноукраїнського регіону. Фактичний рівень забезпеченості продукцією власного виробництва досягає лише 36% від рекомендованих норм споживання, які становлять 90 кг на одну особу в рік. Найвищі показники забезпеченості притаманні Чернівецькій та Закарпатській областям, у яких садівництво та вирощування ягід є галуззю спеціалізації в багатьох населених пунктах. Окрім того, низовинні райони Закарпаття, поряд із розвиненим товарним садівництвом, мають потужний виноградарський потенціал. Понад 8,3% винограду, що вирощується в Україні, збирають у Закарпатській області. На неї припадає 84% загального виробництва столових і винних сортів винограду Західноукраїнського регіону.

Порівняно низька забезпеченість населення плодово-ягідною продукцією та виноградом компенсується за рахунок імпортованих ресурсів, насамперед яблук із Польщі, винограду з Молдови, Туреччини та Італії, тропічних і субтропічних плодів переважно з районів Середземномор'я.

Загальний фонд споживання продукції у 2007 році по регіону становив 338,5 тис. тонн, пересічно однією особою споживання 40,1 кг на рік плодово-ягідної продукції. Найвищі показники споживання у Чернівецькій – 47,9 кг/особу (53,2% до оптимальної норми) та Львівській – 39,3 кг (43,7%). У Рівненській та Тернопільській областях рівень споживання сягає 33,0% і 35,0% відповідно.

Основними продуктами тваринного походження в харчовому раціоні мешканців Західноукраїнського регіону є м'ясо свійських тварин і птиці, молоко (коров'яче, козяче й овече) та курячі яйця. На відміну від продуктів рослинного походження, вони мають більшу енергетичну цінність і по-різному засвоюються організмом людини. Поряд із зерновими, від забезпеченості населення м'ясом і молоком власного виробництва суттєво залежить продовольча безпека.

М'ясо та м'ясні продукти відіграють важливу роль у харчовому балансі людини, забезпечуючи організм білками та жирами тваринного походження, які необхідні для нормального фізіологічного розвитку.

Важливими при дослідженні балансу м'яса та м'ясних продуктів є не тільки показники фактичного їх виробництва в межах кожної з адміністративних областей, але й дослідження складових, що впливають на формування фонду споживання цього сегмента на ринку продовольства. В останні десять років м'ясна та м'ясопереробна галузі розвиваються досить інтенсивно, незважаючи

на зменшення чисельності поголів'я та виробництва м'яса яловичини і свинини вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами. Порівняно з 1990 роком виробництво м'яса усіх видів у регіоні зменшилось удвічі до 350 тис. тонн і в останні роки коливається в межах 350-425 тис. тонн. У 2007 році всіма категоріями сільгоспвиробників вироблено 421 тис. тонн м'яса та м'ясних продуктів. Зміна запасів на кінець року становила – -3,6 тис. тонн, при цьому загальні ресурси продукції склали 424, 6 тис. тонн (Таблиця 7).

Таблиця 7

Баланс м'яса та м'ясних продуктів у Західноукраїнському регіоні (тис. тонн)

Показники / Роки	Виробництво	Зміна запасів: кінець року	Усього ресурсів	Сальдо вивезеної/ завезеної продукції	Витрачено на корм і нехарчові цілі	Фонд споживання	Вироблено на одного мешканця, кг
2000	346,9	-16,6	363,5	36,1	2,2	352,2	33,8
2005	357,8	-0,3	358,1	10,2	1,3	346,6	36,9
2007	421,0	-3,6	424,6	38,1	1,9	384,6	41,0

*Джерело: Дані Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Міністерства статистики України

Із-поміж інших частин держави Західна Україна виділяється як регіон, з якого (через який) вивозиться значна кількість м'ясної продукції. Сальдо вивезеної за межі регіону продукції склало у 2007 році – 38,1 тис. тонн. Максимально позитивним воно було у Волинській (+30,4 тис. тонн) та Івано-Франківській (+12,3 тис. тонн) областях. Позитивні показники сальдо також у Рівненській та Чернівецькій областях. Аналіз складових м'ясопродуктового балансу за останні десять років свідчить про те, що надходить до району ззовні більше продукції, ніж вивозиться за його межі. У Львівській і Закарпатській областях сальдо балансу від'ємне. Майже 2,0 тис. тонн продукції витрачається в регіоні на нехарчові цілі. Враховуючи ряд зазначених показників, регіональний фонд споживання м'яса та м'ясопродуктів у 2007 р. становив 384,6 тис. тонн. При цьому пересічно річний їх фонд споживання, в розрахунку на одну особу, склав 41,0 кг, або ж 49,4% до оптимальної норми споживання визначеної НДІ гігієни харчування Міністерства охорони здоров'я України (Таблиця 8).

Таблиця.8

Баланс м'яса та м'ясних продуктів у областях Західної України у 2007 році* (тис. тонн)

Показники	Волинська	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Рівненська	Тернопільська	Чернівецька
Виробництво	78,3	48,7	64,1	98,6	53,5	40,4	37,4
Зміна запасів на кінець року	-0,4	-0,3	-0,5	-1,3	-0,3	-0,5	-0,3
Усього ресурсів	78,7	49,0	64,6	99,9	53,8	40,9	37,7
Сальдо ввіз/вивіз	30,4	-3,7	12,3	-3,9	2,7	-3,4	3,7
Витрачено на корм та інші нехарчові цілі	0,1	0,0	0,3	1,0	0,4	0,0	0,1
Фонд споживання	48,2	52,7	52,0	102,8	50,7	44,3	33,9
На одну особу, кг	46,5	42,4	37,6	40,1	44,0	40,2	37,4

*Джерело: Дані Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Міністерства статистики України

В останні роки спостерігається тенденція до збільшення обсягів споживання населенням м'ясопродуктів. Так, у період із 2000 по 2008 роки фактичне споживання на одну особу в межах регіону зросло на 7,2 кг (8,2%). Найвищі показники споживання у Волинській (46,5 кг) та Рівненській (44,0 кг) областях. Мінімальне споживання продуктів цього продовольчого сегменту характерне для кінця XX початку XXI століть.

На молоко та продукти його переробки, з-поміж основних продуктів харчування, припадає найбільша вагова частка. Оптимальне споживання продукції в розрахунку на одного мешканця повинно становити 380 кг /рік. Молоко належить до тих видів сільськогосподарської продукції, яка може споживатися безпосередньо в їжу без переробки, але більша частина її споживається після технологічного оброблення.

Виробництво свіжого молока в Західноукраїнському регіоні у 2007 році склало 3526,5 тис. тонн (29,6% до загального виробництва в Україні). При цьому основними виробниками молока в регіоні були приватні аграрні селянські господарства, на які припадає 92,8% його валового виробництва. Зміна запасів на кінець року склала -14,6 тис. тонн (у 2000 р. – -77,6 тис. тонн (таблиця 9)).

За межі регіону у зазначений період вивезено близько 700 тис. тонн продукції, а в якості кормів і на інші нехарчові цілі витрачено понад 10% до його загального виробництва. При цьому загальний

фонд споживання у 2007 році становив 2479,8 тис. тонн. У розрахунку на одного мешканця пересічно річне споживання склало 264,5 кг (69,5 % до рекомендованого оптимуму), що на 17,4% перевищує пересічний показник в Україні.

Таблиця 9

Баланс молока та молочних продуктів у Західноукраїнському регіоні* (тис. тонн)

Показники / Роки	Виробництво	Зміна запасів на кінець року	Усього ресурсів	Сальдо вивезеної/ завезеної продукції	Витрачено на корм та інші нехарчові цілі	Фонд споживання	Вироблено на одного мешканця, кг
2000	3647,7	-77,6	3725,3	518,3	641,1	2565,9	267,3
2005	3808,3	5,4	3802,9	873,6	373,3	2556,0	272,1
2007	3625,5	-14,6	3641,1	688,3	373,0	2579,8	275,1

*Джерело: Дані Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Міністерства статистики України

Із-поміж областей ЗУР найбільший фонд споживання у Львівській – 642,3 тис. тонн, а в розрахунку на одного мешканця в Івано-Франківській – 289,1 кг/рік областях. Основні територіальні відміни балансу молочних продуктів на регіональних рівнях подано у таблиці 10.

Скорочення обсягів фонду споживання цього виду продукції в останні роки відбувається на тлі занепаду галузі скотарства, основною причиною якого є скорочення поголів'я ВРХ у ПАСГ і диспаритет між закупівельними та реалізаційними цінами готової продукції, низьку продуктивність молочного стада, а через вступ України до СОТ – зменшення конкурентної спроможності вітчизняної молочної продукції порівняно з імпортованою.

Таблиця 10

Баланс молока та молочних продуктів у областях Західної України у 2007 році*(тис. тонн)

Показники	Волинська	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Рівненська	Тернопільська	Чернівецька
Виробництво	509,1	396,4	539,4	813,4	471,7	452,1	344,4
Зміна запасів на кінець року	-1,7	-1,9	-2,1	-3,9	-1,9	-1,7	-1,4
Усього ресурсів	510,8	398,3	541,5	817,3	473,6	453,8	345,8
Сальдо вивезеної / завезеної продукції	164,9	24,8	94,6	99,3	123,8	113,2	67,7
Витрачено на корм та інші нехарчові цілі	72,9	42,1	47,2	75,7	49,3	50,0	35,8
Фонд споживання	273,0	331,4	399,7	642,3	300,5	290,6	242,3
На одну особу, кг	263,4	266,7	289,1	250,9	260,9	264,5	267,9

Важливим у нашому дослідженні є розгляд структури молочного ринку. На рисунку 1 наочно відображені канали реалізації виробленого молока всіма категоріями господарств. Із загального його виробництва лише 22% надходить на переробку. Понад 20% із виробленого в приватних аграрних селянських господарствах молока реалізується безпосередньо на ринку, для власних потреб (споживання, корми) витрачається близько 55,5% від загального виробництва цією категорією, і майже 25% реалізується молокопереробним підприємствам. Частка ПАСГ у загальній кількості реалізованої переробникам продукції становить 72%.

Протилежна картина спостерігається з реалізацією молока виробленого у сільськогосподарських підприємствах. Частка зазначеної категорії у загальному виробництві молока низька і становить лише 7,2%, при цьому на внутрішнє споживання ними використовується близько 18% виробленого молока, 1% молока реалізується безпосередньо на ринку (в основному це продукція, вироблена фермерськими господарствами).

Із загального виробництва продукції частка реалізованої молокопереробним підприємствам становить 81% і сягає 27 % у загальному виробництві молока, що реалізується на переробку.

Виробництво курячих яєць – важливий чинник у формуванні повноцінного харчового раціону людини. Рекомендовані норми споживання яєць на одну людину в рік складають 291 штуку, але у жодній із областей регіону їх не було досягнуто. Лише у Чернівецькій – 270 шт./особу, Тернопільській – 254 шт./особу та Закарпатській – 259 шт./особу областях споживання населенням цього продукту більше за визначену мінімальну норму споживання – 246 шт./рік.

Із розвитком спеціалізованих крупнотоварних птахівничих підприємств у Тернопільській,

Івано-Франківській, Чернівецькій та Львівській областях в останні роки значно зросло виробництво продуктів птахівництва.

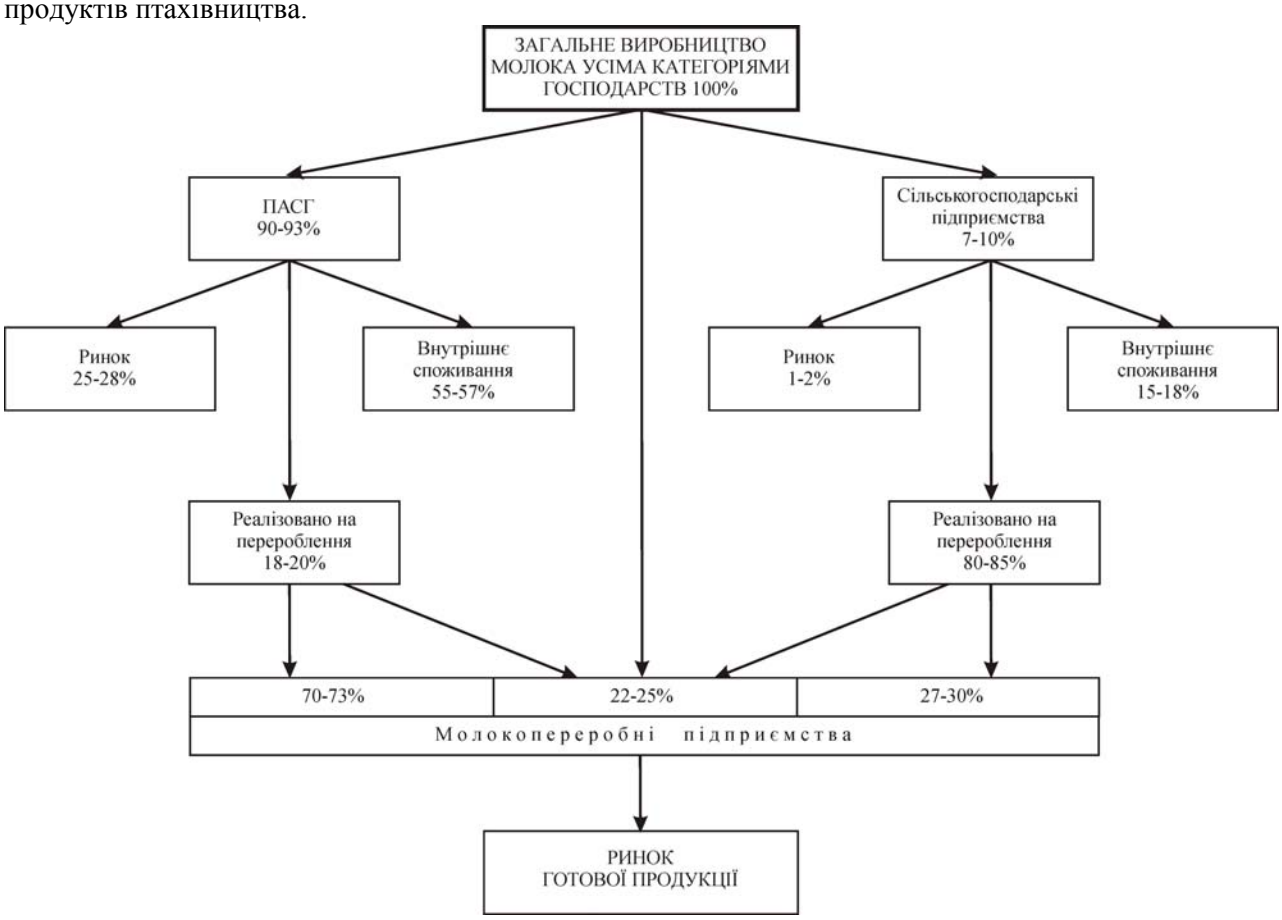

Рис. 1. Канали реалізації виробленого молока всіма категоріями господарств

Таблиця 11

Баланс курячих яєць у Західноукраїнському регіоні* (тис. тонн)

Показники / Роки	Виробництво	Зміна запасів на кінець року	Усього ресурсів	Сальдо вивезеної/ завезеної продукції	Витрачено на корм та інші нехарчові цілі	Фонд споживання	Вироблено на одного мешканця, кг
2000	1701,9	8,2	1693,7	-93,0	126,4	1660,3	174,0
2005	2275,4	39,4	2236,0	-201,0	325,7	2111,3	223,0
2007	2677,1	33,1	2644,0	28,6	372,3	2243,1	239,0

*Джерело: Дані Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища Міністерства статистики України

Відбувається поступове витіснення з ринку яєчної продукції дрібних товаровиробників, частка яких у виробництві яєць на початок 2008 року залишилася ще доволі високою (70-90%), окрім Івано-Франківської області, де ПАСГ виробляють менше 1/3 продукції від загального обсягу. Усіма категоріями господарств у 2007 році вироблено 2677,1 млн. шт. курячих яєць, з яких 2243,1 млн. використано в якості фонду споживання.

Висновки. Дослідження динаміки потенціалу споживчого попиту свідчить, що в усіх областях Західного регіону України, без винятку, спостерігається дисбаланс між рекомендованою (раціональною) нормою споживання та фактичним споживанням продуктів харчування рослинного та тваринного походження. Через високі ціни на м'ясопродукти, молоко, яйця та рибу їх фактичне споживання майже вдвічі нижче за оптимальні норми. У продовольчому раціоні населення понад 85% калорійності становлять продукти рослинного походження, якими в споживчому балансі замінюються більш калорійні та дорожчі продукти тваринництва.

Дослідження балансу між раціональною нормою та фактичним споживанням окремих продуктів харчування в областях Західного регіону України свідчить, що населення регіону фактично споживає лише 43,5% м'яса, 71% молока, майже 67% курячих яєць, 136% картоплі, 67% овочів і

баштанних культур, приблизно 36% плодів та ягід від рекомендованих норм.

Література:

1. *Балабанов Г. В.* Территориальная сегментация продовольственного рынка Украины. Зернопродуктовый комплекс Украины: структура и территориальная организация / *Геннадий Балабанов* – К. : UAPP / ПАП, 1999. – 105 с.
2. *Балабанов Г.* Продовольчий ринок України: оцінка регіональних відмінностей / *Г. Балабанов* // Укр. геогр. журн. – 1999. – № 1. – С. 19–26.
3. *Кавецький І. Й.* Методичні засади суспільно-географічного дослідження світових агропродовольчих ринків / *І. Й. Кавецький* // Укр. геогр. журн. – 1999. – № 1. – С. 27–31.
4. *Новоселов А. С.* Теория региональных рынков: учебник / *А. С. Новоселов.* – Ростов на Дону.: Феникс; Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 2002. – 448 с.
5. *Серова Е. В.* Аграрная экономика: учеб. для студ. эконом. вузов, факульт. и спец-ностей / *Е. В. Серова*.– М.: ГУ ВШЭ. – 2000. – 480 с.
6. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Держкомстат України; за ред. *О. Г. Осауленка*. – К.: «Консультант», 2007. – 648 с.
7. *Сухий П. О.* Аграрний ринок України: споживчий попит та продовольча безпека України / *П. О. Сухий* // Географічні проблеми сталого розвитку: зб. наук. праць: у 4 т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004, Т.3. – С. 86–89.
8. *Сухий П. О*. До питання про методику дослідження спеціалізації сільського господарства та складових формування ринку продовольства / *П. О. Сухий* // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан і перспективи вирішення: мат. II міжн. науково-практ. конф. (Київ, 18-19 березня 2002 р.). – К.: Стафед-2, 2002. – С. 181–182.
9. *Сухий П. О.* Особливості формування ринку продовольства Чернівецької області / *П. О. Сухий* // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Вип. 53. Серія: географія. – Чернівці: ЧДУ: Рута, 2000. – С. 110–115.
10. *Сухий П. О.* Соціально-економічні аспекти формування та розвитку аграрного ринку в областях Карпато-Подільського регіону України. / *П. О. Сухий* // Історія української географії: Всеукр. наук.-теор. часопис. – Вип. 2 (14). – Тернопіль: Підручники та посібники, 2006. – С. 82–89.

Резюме:

Сухой П.А ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫЕ ОТЛИЧИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЕМКОСТИ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВИЯ В ЗАПАДНОУКРАИНСКОМ РЕГИОНЕ.

Исследовано производство, потребление и формирование балансов продуктов питания в Западной Украине в 2008-2009 годах. Рассмотрена структура молочного рынка, условия его формирования, каналы реализации произведенного молока. Рассчитано баланс между рациональной нормой и фактическим потреблением отдельных продуктов питания в областях Западной Украины. Полученные показатели свидетельствуют о том, что населением региона потребляется 43,5% мяса, 71% молока, около 67% куриных яиц и овощебахчевых культур, 36% плодов и ягод от рекомендованных норм потребления.

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, западная Украина, производство с/г продукции, рациональная норма потребления.

Summary:

Petro Sychij. SPATIAL-TEMPORAL DIFFERENCES IN FOOD MARKET CAPACITY FORMATION IN WEST-UKRAINIAN REGION.

Peculiarities of production, consumption and expense of basic meat and plant food products in Western Ukraine in 2008 – 2009 are disclosed. Structure and peculiarities of milk product market formation in conditions of formation of differently structured regional economic complex are considered. Balance between rational standard and actual consumption of some food products in West Ukrainian administrative regions is estimated. Estimation results show that the population consumes as follows: meat – 43,5%, milk – 71%, eggs, vegetable\melon field product – nearly 67%, fruit and berry – 36% out of recommended standard.

Key words: agri-food market, Western Ukraine, the production of agriculture products, rational consumption rate.

Надійшла 07.09.2010р.

УДК 911.5 Володимир ВОЛОВИК

ГЕОГРАФІЧНЕ ТРАКТУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається географічне трактування концепції культури, аналізується етимологія терміну "культура", його дефініції. Для географічних досліджень у понятті "культура" цікава матеріальна складова, куди відносять: культуру праці й матеріального виробництва, культура побуту, культура топосу (архітектурні типи, селитебні ландшафти). Виділені основні концепції культури з географічного погляду: суперорганічна, епіфеноменальна, еволюціонізм, цивілізаційний підхід, дифузіонізм, культурний релятивізм.

Ключові слова: *культура, етнокультура, географічне трактування концепції культури.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фундаментальні категорії: культура, простір,

середовище й час, які належать до основ "культурного ландшафту", мають філософський характер. Від їхнього трактування залежить зміст, специфіка, сутність і саме існування концепції "культурного" та "етнокультурного" ландшафту. Культура – міждисциплінарний об'єкт дослідження. Але зауважимо, що дослідження "культури" завжди слабко корелювали з етногеографічними дослідженнями. Донедавна простежувалася чітко виражена дуальність: різноманітність трактувань культури на Заході і єдина "легітимна" концепція в СРСР, що відіграла свою фатальну роль у знецінюванні концепції "культурного ландшафту". Базисні елементи культури існують у двох видах – матеріальному й духовному. До матеріальної культури відносять: культуру праці й матеріального виробництва, культура побуту, культура *топосу*, тобто місця проживання (архітектурні типи, селитебні ландшафти). Сукупність нематеріальних елементів складають духовну частину культурної статики: зразки й норми поведінки, закони, духовні цінності, церемонії, ритуали, символи, міфи, знання, ідеї, звичаї, традиції, мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних американських та європейських джерелах аналіз поняття "культури" здійснюється з позицій фізичної та соціально-економічної географії, соціально-культурної антропології, етики та філософії [28, 31, 32], культурно-господарських типів [26].

Формулювання цілей статті. Виявити концептуальну своєрідність культури у географічних напрямах, проаналізувати етимологію та концепцію терміну "культура".

Виклад основного матеріалу. ***Етимологія терміну "культура".*** Слово "культура" (cultura) введено до вжитку давніми римлянами як протиставлення слову "природа" (natura). Спочатку воно дійсно означало культивування, вирощування рослин та тварин, обробіток ґрунту, але пізніше римляни стали вживати термін "культура" по відношенню до душі, розуму, які також можуть бути "культивованими".

Культура походить від лат. "cultura", яке означає "*обробіток, догляд; землеробство; виховання, освіта, розвиток; поклоніння, шанування*" [9, с. 138]. Як бачимо, на чільному місці вказано матеріальну складову, на що вказував Ф. Ратцель: "*Не случайно слово "культура" (возделывание) имеет одинаковый смысл с земледелием. Здесь лежит его этимологический корень, а также и корень того, что мы в более обширном смысле называем культурой*" [17, с. 26].

Первинний зміст розуміння "культури" як неприродного, обробленого, покращеного зберігся до сьогодні. Культура – антитеза до природи, не-природа, іноді анти-природа.

Оригінально розшифровував поняття "культури" М.К. Реріх, поділивши її на дві частини: "*культ*" – шанування, "*ур*" – світло, тобто шанування світла [14]. З цього погляду "культ" походить від латинського "cultus", що перекладається як "обробка; догляд; шанування, поклоніння" і має безпосереднє відношення до сакрально-тафальних артефактів етнокультури.

Дефініції терміну "культура". Вже в етимології терміну "культура" виражається певна особливість – єдність культури, людини і його діяльності, хоча в понятті "культури" вкладали різний зміст. Наприклад, елліни бачили у своїй вихованості головну відмінність від "диких", "некультурних варварів". У середньовіччі слово "культура" асоціювалася з особистими якостями, з ознаками особистого вдосконалювання. З другої половини XIX сторіччя поняття "культура" все більше здобуває статус наукової категорії. Вона перестає означати тільки високий рівень розвитку суспільства. Це поняття всі частіше стало перетинатися з такими категоріями, як "цивілізація" і "суспільно-економічна формація".

Тривалий час поняття "*культура*" і *"цивілізація"* були тотожні. Першим провів між ними межу І. Кант, а на початку XX сторіччя О. Шпенглер і зовсім протиставив їх. У праці "Культура: критичний огляд концепцій і визначень" [30] автори проаналізували понад 180 трактувань культури й класифікували визначення за 6-ма типами, які у свою чергу, підрозділяються на підтипи. Сьогодні існує понад 400 визначень "культури". Багато з них співпадають за змістом.

Для характеристики "культурного ландшафту" необхідними будуть *археологічні підходи* до поняття "культури", переважно матеріальної за своєю сутністю. Термін "культура" як позначення археологічних залишків з'являється у середині XIX сторіччя, а через півсторіччя ця категорія стає провідною в археології. Культуру розглядали як головну рису, якою людське суспільство відрізнялось від природи. Під нею розуміли все, що було створено руками людини. Специфічність форми культури кожного суспільства дає можливість археологам окреслити коло схожих пам'яток археологічної культури: "*Предметом первісної археології є наукове дослідження усіх стародавніх пам'яток людської культури*" [В.О. Городцов, за 7, с. 9]. У радянській археології вживалось поняття

"матеріальна культура", однак спроби його обґрунтування призвели до ряду протиріч. Зокрема, термін "матеріальна" має не предметну, фізичну основу, а філософську. Особливий акцент надавався "матеріальній культурі", коли намагались підкреслити соціологічну спрямованість досліджень.

Внесок у розвиток сучасного поняття "культури" зробили археологи І.С. Винокур, Ю.М. Захарук, В.Ф. Генінг, М.О. Ричков, С.В. Смирнов. Більшість дослідників вважають, що культура (археологічна), сконструйована на спільності ознак археологічного матеріалу, є відбиттям в археологічних реаліях окремих соціально-історичних організмів давнини [20]. В.Ф. Генінг значну увагу у працях приділяє аналізу категорії "археологічних пам'яток" [8], де розглядає визначення поняття "культура", виділяючи три рівня при реалізації функції людської діяльності. Далі аналізує поняття "викопної культури" та "археологічних пам'яток" як решток предметного (матеріального світу) минулих епох.

Археологами сформульовано важливий теоретичний висновок: однотипну матеріальну культуру, відтворену на основі археологічних джерел, можна розглядати як доказ існування окремої етноспільноти. Тому виникла ідея типологізації археологічних пам'яток за головними спільними ознаками, виділенням археологічної провінції, далі – археологічної культури.

Ємне визначення культури навів Л.Г. Іонін: "*Культура в широкому розумінні слова – це те, що робить тебе чужим, коли ти залишаєш свій будинок. Вона містить у собі всі переконання й всі очікування, які висловлюють і демонструють люди. Коли ти серед членів групи, з якими розділяєш загальну культуру, тобі не доводиться обмірковувати й проектувати свої слова й дії, тому що ти й вони бачать світ у принципі однаково, і ви знаєте, чого очікувати один від одного"* [10, с. 25]. Наближене до антропогенного ландшафтознавства визначення культури розглядається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, які виражають певний рівень історичного розвитку цього суспільства і людини [21, с. 151].

З американських вчених необхідно відзначити О.Т. Менсона, який у 1894 р. вводить поняття "культурного ареалу" як локалізованих культур. Кожний культурний ареал, відповідно до автора "*має свій клімат, свої води і землі, свої рослини, мінерали, тварин… Коли група людей опинилась в одному з цих ареалів, вона безумовно розвивала свою особливу культуру, заняття, індустрії*" [1, с. 60]. У праці автор обмежує визначну роль географічного середовища ранніми стадіями розвитку людського суспільства.

"Точку опори" у гуманітарних дослідженнях культури шукають і географи. П. Хаггет, проаналізувавши погляди вже тільки культургеографів, прийшов до висновку: "*Культура – це стійкі стереотипи завченої людської поведінки, за допомогою яких основні поняття й уявлення можуть бути передані від одного покоління до іншого або від однієї спільноти людей до іншої"* [23, с. 282]. Причому дуже важливі наступні три аспекти: передача культури відбувається небіологічним шляхом; роль символів і мови в сприйнятті стереотипів культури є головною; людська культура є складною і стійкою. В.М. Стрєлецький, стверджуючи важливість концептуалізації поняття "культура", відзначає: "*...яких би уявлень про сутність культури не дотримувалися географи різних шкіл, традицій і напрямів, всі вони змушені були відповідати на схожі, по суті, ті самі питання: "що мається на увазі під просторовими відмінностями в культурі" і "як їх можна вимірювати"* [22, с. 20]. Ми дотримуємося іншої позиції, суть якої в тому, що концепція культури впливає на все дослідження, у тому числі на вирішення проблеми. Аргументуємо це твердження на прикладі аналізу протилежних концепцій культури: суперорганічної і епіфеноменальної.

Суперорганічне трактування культури. Трактування, запропоноване антропологом Альфредом Кребером у першій третині XX ст., може охарактеризувати у наступних положеннях [1]: сутність культури піднімається над органічним і неорганічним світом і непояснена в категоріях цих низьких рівнів; культура – сутність, яка саморозвивається в порожнечі; культура охоплює мову, знання, вірування, звичаї, мистецтво, техніку, ідеали, норми; культура постійна й автоматично здобуває своєрідну "інтеграцію"; "етос" визначає форму культури, і пронизує її, як запах.

Ця концепція суттєво вплинула на розуміння "культурного" ("етнокультурного") ландшафту. Вона виникла як своєрідна гуманітарна реакція на противагу енвайроментальному детермінізму на початку XX сторіччя, увійшовши в географію завдяки К. Зауеру. Забезпечивши спільне розуміння з антропологією, концепція виявила креативний потенціал: значна кількість класичних праць створені вченими, які її підтримували (Carter, 1968; Broek, Webb, 1973; Zelinsky, 1973) [16].

Проте недоліки парадигми були досить істотні. У статті, присвяченій аналізу цієї концепції Д. Дункан [29], відзначає, що суперорганічне трактування культури розділяє соціальне й культурне

поля досліджень непереборним бар'єром. Дійсно, в американській науковій школі існує невиправданий поділ соціальної й культурної географії. Але у повсякденному житті соціальне й культурне в людині й суспільстві настільки узагальнене, що важко провести навіть умовну межу. Культурна географія в об'єднаній Німеччині й у Франції розглядається як субдисциплінарне поле в рамках соціальної географії, або як гібридна соціально-культурна дисципліна (Goppel, 1993; Claval, 1970) [16].

Наступний негативний момент – таке трактування задає "планетарний" масштаб, придатний лише для створення міжцивілізаційних схем. Проблема "просторових розходжень і їхнього виміру" у рамках суперорганічного розуміння також значно знецінюється, переходячи до безтілесної, абстрактної людини, яка взаємодіє на макрорівні з культурою. Такий напрям може привести до появи взаємовигідного синтезу: традиції "людина-земля", розробленої в культурній географії. Саме цей аспект суперорганічного трактування культури – відмова від включення соціальної теорії в методологію культурної географії у 80-х рр. XX сторіччя заохотив створення "радикальної культурної географії", заснованої на неомарксистській інтерпретації суспільства [27]. Важливість аналізу концепцій культури для аналізу культурного ландшафту підкреслює Р. Вільям, який вважає інтерпретацію культури "ключовим словом", за допомогою якого задаються рамки того, що в стані проаналізувати дослідник: культура, сприймається як павутина значень (трактування школи символічної антропології К. Гіртца); створює одне проблемне поле, трактується ж як епіфеномен – зовсім інше; так, що два дослідники відповідно перебувають у різних суб'єктивних географічних реальностях [34].

Епіфеноменальне трактування культури. До початку XX сторіччя у географії склались ідеї про взаємозв'язок культури й природи, що відбилось у структурі географічних наук, забезпечуючи широту й послідовність досліджень. В.П. Семенов-Тянь-Шанський розробив і читав курс антропогеографії. Квінтесенція науки виражалась у праці "Що повинен знати кожний краєзнавець про географію людини", де культура трактувалося як поле, здатне транслювати, "випромінювати" свої прояви: "*Відповідно до культурних вогнищ людини можна встановити і його культурні світи, під якими варто розуміти площу, покриту випромінюванням з того або іншого культурного вогнища. Такі світи відбуваються в історичному розрізі – шляхом нашаровування однієї культури на іншу в культурному вогнищі, а в географічному порядку – у просторі – шляхом перешаровування й перекриття культур, випромінених із сусідніх культурних вогнищ"* [19, с. 128].

Дослідженням культури у географічному трактуванні займався Петроградський Географічний інститут. Уже в 1918 р., у перший рік свого існування, з 16 загально географічних кафедр, чотири (країнознавства, антропології, етнографії й економічної географії) охоплювали культурно-географічну проблематику. Пізніше інститут злився з географічним факультетом, де В.Г. Богораз-Тан, В.П. Семенов-Тянь-Шанський, Л.Я. Штеренберг здійснювали культурно-географічні дослідження. Трактування культури в рамках цього ідейного кола були дуже різноманітні – від "*сукупності всього створеного людиною на землі у всій історичній і географічній розмаїтості"* [5, с. 42] до визнання культури еквівалентом етносу, як форми життя людини на Землі.

У 30-і рр. XX сторіччя культура трактувалася як надбудовне явище, що переважно пов'язане з матеріальним виробництвом і майже незалежно від свідомості людей: "*Культура – це сукупність досягнень суспільства в області освіти, мистецтва, науки й в інших областях духовного життя; вміння використати історично накопичені знання й практичний досвід для скорення сил природи, для зростання виробництва, для дозволу назрілих завдань суспільного розвитку"* [24, с. 202]. Корінною характеристикою культури була її епіфеноменальність – існування надбудови і вторинність стосовно економічного базису. Культура підрозділялася на матеріальну (техніка, виробничий досвід, матеріальні цінності) і духовну (досягнення в галузі науки, мистецтва й літератури, філософії, освіти). Вона залежна від матеріальної сторони життя (способу виробництва), і має класовий характер.

Проблемне поле антропогеографії (культурної географії) пройшло через зміни: від людини й культурного ландшафту до розташування об'єктів соціально-культурного побутового сектору, і як наукова дисципліна перестала існувати. Була єдина спроба заповнити порожнину. У 1947 р. Р.М. Кабо публікує статтю "Природа й людина в їхніх взаємних стосунках як предмет соціально-культурної географії" [12]. Основні положення праці, зокрема, про необхідність і можливість міждисциплінарного дослідження соціально-культурних явищ, про створення соціально-культурної географії, були свіжі й нові. Однак ці ідеї не отримали підтримки і незабаром були забуті.

Відношення до культури стає позицією критики закордонної географії, причому спостерігається

інверсія значення: основою аналізу закордонних підходів стає епіфеноменальне трактування. А.Г. Ісаченко, критикуючи західні географічні дослідження у поверхневості й незнанні закономірностей суспільного розвитку, вважає що дослідники під "культурно-географічними" явищами "*…розуміють головним чином зовнішні результати діяльності людини на Землі (населені пункти, дороги, житла, навіть огорожі, лазні, цвинтарі тощо"* [11, с. 23].

Тенденції гуманізації й соціологізації активно обговорювалися в географії, але культурно-географічне проблемне поле так і залишилося "поза кадром". Визначеність припустимого трактування "від і до" вкоренилася в економіко-географічній традиції, і саме словосполучення "культурна географія" здавалось ненауковим. Показово, що при перекладі закордонних статей дуже рідко назва цієї повноправної дисципліни передавалася дослівно: замість "cultural geography" – соціальна (рідше – соціально-культурна) географія, а найчастіше – географія культури. Здавалося б, цей лінгвістичний нюанс незначний, однак він багато в чому визначає зміст: "географія культури", за аналогією, наприклад, з географією спорту, уже з першого погляду розпізнається як географія розташування культури, що не відповідає трактуванню оригіналу.

Розуміння культури як виду діяльності – сутнісна характеристика епіфеноменальної концепції – могло логічно розгорнутися тільки в одну – хорологічну "географію культури" – територіальну організацію, розташування об'єктів – результатів цієї діяльності; однак у ті роки це починання не мало подальшого продовження.

Географія культури може трактуватись з погляду "місцерозвитку" П.М. Савицького та просторовості різних сфер культурного буття. Цей напрям розкритий Ю.А. Вєдєніним у праці "Нариси з географії мистецтва" (1997), у якій розкриті особливості територіальної структури мистецтва, роль інновацій і традицій у формуванні територіальної структури мистецтва, головні фактори формування територіальних спільностей і комплексів мистецтва. Автор вказує, що "*мистецтво займає на Землі визначене місце (у буквальному розумінні цього слова). Воно переміщується планетою і вступає із нею у взаємодію, змінюючи її культурний і природний ландшафти*" [6, с. 4]. Як вказує Ю.А. Вєдєнін, культура, вступає у контакт з натуральним ландшафтом різноманітними способами: через антропогенні матеріальні об’єкти; через різні види людської діяльності, які визначають ступінь і форму взаємодії людини з природою, і, нарешті, через відношення людини до довкілля, зумовлене різними ціннісними критеріями. Таким чином, культура входить до ландшафту і через процеси діяльності, через потоки енергії та інформації, які поєднують культуру та природу.

У такому контексті можна говорити про дослідження методами географії фольклорних жанрів, літописів, давньоруського іконопису й архітектури, народного мистецтва і художніх промислів, образотворчого мистецтва. Ступінь їх концептуалізації різна: одні – у стадії формування у самостійні напрями, інші – у зародковій стадії [4].

С.А. Ковальов [13] запропонував вважати географію культури, дисципліною, що перебуває на стику декількох суспільно-географічних наук; С.Я. Німмік, виділила окрему соціальну географію, орієнтовану на вивчення споживання суспільством матеріальних і духовних благ і формування на цій основі "*географічних типів способів життя"* [15, с. 7]. Але критичні зауваження та обвинувачення в "розмиванні" предмету географії звели нанівець і ці починання.

Досить чітко виділяються елементи культури й у *просторово-регіональному аспекті*. Адже в кожний відрізок часу співіснують і іноді взаємодіють локальні культури (культури регіонів, країн, народів (етносів), племен), своєрідність яких настільки очевидна, що дає підставу вважати деякі з них різними, аж до протилежності. Теоретично це виражено істориками й культурологами, які розвивали концепції локальних культур, замкнутих цивілізацій, історичних циклів культурного розвитку. М.Я. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі – кожний з них по-своєму розробляв уявлення про типи культур.

Однією з перших була концепція **еволюціонізму** – відповідно до якої культура при всіх дискретностях розвитку, перервах поступовості все-таки розвивається послідовно, від нижчого рівня – до вищого, через варварство – до високорозвиненої культури, вінцем розвитку якої вважалася культура Європи. Провідними науковцями цієї концепції були Л. Морган, Г. Спенсер, Дж. Мак-Леннан, Дж. Леббок, Дж. Фрезер. Засновником є англійський вчений Е. Тейлор, який у праці "Первісна культура" розкриває положення концепції: людство – єдиний вид; еволюція суспільства і культури відбувається за однаковими законами; еволюційний розвиток йде від простого до складного; характер культури тоді відповідає стадії еволюції, на якій знаходиться суспільство; спільності та

відмінності між культурами можна пояснити ступенем розвитку культур. У XIX сторіччі від цієї концепції поступово відмовились.

Наприкінці XIX сторіччя з'явилась праця М.Я. Данилевського "Росія і Європа" (1869), у якій закладено основи нової концепції **цивілізаційного** (циклічного) **підходу**. За ним, розвиток людства відбувається шляхом циклічної зміни самобутніх культурно-історичних типів. До провідних вчених напряму можна віднести К.Н. Леонтьєва, О. Шпенглера, А. Тойнбі, П.А. Сорокіна, К. Ясперса [25]. А. Тойнбі розробив концепцію культурно-історичного процесу, аналізуючи двадцять одну (відносно замкнуту) цивілізацію. Він вказував, що людина досягає цивілізації не внаслідок біологічної спадковості або легких умов довкілля, а у відповідь на виклик складної ситуації. У якості "викликів" він виділяв несприятливі природно-кліматичні умови, військову колонізацію та геніальні досягнення попередніх цивілізацій.

Концепція **дифузіонізму** з'явилась наприкінці XIX сторіччя як реакція на еволюціонізм. У цій концепції подібність форм культури пояснювалась проникненням форм, які розвивались в одному або декількох центрах, відокремлені значними відстанями. Серед вчених, які сформували цю концепцію: Ф. Ратцель, Л. Фробеніус, Ф. Гребнер, В. Шмідт, Е. Сепір, М. Херсковіц. Існувало декілька течій у рамках цього напряму: історико-географічний, вчення про культурні кола, теорія культурних ареалів, геліолітична школа [25, с. 141-142].

Засновником дифузіонізму вважають Ф. Ратцеля, який обґрунтував свої ідеї у працях "Антропогеографія" (1882), "Народознавство" (1885), "Земля і життя" (1891), у яких розкриті загальні тенденції розселення людства на Землі і розвиток культури у зв'язку з географічними умовами [2]. Хоча з науково-історичного погляду праці Ф. Ратцеля мають відношення до антропогеографічної школи та були перехідною ланкою від еволюціонізму до теорії культурних кругів [25, с. 143].

Ідеї концепції культури Ф. Ратцель сформулював у праці "Антропогеографія", де проаналізував географічне поширення предметів матеріальної культури, що у свою чергу пов'язав з поширенням етносів – носіїв цих предметів. Як стверджував Ф. Ратцель, викликані природними умовами відмінності між культурами етносів, поступово згладжуються завдяки просторовим переміщенням етнографічних предметів через культурні контакти етносів. Предмети матеріальної культури значно довше зберігаються, а відповідно й ареал поширення етносу має виражені межі. Людині, Ф. Ратцель, відводив вторинну роль у культурі і розглядав відносну незалежність культури від людини [18, с. 38-39].

Одним з напрямів географічного розуміння "культури" був "*культурний релятивізм*", заснований на поглядах Л. Фробеніуса, учня Ф. Ратцеля, та Ф. Гребнера. Л. Фробеніус пов'язував різноманітність та неповторність культур з різноманітністю ландшафтів, а Ф. Гребнер розвинув концепцію світової культури як серії замкнутих культур, які пізніше розглядаються як культурні кола. Л. Фробеніус, мав погляди на сутність культури міфологічного характеру. Це виражається у твердженні, що культури – це живі організми, які народжуються, старіють та помирають. Ця теза перетинається з "біосферним" напрямом Л.М. Гумільова. Л. Фробеніус вказував на те, що культури не створюються людьми, а функціонують та еволюціонують самодостатньо.

Представник американської школи "age-and-area" Ф. Боас розглядав "культуру" як наслідок дифузії й акультуризації. Під акультуризацією він розумів сприйняття етносами елементів чужих культур та пристосування для своїх потреб. Дослідження Ф. Боаса продовжили К. Уісслер, Е. Сепір, Р. Лоуї, У. Уолліс [25]. У Великобританії традиції "дифузіонізму" розвивали У. Ріверс, Г.Е. Сміт, У. Перрі, Д. Джексон, У. Доусон. Автори проводили паралелі етнодифузії та фізико-хімічних процесів: "*…процес поєднання культур нагадує швидше фізичну суміш, у якій складові елементи існують поруч…*" [2, с. 50].

"Побічним ефектом" тривалого панування об'єктивістського розуміння культури й редукції культурної географії, як "мосту" міждисциплінарної взаємодії з гуманістичною географією стали негативні стереотипи сприйняття географії й географів гуманітаріями. Так, культурологи "*...дефіциту географії не відчули... вони побоюються географічного детермінізму, пояснення всього й вся впливом території…*" [3, с. 136]. Це ж стосується етнологів. Географія в їхньому розумінні ототожнюється тільки з просторовим розташуванням і детермінізмом. Зазвичай, те, що гуманітарії поки не відчули дефіциту географії, говорить не про вузькість їхнього кругозору, а скоріше спонукує географів до виходу за межі сформованого "інтелектуального каркасу", до подолання інерційності: розуміння поєднання світу людини й природи зараз, у процесі переходу до одночасно глобального й регіонального мозаїчного буття, стає гостро необхідним.

Висновки:

1. Культура – є фундаментальним поняттям, яке поєднує простір, час та середовище у культурному ландшафті. Розуміння культури є ключовим у предметі культурної географії та етнокультурного ландшафтознавства.
2. Категорії простору, середовища, часу є важливими при здійсненні культурно-географічних досліджень. Їх відповідне трактування визначає сутність, географічну орієнтацію і перспективи прикладних досліджень.
3. Етимологія та географічне трактування терміну "культура" зумовлені концепціями: суперорганічною, епіфеноменальною, еволюціонізму, цивілізаційного підходу, дифузіонізму, культурного релятивізму.
4. Основою для вивчення культурного (етнокультурного) ландшафту є принцип мультикультуралізму, реалізований у культурній географії, етнокультурному ландшафтознавстві, частково антропогенному ландшафтознавстві.

Література:

1. *Аверкиева, Ю. П.* История теоретической мысли в американской географии [Текст] / *Ю. П. Аверкиева.* – М. : Издательство «Наука», 1979. – 289 с.
2. *Александренков, Э. Г.* Диффузионизм в зарубежной западной географии [Текст] / *Э. Г. Александренков* // Концепции зарубежной этнологии. Критические этюды. – М. : Издательство «Наука», 1976. – С. 26-67.
3. *Анненков, В. В.* География и кульутрология [Текст] / *В. В. Анненков* // Изв. РАН. Сер. геогр. – 1998. - № 4. – С. 134-136.
4. *Беленький, И. Л.* Роль географического фактора в отечественном историческом процессе: аналитический обзор [Текст] / *И. Л. Беленький*; РАН; Институт научной информации по общественным наукам. Фундаментальная библиотека. Отдел научно-библиографической информации. — М., 2000. — С. 69-70. – ISBN 5-248-01377-1.
5. *Богораз-Тан, В. Г.* Распространение культуры на Земле. Основы этногеографии. С десятью этногеографическими картами [Текст] / *В. Г. Богораз-Тан; предисловие С. И. Ковалева*. – М., Л. : Государственное издательство «Типография Печатный двор», 1928. – 315 с.
6. *Веденин, Ю. А.* Очерки по географии искусства [Текст] / *Ю. А. Веденин*. – М. : Российский научно-исследовательский институт культурного и природного наследия, 1997. – 224 с.; с илл. – Библиогр. : с. 215-222. – ISBN 5-86007-095-5.
7. *Генінг, В. Ф.* Концепція "культури" в археологічному знанні (з історії питання) [Текст] / *В. Ф. Генінг* // Археологія. - № 1. - 1992. - С. 4-16.
8. *Генинг, В. Ф.* Объект и предмет науки в археологи [Текст] / *В. Ф. Генинг*. - К. : Наукова думка, 1983. - 220 с.
9. Етимологічний словник української мови [Текст] : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. *О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук* (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – ISBN 5-12-001263-7. – Т. 3 : Кора – М / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. – 1989. – 552 с. – ISBN 5-12- 00163-9 (в опр.).
10. *Ионин, Л. Г.* Основания социокультурного анализа [Текст] / Л. *Г. Ионин* // М. : Изд-во РГГУ, 1995. – 150 с.
11. *Исаченко, А. Г.* География сегодня : пособие для учителей [Текст] / *А. Г. Исаченко.* – М. : Просвещение, 1979. – С. 23.
12. *Кабо, Р. М.* Природа и человек в их взаимных отношениях как предмет социально-культурной географии [Текст] / *Р. М. Кабо* // Вопр. Географии. – 1947. - № 5. – С. 5- 32.
13. *Ковалев, С. А.* Изучение населения в географии [Текст] / *С. А. Ковалев* // Проблема человека в системе географических наук. – М. : Наука, 1977. – С. 31-43.
14. Культурология. История мировой культуры : учебник для вузов [Текст] / Под ред. проф. *А.Н. Марковой*. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ, 2000. — 600 с.; илл. цв. - ISBN 5-85178-043-6.
15. *Нымик, С. Я.* Соотношение экономической, социальной и социально-экономической географии [Текст] / *С.Я. Нымик* // Изучение проблем социально-экономической и социальной географии. – Тарту, 1979. – С. 3-18.
16. *Рагулина, М. В.* Культурная география: теория, методы, региональный синтез [Текст] / *М. В. Рагулина.* — Иркутск : Изд-во Ин-та географии СО РАН, 2004. — 171 с.
17. *Ратцель, Ф.* Народоведеніе [Текст] / *Ф. Ратцель;* переводъ со второго, совершенно переработаннаго немецкаго изданія, съ разрешенія издателей подлинника, съ библиографическимъ указателемъ и дополненіями Д. А. Коропчевскаго. Четвертое изданіе со стереотипа. – С.-Петербургъ : книгоиздательское Т-во «Просвещеніе», 1904. – Т. 1. – 764 с.
18. *Садохин, А. П.* Этнология : учебник [Текст] / *А. П. Садохин*. - М. : Гардарики, 2001. - 256 с.
19. *Семенов Тян-Шанский, В. П.* Что должен знать каждый краевед о географии человека [Текст] / *В. П. Семенов Тян-Шанский*. – Л. : Брокгауз и Ефрон, 1927. – С. 128.
20. *Смирнов, С. В.* Археологічна культура: суперечливі моменти розробки проблеми [Текст] / *С. В. Смирнов* // Археологія. - № 1. - 2003. - С. 7-21.
21. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках [Текст] / Редактор-координатор — академик РАН *Г. В. Осипов.* — М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА М), 2000. — 488 с. - ISBN 0-89123-162-X (НОРМА).
22. *Стрелецкий, В. Н.* Географическое пространство и культура: мировоззренческие установки и исследовательские парадигмы в культурной географии [Текст] / *В. Н. Стрелецкий* // Известия РАН. Сер. геогр. – 2002. - № 4. – С. 18-28.
23. *Хаггет, П.* География: синтез современных знаний [Текст] / *П. Хаггет.* – М. : Прогресс, 1979. – С. 282.
24. Энциклопедический словарь [Текст]. – М., 1954. – С. 202.
25. Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы [Текст]. - М. : Наука, 1988. - 225 с.
26. Civilizations. Culture, ambition, and the transformation of nature [Text]. By *Felipe Fernandez-Armesto*. New-York : The Free

Press, 2001. – 545 p.
27. *Cosgrove, D.* Towards a radical cultural geography: problems of theory [Text] / *D. Cosgrove* // Antipode, vol. 15, № 1, 1983, p. 1-11.
28. Encyclopedia of social and cultural anthropology [Text]. Edited by *Alan Barnard, Jonathan Spencer.* – London; New York : Routletge, 2002. – P. 206-216.
29. *Duncan, J. S.* The superorganic in American cultural geography [Text] / *J. S. Duncan* // Annals of the Assotiation of American Geographers, vol. 70, № 2, 1980, p. 181-198.
30. *Kroeber, A. L.* Culture, a critical review of concepts and definitions [Text] / *A. L. Kroeber, C. Kluckhohn* // Papers of the Peabody Museum of American archeology and ethnology. – Cambridge : Harvard University, 1952, vol. 47, p. 1-222.
31. Postwestern cultures. Literature, Theory, Space [Text]. Edited by *Susan Kollin*. – Lincoln and London : University of Nebraska press, 2007. – 268 p.
32. *Rietbergen, P.* Europe. A Cultural History [Text]. – London; New York : Routletge, 2005. – 490 p.
33. *Treide, J.* Zur wirstschaftlichtn Klassifizierung und Typisirung in der Ethnographie [Text] / *J. Treide* // EAZ. - 1982. - S.570-600.
34. *William, R.* Keywords / Mapping the futures: local cultures, global change [Text] / R. *William; Bird J., Curtis B., Putnam T.*, eds. – New York : Routletge, 1993. – P. 135-156.

Резюме:

Воловик В. М. ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ТРАКТОВКА КОНЦЕПЦИИ КУЛЬТУРЫ.

В статье рассматривается географическая трактовка концепции культуры, анализируется этимология термина "культура", его дефиниции. Для географических исследований в понятии "культура" интересна материальная составляющая, куда относят: культуру труда и материального производства, культура быта, культура топоса (архитектурные типы, селитебные ландшафты). Выделены основные концепции культуры с географической точки зрения: суперорганическая, епифеноменальная, эволюционизм, цивилизационный подход, диффузионизм, культурный релятивизм.

Ключевые слова: культура, этнокультура, географическая трактовка культуры.

Summary:

Volovyk V. M. GEOGRAPHIC INTERPRETATION OF CONCEPTION OF CULTURE.

Geographical interpretation of conception of culture is examined in the article, etymology of term is analyzed "culture", his definitions. For geographical researches a financial constituent interesting in a concept "culture", where take: culture of labor and financial production, culture of way of life, culture of topos (architectural types, cities and rural landscapes). Basic conceptions of culture are selected from the geographical point of view: superorganic, epiphenomenal, evolutionism, civilization approach, diffusion, cultural relativism.

Keywords: culture, ethnocultural, geographical interpretation of conception of culture.

Надійшла 14.10.2010р.

УДК 911.3

Володимир ГРИЦЕВИЧ, Христина СЕНЬЧУК

АВТОТРАНСПОРТНА МЕРЕЖА КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Здійснена загальна характеристика автомобільних доріг за областями Карпатського регіону України. Вивчений розподіл міських поселень залежно від відстані до міжнародного транспортного коридору. Розглянуті проекти розвитку міжнародних автомобільних шляхів Карпатського регіону України. Визначені шляхи перспективного розвитку та оптимізації автотранспортної мережі Карпатського регіону.

***Ключові слова**: автотранспортна мережа, міжнародний транспортний коридор, автомагістраль, євроінтеграція.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток транспортних комунікацій зумовлений розселенням населення, його господарською діяльністю, потребою в поїздках; ці процеси є взаємозумовлюючими.

З наближенням кордонів Європейського Союзу Україна отримала нові можливості розвитку співробітництва не лише на державному рівні, а й на рівні регіонів. Соціально-економічний розвиток території безпосередньо залежить від розвитку транспортної системи, зокрема автомобільних доріг.

При інтеграції в європейську і світову економіку потреба у високорозвинутій транспортній системі дедалі посилюється, вона є основою для ефективного входження країни у світове співтовариство.

Карпатський регіон України розуміємо в загальноприйнятому значенні в складі чотирьох областей: Львівської, Чернівецької, Закарпатської та Івано-Франківської.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток і функціонування автотранспортних мереж

тепер є предметом досліджень багатьох вчених-географів. Питання розвитку і функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів розглядають у працях М. Алієв [1], О. Бакаєв [2], А. Новікова [10], Ю. Кутах [8] та інші. Дослідженням транспортної системи прикордонного регіону займається О. Мініна [9], питаннями транспортного інфраструктурного забезпечення в Західному регіоні України – О.Б. Пікулик [11].

Проф. О. Топчієв [13, с.520-523] визначає головні напрямки досліджень транспортних мереж, що дають можливість зрозуміти і охарактеризувати особливості територіальної організації населення та господарства регіону.

В [4] сформульовано головні проблеми автотранспортного простору та можливі шляхи їх вирішення. В [5] та [12] визначено цілі й перспективи розвитку автомобільних доріг держави. В [7] розглянуто сутність поняття європейської інтеграції та її види, а також місце України у вимірах європейської регіональної політики.

Розглядаючи автотранспортну мережу Карпатського регіону України, з врахуванням сучасних євроінтеграційних процесів, ми опиралися на існуючу законодавчу базу та розроблені інвестиційні проекти будівництва і реконструкції автошляхів.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є вивчення аспектів євроінтеграції автотранспортної мережі Карпатського регіону України.

Виклад основного матеріалу. Існуюча мережа автошляхів, згідно класифікації, затвердженої Державною службою автомобільних доріг України у 2006 році [16], поділяється на чотири категорії – міжнародні, національні, регіональні і територіальні.

Серед досліджуваних областей висока щільність шляхів на Львівщині – 376 км доріг з твердим покриттям на тис. км^2 території, де зосереджено 63% довжини міжнародних доріг (рис. 1). Порівняно високим є цей показник у Чернівецькій області – 354 км/тис.км^2, що зумовлено історико-географічним чинником. Сполучення з усіма міськими поселеннями тут здійснюється дорогами вищих категорій.

Закарпатська та Івано-Франківська області мають нижчі показники щільності автошляхів – 261 і 300 км/тис.км^2 відповідно, що зумовлено природно-географічними особливостями їхньої території. Основою автотранспортної мережі Івано-Франківської області є національні дороги, автотранспортне сполучення з деякими селищами міського типу можливе лише місцевими дорогами.

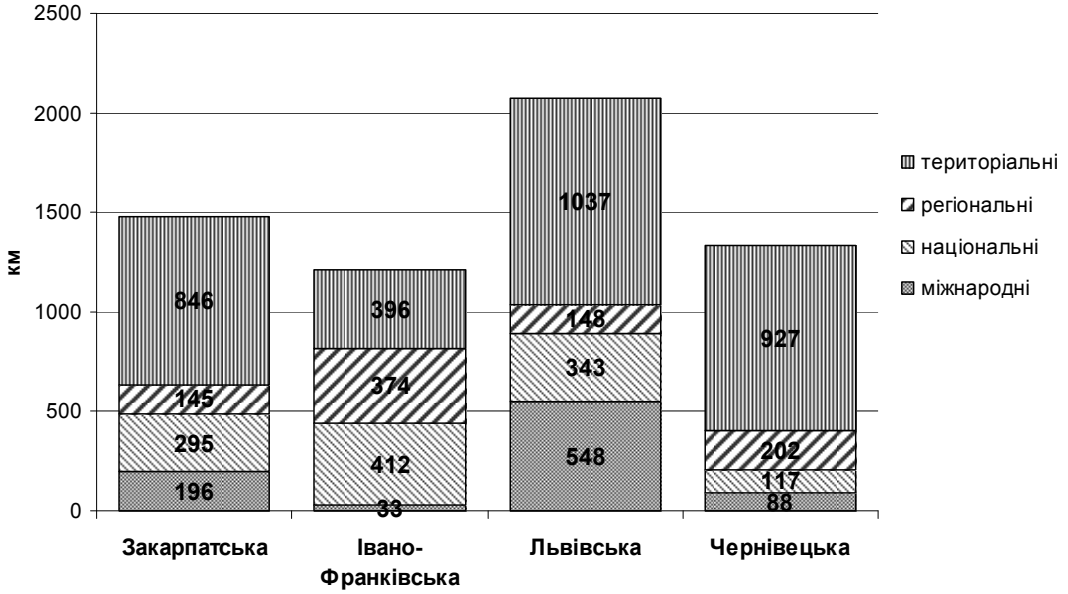

Рис.1. Довжина та структура автомобільних доріг вищих категорій в областях Карпатського регіону України [17]

Завдяки вигідному геополітичному положенню регіону на шляху головних транзитних потоків між країнами Європи територією досліджуваного регіону (рис.2) проходять два автомобільних міжнародних транспортних коридори – Крітський №3 (на ділянці Краковець-Львів-Рівне і далі на Київ) та Крітський №5 (Косини-Чоп-Стрий-Львів). Головними проблемами останнього

транспортного коридору є подолання Карпатських гір а також перетини залізничної колії з автомобільною дорогою в одному рівні (загальна кількість існуючих перетинів становить 35).

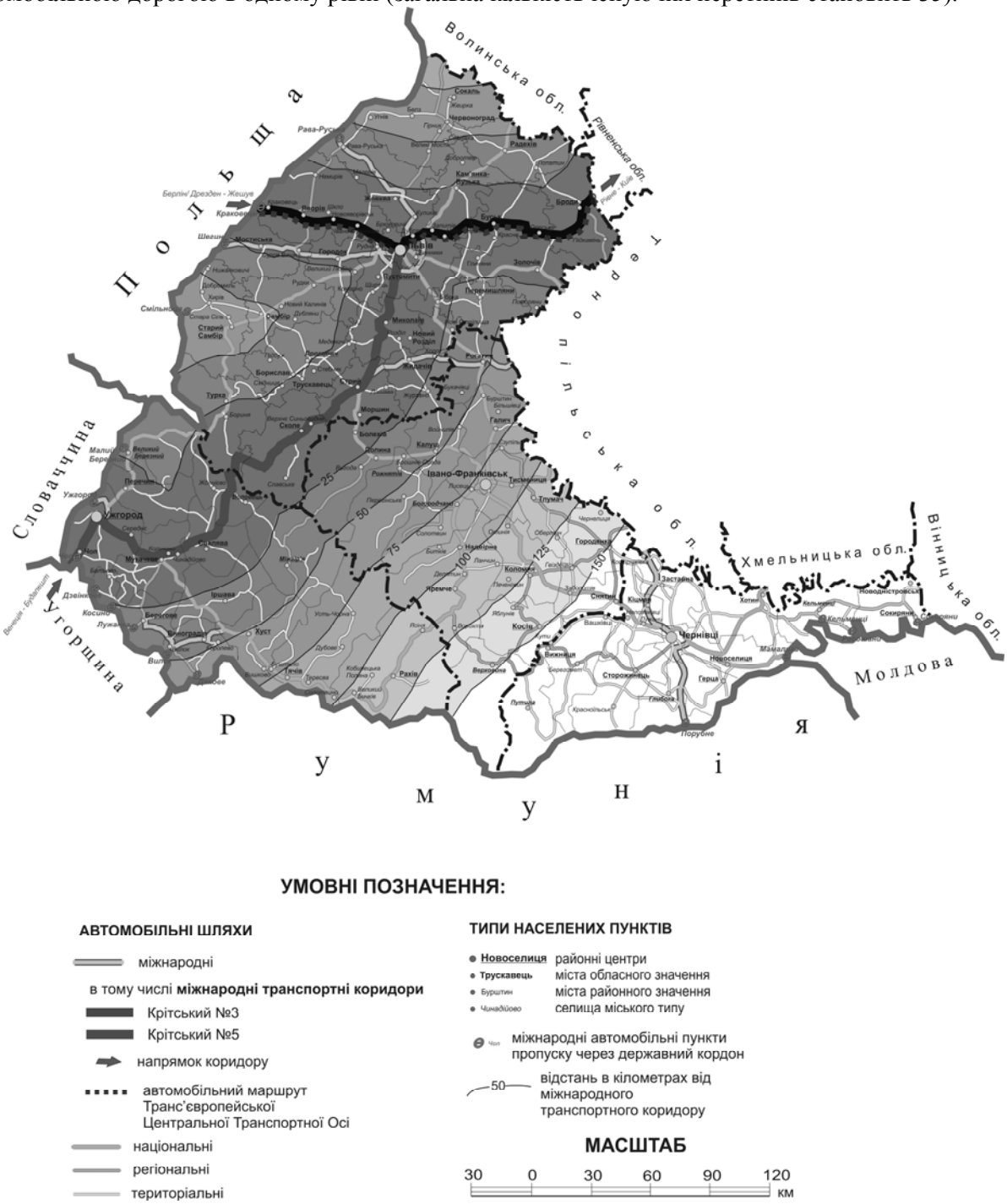

Рис. 2. Автотранспортна мережа Карпатського регіону України

Із розширенням меж ЄС на його території формується нова транс'європейська транспортна мережа. За ініціативи Європейської комісії ЄС було утворено Групу високого рівня (ГВР), яка у листопаді 2005 року розробила карту основних маршрутів європейської транспортної мережі – мультимодальних осей північного, центрального, південно-східного, південно-західного напрямку та водних магістралей [12]. Територією Карпатського регіону України проходить центральна вісь, яка включає маршрут, що відповідає напрямку транспортного коридору №3, а саме: Краковець-Львів-Рівне.

Ми провели зонування досліджуваної території за відстанню від міжнародних транспортних коридорів, що тут проходять (рис. 2). Здійснено аналіз розподілу кількості міських поселень при

зростанні відстані від головних магістралей регіону (рис. 3).

Спостерігаємо прямий взаємозв'язок між наявністю міжнародних транспортних коридорів і розселенням населення Карпатських областей. Більше третини міських поселень розташовані в 25-кілометровій зоні навколо транспортних коридорів регіону; в основному це міста й селища міського типу Львівщини, Закарпаття та крайнього заходу Івано-Франківської області. Загалом близько 65% поселень знаходяться в 50-кілометровій зоні, і лише 15% на відстані більше 100 км від транспортних коридорів.

З проведеного аналізу бачимо, що серед Карпатських областей на сьогодні найбільш віддалена від міжнародних магістралей територія Івано-Франківської та Чернівецької областей, хоч остання має автомобільне сполучення на ділянці Чернівці-Тернопіль з міжнародним транспортним коридором Балтійське море-Чорне море.

У лютому 2007 р. Кабінет Міністрів затвердив "Державну програму розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007-2011 роки" [5]. Ця програма ґрунтується на "Програмі розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006-2010 роки", затвердженій постановою Кабінету Міністрів України у квітні 2006 р. [12].

Метою Програми є підвищення безпеки руху, швидкості, комфортності та економічності перевезень пасажирів і вантажів автомобільним транспортом; поліпшення транспортно-експлуатаційного стану доріг, мостів і дорожньої інфраструктури; забезпечення планомірного розвитку мережі автомобільних доріг; поліпшення технічних показників, підвищення конкурентоспроможності автомобільних доріг щодо забезпечення транзитних перевезень і розвитку автомобільного туризму [5].

З метою підвищення безпеки на дорогах внесено зміни до деяких нормативно-правових актів України, зокрема щодо забезпечення створення безпечних умов для учасників дорожнього руху, відповідності міжнародним екологічним нормам (зокрема екологічним стандартам "Євро"), реформування системи державного технічного огляду колісних транспортних засобів тощо.

Згідно ДБН України 2007 р. "Автомобільні дороги" існує технічна класифікація автомобільних доріг, за якою виділяють 6 категорій. Автомобільні дороги, які є частинами міжнародних транспортних коридорів відносяться до Іа категорії з інтенсивністю руху понад 16020 авт./год та понад 10000 авт./добу. Кількість смуг руху на дорогах Іа і Іб категорій слід призначати, залежно від інтенсивності руху та рельєфу місцевості.

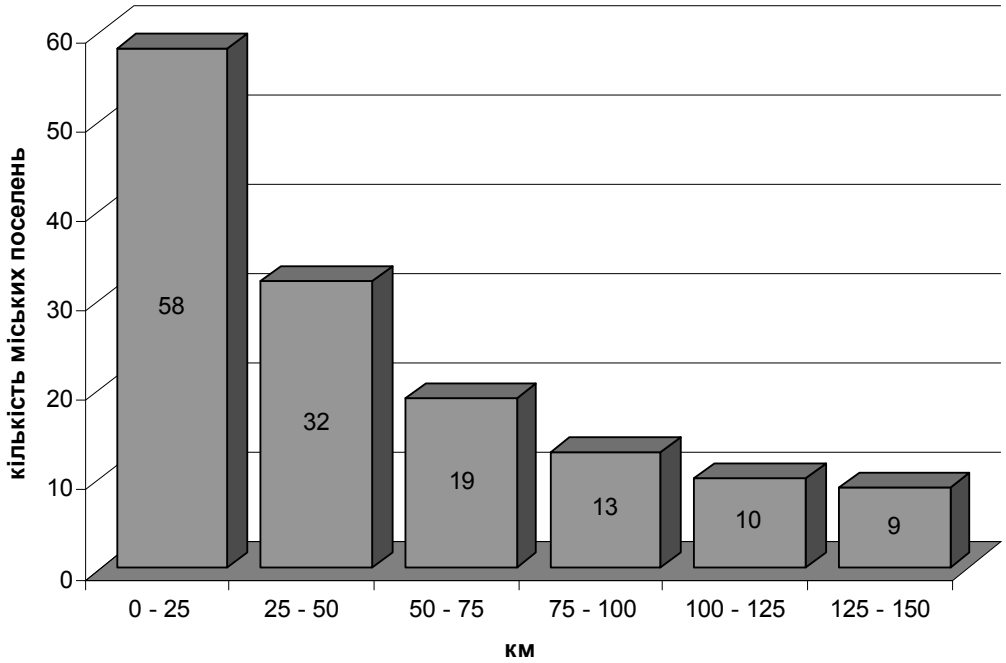

Рис. 3. Розподіл кількості міських поселень Карпатського регіону України за відстанню від міжнародних транспортних коридорів

На даний час реалізується проект програми TWINNING[1] "Сприяння забезпеченню безпеки пасажирських та вантажних перевезень автомобільним транспортом в Україні" [15].

Екологічні класи

I *(екологічно небезпечні види діяльності)*

- автомобільні дороги та ділянки автомобільних доріг з інтенсивністю руху понад 5000 авт. / добу,
- автомобільні дороги, що проходять у горбистій і гірській місцевості,
- автомобільні дороги, що проходять по населених пунктах,
- автомобільні дороги та ділянки доріг, у зоні впливу яких перебувають території та об’єкти природно-заповідного фонду України, території популяцій і шляхи міграції диких тварин, що віднесені до "Червоної книги України", пам'ятки історії та архітектури, місця потенційного розкриття археологічних знахідок, а також потенційно небезпечні техногенні об'єкти;
- мостові споруди завдовжки понад 500 м, тунелі,
- асфальтобетонні заводи,
- цементно-бетонні заводи,
- автозаправні станції,
- автозаправні газові накопичувальні компресорні станції.

II *(не становлять підвищеної екологічної небезпеки)*

- автомобільні дороги з розрахунковою перспективною інтенсивністю руху в межах від 2500 прив. авт/добу до 5000 прив. авт/добу,
- автомобільні дороги з розрахунковою перспективною інтенсивністю руху понад 2500 прив. авт/добу при їх реконструкції,
- реконструкція автомобільних доріг та їх ділянок при переводі дороги нижчої категорії до І-а та І-б категорії,
- автомобільні дороги, в зоні впливу яких перебувають території лісових масивів, не віднесених до об'єктів природно-заповідного фонду,
- мостові споруди завдовжки від 100 м до 500 м,
- станції технічного обслуговування.

III

До третього екологічного класу належать дорожні об'єкти, що не віднесені до першого та другого екологічних класів.
При проектуванні будівництва і реконструкції об'єктів третього екологічного класуоцінка впливу на навколишнє середовище виконується у скороченому обсязі, який визначається замовником та проектною організацією.

Рис. 4. Екологічні класи дорожних об’єктів за оцінкою впливу на навколишнє середовище [6]

В рамках виконання зазначеної програми Державна служба автомобільних доріг України розробила проект Закону України "Про швидкісні автомобільні дороги". Розрахункова швидкість руху на дорогах Іа категорії визначається залежно від рельєфу місцевості: на рівнинній – 150 км/ год., на горбистій – 120 км/ год., у гірській місцевості – 100 км/год.

Зокрема пропонується розвиток таких швидкісних автомобільних доріг по осі захід-схід України: Краковець-Львів-Рівне-Житомир-Київ-Харків; північ-південь: Рава-Руська-Львів-Івано-

[1] Для України Twinning є новою формою прямої технічної співпраці між центральними органами виконавчої влади країни, що виступають бенефіціарами цього виду зовнішньої допомоги ЄС, та органами влади країн-членів Європейського Союзу. Twinning забезпечує обмін практикою між державними органами країн-членів ЄС та їхніми українськими партнерами.

Франківськ-Чернівці-Порубне.

На сьогодні розроблено й готуються до реалізації два головних інвестиційні проекти будівництва та експлуатації нових автомагістралей "Львів-Краковець" і "Косини-Київ" [5].

Існуюча автомобільна дорога "Львів-Краковець" проходить через кілька населених пунктів, що призводить до збільшення аварійності, погіршення екологічної ситуації в них та необхідності введення постійних обмежень швидкості руху. Внаслідок постійного зростання інтенсивності руху виникає необхідність будівництва нової автомагістралі в обхід населених пунктів та одночасного будівництва північного обходу Львова для розвантаження міста від транзитного транспорту.

Довжина дороги складатиме 84 км, ширина земляного полотна – 27,5 м (4 смуги руху), розрахункова швидкість руху – 120 км/год. Будівництво дороги заплановано завершити у 2012 р. з досягненням наступних результатів:

- підвищення середньої експлуатаційної швидкості руху транспорту у 2,5 рази,
- зменшення шкідливих викидів в атмосферу на 30%,
- зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод на 45%,
- скорочення відстані на 10% у порівнянні з існуючою автомобільною дорогою [15].

Необхідність будівництва Південної транс'європейської автомагістралі "Західний кордон України с. Косини-Київ" визначається Державною програмою розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007–2011 роки. В межах досліджуваного регіону дорога співпадає з напрямками міжнародних транспортних коридорів №3 і 5. Будівництво передбачено за параметрами Іа технічної категорії з мінімальною шириною земляного полотна 27,5 м і проїзною частиною під 4 смуги руху по 3,75 м кожна. Технічні параметри дороги забезпечуватимуть розрахункову швидкість руху автотранспорту 120 км/год., фактична інтенсивність руху на різних ділянках автомагістралі становитиме 5,6-9,6 тис. авт./добу [3].

Фінансування обох проектів планується здійснити за кошти інвесторів на концесійних засадах. Повернення інвестицій буде здійснюватись шляхом запровадження плати за проїзд, експлуатацію об'єктів дорожнього сервісу, розміщення реклами, сучасних ліній зв'язку вздовж доріг.

При розробці проектів будівництва і реконструкції автомобільних доріг техніко-економічні і транспортно-експлуатаційні характеристики об'єкта проектування повинні вирішуватися в комплексі з питанням захисту навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів (рис. 4).

Висновки. Автомобільна транспортна мережа Карпатського регіону України відіграє важливу роль для здійснення внутрішніх, міжнародних і транзитних перевезень. Територію перетинає розгалужена мережа автомобільних шляхів, деякі з яких є ділянками міжнародних транспортних коридорів та маршруту Європейської центральної транспортної осі.

Регіон характеризується високими показниками щільності автомобільних шляхів – 328 км/тис.км^2, порівняно з середнім його значенням по Україні (285 км/тис.км^2). Однак на сучасному етапі технічний стан автошляхів не відповідає європейським та світовим стандартам, що має негативний вплив на ефективність автомобільних перевезень.

Вивчення автомобільної транспортної мережі Карпатського регіону дало змогу сформулювати такі головні напрямки та пріоритети її розвитку:

- До кожного міста обласного підпорядкування повинні підходити або міжнародні, або національні дороги.
- До кожного районного центру повинні підходити регіональні дороги.
- Будівництво ділянок автомобільних доріг в обхід населених пунктів, в першу чергу на дорогах державного значення.
- До кожного міського поселення районного підпорядкування повинні підходити територіальні дороги.

1. Підвищити транспортну освоєність малозаселених та гірських територій.
2. Забезпечити транспортне сполучення з кожним поселенням області (міськими та сільськими) дорогами з твердим та удосконаленим покриттям.
3. Забезпечити відповідність технічного стану автомобільних шляхів області міжнародним вимогам і стандартам.
4. Розбудова міжнародних транспортних коридорів.
5. Розвиток пунктів пропуску через державний кордон.
6. Оптимізувати розподіл обсягів вантажних і пасажирських перевезень відповідно до пропускної

здатності автотранспортної мережі.

7. Ефективніше проводити екологічну політику у сфері функціонування автотранспортного простору.

8. Розвиток національної мережі транспортних коридорів можливий через будівництво нових автомобільних доріг та реконструкцію існуючих автомагістралей.

Література:

9. *Алієв М.М.* Участь України у створенні сучасної системи європейських та євразійських транспортних коридорів // Матеріали науково-практичної конференції «Майбутнє України: проблеми і перспективи». –Рівне, 2002. –С.6-9.
10. *Бокаєв О.О.* Міжнародні транспортні коридори – пріоритет української економічної перспективи / *О.О.Бокаєв, С.І.Пирожков, В.Л.Ревенко* // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку. Вип. 23. Львів, 2001. –С.474-491.
11. Бюлетень доріг 2009 // www.ukravtodor.gov.ua
12. *Грицевич В.С., Сеньчук Х.В.* Автотранспортний простір Львівщини: проблеми та шляхи вирішення // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних поцесах. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009 р. – С.127-131.
13. Державна програма розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007 – 2011 роки // zakon.rada.gov.ua
14. Державні будівельні норми України. Автомобільні дороги. – К.: Мінрегіонбуд України, 2007.
15. *Козак Т.М.* Європейська інтеграція та проблеми регіонів: Навчальний посібник. –Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 236 с.
16. *Кутах Ю.О.* Транзитні зв'язки України і міжнародні транспортні коридори // Економіст. – 2002. – №1. –С.50-57.
17. *Мініна О.В.* Стратегічні напрями розвитку транспортної системи прикордонного регіону в контексті інтеграційних процесів (на прикладі Чернігівської області) // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних поцесах. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. –Луцьк: Волинський національний ун-т імені Лесі Українки, 2007 р. – С.203-206.
18. *Новікова А.М.* Україна в системі міжнародних транспортних коридорів. –К.: НІПМБ. 2003. -324с.
19. *Пікулик О.Б.* Напрями розвитку автомобільної транспортної інфраструктури в Західному регіоні України// Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних поцесах. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009р. – С.131-133.
20. Програма розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006–2010 роки // zakon.rada.gov.ua
21. *Топчієв О.Г.* Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005.
22. www.kmu.gov.ua
23. www.mfa.gov.ua
24. www.ukravtodor.gov.ua
25. www.ukrstat.gov.ua

Резюме:

В. Грицевич, К. Сеньчук. АВТОТРАНСПОРТНАЯ СЕТЬ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ.

Произведена общая характеристика автомобильных дорог по областям Карпатского региона Украины. Изучено распределение городских поселений в зависимости от расстояния до международного транспортного коридора. Рассмотрены проекты развития международных автомобильных путей Карпатского региона Украины. Определены пути перспективного развития и оптимизации автотранспортной сети Карпатского региона.

Ключевые слова: автотранспортная сеть, международный транспортный коридор, автомагистраль, евроинтеграция.

Summary:

V. Grytsevych, H. Senchuk. MOTOR TRANSPORT NETWORK OF UKRAINE CARPATHIANS REGION IN CONTEXT OF EUROINTEGRATION.

General description of highways is carried out in Ukraine Carpathians region. Distributing of city settlements is studied depending on distance to an international transport corridor. The projects of development of international motor-car ways of Ukraine Carpathians region are considered.

Key words: motor transport network, international transport corridor, highway, euro integration.

Надійшла 28.09.2010р.

УДК 911.3 : 32
Андрій КУЗИШИН

ЗМІНА ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ УПОДОБАНЬ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СВІТЛІ РЕЗУЛЬТАТІВ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ

Стаття присвячена питанням територіальної організації виборчого процесу на рівні обласного регіону, проводиться співставлення кількості виборчих округів та кількості виборців в них; характеризує особливості електоральних уподобань населення на виборах до обласної ради в 2006 році та позачергових виборах в 2009 році. Проаналізовано відміни територіальної прихильності населення в розрізі адміністративних районів. Спрогнозовано риси регіональної територіальної прихильності населення.

Ключові слова: *вибори, електоральна прихильність, виборчі округи, виборчі дільниці, територіальна організація виборчого процесу, місцеві вибори.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Електоральна культура формується сьогодні як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівні. Такий елемент суспільного розвитку є ознакою формування повноцінної зрілості політичної культури населення. В різних регіонах України вона сьогодні перебуває на різних рівнях становлення. Дуже цікавою є характеристика електоральних уподобань населення на низовому рівні навіть в таких відносно політично однорідних областях як Тернопільська. Під впливом різноманітних факторів ця територія, незважаючи на відносну компактність характеризується значними відмінностями електоральних уподобань населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна суспільно-географічна, політологічна література приділяє далеко не другорядну роль окресленій проблематиці. Останнім часом в даній царині активно працюють такі вітчизняні географи, як М Багров, М. Дністрянський, О. Топчієв, О. Шаблій; більш чисельним виглядає перелік вчених, що займаються даною проблематикою з політологічної точки зору – Т. Батенко, В. Дергачов, К. Кидань, В. Кремінь, В. Мадісон, М. Томенко, В. Шахов, Ю. Шведа та ін. Суспільно-географічні праці присвячені переважно проблематиці геопросторових аспектів виборчого процесу, аналізу чинників, що визначили електоральну прихильність та виборчу активність населення певних територій.

Формулювання цілей статті. Мета, яка ставилась при написанні даної роботи – визначити, як змінювались електоральні уподобання місцевого населення впродовж місцевих виборчих каденцій 2006 та 2009 років.

При написанні нами ставились наступні завдання:

– визначити особливості територіальної організації виборчого процесу в Тернопільській області;

– проаналізувати територіальні риси виборчого процесу в області в світлі місцевих виборів 2006 та 2009 років за схожістю їх організаційних рис (пропорційна система виборів, 3 %-х відсотковий прохідний виборчий бар'єр);

– визначити типові риси регіональної електоральної прихильності населення Тернопільської області в світлі місцевих виборів 2006 та дострокових місцевих виборів 2009 років;

– спрогнозувати виборчу прихильність населення Тернопільської області на найближчі виборчі каденції в місцевих виборах

Виклад основного матеріалу. Традиційно в сучасній науковій літературі прихильність до певних політичних сил оцінюється за результатами всеукраїнських виборів – вибори депутатів Верховної ради чи вибори Президента. Але на регіональному рівні можна прослідкувати певні відміни в політичних уподобаннях при проведенні місцевих виборів до обласних рад. Навіть в традиційно однорідних за політичними уподобаннями областях (в нашому випадку – Тернопільська область) можна прослідкувати територіальні відміни. Саме через такі волевиявлення місцевого населення найкраще аналізується діяльність органів місцевого самоврядування та результативність їх діяльності.

Територіальну основу виборчого процесу в Тернопільській області складають п'ять виборчих округів (в загальноукраїнській нумерації – від 164 до 168 виборчого округів.).

Як видно з табл. 1 та рис. 1 основна частка виборчих дільниць в Тернопільській області зосереджено в 166 та 167 виборчих округах з центрами в мм. Тернопіль та Бучач (загалом на ці два округи припадає понад 48% виборчих дільниць області). Водночас в обласному центрі, що відноситься до 164 виборчого округу функціонує найменша кількість виборчих дільниць.

Якщо ж співставляти розподіл виборчих дільниць та кількості виборців в них, то з рис. 2 видно, що розподіл учасників електорального процесу є практично рівний, пропорційний, незважаючи на

кількість виборчих дільниць.

Таблиця 1

Територіальна організація виборчого процесу в Тернопільській області*

Номер округу	Кількість виборчих дільниць	Центр округу	Території, що відносяться до округу	Кількість населення, що має виборчі права, тис. осіб
164	87	м. Тернопіль	м. Тернопіль	175,5
165	294	м. Кременець	Збаразький, Зборівський (з населеними пунктами Залозецької селищної, Бзовицької, Білоголівської, Вовчківської, Гає-Розтоцької, Гає-За-Рудівської, Гарбузівської, Городищенської, Гукалівської, Загір'янської, Кобзарівської, Малашовецької, Мильнівської, Мшанецької, Нестерівської, Оліївської, Панасівської, Перепельницької, Ратищівської, Ренівської, Серетецької, Тростянецької, Чистопадівської сільських рад), Кременецький, Лановецький, Шумський райони	168,0
166	293	м. Бучач	Бережанський, Бучацький, Зборівський (за винятком населених пунктів, включених до виборчого округу № 165), Козівський, Монастириський, Підгаєцький райони	178,9
167	261	м. Тернопіль	Гусятинський, Підволочиський, Теребовлянський, Тернопільський райони	187,1
168	208	м. Чортків	Борщівський, Заліщицький, Чортківський райони	160,8
Всього	1143			870,3

* складено за www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC2V?kodvib=400&kodreg=61

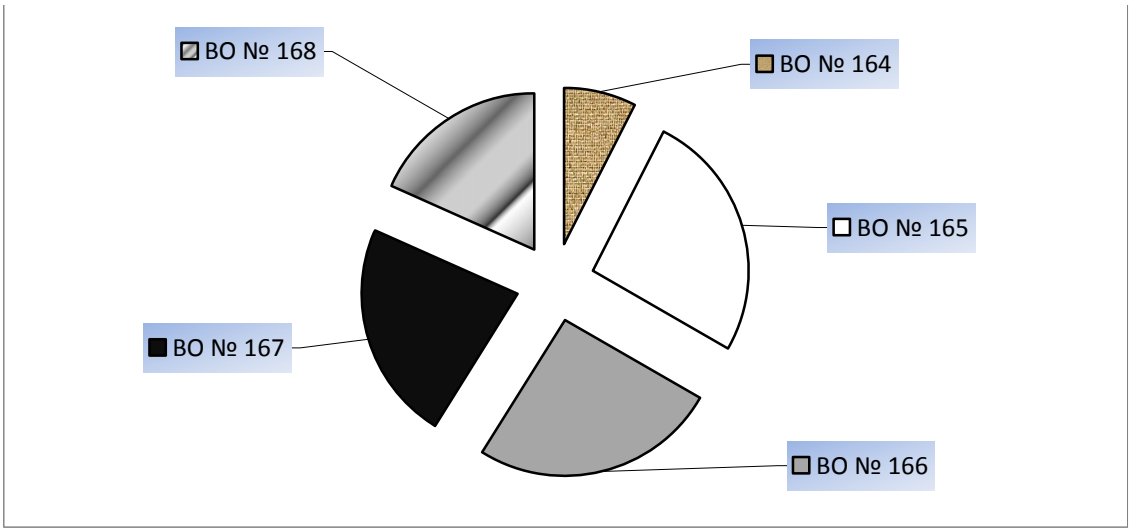

Рис. 1. Розподіл кількості виборчих дільниць в Тернопільській області

Ми обрали для аналізу вибори до місцевих рад, зокрема обласної, у 2006 та 2009 роках з позиції організаційної їх схожості – вибори відбувались за пропорційною системою і для того щоб отримати свою квоту в обласній раді партіям та блокам необхідно було подолати 3%-х бар'єр.

У виборчому процесі 2006 року брали участь 36 партій та блоків, але лише чотири з них зуміли подолати 3%-ий виборчий бар'єр. В цьому виборчому процесі беззаперечну перевагу в усіх адміністративних районах області отримали націонал-патріотичні сили, які, щоправда, вже традиційно виступили не єдиним фронтом – згаданий бар'єр подолали БЮТ (39,49% голосів виборців), НСНУ – 31,27% та Блок Костенка-Плюща – 8,65%; загалом, з врахуванням тих політичних сил,що не пройшли до обласної ради цей політичний спектр підтримало понад 89% електорату. З політичних сил іншого ідеологічного спрямування необхідну кількість голосів набрала лише лівоцентриська СПУ – 3,3% голосів за рахунок підтримки населення м. Тернополя та мешканців Чортківського району. Загалом ті вибори відзначились одноманітністю політичних уподобань населення області.

Останні позачергові вибори до Тернопільської обласної ради відбулися 15 березня 2009 року. Вони були другими в області, котрі відбувались на пропорційній основі; для того, щоб пройти до обласної ради партіям та блокам необхідно було набрати не менше 3% голосів виборців.

Після підрахунку даних з усіх дільниць, територіальна виборча комісія оголосила офіційні

результати виборів, за якими отримати підтримку більше 3% голосів виборців змогли шість партій та блоків. У порівнянні із попередніми виборами, до складу обласної ради потрапили наступні політсили, що не мали представництва у попередньому скликанні: Всеукраїнське об'єднання "Свобода", Єдиний центр, Партія Регіонів та Блок Литвина.

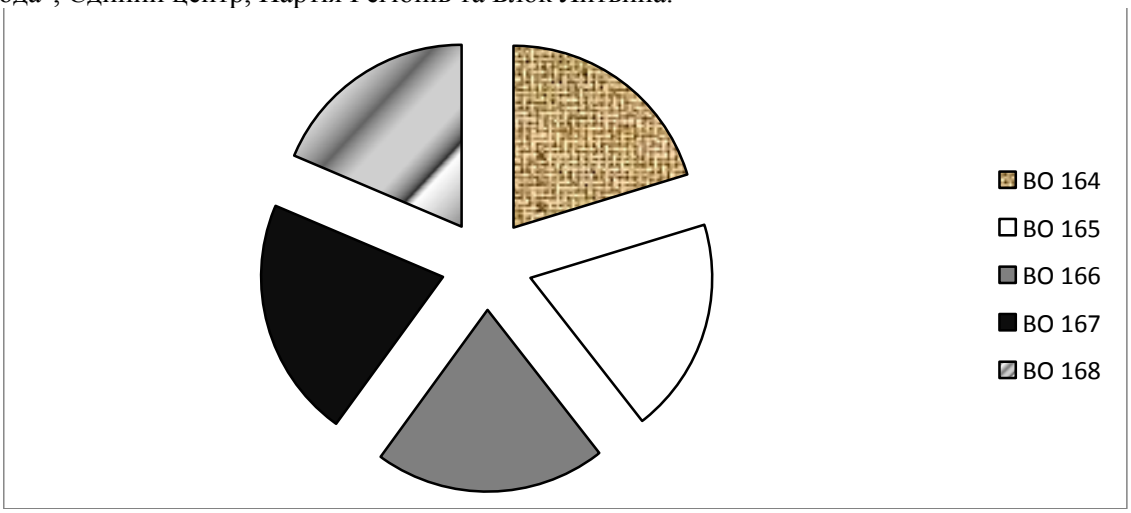

Рис. 2. Розподіл кількості виборців в виборчих округах Тернопільської області

В той же час, не змогла отримати достатньо голосів, і, відповідно, не потрапила до нового складу облради Соціалістична партія. Також не вдалося подолати 3% бар'єр і КУНу, представники якого на попередніх виборах пройшли за списками блоку "Наша Україна". Дві найбільші партії попереднього скликання – Блок Юлії Тимошенко і Наша Україна отримали значно менше представництво. Також незначно скоротилась чисельність депутатів від Української народної партії.

Таблиця 2

Результати виборів до Тернопільської обласної ради 15 березня 2009 року

	Назва району	Загальна кількість виборців	Кількість виборців, що прийняли участь в голосуванні	Кількість недійсних бюлетенів	Кількість голосів, поданих проти всіх	Результати голосування за партії та блоки, що пройшли до обласної ради						
						«Єдиний центр»	БЮТ	Блок Литвина	«Свобода»	Партія Регіонів	Наша Україна	Блок УНП
1.	Бережанський	32863	16272	279	1040	1786	885	451	5804	1136	1878	1203
2.	Борщівський	146345	30030	607	1660	5198	2438	444	10175	4594	1072	1599
3.	Бучацький	47503	31850	0	2231	2761	2335	1917	9822	2181	1479	4958
4.	Гусятинський	47890	31284	649	2334	2927	2808	1708	10733	1322	4375	2525
5.	Заліщицький	39373	23806	0	0	6211	2044	554	7039	2408	1702	830
6.	Збаразький	46049	24674	173	1562	2236	2019	1117	7733	4079	1280	2062
7.	Зборівський	35735	24409	446	1599	4095	2122	930	9126	1651	903	2446
8.	Козівський	30759	19314	354	1239	3193	1277	588	7096	2371	627	1289
9.	Кременецький	54410	22173	533	1425	3166	2222	1102	5153	4142	823	1275
10.	Ланівецький	24327	13148	320	865	2367	1447	644	2736	2295	432	838
11.	Монастирський	25493	15914	305	0	3392	1687	0	4694	0	0	798
12.	Підволочиський	33576	20576	7862	1056	7862	1056	347	5820	1266	522	951
13.	Підгаєцький	16393	10422	227	648	1357	698	501	3008	1410	1191	679
14.	Теребовлянський	53457	32748	639	1422	5620	1938	539	10993	3189	2405	2877
15.	Тернопільський	50479	28194	540	2208	1678	1894	1009	11536	1924	1319	4762
16.	Чортківський	61236	28678	478	1663	3185	3363	788	11005	2122	1745	2849
17.	Шумський	26199	16008	315	804	2312	1632	744	2249	3860	777	927
18.	м. Тернопіль	174202	55379	1053	5627	3786	4187	1680	27949	2086	1492	2509
	Всього	946289	444879	14780	27383	63132	36052	15063	152651	42018	24022	35377

В територіальному розрізі праві націонал-патріотичні партії, представлені ВО "Свобода", здобули перемогу (перше місце) в 15 адміністративних районах області (виключенням був Шумський район) і обласному центрі, а в Підволочиському районі праві націонал-патріоти здобули друге місце.

Максимальну підтримку ця політична сила отримала в обласному центрі – 52%. Найменше "Свободу" підтримали в північних районах області.

Націонал-патріотичні сили право-центриського спрямування суттєво втратили електоральні позиції в порівнянні з виборами 2006 року. В жодному з адміністративних районів області вони не отримали безумовного лідерства, хоча партії та блоки цього ідеологічного спрямування (БЮТ, Українська народна партія, НУНС) зайняли друге місце у Бережанському, Тернопільському, Гусятинському, Бучацькому районах та м. Тернополі.

Різкою відміною у порівнянні з попередніми виборчими процесами є ріст популярності ліберальних партій (Партія регіонів та "Єдиний центр") та їхніх ідей. Так, в дев'яти адміністративних районах області (Кременецькому, Збаразькому, Зборівському, Козівському, Теребовлянському, Монастириському, Чортківському, Заліщицькому, Борщівському) вони здобули друге місце, а в Шумському та Підволочиському районах вони навіть отримали перемогу. Такі результати можна оцінити двояко – з однієї сторони партії цього спрямування на той час відносились до так званої "партії влади" і є ймовірність використання традиційного в Україні впливу "адмінресурсу", а з іншої сторони таке голосування може бути реакцією на психологічну зневіру місцевого населення до націонал-патріотичних сил, які не в повній мірі виправдали сподівання електорату. Ще одним підтвердженням цієї думки є загалом низька виборча активність (всього 52% населення взяло участь у виборах), що в принципі не властиво для Тернопільської області.

Висновки. Підводячи підсумки варто відзначити, що загалом територіальна організація виборчого процесу в Тернопільській області близька до оптимальної – кількість виборців між виборчими округами розподілена досить рівномірно, але кількість виборчих дільниць є не всюди відповідною, що може стати незначною перешкодою у можливості волевиявлення місцевого населення. Також варто відмітити зниження загальної політичної активності населення і ріст кількості абсентеїстів.

Виборчі каденції 2006 та 2009 років відзначались тенденцією до послаблення позицій націонал-патріотичних сил із зміцненням загалом нетрадиційних для регіону ліберальних партій та відновленням авторитету й політичного впливу крайньоправих націонал-патріотичних сил. Окреслені тенденції дозволяють прогнозувати в майбутньому послаблення впливу націонал-патріотичних сил з утворенням незайнятої політичної ніші.

Література:

1. *Багров М.В.* Регіональна геополітика (на прикладі Криму). Автореф. ... докт. геог. наук. – К., 2001. – 25 с.
2. *Бусленко В.В.* Становлення і трансформація політичних інституцій західного регіону України в 90-х роках XX ст. Автореф. … канд. політич. наук. – Чернівці, 2002. – 18 с.
3. *Дністрянський М.С.* Україна в політико-географічному вимірі/ *М.С.Дністрянський*. – Львів, 2000 . – С. 278-295.
4. *Ковальчук А.С.* Географія релігії в Україні / *А.С.Ковальчук*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 308с.
5. *Кузишин А.В.* Соціально-політичні передумови характеритски виборчого процесу в областях Подільського регіону / *А.В.Кузишин* // Наукові записки. Серія: Географія. Спецвипуск. – Тернопіль, 2005. – №2. – С. 42-44.
6. *Мадіссон В.В.* Сучасна українська геополітика / *В.В. Мадісон, В.А.Шахов*. – К.: Либідь, 2003. – 178с.
7. *Миронюк В.М.* Електоральна географія регіону (на матеріалах галицьких областей). Автореф. … канд. геог. наук. – Львів, 2002. – 20 с.
8. *Миронюк В.М.* Поведінка електорату Тернопільської області / *В.М.Миронюк* // Вісник Львів. у-ту. Серія географія, 1998. – вип.. 23. – С. 87 – 89.
9. *Черкашин К.В.* Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональному зрізі. Автореф. … канд. політич. наук. – Сімферополь, 2005. – 18 с.
10. www.unp.ua/ua/bodywork/10951/200/208.htm
11. www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC2V?kodvib=400&kodreg=61

Резюме:

Андрей Кузишин. ИЗМЕНЕНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНЫХ ПРЕДПОЧТЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ В СВЕТЕ РЕЗУЛЬТАТОВ МЕСТНЫХ ВЫБОРОВ

Статья посвящена вопросам территориальной организации избирательного процесса на уровне областного региона, проводится сопоставление количества избирательных округов и количества избирателей в них; характеризует особенности электоральных предпочтений населения на выборах в областной совет в 2006 году и внеочередных выборах в 2009 году. Проанализированы отмены территориальной привязанности населения в разрезе административных районов. Спрогнозировано черты региональной территориальной привязанности населения.

Ключевые слова: выборы, электоральная благосклонность, избирательные округа, избирательные участки, территориальная организация избирательного процесса, местные выборы.

Summary:

Andriy Kuzyshyn. CHANGE ELECTORATE POPULATION OF TERNOPIL REGION IN LIGHT RESULTS OF LOCAL ELECTIONS.

Article is devoted to the territorial organization of the electoral process at the regional level in the region, the comparison of the number of constituencies and the number of voters in them characterizing features of the population electorate in elections to the regional council in 2006 and early elections in 2009. Analyzed differences in territorial loyalty of the population of administrative districts. Predicted features of the regional territorial loyalty of the population.

Key words: elections, electoral commitment constituencies, polling stations, the territorial organization of the electoral process, the local elections.

Надійшла 18.10.2010р.

УДК: 911.3:32 (477.85)

Іван КОСТАЩУК, Віктор ТОРУШАНКО

ДИНАМІКА ЕЛЕКТОРАТИВНОЇ ДУМКИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2004 ТА 2010 рр.)

У даній статі проаналізовано зміну електоральної поведінки населення регіону Чернівецької області. Встановлено вплив глобальних, регіональних та локальних суспільно-географічних чинників на даний процес. Виявлено основні риси електоральності населення різних національних груп населення та конфесійної приналежності.

Ключові слова: *електоральна поведінка, вибори Президента України, Чернівецька область, суспільно-географічні чинники.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В останні роки все чіткіше простежується тенденція до політизації та деталізації соціальної географії. В ході розгляду будь-якої соціально-географічної теми стає ключовим аналіз політичної складової питання, тобто політичної діяльності, яка проходить на конкретній локалізованій території. В час, коли політичні пріоритети як ніщо інше впливають на перспективи формування громадського суспільства та державних утворень, важко проігнорувати будь-які електоральні перетворення з точністю до конкретних населених пунктів.

Цікаво, що політичні процеси на території України відслідковуються здебільшого політологами і соціологами, в результаті чого не до кінця дослідженою залишається територіальна складова. А, якщо зважити на доцільність диференціації статистичних показників та їх прив'язку до виборчих округів, то електоральна географія – дисципліна, яка підходить до даного завдання одночасно як метод і засіб дослідження.

Дослідження та вивчення електоральної активності Чернівецької області на ряду з іншими регіонами України має високу практичну та теоретичну цінність, що пояснюється складним історико-географічним процесом формування регіону та його реальному впливу на політичну ситуацію в країні загалом. Тому тема даного дослідження є досить актуальною та перспективною для подальших наукових пошуків.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження було передбачено прослідкувати тенденції до деформації геополітичного простору Чернівецької області та пояснити причини і напрямки цієї деформації. Для досягнення цієї мети необхідно було вирішити наступні завдання:

- проаналізувати зміни електоративної свідомості населення;
- прослідкувати динаміку виборчих пріоритетів населення регіону за період між виборами Президента України із 2004 по 2010 роки;
- з'ясувати чинники, які диктували сценарій останньої виборчої кампанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями електоральної думки населення займалося вже багато вчених в галузі суспільної географії. Нами опрацьовано результати досліджень М.В. Багрова [1], О.І. Шаблія [11], О.Г. Топчієва [9], М.С. Дністрянського [6,7], Б.П. Яценка [12], В.І. Стафійчука [12], Ю.С. Брайчевського [12], С.В. Трохимчука [10], О.В. Федунь [10], А.В. Кузишина [8], А.П. Голода [2,3,4] та інших. Проте їхні дослідження були присвячені іншим регіонам нашої держави, або носили теоретико-методологічний характер. Дослідженнями електоральної поведінки населення Чернівецької області на прикладі попередніх виборів займалися В.П. Круль, Я.І. Жупанський та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. Базовою формою політичної поведінки населення є електоральна поведінка, яка включає два компоненти – електоральну активність та електоральні

орієнтації.

Електоральна активність населення Чернівецької області є доволі посередньою порівняно із іншими регіонами України. З точки зору електоративної конфігурації вона зростає у напрямку від сільських населених пунктів до селищ міського типу та міст. Найактивніше у виборчий процес включаються мешканці Кіцманського, Новоселицького, Глибоцького та Хотинського районів, а найпасивнішим є населення Герцаївського, Путильського та Сокирянського районів. Найвища електоральна активність населення характерна для других турів президентських виборів (зумовлена поляризацією електоральних орієнтацій та максимальною мобілізацією політично активного населення).

У результаті просторового аналізу електоральних орієнтацій населення регіону можна зробити висновок про традиційність для населення регіону правих електоральних орієнтацій, які мають повсюдне територіальне поширення і зумовлені головним чином історико-географічними, етнодемогеографічними та іншими регіональними чинниками. На протязі 1991-1999 років підтримка правих політичних сил у регіоні зменшувалася, але починаючи із 2002 року, у зв'язку із появою інноваційних правоцентриських опозиційних партій (блоків) почала зростати, досягнувши максимуму на президентських виборах 2004 та 2010 років.

Виражені центристські електоральні орієнтації не є характерними для регіону і часто залежать від політичної ситуації в державі та інформаційних чинників. Центристські орієнтації населення регіону можна умовно поділити на дві підгрупи – традиційні (провладні) та інноваційні (ліберально-опозиційні). Поширення традиційних електоральних орієнтацій залежить від ступеня керованості виборців певної території, іншими словами від типу їхньої політичної культури (традиційної, активістської, конформістської). Інноваційні центристські електоральні орієнтації зосереджені у найбільших населених пунктах, а їх поширення може бути описане за допомогою моделі дифузії інновацій.

Ліві електоральні орієнтації характерні для невеликої, але чітко окресленої групи населення регіону. Популярність лівих політичних сил у регіоні зростала протягом 1991-1999 років, однак, починаючи із парламентських виборів 2002 року, почалося зниження їх популярності, яке продовжилося і на останніх президентських виборах. Ліві політичні орієнтації населення регіону можна поділити на дві підгрупи – традиційні (виражаються у підтримці на виборах традиційних політичних сил лівого спрямування) та нетрадиційні (підтримка новостворених лівих політичних сил). Поширення традиційних лівих електоральних орієнтацій населення має дисперсний характер і в основному локалізується в містах (особливо обласний центр). Нетрадиційні ліві політичні орієнтації також характерні для міського населення регіону, проте у сільській місцевості мають дифузний характер і зосереджуються у вигляді майже суцільних ареалів навколо найбільших міст регіону. Найбільш поширеними ліві електоральні орієнтації є у Новоселицькому та Хотинському районах, найменше в Глибоцькому районі та Новодністровську.

Сучасний етап участі населення у політичних партіях характеризується незначною часткою населення охопленого партійною активністю, поширенням, особливо серед міського населення, "партійного негативізму", високим рівнем традиційності і однорідності партійних орієнтацій сільського населення. Просторовий розподіл партійної активності і партійних орієнтацій динамічно змінюється, однак поступово виявляється відмінність між участю в політичних партіях північно-західної та південно-східної частин області, причому ця відмінність не залежить від фундаментального розколу "місто-село".

Що стосується останнього міжвиборчо-президентського періоду, то очевидним є тенденція зростання підтримки так званих ідеологічно-латентно-семантичних партій та блоків, тобто тих політичних сил, які трактують свою політичну ідеологію засобами взаємозв'язку нормативно-правових актів та їх редагування в залежності від потреб електорату, підлаштовуючись таким чином під будь-які випадки державотворчого процесу.

Якщо на президентських виборах 2004 року спостерігалася тенденція до прихильності жителів області щодо конфронтаційних сил з ідейно-політичної точки зору, то останні вибори голови держави засвідчили доволі раціоналізаторський підхід до вибору кандидатів, опираючись перш за все на бізнесову складову та реальні, а не гіпотетичні можливості кожного з кандидатів та їх команд стабілізувати курс держави.

Характерною рисою останнього міжвиборчого періоду є полівекторність руху держави в цілому та області зокрема. Чинниками цього є відсутність апарату перш за все виконавчої влади на місцях,

який міг би владнати суперечки національно-релігійного, класового, мовного характеру.

Період 2005-2010 в межах області відзначався домінуванням в південно-східних та південних регіонах виборчих симпатій на боці опозиційного кандидата, а на заході та півночі регіону досить сталі настрої щодо конфронтаційних йому сил.

Ключовим питанням даного дослідження було наступне: а чи відбулися фундаментальні перетворення в електоральній конфігурації політичної карти нашої держави за період правління нинішнього екс-президента? Відповідь на нього є першочерговою метою, яку поставлено в даному дослідженні. З одного боку цікаво з'ясувати наскільки продуктивним або ж провальним населення України вважає курс обраний попередньою владою, а з іншого, на фоні зроблених висновків, зробити прогноз щодо кроків модернізації глобально-політичної стратегії держави за нинішнього президента.

Виходячи із цього можна стверджувати наступне:

- кандидат Янукович зберіг свої номінальні позиції, станом на 2010-й рік, в тих же самих районах, що і в 2004-му році, а також частково в місті Чернівці;
- на виборах 2010-го року кандидата Ю.В. Тимошенко підтримала більшість в десяти районах окрім Герцаївського, який свого часу характеризувався кращою виборчою активністю на користь Ющенка, що дає всі підстави стверджувати:
  1) населення даних районів, а також обласного центру, ймовірно, розглядають Ющенка і Тимошенко з точки зору чіткої конфронтації до кандидата від "Партії Регіонів", внаслідок чого асоціюють їх як один політико-стратегічний блок;
  2) консолідація на передостанніх виборах даних кандидатів довкола колишнього президента дала змогу об'єднати спільний електоральний ресурс і здобути перемогу 2004-го, а суперечки і як наслідок самовисування кожного з них окремо у 2010-му розділило спільний електорат підтвердивши істотне падіння рейтингу Ющенка, який навіть не увійшов до трійки лідерів виборчих перегонів;
  3) загальна підтримка народом Ю.В. Тимошенко на виборах 2010 року, виявилася меншою ніж у 2004-му була в екс-президента В.А. Ющенка;
- Януковича В.Ф. підтримав схід і південь області, при чому активізація виборців, які підтримали його на сході, як це не дивно, у 2004-му була дещо вищою ніж у 2010-му, а південні регіони, в тому числі Герцаївський район навпаки дали більшу явку прихильників нинішнього президента ніж на минулих виборах;
- Тимошенко отримала перемогу в десяти районах з одинадцяти по області;
- доцільно, на нашу думку зауважити той факт, що під час минулої кампанії досить великий відсоток виборців поставив відмітку навпроти рядка в бюлетені "не підтримую жодного кандидата", що швидше за все говорить про появу на політичній арені нових, поки-що молодих, але перспективних лідерів, які займають проміжну позицію як між парою Ющенко-Янукович так і між парою Янукович-Тимошенко і не виявляють симпатій до вектору руху в геополітичному просторі до жодного з них. До таких «нових» фігур можна віднести А.П. Яценюка та С.Л. Тігіпка;
- загальне розміщення виборчих настроїв на карті області не змінилося протягом останніх п'яти років, за винятком зміни одного із головних кандидатів на пост президента України. Динаміка виборчої поведінки дещо скорегувалася, але істотно не змінилася. Не простежується значного збільшення рейтингу нинішнього президента, єдине що сприяло його перемозі в 2010-му році це неефективна виборча діяльність штабів його опонентів, які не відзначилися послідовністю і стабільністю у своїх внутрішньополітичних домовленостях [13].

Головними на наш погляд відмінами між показниками по області на останніх виборах та виборах п'ятирічної давності є:

1. Значно менша зацікавленість ходом голосування, що проявилося у великій кількості вакантних бюлетенів;
2. Переважання у віковій структурі електоративно-небайдужого населення старшої вікової групи з межею не нижче 38 років;
3. Велика кількість (порівняно із 2004-м роком) громадян, які не були внесені до списків виборців;
4. Значний відсоток осіб (за даними екзит-полів – молоді віком до 25 років), які не підтримали жодного з двох запропонованих само висуванців [13].

В цілому ситуація цьогоріч на політичній карті області нагадувала ситуацію 2004-го року за винятком зміни одного із кандидатів.

Якщо простежити за статистикою поданою в таблиці 1, то очевидною виявляється динаміка росту електоративної підтримки кандидата Януковича, порівняно із 2004 роком, на останніх виборах по всіх виборчих округах. Загалом же по області в порівнянні із 16,38 % за 2004-й рік, його відсотковий бар'єр зріс до 27,64 % за 2010-й рік. Що стосується опонентів Януковича, які по великому рахунку представляють чітку конфронтацію до його політичної сили і як наслідок ділять між собою виборчий ресурс, то цікавим є той факт, що у 2004-у за Ющенка В.А., якого тоді підтримувала Тимошенко Ю.В. віддало свої голоси 79,76 % виборців, а вже на минулих політичних перегонах Тимошенко Ю.В. знайшла підтримку (сама) лише у 66.47 % електорату [13]. Це прямо свідчить про різку втрату довіри серед населення до попереднього президента, який цього року в області не ввійшов навіть до трійки лідерів політичної гонки. Динаміка на користь опозиційного кандидата, на наш погляд зумовлена:

- його відстороненістю від влади під час кризового періоду, що автоматично зняло з нього відповідальність за нестабільність в економіці країни в цілому і регіону зокрема;
- активізація в ході передвиборчої кампанії етнічних груп населення (румуни, молдовани, росіяни і т.д.), які у великій кількості проживають на території Чернівецької області та у своєму виборі на користь Януковича керуються насамперед історико-культурними і етнічно-релігійними мотивами;
- неефективною, хоча і націоналістично-спрямованою (що не маловажно для регіону) політикою тогочасної влади, що підірвало її авторитет в очах краян і як наслідок стимулювало "первісно-помаранчевих" виборців змінити думку на користь опозиційного кандидата, або ж утриматися від волевиявлення.

Якщо говорити мовою статистики то в порівнянні виборів у Чернівецькій області в 2004-му та 2010-му роках випливають наступні зміни:

1) 2004р. – 506,824 тис. осіб; 2010р. – 439,149 тис. осіб = -13.35 – приріст загальної кількості активних виборців;
2) 2004р. – 79.76% – Ющенко; 2010р. – 66.48% – Тимошенко, що дає -13.28% приросту підтримки;
3) 2004р. – 16.38% – Янукович; 2010р. – 27.64% – Янукович, що склало 11.26% приросту підтримки за даного кандидата [13].

Що стосується безпосередньо ходу виборчого процесу, то як в 2004-му так і в 2010-му роках на території області були помітні незначні фальсифікації як з однієї так і з іншої сторони, які втім не могли істотно вплинути на результат волевиявлення населення. Якщо станом на 2004-ий рік в регіоні спостерігалася протестна активність, то в ході минулої виборчої кампанії ніяких акцій масового характеру з боку населення не очікувалося і не відбувалося.

На процес волевиявлення населення впливало цілий ряд чинників. Для зручності територіальної прив'язки суспільно-географічну класифікацію чинників політичної поведінки населення доцільно здійснювати за територіальним охопленням. За цією ознакою можна виділяти чотири групи чинників – глобальні, загальнодержавні, регіональні та локальні, відповідно до чотирьох територіальних рівнів середовища політичної поведінки.

Глобальні чинники політичної поведінки населення діють у глобальному середовищі і є зовнішніми стосовно певної держави, а отже їх можна також називати позадержавними. Можна виділити три підгрупи глобальних чинників – геополітичні, геоекономічні, геокультурні, серед яких найсуттєвіший вплив на політичну поведінку населення регіону мають перші [4].

Геополітичний чинник орієнтується на розгляд таких питань:

- врахування появи поряд із державою нових, більш агресивних геополітичних гравців у особі регіональних та інтеграційних угруповань, ТНК, терористичних організацій тощо;

- глобалізацію світового господарства і як наслідок – поступове зміщення акценту з політики на економіку (перехід до геоекономічного чинника);

- збільшення розриву між бідними і багатими (державами та верствами населення), загострення екологічних проблем, поширення тероризму тощо;

- з одного боку, уніфікацію культурно-ідеологічної сфери, її космополітизацію, з іншого – вибух патріотизму, національно-визвольних рухів;

- пошук геополітичними гравцями взаємовигідних шляхів розвитку геополітичної ситуації в пост біполярному світі [4].

В сферу геоекономічних чинників входять такі пункти:

- дослідження динаміки світових економічних перетворень і в вчасності економічних процесів

держав сусідів та країн-партнерів торгово-економічного характеру;

- окреме виділення сфери гонки озброєнь, перегляд договорів та контрактів довгострокової співпраці з постачання та закупівлі боєприпасів та військової техніки;

- пошук взаємовигідних шляхів постачання та транзиту ресурсної сировини, задля уникнення політико-економічних зобов'язань перед країною постачальником та інші.

Геокультурні чинники пов'язані насамперед з міграційними процесами і враховують міжетнічні зв'язки населення держави із землею, яка є історичною батьківщиною народу, який в силу обставин мігрував на глобальному рівні, але зберіг менталітет, як основу управління політичними критеріями [4].

Загальнодержавні чинники мають вплив на політичну поведінку населення у всіх регіонах держави. До них можна віднести правові, інформаційні та загальнополітичні чинники. У той час як правові чинники регламентують умови здійснення політичної поведінки, інформаційні визначають її напрямки, а загальнополітичні (виборчі цикли та політичні кризи) викликають різке зростання політичної активності населення у певні періоди.

Регіональні чинники політичної поведінки населення діють у межах конкретного регіону і часто є основою для формування регіональної ідентичності і самоусвідомлення населення. Виявлено, що найсуттєвіший вплив на політичну поведінку населення мають регіональні суспільно-географічні чинники, серед яких історико-географічні, етнодемогеографічні. Як особливий чинник політичної поведінки населення Чернівецької області слід виділити регіональні засоби масової інформації. Регіональні чинники добре підходять для кількісного аналізу, який дає можливість виявити закономірності, зокрема просторові, впливу ряду чинників на політичну поведінку [4].

Таблиця 1

Порівняння результатів останніх турів виборів Президента України в 2004 та 2010 рр.

Район, округ	Кількість виборців, які проголосували, 2004 р.	Кількість виборців, які проголосували, 2010 р.	Вибори Президента України, 2004 р.		Вибори Президента України, 2010 р.		Приріст	
			Відсоток голосів за Ющенка В.А.	Відсоток голосів за Януковича В.Ф.	Відсоток голосів за Тимошенко Ю.В.	Відсоток голосів за Януковича В.Ф.	Ющенко - Тимошенко	Янукович
м. Чернівці	133798	115418	75,12%	21,04%	64,00	28,09	-11,12	7,05
Сторожинецький	47694	40002	84,01%	12,34%	67,70	27,16	-16,31	14,82
Кіцманський	46441	40301	91,55%	6,01%	83,20	12,61	-8,35	6,60
Винницький	35426	29627	91,39%	5,71%	80,70	14,22	-10,69	8,51
Путильський	14526	13311	84,72%	11,16%	70,61	23,57	-14,11	12,41
Герцаївський	16913	15957	53,20%	41,70%	31,76	63,43	-21,44	21,73
Глибоцький	38262	33993	82,28%	12,90%	65,25	28,84	-17,03	15,94
Новоселицький	40310	37154	67,03%	26,78%	49,66	44,72	-17,37	17,94
Хотинський	38582	32047	80,72%	14,97%	65,85	28,29	-14,87	13,32
Заставнівський	35081	29726	90,38%	7,13%	81,39	14,57	-8,99	7,44
Кельменецький	26573	21880	85,71%	11,25%	70,48	24,60	-15,23	13,35
Сокирянський	33218	29733	70,22%	25,55%	59,69	34,79	-10,53	9,24
Чернівецька область	**506824**	**439149**	**79,76%**	**16,38%**	**66,48**	**27,64**	**-13,28**	**11,26**

Розрахунок коефіцієнтів кореляції між електоральною активністю населення регіону на парламентських виборах 2006 року і показниками національного складу населення та розселення (міське та сільське) показав суттєву пряму залежність між електоральною активністю населення і часткою українців у населенні адміністративно-територіальної одиниці та часткою сільського населення.

У ході факторного аналізу результатів парламентських виборів 2002 (у багатомандатному загальнодержавному окрузі) та 2006 було виділено 2 основні фактори, які пояснюють понад 70% варіації даних. Перший фактор характеризується протиставленням лівих і правих політичних орієнтацій виборців, другий – опозиційних і провладних. Обидва фактори мають суттєве територіальне втілення.

Історико-географічний та етнодемогеографічний чинники проявляються як багатонаціональна структура населення Чернівецької області до складу якої входять понад сто національних меншин, з яких двадцять мають істотний вплив на результат виборів, бо складають загалом біля 32% виборчоспроможного електорату.

Локальні чинники визначають політичну поведінку населення на найнижчих рівнях

територіальної організації політичної поведінки – політико-географічному пункті та центрі. Їхній вплив може суттєво відрізнятися у різних частинах регіону, однак лише на локальному рівні (населений пункт, сільська або міська рада) можливо виявити багато закономірностей політичної поведінки населення, які не доступні для пізнання на рівні обласного регіону чи адміністративних районів. Саме на рівні локального середовища політична поведінка найсильніше виявляє вплив контексту [4].

Висновки. Чернівецька область відрізняється від інших регіонів України своєю поліетнічністю, етноконтактністю та поліконфесійністю, які і визначили географічні особливості протікання виборчих процесів у даному регіоні. Як видно, що регіони із домінуванням румунського та молдовського населення, приходів української православної церкви (Герцаївський, Глибоцький, Строжинецький та Новоселицький) відзначалися електоральною стійкістю та підтримкою під час виборчих перегонів 2004 та 2010 років кандидата у Президенти України Віктора Януковича. Цікавим своєрідним "острівцем" електоральної поведінки населення є село Грубна Сокирянського району, в якому, на відміну від оточуючих сіл, абсолютна більшість населення підтримала Віктора Януковича, що пояснюється тим, що в цьому селі проживають старообрядці – представники Російської православної старообрядницької церкви.

В північних – Кіцманському та Заставнівському районах, де переважає українське населення, практично незмінною залишилася підтримка Юлії Тимошенко в порівнянні із підтримкою Віктора Ющенка на попередніх виборах.

Досить специфічними залишаються гірські райони, які територіально входять до етнографічного району Гуцульщини, де проживає етнографічна група українців – гуцули. Вони відзначаються домінуванням кількості виборців, що підтримали Юлію Тимошенко (на виборах 2004 року – Віктора Ющенка) із помітним відсотком виборців, що підтримували їхнього опонента – Віктора Януковича. Як видно, найвизначальними чинниками, що помітно впливають на виборчі процеси є історико-географічні та суспільно-географічні чинники.

Література:

1. *Багров М.В.* Регіональна політика і сталий розвиток (концептуальні підходи на прикладі Криму) / *М.В. Багров* // Український географічний журнал. – 2001. - № 4. – С. 4-10.
2. *Голод А.П.* Геопросторові особливості електоральної поведінки населення регіону (на матеріалах Львівської області) / *А.П. Голод* // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 2004. Випуск 11. – С. 181-189.
3. *Голод А.П.* Поняття про середовище політичної поведінки населення / *А.П. Голод* // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2004. – Випуск 12. – С. 13-18.
4. *Голод А.П.* Суспільно-географічна класифікація чинників політичної поведінки населення / *А.П. Голод* // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 13. – С. 25-33.
5. *Джаман В.О.* Національна структура населення етноконтактних зон / *В. О. Джаман, І. І. Костащук*. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. – 288 с.
6. *Дністрянський М.С.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / *М.С. Дністрянський*. – Львів: Літопис; ВЦ ЛНУ, 2006. – 490 с.
7. *Дністрянський М.С.* Україна в політико-географічному вимірі / *М. С. Дністрянський*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 310 с.
8. *Кузишин А.В.* Соціально-політична позиційність Західного геополітичного регіону України (географічний аспект) / *А.В. Кузишин, В.П. Кузишин, Г.П. Баб'як* // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук праць. – У.: ВГЛ Обрії, 2004. – С. 249 – 252.
9. *Топчієв О.Г.* Основи суспільної географії / *О.Г. Топчієв*. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
10. *Трохимчук С.В.* Політична географія світу: Навчальний посібник. / *С.В. Трохимчук, О.В. Федунь*/ – К.: Знання, 2007. – С. 232-304.
11. *Шаблій О.І.* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / *О. І. Шаблій*. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2001. – 744 с.
12. *Яценко Б.П.* Політична географія і геополітика: навчальний посібник / *Б.П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Брайчевський*/ – К.: Либідь, 2007. – с. 140-154.
13. Інтернет ресурс *(www/ CVK/com/UA).*

Резюме:

Иван Костащук, Виктор Торушанко. ДИНАМИКА ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО МНЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ (НА МАТЕРИАЛАХ ВЫБОРОВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАИНЫ 2004 И 2010 ГГ.)

В данной статье проанализированы изменения электорального поведения населения региона

Черновицкой области. Установлено влияние глобальных, региональных и локальных общественно-географических факторов на данный процесс. Выявлены основные черты електоральности населения различных национальных групп населения и конфессиональной принадлежности.
Ключевые слова: электоральное поведение, выборы Президента Украины, Черновицкая область, общественно-географические факторы.

Summary:

Ivan Kostaschuk, Victor Torushanko. DYNAMICS OF ELEKTORATIVNOY OPINION OF POPULATION OF REGION OF THE TCHERNIVTSI AREA (ON MATERIALS OF ELECTIONS OF PRESIDENT OF UKRAINE 2004 AND 2010).

The change of electoral conduct of population of region of the Chernovtsy area is analysed in this floor. Influence is set publicly geographical factors on this process. Found out the basic lines of electoral population of different national groups of population and confessional belonging.
Keywords: electoral behavior, the election of President of Ukraine, Chernivtsi region, social and geographical factors.

Надійшла 22.10.2010р.

УДК 911.3:32 Сергій ГРЕКОВ, Марина ГЕРЕНЧУК

ДИНАМІКА ЗМІНИ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ НАСЕЛЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (В ПЕРІОД З 2004 ПО 2010 РР.)

Хмельницька область є особливою через історичні особливості розвитку території і її розташованість на межі основних електоральних регіонів України. Встановлено вплив глобальних, регіональних та локальних суспільно-географічних чинників на даний процес. Також подано характеристику основних електоральних відмінностей населення за виборчими округами.
Ключові слова: *електорат, електоральна географія, геополітика, політичний рух, політична поведінка.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі українське суспільство зазнає політико трансформаційних процесів, при цьому напрям його розвитку й досі не зовсім є зрозумілим. Важливих елементом розвитку українського електорату є формування повноцінної зрілості політичної культури населення. В різних регіонах України вона сьогодні перебуває на різних рівнях становлення, але нами була обрана територія Хмельницької області, яка є досить своєрідною на ряду з іншими регіонами України внаслідок історичної сформованості та її реального впливу на політичну ситуацію в країні. Під впливом різноманітних факторів ця територія незважаючи на відносну компактність характеризується значними відмінностями електоральних уподобань населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політичні процеси на території України відслідковуються здебільшого політологами і соціологами, в результаті чого не до кінця дослідженою залишається територіальна складова. У цій царині працюють такі українські географи, як М. Багров, О. Шаблій, О. Топчієв, М. Дністрянський, А. Кузишин, А. Голод, Більш чисельним виглядає перелік вчених, що займаються даною проблематикою з політологічної точки зору – Т. Батенко, В. Дергачов, К. Кидань, В. Кремінь, В. Мадісон, М. Томенко, В. Шахов, Ю. Шведа та ін. Суспільно-географічні праці присвячені переважно проблематиці геопросторових аспектів виборчого процесу, аналізу чинників, що визначили електоральну прихильність та виборчу активність населення певних територій.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є розгляд наступних задач:

- дослідити виборчі технології та специфіку формування виборчих округів;
- прослідкувати динаміку зміни виборчих пріоритетів населення регіону з 2004 по 2010 роки;
- визначити та вказати основні чинники, які впливають на політичну поведінку громадян;

Виклад основного матеріалу. Політичні тенденції змінюються протягом часу в залежності від маси чинників. Прослідкувавши за ходом виборчого процесу, переглянувши статистичні показники, дослідивши прогнози минулих років можна скласти досить чітке уявлення про динаміку зміни виборчих пріоритетів населення регіону. А якщо провести поділ території області на виборчі округи, то можна за допомогою картографічного методу візуально відобразити "міграцію" електоративної активності та виборчих смаків.

Президентські вибори 2004 року були, мабуть, найскладнішими і найдраматичнішими за всю історію українських виборів. Процес голосування у другому турі супроводжувався численними

фальсифікаціями, які викликали масові акції протесту загалом в Україні та у регіоні, відомі нині як "помаранчева революція". В результаті розгляду справи у Верховному Суді України було призначено переголосування другого туру.

Крім цього, вибори 2004 року позначились дуже високою виборчою активністю громадян регіону. Усі райони Хмельниччини віддали свої голоси на користь Віктору Ющенку, де чітко можна простежити вплив історико-географічного фактора [7]. Незначна кількість голосів виборців дісталась Віктору Януковичу.

Тенденція до підтримки правоцентристських партій на території області зберігалась і протягом парламентських виборів 2006-го року. Ліві сили, серед яких найяскравіше виділялася Соціалістична партія України, не знайшли істотної підтримки серед населення крім мешканців Теофіпольського, Полонського та Шепетівського районів. Опозиційні сили на чолі з Партією регіонів України знайшли найбільше прихильників серед населення міст Хмельницького, Кам'янець-Подільського, Нетішина та Славути. Найбільше голосів виборців отримали такі політичні сили як БЮТ (35,6%), Партія регіонів (10,0%), "Наша Україна" (18,3%), СПУ (9,2%), КПУ (3,1%) [6].

Дострокові вибори до Верховної Ради 2007-го року засвідчили симпатію населення області до право центристів та партій до чіткої ідеологічної спрямованості (БЮТ і Партії регіонів України). Близько 6,6% відсотків виборців підтримали проліві настрої комуністів.

Судячи із загальної картини стає очевидно, що за часів незалежності України політичні настрої Хмельниччини змінювались у напрямку від ультраправих до правоцентристських партій та блоків. Але окремі райони, у зв'язку з низкою етнодемографічних і мовних чинників продовжували підтримувати ліві політичні рухи і то цей електорат включав в себе невеликі, але чітко окреслені групи населення регіону (ветерани, пенсіонери) [8].

За допомогою статистичних даних політичної поведінки населення та з урахуванням національно-етнічної структури, що без сумніву є одним із ключових чинників виборчих пріоритетів, територію області можна поділити на певні політичні округи.

Найбільшу частину (30%) території Хмельницької області займає округ №190 політичної поведінки. Територія цього округу включає п'ять адміністративно-територіальних районів: Деражнянський, Летичівський, Старосинявський, Хмельницький, Ярмолинецький, що займають центрально-східну частину області. Головними осередками округу є обласний центр та смт. Меджибіж (Меджибіжський вузол) і Лозове (Лозівський вузол). Характерними рисами політичної поведінки населення округу є високий рівень політичної активності, та правих політичних орієнтацій. Суттєву роль у формуванні електоральної структури відіграють регіональні, історичні та економічні чинники. Але для цього регіону вирішальну роль має група соціально-політичних чинників. Серед них насамперед історико-географічний, який призвів до того, що етнічно єдина територія характеризується такими біполярними проявами виборчих інтересів населення. У зв'язку із впливом інноваційних ядер спостерігається доволі високий рівень підтримки населення право центристів і партій без чіткої ідеології (Блок Юлії Тимошенко), яка характерна і в містах регіону так і у селищах міського типу та селах. Але можна відзначити, що невеликий рівень підтримки населення лівоцентристських сил, а також партій та блоків без чіткої ідеології (зокрема Партії регіонів).

Друге місце за площею (20%) займає округ №192, що об'єднує поселення Віньковецького, Городоцького, Дунаєвецького, Новоушицького районів. Цей округ в своїй структурі має два політично важливих вузли: Смотрицький та Сатанівський. Як і у попередньому окрузі ядрами тут виступають містечка, які істотно впливають на політичну поведінку громадян. Тут політичні симпатії залежать від демографічної структури населення. Наприклад, літні люди відповідальніше ставляться до участі у виборах і є більш консервативними у свої поглядах (це стосується прихильників як лівих, так і правих партій). Натомість молодь електорально є пасивнішою і схильна голосувати переважно за демократичні й ліберальні партії, нові політичні проекти. Чоловіки регіону голосують більше за ідеологічні партії, а жінки частіше віддають свої голоси центристським політичним силам. Люди з вищою освітою, інтелігенція, підприємці голосують здебільшого за ліберальні партії, а люди з неповною освітою, безробітні і пенсіонери – за лівих. Сільське населення, яке "вкорінене" в землю, більше схильне підтримувати консервативні партії.

Округ №189, розташований на північному-заході області. Територія округу включає чотири адміністративно-територіальні райони: Білогірський, Волочиський, Ізяславський і Теофіпольський. Найсуттєвіший вплив на політичну поведінку населення цього округу має ментальність населення (психологічний чинник). Це характеризується тим, що прихильність електорату регіону до

демократичних та національних ідей пояснюється близьким розташуванням до Західної Європи, свободолюбивими і демократичними настроями населення, приязним ставленням до своїх часто харизматичних, лідерів. Також сюди можна зазначити, що політична поведінка населення найбільших міст округу мало відрізняється від політичної поведінки сільського населення. Найбільш характерною рисою поведінки населення округу є його керованість, яка виявляється у найвищій у регіональній підтримці центристських провладних політичних сил і майже повної відсутності протесаної активності населення.

Також окремо виділимо округ №194 у який входять такі адміністративні райони: Красилівський, Полонський, Старокостянтинівський. Суттєву роль у формуванні електоральної активності (особливо у Старокостянтинівському районі), значною підтримкою правоцентристів і партій без чіткої ідеології (блок Юлії Тимошенко), яка характерна в містах так і у селищах міського типу і селах. Варто зазначити, що в окрузі характеризується порівняно не високим рівнем протестної активності.

Округ №191 включає в себе такі територіально-адміністративні райони як: Чемеровецький та Кам'янець-Подільський. Підтримка певних кандидатів, партій залежить у цьому регіоні від духовно-культурного рівня, насамперед, тут мається на увазі його релігійність та освіченість. Прослідковується пряма залежність між греко-католиками в районах і прихильністю до націонал-державницьких ідей. Частка греко-католиків складає до 8% і на останніх виборах (2010р.) демократичні сили підтримало від 55 до 70% виборців. Підтверджується ще один непрямий факт: в напрямку на схід кількість релігійних громад зменшується, а частка нерелігійних громад, а відповідно і їх прихильників збільшується. В цьому ж напрямку зростає прихильність електорату до ідей космополітизму та інтернаціоналізму [3].

Найменшим за площею є округ №193 він має лише два невеликі за площею адміністративні райони: Славутський і Шепетівський. Базуючись на результатах просторового аналізу форм політичної поведінки населення, можна зробити висновок про ряд рис, які дозволяють виділити ці райони в окремий округ. Головною рисою є найбільш рівномірний розподіл голосів між всіма представниками, партіями та блоками. ще однією рисою є найвища в хмельницькій області партійна активність. Для цих районів характерна відсутність протестної активності.

Важливу роль у здійснені політичної поведінки населення регіону відіграє місто Хмельницький, яке можна виділити як окреме макроядро політичної поведінки. Політична поведінка населення міста багато у чому визначається історико-географічними та інформаційними чинниками. Хмельницький характеризується найвищим у регіоні рівнем політичної активності. Цей рівень, однак, зумовлений в основному лише діяльністю політичних партій та масовою протесаною активністю, яка майже цілком концентрується в обласному центрі [4].

Для зручності територіальної прив'язки суспільно-географічну класифікацію чинників політичної поведінки населення доцільно здійснювати за територіальним охопленням. За цією ознакою можна виділяти чотири групи чинників – глобальні, загальнодержавні, регіональні та локальні, – відповідно до чотирьох територіальних рівнів середовища політичної поведінки.

Глобальні чинники політичної поведінки населення діють у глобальному середовищі і є зовнішніми стосовно певної держави, а отже їх можна також називати поза державними. Можна виділити три підгрупи глобальних чинників – геополітичні, геоекономічні, геокультурні, серед яких найсуттєвіший вплив на політичну поведінку населення регіону мають перші.

Геополітичний чинник орієнтується на розгляд таких питань:

- врахування появи поряд із державою нових, більш агресивних геополітичних гравців у особі регіональних та інтеграційних угруповань, ТНК, терористичних організацій тощо;
- глобалізацію світового господарства і як наслідок – поступове зміщення акценту з політики на економіку (перехід до геоекономічного чинника);
- збільшення розриву між бідними і багатими (державами та верствами населення), загострення екологічних проблем, поширення тероризму тощо;
- з одного боку, уніфікацію культурно-ідеологічної сфери, її космополітизацію, з іншого – вибух патріотизму, національно-визвольних рухів;
- пошук геополітичними гравцями взаємовигідних шляхів розвитку геополітичної ситуації в пост біполярному світі.

В сферу геоекономічних чинників входять такі пункти:

- дослідження динаміки світових економічних перетворень і в вчасності економічних процесів

держав сусідів та країн-партнерів торгово-економічного характеру;

- окреме виділення сфери гонки озброєнь, перегляд договорів та контрактів довгострокової співпраці з постачання та закупівлі боєприпасів та військової техніки;
- пошук взаємовигідних шляхів постачання та транзиту ресурсної сировини, задля уникнення політико-економічних зобов'язань перед країною постачальником та ін.

Геокультурні чинники пов'язані насамперед з міграційними процесами і враховують міжетнічні зв'язки населення держави із землею, яка є історичною батьківщиною народу, який в силу обставин мігрував на глобальному рівні, але зберіг менталітет, як основу управління політичними критеріями.

Загальнодержавні чинники мають вплив на політичну поведінку населення у всіх регіонах держави. До них можна віднести правові, інформаційні та загальнополітичні чинники. У той час як правові чинники регламентують умови здійснення політичної поведінки, інформаційні визначають її напрямки, а загальнополітичні (виборчі цикли та політичні кризи) викликають різке зростання політичної активності населення у певні періоди.

Регіональні чинники політичної поведінки населення діють у межах конкретного регіону і часто є основою для формування регіональної ідентичності і самоусвідомлення населення. Виявлено, що найсуттєвіший вплив на політичну поведінку населення мають регіональні суспільно-географічні чинники, серед яких історико-географічні, етнодемогеографічні. Як особливий чинник політичної поведінки населення Хмельницької області слід виділити регіональні засоби масової інформації. Регіональні чинники добре підходять для кількісного аналізу, який дає можливість виявити закономірності, зокрема просторові, впливу ряду чинників на політичну поведінку [1].

Локальні чинники визначають політичну поведінку населення на найнижчих рівнях територіальної організації політичної поведінки – політико-географічному пункті та центрі. Їхній вплив може суттєво відрізнятися у різних частинах регіону, однак лише на локальному рівні (населений пункт, сільська або міська рада) можливо виявити багато закономірностей політичної поведінки населення, які не доступні для пізнання на рівні обласного регіону чи адміністративних районів. Саме на рівні локального середовища політична поведінка найсильніше виявляє вплив контексту.

Висновок. Отже, електоративна поведінка населення є новою категорією для національної суспільної географічної науки, тому в даному дослідженні запропоновано суспільно-географічну класифікацію чинників політичної поведінки населення основною ознакою якої є територіальне охоплення. Виділяються чотири групи чинників – глобальні, загальнодержавні, регіональні та локальні, – відповідно до чотирьох територіальних рівнів середовища електоральної конфігурації. За результатами проведених досліджень встановлено, що хоча у Хмельницької області загалом переважають праві електоральні орієнтації, у ряді адміністративних районів спостерігається значна підтримка на виборах представників інших політичних сил. Досить високий рівень правоцентристських орієнтацій характерний для високо урбанізованих районів та обласного центру. На основі статистичних даних політичної поведінки та з урахуванням національно-етнічної структури, виділено округи електоральної активності Хмельницької області, а також місто Хмельницький, як макроядро політичної поведінки.

Література:

1. *Голод А.П.* Суспільно-географічна класифікація чинників політичної поведінки населення / *А.П.Голод* // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 13. – С. 25-33.
2. *Дністрянський М.С.* Політична географія та геополітика України: Навчальний посібник / *М.С. Дністрянський*. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 344 с.
3. *Ковальчук А.С.* Географія релігій в Україні / *А.С.Ковальчук.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 308с.
4. *Кузишин А.В.* Територіальні відміни електоральних уподобань населення подільських областей / *А.В.Кузишин* // Наукові записки. Серія: Географія. – Тернопіль, 2002. - № 2– С. 178 – 180.
5. *Топчієв О.Г.* Основи суспільної географії / *О.Г.Топчієв*. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
6. *Шаблій О.І.* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / *О.І.Шаблій*. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2001. – 744 с.
7. *Яценко Б.П.* Політична географія і геополітика: Навч. посібник / *Б.П.Яценко, В.І.Стафійчук, Ю.С.Брайчевський* / за ред. *Б.П. Яценка*. – К.: Либідь, 2007. – с. 109-154.
8. www.cvk.com.ua.

Резюме:

Сергей Греков, Марина Геренчук. ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ НАСЕЛЕНИЯ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ (В ПЕРИОД С 2004 ПО 2010 ГОДА)

Хмельницкая область есть особенной из-за исторических особенностей развития территории и её местоположении на границе основных региональных регионов Украины. Установлено влияние глобальных, региональных и локальных общественно-географических факторов на данный процесс. Также подано характеристику основных электоральных отличий населения по выборчих округах.

Ключевые слова: электорат, электоральная география, геополитика, политическое движение, политическое поведение.

Summary:

Grekov Sergiy, Gerenchuk Marina. DYNAMICS OF POLITICAL INTERESTS CHANGES OF KHMELNYTSKY REGION POPULATION (SINCE 2004 TILL 2010).

Khmelnitsky region is rather peculiar due to its historic formation and its real impact on political situation in the country. It is also characterized by the main differences of electorate inclination of the population. Found out the basic lines of electoral population of different national groups of population and confessional belonging.

Key words: electorate, electorate geography, geopolitics, political movement, political behavior.

Надійшла 13.09.2010р.

УДК 911.3:338.4 Надія КОПЕР

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЧИННИК ЇЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті висвітлено аналіз впливу промислового розвитку Вінницької області на її соціальний розвиток. Вплив промисловості на соціальну сферу досліджено методом кореляційного аналізу, кластерного аналізу та співставленням зміни часток обсягу реалізованої промислової продукції та кількості населення у промислових пунктах за ряд років. На основі чого виявлено типи районів та населених пунктів за мірою залежності соціального розвитку від рівня розвитку промислового виробництва, що дає можливість обґрунтувати напрями трансформації соціальних процесів у комплексі з процесами промислового розвитку і визначити на цій основі пріоритети внутрішньо обласної (регіональної) політики держави.

Ключові слова: *промисловий розвиток, Вінницька область, соціальний розвиток, населені пункти.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах переходу країни до ринкових відносин, у зв'язку із загостренням соціальних проблем як в країні загалом, так і в регіонах, особливо важливими є дослідження розвитку промисловості з позицій впливу на соціальну сферу регіону. Це має важливе значення як для збільшення економічної ефективності виробництва, так і для поліпшення умов життя населення України. Це необхідно і для того, щоб мати науково обґрунтовані орієнтири для скоординованої регіональної промислової і регіональної соціальної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З даної проблематики значним є доробок українських вчених географів та економістів – І.О. Горленко, В.І. Захарченка, О.В. Заставецької, С.І. Іщука, Н. Анішиної, О.В. Комеліної, П.О. Масляка, В.І. Нудельмана, Г.П. Підгрушного, Ю.І. Пітюренка та ін. У їхніх дослідженнях основна увага приділяється трансформаційним процесам у промисловості [2] і виявленню ролі промисловості у формуванні загального рівня соціально-економічного розвитку регіонів [1, 4, 6, 8]. На сьогодні питання про роль промисловості у формуванні регіонального розвитку, загалом і соціального розвитку, зокрема, найбільш детально висвітлено у працях Г.П. Підгрушного [9]. У своїх дослідженнях автор розкриває основні напрями та механізми впливу промислового виробництва на розвиток регіону, розробляє методологічні підходи і методику суспільно-географічного дослідження промисловості та її ролі у розвитку регіонів, досліджує значення промисловості як чинника людського розвитку країн світу.

Формулювання цілей статті. Соціальний розвиток значною мірою визначається тенденціями розвитку промисловості, особливо у регіонах мезо- та мікротериторіального рівня (низових адміністративних районах), де відбуваються безпосередні трансформаційні зрушення у виробництві, зумовлені ринковими перетвореннями. Із цим можна погодитись, щодо регіонів із високим рівнем промислового освоєння. Але це положення не є абсолютним, позаяк у окремих регіонах з сільськогосподарським, лісогосподарським чи рекреаційним освоєнням визначальну роль відіграють інші галузі. Однак аграрні райони на сьогодні є економічно відсталими і не виділяються значним потенціалом для розвитку соціальної сфери. Тому важливо дослідити міру впливу промисловості на

соціальний розвиток саме у тих регіонах, де промисловість не є домінуючим видом діяльності, з метою визначення потенційних можливостей подальшого росту виробництва та впливу на соціальний розвиток території. Одним з таких регіонів, із аграрно-промисловим типом освоєння є Вінницька область.

Виклад основного матеріалу. Щоб дослідити вплив промисловості на соціальну сферу районів області, перш за все, необхідно визначити міру взаємозв'язків між цими сферами. Для цього пропонується провести дослідження у двох ракурсах: відповідно до двох основних типів територіальних структур промислового виробництва і населення (розселення), а саме: територіально-інтегративної та територіально-агломераційної [5]. Як відомо, елементами першої виступають регіональні поєднання промислових об'єктів і населення, а другої – форми зосередження промисловості і системи розселення.

Для встановлення взаємозв'язків між елементами першої структури найбільш доцільним є застосування кореляційного методу, зокрема визначення коефіцієнта кореляції між рівнями промислового та соціального розвитку регіону.

Виявлення взаємозалежностей між рівнями промислового і соціального розвитку в розрізі форм зосередження промисловості і населення найбільш продуктивне, на наш погляд, на основі дослідження зміни часток обсягу промислового виробництва та кількості населення у промислових пунктах. Таке дослідження доцільно провести за ряд років, щоб дослідити як змінилася система розселення Вінницької області внаслідок змін у промисловому виробництві (чи призвело "зникнення" з карти певних промислових пунктів до зменшення кількості населення у них – перерозподіл через трудову міграцію, чи вплив промисловості в даному пункті не є домінуючим) і наскільки ці дві системи інтегровані одна в одну. На основі цього можна вести мову про виважену (чи не виважену) регіональну промислову політику з метою створення сприятливих умов життєдіяльності населення у всіх її проявах.

Розрахунок коефіцієнта кореляції між рівнями промислового та соціального розвитку районів Вінницької області підтверджує високий рівень прямого зв'язку між ними. Загальний коефіцієнт кореляції становить 0,74. Рівняння регресії має такий вигляд:

$$y = -0{,}0314 + 0{,}66505 * x ,$$

де x – рівень промислового розвитку; y – рівень соціального розвитку,

значення -0,0314 - це початок відліку, або значення y при умові, що $x=0;$

значення 0,66505 – це коефіцієнт регресії, який показує, як зміниться y при кожній зміні x на одиницю. Графічний вираз цієї залежності представлено на рис. 1.

За ступенем залежності рівня соціального розвитку від рівня промислового розвитку нами було проведено групування районів області. Зокрема, виділено групу районів, в якій соціальний розвиток прямо залежить від розвитку промислового виробництва. До неї входять Липовецький, Шаргородський, Муровано-Куриловецький, Гайсинський райони. Високою залежністю виділяється і Вінницький район, однак ми не схильні відносити його до групи з прямою залежністю, оскільки на розвиток соціальної сфери даного району значний вплив має обласний центр. Окремо виділено м. Вінницю, яке за показниками залежності знаходиться на іншій "орбіті", вищому щаблі розвитку. Також на загальному фоні виділяються Жмеринський, Козятинський, Тростянецький та Немирівський райони, з високим промисловим та соціальним розвитком. Загалом, у більшості районів прямої залежності між факторною і результативною ознаками не простежується.

Поряд з коефіцієнтом кореляції для характеристики зв'язку між двома ознаками використовують коефіцієнт детермінації, який чисельно дорівнює квадрату коефіцієнта кореляції.

Коефіцієнт детермінації показує на скільки процентів варіація результативної ознаки залежить від досліджуваного фактора. У нашому випадку, рівень соціального розвитку регіону на 54,76% пояснюється рівнем промислового розвитку і на 45,24% залежить від впливу неврахованих факторів.

Це означає, що соціальний розвиток районів залежить не тільки від промислового зростання, хоча цей фактор у багатьох районах і є визначальним. Тому у механізмах та структурі промислової діяльності більшості районів повинні забезпечуватися належні умови для її соціального спрямування.

Елементами територіально-агломераційної структури є форми зосередження промисловості і системи розселення. Виявлення взємозалежностей між даними системами ми провели на основі дослідження змін у обсягах промислового виробництва і кількості населення у населених пунктах.

Нами було виділено три типи та дев'ять підтипів населених пунктів за динамікою людності та реалізованої промислової продукції у них.

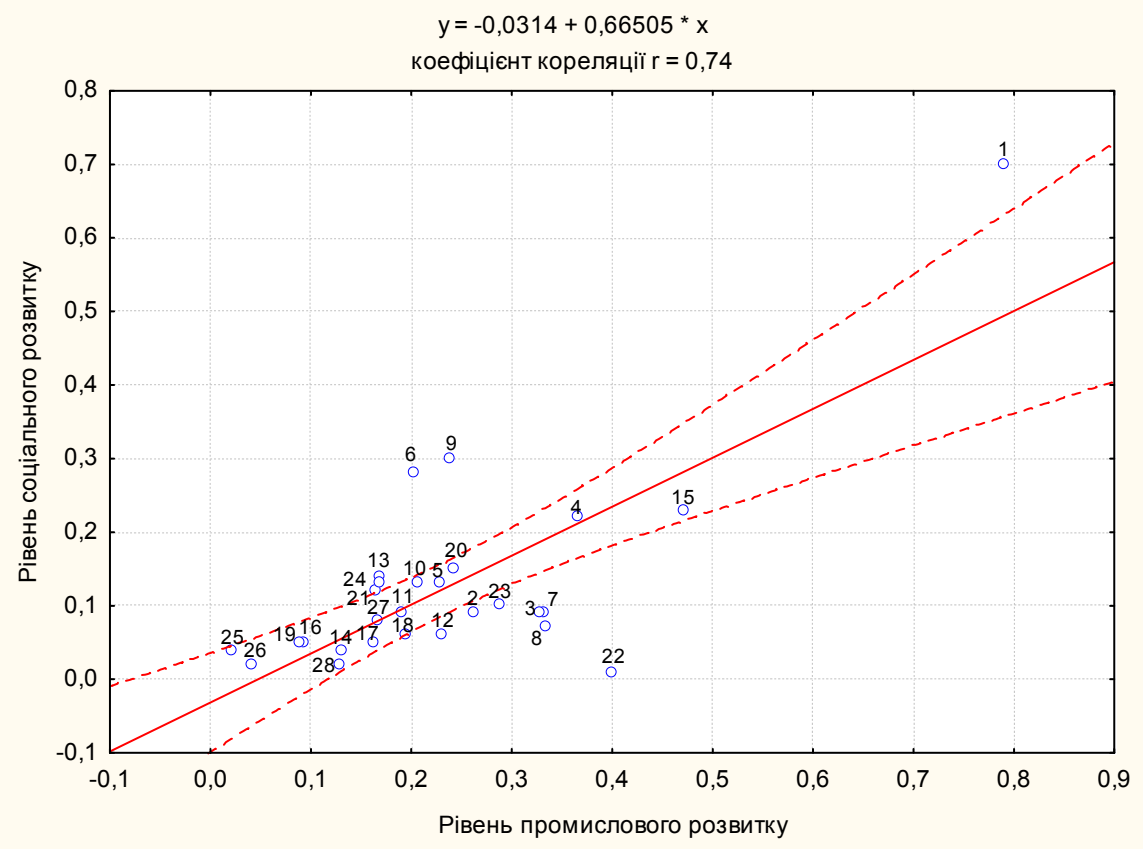

Рис.1. Залежність рівня соціального розвитку від рівня промислового розвитку у районах Вінницької області

Цифрами позначено адміністративні райони: 1 – м. Вінниця, 2 - Барський; 3 – Бершадський; 4 – Вінницький; 5 – Гайсинський; 6 – Жмеринський; 7 – Іллінецький; 8 – Калинівський; 9 – Козятинський; 10 – Крижопільський; 11 – Липовецький; 12 – Літинський; 13 – Могилів-Подільський; 14 – Мурованокуриловецький; 15 – Немирівський; 16 – Оратівський; 17 – Піщанський; 18 – Погребищенський; 19 – Теплицький; 20 –Тиврівський; 21 –Томашпільський; 22 – Тростянецький; 23 – Тульчинський; 24 – Хмільницький; 25 – Чернівецький; 26 – Чечельницький; 27 – Шаргородський; 28 – Ямпільський

До першого типу ми відносимо ті населені пункти, в яких, за період із 2001 до 2008 рр., відбулося збільшення обсягів реалізованої промислової продукції та кількості населення. Серед них виділено ще три підтипи, а саме:

- населені пункти із збільшенням населення понад 1% і значним збільшенням обсягів реалізованої промислової продукції, сюди відносимо Вінницькі Хутори, Немирів, Рудницю, Вапнярку, Жданівку та Іллінці. Можна стверджувати, що збільшенням населення дані пункти завдячують саме розвитку в них промислового виробництва, оскільки, на загальному фоні скорочення населення в країні і області, тут спостерігається його приріст. Найбільше ця теза стосується Немирова, Рудниці, Іллінців та Жданівки. Збільшення населення у м. Немирові ми пояснюємо потужною діяльністю компанії "Nemiroff", яка впродовж останніх років є світовим лідером із виробництва горілчаних виробів, крім того у Немирівському районі, у всіх промислових пунктах (Брацлав, Ситківці, Джуринці, Ковалівка), спостерігається зменшення промислової діяльності, або взагалі її припинення, що спричинює трудову міграцію до районного центру (адміністративний статус є теж одним із чинників). Теж саме стосується Іллінців, де, внаслідок впливу іноземного капіталу успішно працює на ринку молочної продукції ТОВ "Люстдорф".

У смт. Рудниця (Піщанський район) збільшення кількості населення пояснюється діяльністю ВАТ "Плазматек" та значним падінням обсягів виробництва у районному центрі. Подібна ситуація спостерігається і у с. Джуринці (Хмільницький район) та смт. Вапнярці (Томашпільський район). У с. Джуринці внаслідок інвестиційної діяльності ТОВ "Астарта-Київ" відновлено роботу на місцевому цукровому заводі, також значні потужності має тут ТОВ Торгово-промислова компанія "Ресурс-

Поділля", що займається виробництвом м'ясопродуктів. У свою чергу, спад промислового виробництва у м. Хмільнику, спричинює зменшення трудової міграції до районного центру. Смт. Вапнярка, крім потужного промислового пункту, де діє ВАТ "Вапнярський молокозавод" із обсягом реалізованої продукції 144,4 млн. грн., є ще і великою залізничною станцією, що теж є одним із чинників збільшення кількості населення.

У с. Вінницькі Хутори спостерігається дещо інша ситуація, окрім того, що тут наявна значна промислова діяльність, даний населений пункт є передмістям м. Вінниці, що у свою чергу теж зумовлює притік населення (внаслідок близькості до місць прикладання праці та дешевшим житлом у порівнянні із Вінницею).

- населені пункти із збільшенням населення до 1% і значним збільшенням обсягів реалізованої промислової продукції, сюди відносимо Луку Мелешківську, Десну, Агрономічне, Городківку, Ободівку. Збільшення кількості населення у трьох перших населених пунктах, як і у с. Вінницькі Хутори, відбувається внаслідок і промислової діяльності, і близькості розташування до обласного центру. Окремо слід виділити с. Луку Мелешківську, де діють підприємства з виробництва харчових продуктів із високими обсягами реалізованої продукції, крім того тут розміщені потужності ТОВ "Аграна Фрут Україна", юридична адреса якого у м. Вінниці. Дане підприємство, попри сезонний характер роботи, забезпечує значну кількість населення працею. Ще одним прикладом вдалої інвестиційної діяльності у промисловості є машинобудівне ТОВ "Габасит-Україна" у с. Агрономічному.

Основою розвитку смт. Городківка (Крижопільський район) та с. Ободівка (Тростянецький район) є цукрова промисловість. У Городківці діє найпотужніший у Вінницькій області Крижопільський цукровий завод, що завдячує своєму вдалому функціонуванню інвестиціям концерну "Укрпромінвест". Спад обсягів виробництва у районному центрі та потужна соціальна база цукрового заводу є чинником збільшення чисельності населення у смт. Городківка. Подібна ситуація характерна і для с. Ободівка, тут діє ТОВ "Ободівський цукор" та інші підприємства харчової промисловості. Збільшення кількості населення пояснюється відсутністю міграції людей із поселення через спад виробництва і відсутність робочих місць у районному центрі, та до м. Ладижин, через високу вартість житла у останньому.

- населені пункти із збільшенням населення до 1 % та не великим збільшенням обсягів реалізованої промислової продукції. До даної підгрупи входять смт. Стрижавка, м. Гайсин, м. Могилів-Подільський та м. Ладижин. Збільшення населення у смт. Стрижавка пояснюємо близькістю до обласного центру, а також тут розміщені потужності МПП "Виробнича фірма "ПАНДА", юридична адреса якого знаходиться у м. Вінниця, тому обсяги промислового виробництва у самому населеному пункті не є високими.

У м. Могилеві-Подільському, збільшення населення пояснюється не стільки розвитком виробництва, скільки статусом міста – найбільшого центра системи розселення на півдні області. Місто Гайсин, як районний центр і єдиний промисловий пункт, у Гайсинському районі вказує на наявність трудової міграції і збільшення кількості населення. Ладижин – великий промисловий вузол, навіть попри незначне збільшення промислового виробництва, характерною тут є трудова міграція.

До другого типу ми відносимо ті населені пункти, в яких збільшилися обсяги реалізованої промислової продукції, а кількість населення зменшилася, тут виділено чотири підтипи населених пунктів:

- населені пункти із зменшенням населення до 2% і значним збільшенням обсягів реалізованої промислової продукції, сюди віднесено 14 поселень, у т.ч. м. Вінниця. Загалом, скорочення населення у даній групі і підгрупі, зокрема, пояснюється тенденцією скорочення населення у країні і області, однак, тут є деякі особливості. Наприклад, у таких населених пунктах, як Жежелів, Іванів, Могилівка домінує моноспеціалізація виробництва, а саме, видобуток корисних копалин, це, як відомо, не є довготривалим, оскільки природні ресурси вичерпні. Така обставина, на нашу думку, не сприяє притоку населення на постійне місце проживання, якщо тут існують міграції, то тільки маятникові.

Окремо потрібно виділити с. Соколівку (Крижопільський район), яка у даній групі виділяється за найвищими обсягами приросту реалізованої промислової продукції за рахунок роботи цукрового заводу, але кількість населення в ній зменшується, дану обставину пов'язуємо із відтоком трудових ресурсів до смт. Городківки. Там, крім цукрового заводу із потужною соціальною базою, діє велика кількість підсобних господарств, де можна працювати після закінчення сезону цукроваріння.

- населені пункти із зменшенням населення до 2% і невеликим збільшенням обсягів реалізованої промислової продукції, сюди віднесено п'ять населених пунктів, в них зменшення населення пояснюємо тільки загальним його скороченням у країні загалом. Окремо слід виділити смт. Вороновицю (Вінницький район), де через незначні темпи росту виробництва відбувається відтік населення до обласного центру.

- населені пункти із зменшенням населення до 10% і значним збільшенням обсягів реалізованої промислової продукції: Літин, Брацлав, Оратів, Білоусівка, Тульчин, Теплик, Чечельник. Характерною спільністю даних населених пунктів (крім Білоусівки) є те, що їхнє промислове виробництво у 90-х роках XX ст. зазнало катастрофічного спаду, це, поряд із природним скороченням, було одним із чинників такого зменшення населення. Промислова діяльність тут активізувалася впродовж останніх років, завдяки великим інвестиціям у такі підприємства як ТОВ "Тульчинський маслосирзавод", ТОВ "Тульчинм'ясо", ВАТ "Літинський молочний завод" та ін. Тому дослідити зміни кількості населення під впливом промислового розвитку у даних населених пунктах доцільно через наступні декілька років, при умові, що обсяги промислового виробництва не будуть зазнавати падіння.

Щодо Білоусівки (Тульчинський район), то тут нещодавно почали розробляти гранітний кар'єр, що пояснює значні обсяги реалізованої промислової продукції, однак нещодавність розробок і вичерпність ресурсу не спричинили значного притоку населення.

- населені пункти, із зменшенням населення до 10% і невеликим збільшенням обсягів реалізованої промислової продукції, це найчисленніша група, до неї відноситься 15 населених пунктів. Серед них виділяються районні центри із стабільним, але неефективним промисловим виробництвом, це, зокрема, Бар, Жмеринка, Козятин, Калинівка. У решти населених пунктів, на протязі досліджуваного періоду, спостерігався спад промислового виробництва і деяке відновлення в останні роки.

До третього типу ми відносимо населені пункти із зменшенням і населення, і обсягів реалізованої промислової продукції. Тут виділено два підтипи:

- населені пункти із зменшенням населення до 2% і зменшенням обсягів реалізованої промислової продукції (до 25%) – Уладівка і Хмільник. Основним промисловим підприємством у с. Уладівка (Літинський район) є ДП "Уладівський спиртовий завод", скорочення діяльності підприємства пояснюємо закриттям Уладівського цукрового заводу, відходи виробництва якого переробляв спиртовий завод. Ця обставина, а також активізація промислової діяльності у районному центрі, є одним із чинників зменшення населення. Місто Хмільник не є великим промисловим центром, а виконує функцію центру обслуговування, як курорт державного значення. І, тому, ми схильні вважати, що зменшення кількості населення тут пов'язано не так із зменшенням обсягів промислового виробництва, як із загальним скороченням населення у країні і області.

- населені пункти із зменшенням населення до 10% і зменшенням обсягів реалізованої промислової продукції (понад 25%), до цього підтипу відносимо вісім населених пунктів, діяльністю яких є, переважно, переробка сільськогосподарської сировини і виробництво харчових продуктів. Зменшення обсягів виробництва спричинено припиненням діяльності промислових підприємств, це, зокрема, ДП "Браїлівський сокоморсовий завод", ДП "Юрківецький спиртовий завод", ВАТ "Вендичанський цукровий завод", КП "Мурафський консервний завод" та ін. Окремо слід виділити Погребище та Томашпіль, де і зараз працюють цукрові заводи, однак, вони входять до агроформувань, тому у статистичній звітності їх віднесено до сільськогосподарських підприємств.

Звичайно, короткий період дослідження і загальне скорочення обсягів населення у області не дозволяють із впевненістю стверджувати, що тенденції змін кількості населення відбуваються безпосередньо під впливом промислового виробництва. Однак, для деяких населених пунктів, особливо тих, що відносимо до першої групи, таке твердження є допустимим.

Дослідивши міру взаємозв'язків між показниками промислового і соціального розвитку районів доцільно групувати їх за методом багатовимірного математичного аналізу. Алгоритми такого аналізу дають змогу поділити сукупність об'єктів на однорідні за певним формальним критерієм подібності групи (кластери). Основною властивістю цих груп є те, що об'єкти, які належать до однієї групи, у нашому випадку райони, подібніші між собою, ніж об'єкти з різних груп.

За індикатори подібності районів взято інтегральні показники рівнів промислового і соціального розвитку. На основі обробки зазначених показників за допомогою стандартизованої програми STATISTIKA здійснено процедуру кластеризації районів за подібністю інтегральних

показників рівня їх промислового та соціального розвитку. Врахувавши головний критерій об'єднання у кластери, тобто мінімум відстані (евклідової) у просторі показників, що характеризують їх розвиток, було здійснено послідовне об'єднання подібних за обраними показниками районів у спільні кластери, які відображені на дендрограмі. В результаті було виділено сім груп районів за подібністю рівнів промислового та соціального розвитку (рис. 2).

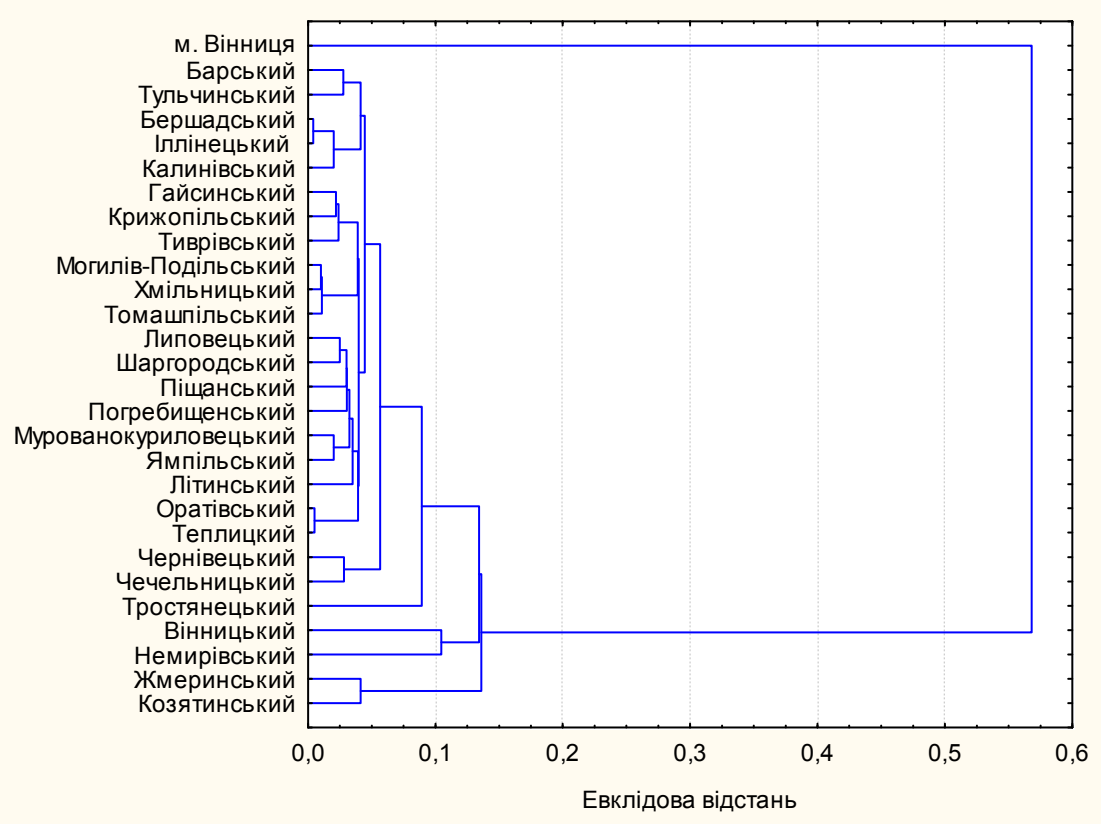

***Рис. 2*. Дендрограма кластерів районів Вінницької області за рівнем подібності їх промислового та соціального розвитку**

▪ I група – з дуже високим рівнем подібності: м. Вінниця. Високі рівні промислового і соціального розвитку м. Вінниці пояснюється передусім його обласним статусом: зосередженням у місті висококваліфікованих працівників, фінансових ресурсів, наявністю розвиненої інфраструктури тощо.

▪ II група – з високим рівнем подібності, тут виділено підгрупи районів з:

- з високим рівнем промислового і соціального розвитку: Вінницький, Немирівський, Жмеринський, Козятинський райони. Твердження про те, що соціальний розвиток району безпосередньо залежить від розвитку промисловості, є найбільш прийнятним у даній підгрупі тільки для Немирівського району. У решти районах, попри високий рівень промислового виробництва, соціальному розвитку сприяють і інші чинники, а саме, великі обсяги реалізованих послуг у Козятинському і Жмеринському районах, за рахунок міст Козятина і Жмеринки – великих залізничних вузлів. Розвиток соціальної сфери Вінницького району безпосередньо пов'язуємо із близькістю до обласного центру.

- з низьким рівнем промислового і соціального розвитку: Оратівський, Теплицький, Чернівецький, Чечельницький райони. Дані райони є найбільш проблемними у області за розвитком в них господарства загалом.

- з середнім рівнем промислового і соціального розвитку: Могилів-Подільський, Хмільницький, Томашпільський райони. У Могилів-Подільському і Хмільницькому районах, безпосередньо районні центри виділяються потужними обслуговуючими функціями, що визначає рівень їх соціального розвитку. Вплив промисловості на розвиток соціальної сфери тут не є визначальним. Для Томашпільського району, за відсутності інших чинників соціального розвитку, більш прийнятним є домінуючий вплив промислового виробництва.

▪ III група – з середнім рівнем подібності, тут виділено дві підгрупи районів:

- з середнім рівнем розвитку промисловості і низьким рівнем соціального розвитку: Липовецький, Шаргородський, Піщанський, Погребищенський, Муровано-Куриловецький, Ямпільський, Літинський райони. Очевидним для даних районів є те, що малопотужний розвиток промислового виробництва не в змозі генерувати розвиток соціальної сфери. Найбільші можливості для розвитку промислового виробництва має Літинський район, однак, за умови подальшого низького розвитку соціальної сфери він може перейти до групи із низьким рівнем подібності.

- з високим рівнем розвитку промисловості і середнім рівнем соціального розвитку: Гайсинський, Крижопільський, Тиврівський райони. Середній рівень розвитку соціальної сфери даних районів пояснюється, очевидно, низьким рівнем розвитку відомчих об'єктів соціальної інфраструктури та низькою меценатською активністю промислових підприємств у розвитку соціальних структур.

IV група – з низьким рівнем подібності:

- з високим рівнем розвитку промисловості і низьким рівнем соціального розвитку: Барський, Тульчинський, Бершадський, Іллінецький, Калинівський, Тростянецький райони. Дані райони мають свої певні особливості розвитку в них як промисловості, так і соціальної сфери. Зокрема, окремо потрібно виділити Тульчинський, Бершадський та Іллінецький райони, як потенційні для розвитку у них соціальної сфери саме під впливом промислового виробництва, оскільки, після занепаду, промислова діяльність у них активізувалася в останні роки, внаслідок значних інвестиційних впроваджень, що зумовили великі обсяги реалізованої промислової продукції а, звідси, і значні надходження до бюджету. Однак розвиток відомчих закладів соціальної інфраструктури на промислових підприємствах даних районів ще не відбувається. Тому дослідити міру впливу промисловості на соціальний розвиток Тульчинського, Бершадського та Іллінецького районів доцільно через декілька років. Низький розвиток соціальної сфери Тростянецького району пояснюється значним обсягами шкідливих викидів а атмосферу (за рахунок м. Ладижина). Тут промисловість має скоріше негативний вплив на соціальний розвиток району, ніж позитивний, оскільки грошові надходження від промислової діяльності не перекривають її негативного впливу на довкілля. З цією метою у регіональних програмах розвитку повинні бути передбачені відшкодування за забруднення території великими промисловими підприємствами, а також гранично допустимі норми шкідливих викидів. Щодо Барського та Калинівського районів, то низький розвиток соціальної сфери пояснюється тут недостатньою ефективністю та конкурентоспроможністю їх промислового виробництва. Попри значні обсяги реалізованої продукції, промислові підприємства даних районів не є рентабельними, що говорить про низьку їх можливість впливати як на розвиток регіональних соціальних структур, так і на розвиток соціальної сфери безпосередньо самих підприємств.

Висновки. Отже, вивчення зв'язків між рівнем промислового та соціального розвитку районів Вінницької області, наводить на думку про деякі закономірності, а саме:

1) підвищення рівня промислового розвитку підвищує (чи може потенційно підвищити) рівень соціального розвитку району;

2) найбільша залежність рівня соціального розвитку від розвитку промисловості спостерігається у районах із середнім рівнем промислового розвитку, оскільки у промислово високорозвинених районах вплив промисловості на соціальну сферу відходить на другий план, поступаючись невиробничим структурам. Така ситуація характерною є тільки для м. Вінниці та для районів, де міста - районні центри виконують певні обслуговувальні функції, це, зокрема, Жмеринський, Козятинський, Хмільницький та Могилів-Подільський;

3) існують великі диспропорції у рівнях розвитку: не завжди райони високого промислового розвитку є соціально розвиненими. Такі райони потребують регуляторного впливу з боку держави, який має полягати у стимулюванні участі промислових підприємств у розвитку соціальної сфери;

4) загалом в області рівень соціального розвитку регіону тільки на 54,76% залежить від рівня промислового розвитку

Отже, комплексний аналіз взаємозумовлених процесів промислового і соціального розвитку в розрізі адміністративних регіонів низового рівня дає можливість обґрунтувати напрями трансформації соціальних процесів у комплексі з процесами промислового розвитку і визначити на цій основі пріоритети внутрішньообласної (регіональної) політики держави.

Література:

1. *Заставецька О.В.* Комплексний економічний і соціальний розвиток території: теоретичні і методичні основи дослідження / *О.В.Заставецька*. – Тернопіль, 1997. – 223с.

2. *Захарченко В.І.* Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / *В.І.Захарченко*. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 548 с.
3. *Іщук С.І.* Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації: Навч. Посібник / *С.І.Іщук*. – К.: Вид. Паливода А.В., 2003. – 248 с.
4. *Комеліна О.В*. Теоретико-методологічні підходи до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку промислового комплексу регіону / *О.В.Комеліна* // Регіональні перспективи. – 2000. – № 4. – С. 13-16.
5. *Меэргойз И.М.* Территориальная структура хазяйства / *И.М.Меэргойз*. – Новосибирск: Наука. Сиб отд-ние, 1986. – 304 с.
6. *Підгрушний Г.П.* Особливості впливу промислового виробництва на регіональний розвиток / *Г.П.Підгрушний* // Український географічний журнал. – 2005. – №2. – С. 55-61.
7. *Підгрушний Г.П.* Промисловість і регіональний розвиток України (теорія та практика суспільно-географічного дослідження): Авторефер. дис. д-ра геогр. наук: 11.00.02 /НАН України, Ін-т геогр.– К., 2007. – 40 с.
8. Проблемы комплексного развития территории / *И.А. Горленко, Л.Г. Руденко, Г.В. Балабанов и др.*; Отв. ред-ры: И.А. Горленко и др. – К.: Наук. думка, 1994. – 293 с.

Резюме:

Надежда Копер. ПРОМЫШЛЕННОЕ РАЗВИТИЕ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ КАК ФАКТОР ЕЕ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

В статье отражен анализ влияния промышленного развития Винницкой области на ее социальное развитие. Влияние промышленности на социальную сферу исследовано методом корреляционного анализа, кластерного анализа и сопоставлением изменения частей объема реализованной промышленной продукции и количества населения в промышленных пунктах за ряд лет. На основе чего обнаружены типы районов и населенных пунктов за мерой зависимости социального развития от уровня развития промышленного производства, которое дает возможность обосновать направления трансформации социальных процессов в комплексе с процессами промышленного развития и определить на этой основе приоритеты внутренне областной (региональной) политики государства.

Ключевые слова: промышленное развитие, Винницкая область, социальное развитие, населенные пункты.

Summary:

Nadya Koper. INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF VINNITSA REGION AS THE FACTOR OF IT SOCIAL DEVELOPMENT.

There is the analysis of the influence of industrial development on social development of Vinnitsa region in the article. The industrial influence on social sphere are investigated by correlation analysis method, cluster analysis and by comparison of variation parts of volume of production and numbers of population in industrial places during few years. On this base types of regions and settlements are discovered by reasonably of dependence from the industrial production level. It lets to prove the tendencies of social processes transformations in complex with industrial development's processes. And on this base we will be able to determine the priorities of inside regional state policy.

Keywords: industrial development, Vinnitsa region, social development, settlements.

Надійшла 11.10.2010р.

УДК 64.031.42 Ярослав ШТОКАЛО

ДОХОДИ ДОМОГОСПОДАРСТВ – ПОКАЗНИК РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

У статті проаналізовано джерела формування доходів населення Тернопільської області, які є важливим індикатором рівня життя людей. При переході до ринкових відносин відбувається різке падіння рівня життя населення – тоді матеріальна складова добробуту виходить на перший план і від неї залежить споживання людей, задоволення їх особистих потреб. Доходи характеризують економічний статус домогосподарства чи особи, мають різне походження і структуру.

Ключові слова: *рівень життя, доходи, домогосподарство,соціальні трансферти, рівень безробіття.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Необхідність вивчення рівня життя населення посилюється в роки економічної кризи, коли відбувається зниження показників соціально-економічного розвитку регіонів, все більше розшарування суспільства на групи людей з різними доходами, зменшення вартості робочої сили і зростання безробіття – процеси, що зменшують можливості людей до задоволення своїх потреб, посилюють негаразди у суспільстві. Вивчення кількісних і якісних змін у рівні життя людей стане основою для вироблення заходів, спрямованих на вдосконалення ефективних шляхів, методів і механізмів стабілізації та подальшого зростання рівня життя населення і створення повноцінних умов життєдіяльності людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складна фрагментація соціально-територіального

простору призвела в останні роки до активізації досліджень, спрямованих на поліпшення життя територіальних спільнот населення. В Україні найбільш вагомими в цьому плані є роботи Л. Руденка, Н.Лебідь, М. Немченка, Я. Олійника, О. Шаблія, О. Топчієва, М. Фащевського, Л.Шевчук, Л. Нємець, Л. Черенько, Е. Лібанової, Л. Ноздріної, Р. Теслюка, Д. Кляшторного, В. Артеменка, І. Проніної та ін.

Проте у вітчизняній суспільній географії, як і в соціології та економіці, концепція рівня і якості життя ще не набула розвитку як цілісний напрям досліджень. Особливо недослідженими є регіональні аспекти рівня життя, що є відображенням соціально-економічного розвитку різних територій. Більшість дослідників відображають різні соціально-економічні аспекти трансформаційних перетворень, переважно на загальнодержавному рівні.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення джерел формування доходів домогосподарств Тернопільської області і їх вплив на рівень життя населення.

Виклад основного матеріалу. Важливим індикатором рівня життя населення регіону є доходи, від яких залежить матеріальне становище людей. У період ринкових перетворень, коли відбувається різке падіння рівня життя людей, матеріальна складова добробуту виходить на перший план. Від неї залежить споживання людей, задоволення їх особистих потреб. Саме доходи характеризують економічний статус особи чи домогосподарств. Вони мають різне походження і структуру (табл. 1).

Таблиця 1

Система сукупних доходів населення за критеріями їх походження та формування

Критерії	*Складові системи сукупних доходів*
Ресурсний	ДОХОДИ ВІД НАЙМАНОЇ ПРАЦІ Доходи від підприємницької діяльності Доходи від власності(на капітал, нерухомість тощо) Трансферти
За способом одержання	Законні (від діяльності, яка не суперечить чинному законодавству) Незаконні (контрабанда, продаж зброї і т.п.)
За правом власності	Власні (отримані від праці, власності та у вигляді трансфертів) Запозичені (позика, кредит)
За відношенням до процесу праці	Трудові (підприємницький дохід, заробітна плата) Нетрудові (спадщина, проценти на вклади і т. ін..)
Натурально-речовинний	Матеріальні (грошові, натуральні) Нематеріальні (покращення умов життя та праці, доступності соціальних послуг)
За ступенем ризику	Пов'язані з ризиком ринком ринкової діяльності (дохід від підприємницької діяльності, дивіденди, проценти і т. ін..) Відносно не пов'язані з ризиком (заробітна плата, пенсії, стипендії, допомоги, орендний дохід)
Розподільчий	Первинні (заробітна плата, прибуток) Вторинний (пенсії, соціальні виплати)
Методико-методологічний	Нараховані (до сплати податків та обов'язкових платежів) Наявні (після сплати податків та обов'язкових платежів)
За споживчою спроможністю	Номінальні (фактичні у поточних цінах) Реальні (скореговані на індекс споживчих цін)
За рівнем споживання	Індивідуальні Родинні Колективні
За ступенем мобільності	Мобільні (залежать від активності особи) Іммобільні (пільги, безкоштовні послуги)

Джерела формування доходів домогосподарств дуже різні: заробітна плата, доходи від власності (нерухомого майна і землі), соціальні трансферти, допомога родичів та ін. Загалом в Україні рівень доходів населення є досить низьким, але існують деякі відмінності у рівнях доходів і особливостях їх формування в різних регіонах та серед жителів сільської та міської місцевостей. Домогосподарства поділяються за місцем проживання (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл домогосподарств за місцем проживання [3]

	Кількість домогос-подарств (тисяч)	у тому числі, які проживають (%):				Середній розмір домогосподарства (осіб)
		у міських поселеннях			у сільськ місцевості	
		у велик містах	у малих міста	всього		
Україна	17199,0	43,1	25,8	68,9	31,1	2,60
Тернопільська	364,3	22,3	22,7	45,0	55,0	2,97

За 2001-2007 рр. ці доходи збільшилися загалом у 5 разів. У їх структурі зарплата становить близько третини, а соціальні трансферти – майже половину надходжень. Поступово збільшуються доходи людей від власності – за 2001-2007 рр. – майже у три рази. Це, переважно доходи людей, що мають власне житло і здають його у найм, або мають земельні ділянки і здають їх в оренду.

Частка грошових доходів у структурі сукупних ресурсів склала 82% (у міських поселеннях 85%, у сільській місцевості 80%). Основним джерелом грошових надходжень міських домогосподарств залишається оплата праці – 50% (проти 27% у сільських господарствах). Основною статтею грошових доходів домогосподарств, що проживають у сільській місцевості є пенсії – 32% (проти 29% у міських поселеннях). Частка грошової допомоги від родичів та інших осіб склала 11% у міських та 14% у сільських домогосподарствах, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – 6% у міських та 5% у сільських домогосподарствах. Також, вагомою статтею грошових доходів для жителів сільської місцевості є дохід від продажу сільськогосподарської продукції – 14%. Обсяги грошових доходів населення регіону впродовж років постійно змінюються (табл.3).

Таблиця 3

Доходи населення Тернопільської області, (млн. грн.) [3]

	2001	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
Доходи	2740	3119	3983	4942	6969	8708	11367
у тому числі							
Заробітна плата	935	1044	1252	1530	2118	2793	3791
Прибуток і змішаний доход	758	857	876	962	1285	1620	2276
Доходи від власності, одержані	93	89	137	133	179	208	301
Соціальна допомога та інші одержані поточні трансферти	954	1129	1718	2317	3387	4087	4999
у тому числі							
соціальні допомоги	442	607	705	1031	1778	2146	2408
інші поточні трансферти	6	10	397	542	575	644	810
соціальні трансферти в натурі	506	512	616	744	1034	1297	1781

Значні розбіжності мають структури формування грошових доходів домогосподарств, у складі яких є діти, і домогосподарств без дітей. Грошові доходи склали 1142 грн. у домогосподарствах з дітьми і 882 грн. у домогосподарствах без дітей. І надалі, майже половину (45%) грошових доходів домогосподарств з дітьми складає оплата праці, а у домогосподарствах без дітей – майже одну третину (27%). Основною часткою грошових доходів домогосподарств без дітей є доходи від пенсій – 41%, що на 20% більше, ніж у домогосподарствах з дітьми. Суттєво відрізняються частки доходу від підприємницької діяльності та самозайнятості – 7% у домогосподарствах з дітьми, проти 3% у домогосподарствах без дітей, та допомоги, пільги, надані готівкою, відповідно 7% проти 1%. Доходи від продажу сільськогосподарської продукції складають 10% у домогосподарствах з дітьми і 7% в домогосподарств без дітей. Частка грошової допомоги від родичів у домогосподарствах без дітей більша на 10% і становить 18%.

Грошові доходи домогосподарств, у складі яких є працюючі особи, становили 1120 грн., що більше в 1,4 рази, ніж доходи домогосподарств, у складі яких працюючих осіб немає (825 грн.). Найбільшу частку грошових доходів домогосподарств, у складі яких є працюючі особи, має оплата праці – 52%. Другою за величиною є частка пенсій – 19%. Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, грошова допомога від родичів та інших осіб склали по 8% кожна, дохід від продажу сільськогосподарської продукції – 7%. У домогосподарствах, у складі яких працюючих осіб немає, найбільшою часткою є пенсії – 54%. Оплата праці в даних домогосподарствах становить лише 4%. Зумовлено це тим, що ці домогосподарства складаються переважно з людей похилого віку (жінки старше 55 років та чоловіки старше 60 років). Грошова допомога від родичів та інших осіб – 25%, доходи від продажу сільськогосподарської продукції – 10%. Наявність працюючих осіб чи їх відсутність не вплинула на надання допомоги, пільг та субсидій (готівкових). Частки цієї статті доходів були однакові – 4% в обох групах.

Рівень заробітної плати визначається належністю до певної сфери економічної діяльності, а не формується під впливом загальновизнаних практикою чинників, якими є кількість, якість та результати праці. Істотне підвищення (у 1,3-2,0 рази) розміру середньомісячної номінальної заробітної плати в економіці області спостерігалось у працівників на підприємствах по транспортуванню трубопроводами (1817,45 грн.), управління та нагляду у сфері оподаткування

(1803,57 грн.), фінансовому посередництві (1186,28 грн.), юстиції (1176,26 грн.), залізничному транспорті (1121,21 грн.). Водночас найменш оплачуваними залишаються працівники готельного господарства (463,07 грн.), рибного та сільського господарства, відповідно 488,35 грн. та 429,02 грн.

Розміри середньої заробітної плати в області коливалися в межах від 559 грн. у Шумському до 712 грн. у Тернопільському районах. Найвищий рівень середньої зарплати був у м. Тернополі – 873 грн., що свідчить про значний розрив в доходах жителів області і обласного центру. Тернопільський, Чортківський, Козівський райони характеризувались найвищими рівнями (0,979; 0,975; 0,908 відповідно) в порівнянні з середньо обласним показником, тоді як Заліщицький, Підгаєцький і Шумський (0,797; 0,796; 0,768 відповідно) – найнижчими рівнями.

Під впливом економічного зростання та постійного підвищення законодавчого встановленого розміру мінімальної заробітної плати в області спостерігається стійка тенденція до зменшення частки низькооплачуваних і відповідно збільшення середньо- та високооплачуваних працівників.

Важливою складовою рівня життя населення є різноманітні соціальні трансферти (пільги, субсидії) та пенсії. Внаслідок старіння населення в області кількість людей, що отримують пенсії і потребують соціальної допомоги, збільшується. Внаслідок збільшення розмірів стипендій та матеріальної допомоги у зв'язку з народженням дитини та інвалідам соціальні виплати значно збільшилися.

Крім цього, у 2007 р. взято на облік 62,9 тис. осіб, що є малозабезпеченими і непрацездатними. Їм надано грошову і натуральну допомогу в середньому на суму 301,7 грн., що є деяким поповненням до їх доходу. Грошову допомогу отримали і 15,1 тис. пенсіонерів, що мають мінімальну пенсію, але її розміри такі незначні (40 грн.), що суттєвого впливу на дохід цієї категорії громадян вони не мають.

Для деякого відшкодування витрат населенню на оплату житлово-комунальних послуг 46,5 тис. сім'ям в області призначено субсидії на суму 3,9 млн. грн., на оплату палива – 9,9 тис. сім'ям на суму 4,4 млн. грн. Це значно підвищує реальні доходи домогосподарств, особливо тих, в яких ці доходи є невисокими.

На рівень життя населення значний вплив має також забезпечення його майном. При однаковому рівні доходів цей рівень є значно вищим у тих домогосподарствах, які таке майно (а особливо житло) мають. Відсутність власного житла є додатковим ризиком для домогосподарств стати бідними, бо в сучасних умовах отримати житло чи оплатити його оренду стає все більш недоступним для багатьох громадян. Водночас власники житла отримують додаткові доходи внаслідок постійного збільшення оплати за його орендування.

У сільській місцевості важливим показником майнової забезпеченості, крім володіння житлом, є розмір земельної ділянки. І хоча в сучасних умовах він ще не сильно впливає на розміри доходів селянських господарств, то в майбутньому, коли буде вдосконалене земельне законодавство, доходи від землеволодіння будуть значними.

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення мають в області 20,5 тис. домогосподарств, або 50,5%. При цьому понад 70,2% мають ділянки площею до 1га, а найменші ділянки (до 0,1га) мають домогосподарства, що складаються з однієї або двох осіб. 27% домогосподарств мають ділянки площею від 1,0 до 5,0га і тільки 2,8 % – понад 5,0га. Існують значні територіальні відмінності у землеволодінні людей на території різних частин області (табл. 4).

Найбільші земельні ділянки має населення десяти районів, дещо менші – восьми районів. При цьому важливим є те, що малі ділянки, як правило, мають жителі міст, що є додатковим джерелом їх прибутку (натурального).

Вже тепер населення має певні надходження, якщо не в грошовому, то у натуральному виразі, від підсобного господарства.

Більшість економічних чинників соціального середовища сьогодні визначені станом ринку праці. Адже основну частину доходів українського населення становлять саме доходи від оплати праці. А отже, нормальний розвиток цієї сфери життєдіяльності людини сприяє стабілізації соціального середовища.

Основним джерелом доходів домогосподарства є оплата праці. За даними управління статистики праці середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників області у 2007р. становить 943 грн. та перевищила на 29,7% відповідний показник у попередньому році, та у два рази перевищила розмір мінімальної заробітної плати. Темп зростання реальної заробітної плати до відповідного періоду попереднього року становив 112,3%. Співвідношення середньої заробітної плати та фактичної величини прожиткового мінімуму для працездатної особи становить 209,7%.

Таблиця 4

Розподіл домогосподарств Тернопільської області за розмірами земельних ділянок [3]

Райони	**Всього домогосподарств, що мають земель ділянки**	**в тому числі за площею**					
		менше 0,1г	**від 0,1 0,5га.**	**від 0,5 1,0га.**	**від 1,0 5,0га.**	**від 5,0 10,0га.**	**понад 10га.**
По області	205631	5192	47862	91976	53839	5886	876
Бережанський	11066	2369	2091	4712	1875	12	7
Борщівський	22412	2465	6838	8648	4223	190	48
Бучацький	16530	1940	5052	7659	1813	56	10
Гусятинський	19072	1801	5960	4513	5481	1157	160
Заліщицький	14972	1606	2144	2794	7898	505	25
Збаразький	17032	2780	3495	6521	3851	362	23
Зборівський	14087	1228	3938	6811	1940	134	36
Козівський	13288	429	3588	5828	3360	72	11
Кременецький	18580	3468	4651	7635	2764	56	6
Лановецький	10360	973	3245	4036	1939	124	43
Монастириський	10536	696	2870	5717	1253	7	3
Підволочиський	13672	2108	2728	2676	3931	1901	328
Підгаєцький	7313	680	2010	3102	1450	59	12
Теребовлянський	21552	2519	6855	8198	3528	384	68
Тернопільський	16570	1711	7528	3044	3510	697	80
Чортківський	18855	2726	5248	7723	2869	252	37
Шумський	11368	767	2433	4730	3381	46	11
м. Тернопіль	15384	12101	1918	1147	151	51	15

Негативними явищами, що підривають стабільність соціального середовища, нині виступають високі рівні безробіття. За методологією МОП, рівень безробіття населення віком 15-70 років по області у 2007р., порівняно з попереднім роком, зменшився і становив 8,6% економічно активного населення зазначеного віку: у міських поселеннях 8,4%, у сільській місцевості – 8,7%. Потенційно таке населення може нести загрозу для суспільства.

Загалом, за останні роки помітне поліпшення показників стану соціального середовища, що стосуються ринку праці, а саме спостерігається зменшення масштабів безробіття та частки активного населення у пошуках роботи.

Так, за період з 2003-2007рр. відбулося зменшення частки незайнятих понад рік (за методологією МОП) серед усього економічно активного населення, і у 2007 р. цей показник був найнижчим за останні 5 років (5,5%).

Особливо чітко ця позитивна тенденція простежується у 2007р., коли тільки 2,3% усіх безробітних економічно активного віку не могли знайти роботу понад рік (рис. 1).

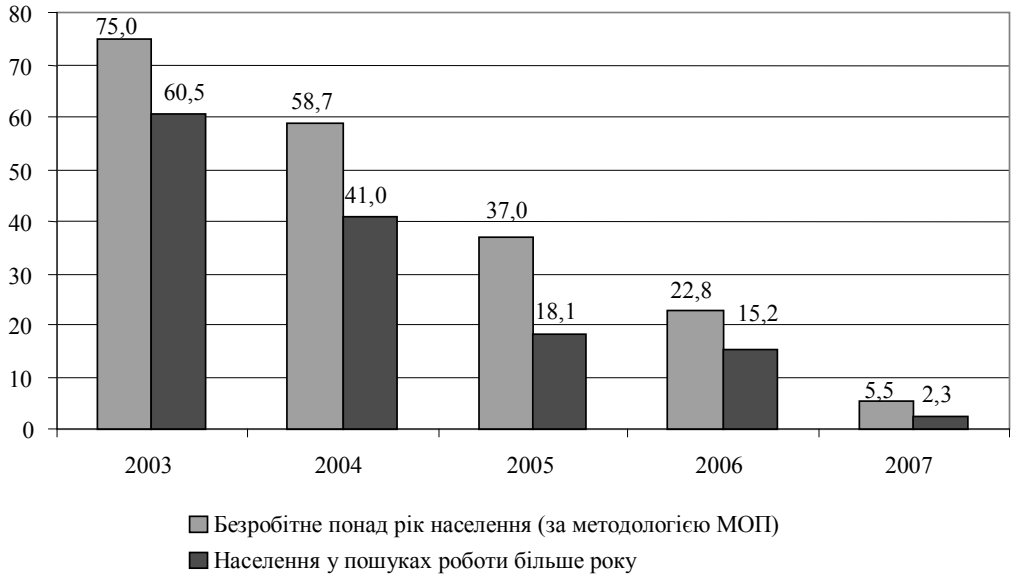

Рис.1. Динаміка показників розвитку ринку праці у 2003-2007рр. за методологією МОП, у % [3]

Висновки. Об'єктивні показники і самооцінка населення свідчать про загалом низький рівень життя населення. Його характеризують невеликі доходи, у яких майже третину становить зарплата і майже половину – соціальні трансферти. Більше грошових доходів мають жителі міст, домогосподарства з дітьми та працюючими членами сімей. Внаслідок низьких показників оплати праці у галузях господарства та високого рівня безробіття (8,6%) розміри зарплати в області є найнижчими в Україні, але вона поступово збільшується.

Деякі надходження населення має від земельних ділянок (переважно в натуральному виразі), їх має понад 50% домогосподарств, а також як допомогу від родичів з-за кордону. Загалом є позитивні тенденції у структурі сукупних доходів (збільшення трудових надходжень, зниження натуральних доходів), але вони нівелюються у роки економічної кризи збільшенням рівня інфляції і зростанням цін на товари, в т.ч. і товари продовольчої групи.

Майже половину своїх доходів домогосподарства витрачають на продукти харчування і товари першої необхідності, що також є ознакою низького рівня життя. Більші витрати на найнеобхідніші товари (60%) мають міські жителі порівняно з сільськими (40%). Незважаючи на повільне збільшення доходів, що подає офіційна статистика, в області збільшуються витрати на придбання нерухомого і рухомого майна, що свідчить про наявність в регіоні тіньового сектора економіки і про значні трансферти заробітчан своїм родичам. Саме це певною мірою свідчить про підвищення рівня життя домогосподарств, у яких є заробітчани.

Література:

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2007 році. Тернопільська область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2008. – Ч. ІІ. – 179 с.
2. Соціальні індикатори рівня життя населення : статистичний збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2009. – 207 с.
3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008. – 463 с.

Резюме:

Штокало Я. ДОХОДЫ ДОМОХОЗЯЙСТВ – ПОКАЗАТЕЛЬ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

В статье проанализированы источники формирования доходов населения Тернопольской области, которые являются важным индикатором уровня жизни людей. При переходе к рыночным отношениям происходит резкое падение уровня жизни населения – тогда материальная составляющая благосостояния выходит на первый план и от нее зависит потребление людей, удовлетворение их личных потребностей. Доходы характеризуют экономический статус домохозяйства или лица, имеющие различное происхождение и структуру.

Ключевые слова: уровень жизни, доходы, домохозяйство, социальные трансферты, уровень безработицы.

Summary:

Shtokalo J. HOUSHOULD INCOME – AN INDECATOR OF LIVING STANDARTS.

The article analyzes the formation of income sources, Ternopil region, which is an important indicator of quality of life of people. If you switch to a market economy is the sharp decline in living standards – then part of the material well-being comes to the fore and it depends on the consumption of people meet their personal needs. Revenues characterize the economic status of households or individuals have different origins and structure.

Key words: living standards, income households, social transfers, the unemployment rate.

Надійшла 21.01.2010р.

УДК 911.3 + 911:38

Світлана ДОБРОВОЛЬСЬКА

ДНІСТЕРСЬКИЙ КАНЬЙОН: МЕЖІ, ТЕРИТОРІЯ, ПОСЕЛЕНСЬКИЙ СКЛАД

Проведений аналіз наукових публікацій щодо меж регіону дослідження. Визначене помежжя Дністерського каньйону за населеними пунктами. Встановлений його адміністративно-територіальний склад і виявлена поселенська структура та особливості її розташування за адміністративними районами.

Ключові слова. *Середнє Придністер'я, Дністерський каньйон, поселення, населені пункти, межа, адміністративний район.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Середнє Придністер'я, куди входить Дністерський каньйон, у науковому плані є територією доволі вивченою. Причому, його розглядали зі своїх позицій, здебільшого, географи: як фахівці фізичної, так і економічної географії. Проте,

власне, Дністерський каньйон не часто ставав об'єктом дослідження науковців. Тут винятком може слугувати спеціальне колективне вишукування за результатами міжнародної наукової конференції, що була присвячена даному регіонові та його туристсько-рекреаційним ресурсам [8]. На нашу думку, виходячи з різноманітних підходів щодо визначення територіальних меж Дністерського каньйону, або Великого каньйону Дністра [6], бачиться доцільним з'ясувати його помежжя та просторово-поселенський склад, щоб створити єдину хорологічну основу для подальших досліджень. Це особливо актуально у світлі того, що більшість науковців намагалися, особливо межі Середнього Придністер'я, співставляти з адміністративно-територіальними кордонами – межами адміністративних районів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки сам каньйон у географічній літературі асоціюється із Середнім Придністер'ям або Подністер'ям, то варто виділення меж першого здійснювати рівнобіжно зі з'ясуванням меж останнього. Так, Г. Швебсом до Середнього Дністра була віднесена та його частина, що вкладається у відтинок від с. Нижнів Івано-Франківської до м. Могилева-Подільського Вінницької областей [12]. Аналогічну думку висловлював і Г. Денисик [5], однак уже пізніше, зі співавтором Л. Стефанковим, він нижню межу відсуває до м. Ямпіль Вінницької області [7]. Значно розширює Середнє Придністер'я, зі зміщенням західної і східної межі на південь В. Коржик, означуючи їх від гирла р. Коропець і до гирла р. Кам'янки [9]. Майже в таких же контурах бачиться регіон (за винятком правобережжя Дністра, де він починається від гирла р. Бистриці) і Л. Воропай [4]. Суголосною із останнім автором є думка В.Тимченка, який Волино-Подільську ділянку р. Дністер, тобто Середнє Придністер'я, виділив, починаючи від р. Бистриці і завершуючи с. Кам'янкою [10]. Доволі зсунутим, униз за течією Дністра, вийшло Середнє Придністер'я у М. Веклича та його співавторів, які на заході виокремили його гирлом р. Сірет, а на півдні – південною частиною Подільської височини (південніше м. Тирасполь) [2], тому до Великого каньйону Дністра цей регіон має опосередковану наближеність. Більш-менш точним у своїх поглядах на територію сточища Середнього Дністра (щодо співмірної інкорпорації в нього Дністерського каньйону) виявився, на наш погляд, М. Цепенда [11], який визначив його на лівобережжі від р. Золотої Липи до р. Дерли, а на правобережжі – від р. Тлумач до р. Сокирянки (саме з цього боку територія помітно звужена). Якнайточніше підійшли до виокремлення меж, власне, Великого каньйону Дністра В. Андрейчук і А. Помогайленко, які визначили його на відтинку від м. Галича до м. Могилева-Подільського, мотивуючи це тим, що тут каньйон утворює наймальовничіші урвисті ландшафти з численними врізаними меандрами і що тут найяскравіше проступають специфічні особливості каньйонної природи [1].

Формулювання цілей статті. Отже, крайніми точками Дністерського каньйону, на думку В. Андрейчука і А. Помогайленка, до якої схиляємося і ми, є м. Галич (не входить до каньйону) і м. Могилів-Подільський (входить). У цих західно-східних межах необхідно оконтурити регіон із півночі і півдня, щоб визначити його адміністративно-територіальний і поселенський склад. Це стане територіальною основою для подальших, особливо, демогеографічних та екістичних досліджень, коли будуть залучатися демографо-статистичні, археологічні, архівні та інші дані. У цьому контексті наголосимо, що перенесення практики прийняття меж, особливо, для Середнього Придністер'я за межі адміністративних районів, які складають територію останнього, є неприйнятним для Дністерського каньйону, бо він є суто природним утворенням. Виходячи з цього, найдоцільніше Великий каньйон Дністра оконтурювати за природними ознаками, а такими є лінії вододілів, що яскраво проступає для південної межі регіону, де розділяються сточища річок Дністра і Прута. На цьому відтинку ширина правобережного каньйону коливається на ділянці чернівецької частини у межах 2-25км, а івано-франківської – у межах 7-25км.

Дещо складнішим є процес виділення Дністерського каньйону на території сточища Дністра. Тут, найперше, необхідно провести його помежжя вододілом коротких допливів І-го порядку. Якщо вони на певній ділянці відсутні, то границя проходитиме, виходячи з місцевих особливостей рельєфу, на такій відстані від русла р. Дністер, яка б не перевищувала ширину смуги право- і лівобережної дністровської долини, що у сумі сягає 30-35км. Остання умова, певним чином, повторює обґрунтування Л. Воропай і М. Куниці щодо територіальних обсягів Середнього Придністер'я, куди, на їхню думку, повинна входити смуга долини Дністра разом із нижніми і середніми течіями його допливів шириною до 30км [3]. Беручи до уваги щойно висловлене, відзначимо, що на лівобережжі ширина Великого каньйону Дністра (у межах сточища останнього) на івано-франківській ділянці сягає 10-12км, тернопільській – 6-27км, хмельницькій – 9-31км і вінницькій – 14-25км.

Виклад основного матеріалу. Отже, південна межа Дністерського каньйону співпадає із вододілом між Дністром і Прутом, що має місце на всьому протязі Чернівецької і далі спостерігається в Івано-Франківській областях. Тут означена закономірність витримується до вододілу між річками Тлумач і Ворона та повертає ним на північ до села Клубівці Тисменицького району, що розташоване поза каньйоном. Від даного поселення помежжя розвертається на північний захід і східніше сіл Вовчинець і Ямниця йде до с. Тязів (всі – Тисменицького району), огинаючи яке із заходу спрямовується на північний схід і виходить зі сходу м. Галича на р. Дністер.

На лівобережжі р. Дністер межа правує західніше сіл Межигірці і Медуха Галицького району і звертає до адміністративної границі між Івано-Франківською та Тернопільською областями, якою виходить на територію Монастириського району. Тут північна границя Дністерського каньйону підходить із півдня до сіл Яргорів і Чехів та переходить на землі Бучацького району, де з півночі обгинає с. Бариш і в південному напрямку, не доходячи до с. Соколів, звертає на схід між села Новосілка і Дуліби, а далі оббігає с. Пожежу та заходить у Заліщицький район. На території останнього, вона, виокремлюючи с. Буряківку, проходить межею між Чортківським і Заліщицьким районами і, залишаючи зі сходу села Лисівці і Шипівці, знову співпадає із адміністративною межею тепер уже між Заліщицьким і Борщівським районами. На території останнього помежжя Великого каньйону Дністра набуває, загалом, західно-східного спрямування, проходячи з півдня від сіл Олексинці – Стрілківці – Вовківці – Турильче – Підпилип'я.

Територією Хмельницької області північний рубіж Дністерського каньйону йде землями Кам'янець-Подільського і Новоушицького районів. У межах першого він спочатку накладався на адміністративну межу району, а потім із півночі оминав села Голосків, Слободу-Гуменецьку, Боришківці, повертав на північ західніше сіл Корнівки й Абрикосівки та обходив села зі сходу – Супрунківці, з півночі – Дерев'яне, із заходу, півдня та сходу – Бровари, із півночі – Нефедовці, Подільське і Гуту-Чугорську. На землях Новоушицького району північне помежжя Великого каньйону Дністра переходило через наступні населені пункти: Косиківці – Садове – Ставчани (на північ від них) – Струга – Мала Стружка (на південь) і вступало у Вінницьку область.

Вінницька границя Дністерського каньйону мала рівнобіжне спрямування із напрямком русла Дністра, тобто простягалася із північного заходу на південний схід. На території Муровано-Куриловецького району вона прямувала південніше сіл Свидова і Житники, північніше – м-ка Муровані Курилівці, південніше – с. Роздолівка і північніше – с. Дружба. Надалі вона виходила на адміністративну межу між Муровано-Куриловецьким і Могилів-Подільським районами та на землях останнього підступала з півночі до сіл Кукавка, Підлісне, Борщівці, Садова і Коштуля. Звідси помежжя Дністерського каньйону накладалося на вододіл між р. Дерло і безіменного потоку та набувало південно-західного спрямування до Дністра, огинаючи зі сходу м. Могилів-Подільський та с. Одая.

Отже, територію Великого каньйону Дністра утворюють частини п'яти областей – Вінницької, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької, що разом об'єднують 16 адміністративних районів. Причому, по 4 райони «делегували» Івано-Франківська (Галицький, Городенківський, Тисменицький і Тлумацький), Тернопільська (Борщівський, Бучацький, Заліщицький і Монастириський) і Чернівецька (Заставнівський, Кельменецький, Сокирянський і Хотинський) області та по 2 – Вінницька (Могилів-Подільський і Муровано-Куриловецький) і Хмельницька (Кам'янець-Подільський і Новоушицький) області.

Загалом, у межах Дністерського каньйону знаходиться 518 населених пунктів, з яких 500 – сільські поселення, а 18 – міські, тобто частка останніх є доволі мізерною – 3,5% (тут і надалі, що стосується поселенського складу регіону, див. табл. 1). Із міських населених пунктів слід виокремити 8 міст (Новодністровськ, Сокиряни, Хотин, Городенку, Тлумач, Заліщики, Кам'янець-Подільський та Могилів-Подільський), з яких 3 – це міста обласного підпорядкування – Новодністровськ, Кам'янець-Подільський і Могилів-Подільський. До категорії містечок відносяться Кельменці, Кострижівка Заставнівського, Чернелиця Городенківського, Єзупіль Тисменицького, Коропець Монастириського, Золотий Потік Бучацького, Товсте Заліщицького, Мельниця-Подільська Борщівського, Стара Ушиця Кам'янець-Подільського районів та Муровані Курилівці. Тільки два райони не репрезентовані міськими поселеннями – це Галицький і Новоушицький. Найбільша частка міст і містечок має місце у чернівецькій частині – 5,8% від усіх населених пунктів даної території, а найменша спостерігається у хмельницькій – 1,5%. Хоча в тернопільській частині каньйону фіксується однакове з чернівецькою частиною число міських поселень – 5, однак, їхня питома вага до всіх поселень першої є меншою –

3,6%.

Таблиця 1

Адміністративно-територіальний та поселенський склад Дністерського каньйону

№ п/п	Адміністративний район	К-сть усіх поселень, шт.	К-сть поселень, що не входять у каньйон, шт.	К-сть поселень, що входять у каньйон		
				всі	сільські	міські
1.	Муровано-Куриловецький	60	49	11	10	1
2.	Могилів-Подільський	55	25	30*	29	1
	Вінницька частина	**115**	**74**	**41**	**39**	**2**
3.	Галицький	71	57	14	14	-
4.	Городенківський	50	13	37	35	2
5.	Тисменицький	51	35	16	15	1
6.	Тлумацький	59	5	54	53	1
	Івано-Франківська частина	**231**	**110**	**121**	**117**	**4**
7.	Борщівський	72	32	40	39	1
8.	Бучацький	59	38	21	20	1
9.	Заліщицький	55	3	52	50	2
10.	Монастириський	48	22	26	25	1
	Тернопільська частина	**234**	**95**	**139**	**134**	**5**
11.	Кам'янець-Подільський	123	17	106**	104	2
12.	Новоушицький	59	35	24	24	-
	Хмельницька частина	**182**	**52**	**130**	**128**	**2**
13.	Заставнівський	39	11	28	27	1
14.	Кельменецький	33	12	21	20	1
15.	Сокирянський	30	10	20***	18	2
16.	Хотинський	39	21	18	17	1
	Чернівецька частина	**141**	**54**	**87**	**82**	**5**
	ВСЬОГО	**903**	**385**	**518**	**500**	**18**

* в т.ч. і місто обласного підпорядкування Могилів-Подільський
** в т.ч. і місто обласного підпорядкування Кам'янець-Подільський
*** в т.ч. і місто обласного підпорядкування Новодністровськ

У Тернопільських районах каньйону зосереджена найчисельніша поселенська мережа, що складається зі 149 населених пунктів. Другою за кількістю поселень є хмельницька частина, що нараховує 130 шт. Найслабше за чисельним складом представлений південь регіону дослідження, де у межах двох вінницьких районів має місце лише 41 населений пункт.

Кам'янець-Подільський район має найпотужнішу поселенську структуру, яку утворюють 106 населених пунктів. Майже у 2 рази йому поступаються Тлумацький і Заліщицький райони, де зафіксовано, відповідно, 54 і 52 поселення. Найменшою є поселенська мережа Муровано-Куриловецького (11 населених пунктів), Галицького (14) і Тисменицького (16) районів.

Як нами вже зауважувалося вище, що, оскільки в основу виокремлення Дністровського каньйону був покладений природний принцип, то його територію утворюватимуть адміністративні райони не у повному поселенському складі. Так, для регіону пересічна відносна величина населених пунктів, що утворюють поселенську структуру каньйону, до всіх поселень адміністративних районів, які входять до нього, сягає 57,4%. Вищим за цей показник мають 7 районів, причому 5 із них зосереджені на правобережжі Дністра – Сокирянський, Кельменецький, Заставнівський, Городенківський і Тлумацький і тільки 2 розміщуються у його лівобережжі – Заліщицький і Кам'янець-Подільський. Причому, найзначніша частка характерна для Заліщицького району, де лише 3 населених пункти із 55 не входять у межі Дністерського каньйону (94,5%), а другою величиною володіє Тлумацький район – 91,5%. Найменша кількість поселень (із тих, що складають поселенську мережу того чи іншого району), які знаходяться на теренах регіону дослідження, фіксується для Муровано-Куриловецького та Галицького районів – відповідно, 18,3% та 19,7%. Так, для останнього тільки 14 населених пунктів із 71 увійшли у контури Великого каньйону Дністра, а для Муровано-Куриловецького – лише 11 із 60.

Висновки. Дністерський каньйон є природним утворенням, тому його межі не повинні співпадати із адміністративними. Каньйон утворюють землі 16 адміністративних районів, що належать до 5 областей. Поселенська мережа регіону нараховує 518 населених пунктів, із яких 18 – міські поселення. Найпотужніша поселенська структура має місце на території кам'янець-подільської частини каньйону (106 населених пунктів), а найслабша – у межах муровано-куриловецької (11

поселень).

Література:

1. *Андрійчук В.* Дністровський каньйон / *В Андрійчук, А. Помогайленко* // Річкові долини: природа – ландшафти – люди : збірник наукових праць / Чернівці – Сосновець, 2007. – С. 27-46.
2. *Веклич М. Ф.* Палеогеографические этапы и стратиграфия плиоцена и плейстоцена Среднего и Нижнего Приднестровья / *М. Ф. Веклич, В. М. Веклич, Матвиишина Ж. Н.* // Физическая география и геоморфология. – К. : Вища школа, 1983. – Вып. 29. – С. 66-78.
3. *Воропай Л. И.* Геолого-геоморфологическое строение Среднего Приднестровья / *Н. А. Куница, Л. И. Воропай* // Воздействие гидротехнического строительства на природу и хозяйство Среднего Приднестровья. – Л.: Изд-во ГО СССР, 1981. – С. 9-15.
4. *Воропай Л.І.* Середнє Придністров'я – унікальний регіон України [за ред. *Г. І. Денисика*] // Середнє Придністров'я / – Вінниця : В-во «Теза», 2007. – С. 4-12.
5. *Денисик Г.І.* Край каньйонів – Середнє Придністров'я / *Г. І. Денисик* // Український географічний журнал. – 1996. – № 3. – С. 60-63.
6. *Денисик Г. І.* Лісополе України / *Г. І. Денисик* – Вінниця : Тезис, 2001. – 284с.
7. *Денисик Г.,* Поверхневі води: річки, озера й болота / Г. *Денисик, Л. Стефанков* // Середнє Придністров'я – Вінниця : В-во «Теза», 2007. – С. 120-126.
8. Дністровський каньйон – унікальна територія туризму: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 – 18 травня 2009 р. / М-во освіти і науки України, Головне управління з питань туризму, сім'ї, молоді та спорту Терн. держ. обл. адмін. [та ін.]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 240с.
9. *Коржик В.* Геологічна будова Середнього Придністров'я [за ред. Г. І. Денисика.] / *В. Коржик* // Середнє Придністров'я. – Вінниця: В-во «Теза», 2007. – С. 58-66.
10. *Сирено Л. А.* и др. Гидробиологический режим Днестра и его водоемов [отв. ред. *Л. П. Брагинский*]. – К. : Наукова думка, 1992. – 356с.
11. *Цепенда М. М.* Регіон «Середнє Придністров'я» як об'єкт оцінки рівня господарської освоєності водно ресурсного потенціалу / *М. М. Цепенда* // Науковий вісник Чернівецького унів-ту: Зб. наук. праць. – Вип. 434 : Географія. – Чернівці : Рута, 2009. – С. 21-27.
12. *Швебс Г. І.* Дністер / *Г. І. Швебс* // Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К. : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1989. – Т.1 : А-Ж. – С. 344.

Резюме:

Светлана Добровольская. ДНЕСТРОВСКИЙ КАНЬОН: ГРАНИЦЫ, ТЕРРИТОРИЯ, ПОСЕЛЕНЧЕСКАЯ СТРУКТУРА.

Проведен анализ научных публикаций относительно границ региона исследования. Определены пограничья Днестровского каньона по населенным пунктам. Установлен его административно-территориальный состав, обнаружена поселенческая структура и особенности ее расположения относительно административных районов.

Ключевые слова. Среднее Приднестровье, Днестровский каньон, поселение, населенные пункты, граница, административный район.

Summary:

Svetlana Dobrovolskaya. DNIESTER CANYON: BOUNDARY, AREA, SETTLER STRUCTURE.

The analysis of scientific publications concerning the limits of investigation area was carried out. According to the residential points we determined the boundaries of the Dniester canyon. Administrative-territorial composition and settler structure and its peculiarities of location according to the administrative regions were fixed.

Keywords. Middle Pridnystrovya the Dniester canyon, settlement, residential points, boundary, administrative region.

Надійшла 06.09.2010р.

УДК 338.43

Олег ПУШКАР

СУТНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Розглянуто значення та зміст поняття територіальна організація суспільства. Досліджено підходи до з'ясування змісту поняття "територіальна організація суспільства" в науковій літературі. Обґрунтовано визначення поняття "територіальна організація закладів охорони здоров'я" за допомогою первинних форм геопросторової закладів охорони здоров'я.

***Ключові слова**: територіальна організація суспільства, економічне районування, територіальна організація закладів охорони здоров'я.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Важливу роль в розвитку суспільства відіграє його територіальна організація. Це пояснюється тим, що потужний економічний та соціальний потенціал суспільства формують не тільки такі фактори, як кількість суб'єктів господарювання, їх

спеціалізація, ресурсне забезпечення, технології, інші виробничі та економічні характеристики, а й фактор розміщення географічних об'єктів у просторі та їх функціональні зв'язки з іншими об'єктами навколишнього середовища.

У суспільстві в умовах формування ринкової економічної системи, в умовах глибоких структурних змін у всіх сферах суспільства відбуваються інтенсивні процеси розвитку існуючих та виникнення нових зв'язків та відношень між суспільно-географічними об'єктами, що функціонують процеси насичення геопростору новими географічними об'єктами. Виникають нові суспільні геопросторові явища, формуються нові проблеми, тому вивчення сутності територіальної організації закладів охорони здоров'я є актуальними.

Пояснюють "територіальну" поведінку географічних об'єктів, розкривають їх суспільно-економічний потенціал, забезпечують теоретичні основи його раціонального використання основні положення теорії територіальної організації суспільства. Дослідження територіальної організації суспільства та його складових є основним напрямком розвитку суспільно-географічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми територіальної організації суспільства, в зв'язку з їх важливим теоретичним та прикладним значенням, стали однією із основних тем дослідження багатьох вчених в Україні та за кордоном. І.О. Горленко, М.М. Колосовський, М.М. Паламарчук, В.А. Поповкін, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій, Б.С. Хорєв – це далеко не повний перелік вчених, які проводили дослідження з цих суспільно важливих проблем. Навколо цього напряму досліджень сформувалися цілі наукові школи – школа М.М. Паламарчука та інші, наукові розробки яких були використані для подальшого розвитку суспільно-географічної науки та в суспільній практиці.

Разом з тим, за законами діалектики, все в навколишньому середовищі змінюється і розвивається. Ті явища і процеси, які вже сформувалися, – вдосконалюються, розвиваються або зникають; формуються і розвиваються нові явища і процеси, виникають нові проблеми. Все це потребує нових наукових досліджень.

В останні роки в теорії суспільно-географічної науки все виразніше виділяється така тема наукових досліджень, як проблеми охорони здоров'я (Л. Шевчук, Л. Нємець, Г. Баркова, Х. Подвірна та ін.). Важливо відмітити суттєві наукові розробки, які маємо в галузі соціальної медицини та організації охорони здоров'я (Ю.В. Вороненко, О.М. Голяченко, А.М. Сердюк, О.О. Приходський та ін.). Актуальними є також розробки питань державного управління в галузі охорони здоров'я (З.С. Гладун), соціально-економічні та регіональні аспекти сфери охорони здоров'я (В.І. Куценко, Г.І. Трілленберг). Разом з тим, як показує вивчення наукової літератури з питань охорони здоров'я та її територіальної організації, "охороноздоровча" тематика у географії тільки почала розроблятися.

Поряд з цим масштабність та гострота проблем в галузі охорони здоров'я в Україні вимагають активізації та поглиблення наукових досліджень, в тому числі – досліджень суспільно-географічної науки.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є розвиток теоретичного інструментарію територіальної організації суспільства, зокрема – визначення сутності поняття "територіальна організація закладів охорони здоров'я" та визначення первинних форм територіальної організації закладів охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. За системним підходом, територіальна організація закладів охорони здоров'я є одним із складових елементів територіальної організації суспільства, одна із компонентних форм його геопросторової організації [5, с.28]. Як відомо, система суспільства охоплює такі підсистеми як управління, інфраструктуру, соціальну сферу, виробництво, розселення, природу. Ці структурні елементи, в свою чергу, поділяються на системи другого порядку. При цьому соціальна сфера охоплює систему науки, систему освіти, систему охорони здоров'я, систему культури та інші. Системи другого порядку, в свою чергу, поділяються на системи третього порядку. Зокрема, система охорони здоров'я поділяється на систему закладів охорони здоров'я, систему запобігання поширенню хвороб, систему стоматологічного лікування, систему санітарно-епідеміологічної служби, систему лікувально-профілактичної роботи та ін. Цей перелік не є стабільним, оскільки кількість типів закладів охорони здоров'я змінюється у процесі розвитку галузі медицини.

Теорія територіальної організації суспільства розроблялася, вдосконалювалася, розвивалася вітчизняними та зарубіжними вченими тривалий час. З методологічної точки зору важливо відзначити, що, як показали наші дослідження, вона в деякій мірі є похідною від теорії економічного районування, методичні і теоретичні аспекти якої було розроблено економіко-географічною наукою.

Виникнення ідеї економічного районування відноситься до двадцятих років XX ст. і обумовлене необхідністю "вивчення найкращих організаційних і технічних форм розвитку для досягнення найбільшого ефекту при найменших затратах праці" [3, с. 21]. Ідея економічного районування була вдалою, тому була широко розвинена науковцями країни. Великий вклад у розвиток економічного районування вніс М.М. Колосовський, який розвинув наукові основи економічного районування і тенденції їх розвитку [3, с. 21]. Набула глибокого розвитку теорія територіально-виробничих комплексів. Виділення економічних районів, виробничо-територіальних комплексів різних видів і масштабів (наприклад, промислових центрів, промислових вузлів і районів) [4, с.139,142] мало важливе значення для теоретичного обґрунтування основних напрямів регіонального розвитку, так як дозволяло визначити і використати найбільш ефективні виробничі зв'язки, забезпечити найбільш об'єктивний розподіл та раціональне використання виробничих ресурсів території незалежно від її адміністративних меж.

Теорія економічного районування викликала до себе великий інтерес представників світової науки [3, с. 21]. Вона, очевидно, була використана і американським географом Р. Моррілом, який сформував у 1970-х роках концепцію просторової (територіальної) організації суспільства.

З того часу поняття територіальної організації суспільства конструктивно поширилося серед географів. Поняття територіальної організації суспільства чи територіальної організації окремих його частин вчені із галузі суспільної географії визначають як основне поняття суспільно-географічної науки [6, с.74; 5, с.101; 2, с.15].

У колишньому Радянському Союзі поняття територіальної організації суспільства було сформульоване Б.С. Хорєвим у 1981 році [7]. Проблемою розробки територіальної організації суспільства займалися і інші вчені, які продовжували досліджувати дане поняття – М.М. Паламарчук, В.А. Поповкін, О.Г. Топчієв, О. І. Шаблій та інші.

Як показали наші дослідження, в суспільно-географічній науці сформувалися різні підходи до визначення поняття "територіальна організація суспільства", до з'ясування його закономірностей тощо.

На думку О.І. Шаблія геопросторова організація – це процеси внутрішнього поділу, обєднання і системоформування, здійснення її внутрішніх і зовнішніх функцій [5, с.119]. Він виділяє основні риси територіальності: а). взаєморозташування (взаєморозміщення) об'єктів у двовимірному просторі земної поверхні; б). наявність просторових зв'язків між розташованими у межах земної поверхні об'єктами; в) існування територіальних суспільних утворень (формувань, поєднань, систем, структур); г). функціонування територіальних утворень в часі, що полягає в регульованій (у т.ч. саморегульованій) зміні їх станів унаслідок взаємодії з довкіллям (природним і суспільним) для досягнення завчасно передбачених цілей. [5, с.25-26].

На його думку, територіальна організація характеризує геопросторову впорядкованість соціально-економічних компонентів ландшафтної оболонки [6, с.71]. Таке твердження перекликається із поняттям "організація" як таке взагалі. Останнє – це загальновідоме і загальновживане поняття, яке в контексті нашого питання відображає взаємоузгодженість, внутрішню впорядкованість елементів якоїсь цілісності. В теорії науки і практиці суспільного виробництва поняття "організація" відображає також впорядкованість дій, процесів (організація трудових процесів; організація зустрічей, конференцій і т.д.); організаційні структури, організації як суб'єкти економічної діяльності – підприємства, фірми, товариства тощо.

Під поняттям "територіальна організація суспільства" О.Г. Топчієв розуміє синтетичне, інтегроване поняття, яке представляє розміщення та просторові поєднання всіх складових життєдіяльності людства – його природно-ресурсного середовища, населення, виробничої та соціальної інфраструктури, виробництва [6, с.71]. О.Г. Топчієв називає раціональну територіальну організацію законом життєдіяльності суспільства [7, с.74 - 75].

Визначення сутності поняття "організація" та поняття "територіальної організації суспільства" звертає нас до з'ясування питання про те, що треба прийняти до уваги для формування поняття, яке би відображало геопросторове впорядкування закладів охорони здоров'я.

Заклади охорони здоров'я, як відмічається в Законі України "Основи законодавства про охорону здоров'я в Україні" (розд. І, ст.3), являють собою "підприємства, установи та організації, завданням яких є забезпечення різноманітних потреб населення в галузі охорони здоров'я шляхом подання медико-санітарної допомоги, включаючи широкий спектр профілактичних і лікувальних заходів або послуг медичного характеру, а також виконання інших функцій на основі професійної діяльності

медичних працівників" [1].

Заклади охорони здоров'я – основна структурна ланка системи охорони здоров'я, яка надає медико-санітарну допомогу та медичні послуги населенню України. При цьому медичну допомогу населенню різних статевовікових груп, сільському і міському населенню подають конкретні медичні заклади. Так, фельдшерсько-акушерські пункти – основний тип закладів охорони здоров'я в сільській місцевості – надають населенню конкретного сільського поселення долікарську лікувально-профілактичну допомогу, здійснюють комплекс профілактичних, оздоровчих, протиепідемічних заходів, здійснюють поточний санітарний нагляд, забезпечують раннє виявлення інфекційних захворювань. Центральна районна лікарня надає спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну, спеціалізовану стаціонарну та інші види медичної допомоги допомогу всьому населенню району і т.д.

Всі заклади охорони неоднаково розміщені по території, часто функціонують під впливом різних чинників, а також під різним впливом одних і тих самих чинників. В зв’язку з цим вони своєрідно задовольняють потреби населення в медичних послугах.

Разом з тим, у функціонуванні всіх закладів охорони здоров'я одна і та сама мета – максимальне наближення медичної допомоги до потреб населення та підвищення її якості.

Виходячи з цього, сутність поняття, на нашу думку, розкриває таке його визначення: територіальна організація закладів охорони здоров’я – це геопросторове взаємоузгодження закладів охорони здоров'я, які відрізняються між собою за участю у поділі праці в сфері охорони здоров'я, націлене на врахування територіальних особливостей формування потреб населення у медичній допомозі і медичних послугах; на забезпечення найбільш повних та найбільш якісних медико-санітарної допомоги та медичних послуг та поліпшення стану здоров'я населення території та країни в цілому.

Територіальна організація закладів охорони здоров’я як складовий елемент територіальної організації суспільства, перебуває під впливом чинників, закономірностей, які властиві всій територіальній організації суспільства. І теоретичною основою геопросторової організації закладів охорони здоров'я є теоретичні положення територіальної організації суспільства, сформовані суспільно-географічною наукою. У зв’язку з цим методика дослідження теоретичних та вирішення практичних питань територіальної організації закладів охорони здоров’я повинні базуватися на основних методах і наукових прийомах теорії територіальної організації суспільства, розробленої в суспільній географії. Зокрема, з позицій наукової та практичної результативності зарекомендував себе такий методичний прийом як виділення основних форм організації території.

У цьому плані важливе науково-теоретичне значення мають концепція територіальних структур О.Г. Топчієва, [7, с.91], виділення основних форм організації території О.І. Шаблієм [5, с.25-26], виокремлення О.І. Шаблієм понять "територіальна організація суспільства" та "організація території" та ін.

Зокрема, концепція територіальних структур О.Г. Топчієва охоплює систематизацію територіальних структур "за ієрархією їх основних економічних центрів та їх взаємним розміщенням.." [7, с.91]. Територіальні структури виділених ним типів – моноцентричного або моноядерного радіально-кільцевого типу, поліцентричного (багатоядерного) регулярно-вузлового типу, поліцентричного (багатоядерного) лінійно-вузлового типу, поліцентричного (багатоядерного) приморсько-фасадного та інших типів формуються економічними центрами різних рангів [7, с.92-95].

О.І. Шаблій визначає суть економічних пунктів, економічних центрів, економічних кущів, економічних вузлів як первинних форм територіальної організації виробництва [5, с.25-27].

Разом з тим необхідно відмітити, що дослідження територіальної організації охорони здоров'я, закладів охорони здоров'я є новими для суспільної географії. Це пояснюється тим, що тривалий період часу основним предметом дослідження в теорії територіальної організації суспільства була матеріальна сфера виробництва. Нематеріальна сфера, в тому числі і соціальна сфера, сфера охорони здоров'я були на другому плані. З методологічної точки зору це можна пояснити взаємозв’язками між теорією і практикою: теорія науки розвивається у відповідності до запитів практики суспільства. Необхідність вивчення проблем охорони здоров'я з особливою гостротою постало в роки незалежності України, коли глибокі суспільні зміни активізували негативні процеси в демографії, забезпеченні здоров'я людей тощо. Зокрема, саме різке зменшення чисельності населення України та погіршення його здоров'я та інші пов’язані з ними суспільні явища привернули увагу науковців до дослідження соціальної сфери суспільства та сфери охорони здоров'я зокрема. Тому теорія територіальної організації суспільства має деяку економічну спрямованість.

В зв'язку з цим, розвиваючи положення теорії територіальної організації суспільства в дослідженнях територіальної організації закладів охорони здоров'я, треба враховувати деякі суттєві моменти, пов'язані із специфікою галузі охорони здоров'я. Зокрема, предметом теорії територіальної організації суспільства є географічні об'єкти, які можуть представляти різні галузі народного господарства. Територіальна організація закладів охорони здоров'я – компонентна форма геопросторової організації суспільства. В теорії територіальної організації закладів охорони здоров'я предметом виступають тільки одногалузеві географічні об'єкти. Між ними існують відношення і тісні зв'язки, що суттєво впливає на їх територіальну організацію та територіальну структуру. Це по-перше. По-друге, застосування дослівних назв понять первинних форм геопросторової організації суспільства – "економічний пункт", "економічний центр", "економічний кущ", "економічний вузол" в теорії територіальної організації закладів охорони здоров'я не зовсім коректне, бо маємо справу із соціальною галуззю – охороною здоров'я, де на першому плані – здійснення діяльності (надання медичної допомоги), обсяги якої не піддаються кількісним вимірам. Економічні характеристики тут виконують важливу, але другорядну роль.

На нашу думку, рівням цих понять могли би відповідати поняття "медичний пункт", "медичний центр", "медичний кущ", "медичний вузол".

Однак, обсяг поняття "економічний пункт" не відповідає обсягу поняття "медичний пункт". У відповідності до поняття "економічний пункт" медичним пунктом слід би було називати зосередження в одному населеному пункті одного закладу охорони здоров'я. Однак в практиці охорони здоров'я в сільських населених пунктах єдиним закладом охорони здоров'я можуть бути медичні заклади, які мають різні назву, ресурсний потенціал, структуру, зв'язки та функції або фельдшерсько-акушерський пункт, або амбулаторія загальної практики сімейної медицини, або сільська дільнична лікарня, в складі якої є і амбулаторія загальної практики сімейної медицини. Отже, різними є функції цих медичних пунктів у територіальній організації закладів охорони здоров'я. Первинну геопросторову форму зосередження таких географічних об'єктів, на нашу думку, повніше відображає поняття "медичні пункти", різні за рангом і функціями. Майже у всіх сільських поселеннях Тернопільської області зосереджені такі пункти. Незначний виняток становить зосередження в сільських поселеннях, поряд із закладами первинної медичної допомоги і диспансерів. Ці диспансери надають високоспеціалізовану допомогу населенню регіону і не пов'язані із діяльністю місцевих закладів охорони здоров'я.

Спричиняє суттєвий вплив на територіальну організацію закладів охорони здоров'я ще одна особливість, пов'язана із специфікою цієї галузі. Якщо зосередження підприємств у формі економічного пункту чи економічного куща не відзначається зв'язками між ними [5, с.27] (а це логічно в контексті територіальної організації суспільства), то всі заклади охорони здоров'я, розміщені по території, перебувають у виразних відношеннях і тісних зв'язках. При цьому можна виділити два напрями таких зв'язків – адміністративно-управлінські зв'язки та зв'язки за участю закладів охорони здоров'я у поділі праці всередині медичної галузі.

Адміністративно-управлінські зв'язки полягають в підпорядкуванні фельдшерсько-акушерських пунктів сільським дільничним лікарням або, за відсутності останніх – амбулаторіям загальної практики (сімейної медицини), або, знову ж за відсутності названих закладів, центральним районним лікарням. Центральні районні лікарні підпорядковуються обласним лікарням.

Зв'язки закладів охорони здоров'я за участю у поділі праці в медичній галузі пов'язані з тим, що медична допомога завдяки високорозвиненій мережі закладів охорони здоров'я надається поетапно. Виділяють три етапи надання медичної допомоги населенню, при цьому на першому етапі надають первинну лікарську допомогу та долікарську допомогу, на другому етапі – спеціалізовану медичну допомогу, на третьому етапі – вузькоспеціалізовану медичну допомогу.

Надання медичної допомоги населенню на першому етапі здійснюють заклади охорони здоров'я, розташовані на сільських лікарських дільницях. До її складу входять сільська дільнична лікарня або самостійна лікарська амбулаторія (надають первинну лікарську допомогу) і підпорядковані їм фельдшерсько-акушерські пункти (надають долікарську допомогу). Медичну допомогу на другому етапі надають районні медичні заклади – центральні районні і районні лікарні. Функції центральної районної лікарні охоплюють: надання первинної медичної допомоги (населенню районного центру); надання вторинної медичної допомоги (населенню сіл району); управління медичною системою району. На третьому етапі надається вузькоспеціалізована медична допомога, що є функцією обласних закладів охорони здоров'я та диспансерів. Крім цієї функції, обласні заклади

охорони здоров'я (обласні лікарні) здійснюють управління роботою медичних систем адміністративних районів. Таким чином, всі заклади охорони здоров'я тісно пов'язані між собою не тільки в адміністративно-управлінському плані, але і за змістом та видом надання медичної допомоги.

Суттєвою є також організаційно-змістова структура надання медичної допомоги. ЇЇ можна представити схемою: виявлення захворювання – звернення до лікаря – діагностика захворювання та визначення курсу лікування – лікування захворювання. Завершується надання медичної допомоги вилікуванням хвороби та покращеним станом здоров'я пацієнта.

Період від моменту виявлення захворювання до моменту вилікування хвороби, на нашу думку, можна представити як цикл надання медичної допомоги. В медичній практиці можна виділити завершені цикли надання медичної допомоги (коли всі дії, що входять до циклу, здійснюються в межах одного закладу охорони здоров'я) та розірвані цикли надання медичної допомоги (дії, що входять до циклу надання медичної допомоги, здійснюються поетапно в різних закладах охорони здоров'я). Завершені цикли надання медичної допомоги прослідковуються на рівні сільської лікарської дільниці та амбулаторії (якщо лікуванню підлягають незначні захворювання), центральної районної і районної лікарні, обласної лікарні.

Наявність та характер зв'язків між закладами охорони здоров'я, завершеність – циклічність медичної допомоги на різних етапах її надання обумовлюють, на нашу думку, доцільність виділення трьох типів первинних форм геопросторової організації закладів охорони здоров'я. Перший тип – це медичні пункти, які виділяються на основі розташування закладів охорони здоров'я в сільських поселеннях. Наступний, другий тип – це медичний центр районного рівня. Він відображає зосередження медичних закладів в центрах адміністративних районів та інших селищах міського типу. Основні його характеристики – адміністративне управління медичною системою району, надання медичної допомоги населенню району, в т. ч., що дуже суттєво, надання медичної допомоги завершених циклів.

Третій тип – медичний центр обласного рівня представляє розміщення закладів охорони здоров'я обласного значення. Його основні характеристики управління медичною системою області, надання вузькоспеціалізованої допомоги населенню, в т.ч., як і в попередньому випадку, надання медичної допомоги завершених циклів. Зв'язки від обласних закладів охорони здоров'я через медичні центри нижчого порядку – центральні районні лікарні поширюються аж до найменшої структурної одиниці охорони здоров'я – фельдшерсько-акушерських пунктів. Відповідно, це визначає обласні заклади охорони здоров'я як ядро медичної системи області.

Звідси, опираючись на концепцію територіальних структур, розроблену О.Г. Топчієвим [7, с.91], територіальну організацію закладів охорони області можна представити як моноцентричну (моноядерну) радіально-кільцеву систему, в якій навколо центрального обласного ядра функціонують розвинені медичні центри нижчого порядку.

Виділення таких первинних форм територіальної організації закладів охорони здоров'я та визначення типу територіальної організації закладів охорони здоров'я, на нашу думку, найбільш вичерпно відображає медичну практику, враховує специфіку надання медичної допомоги та відповідає тим завданням, які стоять перед охороною здоров'я на сучасному етапі.

Висновки. Територіальна організація закладів охорони здоров'я здійснює суттєвий вплив на результативність функціонування закладів охорони здоров'я, на якість надання медичної допомоги, на наближення медичної допомоги до населення.

Дослідження територіальної організації закладів охорони здоров'я опирається на теоретичні положення суспільно-географічної науки. Разом з тим, при обґрунтуванні положень теорії територіальної організації закладів охорони здоров'я необхідно враховувати специфічні особливості охорони здоров'я, завдяки яким остання суттєво відрізняється від інших галузей господарства.

Одним із методичних прийомів дослідження територіальної організації суспільства є виділення її первинних форм. Наші дослідження показали, що в сфері охорони здоров'я можна виділити такі первинні форми геопросторової організації закладів охорони здоров'я – медичні пункти різної функціональності та рангу, медичні центри районного рівня та медичні центри обласного рівня.

Виділення первинних форм територіальної організації закладів охорони здоров'я дозволяє глибше вивчити їх діяльність, виявити та дослідити тенденції та закономірності їх функціонування, використати організаційні форми надання медичної допомоги для покращення її якості, для більшого наближення її до населення.

Література:

1. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 N 2801-XII. - http://www.spine.org.ua
2. *Вісьтак О.* Учений і педагог вищої школи України (до 70-річчя від дня народження і 45-річчя науково-педагогічної діяльності професора Олега Шаблія) / *О.Вісьтак*. – Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії: Збірник наукових праць на пошану Заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка Олега Шаблія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 432с. (с.7-29)
3. *Колосовский Н.Н.* Теоретические проблемы экономического районирования СССР (краткая схема изложения) / *Н.Н.Коловский*. – в кн.: Территориальные производственные комплексы. Вопросы географии. С.80. – М.: Мысль, 1970. – 288с. (с.18 – 32).
4. *Корецький Л.М.* Теоретичні і методичні засади регіональних досліджень промисловості й сільського господарства з метою прогнозування їх розвитку / *Л.М.Корецький, І.Ф.Мукомель*. – В зб.: Теоретичні і прикладні питання географії. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 206 с. (С.139 – 157).
5. *Шаблій О.І.* Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / *О.І.Шаблій*. – Львів: Льв. Нац. ун-т ім.І.Франка, 2001. – 744с.
6. *Топчієв О.Г.* Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / *О.Г.Топчієв*. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
7. *Топчієв О.Г.* Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів /*О.Г.Топчієв* . – Одеса: Астропринт, 2009. – 544с.
8. *Хорев Б.С.* Территориальная организация общества: (актуальные проблемы регионального управления и планирования в СССР) / *Б.С.Хорев*. – М.:Мысль, 1981. – 320 с. Карт., схем.

Резюме:

Олег Пушкар. СУТЬ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ УЧРЕЖДЕНИЙ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ.

Рассмотрены значение и содержание понятия территориальная организация общества. Исследованы подходы к выяснению содержания понятия "территориальная организация общества" в научной литературе. Обосновано определение понятия "территориальная организация учреждений здравоохранения" с помощью первичных форм геопространственной организации учреждений здравоохранения.

Ключевые слова: территориальная организация общества, экономическое районирование, территориальная организация учреждений охраны здоровья

Summary:

Pushkar O. A VALUE AND MAINTENANCE OF CONCEPT IS CONSIDERED TERRITORIAL ORGANIZATION OF SOCIETY.

Considered the meaning and content of the concept territorial organization of society. Investigated approaches to the elucidation of the notion "territorial organization of society" in the scientific literature. Justified by the definition of the territorial organization of public health institutions with the help of the primary forms of geo-spatial organization of health care institutions.

Keywords: territorial organization of society, economic districting, territorial organization of establishments of guard of health.

Надійшла 05.10.2010р.

УДК 622.831:621.039:551.432

Андрій КАЛЬКО

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ ТА ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ ВІДКРИТОГО МОРЯ

Проаналізований стан режиму просторів, які не входять до складу державних територій – відкритого моря, економічної зони, повітряного простору над відкритим морем. Подана класифікація ділянок надр, що надаються в користування для геологічного вивчення.

Ключові слова: *земна кора, мінеральна сировина, режим, державний кордон, відкрите море, держава, економічна зона, повітряний простір.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Земна кора є головним джерелом мінеральної сировини. Враховуючи зростання народонаселення планети і у зв'язку із зростанням промислового виробництва в багатьох країнах світу, рівень світового видобутку мінеральної сировини збільшується, що приводить до виснаження надр. Наприклад, внаслідок інтенсивної експлуатації найбагатших в світі золоторудних родовищ ПАР промислові запаси почали виснажуватися, а видобуток золота, який досяг 1000 т у 1970 р., впав до 494,5 т в 1996 р., а вже у 2009 р. об'єм видобутку впав на 5,8% до менш ніж 205 тонн. [1]. За даними південноафриканської Chamber of Mines, країна відкотилася до четвертого у світі місця за об'ємом видобутку золота. За даними Chamber of Mines, Китай, Австралія і США зараз займають три перші місця. ПАР була найбільшим у

світі золотошукачем впродовж століття. Лише у 2006 р. країна поступилася першим місцем Китаю внаслідок виснаження ресурсів на деяких копальнях ПАР. У 2008 р. випуск впав на 14,5%, в основному, через перебої з постачанням електроенергії. Золото є другою найважливішою статтею експорту ПАР, після платинової групи металів, а в 2009 р. ПАР заробила на експорті золота $6,7 млрд. [2].

Технічний прогрес підвищує ефективність використання корисних копалин, у тому числі і тих, які вважалися у минулому невигідними або недоступними для промислового освоєння. На *сучасному етапі розвідкою і розробкою задіяні переважно приповерхневі горизонти земної кори*. Найбільші глибини, з яких добуваються тверді корисні копалини складають 500-600 м, рідше 1000-1500 м. Одиничні шахти досягли глибин 3000-4000 м. Нафта добувається з глибин 2-4 км, в деяких районах глибина видобутку складає 4,5-5 км. Максимальні глибини добування нафти складають 5-6 км. Вказані глибини порівняні з потужністю земної кори в океанічній області, яка складає 6 км. Збільшення глибин розвідки і розробки родовищ корисних копалин є крупним резервом для зростання мінерально-сировинних ресурсів.

Найбільшим резервом зростання мінеральних багатств України є мінеральні ресурси шельфу Чорного моря, які стають важливим джерелом сировини для розвитку промисловості сьогодення і більшою мірою в найближчому майбутньому.

Оцінка запасів нафти в надрах акваторій показує, що вони співставні із запасами нафтових ресурсів в надрах континентів. Найважливішим резервом вуглеводневої сировини є газогідрати [3].

Морська вода є джерелом багатьох хімічних елементів і мінеральних сполук. З морської води добувається 33% світового споживання кухонної солі, 20% світового споживання магнію, значна кількість брому. Все більшу увагу привертають мінеральні розсоли і мінералізовані води морських заток, рифтових зон, які можуть стати джерелом літію, рубідію, цезію, бору, стронцію і інших корисних компонентів.

Однак неврегульованість географічних, економічних, правових і соціальних аспектів володіння і розпорядження водними просторами з метою раціонального використання природних морських ресурсів не сприяє ефективному розвитку господарства прибережних регіонів України.

Вченим, зокрема і вченим-географам, необхідно докласти зусиль з метою покращення функціонування прикордонних територій та, спираючись на світовий досвід, окреслити межі користування надрами і повітряного простору моря

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового режиму морських просторів досліджуються вченими минулого і сучасності. У цій сфері працюють такі учені, як Ю.Г. Барсегов, І.П. Блищенко, А.Н. Вилегжанін, С.А. Гурєєв, А.А. Ковальов, А.Л. Колодкін, М.І. Лазарєв, В.Ф. Мешера, А.П. Мовчан, С.В. Молодцов, Ю.В. Осінцев, А. Янков.

Не можна не відзначити внесок в наукове висвітлення проблеми (зокрема делімітації морських просторів) робіт таких авторів, як Anderson D.N., Bekker, Pieter H.F., Blecher M.D., Caron David D., Charney, Jonathan I., Churchill R., Colson David A., Langeraar Wijnard, Lay H., Manner E.I., Nelson L.D., Nordguist M. та інших.

У теоретичній основі досліджень соціальних функцій морського простору, державних кордонів і прикордонних територій лежать класичні ідеї соціопросторового підходу вивчення суспільства: ідеї класиків соціології Р. Зіммеля, П. Сорокіна, П. Бергера і Т. Лукмана про соціальний простір.

В аналізі територій використовується також накопичений теоретичний досвід вивчення проблематики соціального простору П. Бурдьє і прикордонних територій (М. Бауд і В. Ван Шендель, Х. Донан, Ф. Бродель, А. Пасі, Х. Ламарт, Д. Калб, М. Кастельс, К. Омей, Д. Ньюман, С. Медведєв, В. Каганський, С. Корольов, О. Бреднікова, О. Нікіфорова, С. Кулдін.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в здійсненні комплексного аналізу правового режиму, економічної зони та повітряного простору відкритого моря.

Відповідно до мети потрібно було розв’язати такі завдання:

- з’ясувати існуючі правові і географічні підходи до регулювання режиму морських просторів;
- проаналізувати особливості методологічних підходів;
- обґрунтувати параметри відкритого моря, економічної зони, повітряного простору над відкритим морем як частин, які не входять до складу державних територій.

Виклад основного матеріалу. Під відкритим морем розуміються розташовані за межами територіального моря морські простори, які не є суверенними для якоїсь однієї держави і відкриті на засадах рівності для вільного використання їх всіма державами у встановлених міжнародним правом

цілях [4, 5]. Правовий режим відкритого моря визначається Женевською конвенцією 1958 року про відкрите море [6] і Конвенцією ООН з морського права 1982 року [7]. Згідно статті 2 Женевської конвенції відкрите море є відкритим для всіх націй і ніяка держава не має права претендувати на підпорядкування будь-якої його частини своєму суверенітету.

Свобода відкритого моря полягає в свободі судноплавства і рибальства в цій частині простору, прокладки підводних кабелів і трубопроводів, польотів над відкритим морем. Відповідно до Конвенції ООН 1982 року введені два правові режими морських вод за межами територіального моря.

Режим економічної зони. Режим регламентує право на свободу відкритого моря з певними застереженнями на користь прибережних держав. Прибережні держави мають у вказаній зоні суверенні права на розвідку, розробку і збереження природних ресурсів у водах, на морському дні і в надрах, управління ресурсами. Прибережні держави здійснюють юрисдикцію відносно створення і використання штучних островів, установок і споруд на них, проведення морських наукових досліджень, захисту і збереження морського середовища (стаття 56). Правові режими мають низку загальних принципів, таких як непокора державному суверенітету, відкритість для всіх держав, забезпечення свободи судноплавства і польотів повітряних суден [8].

Аналіз тези про те, що в даний час за міжнародним правом допускається встановлення субрегіональних режимів, які відрізняються один від одного, в рамках одного і того ж правового району, в межах якого застосуються єдині для всього району правові принципи і норми, дозволив С.В. Молодцову обгрунтувати входження економічних зон до складу відкритого моря [5]. Відкритим морем є його частини, що не увійшли до внутрішніх і територіальних вод, територіальних морів держав, вод держав-архіпелагів і морських районів, які не підлягають суверенітету жодної з держав.

Відповідно до статті 7 Конвенції ООН 1982 року перелік свобод відкритого моря включає: свободу судноплавства, польотів, прокладки трубопроводів і підводних кабелів, свободу спорудження штучних островів і інших об'єктів, рибальства і наукових досліджень.

Здійснення свободи судноплавства регулює статті 90 Конвенції ООН 1982 року, згідно якої “кожна держава незалежно від того, чи є вона прибережною або такою, що не має виходу до моря, має право на те, щоб судна під її прапором плавали у відкритому морі”.

Відповідно до статті 5 Женевської конвенції і статті 91 Конвенції ООН 1982 року, судна мають національність тієї держави, під прапором якої вони мають право плавати.

Базовим в системі норм, які визначають правовий режим відкритого моря, є принцип юрисдикції держави прапора, згідно якого кожне судно плаває під прапором тільки однієї держави і підкоряється винятковій юрисдикції цієї держави (стаття 6 Женевської конвенції, стаття 92 Конвенції ООН 1982 року).

Важливими елементами правового режиму відкритого моря є норми безпеки мореплавання і захисту морського середовища. Відповідно до статті 94/3 Конвенції ООН 1982 року, кожна держава зобов'язана вживати заходів, необхідних для забезпечення безпеки в морі суден, які плавають під її прапором. Ці заходи стосуються конструкції, устаткування, придатності суден до плавання, комплектування, умов праці і навчання екіпажів суден і т. п. [9].

Принцип юрисдикції держави прапора є основою і для вирішення проблеми збереження морського середовища за Конвенцією ООН 1982 року. Згідно статті 217 Конвенції відповідальність за виконання судами норм, стандартів, законів і правил для забезпечення запобігання і скорочення забруднення морського середовища, покладена на держави прапора вказаних суден. Відповідно до статті 211/2 Конвенції ООН 1982 року національні закони і правила із захисту морського середовища “повинні бути щонайменше такими ж ефективними, як і міжнародні норми і стандарти, встановлені через компетентну міжнародну організацію або загальну дипломатичну конвенцію”.

Повітряний простір над відкритим морем. Базою для правового режиму повітряного простору над відкритим морем служить принцип свободи польотів, що є складовою частиною принципу свободи відкритого моря (стаття 2 Женевської конвенції і стаття 87/1 в Конвенції ООН 1982 року).

Загальновизнано, що кожна держава, прибережна або не прибережна, має право на вільне здійснення польотів своїх повітряних суден над відкритим морем [10]. Повітряний простір над відкритим морем є відкритим для всіх держав, на нього не розповсюджується суверенітет якоїсь однієї держави.

Спеціальний правовий режим економічної зони не встановлює будь-яких додаткових обмежень повітряного простору над цією зоною. Більше того, ст. 58 Конвенції ООН 1952 року прямо вказує на

те, що держави мають право користуватися свободою польотів над економічною зоною. Отже, повітряний простір над відкритим морем має єдиний правовий режим, без будь-яких особливостей, на відміну від правового режиму морських вод.

У статті 12 Чикагської конвенції вказано, що для польотів над відкритим морем діють визначені нею правила. Ряд авторів трактує це положення як дію в ході польотів норм і правил, встановлених Міжнародною організацією цивільної авіації, - International Civil Aviation Organisation [11].

Є правильною пропозиція, що зобов'язує кожну державу вживати заходів, згідно яких повітряні судна, які несуть її національний знак, повинні дотримуватись діючих в даному місці правил і регламентів. Дана норма має силу і при польотах над відкритим морем [12].

Таким чином, під час польоту над відкритим морем юрисдикцію над повітряним судном здійснює держава, яка його зареєструвала. Подвійна реєстрація повітряних суден не допускається (стаття 18 Чикагської конвенції). Отже, разом з принципами міжнародного права, в правовому регулюванні міжнародного повітряного сполучення застосовуються принципи і норми національного права держави [10].

Цю норму можна було б назвати принципом юрисдикції держави національності повітряного судна по аналогії з принципом юрисдикції держави прапора в морському праві. Вказана норма є основою для вирішення проблем забезпечення безпеки і захисту навколишнього середовища.

Питанням боротьби з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації присвячені: Токійська конвенція про злочини і деякі інші дії, здійснені на борту повітряного судна, Гаагська конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден і Монреальська конвенція про боротьбу з незаконними актами, направленими проти безпеки цивільної авіації, які вживаються тоді, коли повітряне судно знаходилося у польоті за межами території держави, в якій воно є зареєстрованим [10]. Згідно статті 3/1 Токійської конвенції юрисдикцію відносно злочинів і дій, здійснених на борту повітряного судна, має держава, яка його зареєструвала.

Аналогічні положення містять Гаагська (стаття 4/1/а) і Монреальська (стаття 5/1/в) конвенції. Відповідно до Конвенції 1952 року про шкоду, заподіяну іноземними повітряними судами третім особам на земній поверхні, обов'язок її відшкодування, передбачений конвенцією, покладається на власника повітряного судна, якщо тільки в процесі встановлення його приналежності не виявляється інша особа (стаття 213) [13].

Згідно ст. 7 Конвенції 1972 року із запобігання забрудненню морів скиданнями відходів і іншими матеріалами держави вживають заходів у відношенні:

- суден і літаків, зареєстрованих на території держав або під їх прапором;
- суден і літаків, завантажених на території держав або в їх територіальних водах матеріалами для скидання;
- суден і літаків, а також стаціонарних або плавучих платформ, які знаходяться під юрисдикцією держав і, як передбачається, займаються скиданням відходів [14].

На підставі результатів аналізу можна виділити ознаки розглянутих територій з міжнародним режимом:

- знаходження за межами території будь-якої держави;
- непокора суверенітету будь-якої держави;
- знаходження в рівноправному користуванні всіх держав;
- здійснення юрисдикції держави реєстрації штучних об'єктів, розташованих на даній території, над цими об'єктами і людьми, що знаходяться на них;
- допущення вільного переміщення штучних об'єктів по території.

Юридичну суть території з міжнародним режимом визначає принцип свободи діяльності, який означає, що всі держави мають право на користування міжнародною територією, а їх діяльність на цій території регулюється нормами міжнародного права.

Правові режими відкритого моря, повітряного простору над відкритим морем і космічного простору мають загальні риси.

Через різний рівень розробленості міжнародного морського права, міжнародне повітряне право, міжнародне і національне космічне право і історичні особливості формування областей правового регулювання напряму вдосконалення космічного права, дозволить визначити порівняльний аналіз вказаних правових норм.

Такий підхід, що повною мірою враховує особливості різних видів міжнародних територій, не

відноситься до теорій "просторового віяла", заснованих на постулаті єдності юридичного режиму "по вертикалі" всіх просторів з міжнародним режимом [15]. Неправомірність таких теорій видно на прикладі відмінностей правових режимів економічної зони і повітряного простору над нею.

Крім того, власне самі гірські породи, використані на даному етапі, як будівельні матеріали, в недалекому майбутньому будуть джерелами мінеральної сировини.

Корисні копалини земної кори відносяться до непоновлюваних природних ресурсів, тісно пов'язаних з поновлюваним ресурсом - людством, яке є джерелом продуктивних сил і організаційною системою, яка використовує і переробляє мінеральну сировину і поновлювані природні ресурси. Виснаження надр України приведе до зниження чисельності населення і до непередбачуваних наслідків. Приповерхневі горизонти земної кори в межах існуючого державного кордону України до середини XXI століття в основному будуть виснажені. Виникає настійна необхідність в освоєнні глибших горизонтів земної кори аж до поверхні Мохоровичича. Підставою для освоєння цих горизонтів земної кори в межах державного кордону України повинні служити Закони держави, яка, керуючись Конституцією, зобов'язана захищати державні кордони за глибиною земної кори від вторгнення в надра суміжних держав. Закони, що стосуються геологічного вивчення і освоєння надр, не повинні регламентуватися рівнем науково-технічного прогресу. Закони повинні бути правовою базою для стійкого розвитку України в даний час і у віддаленій перспективі.

На цій підставі виникає необхідність дати науково обґрунтоване визначення надр України зі встановленням строго регламентованих меж по глибині земної кори.

"*Надра України* - певна частина геосфери земної кори у формі оберненого зрізаного конуса з вершиною в центрі земної кулі, напрямною якого є лінія державного кордону суверенної держави. Верхня межа надр розташована на контакті нижнього ґрунтового горизонту з материнською породою. За відсутності ґрунтового горизонту, верхня межа надр розташована на земній поверхні, дні водоймищ і водотоків, представлених материнською породою, а також на поверхні льодовиків. Нижньою межею надр є поверхня Мохоровичича".

Формування надр суверенної держави у формі оберненого зрізаного конуса, вершина якого співпадає з центром земної кулі, обумовлене, по-перше, розмірами радіусів Землі (екваторіального - 6378 км, полярного - 6356 км) і потужністю земної кори, яка в середньому складає 18 км (у континентальній області - 33 км, в океанічній області - 6 км). По-друге, строга регламентація меж надр в просторі, обмеженому поверхнею земної кулі, не передбачає наявності "спірних" державних територій, через які при делімітації державних кордонів суверенних держав можуть виникнути міждержавні конфлікти.

За фізичними властивостями і складом земна кора ділиться на три шари: осадовий, гранітний, базальтовий [16].

Осадовий шар складається з рихлих зцементованих відкладів. Нижче за межу осадового шару з тропосферою залягає земля (грунт).

Гранітний шар приурочений до континентів і залягає нижче за осадовий шар. Представлений магматичними гірськими породами першої групи - інтрузивними (глибинними) з добре вираженою кристалічною будовою. Потужність гранітного шару до 20-40 км, щільність порід - 2,4-2,6 т/м^3.

Базальтовий шар залягає нижче гранітного. Потужність базальтового шару на континентах – 15-25 км, щільність порід 2,8-3,3 т/м^3. Сумарна потужність осадового і базальтового шарів під дном Світового океану на перевищує 5-8 км. Базальтовий шар представлений магматичними породами другої групи - ефузивними (вилитими). Таким чином, існує два типи земної кори - континентальний і океанічний. Океанічний не має гранітного шару (табл. 1).

Державне регулювання надрокористування, зокрема ліцензування ділянок надр, повинні стояти на позиціях комплексного освоєння надр, як національного надбання українського народу і найважливішої частини середовища життєзабезпечення громадянського суспільства.

На підставі систематизації історії формування і розвитку основних структур земної кори в межах державних кордонів, обгрунтування необхідності захисту надр від гірничо-геологічної інтервенції, доцільно дати визначення (класифікувати) ділянки надр, що надаються в користування для геологічного вивчення, видобутку корисних копалин, а також для інших цілей.

"*Ділянки надр* представляють блоки, що геометризувалися, у формі прямої призми, обмеженої бічними площинами, сліди перетину яких з верхньою межею надр і з земною поверхнею є межами гірничого і геологічного відводів, відповідно. Верхня межа блоків співпадає з верхньою межею надр суверенної держави. Нижня межа блоків розташована на глибині, доступній на даному етапі розвитку

техніки і технологій для геологічного вивчення і промислового освоєння ділянок надр у межах блоків” [17].

Як єдина, яскраво виражена *класифікаційна ознака* поділу ділянок надр пропонується просторове розташування меж ділянок надр щодо осадового, гранітного і базальтового шарів земної кори, що зумовлює комплексне промислове освоєння надр. З врахуванням запропонованої класифікаційної ознаки виділені три класи ділянок надр: *перший клас* – межі ділянок надр розташовані в осадовому шарі земної кори; *другий клас* – межі ділянок надр розташовані в осадовому, гранітному і базальтовому шарах; *третій клас* – межі ділянок надр розташовані в гранітному і базальтовому шарах.

Таблиця 1

Класифікація ділянок надр

Клас	Група	Вид		
		Група, підгрупа		Система
Перший клас (I) Межі ділянок надр розташовані тільки в осадовому шарі земної кори	У першому (1) класі ділянок надр групи не виділені	Кайнозой		Четвертинна Q
				Неогенова N
				Палеогенова P
		Мезозой		Крейдяна K
				Юрська J
				Тріасова T
		Палеозой	Верхній палеозой PZ_2	Пермська P
				Кам’яновугільна C
				Девонська D
				Силурійська S
			Нижній палеозой $ПZ_1$	Ордовикська O
				Кембрійська Є
Другий клас (II) Межі ділянок надр розташовані в осадовому, гранітному і базальтовому шарах	Перша група (1) - межі ділянок надр приурочені до осадового і гранітного шарів	У другому класі (II) види не виділені		
	Друга група (2) - межі ділянок надр приурочені до осадового, гранітного і базальтового шарів			
Третій клас (III) Межі ділянок надр розташовані в гранітному і базальтовому шарах	Перша група (1) - межі ділянок надр приурочені до гранітного шару	У третьому класі (III) ділянок надр види не виділені		
	Друга група (2) - межі ділянок надр приурочені до базальтового шару			
	Третя група (3) - межі ділянок надр приурочені до базальтового шару, розташованого під дном Світового океану			

Висновки. Отож надра в межах державного кордону України повинні знаходитися у винятковому віданні народу держави і надаватися тільки в користування. Це означає, що суверенній державі належать всі ділянки надр: розвідані і невивчені; доступні і ще недоступні на даному етапі розвитку техніки і технологій для геологічного вивчення і промислового освоєння; цінні в економічному відношенні і малозначні для сучасного розвитку народного господарства; які використовуються і ще не використовуються; освоєні надрокористувачами; призначені для промислового освоєння; відведені для досягнення державних і суспільних цілей.

Надра в політичному аспекті є інтегруючим показником, здатним об'єднати народи, що об'єктивно населяють земну поверхню. Крім того, надра, що знаходяться у власності народу України, не повинні бути предметом дезінтеграції державної території.

Література:

1. *Ставский А.П.* О рейтинге стран – производителей твердых видов минерального сырья. М., Минеральные ресурсы России, №2, 1997. – 417 с.
2. Добыча золота в ЮАР снижается // Джевелпорт – Украинский Ювелирный Портал // http://jewelport.net/page.php?id=1888
3. *Зубова М.А.* Гидраты природных газов в недрах Мирового океана. Серия «Морская геология и геофизика», М., ВИЭМС, 1988. – С. 46-49.

4. *Черней Э.И., Тимошенко И.И., Лустюк Н.Г., Калько А.Д и др.* Закономерная связь между понятиями территория государственная и государственная граница. Открытие. Международная академия авторов научных открытий и изобретений. Приоритет от 18 июня 2002 г. Регистрационный № 265.
5. *Молодцов С.В.* Международное морское право. М., Международные отношения, 1987. – 271 с.
6. *Лукашук И.И.* Международное право. Общая часть: Учебник. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - 432 с.
7. Международное публичное право. Сборник документов. Том 2. - М.: Издательство БЕК, 1996. - 483.
8. *Кузнецов А.Н.* К вопросу о правовом режиме космического пространства. Космонавтика и ракетостроение, №12, 1998.
9. Мировой океан и международное право. Открытое море. Международные проливы. Архипелажные воды. М., Международные отношения, 1988.
10. Международное воздушное право: В 2т. / *А.П. Мовчан, Ю.Н.Малеев, В.Д. Бордунов* и др. – М.: Наука, 1980. – Т.1. – 351 с.
11. *Гуреев А.* Международно-правовые проблемы полетов воздушных судов над морскими пространствами (в свете итогов третьей конференции ООН по морскому праву). В сб.: Деятельность государств в Мировом океане: международно-правовые аспекты. М.: ИГПАН СССР, 1983.
12. *Ляхов А.Г.* Международно-правовое обеспечение безопасности полетов над открытым морем. Сотрудничество государств в исследовании и использовании Мирового океана. М., Международные отношения, 1986.
13. Международное право в документах. М., Юридическая литература, 1982.
14. Сборник действующих договоров и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. М., Международные отношения, 1972, вып. XXXII.
15. *Малеев Ю.Н.* Международное воздушное право: Вопросы теории и практики. – М.: Международные отношения, 1986. – 240 с.
16. Горная энциклопедия. / Гл. ред. *Е.А. Козловский; Ред. кол. М.И. Агошков, Н.К. Байбаков, А.С. Болдырев* и др. – М.: Сов. энциклопедия. Т.3, 1987.-592 с.
17. *Черней Э.И., Постоловский Р.М., Калько А.Д. и др.* Научные основы комплексного промышленного освоения недр. Т.1. Ровно: РИС КИСУ, 2002.- 860 с.

Резюме:

Калько А.Д. ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЕКОНОМИЧЕСКОЙ ЗОНЫ И ВОЗДУШНОГО ПРОСТРАНСТВА ОТКРЫТОГО МОРЯ.

Проанализировано состояние режима пространств, не входящих в состав государственных территорий – открытого моря, экономической зоны, воздушного пространства над открытым морем. Приведена классификация участков недр для геологического изучения.

Ключевые слова: земная кора, минеральное сырье, режим, государственная граница, открытое море, государство, экономическая зона, воздушное пространство.

Summary:

Kal'ko A.D. GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF ECONOMIC AREA AND AIR SPACE OF HIGH SEA.

The state of the mode of spaces, which do not enter in the complement of state territories - high sea, economic area, air space above a high sea, is analysed. Classification of areas of bowels of the earth, which are given in the use for a geological study, is given

Key words: the earth's crust, mineral raw material, mode, state boundary, a sea, state, economic area, air space, is opened.

Надійшла 28.10.2010р.

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

УДК 502(477.82)

Федір ЗУЗУК, Леся КОЛОШКО, Зоя КАРПЮК

ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснений аналіз природних ресурсів Волинської області засвідчує значний потенціал корисних копалин, поверхневих і підземних вод, боліт, ґрунтів, луків, рослинного і тваринного світу, рекреаційних і туристських можливостей і т. д. Загалом природно-рекреаційний потенціал області не має збалансованого використання, що засвідчує про відсутність не тільки в області, а й державі дієвої природоохоронної політики та відповідного контролю в галузі охорони довкілля.

Ключові слова: *регіони, ландшафти, природні ресурси, ґрунти, туризм, рекреація, водні ресурси.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Найоціненішими в області є корисні копалини – вугілля, газ, торф, мідні руди, будівельні матеріали, а також туристичні та рекреаційні ресурси. На жаль порівняти оцінені ресурси нашої області з такими для інших областей не завжди можливо, оскільки критерії здебільшого не уніфіковані.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Багато наукових праць з описом природи Волинського краю – підземні і поверхневі води, ґрунти, болота, рослинний і тваринний світ [1, 7–9, 11] нині, на жаль, не аналізуються і не оцінюються. Не враховується екологічна оцінка цих ресурсів.

Формулювання цілей статті. Метою роботи було узагальнення досліджень сучасних природних ресурсів Волині. Матеріалом для написання статті слугували власні дослідження та опубліковані матеріали.

Виклад основного матеріалу. Серед ресурсів області розрізняють корисні копалини, поверхневі і підземні води, ґрунти, рослинний і тваринний світ, рекреаційно-туристські можливості та ін.

Корисні копалини. Корисні копалини Волині ще не до кінця розвідані. Відомо, що на Волині є відносно невеликі поклади кам'яного вугілля (Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн). Варто зауважити, що вугілля містить значні запаси метану [8]. Область багата запасами торфу – 430 родовищ. Уже в роки незалежності розпочалася експлуатація Локачинського газового родовища в південній частині області. На Волині є значні запаси кольорових металів, зокрема міді на Ратнівщині. Розвідані значні запаси жовнових фосфоритів, використання яких не вимагає збагачення. Серед будівельних матеріалів відомі родовища піску, глин, карбонатної сировини, надзвичайно великих запасів базальтів [6]. Відклади озер багаті сапропелем – понад 61 млн тонн. Це цінна сировина, що має широкий спектр використання.

Водні ресурси. Підземні води області знаходяться в межах Волино-Подільського артезіанського басейну. Підземні води є різними за якістю і запасами. Домінуючим для потреб водопостачання населення є сеноманський комплекс верхньої крейди. Значну цінність мають мінеральні води Шацька, Ковеля, Луцька та Журавич [1].

До водних ресурсів також належать річки, озера, водосховища, ставки. На території області протікають 132 річки, серед них 70 довжиною понад 10 км. Для річок притаманне мішане живлення з перевагою снігового. Завдяки широкомасштабному осушенню в області значна частина річок або їх окремі ділянки втратили свій первісний вигляд і постають тепер у вигляді магістральних каналів: верхів'я р. Прип'яті, Вижівки, Турії, Стоходу, ріки Коростинка, Копаївка, Конопелька тощо. На території області знаходиться 265 озер загальною площею водного дзеркала 134,15 км^2, більшість серед них – карстового та льодовикового походження, зокрема групи Шацьких, Згоранських, Кримнівських озер. Значно поширені озера заплавного типу у долинах р. Прип'ять, Стохід, Стир. Найбільші озера – Світязь площею 2 750 га при найбільшій глибині 58,4 м та Пулемецьке відповідно площею 1 920 га та глибиною 19 м.

Область відзначається незначним зарегулюванням річкового стоку водосховищами, яких є 13 із загальною площею 2 253 га при загальному об'ємі води 42,01 млн м^3. На Волині функціонує 439 ставків, що містять 57,8 млн м^3 води при площі дзеркала 3 986 га.

Загальні запаси водних ресурсів формуються здебільшого за рахунок річок з місцевим і транзитним стоком, що сягає відповідно 1 664 і 3 820 млн м^3 за рік.

Земельний фонд області становить 2 014,4 тис. га, який має позитивну структуру розподілу

земельних угідь: ріллі – 609,8 тис. га, тобто 34,1 %, серед них посівами зайнято майже 510,4 тис. га, тобто розорюваність становить 84 %; багаторічних насаджень – 11,4 тис. га; сіножатей – 157,3 тис. га; порушених земель – 5,86 тис. га. Загальна площа осушених земель сягає 416,6 тис. га. Площа радіаційно-забруднених ґрунтів внаслідок аварії на ЧАЕС у північних районах області становить 163,1 тис. га. Найбільша кількість цих земель у Маневицькому районі – 62,2 тис. га [11]. Сільськогосподарські угіддя охоплюють 52,3 % всієї земельної площі області. Серед них орні землі становлять 34,1, сіножаті і пасовища – 18,2 % [11]. Найбільша розораність земель у південних лісостепових районах області: Луцькому – 69,0, Горохівському – 66,5, Локачинському – 61,0, Іваничівському – 58,0 %. У Ратнівському, Камінь-Каширському, Любешівському, Маневицькому районах розораність становить 13,5–15,2 %. З півдня на північ площа орних земель зменшується, а пасовищ і сіножатей зростає. Відсоток загальної лісистості в Маневицькому районі сягає 55,7 %, Камінь-Каширському – 49,3 %, Ківецівському – 41,2 %, Любомльському – 39,4 %, окремо у Любешівському і Ратнівському районах 35,7 %.

Ґрунти. В області для виробництва зерна, цукрових буряків, м'яса і молока виділяються три основні ґрунтові зони.

Перша зона – це дерново-підзолисті, дернові і болотні ґрунти, що розміщені у поліських районах. Тут у земельному фонді сільськогосподарські угіддя становлять майже 46 % від загальної площі. На орні землі припадає лише 27,4 %, а на ліси і чагарники – 43 %.

Друга зона відзначається дерново-підзолистими супіщаними ґрунтами в комплексі з дерновими карбонатними та болотними. У земельному фонді всі сільськогосподарські угіддя тут займають майже 64 %, серед яких на орні припадає 36 %, а на сіножаті та випаси – 24 %.

У третій зоні Луцький, Горохівський, Іваничівський, південна частина Володимир-Волинського, Локачинського та Ківецівського районів найбільший відсоток розораних земель та найменше природних кормових угідь. Сільськогосподарські угіддя становлять 82 %, серед них на орні припадає 68 %, а на природні сіножаті і випаси – майже 11 %. Тут зосереджено найкращі ґрунти – здебільшого сірі, темно-сірі опідзолені та чорноземи.

Родючості ґрунтів великої шкоди завдає вітрова ерозія, якою уражено понад 20 % ґрунтів. Дефляційно-небезпечних ґрунтів нараховується 255,5 тис. га, серед них слабодефльованих – 57,9, середньодефльованих – 149,3 і сильнодефльованих – 18,3 тис. га. В області 95,2 тис. га земель зазнає впливу водної ерозії. За ступенем змитості вони поділяються на слабо змиті – 53,8, середньо змиті – 28,9, сильно змиті – 12,5 тис. га.

На Волині більше 400 тис. га меліорованих земель. Однак однобічні підходи у здійсненні меліоративного впливу на земельні угіддя та допущені грубі помилки при експлуатації меліоративних систем і неправильне використання їх площ часто зумовлює негативний вплив на довкілля [3].

Інтенсивне використання меліорованих земель суттєво змінило особливості розвитку процесів ґрунтоутворення: з одного боку йдуть процеси формування окультурених високородючих ґрунтів, а з іншого – деградація ґрунтів: переосушення, ущільнення, посилення ерозійних процесів, мінералізація.

Серед меліорованих земель особливої уваги заслуговують торфові масиви, які за своєю потенційною родючістю і продуктивністю можуть конкурувати з чорноземами, проте непомірне або невміле їх осушення призвело до серйозних порушень водного режиму та незворотних втрат родючості [11]. Під впливом осушувальної меліорації частина перезволожених земель різко змінила до гіршого свою структуру, скоротилась кількість місць зростання видів дикорослих рослин, суцільно знищено на великих площах лучно-болотні й болотні фітоценози, які доцільніше використовувати у незайманому стані, порушились віковічні водопійні стежки для диких тварин, зник їх корм [9].

Рослинність. Волинська область лежить у межах Західно-Української геоботанічної підпровінції. Площа лісових і лісовкритих площ становить 689,8 тис. га, зокрема лісів є 638,8 тис. га, тобто 31,7 %. Головними лісотвірними породами є сосна звичайна – 57 % площі лісів, вільха чорна – 13 %, береза бородавчаста – 13 %, дуб черешчатий – 12 %. Серед лісів бори становлять 22 %, субори – 35 %, діброви – 6 %. Молодняки сягають 40 %, середньовікові – 43 %, пристигаючі – 13 %, стиглі і перестиглі – 4 %. Хвойні ліси становлять 58 %, твердолистяні – 12 %, м'яколистяні – 3 % усіх лісів області. Річний приріст деревини на 1 га лісу сягає 4 м^3, щорічний приріст для області – 5 млн м^3 [4].

Загалом флора судинних рослин в області становить 1 525 видів, зокрема 343 інтродукованих і культиватів. На території Волині зростає 72 види рослин, занесених до Червоної книги України,

причому майже половина видів серед них знаходиться в межах природно-заповідного фонду [9].

Тваринний світ. Фауна хребетних області сягає 387 видів за класами: круглороті – 1, риби – 34, земноводні – 12, плазуни – 7, птахи – 269, ссавці – 64. На території області є 94 види, занесених до Червоної книги України.

Природно-заповідний фонд. На території області знаходиться під охороною держави 370 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, загальною площею 180,9 тис. га або 8,98 % від території області. З них 24 об'єкти, площею 59,7 тис. га мають статус загальнодержавного значення, а решта – місцевого [9]. В області діє три природних національних парки: Шацький, Прип'ять-Стохідський, Ківецівський "Цуманська пуща".

Туризм і рекреація. Волинь – край унікальної природи, лікувального мікроклімату і великої історико-культурної спадщини. За наявністю природних рекреаційних ресурсів, які зазнали відносно невеликого антропогенного впливу і добре зберегли рекреаційну здатність, область належить до перспективних регіонів України з розвитку туристсько-рекреаційної галузі.

Захоплюючими є екскурсійні маршрути Волині. Тут можна потрапити до мурів старовинного Луцького замку або ж у княжий стольний град Волині - тисячолітній Володимир, Зимненський монастир, заснований Володимиром Великим за часів Київської Русі, на Берестечківське поле козацької слави чи в таємниче казкове місце, де народилася славнозвісна "Лісова пісня" Лесі Українки. У Волинській області знаходяться своєрідні історичні населені пункти та унікальні пам'ятки містобудування і архітектури, функціонує два історико-культурних заповідники: у м. Луцьку – "Старе Місто" та м. Володимирі-Волинському – "Стародавній Володимир". Значні перспективи в області має зелений і релігійний туризм. Мережа санаторно-курортних і відпочинкових закладів області нараховує понад 170 установ. Багато з них має свої особливості щодо відпочинку і лікування. Так, пансіонат "Шацькі озера" знаходиться на березі найбільшого в Україні мальовничого озера Світязь. Гордістю санаторію "Пролісок", що в с. Грем'яче Ківецівського району, є джерело цілющої мінеральної води, яка за своїм хімічним складом подібна до ропи всесвітньо відомого курорту Карлові Вари.

На території області створено 90 зон тривалого відпочинку загальною площею 259,44 га, 138 зон короткочасного відпочинку площею 1776,04 га, визначено ліси рекреаційного призначення (загальна площа 1762 га). На території Шацького національного парку зона регульованої рекреації становить 11478 га, зона стаціонарної рекреації – 1971 га, на території регіонального ландшафтного парку "Прип'ять-Стохід" передбачено створення зони регульованої рекреації – 96 га і стаціонарної рекреації – 30 га. Значним рекреаційним потенціалом володіє група озер карстового походження, розташована в басейнах р. Турія та р. Прип'ять.

Яскраві регіональні особливості Волинської області, поряд з багатим природно-ресурсним та історико-архітектурним потенціалом, створюють всі передумови для організації сучасної туристської інфраструктури і розвитку вітчизняного та міжнародного туризму на її території.

Висновки. Здійснений аналіз природних ресурсів Волинської області засвідчує значний потенціал корисних копалин, поверхневих і підземних вод, боліт, ґрунтів, луків, рослинного і тваринного світу, рекреаційних і туристських можливостей і т. д.

Проблемою сьогодення є всебічний аналіз природних ресурсів, їх оптимальна оцінка і раціональне використання із відповідними екологічними засторогами.

Загалом природно-рекреаційний потенціал області не має збалансованого використання, що засвідчує про відсутність не тільки в області, а й державі дієвої природоохоронної політики та відповідного контролю в галузі охорони довкілля.

Література:

1. *Залеський І. І.* Детальна розвідка Луцького родовища мінеральних вод "Волинська" і "Луцька", що видобуваються ВАТ "Луцький завод продтоварів" / *І. І. Залеський.* – Рівне : Фонди РГЕ, 2001. – 290 с.
2. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). – К. : Вид-во Мінекобезпеки України, 1998. – 76 с.
3. *Кутовий С. С.* Вплив осушення земель на стік річок Західного Полісся України / *С. С. Кутовий* // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – 2007. – № 11, Ч. 2. – С. 78–82.
4. *Мельник В.* Волинський ліс : мітки на скрижалях історії / *В. Мельник, С. Шеремета*. – Луцьк, 2007. – 32 с.
5. Мінерально-сировинна база Волинської області : довідник. – К. : УкрДГРІ, 2002. – 507 с.
6. Народне господарство області у 1992, 1993, 1994 роках. Статистичні щорічники. – Луцьк : Обласне управління статистики, 1993–1995 рр.
7. *Панасюк В. П.* Детальна розвідка Поступельського родовища фосфоритів / *В. П. Панасюк.* – Рівне : Фонди РГЕ, 2008. – 190 с.

8. *Узіюк В. І.* Особливості природної газоносності вугільного пласта v_6 Львівсько-Волинського басейну й перспективи практичного використання метану / *В. І. Узіюк, С. С. Сокоренко, І. О. Костик* // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : Ред.-вид. відд. "Вежа" ВНУ ім. Лесі Українки. – № 5. – С. 81–94.
9. *Химин М.* Охорона водно-болотяних угідь міжнародного значення та їх орнітофауни у Волинській області / *М. Химин* // Екологічні аспекти охорони птахів : матеріали VII наради орнітологів Західної України, м. Івано-Франківськ, 4–7 лют. 1999 р. – Львів, 1999. – С. 89–91.
10. *Химин М.* Природно-заповідний фонд Волинської області / *Химин М., Тутейко В., Грицай О. [та ін.]*. – Луцьк : Вид-во "Ініціал", 1999. – 48 с.
11. Ґрунти Волинської області / *Шевчук М. Й., Зінчук П. Й., Колошко Л. К. [та ін.]*. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – 162 с.

Резюме:

Зузук Ф. В., Колошко Л. К., Карпюк З. К. ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ.

Здійснений аналіз природних ресурсів Волинської області засвідчує значний потенціал корисних копалин, поверхневих і підземних вод, боліт, ґрунтів, луків, рослинного і тваринного світу, рекреаційних і туристських можливостей і т. д. Загалом природно-рекреаційний потенціал області не має збалансованого використання, що засвідчує про відсутність не тільки в області, а й державі дієвої природоохоронної політики та відповідного контролю в галузі охорони довкілля.

Ключевые слова: регионы, ландшафты, природные ресурсы, почвы, туризм, рекреация, водные ресурсы.

Summary:

Zuzuk F. V., Koloshko L. K., Karpiuk Z. K. THE NATURAL AND RECREATIONAL POTENTIAL OF VOLYN REGION.

Здійснений аналіз природних ресурсів Волинської області засвідчує значний потенціал корисних копалин, поверхневих і підземних вод, боліт, ґрунтів, луків, рослинного і тваринного світу, рекреаційних і туристських можливостей і т. д. Загалом природно-рекреаційний потенціал області не має збалансованого використання, що засвідчує про відсутність не тільки в області, а й державі дієвої природоохоронної політики та відповідного контролю в галузі охорони довкілля.

Key words: regions, landscape, natural resources, soils, tourism, recreation, water resources.

Надійшла 20.10.2010р.

УДК 911. 3.338.48 Василь БРИЧ, Світлана КРАМАРЧУК

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ТУРИСТИЧНОМУ БІЗНЕСІ

Стаття присвячена питанням управління ризиками у туристичному бізнесі. В ній досліджено та проаналізовано існуючі класифікації ризику і на цій основі запропоновано удосконалену класифікацію ризиків в туристичній сфері діяльності. Проаналізовано та обрано адекватні методики управління цими ризиками. Запропоновані шляхи удосконалення страхування у туристичній галузі шляхом деталізації видів туризму та розробки для кожного виду туризму спеціального набору видів страхування, як базового.

Ключові слова: *ризики, класифікація, туризм, управління, страхування.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Характерною рисою функціонування туристичного бізнесу, як і будь-якого іншого – в умовах ринкової економіки, є ризики. Слід зазначити, що туристичний бізнес є одним із найбільш ризикованих видів діяльності у сфері надання послуг. Відповідно види ризиків у туризмі відрізняються від ризиків, які виникають у інших сферах діяльності, як характером, так і значною різноманітністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класифікації ризиків взагалі, тобто безвідносно до певної галузі діяльності, у економічній літературі приділене значне місце. Ці аспекти розглядалася рядом вітчизняних та зарубіжних економістів, зокрема: А.Н. Бердниковою [3, С. 44], І.Т. Балабановим [2, с.141], М.М. Клименюком, І.А. Брижанем [9], С.Н. Воробьевим, К.В. Балдиним [6] та ін.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є здійснення класифікації ризиків туристичної сфери діяльності та удосконалення методики управління ними.

Виклад основного матеріалу. Ризики у туристичній галузі можна класифікувати за різними ознаками. Дж. М. Кейнс виділив три основні види ризиків, які характерні для діяльності підприємств та організацій:

- ризик підприємця;
- ризик кредитора;

- ризик зменшення вартості грошової одиниці (ризик інфляції).

Опираючись на цю класифікацію, ризики в туристичному бізнесі можна поділити на дві окремі групи, а саме:

- ризики споживачів туристичних послуг;
- ризики туристичних підприємств та їхньої інфраструктури.

Класифікація ризиків споживачів туристичних послуг подана нами на рис. 1.

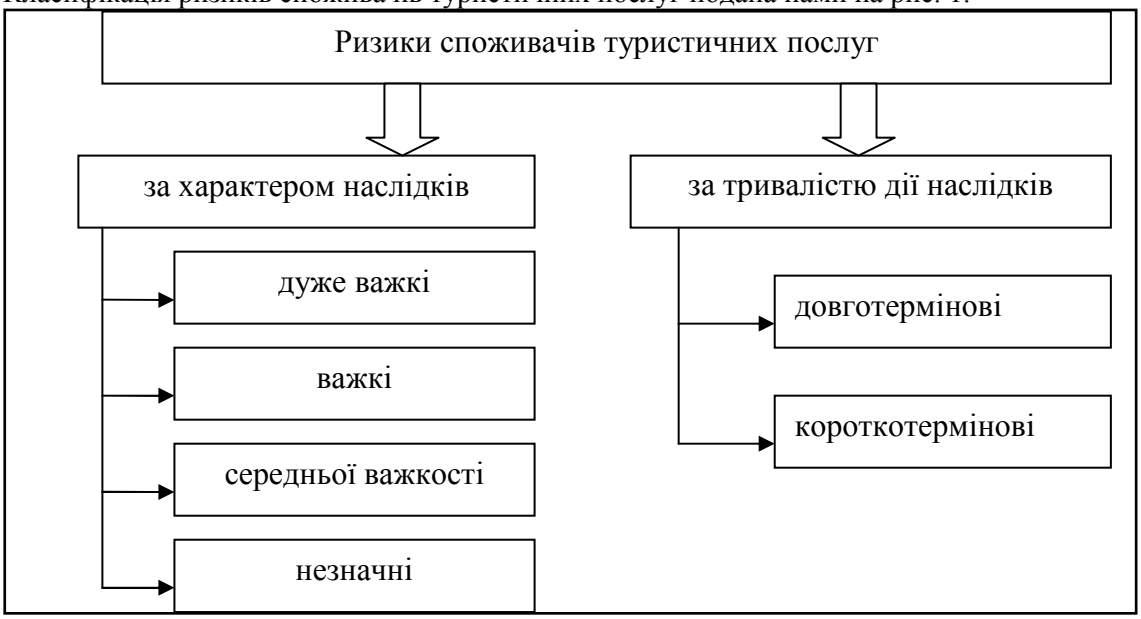

Рис. 1. Класифікація ризиків споживачів туристичних послуг

Ми пропонуємо класифікувати ризики споживачів туристичних послуг за такими ознаками:

- за характером наслідків;
- за тривалістю дії наслідків.

Відповідно, за характером наслідків, які наступили, ризики споживачів туристичних послуг пропонуємо поділяти на: дуже важкі (смерть під час поїздки, важкі каліцтва); важкі (значні матеріальні втрати, різного роду захворювання, що дають ускладнення); середньої важкості (матеріальні втрати, короткочасні захворювання); незначні (несуттєві фінансові втрати, легкі нездужання, неприємні враження, які не тягнуть за собою психологічних навантажень).

За тривалістю дії наслідків, які наступили, ризики споживачів туристичних послуг доцільно, на наш погляд, поділяти на довготермінові (тривале лікування, відновлення вкрадених документів) та короткотермінові (неприємні ситуації, спогади про які тривають незначний час).

Специфіка ризиків споживачів туристичних послуг, полягає в тому, що їх важко класифікувати за яким-небудь певним критерієм, тому що більшість ризикових випадків можуть бути схожі за певною ознакою, проте можуть різнитися один від одного суттєвими нюансами. Часто одна ризикова ситуація випливає з іншої, як, наприклад, втрата майна веде до стресового стану, який, у свою чергу, шкодить здоров'ю.

Ризики туристичних підприємств носять в основному фінансовий характер. Такі ризики в економічній літературі називаються фінансовими ризиками. Під фінансовим ризиком розуміється ризик, що виникає при фінансовому підприємництві чи фінансових угодах, тобто коли в ролі товару виступають валюта, цінні папери або кошти. Фінансовий ризик — це загроза грошових втрат. Він пов'язаний з можливістю невиконання суб'єктом економічної діяльності своїх фінансових зобов'язань перед інвесторами.

В економічній літературі [2; 3; 5] описані різні підходи до класифікації фінансових ризиків. Зокрема, А.Н. Бердникова [3, С. 44], вважає, що фінансовий ризик як міру економічної та соціальної невизначеності можна класифікувати за наступними ознаками: за ступенем ризику, за об'єктами ризику, за видами діяльності, за економічним змістом, за характером.

За ступенем ризику фінансовий ризик поділяється на:

– допустимий ризик, коли втрачається частина доходу, прибутку;

– критичний ризик – при якому повністю втрачаються доходи і виникає необхідність відшкодовувати витрати;

– катастрофічний ризик – повна втрата майна.

За об'єктами ризику фінансовий ризик поділяється на:

– ризик юридичних осіб;
– ризик фізичних осіб.

За видами діяльності фінансовий ризик поділяється на:

– виробничий;
– посередницький;
– торговий;
– транспортний;
– страховий.

За економічним змістом фінансовий ризик поділяється на:

– чистий ризик як об'єктивна можливість отримання збитків (нульового результату)
– спекулятивний ризик як суб'єктивна можливість отримання позитивного або негативного результату певної діяльності;

За характером фінансовий ризик поділяється на:

– операційний, який пов'язаний з помилкою або невірною організацією, неправильним вибором методу проведення тієї чи іншої фінансової операції;
– інфляційний, який визначається ступенем точності прогнозування інфляції та її впливу на результат фінансово-господарської діяльності;
– кредитний, який розглядається як ризик непогашення кредиту і несплати відсотків по ньому;
– процентний, який з'являється у випадку зміни процентних ставок за наданими кредитами.;
– загальноекономічний;
– регіональний;
– галузевий,
– інвестиційний, який визначається як міра невизначеності одержання кінцевого результату, прибутку від використання конкретних інвестицій. Інвестиційний ризик має диверсифікований і не диверсифікований різновиди. До інвестиційних ризиків прийнято відносити і ризики вкладень у цінні папери.

За величиною фінансовий ризик поділяється на: високий, середній і низький рівні ризику. Величина (або рівень) ризику вимірюється двома критеріями: середнім очікуваним значенням (дисперсією) і коливанням, мінливістю (варіацією) можливого результату.

Згідно класифікації І.Т. Балабанова [2, С. 141] фінансові ризики поділяються на два види: ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, і ризики, пов'язані з вкладенням капіталу (інвестиційні ризики).

До ризиків, пов'язаних з купівельною спроможністю грошей, відносяться:

– інфляційні, тобто ризик того, що при зростанні інфляції одержувані грошові доходи знецінюються з погляду реальної купівельної спроможності швидше, ніж ростуть.
– дефляційні – ризик того, що при зростанні дефляції відбувається падіння рівня цін, погіршення економічних умов підприємництва і зниження доходів.
– валютні, які можливі у випадку зміни курсів валют, а також політичної ситуації, коли курси валют незмінні, а можливості вільного обігу валюти обмежені
– ризики ліквідності – це ризики, пов'язані з можливістю втрат при реалізації цінних паперів або інших товарів через зміну оцінки їхньої якості та споживчої вартості.

Характерною особливістю інвестиційних ризиків є те, що вони включають в свій склад такі підвиди:

- ризик втрачених вигод – це ризик настання непрямого фінансового збитку у результаті упущення певного запобіжного заходу, наприклад, страхування;
- ризик зниження прибутковості, який може виникнути в результаті зменшення розміру відсотків і дивідендів по портфельних інвестиціях, за вкладами і кредитами;
- ризик прямих фінансових втрат, який включає такі різновиди: біржовий ризик (небезпека втрат від біржових угод), селективний ризик (неправильний вибір видів вкладення капіталу), ризик банкрутства, кредитний ризик.

До особливої категорії ризиків, які характерні для туристичної галузі є форс-мажорні обставини. В економічній літературі [7] їх характеризують як обставини непереборної сили, які

відрізняються від інших видів ризиків більш серйозними і глобальними наслідками. Цей вид ризиків можна поділити на:

- природні явища, що характеризуються стихійним характером - пожежами, землетрусами, повенями і т.д.
- екстремальні ситуації суспільного життя: військові дії, страйки, масові захворювання (епідемії).

Як свідчать дослідження та статистичні дані форс-мажорні обставини завдають туристичній галузі значно більшої шкоди ніж інші види ризиків.

В загальному розумінні управління ризиками – це прийняття рішень з метою мінімізації факторів ризику [9]. Першим етапом управління ризиками є аналіз ризику, тобто оцінка загрози для успішного здійснення дії. Другим етапом є, як правило, вибір методу зниження ризику.

В економічній літературі виділяють такі основні методи зниження ризику: об'єднання ризиків, розподіл ризику, страхування, хеджування, диверсифікація, зниження ризику шляхом збору додаткової інформації, резервування коштів на покриття непередбачених витрат.

Управління фінансовими ризиками туристичних підприємств мало відрізняється від управління цими ж ризиками на підприємствах інших галузей діяльності, і методики здійснення цього управління, на наш погляд достатньо розглянуті в економічній літературі. Специфічним і регламентованим методом зниження ризику в туристичній галузі є страхування.

Закон України "Про туризм" надає гарантії безпечного перебування туристів на території України і зобов'язує органи влади та суб'єктів туристичної діяльності розробити комплекс заходів з безпеки туристів. Зокрема, в статті 26 сказано: "Місцеві органи державної виконавчої влади в галузі туризму розробляють і організовують виконання регіональних програм забезпечення захисту та безпеки туристів, особливо в місцях туристичної активності.

В Україні діє міждержавний стандарт (ГОСТ 28681.1-95) "Туристично-екскурсійне обслуговування", який передбачає порядок проектування туристичних послуг, включаючи розгляд можливих ризиків, які можуть викликати негативні наслідки і спричинити шкоду здоров'ю туриста та його майну.

Суб'єкти туристичної діяльності, згідно із **Законом України "Про туризм"**, зобов'язані здійснювати:

- підготовку безпечних умов для перебування туристів, облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій, місць проведення змагань, забезпечення туристів справним спорядженням та інвентарем;
- навчання туристів засобам профілактики і захисту від травм та нещасних випадків, інструктаж із надання першої медичної допомоги, а також інформування про джерела небезпеки, які можуть бути зумовлені характером маршруту та поведінкою самих туристів;
- контроль за підготовкою туристів до подорожей, походів, змагань, інших туристичних заходів;
- надання оперативної допомоги туристам, що зазнають лиха, транспортування потерпілих;
- розробку та реалізацію спеціальних вимог безпеки під час організації та проведення походів з автомобільного, гірського, лижного, велосипедного, водного, мотоциклетного, пішохідного туризму та спелеотуризму.

Страхування в туризмі – це система відносин між страховою компанією і туристом по захисту його життя і здоров'я та майнових інтересів при настанні страхових випадків. Страхування здійснюється також туристичними підприємствами, які страхують свої фінансові ризики, майно, транспортні засоби. Ці види страхування в туризмі проводяться в тому ж порядку, що й страхування в інших галузях економіки.

Особливості ж страхування в туризмі в основному стосуються безпосередньо страхування туристів. В Україні застосовуються такі види страхування: майнове; медичне; від нещасного випадку; на випадок затримки транспорту; витрат, пов'язаних із неможливістю здійснити поїздку; асистанс; страхування відповідальності власника автотранспортних засобів та інші.

В Україні не існує окремого виду ліцензій на здійснення страхування туристів, як наприклад в Естонії та Польщі. Ліцензування страхової діяльності в нашій країні здійснюється на основі видів і форм страхування. Тобто, в рамках кожного виду страхування можуть виділятися його різновиди, які уточнюють об'єкт страхування (страхування від нещасних випадків, медичне страхування, страхування відповідальності перед третіми особами і т.д.).

Одним із напрямів удосконалення управління ризиками туристів у нашій країні є, на наш погляд, приведення класифікації страхування в Україні у відповідність до законодавства країн ЄС.

Крім того, туризм класифікується на багато різноманітних форм та видів. Зокрема, наприклад, за видами мотивації виділяють такі види подорожей з метою туризму:

- службову поїздку, тобто поїздку працівника за розпорядженням керівника підприємства, об'єднання, установи, організації на певний строк до іншого населеного пункту для виконання службового доручення поза місцем його постійної роботи;
- організований туризм – це подорожі туристів, організовані туристичним підприємством.;
- приватну поїздку.

Стаття 4 Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про туризм" за організаційними формами розрізняє міжнародний і внутрішній туризм. Міжнародний туризм – це туризм в іншу країну, тобто іноземний туризм. Він поділяється на виїзний і в'їзний. Виїзний туризм – це подорож осіб, що постійно проживають в Україні, в іншу країну. В'їзний туризм – це подорож в межах України осіб, що не проживають постійно в Україні. Внутрішній туризм – це поїздки відвідувачів-резидентів за межі свого звичайного середовища, але в межах своєї країни, іншими словами – це подорожі в межах України осіб, які постійно проживають в Україні. Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі, їх цілей, об'єктів, що відвідуються виділяють такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо.

Аналізуючи виділені в законі види туризму ми прийшли до висновку, що їх необхідно деталізувати. Зокрема, дитячий туризм може в свою чергу поділятися на: дитячий гірський туризм, дитячий культурно-пізнавальний туризм, дитячий лікувально-оздоровчий туризм і т. д. За таким самим принципом доцільно визначати види туризму для молоді, сімей, осіб похилого віку та для інвалідів. Кожен вид туризму має свої особливості та також і свої специфічні ризики, причому ризики суттєво залежить від вікової категорії туристів.

Відповідно кожен з представлених у законодавстві та запропонованих нами видів туризму має потребу в специфічному страховому покритті, що відрізняється лімітом відшкодування, переліком ризиків та обмеженнями страхового покриття. З нашої точки зору є необхідність розробки та регламентації для кожного виду туризму спеціального набору видів страхування, як базового. Подальші дослідження цих проблем, на нашу думку, будуть здійснюватися саме у цьому напрямку.

Література:

1. *Аберніхіна І.Г.* Система управління майновими ризиками підприємства як складова його економічної безпеки: монографія / *І.Г.Аберніхіна, Л.М.Савчук*. – Дніпропетровськ: Пороги, 2009. – 153с.
2. *Балабанов И. Т.* Страхование. Организация. Структура. Практика / *И.Т.Балабанов, А.И.Балабанова*. – СПб., 2002.
3. *Бердникова А. Н.* АО на рынке ценных бумаг / *А.Н. Бердникова* – М., 1997.
4. *Брегін Н. А.* Механізм оцінки й управління фінансовими ризиками підприємств / Н.*А.Брегін, І.Г.Брітченко.* – Донецьк : ДонДУЕТ ім. М.Туган-Барановського, 2004. – 172с.
5. *Бланк И. А.* Управление финансовыми рисками: Учебный курс / *И.А. Бланк*. – К.: Ника-Центр, 2006. – 448с.
6. *Воробьев С. Н.* Управление рисками в предпринимательстве / *С.Н.Воробьев, К.В. Балдин*. – М.: Дашков и Ко, 2005. – 770с.
7. *Гур'єв С.О.* Кризовий менеджмент та принципи управління ризиками в процесі ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій / *С.О.Гур'єв, А.В.Терент'єва, П.Б.Волянський*. – К., 2008. – 148с.
8. Драчева Е. Л. Экономика и организация туризма: международный туризм: учеб. Пособие. / *Е.Л.Драчева, Ю.В.Забаев, Д.К.Исмаев, И.А.Рябова*. – М.: Кнорус, 2007. – 565с.
9. *Клименюк М. М., Брижань І. А.* Управління ризиками в економіці: Навч. посіб. / *Микола Миколайович Клименюк* (ред.). – К., 2000. – 253с.
10. *Останкова Л. А.* Анализ, моделирование и управление экономическими рисками: учебно-метод. Пособие / *Л.А.Останкова, Н.Ю.Шевченко*.— Краматорск, 2007. — 120с.

Резюме:

Василий Брыч, Светлана Крамарчук. УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ.

Статья посвящена вопросам управления рисками в туристическом бизнесе. В ней исследованы и проанализированы существующие классификации риска и на этой основе предложена усовершенствованная классификация рисков в туристической сфере деятельности. Проанализированы и выбран адекватные методики управления этими рисками. Предложены пути совершенствования страхования в туристической отрасли путем детализации видов туризма и разработки для каждого вида туризма специального набора видов страхования, как базового.

Ключевые слова: риски, классификация, туризм, управление, страхование.

Summary:

Vasily Brych, Svitlana Kramarchuk. RISK MANAGEMENT IN TOURISM BUSINESS.

Article is devoted to risk management in the tourism business. It investigates and analyzes the existing classification of risk and on this basis improved risk classification in the tourism field. Analyzed and selected adequate methods of risk management. Ways to improve security in the tourism industry by detailing types of tourism development and tourism for each set of special types of insurance, as the base.

Key words: risk classification, tourism, management, insurance.

Надійшла 22.10.2010р.

УДК 388.48:330.332 Оксана ГОРОБЕЦЬ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНОЗЕМНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто організаційно-правові аспекти іноземного туризму в Україні та механізми регулювання міжнародної туристичної діяльності у сучасних умовах. Досліджено національні програми розвитку туризму та підтримки міжнародного туристичного співробітництва у країнах з усталеною туристичною практикою (Великобританії, Польщі та Єгипту). Проаналізовано необхідність удосконалення державної політики у галузі туризму та регулювання міжнародної туристичної діяльності.

Ключові слова: *туризм, Україна, туристична діяльність, державна політика.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Туристичний потенціал України, за умови його продуктивного використання та популяризації, має усі можливості, щоби суттєво покращати соціально-економічний стан населення держави і вивести нашу країну у світові лідери по туризму. Цілеспрямована і системна діяльність міжнародних організацій, державних відомств і приватних туристичних установ щодо розвитку міжнародного співробітництва в галузі туризму, є важливим чинником інтеграції національної економіки в світову і покращує імідж України і очах іноземців. Аналіз розвитку і становлення туристичної галузі як домінанти в економіці деяких країн, які за останні 10-15 років значно покращали свої економічні показники і до сьогодні залишаються основними реципієнтами (зокрема, Туреччина та Єгипет), обумовлює необхідність детального аналізу умов і чинників, які обумовили таку ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, туристична індустрія у багатьох країнах світу залишається важливим інструментом розвитку економіки і суспільства, загалом. Серед фундаментальних досліджень міжнародного туристичного ринку Н.В. Антонюк [5], Н.М. Ганич [5], В.Ф. Кифяк [4], М.П. Мальська [5], Л.Г. Нечипорук [6], Т.Ф. Панченко [7], Л.В. Сакун [8], Е.В. Слободенюк [9; 10], В.К. Федорченко [3] та інші.

Формулювання цілей статті. Основна **мета** дослідження – дослідити особливості організації та правового забезпечення в'їзного (іноземного) туризму в Україні а також міжнародно-правових форм регулювання і координації діяльності держав в області міжнародного туризму.

Згідно мети дослідження визначено **завдання:** проаналізувати національну програму підтримки та розвитку туризму в Україні та заходи щодо координації і регулювання іноземного туризму; визначити сутність організаційно-правових форм туризму та механізми регулювання міжнародної туристичної діяльності у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Сучасні реалії засвідчують, що останніми роками виняткового значення набули національні програми розвитку туризму та підтримки міжнародного туристичного співробітництва а також заходи щодо координації і регулювання міжнародної туристичної діяльності. Це питання є дуже актуальним. Намагання України зайняти чільне місце серед країн з розвиненою туристичною інфраструктурою обумовлює необхідність плідної співпраці з провідними туристичними країнами та удосконалення національних програм щодо підтримки та розвитку туризму і міжнародного туристичного співробітництва.

Однією з важливих міжнародно-правових форм регулювання і координації діяльності держав в області туризму залишається укладання міжнародних угод міжурядового та міжвідомчого характеру про співробітництво у галузі туризму. Особливе значення мають країни, які є перспективними для України в плані формування в'їзного туристичного ринку.

На сьогоднішній день плідно співпрацюють українсько-турецька туристична комісія, змішана українсько-польська комісія, міжвідомча українсько-болгарська робоча група, українсько-узбецька, українсько-грецька, українсько-російська та інші спільні комісії з питань туризму [10].

Традиційною стала для України участь у туристичних виставках світового і міжнародного значення, у міжнародних конференціях, асамблеях, зустрічах, форумах, конгресах і семінарах, які проводяться міжнародними організаціями по туризму і діяльність яких направлена на вироблення і впровадження умов і принципів співробітництва, правил здійснення міжнародної туристської діяльності, а також інформування, просування і реалізації на практиці ідей, концепцій та стратегій; членство України у Всесвітній туристичній організації – найголовнішою міжнародною міжурядовою організацією у галузі подорожей і туризму, виконавчим органом ООН, відповідальним за розробку та впровадження світової туристичної політики, безумовно покращало імідж нашої держави в очах світової спільноти і позитивно вплинуло на перспективи розвитку іноземного туризму, розширило ділові зв'язки між українськими та зарубіжними тур операторами.

Отже, вітчизняна туристична галузь є невід'ємною складовою світового туристичного процесу. Проте, незважаючи на суттєві позитивні зрушення у становленні і розвитку національного туристичного бізнесу, сучасні тенденції свідчать, що Україна знаходиться ще далеко від туристично-лідируючих держав і національним туроператорам без державної підтримки буде досить складно самотужки розбудовувати українську туристичну індустрію.

І хоча в українському законодавстві врегульовано і "захищено" усі туристичні складові (Конституція України, Закони України "Про туризм", "Про курорти", "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про природно-заповідний фонд України", постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження порядку створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів", "Про затвердження порядку створення і ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів", національні стандарти "Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги", "Послуги туристичні. Класифікація готелів" та інші) проте, на нашу думку, доцільно вивчити досвід становлення та розвитку туристичної галузі декількох держав, які на нашу думку суттєво різняться у методах і засобах реалізації своєї державної політики в галузі туризму, але кожна з них займає лідируюче становище на світовому туристичному ринку.

Насамперед, ми пропонуємо розглянути сучасний стан розвитку туристичного ринку Єгипту – країну, яку щорічно відвідує понад 1 млн. українців.

Потужне туристичне нормативно-правове законодавство та належна підтримка туризму з боку держави – лише так можна пояснити стрімкий, стабільний і результативний розвиток туризму у цій країні.

Держава бере на себе забезпечення туристичної галузі основною туристичною інфраструктурою, зокрема, на будівництво доріг, аеропортів та готельних комплексів. Державою не видаються кредити на діяльність туристичних фірм, але за її рахунок фінансується будівництво туристичних об'єктів. Реставрація та утримання історико-культурних пам'яток – теж здійснюється за державні кошти.

На відміну від українських реалій, у Єгипті здійснюється сприятлива політика щодо оподаткування. Терміном від 5 до 10 років від сплати податків звільняється новостворене туристичне підприємство та фірми, діяльність яких пов'язана із наданням транспортних послуг. Також звільняється від оподаткування імпорт транспортних засобів. З метою попередження "повітряних" туристичних компаній, мінімальний термін оренди приміщення становить 5 років, а вартість оренди – менше 100$. Мінімальна площа офісу – не менше 60 м^2. Якщо за 2 роки роботи підприємство не збільшить свій капітал у 2 рази – фірма позбавляється ліцензії.

Ставляться особливі вимоги до керівників туристичного підприємства: керівником може бути особа, яка має 20 років стажу. Місце роботи можна змінити лише через 2 роки (для всіх інших категорій працівників – 1 рік).

Як і в Україні, в Єгипті для туристів тут пропонуються усі найпоширеніші види відпочинку: розважальний, пізнавальний, екзотичний, екстремальний (пригодницький), підводний та лікувальний, проте якість надання послуг значно вища і дешевша від подібних послуг, які надаються в Україні.

В Єгипті не має дитячих таборів відпочинку – практикується сімейний туризм.

У разі закриття туристичного підприємства звільнених працівників обов'язково працевлаштовують, або ж протягом 2 років їм виплачується грошова допомога у розмірі 80 % від середньомісячної заробітної плати.

Державна політика в основному направлена на розвиток іноземного туризму. Співвідношення в'їзного і виїзного туризму – 5:1. Уряд зацікавлений у тому, щоби іноземні туристи чим більше залишали в країні валюти. Тому на державному рівні надається підтримка власникам магазинів,

сувенірних крамниць та закладів харчування, де отоварюються та харчуються туристи.

Державне стимулювання внутрішнього туризму відображено у співвідношенні до міжнародного – 9:1. Це означає, що держава зацікавлена у розвитку як міжнародного так і національного туризму. Прикладом може також слугувати ціна на туристичне обслуговування для громадян Єгипту, яка на 50% нижча, аніж для іноземних громадян.

Подібна практика національного чи регіонального ціноутворення по відношенню до місцевого населення і туристів практикується і у багатьох європейських країнах. Найчастіше така цінова диференціація здійснюється на транспортні послуги та послуги харчування.

Потужна нормативно-правова база, активне міжнародне співробітництво та участь у чисельних міжнародних та світових виставках та ярмарках значною мірою сприяють стабільному і прогресивному розвитку туризму в Єгипті. Іміджу країни сприяють також скасування туристичних віз та швидкість проходження митних та валютних формальностей, неоподаткований вивіз товарів, відсутність ліміту на ввіз валюти, толерантне та гостинне ставлення місцевого населення і працівників до іноземних туристів.

Цікавими прикладами успішного розвитку туристичної галузі є приклад Польщі – країни-сусіда України; країни активного туризму українців у Польщу, а поляків в Україну.

Проведені дослідження темпів розвитку економіки держав колишнього соцтабору вивело економіку Польщі на перше місце. "Польське чудо" – це свого роду симбіоз з визначальною туристичною складовою. Аналіз статистичних даних засвідчив, що на фоні радикальних політичних та соціально-економічних змін, туризм як галузь для економіки є визначальною. Держава за допомогою туризму та супутніх видів діяльності на тривалий період забезпечила розвиток місцевої економіки (створення робочих місць, розбудова туристичної інфраструктури, валютні надходження тощо).

Потужний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал країни активно залучений до туристичної діяльності, а європейського рівня сервіс, гостинність поляків і значно найнижчі серед європейських країн ціни на туристичні послуги пояснюють високі показники іноземного туризму в Польщі і по сьогодні.

Ще одним прикладом для наслідування є приклад Великобританії – країни-піонера туристичної діяльності. Незважаючи на понад столітню практику ведення туристичного бізнесу, держава і сьогодні займається маркетинговими дослідженням туристичного ринку і проводить активну інформаційно-рекламну діяльність. Національні туристичні організації виступають з ініціативами щодо розробки туристичного законодавства та підготовки кадрів для туризму, приймають участь у міжнародних туристичних виставках і салонах, займаються виданням рекламно-інформаційної продукції багатьма мовами.

Висновок. Сучасні реалії свідчать, що індустрія туризму стала тією галуззю економіки України, яка стабільно, без державних дотацій, з року в рік нарощує обсяги виробництва, однак гостро потребує державної підтримки. Участь і проведення в Україні міжнародних туристичних виставок і інших заходів є дуже важливою справою, однак малоефективною.

Беззаперечно, міжнародний туризм для України є одним із важливих джерел наповнення бюджету країни і засобом забезпечення зайнятості населення, а проведення міжнародного пісенного конкурсу "Євробачення", підготовка до майбутнього чемпіонату світу з футболу у 2012 році та інші міжнародні акції надали додаткового імпульсу розвитку туристичної інфраструктури та в деякій мірі зміцнили позитивний міжнародний імідж України, однак є дуже важливо враховувати досвід туристично-розвинених країн у проведенні масових презентацій та здійсненні активної інформаційно-рекламної діяльності за кордоном. Наприклад, Великобританія і Єгипет мають понад 70 представництв у різних кранах світу, які відповідають перед урядами своїх держав за успішне проведення інформаційно-маркетингових кампаній.

Вважаємо, що важливою передумовою подальшого розвитку туризму в Україні, відповідно до тенденцій світового туристичного ринку є продумана та ціленаправлена державна політика щодо іноземного туризму, впровадження міжнародних стандартів якості туристичного обслуговування, прогресивних технологій, передових систем і методів підготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів, використання можливостей світового інформаційного простору, обмін досвідом щодо державного регулювання та стимулювання розвитку туризму.

Варто було б детально вивчити досвід та механізми регулювання туристичної діяльності у з метою використання їх позитивного досвіду. Незважаючи на активну участь України в різного роду

міжнародних туристичних об'єднаннях, українські громадяни позбавлені права на вільні подорожі та свободу пересувань. Процедура ***оформлення і видачі туристичних віз громадянам України*** як у Посольстві Великобританії так і в Польському консульстві до сьогодні дискримінує права українських туристів і ***порушує основоположне право людини на вільну подорож і свободу пересувань, як зазначено у Загальній декларації прав людини****, та* ***Хартії туризму.***

З метою формування сприятливого туристичного клімату та міжнародного іміджу України цілком очевидним є потреба ретельного вивчення позитивного досвіду організації системи туристичного обслуговування та організаційно-правового забезпечення туристичної діяльності Єгипту – країни, яка на відміну від братньої Польщі і консервативної Великобританії не створює для українських туристів різного роду митно-візових бар'єрів. Розвиток індустрії туризму Єгипту також може стати для нашої держави позитивним прикладом у плані формування власного туристичного ринку, організаційно-правової підтримки та високого рівня туристичної рекламно-маркетингової діяльності за кордоном.

Література:

1. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 р. №325/95-ВР //Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1995. - №31. - ст.241.
2. Закон України "Про Курорти" від 5 жовтня 2000 року № 2026-III.
3. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. /укладачі *Смолій В.А, В.К.Федорченко, В.І. Цибух*. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2006. – 372 с.
4. *Кифяк В.Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні / *В.Ф.Кифяк*. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.
5. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник / *М.П.Мальська, Н.В.Антонюк, Н.М.Ганич.* – К.: Знання, 2008. – 661 с.
6. *Нечипорук Л.Г.* Росія: Деякі аспекти сучасного розвитку іноземного та зарубіжного туризму / *Л.Г.Нечипорук* / Проблеми міжнародного туризму: Збірник наукових статей. – К.: ТОВ «ЧАС ПІК», 1997. – С. 200-212
7. *Панченко Т.Ф.* Міжнародні контакти у контексті вирішення спільних проблем розвитку туризму / *Т.Ф.Панченко* / Проблеми міжнародного туризму: Збірник наукових статей. – К.: ТОВ «ЧАС ПІК», 1997. – С. 48-53
8. *Сакун Л.В.* Історичні корені та етапи розвитку туризму в Західній Європі. / *Л.В.Сакун* / Проблеми міжнародного туризму: Збірник наукових статей. – К.: ТОВ «ЧАС ПІК», 1997. - С. -83-89.
9. *Слободенюк Е.В.* Туристичний ринок Єгипту: Сучасний стан і тенденції розвитку / *Е.В.Слободенюк.* / Проблеми міжнародного туризму: Збірник наукових статей. – К.: ТОВ «ЧАС ПІК», 1997. - С. 217-226.
10. *Слободенюк. Е.В.* Пріоритети розвитку міжнародних відносин України у сфері туризму на сучасному етапі. *Е.В.Слободе*нюк /Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 3. – К. ЧП Єльченко, 2000. – С. 5-21
11. http://www.tour.com.ua
12. http://www.tourism.gov.ua/

Резюме:

Оксана Горобец. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИНОСТРАННОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ.

В статье рассмотрены организационно-правовые аспекты иностранного туризма в Украине и механизмы регулирования международной туристической деятельности в современных условиях. Исследованы национальные программы развития туризма и поддержания международного туристического сотрудничества в странах с устоявшейся туристической практикой (Великобритании, Польши и Египта). Проанализирована необходимость совершенствования государственной политики в области туризма и регулирования международной туристической деятельности.

Ключевые слова: туризм, Украины, туристическая деятельность, государственная политика.

Summary:

Oksana Horobets. THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF TOURISM IN UKRAINE.

This article describes the organizational and legal aspects of tourism in Ukraine and mechanisms of regulation of tourist activity in modern conditions. Research of the National Program of Tourism Development and support of the international tourist cooperation in countries with established travel practice (UK, Poland and Egypt). Analyzed the necessity of improving public policy in tourism and regulation of tourist activity.

Keywords: tourism, Ukraine, tourism activities, public policy.

Надійшла 13.10.2010р.

УДК 330.341:711.455 (477.84)
Лілія КОНДРАЦЬКА

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті відображені ключові проблеми побудови туристичних кластерів. Розкривається зміст багатофункціональних курортно-рекреаційних зон, що мають розгалужену мережу підрозділів. Наведено приклади та результати дослідження нових форм і методів туристично-рекреаційного обслуговування.

Ключові слова: *туристичні кластери, курортно-рекреаційна зона, міжнародний туризм, туристичний комплекс, менеджмент туристичної діяльності, ефективність туризму.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний стан та інтенсивність розвитку світового ринкового середовища, глобалізація економічних процесів та інтернаціоналізація ринків, активізація бізнесу, розмивання географічних і економічних меж є базовими напрямками, відповідно до яких відбувається переорієнтація основних концепцій управління як національним господарством в цілому, так і окремими сферами та галузями. За цих умов доцільним є формування нового підходу до управління, що повинен одночасно поєднувати встановлені завдання та методи їх реалізації в процесі здійснення планування, координації, регулювання і контролю. Основою даного підходу є процес налагодження партнерських відносин, що дозволяють компаніям уникати антагонізму в діяльності на спільному ринку, встановлюючи зв'язки із зацікавленими сторонами, переслідуючи спільні цілі, здійснювати перехід від конфронтації до консолідації.

Активні дії, спрямовані на оптимізацію процесів управління, повинні впроваджуватися у сфері туризму, що динамічно розвивається, орієнтуючись на постійні зміни потреб споживачів, структуру їх цінностей і вимог до якості послуг. Особливостями туризму є тісний взаємозв'язок та інтегрованість з іншими сферами економіки, а також високий рівень взаємозалежності всіх учасників ринку, що спільно створюють кінцевий продукт. Саме тому, досить актуальною є розробка основних напрямків планування і регулювання партнерських відносин, що вдосконалюють процеси використання, зберігання і відновлення потенціалу сфери туризму, її розвитку, базуючись на узгодженні інтересів і можливостей основних учасників ринку в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасних концепцій управління, заснованих на налагодженні взаємовідносин між різними суб'єктами, належать закордонним і вітчизняним науковцям, які розробляли наступні підходи: маркетинг партнерських відносин – Я. Гордон, В. Бєляєв; маркетинг взаємовідносин – Ф. Котлер, Х. Криль, М. Ваш, Ж.-Ж. Ламбен, С. Андрєєв, Л. Балабанова, Т. Примак, О. Юлдашева; маркетинг взаємодії – Г. Бикова, Л. Семеркова, О. Вотченнікова; співробітництво та ділове партнерство – М. Білоконь, Є. Краснікова, І. Носкова, Н. Струк; network-маркетинг – О. Третьяк. Більшість підходів орієнтована на впровадження і використання їх в промисловості та сфері торгівлі. Розробки спеціалістів в сфері туризму (В. Бирковича, А. Гайдук, Н. Жукової, Д. Ісмаєва, В. Квартальнова, О. Любіцевої, М. Мальської, Т. Ткаченко, А. Саака, С. Цьохли, Л. Шульгіної) вирішують проблеми управління конкуренто-спроможністю та якістю туристичних послуг і продуктів, планування, організації, контролю і регулювання туристичної діяльності як основних передумов повного задоволення потреб споживачів.

Формулювання цілей статті. Головна мета статті полягає у аналізі способів перетворення Тернопільського регіону на міжнародний туристичний центр, забезпечення комфортних умов перебування вітчизняних та іноземних туристів, створення конкурентоспроможної стійкої туристичної галузі як однієї з провідних в економіці та соціальній сфері.

Виклад основного матеріалу. Зростання питомої ваги так званого третинного сектора або сфери послуг у структурі світової зовнішньої торгівлі є закономірним наслідком структурних змін у світовій економіці, процесу переходу від індустріального до постіндустріального суспільства. Поряд із збільшенням обсягів торгівлі такими товарами згаданої сфери, як фінансово-банківські послуги, інформаційні, інжинірингові, зростають також і обсяги торгівлі туристичними послугами як на глобальному, так і на двосторонньому рівні. Також у процесах сучасного розвитку світогосподарських зв'язків міжнародний туризм виконує важливі економічні, суспільно-політичні і культурні функції. Швидкий ріст міжнародного туризму, що призвів до появи нової галузі національних господарств, є однією з характерних рис початку XXI в. В сучасних умовах, коли в Україні після проголошення незалежності відбуваються докорінні реформи і трансформації, набула актуальності проблема нової концепції розвитку Тернопільщини. Особливого значення останнім

часом набувають питання управління даним регіоном, в якому виконуються загальнодержавні та самоврядні функції і формується реальна регіональна політика [7, с.16-22].

Рекреація як специфічна сфера економіки, що тісно пов'язана із суміжними та обслуговуючими її галузями, справляє безпосередній мультиплікуючий вплив на соціально-економічний розвиток регіону, забезпечує досягнення економічного, соціального та екологічного ефекту, виступає фактором оптимізації структури регіональних господарських комплексів. Високий рівень її локалізованості детермінує необхідність вивчення відповідних територіально-господарських форм організації рекреації в регіоні – рекреаційних зон різних ієрархічних рівнів. Необхідність вивчення регіональних особливостей (функціонування рекреаційних зон) з метою розробки адекватних сучасним економічним умовам механізмів регулювання їх розвитку, особливо в умовах регіоналізації управління економікою.

Особливістю стратегічного планування економічного розвитку Тернопільщини є використання маркетингу регіону, який передбачає, як зробити регіон найбільш привабливим для життєдіяльності, виробництва та інвесторів, і засоби реалізації цієї привабливості, забезпечуючи тим самим приплив інвестицій і економічне зростання. Серед факторів маркетингу регіону важливу роль відіграє розвиток інноваційних підприємств тощо.

Для цього регіональним органам влади в умовах обмеженості фінансових ресурсів необхідно зосередити увагу на розв’язанні наступних стратегічних завдань: забезпеченні середньострокового та довгострокового фінансово-бюджетного планування, розширенні бази оподаткування та забезпеченні збалансованості коштів Державного бюджету України і місцевих бюджетів; підвищенні ефективності використання бюджетних коштів; залученні вітчизняних та іноземних інвесторів до розширеного відтворення економічного потенціалу (див.рис.1).

Особливо слід наголосити на тому, що на етапі трансформації економічного розвитку Тернопільщини інвестиційний комплекс є визначальним фактором рейтингової динаміки його конкурентоспроможності. Тому оцінка інвестиційної привабливості та потреб регіону має відігравати значну роль у виробленні стратегій розвитку. Планувати розвиток інвестиційного потенціалу регіону можна, розглядаючи його в таких площинах: по-перше, як функціонування галузей, які створюють інвестиційні ресурси, тобто засоби виробництва; по-друге, як інвестиційний процес, інвестиційну діяльність, потоки матеріальних, фінансових та інвестиційних ресурсів у галузі економіки; по-третє, як інвестиційне середовище, що є комплексом загальних умов інвестування.

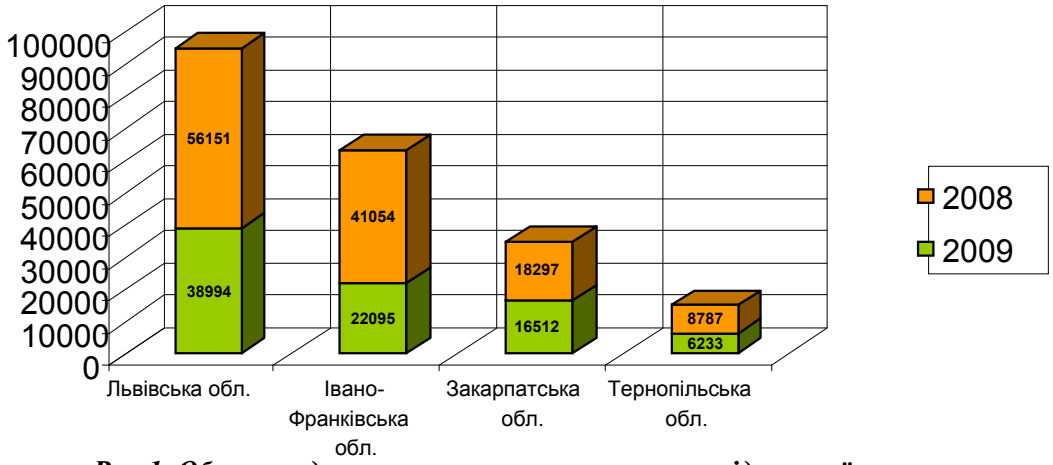

Рис.1. Обсяги наданих туристичних послуг у західноукраїнських областях у 2008-2009 рр. (тис. грн.).

Виходячи з вищезазначеного, розглянемо вигідне географічне положення, сприятливі природні умови, багате історичне минуле Тернопільської області яка має відчутні конкурентні переваги розвитку багатопрофільного літнього та зимового гірсько-спортивного туризму, масового пізнавально-оздоровчого відпочинку. Відповідно, одним з пріоритетних напрямків використання - є подальший розвиток зовнішньоекономічної діяльності у галузях міжнародного рекреаційного туризму. Характер природних умов суттєво впливає на формування і розвиток рекреаційних комплексів, бо природні ресурси відіграють важливу роль у виборі відпочиваючими району подорожі та відпочинку. Рекреанти враховують особливості ландшафту, клімату, різноманітність рослинного і

тваринного світу, природні можливості для занять спортом тощо.

Міжнародний досвід та наявний туристичний потенціал Тернопільської області свідчить про те, що його туристична пропозиція правильно зорієнтована саме на розвиток рекреаційного, сільського, зеленого, фермерського, гірського, культурно-пізнавального та спеціалізованих видів туризму. Тернопільська область знаходиться в західній частині України, межує з Рівненською, Чернівецькою, Львівською, Івано-Франківською, Хмельницькою областями. Зростання кількості туристів, що прибувають з метою культурно-пізнавального та спеціалізованих видів туризму та подорожі, незалежно від місця відправлення, сприяє розвитку економічних зв'язків, що позитивно відобразиться на стані регіональної економіки (див. рис. 2).

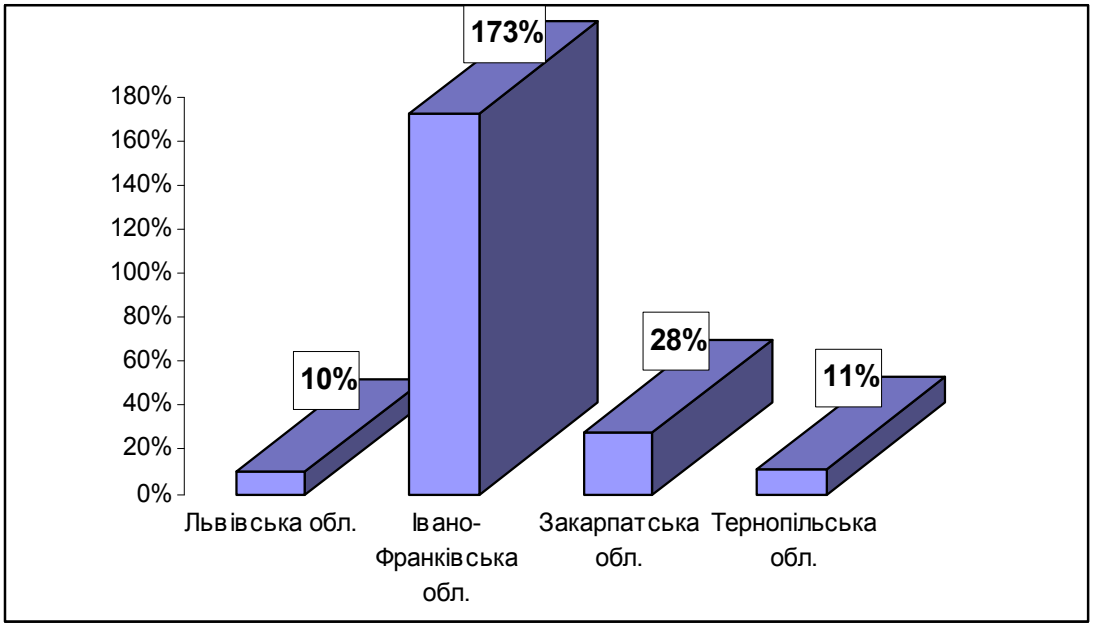

Рис. 2. Зростання обсягів обслугованих туристів у 2008 р.

Тернопільська область відрізняється від інших областей своїм вигідним транспортно-географічним положенням. Через її територію пролягають дванадцять залізничних шляхів, які з'єднують Україну з п'ятьма сусідніми державами. Досліджувана область має велику кількість різноманітних природних і культурних туристичних ресурсів. В той же час, для перетворення Тернопільщини на центр рекреаційного та ділового туризму, необхідно вирішити цілий ряд завдань, по-перше, пов'язаних зі зміною співвідношення ціна-якість у бік зменшення вартісної складової, а по-друге, – з вирішенням питань безпеки туристів. Головною стратегічною метою діяльності регіональних влад має стати перетворення Тернопільської області на міжнародний туристичний центр, забезпечення комфортних умов перебування вітчизняних та іноземних туристів, створення конкурентоспроможної стійкої туристичної галузі як однієї з провідних в економіці та соціальній сфері. Для цього необхідно постійно виконувати комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи туристичної галузі області, поліпшення сервісного обслуговування туристів [6].

Стосовно сфери туризму нами був конкретизований і розширений набір функцій і методів реалізації державної політики регулювання розвитку туризму (див. табл. 1).

Просування туристичного продукту Тернопільщини як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках туристичних послуг неможливе без належного інформаційно-рекламного забезпечення. Це дуже ефективна складова системи маркетингових комунікацій і потребує вона значних витрат. Впровадження нових інформаційно-рекламних технологій в туристичну сферу – необхідна передумова не тільки її розвитку, а й нормального існування. При цьому важливим є об'єктивність інформації, легкість доступу і оперативність її отримання, повнота, наочність, можливість інтерактивного оформлення замовлень і оплати послуг. Реклама повинна відповідати вимогам туристичного бізнесу, а також індивідуальним потребам туристів та екскурсантів.

На основі проведеного аналізу ми визначили наступні основні пріоритети подальшого розвитку туризму в Тернопільській області:

- розвиток соціально-орієнтованих форм і видів туризму для населення та гостей Тернопільщини;

- забезпечення комфортних умов перебування туристів;
- забезпечення умов для зростання доходів та надходжень від туристичної діяльності до бюджету області;
- розвиток та удосконалення інформаційних технологій у туризмі;
- залучення інвестицій в індустрію туризму і відповідне створення нових робочих місць та ін.

Таблиця 1.

Функції і методи державного регулювання туризму

№ п/п	Функції	Методи
1	Загальна організація і правова регламентація туристської діяльності	- введення єдиних понять, визначень; - процедура укладення операцій, договорів - отримання віз; - порядок проходження кордону і провезення товару.
2	Планування розвитку туризму	- розробка загальних стратегій і концепцій розвитку туризму; - регулювання просторового розміщення об'єктів туризму; - планування розвитку інфраструктури;
3	Регулювання окремих видів діяльності	- ліцензування; - стандартизація; - сертифікація.
4	Забезпечення безпеки туризму	- ліцензування; - стандартизація; - сертифікація; - видання пам'яток туриста; - страхування.
5	Кадрове забезпечення туризму	- створення стандартних державних програм для системи безперервної підготовки кадрів для сфери туризму; - сприяння організації підвищення кваліфікації працівників турпідприємств.
6	Забезпечення наукових досліджень туристського ринку	- маркетингові дослідження на турринку; - створення національних центрів вивчення туризму; - інформаційне забезпечення тур підприємств.
7	Підтримка зовнішньоекономічної діяльності турфірм	- створення представництв і філіалів за кордоном; - укладення міжнародних договорів; - участь у вирішенні конфліктів, реклама національних турпродуктів.
8	Забезпечення охорони навколишнього середовища і історичних пам'ятників	- створення правил, законів, умов економічного стимулювання щодо охорони і відновлення природних ресурсів, реставрації історичних пам'ятників; - розподіл туристської ренти; - фінансування закладів культури;
9	Створення сприятливого іміджу країни, регіону	- маркетинг; - реклама, інформаційно-аналітична пропаганда (видання карт, відеофільмів і т.д.); - оподаткування; - інвестування.
10	Контроль і нагляд	- поточний контроль; - аудит; - моніторинг міжнародної конкурентоспроможності національних турпродуктів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На сьогодні привабливими для інвестування є проекти, пропозиції щодо будівництва туристичних і спортивних гірськолижних трас, канатних доріг, спортивно-оздоровчих комплексів. Основними природними об'єктами екскурсійного туризму є Товтровий кряж, Кременецькі гори, Дністровський каньйон, карстові печери. До послуг туристів - ряд пансіонатів, турбаз, будинків відпочинку. Розвиток туристичного бізнесу в області прямо пов'язаний із значними запаси мінеральних лікувальних вод.

Постійний ріст попиту на туристські ресурси визначив необхідність розробки проекту створення на території області зон пріоритетного розвитку туризму, відпочинку й розваг із залученням державних коштів у розвиток інженерної, технічної інфраструктури, а часток інвестицій – уже безпосередньо в будівництво. Туристські зони можуть стати структурною основою територіальної організації туристсько-рекреаційної галузі. Присвоєння зонам статусу територій з особливим режимом використання дозволить значно підвищити ефективність процесу узгодження

інтересів різних територіальних (районних) управлінь; уникнути нераціональних витрат і дублювання; сформувати сприятливі умови для залучення інвестицій; забезпечити комплексне рішення проблем, пов'язаних з розробкою й реалізацією туристських продуктів, пакетів, програм не тільки місцевого, але й регіонального й міжнародного рівня; значно підвищити рівень якості управління, регулювання й координації в ході реалізації різних програм соціально-економічного розвитку. [3].

Туристична політика Тернопільської області може сприяти розвитку, ефективному сталому використанню, постійному вдосконаленню і відновленню чинників виробництва туристичних послуг з наступних напрямів:

- оптимальне використання природних переваг географічного положення, розвитку системи комунікацій і, перш за все, облаштування транс'європейських комунікаційних коридорів і прикордонних переходів;
- охорона і відновлення національної природної і історико-культурної спадщини шляхом вдосконалення нормативно-правової бази, законодавчого виділення статусу рекреаційно-туристичних територій і розширення їх фонду, дотримання науково-обґрунтованих норм місткості рекреаційно-туристичних територій, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій в реконструкцію і впорядкування туристичних об'єктів, збільшення туристичної привабливості національних природних і культурних визначних пам'яток за рахунок цілеспрямованої пропаганди і використання "інформаційно-міфологічних" ресурсів туризму;
- вдосконалення загальногосподарської і спеціалізованої інфраструктури з використанням розділення сфер додатку капіталу, що склалося в світовій практиці, між державним (макроінфраструктура туризму – транспортні комунікації, інженерно-технічна інфраструктура, зв'язок, впорядкування території та ін.) і приватним (мікроінфраструктура туризму – малі і середні підприємства туристичного обслуговування із швидким оборотом капіталу) секторами;
- створення сприятливого інвестиційного клімату на макрорівні (привабливі і передбачувані умови економічної діяльності в країні в цілому) і мікрорівні (податкові, митні і інші пільги для підприємств, що спеціалізуються на в'їзному і внутрішньому туризмі) в цілях припливу вітчизняного і іноземного капіталу, безпосередня участь і підтримка держави в здійсненні великих інвестиційних проектів;
- вдосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації туристичних кадрів з урахуванням реально існуючої і перспективної потреби національного туристичного комплексу у фахівцях різного профілю;
- створення інформаційно-аналітичної бази, що включає матеріали нормативно-правового, статистичного, програмного, наукового, навчально-методичного, рекламно-інформаційного, комерційного характеру; формування відповідної організаційної інфраструктури шляхом створення Регіонального центру маркетингових досліджень в туризмі, мережі туристично-інформаційних центрів в основних туристичних місцевостях області і в іноземних державах, що генерують найбільші туристичні потоки до Тернопільщини, а також активного використання ресурсів глобальної мережі Internet.
- вдосконалення системи статистичного обліку в туризмі в цілях розширення інформаційної бази для наукового аналізу і вироблення ефективних управлінських рішень, приведення вітчизняного статистичного апарату у відповідність із загальноприйнятими міжнародними стандартами і рекомендаціями);
- організація наукових досліджень у сфері туризму шляхом часткового бюджетного фінансування найбільш значущих дослідних туристичних проектів, сприяння інтеграції національних дослідницьких структур у міжнародні програми, проведенню науково-практичних конференцій і семінарів, створенню наукового періодичного видання з туристичної проблематики;
- сприяння розвитку інноваційного процесу, стимулювання впровадження інновацій в технологічні процеси створення і просування туристичного продукту. Необхідне також застосування інноваційних підходів до музеїфікації і екскурсійного використання природних і культурних територій та об'єктів, що охороняються. Важливими напрямами інноваційної діяльності є впровадження технологічних інновацій з використанням науково-технічних досягнень (комунікації, комп'ютерні системи, Internet) і врахуванням сучасних вимог екологізації виробництва, нововведення організаційного і управлінського характеру (залучення місцевих

жителів до процесу туристичного обслуговування тощо) [6].

Виходячи із потенційних можливостей туристичної галузі у формуванні національного доходу та досвіду економічно розвинених країн, у цій сфері можна визначити основні напрями розвитку області та необхідної інфраструктури, розширення спектру туристичних послуг та суттєвого підвищення їх якості. В цьому відношенні вагоме значення має розширення співпраці України з Європейським Союзом в сфері туризму. Заслуговує на увагу європейський досвід щодо проведення туристичних виставок і ярмарків, зокрема, організації різноманітних супровідних заходів: науково-практичних семінарів з актуальних питань розвитку світового та національного туризму, фольклорних шоу, презентацій країн, новітніх технологій, залучення до участі музеїв тощо. Міжнародні рекламно-інформаційні заходи (виставки, ярмарки, салони, біржі) є дієвим засобом просування національного туристичного продукту на міжнародному ринку, встановлення прямих контактів між туристичними компаніями та фірмами, збільшення обсягів продажу туристичних послуг, валютних надходжень до бюджету області.

Тому можна стверджувати, що найважливішим і складним, є питання про реальні передумови реалізації потенціалу міжнародного рекреаційного туризму Тернопільщини як фактору формування інвестиційно-інноваційної моделі. Суто економічні передумови такого розвитку визначаються трьома основними показниками:

- наявністю реального капіталу в широкому значенні;
- кількістю зайнятих у виробництві;
- характером їхньої продуктивності, інституціональними можливостями. [2, с.122-129].

Аналіз світового досвіду надає підстави стверджувати, що не існує єдиного підходу за якого повинна будуватись дієва регіональної політика вітчизняних рекреаційно-туристичних зон в умовах трансформації економіки. Кожна країна самостійно визначає, яким чином найефективніше підійти до підготовки та імплементації власної національної стратегії розвитку, беручи до уваги політичні, історичні, культурні, екологічні обставини.

Література:

1. *Гончарук П.А.* Організаційно-економічний механізм використання курортно-рекреаційних територій / *А.П.Гончарук, П.В.Гудзь* // Матер. III междунар. науч.- практ. конф. “Город, регион, государство: проблемы распределения полномочий”. - Донецк: ИЭПИ НАН Украины, ООО “Юго-Восток, ЛТД”.– 2003. – С. 45 – 53.
2. *Казачковская Г.В.* К вопросу о формировании понятия “городское рекреационно-курортное и туристическое хозяйство” / *Г.В.Казачковская* // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. – Донецк: ИЭП НАН Украины. – 2002. – Т.2. – С. 122 – 129.
3. *Котлер Ф.* Маркетинг. Гостеприимство. Туризм. / [*Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз*] – М.: ЮНИТИ, 2002. – 1063 с.
4. *Лук'яненко Д.Г.* Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. Розд. 2.7. / [*Д.Г. Лук'яненко, І.М. Школа, М.І. Маниліч]* // Регіон в системі пріоритетів економічного розвитку. - Київ, 2001. – С. 307 – 316.
5. *Перепилицина О.* Екологічний менеджмент рекреаційної діяльності на території національних парків / *О. Перепилицина* // Вісник КНТЕУ – №6. – К.: КНТЕУ, 2004. – С. 16 – 19.
6. Статистичний щорічник України за 2008-2009 рік /Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво “Консультант”, 2009. – 567 с.
7. Ткаченко Т. Стратегії розвитку підприємств туризму в Україні / Т. Ткаченко // Вісник КНТЕУ – №5. – К.: КНТЕУ, 2005. – С. 16 – 22.

Резюме:

Лилия Кондрацкая. ОРГАНИЗАЦИОННО-ЕКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Раскрыты ключевые проблемы формирования туристических кластеров; содержание многофункциональных курортно-рекреационных зон, имеющих многокомпонентную структуру, а также представлено примеры и результаты исследований новых форм и методов туристско-рекреационного обслуживания.

Ключевые слова: туристические кластеры, курортно-рекреационная зона, международный туризм, туристический комплекс, менеджмент туристической деятельности, эффективность туризма.

Summary:

Liliya Kondratska. ORGANIZATIONALLY ECONOMIC MECHANISM USE OF REKREATION TERNOPIL' AREA.

Executive summary: the key problems of construction tourist clusters are represented. Maintenance of multifunction recreation areas which have the ramified network of subsections opens up. Examples and results research of new forms and methods of tourist recreation service are resulted.

Keywords: tourist clusters, recreation area, international tourism, tourist complex, management of tourist activity, efficiency of tourism.

Надійшла 14.10.2010р.

УДК 383.483.12.728.81(075.8) Наталія АНІПКО

СУЧАСНИЙ СТАН РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ЗАМКІВ ТА ФОРТЕЦЬ КАРПАТО-ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі рекреаційно-туристичного використання середньовічних замків та фортець Карпато-Подільського регіону України. На основі аналізу їх сучасного використання були виділені чотири групи, куди увійшли однорідні за цим показником пам'ятки середньовічної оборонної архітектури – замки та фортеці або їх руїни.

Ключові слова: *рекреаційно-туристичне використання,середньовічні замки та фортеці, руїни замків та фортець, замки-палаци.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Середньовічна оборонна архітектура України сьогодні є однією з найменш прилаштованих для потреб туристичного бізнесу в Європі. Ті незначні кроки, що сьогодні здійснюються в цьому напрямі, не дозволяють у недалекому майбутньому сподіватись на суттєве покращення ситуації.

Більшість середньовічних замків і фортець України або їх руїн та залишків зосереджені на території Карпато-Подільського регіону. Всього таких пам'яток у регіоні налічується 87. Стан багатьох з них – критичний. Пам'ятки не охороняються, а відсутність ремонтно-реставраційних робіт тощо прискорюють їх подальше руйнування. Це зумовлює низький рівень туристичної привабливості багатьох оборонних пам'яток середньовіччя в регіоні.

У статті наведені результати дослідження сучасного стану рекреаційно-туристичного використання середньовічних замків та фортець Карпато-Подільського регіону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасного використання середньовічних замків та фортець України був зроблений О.В. Жуковою у 2007 році [1]. Проте, цей аналіз враховує тільки використання приміщень вцілілих пам'яток. Тому в ньому не були враховані заходи, які відбуваються на територіях замків та фортець, зокрема анімаційні (фестивалі середньовічної та сучасної культури, рицарські турніри тощо). В інших більш ранніх публікаціях запропоновано всі оборонні споруди України поділити на чотири класи в залежності від ступеня їх збереженості та відповідно можливостей туристично-краєзнавчого використання [3]. Запропонований О.В. Лесиком підхід та класифікація пам'яток оборонної архітектури були доповнені [5] та використані у подальших дослідженнях [4].

Формулювання цілей статті. Завданнями дослідження було: *1) провести аналіз сучасного стану рекреаційно-туристичного використання середньовічних замків і фортець Карпато-Подільського регіону України, їх руїн та залишків; 2) згрупувати всі пам'ятки регіону в однорідні групи за станом рекреаційно-туристичного використання.*

Виклад основного матеріалу. З семи областей Карпато-Подільського регіону за кількістю середньовічних замків та фортець або їх руїн і залишків, а також замків перебудованих у палаци чи палаців збудованих на місцях замків, на першому місті *Тернопільська область* (32 пам'ятки), далі йдуть *Львівська* (15), *Хмельницька* (13), *Закарпатська* (10), *Вінницька* (9), *Івано-Франківська* (7) та *Чернівецька* (1).

Проведення аналізу показало суттєві відміни у стані сучасного рекреаційно-туристичного використання середньовічних замків та фортець регіону дослідження. За результатами аналізу всі об'єкти дослідження були поділені на чотири групи. При поділі на групи в першу чергу враховувалось: *1) сучасний стан рекреаційно-туристичного використання та збереження пам'ятки; 2) історико-культурне значення (цінність) пам'ятки; 3) проведення або відсутність ремонтно-реставраційних робіт, впорядкування території пам'ятки.* Також при поділі на групи було враховано чи був перебудований замок у палац або споруджений на місці замку.

Перша група складається з двох підгруп. *До першої* увійшли середньовічні замки та фортеці, які відносно добре збереглись, частково реставровані або відновлені, а їх приміщення сьогодні використовуються під музеї чи окремі експозиції (в усіх пам'ятках групи), заклади харчування (*Олеський, Мукачівський та Ужгородський замки, Кам'янець-Подільська та Хотинська фортеці*) тощо. Вони також є місцем проведення конференцій, семінарів (*Олеський замок*), фестивалів середньовічної та сучасної культури, днів міста та інших заходів для туристів (*фортеці в Хотині, Меджибожі, Кам'янець-Подільському, замки в Мукачевому, Ужгороді, Збаражі та Олеську*) тощо.

Замки Львівської області є філіями Львівської галереї мистецтв [6]. У Карпато-Подільському регіоні до цієї підгрупи відносяться дев'ять пам'яток (табл. 1), сім із них входять до складу історико-культурних заповідників.

Таблиця 1

Рекреаційно-туристичне використання збережених середньовічних замків та фортець Карпато-Подільського регіону України

№	Місцезнаходження пам'ятки та час її створення	Сучасне та заплановане використання приміщень і території пам'ятки
Збережені середньовічні замки або фортеці, використовуються з метою рекреації та туризму		
Львівська область		
1	Жовківський р-н, смт. Жовква - комплекс споруд замку Жолкевських 1594 –1606 рр.	Культосвітні установи: історико-художній музей, філія Львівської галереї мистецтв, пам'ятка є складовою частиною Державного історико-архітектурного заповідника м. Жовкви. Замок є місцем проведення анімаційних заходів. Знаходиться в стадії реставрації. У майбутньому частину приміщень замку планується використати під готель.
2	Золочівський р-н, м. Золочів - комплекс споруд замку 1634 – 1686 рр.	Культосвітні установи: музей-заповідник "Золочівський замок", виставкові зали, філія Львівської галереї мистецтв. Замок є місцем проведення анімаційних заходів, виставок, симпозіумів тощо. Заклади харчування: обідній зал. На території пам'ятки відбувається реалізація сувенірів і різноманітної друкованої продукції про історію Золочева та Золочівського замку.
3	Бродівський р-н, смт. Олесько - замок Даниловічів XIV – XVII ст.	Культосвітні установи: Державний музей-заповідник "Олеський замок", філія Львівської галереї мистецтв. Заклади харчування: ресторан "Гридниця". Замок є місцем проведення конференцій, семінарів та фестивалів. На території пам'ятки відбувається реалізація сувенірів і різноманітної друкованої продукції про історію Олеська, Олеського замку та інших замків Західного регіону України.
Закарпатська область		
4	Мукачівський р-н, м. Мукачеве - замок "Паланок" XIV – XVIII ст.	Культосвітні установи: історичний музей, картинна галерея, художній салон, виставка "Дерев'яні церкви Закарпаття". Заклади харчування: кав'ярні. Замок є місцем проведення анімаційних заходів. На території пам'ятки відбувається реалізація сувенірів і різноманітної друкованої продукції про історію м. Мукачеве та Мукачівського замку.
5	Ужгородський р-н, м. Ужгород – замок X-XVI ст.	Культосвітні установи: Закарпатський краєзнавчий музей Заклади харчування: дегустаційний зал. Замок є місцем проведення анімаційних заходів. На території пам'ятки відбувається реалізація сувенірів і різноманітної друкованої продукції про історію Ужгорода та Ужгородського замку.
Чернівецька область		
6	Хотинський р-н, м. Хотин - комплекс споруд фортеці XI – XVII ст.	Культосвітні установи: Державний історико-архітектурний заповідник "Хотинська фортеця". Заклади харчування: кав'ярня. На території заповідника є діюча православна церква XIX ст. Фортеця є місцем проведення анімаційних заходів, тематичних виставок. На території пам'ятки відбувається реалізація сувенірів і різноманітної друкованої продукції про історію Хотина та Хотинської фортеці.
Тернопільська область		
7	Збаразький р-н, м. Збараж – замок 1631 р.	Культосвітні установи: складова частина *Національного заповідника "Замки Тернопілля",* музей трипільської культури, етнографії, скульптури, зброї. Замок є місцем проведення анімаційних заходів. На території пам'ятки відбувається реалізація сувенірів і різноманітної друкованої продукції про історію Збаража та Збаразького замку.
Хмельницька область		
8	Кам'янець-Подільський р-н, м. Кам'янець-Подільський - комплекс Старого замку X – XVIII ст.	Культосвітні установи: Історико-краєзнавчий музей, складова частина заповідника „Кам'янець". Заклади харчування: кав'ярня. Фортеця є місцем проведення анімаційних, святкових та культурно-освітніх заходів, тематичних виставок. На території пам'ятки відбувається реалізація сувенірів і різноманітної друкованої продукції про історію Кам'янець-Подільського та його фортецю.
9	Летичівський р-н, м. Меджибіж - комплекс споруд замку-фортеці	Культосвітні установи: Історичний музей, музей жертв голодомору, складова частина Державного історико-культурного заповідника „Меджибіж".

	XII, XIV – XVI ст.	Фортеця є місцем проведення анімаційних, святкових та культурно-освітніх заходів.
Збережені середньовічні замки або фортеці, не використовуються з метою рекреації та туризму		
Закарпатська область		
1	Мукачівський р-н, смт. Чинадійово - замок Сент-Міклош XVII ст.	Замок знаходиться в оренді, реставрується.
Львівська область		
2	Перемишлянський р-н, с. Свірж – замок кінця XV ст.	Замок є місцем проведення мистецьких заходів. Пам'ятка реставрується. Замкове приміщення планується використовувати як Будинок творчості для українських архітекторів. Навколо замку зберігся парк.
Тернопільська область		
3	Тернопільський р-н, м. Тернопіль - старий замок с. XVI - п. XIX ст.	У приміщенні замку розміщена спортивна школа. Пам'ятка потребує ремонтно-реставраційних робіт. Планується розмістити музей історії м. Тернопіль.

До заповідників, створених на основі одного видатного ансамблю або комплексу пам'яток (у даному випадку замок або фортеця) належать:

1. *Музей-заповідник "Золочівський замок" (1986 р.);*
2. *Державний музей-заповідник "Олеський замок" (створений у 1989 р.);*
3. *Державний історико-архітектурний заповідник "Хотинська фортеця" (2000 р.).*

До заповідників-міст, створених на основі всього історичного центру міста включно з середньовічним замком або фортецею, в досліджуваному регіоні належать:

1. *Національний історико-архітектурний заповідник "Кам'янець" (1977 р.);*
2. *Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовква (1994 р.);*
3. *Державний історико-архітектурний заповідник у м. Збараж (1994 р.), з 2005 року перейменовано в Національний заповідник "Замки Тернопілля";*
4. *Держаний історико-культурний заповідник "Меджибіж" (2001 р.).*

До другої підгрупи увійшли збережені середньовічні оборонні замки та фортеці, приміщення яких сьогодні не використовуються для рекреації і туризму, а туристи можуть їх оглянути тільки зовні. Такі пам'ятки потребують значних ремонтно-реставраційних робіт. У Карпато-Подільському регіоні до цієї групи віднесені: Свірзький, Тернопільський та Чинадієвський замки (табл. 1.).

До другої групи, яка є найчисельнішою, віднесені руїни та залишки середньовічних оборонних замків і фортець. У цій групи виділено три підгрупи. До *першої* увійшли руїни дев'яти пам'яток у м. *Кременець, м. Теребовля та м. Бережани Тернопільської області, у м. Галич Івано-Франківської області, у м. Львів, у с. Старе Село Пустомитівського району та с. Урич Сколівського району Львівської області, у м. Хуст та с. Невицьке Ужгородського р-ну Закарпатської області*, які відповідають таких критеріям:

а) є визначними середньовічними оборонними спорудами (руїни замків у *м. Галич, м. Кременець, м. Теребовля, м. Львів, с. Урич, с. Старе Село*);

б) є пам'ятками національного значення;

в) є популярними об'єктами туризму*;*

г) входять до складу історико-архітектурних заповідників (*Національний заповідник "Замки Тернопілля" до якого увійшли руїни замку в м. Теребовля, Національний заповідник "Давній Галич" (створений у 1994 р.) – руїни замку в м. Галич, Державний історико-архітектурний заповідник у м. Львів (1975 р.) – руїни високого замку в м. Львів, Державний історико-архітектурний заповідник у м. Бережани (2001 р.) – руїни замку в м. Бережани, Державний історико-культурний заповідник "Тустань" (1994 р.) – залишки наскельного міста-фортеці в с. Урич Сколівського району Львівської області, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник (2001 р.) – руїни замку в м. Кременець);*

г) на їх територіях була проведена або триває консервація, реконструкція, впорядкування території тощо (руїни замків і фортець у м. *Кременець* та *м. Бережани Тернопільської області, у м. Галич Івано-Франківської області, у м. Львів та с. Урич Сколівського району Львівської області*). Наприклад, згідно з проектом реставрації Галицького замку передбачено відновити вцілілі мури, південно-західну вежу та каплицю св. Катерини, відтворити оборонну стіну між вежею та каплицею. У відреставрованій вежі замку буде розміщено експозицію Музею пізньосередньовічного та нового Галича [8];

д) навколозамкові території є місцями відпочинку місцевого населення, туристів та мають об'єкти туристичної інфраструктури (руїни замків та фортець у *м. Теребовля Тернопільської області, у м. Львів та с. Урич Сколівського району Львівської області, у с. Невицьке Ужгородського р-ну Закарпатської області);*

є) їх території є місцями проведення анімаційних та інших заходів для туристів (руїни замків у *м. Кременець Тернопільської області, в с. Старе Село Пустомитівського району та с. Урич Сколівського району Львівської області на території Державного історико-культурного заповідника "Тустань"*. Наприклад, у 2005 році замкова гора Бона у м. Кременець, де збереглись руїни замку XIII-XIV століття (башта з готичною аркою для проїзду та оборонні мури товщиною 2,3 м і висотою 8-12 м), стала місцем проведення фестивалю середньовічної культури "Королева Бона-2005". У 2006 та 2007 роках фестиваль у Кременці відбувся під назвою "Стара фортеця" і вже був проведений зі статусом міжнародного; у 2008 та 2009 роках – під назвою міжнародний історико-туристичний фестиваль середньовічної культури "Стара фортеця". Учасниками фестивалю були гості з Угорщини, Польщі, Німеччини та Білорусі. За період проведення фестивалю туристи могли побачити середньовічні придворні та народні танці; лицарські турніри; групові бої; стрільбу з луків й арбалетів; виставку-продаж предметів побуту, одягу, прикрас, зброї; показ жіночих і чоловічих костюмів XIV-XVI століть (Німеччини – XVI ст., Італії – XVI ст., Англії – XIV ст., Франції – XIV, XV ст., Голландії – XV ст.); піротехнічне шоу тощо. Біля руїн замку завжди до послуг туристів екскурсоводи та продаються сувеніри і різноманітна друкована продукція про історію м. Кременець та його замку.

Особливе місце в цій групі пам'яток належить наскельному місту-фортеці IX-XIII ст. Тустань. На відміну від інших оборонних споруд – ця була створена на скелях [9]. Сьогодні на території Державного історико-культурного заповідника „Тустань" відкритий музей, в якому відвідувачі можуть оглянути експозицію про наскельне місто-фортецю Тустань, ознайомитися з його історією, дослідженнями, археологічними знахідками тощо. У 2006 р. був започаткований фестиваль української середньовічної культури „Ту Стань!", який щороку відбувається на території заповідника.

До другої підгрупи увійшли руїни шести замків Тернопільської області в *м. Скалат Підволочиського району, смт. Микулинці Теребовлянського р-ну, с. Кривче Борщівського р-ну, с. Язловець, с. Підзамочок і смт. Золотий Потік Бучацького р-ну та* руїни замку в *с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької області*. Об'єднання цих семи пам'яток в одну підгрупу зумовлено кількома спільними позитивними та негативними рисами. Позитивні: руїни замків у Тернопільській та Вінницькій областях входять до складу Національного заповідника "Замки Тернопілля" і Державного історико-культурного заповідника "Буша" (створеного у 2000 р.). Цей статус передбачає проведення консервації, реконструкції та впорядкування території пам'ятки або здійснення цих робіт у недалекому майбутньому. Такі роботи вже тривають на території Скалатського замку. Спільними негативними рисами для пам'яток цієї групи є: а) як об'єкти туризму вони не є сьогодні популярними та мало відомі громадськості; б) не використовуються в туристичному бізнесі.

До третьої *підгрупи* віднесені менш відомі руїни або залишки середньовічних замків, які є пам'ятками архітектури національного та місцевого значення, проте їх території не впорядковані, що створює проблеми для їх огляду туристами; не проводяться ремонтно-реставраційні роботи, анімаційні та інші заходи для туристів тощо. До цієї групи належать руїни та залишки середньовічних замків у 38 населених пунктах: Вінницької області (*м. Бар, м. Хмільник, м. Шаргород, с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну, с. Селище Тиврівського р-ну,*); Закарпатської (*м. Виноградів, смт. Королеве Виноградівського р-ну, с. Квасове Берегівського р-ну, с. Середнє Ужгородського р-ну*); Івано-Франківської (*м. Надвірна, с. Пнів Надвірнянського р-ну, с. Раковець та смт. Чернелиця Городенківського р-ну, с. Маріямпіль Галицького р-ну, смт. Рожнятів Рожнятівського р-ну,*); Львівської (*м. Добромиль Старосамбірського р-ну*), Тернопільської (*м. Бучач, смт. Залізці Зборівського р-ну, смт. Гусятин, с. Сидорів та с. Личківці Гусятинського р-ну, с. Висічка, с. Кудринці та с. Окопи Борщівського р-ну, с. Буданів та с. Долина Теребовлянського р-ну, с. Старий Збараж Збаразького р-ну, с. Токи Підволочиського р-ну, с. Новосілка Заліщицького р-ну*; Хмельницької (*м. Старокостянтинів, смт. Летичів Летичівського району, с. Зіньків Віньковецького р-ну, с. Сутківці Ярмолинецького р-ну, смт. Сатанів Городоцького р-ну, с. Чорнокозинці, с. Жванець та с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну).*

Деякі з пам'яток, які дійшли до нашого часу, мають вигляд замково-палацових комплексів. Тому до *третьої групи, яка складається з двох підгруп,* віднесені збережені та частково збережені середньовічні оборонні замки перебудовані у замки-палаци або палаци збудовані на місті замку.

Таких пам'яток на території Карпато-Подільського регіону десять. До *першої підгрупи* віднесені три пам'ятки, які сьогодні використовуються з метою рекреації та туризму (табл. 2). Спільними рисами для них є: проведення ремонтно-реставраційних робіт, повне або часткове впорядкування територій пам'яток та використання їх приміщень. До складу двох замково-палацових комплексів входять створені у минулому парки, які сьогодні є пам'ятками садово-паркового мистецтв.

До *другої підгрупи* віднесені шість палаців, збудованих на місцях замків в XVIII та XIX ст. Це пам'ятки населених пунктів Вінницької області *(смт. Муровані Курилівці Мурованокуриловецького р-ну, с. Чернятин Жмеринківського р-ну*), Львівської (*м. Червоноград. с. Тартаків Сокальського району*) та Тернопільської *(с. Коропець Монастириського р-ну, с. Білокриниця Кременецького р-ну*). Ці об'єкти не використовуються з метою рекреації та туризму, зокрема в приміщенні палацу с. Білокриниця розміщений Кременецький державний лісотехнічний коледж; у палаці с. Плотича – лікарня тощо. Єдиною пам'яткою, в якій планується провести реконструкцію та створити туристично-відпочинковий центр, є палац у с. Тартаків Сокальського р-ну Львівської області. Пам'ятка передана в концесію приватному інвестору на 49 років [11].

З десяти збережених замків-палаців та палаців регіону найбільш привабливими для туристів є Вишнівецький та Підгорецький. Саме ці пам'ятки сьогодні є об'єктами ремонтно-реставраційних робіт. Наприклад, у Вишнівецькому замку-палаці в кількох вже відремонтованих приміщеннях розташовані невеликі експозицій (в основному етнографічні). Протягом 2002-2006 років замок був місцем проведення Всеукраїнського фестивалю козацької пісні "Байда". А у 2009 р. в приміщеннях пам'ятки вперше був проведений костюмований бал. До комплексу Вишнівецького замка-палацу входить парк, який був закладений у 1731 р. на території у 218 га. Першоосновою цього парку був природний ліс. Сьогодні в парку росте близько 370 вікових дерев 17 видів, проте основними є 100-літні липи. Основна частина парку втрачена і сьогодні його площа складає тільки вісім гектарів [7]. Парк є пам'яткою садово-паркового мистецтва (охоронний номер 516) [10].

До четвертої групи увійшли руїни та залишки замків перебудованих у замки-палаци або палаців збудованих на місті замку в 13 населених пунктах регіону дослідження: Вінницької області (*смт. Шпиків Тульчинського району*), Закарпатської (*с. Довге Іршавського р-ну,*), Львівської *(смт. Поморяни Золочівського р-ну, с. Підгірці Стрийського р-ну),* Тернопільської (*м. Чортків, с. Ягільниця та с. Колидняни Чортківського р-ну, смт. Скала-Подільська Борщівського р-ну, смт. Гримайлів Гусятинського р-ну, с. Нирків* (*Червоноград) Заліщицького району)*, Хмельницької (*м. Ізяслав Кам'янець-Подільського р-ну, с. Панівці, смт. Чорний Острів Хмельницького р-ну).* Всі пам'ятки цієї групи за ступенем їх використання подібні до пам'яток другої підгрупи другої групи.

Таблиця 2

Рекреаційно-туристичне використання збережених та частково збережених замково-палацових комплексів Карпато-Подільського регіону України

№	Місцезнаходження пам'ятки та час її створення	Сучасне та заплановане використання приміщень і території пам'ятки
	Львівська область	
1	Бродівський р-н, м. Броди – комплекс замка-палацу XVII ст.	Культосвітні установи: виставкові зали Бродівського історико-краєзнавчого музею. Збережене приміщення замкового палацу використовується для проведення тематичних виставок. Територія замку-палацу є місцем проведення анімаційних заходів. Пам'ятка потребує значних ремонтно-реставраційних робіт.
2	Бродівський р-н, с. Підгірці – комплекс споруд замка-палацу 1635-1640 рр. та парку XVII ст. – пам'ятки садово-паркового мистецтва державного значення	Культосвітні установи: Музей заповідник "Підгорецький замок", філіал Львівської галереї мистецтв. Пам'ятка знаходиться в стадії реставрації. Планується розмістити музейно-культурний центр.
	Тернопільська область	
3	Збаразький район, смт. Вишнівець – комплекс споруд замка-палацу 1640-1720 рр. та парку XVIII ст. – пам'ятки садово-паркового мистецтва державного значення	Культосвітні установи: є складовою частиною заповідника "Замки Тернопілля", у відремонтованих приміщеннях палацу відкриті музейні експозиції. Територія замка-палацу є місцем проведення мистецьких та анімаційних заходів. Пам'ятка знаходиться в стадії реставрації. Планується створити готельно-відпочинковий комплекс. На території пам'ятки відбувається реалізація сувенірів і різноманітної друкованої продукції про історію Вишнівця та інших замків Західного регіону України.

Висновки. Проведений аналіз сучасного рекреаційно-туристичного використання середньовічних замків та фортець Карпато-Подільського регіону України, а також їх руїн показав, що під музеї частково прилаштовані приміщення – 13,8% пам'яток, заклади харчування – частково приміщення 6,9% пам'яток, місцем проведення святкових і культурно-освітніх заходів, тематичних виставок, конференцій, семінарів, мистецьких та анімаційних заходів є приміщення й території 17,2% пам'яток. Такий низький показник пояснюється, в першу чергу, станом збереження (з 87 тільки 21 пам'ятка є відносно добре збереженою), відсутністю ремонтно-реставраційних робіт, впорядкування територій тощо. Більшість замків, які сьогодні в руїнах, можуть бути з успіхом використанні в туристичному бізнесі, про що свідчать поки-що поодинокі приклади.

Література:

1. *Жукова О.В.* Замкові комплекси XII-XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання [Текст]: дис... канд. іст. наук / О.В. Жукова. — Х., 2007. — 293с.
2. Замки Тернопілля. Галицька брама [Текст] /відповідальний за випуск А.Маціпура. – 2007, №5-6. – Л., 2007. – 48 с..
3. *Лесик О.В.* Замки та монастирі України [Текст] / О.В. Лесик. – Львів: Світ, 1993. – 174 с.
4. *Рунців О.* Історико-культурні ресурси Тернопільської області як джерела формування попиту і пропозиції на ринку туристичних послуг [Текст] / О.Рунців // Історія української географії. – Тернопіль:Підручники і посібники, 2008. – Вип. 17.
5. *Рутинський М.Й.* Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: Навчальний посібник [Текст] / М.Й. Рутинський. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
6. www.lvivgallery.org – сайт Львівської національної галереї мистецтв.
7. www.ukrain.travel.
8. www.davniyhalych.if.ua – сайт Національного заповідника "Давній Галич".
9. www.tustan.com.ua – сайт Державного історико-культурного заповідника „Тустань".
10. ukrainainkognita.org.ua – перелік природних заповідників, заказників, парків та пам'яток природи Тернопільської області.
11. www. prostir.museum/publications/ua – сайт «Музейний простір України».

Резюме:

Наталия Анипко. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ЗАМКОВ И КРЕПОСТЕЙ КАРПАТО-ПОДОЛЬСЬКОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ.

Статья посвящена проблеме рекреационно-туристического использования средневековых замков и крепостей Карпато-Подольського региона Украины. На основе анализа их современного использования были выделены четыре группы, куда вошли однородные за этим показателем достопримечательности средневековой оборонной архитектуры – замки и крепости или их руины.

Ключевые слова: рекреационно-туристическое использование, средневековые замки и крепости, руины замков и крепостей, замки-дворцы.

Summary:

Natalia Anipko. CURRENT STATE RECREATION AND TOURIST USE MEDIEVAL CASTLES AND FORTRESSES OF THE CARPATHIAN-PODILSKYI REGION OF UKRAINE.

Paper is devoted to recreational and tourist use of medieval castles and fortresses of the Carpatho-Podilskyi region of Ukraine. Based on their current use of the four groups were identified, which included uniform for this indicator, the sights of medieval defensive architecture – castles and fortresses or their ruins.

Keywords: recreation and tourism use, medieval castles and fortresses, ruins of castles and fortresses, castles, palaces.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 339.5.012

Володимир МАЗУР

ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Розглядається сфера туристичних послуг в світовій торговій структурі. Дослідження економічної сутності міжнародних туристичних послуг, теоретичні і практичні аспекти торгового механізму, формування туристичних послуг в умовах глобалізації. Потенціал України та перспективи розвитку туристичної галузі в контексті розвитку міжнародних туристичних послуг.

Ключові слова: *туристичні послуги, світовий ринок туризму, національний туристичний продукт, міжнародний туризм, туристичний бізнес, природно – рекреаційні ресурси, культурно-історичні цінності, в'їзний туризм, асортимент туристичних послуг.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Особливе місце у структурі світової торгівлі посідає сфера туристичних послуг, яка завдяки високій динаміці розвитку відноситься до найбільших галузей світу. Незважаючи на глобальне значення торгівлі міжнародними туристичними послугами, дослідження її структурних механізмів та умов ефективного функціонування із урахуванням специфіки туристичної послуги як окремого світового продукту лише набувають свого поширення. Водночас динамічні тенденції розвитку міжнародного туризму потребують комплексного підходу до аналізу цього сегмента світового ринку як різнорівневої системи відносин та особливого дослідження інституційно-функціонального механізму торгівлі міжнародними туристичними послугами.

Формулювання цілей статті. *Об'єктом дослідження* є процес диверсифікації торгівлі міжнародними туристичними послугами, зумовлений зміною співвідношення попиту та пропозиції на світовому ринку туризму.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних аспектів формування механізму диверсифікації торгівлі міжнародними туристичними послугами в умовах глобалізації.

Основною метою дослідження є визначення структурно-функціональних чинників процесу диверсифікації торгівлі міжнародними туристичними послугами на світовому ринку, які можуть знайти своє практичне застосування у розробці політики розвитку ринку туристичних послуг України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення механізму торгівлі міжнародними туристичними послугами на пострадянському просторі набуває значного поширення та знаходить своє методико-практичне відображення у працях і дослідженнях Р.І. Балашової, Є.В. Данилової, В.Г. Герасименка, Л.І. Гонтаржевської, В.Ф. Данильчука, В.К. Євдокименка, Р.О. Заблоцької, В.А. Квартальнова, В.Є. Новицького, В.А. Папиряна, І.І. Пирожника, А.П. Румянцева, Л.В. Сакун, В.К. Федорченка.

Виклад основного матеріалу. Початок XXI ст. характеризується домінуванням глобалізаційних тенденцій у процесі розвитку міжнародних економічних відносин.

Динамічні темпи розвитку торгівлі міжнародними туристичними послугами протягом останнього десятиліття демонструє сучасна Центрально-Східна Європа, що зумовлено позитивними процесами структурної перебудови механізму торгівлі в країнах цього регіону після їх переорієнтації на відкриту ринкову економіку. Подібність соціально-економічних передумов розвитку в центрально-східному регіоні Європи визначає актуальність дослідження еволюції туристичних ринків країн ЦСЄ, метою якого є подальше впровадження вивчених методик і практик в українській торгівлі туристичними послугами, особливо беручи до уваги відсутність в Україні відповідного галузевого аналізу.

Загальний теоретичний аналіз торгівлі міжнародними туристичними послугами здійснюється у площині класичних теорій міжнародної торгівлі, що можуть бути використані для дослідження місця країни в міжнародному обміні, забезпеченості факторами виробництва та перевагами у наданні туристичних послуг. Під час застосування традиційних концепцій аналізу міжнародної торгівлі, що розробили відомі економісти-теоретики А. Сміт, Д. Рікардо, С. Ліндер, Г. Хекшер й Б. Олін, А. Маршал та М. Портер, необхідно зважати на специфічність туристичної послуги як продукту міжнародної торгівлі, що пов'язано з сутністю послуги як нематеріального активу, що створюється безпосередньо в процесі свого надання.

У процесі свого розвитку торгівля міжнародними туристичними послугами пройшла тривалий шлях еволюції власної системи організації та управління, результатом якої стало формування інституційно-функціонального механізму, кожна з ланок якого віддзеркалює визначену сукупність взаємовідносин, що виникають на туристичному ринку.

Ключовою проблемою еволюції туристичної галузі України в сучасних умовах є те, що український туристичний бізнес розвивається з переважною орієнтацією на виїзд громадян, тоді як за умов ефективного використання наявних природно-рекреаційних ресурсів він міг би щороку приносити в державну скарбницю до 4 млрд. дол. Водночас актуальним є питання переорієнтації та розширення кількості експортерів туристичних потоків до України, беручи до уваги значну частку іноземних туристів з пострадянських країн.

Запропонована модель структурної перебудови українського ринку туристичних послуг формується за такими напрямами: формування ефективних механізмів державної політики у сфері туризму з врахуванням її переважно приватного, комерційного характеру; створення сприятливого інвестиційного клімату в туристичній сфері України; розбудова міжнародних транспортних

коридорів на автодорожніх шляхах сполучення в туристичних регіонах; введення загальнонаціональної програми інвентаризації матеріальних ресурсів туристичної індустрії та розробка їх поетапної модернізації; надання пріоритету розвитку культурного та сільського туризму, що максимально враховують культурний та природний потенціал України; розбудова соціального туризму – системи доступних за цінами туристичних послуг для соціально слабозахищених верств населення та молоді; запровадження європейських стандартів надання туристично-готельних послуг, підготовки кадрів галузі та її законодавчого забезпечення. У цілому вихід України на світовий ринок з конкурентоспроможним туристичним продуктом визначатиметься ефективністю політики ринкової трансформації регіонів, послідовна реалізація якої забезпечить необхідні соціально-економічні орієнтири розвитку національного туристичного продукту України, та впровадженням на стратегічному рівні нової концепції маркетинг-менеджменту для українського ринку туристичних послуг.

Міжнародний туризм є відносно молодою галуззю в світі, хоча свої корені бере з давніх часів. Сучасного вигляду туристична галузь набуває в 1937 р., коли цим питанням почали цікавитись міжнародні організації.

На міжнародному туристичному ринку на сучасному етапі існує жорстка конкуренція. Великі туристичні підприємства намагаються розповсюджувати свій вплив, яскравим прикладом чого є просування свого капіталу на іноземні ринки. Тим самим вони здійснюють позитивний вплив на розвиток туристичної галузі, допомагаючи країнам, що розвиваються зайняти стійке положення на міжнародному ринку туристичних послуг.

У сучасному світі туризм – це багатогранне явище, тісно пов'язане з економікою, історією, географією, архітектурою, медициною, культурою, спортом та іншими науками. Однак жодна з них не може повністю і вичерпно схарактеризувати його як об'єкт власних досліджень і жоден з існуючих соціально-економічних інститутів не в змозі самостійно розв'язати комплекс його проблем.

Масовий туризм є феноменом XX століття, оскільки отримав сучасний вигляд в основному за рахунок автомобілів і літаків з реактивними двигунами. Проте люди подорожували вже з незапам'ятних часів, головним чином для того, щоб уникнути голоду або небезпеки

Винахід грошей фінікійцями і розвиток торгівлі, що почався в 4-му тисячолітті до н. э., можна визначити як початок сучасної ери подорожей. Фінікійці також винайшли писемність і колесо, так що їх по праву можна вважати родоначальниками "туристського бізнесу" [6, с 176]. Як перших мандрівників можна виділити жителів Океанії та Середземномор'я.

Туризм – різновид рекреації, один із видів активного відпочинку. Він відображає характерну тенденцію сучасності, коли перевага віддається розвитку динамічного відпочинку, у процесі якого відновлення працездатності поєднується з пізнавальною діяльністю.

Туризм в Україні може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення держаного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу і держави.

Пріоритетним видом туризму для України залишається іноземний (в’їзний) туризм як вагомий чинник поповнення валютними надходженнями державної скарбниці та створення додаткових робочих місць.

Нині Україна має понад 4,5 тис. закладів розміщення туристів і відпочиваючих на 620 тис. місць, але вони потребують модернізації та реконструкції відповідно до міжнародних стандартів. Крім того, підтримання в належному стані потребують і рекреаційні зони, пам'ятки культури та архітектури України, інші об'єкти туристичних чи екскурсійних послуг.

Міжнародний туризм є відносно молодою галуззю в світі, хоча свої корені бере з давніх часів, так як велика кількість людей відправлялися в подорожі з метою пізнання світу й відкриття нових територій, з торговельними, дипломатичними, військовими, релігійними й іншими місіями. Туризм є однією з небагатьох галузей світового господарства, де постійно зростає кількість робочих місць, що у 1,5 рази перевищує цей середньогалузевий показник в інших сферах економічної діяльності. Робочі місця та туристичні підприємства зазвичай створюються в менш розвинутих регіонах країн базування, що сприяє поліпшенню економічної ситуації та заохочує місцевих жителів не полишати традиційні зони мешкання у пошуках економічно привабливіших місць проживання.

Сьогодні найбільший розвиток міжнародний туризм одержав у західноєвропейських країнах. На частку цього регіону приходиться понад 70% світового туристичного ринку і близько 60%

валютних надходжень. Приблизно 20% припадає на Америку, менше 10% – на Азію, Африку й Австралію разом узяті.

Значення туризму в світі постійно зростає, що пов'язано з впливом туризму на економіку окремої країни: туризм розширює внески в платіжний баланс країни, забезпечує зайнятість населення, сприяє диверсифікації економіки, а також раціональному використанню рекреаційних ресурсів.

Проте індустрія туризму несе з собою і певні небезпеки: відплив валюти за кордон, екологічні і техногенні небезпеки; втрату культурних цінностей.

Міжнародний туризм не тільки збільшує валютні надходження в країну, він забезпечує зайнятість населення, а також допомагає раціонально використовувати ресурси.

Україна належить до країн з високою інтенсивністю використання природних ресурсів. На даний час в нашій державі створено 21 національних природних парків, 4 біосферні заповідники, 17 природних заповідників, численні заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. Найвідомішими є біосферний заповідник „Асканія-Нова" (Херсонська область), Шацький національний природний парк (Волинська область), дендропарки: „Софіївка" (Черкаська область), „Олександрія" (Київська область), Тростянецький (Чернігівська область), Карпатський біосферний заповідник та інші. Лісові ресурси становлять 16 відсотків території України.

Багатство природного та історико-культурного потенціалу України важко переоцінити. Чорне і Азовське моря, Крим, Карпати, Придніпров'я, Поділля та Волинь, понад 70 тисяч річок, найбільші з яких Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець і Дунай використовуються як туристично-рекреаційні ресурси України.

Більш як 500 міст мають 900 – річну історію, 4500 селам України – понад 300 років – всі вони є національним багатством.

В Україні 150 тисяч пам'яток культури, історії, археології, містобудування і архітектури, палацово-паркового мистецтва, а також понад 300 музеїв. Створено 7 національних історико-культурних заповідників. Найціннішими є пам'ятки епохи держави „Київська Русь" – 80 відсотків пам'яток цього періоду зосереджені саме на території України. Найвизначніші пам'ятки – Києво-Печерська лавра, Софіївський собор та історичний центр міста Львова – внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Багату історико-культурну спадщину представляють Андріївська та Кирилівська церкви у Києві; пам'ятки історії, пов'язані з історико-культурною спадщиною українського козацтва, а також періоду національно-визвольної боротьби українського народу і другої світової війни; музеї архітектури та побуту просто неба у Києві; Переяславі-Хмельницькому, Львові, Ужгороді, Чернівцях, Галичі; картинні галереї в Києві, Одесі, Феодосії, Львові, Харкові тощо.

Цікаві враження чекають на туристів під час відвідування місць, пов'язаних з життям видатних діячів історії, науки та культури: Тараса Шевченка, Григорія Сковороди, Лесі Українки. Світове ім'я здобули вихідці з України – видатні державні та громадські діячі: князі Володимир Великий і Ярослав Мудрий, Петро Могила, Іван Мазепа, Михайло Грушевський; діячі науки та культури: філософ Григорій Сковорода; письменники та поети Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Микола Гоголь, Михайло Булгаков, Максим Рильський, Володимир Сосюра, Андрій Малишко та інші.

Таким чином, Україна має всі об'єктивні передумови для входження в число країн з високим рівнем розвитку туризму. Протягом останніх років українська індустрія туризму стабільно нарощує обсяги виробництва туристичного продукту. Пріоритетними напрямами державної політики в галузі туризму мають стати реконструкція, модернізація та будівництво нових туристичних об'єктів, підвищення якості та збільшення асортименту туристичних послуг. Сьогодні для ефективного просування національного туристичного продукту на зовнішньому ринку потрібна не лише організаційна, а й фінансова підтримка з боку української держави. А створення позитивного образу нашої країни та її туристичних об'єктів має стати частиною загальної стратегії розвитку туризму в Україні

Висновки. Соціальні і економічні тенденції в розвинених країнах дозволяють припустити зростання попиту на міжнародний туризм.

Регулювання туристської діяльності повинне поєднувати в собі саморегулювання, засноване на законах вільного ринку, і державне регулювання в особливо важливих питаннях і, зокрема, що стосуються законотворчості. Проте дуже жорстке державне регулювання і велика кількість законів можуть привести до підвищення цін, обмеження асортименту, зниження інновацій і конкуренції у

галузі міжнародного туризму.

Отже, підводячи підсумки, можна зробити наступні висновки: не дивлячись на політичну і економічну кризу, в туристському секторі наголошується зростання показників туристської діяльності; спостерігається велика конкуренція серед регіонів в залученні туристів; відбувається активне просування капіталів окремих туристських компаній на іноземні ринки; відбувається концентрація товарів і виробництва послуг в туризмі; подальше зростання показників міжнародної туристської діяльності; постійний вплив економічної і політичної ситуації в світі на туризм; визначальними чинниками туризму стануть соціодемографічні зміни, електронна інформація і комунікаційні системи; поляризація діяльності туристських операторів, зайнятих як глобальним, так і середнім і малим бізнесом; одним з найпопулярніших регіонів перебування, мабуть, стане Південна і Південно-Східна Азія.

В Україні торгівля міжнародними туристичними послугами перебуває на етапі становлення ефективного ринкового механізму, що передбачає використання національних природнокліматичних, географічних, історико-культурних переваг.

Головні вектори побудови спільного туристичного ринку між Україною та країнами ЦСЄ лежать у площині відносин України і двох основних угруповань центрально-східного європейського регіону – Європейського Союзу та Чорноморського Економічного Співробітництва.

Література:

1. *Агафонова Л.Г.* Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання / *Л.Г.Агафонова, О.Є.Агафонова*. – К.: Знання України, 2002.
2. *Балабанов И.Т.* Экономика туризма: учебное пособие / *И.Т.Балабанов, А.И.Балабанов*. – М.: Финансы и статистика, 1999.
3. *Бовсуновская А.Я.* География туризма: учебное пособие / *А.Я.Бовсуновская*. – Днепропетровск., 2002.
4. *Голіков А.П.* Вступ до економічної та соціальної географії: підручник / *А.П.Голіков*. – К.: Либідь, 1996.
5. Закон України "Про туризм" // Відомості Верховної Ради України, 1995 р., N31, ст. 241; 2001 р., N 32, ст. 172.
6. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про туризм"" // Відомості Верховної Ради. - 2004. - N 13. - С180.
7. *Захаревич Н.* Галузь як джерело прибутку та відпочинку: Туризм */ Н.Захаревич* // Україна business. – 2002. – 8 серпня.
8. *Карп В.С.* Новітні підходи до інтенсифікації торгівлі українським туристичним продуктом в сучасних умовах / *В.С.Карп* // Актуальні проблеми міжнародних відносин: 36. наук, праць. – Вип. 64, ч. ІІ. – К: КНУ ім. Т.Шевченка. – 2006. – С.144-150.
9. Немоляева М.Э. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра / *М.Э. Немоляева, Л.Ф. Хадорков*. – М.: Международные отношения, 1985.
10. *Олійник О.* Туризм в Україні має перспективи / *О.Олійник* // Урядовий кур'єр. - 2001. – 25 лютого.
11. *Панирян Г.А.* Международные экономические отношения: экономика туризма / *Г.А.Панирян*. – М.: Финансы и статистика, 2000.
12. *Пузаков Е.П.* Международный туристический бизнес */ Е.П. Пузаков, В.А.Честикова*. – М.: Экспертное бюро-М, 1997.
13. *Юрківський В.М.* Країни світу: довідник / *В.М Юрківський*. – К.: Либідь, 1999.

Резюме:

Владимир Мазур. ПОТЕНЦИАЛ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ.

Рассматривается сфера туристических услуг в мировой торговой структуре. Исследование экономической сущности международных туристических услуг, теоретические и практические аспекты торгового механизма, формирование туристических услуг в условиях глобализации. Потенциал Украины и перспективы развития туристической отрасли в контексте развития международных туристических услуг.

Ключевые слова: туристические услуги, мировой рынок туризма, национальный туристический продукт, международный туризм, туристический бизнес, естественно - рекреационные ресурсы, культурно-исторические ценности, въездной туризм, туристический продукт.

Resume:

Vladimir Mazur. UKRAINE'S POTENTIAL IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL TOURISM SERVICES.

The sphere of tourist services in the world trade structure is considered. The economic essence of international tourist services, theoretical and practical aspects of trade mechanism forming in tourist services within globalization are studied. Ukraine's potential and prospects of tourism development in the context of international travel services.

Keywords: tourist services, world market of tourism, national tourist product, international tourism, tourist business, natural recreational resources, cultural and historical values, entrance tourism, tourist services mix, tourist services range.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.48 (477) Лілія БАШКОВА, Лілія КОНДРАЦЬКА, Надія ПАПУША

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ НОВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ В'ЇЗНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються суттєві якісні зміни та невирішені проблеми аналізу системи в'їзного туризму в Україні, його структурних складових, інструментарію та базових категорій, а також способи адаптації механізмів формування туристичних комплексів, що опираються на досвід зарубіжних країн на сучасному етапі.

Ключові слова: *в'їзний туризм, туристична інфраструктура, туристичні кластери, курортно-рекреаційна зона, міжнародний туризм, туристичний комплекс.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основними передумовами формування глобальної економіки виступають стрімка інтернаціоналізація господарського життя та світовий інтеграційний процес, а матеріальну основу її складають міжнародні ринки капіталів, товарів, послуг, цінних паперів, робочої сили. Глобалізація економіки стала на сучасному етапі важливою передумовою забезпечення господарського зростання країн, вона перетворює міжнародні зв'язки у вирішальний фактор прогресу національних господарських комплексів.

Туризм як складова міжнародних економічних відносин та міжнародного співробітництва перебуває під постійним впливом глобалізації. Тому можна впевнено вважати глобалізацію новим фактором розвитку "в'їзного" туризму і стверджувати, що глобалізація суспільного розвитку є джерелом валютних надходжень в економіку України.

Важливо підкреслити, що туризм в експорті України зайняв п'яте місце. Кількість відвідувань України іноземцями зросла у 2,2 рази, а кількість іноземних туристів збільшилась на 19%. Тільки у 2009 році Україну відвідало понад 11 млн. громадян із 168 країн світу із них з метою туризму - майже 4,5 млн. чоловік. У розвитку міжнародного "в'їзного" туризму відбулися суттєві якісні зміни, але ще залишається багато не вирішених проблем, у тому числі щодо подальшого удосконалення системи валютно-кредитних відносин у міжнародному туристичному бізнесі, який залежить від різноспрямованої дії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників ринкової економіки. В'їзний туризм за роки державної незалежності України набув зрушень й тенденцій змін, зокрема у: обсязі в'їзного потоку, структурі національної приналежності іноземних відвідувачів України, цілей, що їх переслідували гості України [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток системи міжнародного туризму України протягом тривалого часу не був у повній мірі предметом спеціальних наукових досліджень. Зокрема, не знайшли достатнього висвітлення у вітчизняній економічній літературі науково-теоретичні розробки, присвячені передумовам формування, особливостям розвитку, ролі цього процесу у розширенні та інтенсифікації міжнародних економічних відносин нашої країни. Поштовхом для дослідження даної проблеми стало здійснення широкомасштабних реформ регіональних туристичних систем у країнах, де відбуваються ринкові перетворення, пошуки механізмів впровадження принципів і стандартів надання міжнародних туристичних послуг, новітніх господарських та інституціональних інструментів розвитку територій. Існує потреба наукового обґрунтування підвищення ефективності інституційних та правових засад формування систем в'їзного туризму в Україні, які відіграють провідну роль у мобілізації людських та інвестиційних ресурсів для розвитку сфери послуг у сучасних умовах господарювання.

Серед зарубіжних вчених, які зробили значний внесок у розвиток теорії та практики функціонування міжнародного туризму, слід відзначити дослідження таких науковців, як Р. Браймер, Дж. Боуен, С. Де Браун, П. Ебергардт, Ф. Котлер, Е. Мейкенз, В. Мідлтон, та ін.

Кількісні та якісні зміни, що відбуваються в процесі розвитку та вдосконалення міжнародного туризму потребують наукового осмислення та практичного вирішення засобами економічної політики. Фундаментальні проблеми міжнародного регулювання економіки, глобалізації економічних процесів, інтегрування України у світовий ринок туристичних послуг знайшли своє відображення у працях українських вчених-економістів: В.А. Вергуна, М.А. Дудченка, А.І. Кредісова, Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона, Ю.М. Пахомова, А.С. Філіпенка, І.М. Школи, О.І. Шниркова та ін.

Формулювання цілей статті. Серед великої кількості проблем, які підлягають дослідженню в контексті туристичних послуг, варто відзначити становлення і розвиток ринку в'їзного туризму в Україні. Саме розвиток і становлення ринку в'їзного туризму в Україні є предметом цієї статті,

оскільки видається необхідним виявити і вивчити особливості інституційних та правових засад формування систем міжнародного туризму в Україні, які відіграють провідну роль у мобілізації людських та інвестиційних ресурсів для розвитку сфери послуг у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. З економічного погляду туризм - це особливий вид споживання матеріальних та духовних благ, послуг і товарів, що виокремлюється в самостійну галузь господарства. Незважаючи на об'єктивні передумови, туризм сьогодні в Україні не відіграє належної ролі в народногосподарській діяльності, хоча природний потенціал республіки є досить значним. Недостатньо розвинута туристична інфраструктура та реклама, низька якість сервісу, відсутність маркетингових стратегій зумовлюють низьку привабливість туризму. Порівняльні показники розвитку туризму в Україні та інших країнах Європи приведені у таблиці 1 [2].

Як свідчать дані таблиці 1. Україна на сьогодні займає чи не останнє місце серед європейських держав за кількістю готелів (інших аналогічних установ) у розрахунку на 100 тис. жителів; за кількістю місць у розрахунку на 1 тис. жителів та перебування іноземних туристів (діб\1 тис. жителів). Звідси й низький показник по заповнюванню та отриманню доходів від іноземного туризму. Однак показник середнього розміру готельних номерів в Україні найвищий, що може свідчити про той рівень сервісу, який пропонується міжнародному туристу.

За даними Держкомкордону України, нашу державу протягом 2008-2009 роках з метою туризму відвідало 6,4 млн. іноземців. Серед них переважали громадяни Російської Федерації, США, Німеччини, Польщі. Кількість громадян України, які побували за кордоном, становила 13,4 млн. осіб. Найбільшою популярністю серед громадян України у 2009 році користувалися Словаччина та Чеська Республіка, Туреччина, Угорщина та Болгарія (див. рис. 1) [2].

Таблиця 1.

Порівняльні показники розвитку туризму в Україні та країнах Європи

Показники	**Країни**						
	Україна	**Іспанія**	**Греція**	**Великобританія**	**Німеччина**	**Швейцарія**	**Франція**
Кількість готелів (інших аналогічних установ) у розрахунку на 100 тис. жителів	8,6	24	75	78	47	85	35
Середній розмір (місць)	142	108	74	23	39	44	72
Кількість місць у розрахунку на 1 тис. жителів	12,2	26,1	55,0	17,8	12,3	37,4	25,3
Середня заповнюваність (%)	22,0	57,5	58,4	44,3	40,5	38,5	53,5
Перебування іноземних туристів (діб/1 тис. жителів)	434	2899	3873	2383	442	4466	1583
Виручка від іноземного туризму (ЕКЮ у розрахунку на 1 жителя країни / рік)	88,9	599,7	319,8	318,9	174,9	1007,6	422,4

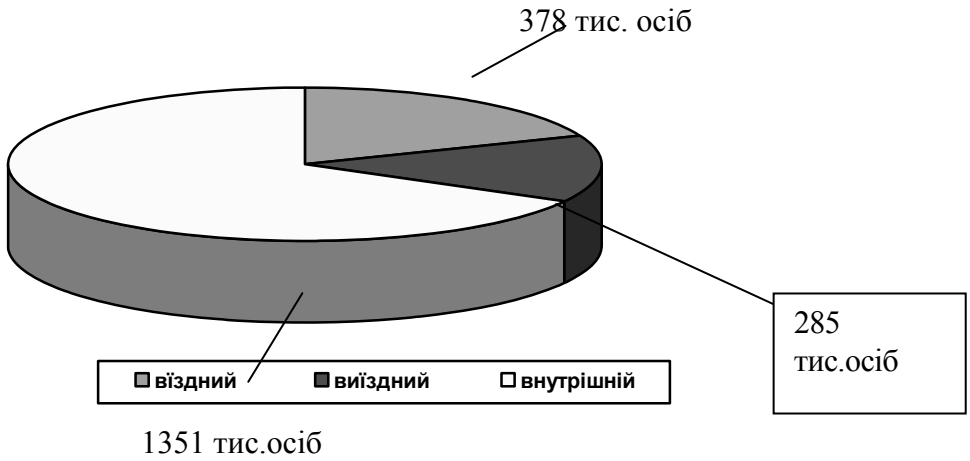

Рис. 1. Співвідношення між обсягами туристичних потоків в'їзного та внутрішнього туризму станом на 2009 рік (за даними Держкомтуризму України)

Для територіальної організації та планування туристського господарства важливе значення мають класифікації туризму, сутність яких полягає у виокремленні класів, форм і видів туризму за найрізноманітнішими напрямами (табл.2). Враховуючи, що, відповідно до прогнозів, обсяги міжнародного туризму в найближчі двадцять років потрояться, члени Світової туристичної організації стверджують, що Глобальний етичний кодекс туризму необхідний для того, щоб допомогти максимально посилити вигоди від розвитку туризму для населення туристичних центрів і звести до мінімуму його негативний вплив на навколишнє середовище і культурну спадщину [4,с.117-124].

Аналіз правового забезпечення туристичної галузі в Україні свідчить про нагальну потребу щодо вдосконалення нормативно-правової бази з питань туризму. Саме підвищення ефективності нормативно-правового забезпечення туристської галузі сприятиме зміцненню у галузі економіки України, зростанню авторитету на світовому ринку туристичних послуг, наповненню державного бюджету, створенню потужної туристської галузі, зростанню добробуту українських громадян, збереженню історико-культурної спадщини, піднесенню духовного потенціалу.

Туристичний ринок є формою організації споживання специфічних благ, послуг та товарів, призначених для задоволення потреб людини, що тимчасово перебуває поза місцем постійного проживання з метою проведення дозвілля, не пов’язаного з комерційною діяльністю. Світові центри ділової активності, в тому числі й туристичного ринку, пов’язані інформаційно-фінансовими потоками, утворюють лінійно-сітьову форму туризму і є вузловим каркасом глобального ринку [9].

В туристичному процесі, параметри якого характеризують діяльність ринку туристичних послуг, спостерігається явище багатоступінчатого обміну, пов’язане з рівнем соціально-економічного розвитку територій і відповідним рівнем цін на турпродукт. Відповідно до теорії життєвого циклу туристський продукт проходить стадії впровадження на ринок, ріст, зрілість і занепад. Життєвий цикл продукту по різному оцінюється фахівцями. Але історія розвитку в'їзного туризму свідчить, що, як правило, життєвий цикл турпродукту має п'ять основних стадій: 1) початкову стадію; 2) стадію росту продажу; 3) стадію стабільної кількості продажу; 4) стадію зменшення кількості продажів; 5) стадію деградації продукту [11;12].

Таблиця 2

Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування (тис. осіб)*

	Кількість туристів		У тому числі					
			іноземні туристи		громадяни України, що виїжджали за кордон		громадяни, охоплені внутрішнім туризмом	
	2008р.	2009р.	2008р.	2009р.	2008р.	2009р.	2008р.	2009р.
Всього туристів	2170	2014	337	378	631	285	1202	1351
діловий туризм, навчання	809	634	105	120	209	85	495	429
рекреаційний туризм	1058	1118	200	207	339	157	519	754
лікування	87	91	6	22	8	1	73	68
ІНШІ	216	171	26	29	75	42	115	100

** за даними Держкомтуризму України*

Висновки і перспективи подальших досліджень. Першим кроком до реалізації поставленої мети має бути, на наш погляд, створення відповідних структур в органах виконавчої влади, а саме організація відділу “глобального маркетингу”, який буде займатися цілим рядом питань, серед яких:

- визначення концептуальної стратегії виходу на міжнародні ринки та її безпосередня реалізація;
- розробка рекламно-інформаційних матеріалів (буклети, проспекти, путівники, “візитна картка ” країни, відеоролики, Інтернет-ресурси та ін.), що відображатимуть привабливість країни та формуватимуть її позитивний імідж;
- створення інформаційних центрів у представництвах України з метою інформування місцевого населення про туристсько-рекреаційний потенціал нашої країни;
- здійснення співробітництва із зарубіжними туристськими та транспортними підприємствами з метою надання інформації;
- представлення України на міжнародних туристських виставках та салонах, ін.;
- консолідація зусиль з професійними галузевими союзами та асоціаціями, з метою ефективного

представлення інтересів туристських підприємств на міжнародних ринках тощо.

Стан міжнародних туристських ринків дозволяє зробити висновки про те, що туризм в останні роки перетворився на глобальне явище. Причому як у соціальному вимірі - по кількості подорожуючих і країн, зацікавлених у цьому, так і по економічному впливу — стимулюванню великого кола виробництв і розподілу багатств. Отже, однією з провідних рушійних сил розвитку індустрії міжнародного туризму є консолідація різних сфер економіки навколо туристського сектора [6, с.800].

Узагальнюючи наукові дослідження багатьох розвинутих країн у сфері в'їзного туризму, прогностичними тенденціями розвитку у першій половині XXI століття будуть:

- індустріально розвинутим країнам прийдеться витримувати жорстку конкуренцію за доходи від туризму, що буде стимулювати підвищення якості наданих послуг;
- витрати на усі види подорожей, і в першу чергу витрати на транспорт, будуть збільшуватися швидше, ніж інші статті сімейного бюджету. Подорожі стануть більш частими, але менш тривалими, тому, що витрати на одну поїздку знизяться. У цілому ж витрати на подорожі зростуть за рахунок споживання більш якісного відпочинку;
- число поїздок буде збільшуватися за рахунок міжконтинентальних подорожей з Європи в Америку, Азію й Океанію;
- сезонні зміни ринкової кон'юнктури в найближчому майбутньому перестануть бути проблемою для індустрії туризму, тому, що вдалий маркетинг буде сприяти їхньому вигідному використанню, що буде стимулювати активне співробітництво між державними і приватними туристськими структурами;
- буде продовжувати рости попит на туризм, зв'язаний з відвідуванням культурних визначних пам'яток, а також з активним відпочинком;
- стан навколишнього середовища стане одним з домінуючих факторів у залученні туристів, особливо в сільських і прибережних районах;
- маркетингове сегментування міжнародного туристичного ринку стане більш чітко вираженим. Пропозиція буде підлаштовуватись під потреби кожної групи туристів.

Для успішного розвитку туристична політика України повинна враховувати не лише наявний рекреаційний потенціал, а й світові тенденції розвитку туризму, кон’юнктуру міжнародного туристичного ринку, його потреби та їх прогноз на майбутнє. В Україні політика розвитку туризму повинна бути соціально-орієнтованою, тобто характеризуватися залученням до цієї сфери соціальних організацій, користуватися фінансовою підтримкою, узгоджуватися із планами соціально-економічного розвитку. Важливою складовою державної туристичної політики є проведення ефективної рекламної діяльності для популяризації і країни в цілому, і її окремих міст, регіонів, різноманітних розважальних, ярмаркових, виставкових заходів [10, с.352].

Отже, розв’язання проблеми в’їзного туризму України є основним фактором конкурентоспроможності на світовому ринку туристичних послуг. Безумовний пріоритет у цьому відношенні – створення регіональних товариств сприяння, що функціонують на основі інформаційних банків даних перспектив розвитку туристичної галузі, які б надавали послуги суб’єктам господарювання щодо розробки інвестиційних проектів, залучення інвестицій, створення привабливого інвестиційного іміджу, проведення рекламної діяльності стосовно перспективних для інвестування відповідних об’єктів.

Література:

1. *Биркович В. І.* Удосконалення державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні / *В. І. Биркович* // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 157-162.
2. Довідка про динаміку туристичних потоків в Україні 2007 р. [Електронний ресурс] / Державна служба туризму і курортів України. – Режим доступу : http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=1387
3. Экономика и организация туризма: международный туризм : учеб. пособ. [для студ., обуч. по спец. “Экономика и управление на предприятии (по отраслям)”] / [*Драчева Е. Л., Забаев Ю. В., Исмаев Д. К., Рябова И. А.] ; под ред. И.А. Рябова.* – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Кнорус, 2007. – 565с.
4. *Зиновьев Ф. В.* Механизмы повышения конкурентоспособности в стратегии развития курортно-рекреационной сферы / *Ф. В. Зиновьев* // Методические аспекты формирования стратегии экономической деятельности / *Ф. В. Зиновьев, В. Е. Реутов, Е. И. Осадчий, А. С. Горда : [монография]*. – Симферополь : ТОВ “ДіАйПі”, 2007. – С. 117–124.
5. *Козлова Т.* Особенности отельного сервиса или звезда звезде рознь / *Татьяна Козлова* // Новости турбизнеса. – 2005. – № 19 (45), октябрь. – С. 19.
6. *Ламбен Ж.-Ж.* Менеджмент, ориентированный на рынок / *Ж.-Ж. Ламбен*. – СПб. : Питер, 2006. – 800 с.
7. Статистичний щорічник України за 2008 - 2009 рік /Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. –

К.: Видавництво "Консультант", 2009. – 567 с.
8. *Ткаченко Т. І.* Туристичний продукт як об'єкт виробничого підприємництва [Електронний ресурс] / *Т. І. Ткаченко* // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 67. – С.130–135. – Режим доступу до журн. http://tourlib.net/statti_tourism/tkachenko.htm
9. Україна. Закони. Про внесення змін до Закону України "Про туризм" : [Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1282/IV] [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13. – Ст. 180. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-15
10. *Цьохла С. Ю.* Трансформація рекреаційної діяльності та розвиток регіональних ринків курортно-рекреаційних послуг (методологія, аналіз і шляхи вдосконалення) : [монографія] / *С. Ю. Цьохла*. – Сімферополь : Таврія, 2008. – 352 с.
11. *Nottonson Ira N.* Forming a Partnership : And Making It Work (Entrepreneur Legal Guides) / *Ira N. Nottonson*. – Newburgh, NY : Entrepreneur Media, 2007. – 290 p.
12. *Wallace R.* Strategic Partnerships: An Entrepreneur's Guide to Joint Ventures and Alliances / *Robert Wallace*. –Chicago: Deaborn Trade Publishing, 2004. – 207 p.

Резюме:

Лилия Башкова, Лилия Кондрацкая, Надежда Папуша. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются существенные качественные изменения и нерешенные проблемы анализа системы въездного туризма в Украине, его структурные составляющие, инструменты и базовые составляющие, а также способы адаптации механизмов формирования туристических комплексов, основанных на опыте зарубежных стран.

Ключевые слова: въездной туризм, туристическая инфраструктура, туристические кластеры, курортно-рекреационная зона, международный туризм, туристический комплекс.

Summary:

Liliya Bashkova, Liliya Kondratska, Nadiya Papusha. CONCEPTUAL PRINCIPLES BECOMING NEWEST PARADIGM OF ENTRANCE TOURISM IN UKRAINE.

Executive summary: in the article substantial high-quality changes and unsolved problems of analysis of the system of entrance tourism are examined in Ukraine, him structural constituents, tool and base categories, and also methods of adaptation mechanisms of forming tourist complexes which lean against experience foreign countries on the modern stage.

Keywords: entrance tourism, tourist infrastructure, tourist clusters, international tourism, tourist complex.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 388.48 Галина ТРІЛЛЕНБЕРГ

УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМ ТУРИЗМОМ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто та проаналізовано розвиток міжнародного туризму під час фінансової кризи в Європі та інших континентах світу. Обґрунтовано стратегічні напрями розвитку туризму, зокрема з урахуванням нової парадигми економіки. Проведено аналіз способів управління міжнародних туризмом в період світової фінансової кризи.

Ключові слова: *міжнародний туризм, світова фінансова криза, національна економіка, туристичний сектор, готелі доходи, сегменти ринку, антикризова політика.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Увесь світ потерпає від фінансової кризи. Услід за кризою у сфері нерухомості та на автомобільному ринку дії економічного спаду піддався і туристичний сектор світової економіки. В 2007 році зростання у туристичному секторі на 6,6% перевершило очікування UNWTO: 903 млн. людей здійснили туристичні подорожі до різних країн світу. 2008 року цей показник за перші вісім місяців становив 3,7%. За прогнозами фахівців, коли ділова активність відновиться, одним із перших на це відреагує туристичний ринок. Тому UNWTO зберігає оптимізм у довгостроковій перспективі, як і раніше розраховуючи на 1,6 млрд. туристів у 2015 році.

Фінансова криза, торкнулася всіх галузей економіки. утім, вплив кризових явищ, якщо порівнювати різні сфери господарської діяльності й різні країни, неоднаковий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, туристична індустрія у багатьох країнах світу залишається важливим інструментом розвитку економіки і суспільства, загалом. Серед фундаментальних досліджень міжнародного туристичного ринку Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич, В.Ф. Кифяк, М.П. Мальська, Л.Г. Нечипорук, Т.Ф. Панченко, Л.В. Сакун, Е.В. Слободенюк, В.К. Федорченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Так, приміром, Іспанію з початку літа відвідало на 3 мільйони менше туристів, ніж торік. Їхня кількість склала 23,5 мільйони. Найбільше відмовляються нині від подорожей до сонячної Іспанії британці, німці та французи, іншим прикладом є Люксембург, де відповідно до даних туристичного офісу 60% власників готелів скаржаться на зменшення кількості відвідувачів. Особливо страждають невеликі готелі, що розташовані на периферії; в Єгипті вивчаються всі можливі наслідки світової фінансової кризи для туристичного сектору. Туризм для Єгипту – один із ключових секторів національної економіки. У 2007році до держказни він приніс понад 9 млрд. дол., що складає 11,6% ВВП, і в туристичному бізнесі зайнято понад 12% економічно активного населення країни.

Єгипетські готелі та туристичні компанії продовжують знижувати ціни на свої послуги. Вони прагнуть залучити більше іноземних туристів, потік яких зменшився через економічну кризу та поширення "свинячого грипу".

За інформацією місцевої преси, в єгипетських курортах на Червоному морі, перш за все Шармель – Шейху і Хургаді, ціни на готельні номери впали на 15-20% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Доходи туристичного сектора продовжують знижуватися внаслідок поширення вірусу A/H1N1 (на 8,5%), а також через фінансову кризу, яка примусила багатьох туристів переглянути свої плани на цей рік. Зниження цін на готельні номери пояснюється жорсткою боротьбою за клієнтів на єгипетському ринку.

В першій половині 2009 року потік іноземних туристів до Єгипту знизився на 8,7%, що призвело до зниження доходів туристичного сектора (майже на 10%).

Тоді як у 2008 році Єгипет відвідали близько 13 мільйонів іноземних туристів. Дохід від туристичної діяльності перевищив 10 мільярдів доларів [7].

Світова криза ударила і по туристичній галузі Німеччини: з січня по березень 2009 року реалізовано на 5 відсотків менше туристичних путівок, ніж в цей же період 2007року. У всьому світі німці славляться своєю любов'ю до подорожей. Проте світова фінансова криза вже і тут внесла свої корективи. В порівнянні з показникам 2007року, в 2009 році німці придбали на 5 відсотків менше туристичних путівок. У своєму дослідженні експерти спиралися на дані, отримані від 1200 німецьких туристичних фірм. Якщо розглядати окремі сегменти ринку туристичних послуг, то спад стався перш за все через зниженого попиту на сімейні путівки. Німецькі громадяни стали обережнішими планувати бюджет і придбали в січні на 14 відсотків менше сімейних путівок. На противагу їм туристи-одинаки як і раніше готові вирушати в далекі краї, залишаючи гроші в турагентствах. Що ж до путівок на двох, то тут поки що наголошується лише легкий спад – на 2%. На дорогих тури путівки вартістю від 1500 євро попит залишився незмінним вони розходяться так само добре, як і в 2007році. Зате в програші виявився сегмент туристичних пропозицій вартістю до 750 євро. Також постраждали від кризи короткострокові путівки строком від 7 до 10 днів. А ось стандартні двотижневі відпускні путівки зберігають свою популярність у німців, так само як і поїздки під час шкільних канікул, що включають 20 ночівель в готелях. Туристи хочуть заздалегідь знати, в скільки їм обійдеться відпустка. Відповідно до числа проданих путівок, що зменшується, скорочується, відповідно, і число туристів в класичних "відпускних" країнах. Практично всі держави, за винятком Італії в 2009 році приготуватися до зменшення припливу німецьких туристів в середньому на 3%. І лише в Туреччини справи йдуть в гору. Сюди, по висновках експертів GFK в 2009 році приїхало на 13 відсотків більше туристів з Німеччини. При цьому провідний німецький туристичний концерн TUI повідомляє про виразну тенденцію на ринку до путівок "all inclusive". За словами Фолькера Бетхера (Volker Boettcher), голови правління концерну TUI, пояснюється подібний попит тим, що "саме під час фінансової кризи туристам дуже важливо заздалегідь знати, в яку конкретно суму їм обійдеться відпустка". Але туристична галузь звикла до постійних коливань на ринку і вже розраховує на новий наплив туристів після закінчення кризи [5].

До прикладу, в Італії – попри фінансову кризу, яка поставила на коліна світову економіку, туристична галузь тримає планку. Щоправда, не йдеться про повернення "золотих часів", коли туризм у цій країні вважався основним прибутком національного бюджету. Але на Апеннінах раді з того, що минулий літній сезон видався більш вдалим, ніж передбачали.

Один незаперечний факт: іноземних туристів поменшало. За умов кризової лихоманки ця тенденція поширилася на всі країни, однак в Італії вона позначилася слабо. Міжнародна організація з туризму на світовому рівні прогнозувала зменшення потоку туристів на 4-6 %. В Італії цей показник сягнув неповних 3%. Такій ситуації можуть позаздрити європейські конкуренти, насамперед Франція

й Іспанія. Там присутність іноземців нинішнього літа була ще меншою. Найчастіше Апенніни відвідують німці, австрійці й бельгійці.

Була проведена ефективна антикризова політика. Сфера туристичних послуг змогла вдало перелаштуватися. Італійські готелі змінили цінову політику, зменшивши тарифи на 7%. По наповненості курортних місць показники не погіршилися порівняно з минулим роком. Одна з причин у тому, що багато італійців, на відміну від попередніх років, обрали місце для відпочинку в Італії, а не за кордоном. Туризм – одна з найприбутковіших галузей національної економіки, що становить 12 відсотків ВВП країни. Щороку на Апенніни приїздить близько 40 мільйонів туристів. За даними 2004 року, Італія була п'ятою найбільш відвідуваною країною світу.

Та для країни з найбільшим числом пам'яток культурної і природної спадщини ЮНЕСКО така позиція вкрай непідхожа для негативної реклами, якої додають, зокрема, прикрі випадки, що набувають міжнародного резонансу. Останній інцидент стався у липні, коли двоє японських туристів за вечерю в римському ресторані сплатили рахунок, що потягнув на 700 євро. Зазвичай добра вечеря на двох у гарному ресторані тут коштує в середньому 150 євро.

Приголомшені ціною японці не розгубилися і заявили в поліцію. Власники ресторану позбулися ліцензії на продовження своєї діяльності. Вони ще мають понести окреме покарання за завдання шкоди туристичному іміджеві Італії.

Тепер, звітуючи про підсумки сезону, що при міністерстві туризму створюється спеціальна наглядова комісія. Вона буде відстежувати подібні факти і дбати про захист туристів та їхніх прав. Також у компетенції відомства будуть суворі заходи покарання тих, хто спотворює туристичну привабливість Італії [6].

Загалом у часи економічної кризи туристична галузь не занепадає, а, навпаки, розвивається. У цьому переконують керівники Державної служби туризму і курортів. Кількість охочих поїхати на відпочинок порівняно з минулим роком майже не зменшилася. Інша річ, що їм доводиться економити. Люди все одно хочуть їздити, подорожувати. Однак, хочуть і зекономити, наприклад, на перельоті. Тому більше тепер цікавляться про різні автобусні тури.

Фінансово-економічна криза не позначилася на туристичній галузі, про кризу говорять лише ті туристичні підприємства, які займаються тільки виїзним туризмом. Так як значного розвитку набув внутрішній туризм.

Отож, можна зробити висновок, споживачі не відмовляються від поїздок, однак віддають перевагу мало бюджетним компаніям, подорожам на невеликі відстані й скорочують їхню тривалість.

Міжнародний туризм явище досить динамічне, що очікує туристичну індустрію через 5 років дізнаємося аналізуючи розроблені нижче прогнози.

За даними СОТ фінансовий оборот світової індустрії подорожей і туризму до 2015 року повинен збільшитися до $ 9 трлн.[3]

Протягом найближчого десятиліття прогнозується помітний ріст туристичного сектора: щорічний попит на туристичні послуги в період з 2010 по 2015р. буде збільшуватися на 4,6% і в 2015р. внесок міжнародного туризму у світову економіку складе $ 10.679 млрд. Виробництво туристичних послуг щорічно буде збільшуватися на 3,5%, число зайнятих у туристичному секторі – на 1,4%. Щорічний ріст туристичних прибутків складе 5,7%, ріст капітальних інвестицій – 4,8%, і до 2015р. їхня сума складе $ 1673 млрд.

До 2015р. показник зайнятих у суміжних галузях з туризмом працівників виросте майже до 270 млн. робочих місць (8,9%). (рис. 1)

Першою країною за кількістю зайнятого населення залишатиметься Китай (78 594 тис. чол.), за ним йтиме Індія (26 078 тис. чол.) та США (19 261 тис. чол.). Очевидно, що через 10 років витрати мандрівників виростуть. Наприклад, витрати американських туристів як усередині країни, так і за її межами зростуть майже вдвічі. А по темпах приросту цього показника в першій десятці країн виявляться в основному Азійські держави, що розвиваються. Швидше всього витрати туристів будуть рости в Китаї. З європейських країн у десятку ввійдуть держави Східної Європи: Польща, чий середньорічний ріст витрат на туризм складе 8,2%, і Чеська Республіка – 7,6%.

У прогнозах Всесвітньої ради по туризму й подорожам відзначено, що індустрію подорожей у найближче десятиліття "чекає планомірний ріст, оскільки ринок нарешті оправився від серії ударів, які гальмували його розвиток, терактів 11 вересня в США, війни в Іраку, епідемії пневмонії й пташиного грипу, цунамі в Азії.

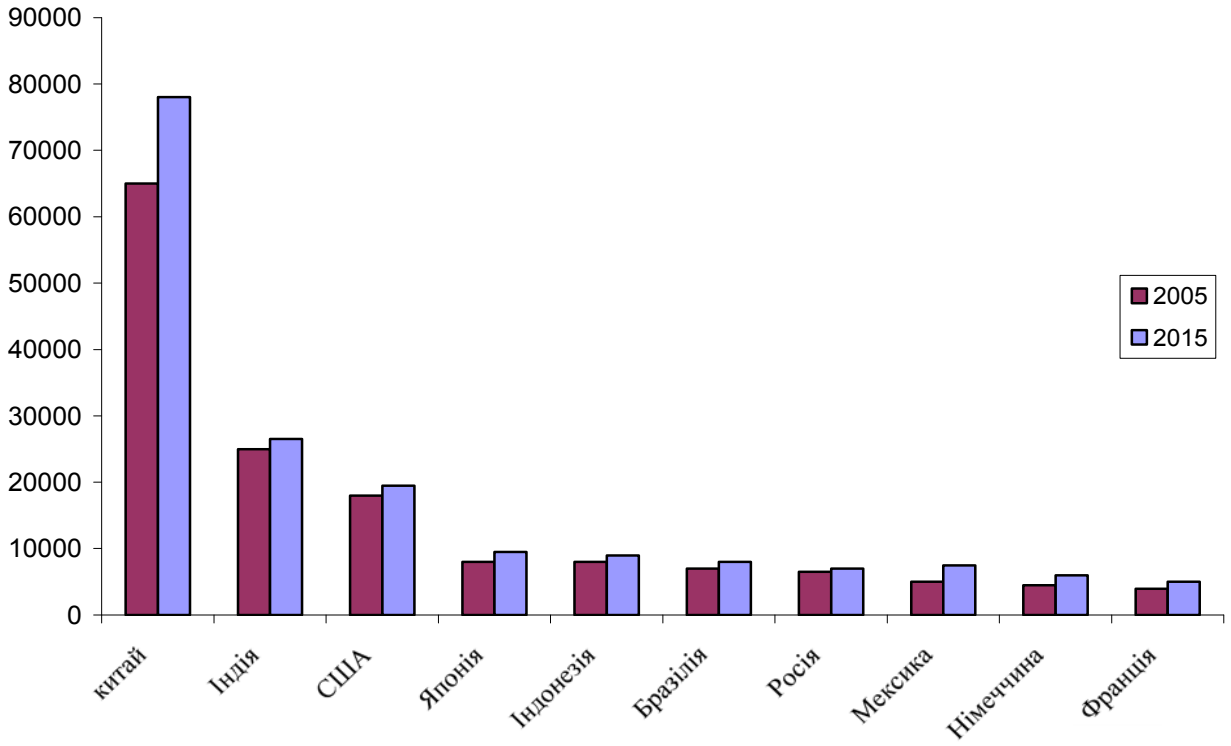

Рис.1. Кількість зайнятих в туристичному секторі з урахуванням суміжних галузей в 2015р. (тис. чол..)

Таблиця 1.

Країни з найбільшими витратами туристів 2015 р. ($, млн.)

КРАЇНИ	2015 р.
США	1 633 790
Японія	382 866
Німеччина	306 492
Великобританія	252 213
Франція	214 648
Італія	195 460
Іспанія	159 869
Китай	131 933
Канада	108 527
Мексика	96 515

Бачення туризму Світовою туристичною організацією: прогноз розвитку міжнародного туризму за регіонами світу.

Таблиця 2.

Прогноз розвитку міжнародного туризму за регіонами світу

Світ і регіон	Основний рік 1995	Прогнози		Середньорічні темпи зростання (%) 1995-2020	Ринкова частка	
		2010	2020		1995	2020
Світ	565,4	1006,4	1561,1	4,1	100	100
Африка	20,2	47,0	77,3	5,5	3,6	5,0
Америка (Пн. і Пд.)	108,9	190,4	282,3	3,9	19,3	18,1
Сх. Азія та Океанія	81,4	195,2	397,2	6,5	14,4	25,4
Європа	338,4	527,3	717,0	3,0	59,8	45,9
Середній Схід	12,4	35,9	68,5	7,1	2,2	4,4
Пд. Азія	4,2	10,6	18,8	6,2	0,7	1,2

Джерело: World Tourism Organization (WTO)

Згідно даних СОТ до 2020р. спостерігатиметься збільшення ринкової частки у всіх регіонах світу крім Європи та Америки (тут прогнозується скорочення). Середні темпи зростання будуть

найвищими на Середньому Сході та Східній Азії та Океанії (відповідно 7,1% і 6,5%), а найнижчі темпи спостерігатимуться в Північній та Південній Америці (3,9%) [2]

Узагальнюючи діяльність багатьох розвинутих країн у сфері туризму, Комісія ЄС опублікувала основні тенденції розвитку туризму на період 1999-2010 роки. Зокрема, тут відзначається, що:

- У Європі потрібно буде витримувати жорстку конкуренцію за прибутки від туризму, що, в свою чергу, буде вимагати від європейської індустрії туризму підвищення якості наданих послуг.
- Витрати на усі види подорожей і, у першу чергу, витрати на транспорт, будуть збільшуватися швидше, а ніж інші статті сімейного бюджету. Подорожі стануть більш частими, але менш тривалими, тому що витрати на одну поїздку знизяться. У цілому ж витрати на подорожі зростуть за рахунок споживання більш якісного відпочинку.
- Число поїздок буде збільшуватися за рахунок міжконтинентальних подорожей з Європи в Америку, Азію й Океанію.
- Використання повітряного транспорту буде розширюватися швидше завдяки збільшенню числа зручних прямих рейсів.
- В міру все більш активного впровадження комп'ютерних систем бронювання будуть зменшуватися терміни бронювання.
- Найбільш активними туристами будуть дві вікові групи: люди літнього віку і молодь.
- Продовжуватиме зростати попит на туризм, пов'язаний із відвідуванням визначних пам'яток культури, а також з активним відпочинком.
- Стан навколишнього середовища стане одним із домінуючих чинників у притягненні туристів, особливо в сільських і приморських районах.
- Географія ж міжнародного туризму буде визначатися пріоритетним для туристів чинниками привабливості чи тих чи інших регіонів/країн (табл. 3; рис. 2).

Таблиця 3

Чинники привабливості для туристів окремих регіонів світу.

Найбільш популярні країни регіону.	Фактори росту привабливості
Південноамериканський регіон (Бразилія тощо)	1.Широкий розвиток екологічних турів по Амазонії 2.Екзотична природа 3.Сучасна архітектура і дизайн столиць країн
Європейський регіон (Франція, Англія, Німеччина, Фінляндія, Швеція)	1.Висока концентрація історичних і культурних визначних пам'яток. 2.Спрощений візовий режим (можливість широкого спектра комплексних турів). 3.Високий рівень сервісу.
Середземноморський регіон (Кіпр, Ізраїль тощо)	1. Вигідна система оподатковування. 2. Сучасна банківська мережа. 3. Добре налагоджена структура телекомунікацій 4. Спрощена процедура створення офшорних компаній (10 днів) 5. Забезпечувана державою повна конфіденційність у всіх питаннях, що стосуються засновників компаній і банківських рахунків. 6. Ріст паломницького туризму. 7. Наявність широкого спектра оздоровчих центрів. 8. Тур по чотирьох морях. 9. Наявність молодіжних таборів. 10. Ріст ділових зв'язків. 11. Розвинута інфраструктура туризму. 12. Високий рівень обслуговування. 13. Комфортний клімат. 14. Велика тривалість туристського сезону. 15. Сполучення відпочинку на морі з оглядом визначних пам'яток.
Азіатський регіон (Об'єднані Арабські Емірати тощо)	1.Низькі ціни на електроніку і побутову техніку гарної якості. 2.Високий рівень сервісу. 3.Мінімальні податки. Практика системи "TAX FREE". 4. Спрощена система візового режиму. 5.Екзотична природа і культура. 6.Політична стабільність. 7.Зручний транзитний шлях для туристів, що летять в Австралію й Океанію. 8.Головний напрямок "пляжного" відпочинку узимку.

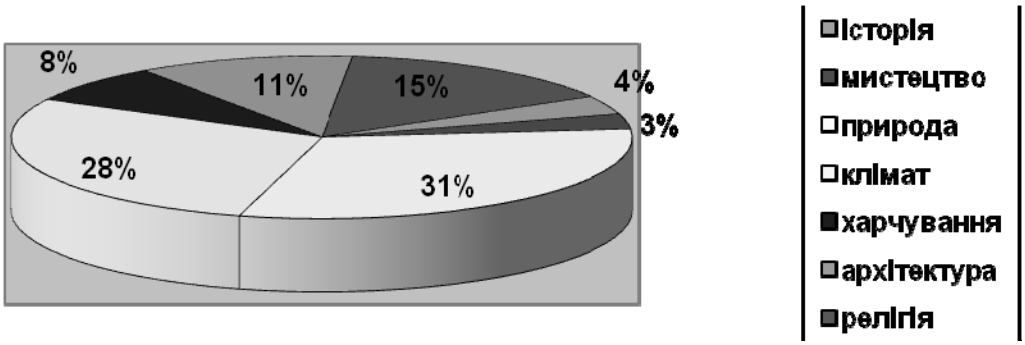

Рис. 2: Основним джерелом задоволення туристичних потреб залишатимуться чинники рекреаційно-туристичних ресурсів.

- За прогнозами експертів, бурхливий розвиток міжнародного туризму продовжуватиметься і далі, одним з найпопулярніших регіонів перебування, мабуть, стане Південна і Південно-Східна Азія.
- Відбуватиметься тяжіння до незайманої природи, що асоціюється з поняттям краси, і в зв'язку з цим розвиватиметься насамперед екологічний туризм.
- Розвитком нетрадиційних (екстремальних) видів туризму, поширення індивідуальних туристських подорожей, розвитком елітарного туризму (мисливського, наукового, конгресного).

Висновки. Щорічний попит на туристичні послуги в період з 2010- 2015р. буде збільшуватися на 4,6% і в 2015 р. внесок міжнародного туризму у світову економіку складе $ 10 679 млрд. Виробництво туристичних послуг щорічно буде збільшуватися на 3,5%, число зайнятих у туристичному секторі на 1,4%. Щорічний ріст туристичних прибуттів складе 5,7%, ріст капітальних інвестицій – 4,8%, і до 2015р. їхня сума складе $ 1673 млрд.

Основними тенденціями розвитку туризму будуть: підвищення якості туристичного продукту, збільшення темпів зростання країн Середнього Сходу та Східної Азії, збільшенням витрат туристів на подорожі, розвитком нетрадиційних видів туризму.

Література:

1. *Школа І.М., Козменко В.М., Бабінська О.В.*Міжнародні економічні відносини: Підручник / *За ред. І.М. Школи*. - Київ: КНТЕУ, 2003. – 589с.
2. 2006 год оказался необычайно успешным для мирового туризма // Новости турбизнеса. – 2007. – № 3-4. – С.23
3. http://rating.rbc.ru
1. http://www.tourbus.ru/
2. http://geosite.com.ua/news/2009-03-14-428
3. http://www.radiosvoboda.Org/content/article/l839329.html
4. http://tsn.ua/svit/yegipetski-goteli-znizhayut-tsini-cherez-krizu-ta-grip.html

Резюме:

Галина Триллинберг. УПРАВЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫМ ТУРИЗМОМ В ПЕРИОД МИРОВОГО ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ.

Рассмотрено и проанализировано развитие международного туризма во время финансового кризиса в Европе и других континентах мира. Обоснованно стратегические направления развития туризма, в частности с учетом новой парадигмы экономики. Проведен анализ способов управления международных туризмом в период мирового финансового кризиса.

Ключевые слова: международный туризм, мировой финансовый кризис, национальная экономика, туристический сектор, гостиницы, доходы, сегменты рынка, антикризисная политика.

Summary:

Galina Trillinberg. MANAGEMENT INTERNATIONAL TOURISM IN THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS: STATUS AND PROSPECTS.

Development of international tourism is considered and analysed during a financial crisis in Europe and other continents of the world. Grounded strategic directions of development of tourism, in particular taking into account the new paradigm of economy. The analysis methods of international tourism in the global financial crisis.

Keywords: international tourism, world financial crisis, national economy, tourist sector, hotels, profits, market segments, crisis policy.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 388.48
Анатолій ТИБІНЬ Андрій ШЕВЧЕНКО

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Проведено аналіз туристичної діяльності в Україні. Визначено чинники, які стримують та перешкоджають розвитку туристичної індустрії. Розглядаються стратегічні цілі інвестиційної політики в галузі туризму та фактори, що сприятимуть прогресивному розвитку цієї сфери.

***Ключові слова**: туристична індустрія, природно-рекреаційні ресурси, міжнародна туристична діяльність, санаторно-курортні послуги, екскурсійна діяльність, підприємства готельного господарства, інвестиційні ресурси.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Міжнародна туристична діяльність як масове соціально-економічне явище світового масштабу перетворюється у важливий стимул регіонального розвитку. Досвід останніх років свідчить про те, що в умовах всезагальної стагнації галузей матеріального виробництва рекреація і курортний туризм залишаються високорентабельними галузями, які функціонують стабільно і ефективно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Туристична індустрія у багатьох країнах світу залишається важливим інструментом розвитку економіки і суспільства, загалом. Серед фундаментальних досліджень міжнародного туристичного ринку Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич, В.Ф. Кифяк, М.П. Мальська, Л.Г. Нечипорук, Т.Ф. Панченко, Л.В. Сакун, Е.В. Слободенюк, В.К. Федорченко та інші.

Виклад основного матеріалу. За прогнозами Всесвітньої туристичної організації в XXI столітті очікується туристичний бум. Кількість подорожуючих в світі до 2020 року зросте до 1,6 млрд. чоловік в рік,що означає збільшення туристичних прибутків в 2,4 рази порівняно з 2000 роком. При цьому доходи від туризму у 2010 році складуть 1550 млрд. дол. США, тобто у 3,3 рази перевищать рівень 2000 року, а до 2020 року прогнозується збільшення доходів до 2000 млрд. дол. США [1].

Україна, перебудовуючи свою економіку на ринкових засадах також включається у світовий туристичний процес. У 2007 році у нашу країну прибуло 23,1 млн. іноземців. Це на 4,2% млн. чоловік більше, ніж в 2006 році. Обсяг виїзного потоку теж збільшився на 3% і склав 17,3 млн. чоловік. За даними Державної служби туризму і курортів загальна вартість послуг, наданих підприємствами туристично-рекреаційної сфери в 2007 році досягла 9,1 млрд. грн., в тому числі 4,5 млрд. гривень – дохід туроператорів та турагентів, 2,7 млрд. грн. заробили санаторно-курортні та оздоровчі заклади, а 1,9 млрд. грн. – виручка готельної індустрії.

Туристична індустрія – особливий вид діяльності, він безпосередньо пов'язаний із роботою інших галузей економіки: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, страхування, зв’язок, торгівля, харчування, культура, мистецтво тощо. Туризм стимулює їх розвиток. І якщо хоча б одна із складових "не працює" – туризму не буде. А значить, не буде і робочих місць для десятків тисяч людей. Крім того, туризм позитивно сприяє регіональному розвитку, особливо у так званих депресивних населених пунктах.

Тому туризм має знаходити своє відображення в планах розвитку цих галузей, включатися до загального плану соціально-економічного розвитку України.

Державною програмою розвитку туризму на 2002-2010 роки як основний постулат, наголошено на пріоритетності напряму розвитку в’їзного та внутрішнього туризму як важливого чинника підвищення якості життя в Україні, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені [2].

Україна, маючи багатющі природно-рекреаційні ресурси й історико-культурні цінності, на жаль, поки що не використовує їх належним чином для розвитку курортно-туристичної галузі. Однак, останнім часом активізувалися чинники, що сприятимуть прогресивному розвитку цієї сфери і в нашій країні:

- демократизація та відкритість українського суспільства, процеси міжнародної інтеграції поступово ведуть до поширення в нашій країні цінностей розвинутих країн, орієнтованих на всебічний людський розвиток, важливими напрямами якого є зміцнення здоров’я та розширення світогляду, а це сприяє зростанню попиту на туристично-рекреаційні послуги;
- розвиток міждержавної міграції, міжнародних зв'язків і культурних обмінів між країнами призводить до розширення й активізації міжособистісних зв'язків;

- економічне зростання і поступове підвищення рівня життя населення ведуть до розширення обсягів ділових поїздок і можливостей поїздок із пізнавальними та оздоровчими цілями;
- удосконалення усіх видів транспорту, відносне здешевлення транспортних послуг, спрощення візових та митних процедур, розвиток сфери послуг роблять туризм дедалі доступнішим для населення;
- демократизація в сфері праці розширює можливості працівників самим планувати свої відпустки тощо.

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби людей, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при забезпеченні збереження екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини.

Результати наукових досліджень свідчать про те, що Україна володіє реальними передумовами розвитку туристсько-рекреаційного сектора економіки, до числа яких можна віднести:

- високу концентрацію запасів туристсько-рекреаційних ресурсів (мінеральних вод, грязей, піщаних пляжів і ін.);
- сприятливі для відпочинку і туризму кліматичні і фізико-географічні умови;
- багатий потенціал історичної і культурної спадщини;
- наявність матеріально-технічної бази, необхідної для рекреаційної діяльності;
- наявність фахівців, що володіють необхідними професійними знаннями і навичками для організації рекреаційно-економічної діяльності.

Аналіз показує, що перспективи розвитку рекреації і туризму практично в усіх регіонах визначаються широким спектром чинників, які мають свою регіональну специфіку. Наукові дослідження дають підстави зробити висновок про те, що для регіонів, де територіальне поєднання рекреаційно-курортних і туристичних ресурсів мають явно виражений характер, пріоритет, направлений на розвиток рекреації і туризму є виправданим.

Однією із значних перешкод розвитку усієї туристичної індустрії, в тому числі і ефективного функціонування міжнародних курортних центрів, є невідповідний міжнародним стандартам стан матеріально-технічної бази підприємств туристичної індустрії, установ рекреаційної і санаторно-курортної сфери. Особливо це торкається підприємств готельного господарства.

Чинником, стримуючим розвиток туристичної індустрії, є високі ціни на рекреаційно-курортні і туристичні послуги при невисокій їх якості. Так, наприклад, за період з 1990 по 2008 роки середньорічні темпи зростання цін на готельні послуги в Україні підвищилися в 9 разів при середньорічному підвищенні цін в готелях світу в 1,8 рази. Середньорічна вартість санаторно-курортної путівки зросла в 2008 р. в порівнянні з 2000 р. на 60,3% [3]. Абсолютно очевидно, що назріла необхідність врегулювання цін на всі види курортних і туристичних послуг.

Складною є проблема екологічного оздоровлення регіонів, без рішення якої розвиток курортного і туристичного господарства неможливий. Необхідні обґрунтовані методики, регламентації курортно-рекреаційного навантаження, що не допускають деградації природних комплексів.

Характеризуючи матеріально-технічну базу курортного і туристичного господарства, потрібно відмітити, що більшість санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку були створені для масового відпочинку, і тому їх комфорт розраховувався відносно потреб і можливостей середнього вітчизняного жителя, а про вихід на міжнародний рівень якості обслуговування і не передбачалося.

Незадовільним залишається стан автомобільних доріг в регіонах. Вони не відповідають вимогам міжнародних стандартів. Недостатньо розвинена мережа автосервісних підприємств. Не задовольняє автотуристів асортимент і якість послуг, що надаються їм.

Для вітчизняних курортних центрів властива проблема, пов'язана із сезонною нерівномірністю відвідування: 55% відпочиваючих проводять відпустку в період трьох літніх місяців (червень-серпень), сезонні установи (оздоровчі табори для дітей і бази відпочинку) складають близько 65%, круглорічні установи (санаторії, пансіонати, готелі, туристичні бази) – лише 35%.

Велике значення для іміджу курортного регіону має оцінка його по Міжнародній системі оцінки якості - об'єктивній кількісній оцінці місцезнаходження курорту, зони відпочинку, засобів розміщення для туристів, санаторно-курортних, медичних послуг, а також послуг, що надаються підприємствами інфраструктури туристичної індустрії.

За неакредитованими організаціями закріплюється імідж як нестабільних і недосконалих. Така доля чекає суб'єктів курортно-рекреаційних і туристичних господарств України, за умови ігнорування світових тенденцій, пов'язаних з процесом стандартизації рекреаційних, курортних і туристичних послуг.

Фахівці відзначають, що при розгляді шляхів підвищення ефективності курортно-рекреаційної діяльності, для планомірного і цілеспрямованого розвитку туристичної індустрії необхідна концепція її розвитку, яка повинна розроблятися в контексті з програмою розвитку курортного регіону і базуватися на: реконструкції і оновленні відповідно до сучасних технологій санаторно-курортних об'єктів, туристичних, спортивних баз; освоєнні ще не використаних курортно-рекреаційних і туристичних ресурсів; створенні гармонійної системи парків, пам'ятників природи, заповідників; облаштуванні і відновленні архітектурних, історичних і етнографічних пам'ятників; проектуванні нових туристичних маршрутів; створенні сучасної інформаційно-маркетингової служби в структурі місцевих органів управління рекреаційно-курортне туристичне господарство; розвитку системи професійної освіти (підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки) у вищих і середніх учбових закладах фахівців готельної, туристичної, курортної справи; переорієнтації сільськогосподарських підприємств на виробництво високоякісної, екологічно чистої і вітамінізованої продукції землеробства і тваринництва.

Дослідження демонструють основні тенденції розвитку сучасного курортно-рекреаційного і туристичного господарства: помітне відродження в'їзного туризму до України; збільшення кількість внутрішніх туристів і рекреантів, які вибирають українські курорти; зростання кількості підприємницьких структур, що здійснюють рекреаційно-курортну і туристичну діяльність, а також збільшення числа інших чинників, що впливають на стійкий розвиток курортно-рекреаційної і туристичної сфери національної і регіональної економіки.

Вивчення стану курортно-рекреаційного і туристичного сектору економіки, дозволяють зробити висновок, що в даний час спостерігається процес його становлення і розвитку. В цілому більшість курортів мають необхідні передумови і значні можливості для розвитку і ефективного функціонування і виходу на міжнародний рівень якості.

Проте потенційні можливості і ресурси використовуються не повною мірою, внаслідок чого щорічно втрачається значна економічна вигода. Проведений аналіз свідчить про необхідність підвищення ефективності використання курортно-рекреаційного потенціалу країни. Особливо актуальна дана ситуація для курортних регіонів і міст. Оскільки саме там територіальне поєднання природних умов і рекреаційних ресурсів дозволяє в перспективі сформувати регіональні рекреаційно-туристичні суперсистеми, кожна з яких може ґрунтуватися на місцевих природних і лікувальних ресурсах.

В результаті слід зазначити, що вітчизняні курортні центри мають надзвичайно сприятливі умови і передумови для створення і ефективного функціонування курортно-рекреаційного і туристичного господарства, в якого є всі підстави зайняти одне з провідних місць в структурі господарського комплексу України.

Туристична індустрія є досить капіталомісткою галуззю через високу вартість нерухомості і обладнання. Так, капітал в індустрію гостинності залучається на довгий період часу і повертається досить повільно, а сама структура інвестицій в секторі подібна на інвестиції в промисловість, що вимагає великих затрат.

Іноземні інвестиції, які надходять в Україну, йдуть переважно в промисловість та агропромисловий комплекс. Проте як готельний та рекреаційно-туристичний бізнес також потребують інвестиційних ресурсів, і зокрема прямих іноземних інвестицій, що дасть можливість підвищити прибутковість цієї галузі та збільшити надходження до бюджету.

Можна визначити такі основні переваги від інвестицій у туристичну індустрію для кожної країни, регіону: збільшення готівкового потоку в регіон, в тому числі надходження іноземної валюти; ріст валового національного продукту; створення нових робочих місць; реформування структури відпочинку, яка може бути використана як туристами, так і місцевими жителями; залучення капіталу, в тому числі і іноземного; збільшення податкових надходжень приймаючого регіону.

Поряд з позитивними наслідками від інвестицій в туризм не слід забувати і про негативний вплив від його розвитку.

Отже, недоліки розвитку туризму проявляються в тому, що туризм: впливає на ріст цін на місцеві товари та послуги, на земельні й інші природні ресурси і нерухомість; сприяє відтоку грошей

за кордон при туристичному імпорті; викликає екологічні та соціальні проблеми; може нанести збитки розвитку інших галузей своєю одно направленістю.

Потрібно відмітити, що початкові інвестиції в курортний туризм притягують все більше вкладень в майбутньому у допоміжні і підтримуючі галузі господарства. Сюди входять крупні інвестиції в готелі, ресторани, торгові центри, порти, аеропорти, транспортні засоби тощо. Їхні інвестиції окуповуються тільки через декілька років. Туроператори і певною мірою турагенти вимагають великої кількості оборотних засобів для оплати послуг готелів, транспортних компаній та інших витрат перед туристичним сезоном. Капітал тут, як правило, затримується на короткий проміжок часу і часто використовується для спекуляцій на валютному ринку.

Однак, дослідження питань економіки та організації туризму в Україні вказали передусім на те, що окремі норми діючого законодавства у сфері розвитку туристичної та курортної галузі є недосконалими і це перешкоджає практичній їх реалізації, а також здійсненні ефективного управління галуззю. Так, нині на законодавчому рівні неврегульованими залишаються питання щодо ліцензування екскурсійної діяльності; отримання дозволу на здійснення туристичного супроводу; відсутності окремих номенклатурних професій з надання туристичних послуг, в частині проведення контролю з боку місцевих органів виконавчої влади за діяльністю суб'єктів, які здійснюють туристичний супровід; повного охоплення сертифікацією та категоризацією всіх суб'єктів розміщення (проживання); надання базам розміщення статусу індивідуальних готелів та інших об'єктів, які призначені для надання послуг з тимчасового розміщення [4].

Впродовж останніх років надзвичайно гострою і нагальною залишається проблема оформлення віз громадянам України, які з метою туризму виїжджають за кордон, а також здійснення відповідної акредитації туристичних підприємств у консульствах іноземних держав в Україні. Штучні перешкоди навколо процесу надання туристичних віз іноземними дипломатичними представництвами є одним з головних чинників, що обмежують розвиток міжнародного туризму в Україні. Адже українці не потрапляють до країн, які, за статистикою Всесвітньої туристичної організації, входять до двадцятки світових туристичних центрів. До того ж, такий стан справ щодо видачі туристичних віз громадянам України дискримінує права багатомільйонного загалу українських туристів, порушуючи основоположне право людини на вільну подорож і свободу пересування, що проголошено Загальною декларацією прав людини 1948 року.

Висновки. Значною перешкодою розвитку міжнародного в'їзного туризму залишається недостатність бюджетного фінансування цього виду діяльності. Ефективний розвиток міжнародного в'їзного туризму безпосередньо залежить від надання організаційно-методичної та фінансово-економічної підтримки туризму з боку держави. Туризм – високоприбутковий сектор економіки, що приносить багатомільярдні доходи до бюджету багатьох держав та чинник підвищення міжнародного авторитету. Тож необхідно, щоб і в Україні визнання туризму як індустрії супроводжувалося виділенням на регулярній основі ресурсів з боку держави як певний відсоток від щорічних доходів до бюджетів усіх рівнів від обов'язкових відрахувань і платежів підприємств туристичної сфери та витрат туристів. Досвід країн із розвинутим туризмом доводить, що без державних вкладень ефективний розвиток туризму неможливий, при цьому вкладення є, по суті, не витратами, а інвестиціями у галузь, що дає високі та швидкі прибутки.

Стратегічними цілями інвестиційної політики в галузі туризму повинні бути:

- створення законодавчої бази регіонів у сфері забезпечення гарантій на іноземні інвестиції в туристичний бізнес;
- формування сприятливого іміджу регіонів в області надання рекреаційно-туристичних послуг;
- створення сприятливого інвестиційного клімату;
- стимулювання припливу капітальних вкладень у реконструкцію і будівництво сучасних туристичних комплексів, санаторіїв, готелів, які відповідали б міжнародним вимогам і стандартам.

Література:

1. http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=2024
2. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки // Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня2002 р. №583, із змінами.
3. Туризм в Україні / Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 214с.
4. Туризм і нині там / Урядовий кур'єр. – 4 лютого 2010р. - №21. – с. 9.

Резюме:

Анатолий Тыбинь, Андрей Шевченко. ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ.

Проведен анализ туристической деятельности в Украине. Определенны факторы, которые сдерживают и препятствуют развитию туристической индустрии. Рассматриваются стратегические цели инвестиционной политики в отрасли туризма и факторы, которые будут содействовать прогрессивному развитию этой сферы.

Ключевые слова: туристическая индустрия, естественно-рекреационные ресурсы, международная туристическая деятельность, санаторно-курортные услуги, экскурсионная деятельность, предприятия гостиничного хозяйства, инвестиционные ресурсы.

Summary:

Anatoly Tybin, Andriy Shevchenko. PRIORITY AREAS FOR TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE.

The analysis of tourism activity in Ukraine is conducted. The factors which restrain and impede the development of tourism industry have been defined. The strategic aims of investment policy in the tourism sphere and the factors which will promote the progressive development in this sphere are considered.

Keywords: tourist industry, natural recreational resources, international tourist activity, sanatorium-resort services, excursion activity, hotel business enterprises, investment resources.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.242 Віталіна КУРИЛЯК, Ірина БІЛЕЦЬКА

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Стаття присвячена дослідженням перспектив розвитку замкового туризму на Тернопільщині, яка володіє значним туристичним потенціалом, серед якого особливо важливими є об'єкти фортифікаційного зодчества. Розглянуті питання покращання економічної ситуації в області завдяки розвитку туристичної галузі.

Ключові слова: *замковий туризм, функції туризму, туристичний продукт, тур.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Туризм як соціальне явище, що представляє собою пересування з метою пізнання своєї або інших країн, а також відпочинку і розваг, зв'язаний із багатовіковою традицією. У своїх різних формах і проявах туризм має історію, що значно старіша, ніж сама ця назва. Історично туристичний рух насичений пізнавальними цінностями і внаслідок цього він носить цільовий, активний характер, підкріплений творчими мотивами. Сучасний туризм став результатом появи та еволюції подорожей. При цьому змістове наповнення поняття туристичної діяльності щоразу збагачується, і нині виходить далеко за межі свого первинного розуміння як організації подорожей з метою пізнання та відпочинку. Сьогодні туристична діяльність – це один із важливих аспектів нової філософії бізнесу нинішнього інформаційного суспільства, який в умовах змін підприємницького середовища відкриває нові можливості вирішення проблем тайм-менеджменту у всіх його проявах, а саме – дає змогу паралельно та одночасно ефективно реалізувати дві функції – соціального характеру (оздоровчу, духовну та гуманітарну) та професійно-ділову (укладання угод, проведення нарад, вирішення стратегічних завдань тощо).

Туризм є однією з найбільших і динамічних галузей економіки. Високі темпи його розвитку, великі обсяги валютних надходжень активно впливають на різні сектори економіки, що сприяє формуванню власної туристської індустрії. Туризм за доходами, зайнятістю населення та іншими показниками займає перше місце у світовій економіці [1]. Таким чином, у наші дні не можна не помітити величезного впливу, що робить індустрія туризму на світову економіку. Формування цієї перспективної галузі, як незалежної конкурентоспроможної ланки національного господарства, в Україні по суті тільки починається. І це тоді, коли Україна має унікальні передумови для успішного розвитку туристичної індустрії: природно – кліматичні умови, багаті історико-культурні й національно-етнографічні ресурси, велику кількість невикористаних територій, придатних для туризму і відпочинку; понад 125 тис. пам'ятників архітектури і містобудування; сотні музеїв із зібраннями унікальних археологічних знахідок, що свідчать про самобутню і давню культуру українців, – усе це при відповідному розвитку може стати основою для формування конкурентного туристичного ринку в контексті внутрішнього та міжнародного туризму [2, с. 205].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасного використання середньовічних замків та фортець України був зроблений О.В. Жуковою у 2007 році [1]. Проте, цей аналіз враховує тільки використання приміщень вцілілих пам'яток. Тому в ньому не були враховані заходи, які

відбуваються на територіях замків та фортець, зокрема анімаційні (фестивалі середньовічної та сучасної культури, рицарські турніри тощо). В інших більш ранніх публікаціях запропоновано всі оборонні споруди України поділити на чотири класи в залежності від ступеня їх збереженості та відповідно можливостей туристично-краєзнавчого використання [3].

Виклад основного матеріалу. Одним з пріоритетних напрямів розвитку туристичної індустрії в Україні неодмінно повинен бути замковий туризм, в основі якого використання об'єктів фортифікаційного зодчества. Тому питання розвитку замкового туризму та підвищення його привабливості на національному та міжнародному рівнях є *особливо актуальним* на сучасному етапі розвитку і становлення туристичної галузі країни.

За даними ВТО, понад 2/3 замків (а це понад 1500 фортифікацій) Європи сьогодні успішно відновлені і використовуються у туристичній сфері, зокрема у готельному господарстві [1]. Європейським туристам притаманне прагнення бодай декілька днів пожити у справжньому середньовічному замку, скуштувати страви старожитньої етнічної кухні та взяти участь в анімаційних лицарських розважальних програмах замкового дозвілля.

Окрім того, королівські замки та знатні аристократичні двори частково чи повністю перетворені у музеї, історичні пам'ятки і, таким чином, є об'єктами туристичних екскурсій.

Інші – утворюють цілісні туристичні комплекси з загадковими, сповненими історичних загадок і таємниць замковими спорудами, в яких виставляються музейні експонати; готельним номерним фондом, конференц-залами, атракційними туристичними програмами (лицарські турніри, стріляння з арбалетів, винно-дегустаційними заходами тощо).

Важливим та дедалі популярнішим напрямом замкового туризму у Європі є організація весільних та інших урочистих церемоній, що яскраво ілюструє сучасні тенденції наслідування аристократизму поведінки та духу. Це, ще раз доводить те, що сьогодні туризм увійшов до першочергових потреб людства, охопивши всі сфери суспільно-економічного та особистого життя людини.

Щодо України, то вона дуже тісно пов'язана з європейською історією, містикою, королівськими та древніми знатними дворами, оскільки, як і у європейських країнах (Франції, Італії, Англії, нинішніх Угорщині, Румунії, Чехії, Німеччині), на українських теренах замки та фортеці масово зводяться у XIV-XVII ст., активно трансформуючись з палаців з елементами італійського "бароко" у палаци у стилі вишуканого "класицизму" аж до кінця XVIII ст., набуваючи яскравої української своєрідності.

Кількість самобутніх замків, палаців, фортець та родових маєтків шляхти, уцілілих до XIX ст., за експертними підрахунками, обчислюється сотнями. На жаль, винищення родової аристократії більшовиками та націоналізація маєтків призвели до часткового, а в більшості випадків повного руйнування всіх замкових споруд (прямого та опосередкованого – шляхом перетворення їх у школи, будинки культури, адміністрації тощо).

Проте, навіть, не зважаючи на такі безповоротні втрати, і досі в Україні налічується більш, ніж сто тільки замкових твердинь – або їх руїн – свідків героїчного, місцями трагічного, але завжди романтично легендарного українського минулого. У більшості вони занедбані, але, навіть у такому вигляді можуть стати об'єктом як внутрішнього, так і зовнішнього туристичного попиту.

Найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів збереглася до нашого часу на заході України (за підрахунками різних експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) – на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті та Хмельниччині. При цьому більше третини всіх українських замків та їх руїн зосереджені на Тернопіллі.

Замки Західного Поділля історично презентують намистини багатовікового форпосту українських земель проти зовнішніх експансій. Найпривабливішими з туристичної точки зору є палац Вишневецьких (з ландшафтним парком в англійському стилі); Теребовлянський замок (колись осередок літописного Теребовлянського князівства, сьогодні – окремі фрагменти фортечних мурів та засипані численні підземні ходи, які за умови здійснення часткових реставрації архітектурних елементів давньоруської фортеці можуть перетворитись у історичний музей з відкритими оглядовими павільйонами та можливістю екскурсійного огляду підземель та підйому на майданчики башт); Микулинецький замок (сьогодні лише руїни, хоча загалом фрагментами збереглось близько половини замкових фортифікацій, які технологічно, на думку експертів, нескладно відновити, а сам замок може стати прибутковим туристичним проектом за рахунок перетворення його на торговий бренд популярного в Україні микулинецького пива); Бережанський замок (прославився на всю Європу

своєю неприступністю впродовж двох століть, проте пошкоджений і невідновлений під час Першої світової війни. Інвестиційно привабливим є відбудова ренесансного палацово-замкового комплексу як еталонного середньовічного князівського замку-резиденції та перетворення у прибутковий туристичний комплекс); Збаразький замок (стародавній замок-фортеця, оголошений державним історико-архітектурним заповідником, частково відновлений і вже сьогодні приваблює численних туристів красою реставрованого князівського палацу); Скала-Подільська, Скалатський та Кривчецький замки (потребують нині суттєвого відновлення, проте привабливі для формування туристичних комплексів-готелів, з можливістю організації кінних прогулянкових турів понад кручами Збруча в культовий язичницький центр подільських племен, до королівських укріплень "Окопи Святої Трійці", у заповідні Медобори та орієнтованих на спелеологію зручним розташуванням коло печер-перлин Тернопілля – Кришталевої, Млинки, Озерної тощо), Бучацький та Підзамоцький замки, Чортківський замок, замкова гора Бона у Кременці, мальовничі замкові руїни у Ниркові Заліщицького району, палаци у Коропці Монастирського району, Білокриниці Кременецького району, мисливський палац у селі Рай Бережанського району та інші.

До речі, в Тернопільській області діють два Державних історико-архітектурних заповідники з 10, що є в Україні (це – Кременецько-Почаївський та Бережанський), один Національний історико-архітектурний заповідник з чотирьох (це – „Замки Тернопільщини” з центром у Збаражі). Подібного нема в жодній іншій області нашої держави.

Таким чином, результати проведеного аналізу фортифікаційної замкової спадщини Західної України загалом та Тернопільщини, зокрема, дає змогу впевнено зробити висновок про забезпеченість туризму замковим потенціалом, який відкриває багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних видів туризму – історико-культурного, пізнавального, відпочинкового, релігійного, етнічного, виставково-експозиційного, тематичного (винно-дегустаційні тури, кінний туризм, фехтування та лицарські турніри, бали та карнавали, спелеологія, святкування урочистих подій) тощо.

Проте, з іншого боку, бачимо занедбаність, зруйнованість замкових споруд та байдужість суспільства до нагальної потреби відродження замків, у першу чергу, як мовчазних свідків багатогранної української історії. При цьому, європейський досвід уже давно довів неефективність державної монополії володіння замками та палацами. І хоча історично склалося так, що більшість замкових ансамблів та палаців Європи все-таки перебувають у приватній власності нащадків старої аристократії чи у власності нуворишів (ті, хто впродовж минулого століття заробили капітали банківською, акторською, виноробною справою тощо і вклали їх у свій статус – замкові споруди), вони, в першу чергу, є об’єктами туристичної діяльності. Бо, навіть, найтитулованіші в Європі власники родових замків не цураються поряд з приватними апартаментами відводити частину своїх володінь під готельні номери для гостей і туристів.

Так, як уже зазначалося, нащадки родової аристократії в Україні, були знищені, і замки майже століття поволі знищувались, не маючи реальних господарів. Але уже майже два десятиліття, як Україна докорінно змінила свій політичний та економічний устрій, а ситуація з замковою спадщиною і далі не вирішена, незважаючи на декларування гострої необхідності її вирішення. 2008 рік оголосили роком замків і палаців Західної України – відповідну декларацію у Львові підписали представники шести західних областей. Проте, вже минуло два роки, а конкретних результатів і реальних проектів по відновленню замків майже не реалізовано. За винятком, незначних інвестицій меценатів та ніким належно не оціненої роботи ентузіастів (істориків-науковців, археологів, музеєзнавців та інших людей, небайдужих до замкової культури). Натомість цілком поруч, у сусідній Польщі, питання збереження старовинних замків давно вирішене – більшість з них перебувають у приватній власності (водночас чітко регламентовані твердим законом, що передбачає безповоротне позбавлення права цієї власності у випадку нищення пам’ятника архітектури). Яскравим прикладом є атракційний у туристичному плані Красічинський замок у Перемишлі.

Для України європейський досвід – це яскравий приклад вирішення проблеми одночасного збереження історико-культурної спадщини, з одного боку, та з іншого – формування позитивного туристичного іміджу, що сприятиме досягненню високого конкурентного статусу на міжнародному ринку туристичних послуг. В той же час, паралельно з вирішенням проблеми збереження замків – духовної скарбниці українського народу, туристичне використання замків розв’яже чимало проблем економічного характеру, адже загальновідомо, що розвиток рецептивного туризму сприяє зміцненню національної економіки (зростання доходів населення, створення додаткових робочих місць,

зростання добробуту туристичного регіону внаслідок прояву ефекту туристичної мультиплікації на суміжні галузі підприємництва).

Замкові споруди України вже сьогодні можна використовувати як заклади відпочинку і туризму шляхом їх пристосування безпосередньо під готелі, через відкриття у них закладів харчування відвідувачів (стилізовані під старовину ресторани й таверни з середньовічною кухнею та історичними місцевими напоями), надання послуг обслуговування та супроводу урочистих подій у середньовічному стилі, шляхом відкриття музейних експозицій у приміщеннях, розміщення на територіях замків і фортець експозиції, яка відтворюватиме картини минувшини й оголошення цих фортифікацій скансенами – музеями під відкритим небом, проведення різнобічних історико-театралізованих фестивалів, змагань і анімаційних шоу тощо.

Безперечно, дана проблема повинна, в першу чергу, вирішатись на законодавчому рівні, узгоджуючи механізм продажу чи передачі в довгострокову оренду історико-культурних об'єктів підприємницькому сектору за умови збереження їх архітектурного стилю та самобутності. Необхідно також відрегулювати в правовому полі механізм співпраці інвестора та державної архітектурної служби, продумати і розробити комплекс заходів щодо інформаційно-рекламного просування замкового туризму. Чітке визначення правового статусу замкового туризму в Україні миттєво приверне увагу приватного інвестиційного капіталу і прискорить відродження замкової культури в Україні, що забезпечить формування стійкого внутрішнього і зовнішнього туристичного попиту.

Висновки. Отже, можна виділити два основні напрями розвитку замкового туризму в Україні:

1. Передача об'єктів замково-фортифікаційного зодчества на певних умовах туристичному бізнесу і перетворення їх на основі реконструкції у готелі, відпочинкові комплекси, розважальні заклади ресторанного сектору туризму у старовинному середньовічному стилі тощо. Даний напрям є досить архітектурно складним і капіталомістким, вимагає великих інвестицій. Окупність таких інвестиційних проектів, за свідченнями європейського досвіду, в середньому складає 8-12 років залежно від ступеня зруйнованості споруди, а отже обсягу зусиль (фінансових і фізичних). Проте норма рентабельності інколи сягає 220-280%.
2. Розробка конкурентоспроможного туристичного продукту на внутрішньому ринку, в основі якого пізнавальні тури до об'єктів історико-культурної спадщини України з використанням цікавих екскурсійних програм та стимулювання попиту на такі тури (як правило, за рахунок поєднання з іншими видами турів – діловими, відпочинковими (оздоровчими) тощо). Даний напрям є мало витратним, вимагає лише креативного підходу до розробки та ефективного ціноутворення (наприклад, шляхом включення вартості пізнавального туру до програми інклюзів-туру). Розробка конкурентоспроможного туристичного продукту в даному аспекті відкриє великий за розміром сегмент туристичного ринку України для внутрішніх туристів та іноземців.

Таким чином, необхідність розвитку замкового туризму в Україні є обґрунтованою і очевидною для становлення конкурентного туристичного ринку, на якому поки що даний сегмент вільний, а тому дуже привабливий. Це так званий "голубий океан" української економіки, який цілком виправдано претендує стати унікальною перлиною загальноєвропейського туристичного ринку.

Література:

1. Tendencies in world tourism: [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.world-tourism.org.
2. Петранівський В. Л. Туристчине краєзнавство: [навч. посіб. за ред. проф. Ф.Д. Заставного] / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
3. Про замки України з акад. Б. Возницьким [Електронний ресурс]. – режим доступу:http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2008/07/080719_castles_interactive_is.shtml

Резюме:

Виталина Куриляк, Ирина Билецкая. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМА НА ТЕРНОПОЛЬЩИНЕ.

В статье исследованы перспективы развития замкового туризма на Тернопольщине, владеющей значительным туристическим потенциалом, в котором особенно важны объекты фортификационного зодчества. Рассмотрены вопросы улучшения экономической ситуации в области через призму развития туристической отрасли.

Ключові слова: замковий туризм, функции туризма, туристический продукт, тур.

Summary:

Vitalina Kurilyak, Irina Biletsky. PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF TOURISM IN TERNOPIL CASTLE.

The article investigates the prospects of developing the castle tourism on the territory of the Ternopyl region that can boast significant touristic value especially in terms of fortress architecture. The problems of improving the economic situation in the region through the prism of the tourism industry.

Key words: castle tourism, functions of tourism, touristic product, tour.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.242

Надія КАЧУРІВСЬКА Богдан КАМІНСЬКИЙ

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто основні теоретико-методологічні аспекти дослідження ринку туристичних послуг Тернопільської області. Визначено основну класифікацію туристичних послуг у зв'язку із роллю кожної послуги у формуванні туристичного продукту регіону. Проведено аналіз туристичного потенціалу Тернопільської області. Визначено роль загальних і регіональних чинників у формуванні ринку туристичних послуг. Здійснено аналіз компонентних та територіальних сегментів ринку туристичних послуг Тернопільської області. Проведено туристичне районування Тернопільської області та здійснено аналіз сучасної та перспективної спеціалізації туристичних районів за особливостями туристичних попиту і пропозиції, рівнем сучасного та можливого споживання туристичних послуг, наявністю туристичних ресурсів.

Ключові слова: *туристична послуга, туристичний потенціал, ринок туристичних послуг, туристичний продукт, туристичний потік.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Функціонування ринку туристичних послуг відбувається в умовах різноманітних територіальних спільностей, що накладає відбиток на структуру цього ринку, його внутрішні та зовнішні зв'язки. Територіальна сегментація виробництва і споживання туристичних послуг є основою формування регіональних ринків цих послуг. Такі ринки являють собою географічні та економічні системи, перехрещення ареалів виробничої активності туристичних підприємств та не туристичних підприємств, соціальної активності туристів та довкілля, на основі врівноваження туристичного попиту і пропозиції.

Формулювання цілей статті. Основним товаром на ринку туристичних послуг є туристичний продукт. За рівнем залучення послуг у формування туристичного продукту їх поділяють на основні, допоміжні і супутні. Основні туристичні послуги є попередньо замовленими та оплаченими, а супутні – додатково сприяють задоволенню мети подорожі. Формування регіональних ринків туристичних послуг ї їх функціонування відбувається під впливом загальних і регіональних чинників. Загальні чинники визначають особливості державної політики у галузі туристичної діяльності, а регіональні – специфіку формування попиту і пропозиції туристичних послуг у регіоні. Доведено, що найвигіднішими для організації видами туризму у регіоні є сільський зелений, екологічний, паломницький, водний, спелеологічний, лікувально-оздоровчий та екскурсійний. Такі види здатні задовольняти потреби населення в оздоровленні та відпочинку, формуванні ринку конкурентоспроможних на міжнародному рівні туристичних послуг на основі ефективного використання наявних природних та культурно-історичних ресурсів із збереженням чистоти довкілля та забезпечення комплексного розвитку території.

Завдяки вдалому географічному положенню, унікальній флорі та фауні, сприятливим кліматичним умовам, грандіозно великій кількості історико-культурних та природних пам'яток Тернопільська область належить до тих куточків України, які створені для розвитку туристичної галузі. Велика кількість історичних, культурних пам'яток, музеїв відомих діячів кожного року відвідуються все більшою кількістю туристів, яка постійно зростає. Історико-культурний потенціал область має великий, то ж є усі шанси, що туризм тут зазнає найбільшого свого піку.

Виклад основного матеріалу. Регіональний ринок туристичних послуг складається з сукупності територіальних туристичних систем, які об'єднують виробників та споживачів спільною інфраструктурою і туристичними потоками. У Тернопільській області спостерігається значна територіальна диференціація ринку туристичних послуг, що зумовило виділення чотирьох туристичних районів (Північного, Центрального, Західного та Південного). Встановлено, що Північний туристичний район має частково виражену паломницьку та екскурсійну спеціалізацію, перспективними є сільський зелений туризм, лікувально-оздоровчий, сентиментальний, релігійний та екологічний. Західний туристичний район має слабо виражену спеціалізацію на екскурсійному

туризмі внаслідок недостатнього забезпечення об'єктами туристичної інфраструктури. Перспективними є релігійний, сільський зелений, етнографічний та сентиментальний туризм. Південний туристичний район має чітко виражену спеціалізацію на спелеологічному та водному туризмі та частково виражену – на сільському зеленому, лікувально-оздоровчому та рекреаційному, перспективні напрямки розвитку туризму в районі: пізнавальний, екологічний, автомобільний, історичний та науковий. Центральний туристичний район має доволі виражену спеціалізацію на паломницькому, сільському зеленому, лікувально-оздоровчому та рекреаційному, екскурсійному туризмі, перспективними для району є водний, релігійний, сентиментальний, екологічний, автомобільний види туризму. Ринок туристичних послуг Тернопільської області обслуговує потреби внутрішніх та іноземних туристів.

Готельне господарство Тернопільщини представлене різними видами засобів тимчасово розміщених туристів. Хоча готельна інфраструктура бажає бути набагато кращою, проте тут можна зустріти як приватні квартири та садиби, що здаються для розміщення туристів, а також готелі-люкс та готелі певної категорійності. Готельне господарство регіону також представлене приватними садибами для туристів, які нерівномірно поширені на території області.

Ресторанне господарство регіону займає середні місця по оцінці якості послуг та даного обслуговування. До ресторанного господарства Тернопільської області належать: ресторани, бари, кафе, їдальні, піцерії, об'єкти постачання готової їжі. Всього в Тернопільській області станом на 2009 рік зареєстровано 1345 підприємств громадського харчування. Серед них: ресторанів – 60, кафе – 498, барів – 431, їдалень – 356. Загалом одночасно вони можуть обслужити 61388 осіб. Ознайомившись з інфраструктурою туристичного обслуговування Тернопільської області варто сказати, що попри велику кількість об'єктів показу, історико-культурних та природних пам'яток влада Тернопільщини забуває про розвиток супроводжуючих галузей, без яких туризм розвиватися не може. Тому попри розвиток туризму, розробку туристичних маршрутів та екскурсійних програм, особливу увагу варто приділити розвитку та покращенню матеріальної бази, дорожніх шляхів.

Незважаючи на певні досягнення, ситуація в туристичній галузі Тернопільщини не може вважатися задовільною. Найбільшим негативом, який стримує збільшення потоку туристів у регіон, є недостатній розвиток туристичної інфраструктури, включаючи питання реконструкції та будівництва закладів розміщення, ремонту автошляхів, облаштування місць короткочасного відпочинку туристів. Найбільша проблема розвитку туристичного бізнесу на Тернопільщині – відсутність належних закладів комплексного обслуговування туристів: готелів, мотелів, кемпінгів тощо. На дорогах області немає достатньої кількості вказівників, рекламних щитів, які б інформували туристів про туристичні об'єкти. Відсутність належної сервісної інфраструктури не дозволяє туристам перебувати в області довший час. Особливо це стосується Почаєва. Щодня в це містечко прибуває 40-50 автобусних екскурсійних груп, а в бюджет області від того потрапляють лише незначні кошти. Натомість, руйнуються міські комунікації, дороги, залишається сміття. На Почаєві заробляють туристичні фірми інших регіонів України, а також Росії, Білорусії, Молдови. Прибутки місцевих фірм, порівняно з їхніми, крихітні.

Задля створення готельних комплексів, управління туризму та курортів підтримує будь-яку ініціативу в питаннях відводу земельних ділянок, оформленні дозвільних документів. Такі заклади повинні бути біля усіх туристичних об'єктів, які користуються попитом серед відвідувачів, передусім, біля печер Борівського району. Також гостро стоїть питання і санаторно-курортної галузі. Санаторій "Збруч" у Гусятині не використовує у повній мірі потенціал цієї території. А санаторій "Медобори" через неврегульованість питання власності відштовхує потенційних інвесторів, стоїть недобудованим і поступово руйнується. Ці заклади потребують висококваліфікованих менеджерів, здатних використовувати інноваційні технології, використовувати досвід роботи таких потужних організацій, як ТОВ "Трускавецькурорт". Щоб створити на Тернопільщині сучасну високоприбуткову туристично-рекреаційну індустрію, потрібні чітка стратегія, чимало часу, скоординовані зусилля влади і бізнесу, гігантські капітальні вкладення, енергія місцевих громад. Лише спільними зусиллями усіх гілок влади можна перетворити туристично-рекреаційну галузь області у справді процвітаючу.

Складним залишається питання з утворенням структурних підрозділів з питань туризму у складі райдержадміністрацій. Тільки у трьох районах області при відділах культури є працівник що займається питаннями туризму, у інших районах обов'язки цієї сфери діяльності покладені на відділи культури без надання додаткових штатних одиниць. Фактично у таких районах питання розвитку туристичної галузі залишаються без належної уваги з боку райдержадміністрацій, тут не

забезпечується проведення необхідних аналітичних досліджень потенціалу туристичних можливостей, залишаються безконтрольними туристичні потоки. Діагностика регіональних ринкових процесів має забезпечуватись значним масивом статистичної інформації, отримання якої нині серйозно ускладнене недоліками у системі ведення туристичної статистики та забезпечення відповідними матеріалами потенційних користувачів. Шляхом вирішення цієї проблеми є, на наш погляд, створення системи ринкового моніторингу з елементами економічної діагностики - регіональної туристичної аналітичної системи (РТАС) на таких принципах: взаємозалежності та взаємозумовленості інформаційних потоків з усіх рівнів управління туристичною сферою; періодичності оновлення інформаційного наповнення; цілеспрямованості; сумісності програмного забезпечення; диференційованого доступу до інформаційних ресурсів; наявності єдиного організаційно-технологічного циклу збору, обробки, накопичення, аналізу та розподілу первинної та вторинної інформації та інформаційних потоків. Визначено структуру РТАС, що сприятиме реалізації поставленої мети, включаючи базу узагальнених даних (законодавча та нормативна база, ресурсний паспорт, фактори впливу на ринок, індикатори туристичного та суміжних з ним ринків, тематичні бази даних, інвестиційні проекти), прогноз всіх основних параметрів кон'юнктури та виконані на його основі короткострокові й довгострокові маркетингові плани, архівні файли та розрахунковий блок (рис. 1).

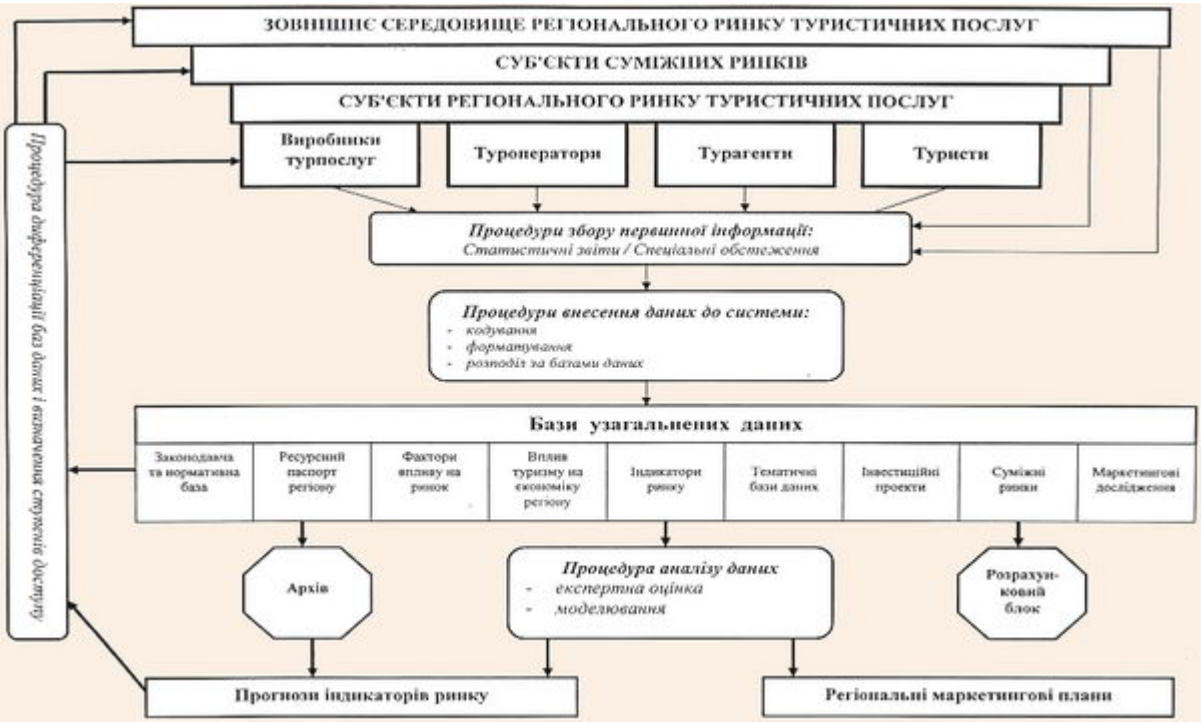

Рис. 1. Схема функціонування регіональної туристичної аналітичної системи (РТАС).

Впровадження РТАС сприятиме зростанню інноваційного потенціалу регіону, активізації конкурентного середовища та, відповідно, ефективності регіонального виробництва, дозволить визначати стратегічні пріоритети як для туристичної сфери регіону в цілому, так і для окремих секторів туристичного бізнесу. Крім того, інформаційна система має сприяти вирішенню таких задач як прогнозування розвитку ринкових процесів у туристичній сфері регіону та регулювання ними через розробку стратегій виходу на конкретні ринки, сценаріїв регіонального туристичного розвитку; створення, вдосконалення та просування місцевого туристичного продукту; попередження структурних і територіальних деформацій регіонального ринку туристичних послуг; розробку прогнозів ринкових процесів на території регіону.

Щоби добитися хоча б такого становлення цієї галузі, як це є вже сьогодні, скажімо, в Івано-Франківській, Закарпатській, Чернівецькій та інших областях, потрібно, щоб всі, починаючи від голови сільської ради і закінчуючи найвищим обласним керівництвом, усвідомили, що треба творити привабливість світові своєю цивілізованістю, діловитістю, сучасним підходом до вирішення проблем. Досвід цих областей показує, що в першу чергу розвиваються ті села і території, де є пряма

зацікавленість голів сільських і селищних рад. Саме вони повинні виступати ініціаторами створення проектів програм розвитку своїх територій, згуртування населення на їх вирішення. Щоб стати успішним туристичним регіоном, область повинна вирізнятися диференційованою пропозицією туристичних продуктів на екологічно чистих територіях, серед яких переважають такі види туризму, як релігійний, водний, пригодницький, екстремальний, культурно-пізнавальний та екскурсійний, лікувально-оздоровчий, сільський зелений, екологічний та діловий туризм. Реалізація наміченого створить умови для перетворення Тернопільщини у край із сучасною туристичною та транспортною інфраструктурою, аеропортом, транзитною територією для туристів, які подорожують західними теренами України.

У зв'язку з багатою ресурсною базою, у всіх районах області можуть розвиватись різноманітні види туризму. Розвиток ринку туристичних послуг Тернопільської області має бути спрямований на збільшення обсягів продаж туристичних послуг за межами м. Тернополя. Необхідне додаткове рекламування та популяризація туристичних об'єктів, формування позитивного іміджу регіону на туристичному ринку держави і Європи. Значним поштовхом для розвитку туризму стане впровадження в роботу туристичних підприємств проектування, будівництво готелів та інших закладів короткотермінового проживання (особливо вздовж автомобільних шляхів), поширення мережі розважальних установ, покращання шляхів, реконструкція історико-культурних об'єктів, музеєфікація замкових споруд та розширення набору туристичних послуг для формування туристичного продукту.

Література:

1. *Забалдіна Ю. Б.* Аналіз процесів регіоналізації ринку туристичних послуг України / *Ю.Б.Забалдіна* // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 197: У 5 т.- Том ІІІ. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007.
2. *Рунців О. І.* Соціально-економічні чинники розвитку ринку туристичних послуг Тернопільської області// Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки / ред. кол.*: Мельник В.М., Долішній М.І., Жупанський Я.І.* та ін. – сер. геогр. – Луцьк, 2008.

Резюме:

Надежда Качуривская, Богдан Каминский. ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ.

В статье рассмотрены основные теоретико-методологичиские аспекты исследования рынка туристических услуг Тернопольской области. Определена основная классификация туристических услуг в связи с ролью каждой услуги в формировании туристского продукта региона. Проведен анализ туристического потенциала Тернопольской области. Определенно роль общих и региональных факторов в формировании рынка туристических услуг. Осуществлен анализ компонентных и территориальных сегментов рынка туристических услуг Тернопольской области. Проведено туристическое районирование Тернопольской области и осуществлен анализ современной и перспективной специализации туристических районов за особенностями туристических спросу и предложению, уровнем современного и возможного потребления туристических услуг, наличием туристических ресурсов.

Ключевые слова: туристическая услуга, туристический потенциал, рынок туристических услуг, туристический продукт, туристический поток.

Summary:

Nadia Kachurivskaya, Bogdan Kaminski. PROBLEMS OF ORGANIZATION THE TOURIST MARKET IN TERNOPIL REGION.

The article examines the main theoretical aspects of research methodological tourism market in Ternopil region. The basic classification of tourist services in connection with each service's role in shaping the region's tourism product. The analysis of the tourism potential of the Ternopil region. Certainly role of general and regional factors in forming of market tourist services. The analysis of component and territorial segments market tourist services of the Ternopil area is carried out. The tourist districting of the Ternopil area is conducted and the analysis of modern and perspective specialization of tourist districts is carried out after the features tourist demand and supply, level of modern and possible consumption tourist services, presence of tourist resources.

Key words: tourist services, tourist potential, the market of tourist services, tourist product, the tourist flow.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.242
Галина БАК

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

Стаття присвячена розгляду проблем дослідження існуючих інноваційних впроваджень в сферу туризму та чинникам, що впливають на впровадження інновацій в туризмі. Показано загальні тенденції та особливості розвитку туризму в Україні, надано оцінку менеджмент-освіти фахівців у галузі туризму та пропозиції щодо її покращення.

Ключові слова: *інновація, новація, нововведення, туристичні послуги, туристичний продукт, інноваційна інфраструктура, дифузія інновацій.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Туристична галузь в останні роки набула стрімкого розвитку в багатьох країнах світу і сприяє їх економічному зростанню.

Залежно від виду продукції виробництво може бути розділене на матеріальне, інформаційне та надання послуг. Працівники сфери туризму мають справу з різноманіттям форм і методів організації відпочинку, подорожей, культурного дозвілля. Розвиток туристичного бізнесу можливий тільки на основі впровадження нових ідей, удосконалення процесів виробництва товарів і послуг, розширення їх асортименту.

Розвиток туризму відбувається еволюційним шляхом, тому швидко досягти конкурентних переваг можливо тільки завдяки розширенню інноваційної діяльності. В Україні інноваційні впровадження в туристичній сфері займають місце, але є менш динамічними порівняно з сусідніми державами, такими як: Польща, Росія, Туреччина, Словаччина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях знайшли своє відображення такі проблеми та особливості розвитку туризму: передумови виникнення, принципи функціонування підприємств рекреаційно-туристичного комплексу, класифікація їх форм і видів, організація діяльності у ринкових умовах, методологія розробки і реалізації державної та регіональної туристичної політики, особливості обліку та аналізу результатів роботи, планування фінансово-господарської діяльності, світовий досвід організації туризму. Зазначена проблематика висвітлюється у наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних учених як В. Азара, К. Борисова, Дж. Боузна, В. Главацького, Л. Гринів, Б. Данилишина, М. Долішнього, В. Євдокименка, І. Зоріна, В. Квартальнова, В. Кифяка, Ф. Котлера, В. Кравціва, О. Любіцевої, Дж. Майкенза, В. Мацоли, А. Мельник, В. Мікловди, Н. Недашківської, М. Нудельмана, В. Павлова, Г. Папіряна, М. Пітюлича, В. Сеніна, С. Харічкова, О. Шаблія, І. Школи та інших.

Вивчення опублікованих з проблеми розвитку туризму наукових праць, методичних розробок і практичних рекомендацій підтверджує, що питання розробки і впровадження нововведень в туризмі досліджені недостатньо, що негативно позначається на розвитку туризму в цілому. Тому вирішення даної проблеми в даний час має особливу актуальність.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження існуючих інноваційних впроваджень в сферу туризму і формування на їх основі рекомендацій щодо інноваційного оновлення діяльності туристичних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні туризм визначають як „феномен XXI ст.”, що став невід’ємною складовою життя більшості людей світу і одним з провідних напрямів соціально-економічної діяльності. Про глобальність туризму та пріоритетність у світовій економіці свідчать як динаміка світових туристичних потоків (4-5% зростання на рік) протягом останніх років, так і доходи від туризму, що складають 6,5% світового експорту і 18% міжнародної торгівлі послугами [1].

Як туристична держава, Україна не достатньо використовує свої можливості в сфері розвитку туристичного бізнесу, розбудови інфраструктури туризму. Для зміни ситуації на регіональному рівні необхідно створити умови для розвитку конкуренції, економічного змагання за лідерство на ринку туристичних послуг, розширення кількості туристичних маршрутів, підвищення якості туристичних продуктів. Розвиток туризму відбувається еволюційним шляхом, тому досягнути конкурентних переваг можливо тільки завдяки впровадженню та поширенню інновацій у туристичній сфері.

Вперше термін "інновація" було використано австрійським економістом Йозефом Алоїзом Шумпетером, який під інновацією розумів суттєву форму зміни функцій товару, що виробляється, яка складається в новому поєднанні і комерціалізації всіх нових комбінацій, заснованих на використанні нових матеріалів і компонентів, впровадженні нових процесів, відкритті нових ринків, впровадженні нових організаційних форм [2], хоча сутність цього явища розглядалася ще його попередниками: видатним українським економістом М. Туган-Барановським та його учнем і

послідовником М. Кондратьєвим.

Слово "інновація" походить від англійського "innovation", що значить введення нового, відновлення, нововведення, а слово "новація" походить від латинського "novatio" – оновлення, зміна.

Тому відповідно до походження вважається, що новація – це продукт інтелектуальної діяльності людей, результат досліджень у будь-якій сфері людської діяльності, спрямований на підвищення ефективності виконання робіт. Новацією можна вважати відкриття, винаходи, ноу-хау, патенти, товарні знаки, нові методики, стандарти, результати маркетингових досліджень, тобто новинки, які ще не є втіленими у життя. Доцільність впровадження новації не приходить одразу після її появи, тому час або період між появою новації та її впровадженням називають інноваційним лагом.

На відміну від новацій, інновація – це кінцевий результат інноваційної діяльності, що отримав втілення у вигляді нового чи вдосконаленого продукту, нового чи вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, або нового підходу до соціальних послуг.

Тобто, інновацією вважається кінцевий результат впровадження в практичну діяльність продуктів інтелектуальної праці – новацій, що призводить до створення цілком нового або оновленого за своїми властивостями продукту, технології, способу виробництва, організаційних форм, методів управління, а в результаті – до отримання економічного, соціального та інших видів ефекту [3].

Новіков В.С. досліджуючи інновації в туризмі додає, що інновація це новий продукт, нове явище або дія на ринку (підприємстві), яка має за мету привабити споживача, задовольнити його потреби та одночасно принести дохід підприємцю [2].

Квартальнов В.О. вважає що інновація, як процес або як продукт, може стати однією з головних статей доходу підприємства, здійснюючи вплив на збільшення його прибутку [4].

Загальним в наведених визначеннях, є те, що під інновацією розуміють нововведення, які задовольняють вимоги споживачів, в нашому випадку туристів, і збільшують фінансові результати діяльності підприємств, що їх впроваджують.

У сучасній економіці роль інновацій значно зросла. Це викликано тим, що в ринковій економіці інновації є методом конкуренції, оскільки інновація веде до зниження собівартості, цін і зростання прибутку, до створення нових потреб, до надходження грошових коштів, до підвищення іміджу (рейтингу) виробника нових продуктів, до виходу і насичення нових ринків, у тому числі і зовнішніх.

Інновація як процес або як продукт чи послуга може стати однією з головних статей доходу підприємства, надаючи істотний вплив на збільшення прибутку.

Низька національна інноваційна здатність – ось корінь усіх наших бід і проблем, пов'язаних з перетворенням результатів наукових досліджень у комерційний продукт. Саме в цей час в Україні склалася сприятлива атмосфера для створення інноваційних структур. Цей висновок підтверджується досвідом багатьох розвинених країн світу, що вступили на інноваційний шлях розвитку, починаючи з США в післявоєнний період, згодом Англія, Франція, Німеччина та інші країни, а в даний час – Китай. Важливим аспектом управління інноваційною діяльністю є розвиток інноваційної інфраструктури.

Інноваційна інфраструктура – галузі економіки, науково-технічних знань, обслуговування, які безпосередньо забезпечують розвиток інноваційних процесів у виробництві. Вона включає комплекс інноваційних, інформаційних, консультаційних, обчислювальних, навчальних та інших центрів, інвестиційних, науково-технічних бірж, організаційних та інших послуг із супроводу усіх специфічних етапів інноваційної діяльності.

Туризм є однією з найважливіших галузей сервісу, і це вимагає сучасних форм і механізмів обслуговування клієнтів. В останні десятиріччя в більшості розвинених країн зростаючими темпами розвивається сфера послуг, перевищуючи зростання промислового виробництва. Доходи від міжнародного туризму в 1999р. склали 500 млрд. доларів, що становить 12% світового валового продукту. До 2020 року доходи від туризму досягнуть 3 трлн. дол. [5]. У 40 країнах світу туризм є головним джерелом бюджету, а ще в 70 країнах – однією з трьох складових частин.

Однак не всі компанії охоче застосовують інновації на практиці. Адже інновація – це перш за все ризик і чималий. Будь-яка інновація, особливо якщо вона зачіпає організацію в цілому, викликає опір, так як прийняття і здійснення інновацій пов'язано з ламкою стереотипів сприйняття, поведінки і закладених установок. Страх змінювати щось у постійній і звичної роботи заважає фірмам звертатися до нових механізмів. Механізм реалізації нововведень залежить від виду інновацій. Наприклад, за такого нововведення в туристичній фірмі, як система бронювання, необхідна наявність команди

(програмісти, фахівці з обслуговування системи бронювання), об'єднаної єдиною метою. На вибір тієї чи іншої системи бронювання, а також на якість користування, безумовно, впливає її доступність, тобто локалізація, присутність філій на національному ринку або в регіоні. Механізм реалізації нововведень для фірм-розробників технологій припускає наявність програми виходу інновацій на ринок, тобто їх оформлення в патентній формі та отримання ліцензії [2].

Фірми, які використовували у своїй діяльності інноваційні аспекти, стверджують, що створення і просування нового туристичного продукту не тільки бажана діяльність організації, але й необхідна.

Як стверджує пан Орай Юнал, віце-президент холдингу "Юнал", який є власником та керуючим комплексу готелів говорить: "потрібен постійний пошук нових ідей, інакше не витримаєш конкуренції. Бажання туристів часто змінюються, але перемагає спільне прагнення отримати відпочинок максимально високої якості. Туристи – це двигун прогресу" [6].

Існує два види інновації: кризова інновація та інновація розвитку. При грамотному підході до створення і реалізації інновацій вони можуть принести чималий дохід і користь.

Кризова інновація – це нововведення, яке необхідне для того, щоб врятувати існуючий товар від зникнення з ринку. Вона виводиться на ринок в рекордно стислі терміни і при правильному позиціювання на ринку товар виживає.

Інновація розвитку – впроваджується повільно і продумано, виводиться на ринок не спонтанно, а поступово, є підтримуючою інновацією, здатною попередити старіння існуючого товару.

Для туристичного бізнесу необхідно використання двох цих видів інновації, так як туристичний ринок є нестабільний, піддається впливу різних подій та явищ зовнішнього середовища. У даних умовах туристичні фірми повинні не тільки створювати новий продукт, але вміти вчасно реагувати на нові зміни в різних сферах діяльності суміжних з туризмом, мати здатність до створення нових методів роботи та покращення результатів діяльності [7].

На сьогоднішній день існує розрив між науковими розробками в сфері інновацій в туризмі і їх практичним застосуванням. Для його зменшення необхідно залучати до цього процесу провідні вищі навчальні заклади, які готують спеціалістів в сфері менеджменту туризму, готельно-ресторанного господарства і мають потужний науковий потенціал. Симбіоз сфери послуг і науки буде сприяти більш інтенсивному розвитку інноваційної діяльності та є вигідним для обох сторін.

Однією з головних проблем, що гальмує інноваційні процеси в туризмі є дефіцит висококваліфікованих кадрів екскурсоводів, працівників готельного бізнесу, маркетологів, менеджерів та інших висококваліфікованих працівників сфери туристичних послуг. Вирішити цю проблему підприємства туристичної галузі можуть замовивши навчання персоналу у вищих навчальних закладах, залучаючи студентів для проходження практики з послідуючим працевлаштуванням найкращих з них.

Науковців необхідно залучати до розробки місцевих програм розвитку інновацій в туризмі, оцінці їх ефективності, обґрунтування фінансово-кредитного забезпечення інноваційних процесів, визначення стратегії і тактики інноваційної політики регіональних туристичних підприємств.

Впровадження інновацій на підприємствах туризму повинно носити системний характер і передбачати утворення соціальних, ринкових, інфраструктурних, інституційних формувань, розширення інноваційної інфраструктури.

Для розвитку інноваційної діяльності в туризмі необхідно створення регіонального центру досліджень і розробок; відповідної Ради з питань інновацій в туризмі при облдержадміністрації. Данні структури повинні взяти на себе функції розробки туристичних нововведень, економічного обґрунтування доцільності їх впровадження, сприяння проведенню ярмарок інновацій в туризмі, туристичних салонів, виставок, створення бірж науково-технічних розробок, венчурних фондів, вдосконалення системи страхування інноваційних ризиків в туризмі і т.п.

В умовах фінансової кризи значний вплив на попит турпродукту здійснює купівельна спроможність туристів. Особливо цей взаємозв’язок відчувається на ринку готельних послуг, де середня ціна розміщення туристів за добу в деяких випадках вища від загальноєвропейського рівня цін. Виходячи з цього, більшість об’єктів готельного бізнесу не можуть забезпечити повної наповненості готелів, якість їх послуг не відповідає вимогам туристів.

Змінити ситуацію можливо шляхом збільшення номерів економ-класу, впровадження акційних заходів, розширення рекламної діяльності, зокрема розміщення в мережі Інтернет відеороликів готелів, з повним переліком видів послуг, ціною проживання, можливістю бронювання номерів [8].

Існує точка зору, що саме для населення країн з високим рівнем життя характерні великі

витрати на туризм. Розглянемо розподіл туристів з огляду їх доходів у країнах, що є визнаними лідерами у сфері туризму (Табл.1) [8].

Таблиця 1

Розподіл туристичного потоку за матеріальним становищем, %

Країна	Рівень доходів туриста		
	Невисокий	Середній	Високий
Великобританія	12	51	37
Німеччина	12	45	43
Італія	31	59	10
Нідерланди	19	40	41
Франція	36	32	32

Аналіз наведених даних дозволяє дійти висновку про справедливість вищезазначених положень.

Крім того, на нашу думку, існує ще один важливий аспект в аналізі причин збільшення обсягів туристичних потоків. В умовах зростання психологічних навантажень, інтенсифікації життя людей в індустріальних країнах туризм діє як ефективний засіб рекреації. З предмету розкоші він стає необхідністю населення високорозвинених індустріальних країн. В кінці XX ст. спостерігається збільшення попиту на туристичні послуги серед людей середнього і нижче середнього статку. Це ще більшою мірою диференціювало туристичний ринок, призвело до різноманіття туристичного продукту, що розраховується на людей з різним матеріальним становищем, різними інтересами, метою і вимогами до рівня сервісу.

Таким чином, розвитку туризму у світі сприяли політичні, економічні, технічні, культурологічні та соціальні фактори. Інтенсивний розвиток туризму спостерігається в країнах зі сприятливою внутрішньою і зовнішньою політикою, стійким економічним розвитком, високим рівнем культури, соціальною підтримкою громадян.

Статистичні дані засвідчують, що в останні роки майже всі регіони світу продемонстрували значне зростання обсягів туризму. Довгострокові перспективи розвитку галузі і надалі залишаються оптимістичними.

Туристичний бізнес приваблює підприємців невеликим стартовим капіталом, швидким терміном його окупності, постійним зростанням попиту на туристичні послуги, високим рівнем рентабельності. При цьому, зростає розуміння того, що знання основ організації туристичної діяльності має надзвичайно важливе значення при підготовці працівників туристичної сфери, підвищенні професійного рівня, вивченні світової економіки та економіки України.

Враховуючи закордонний досвід і регіональні особливості України, для покращення фінансового становища готельного бізнесу, можна запропонувати нові методи бронювання номерів за спеціальними низькими тарифами для родичів і знайомих місцевих мешканців у випадку весілля, ювілею, поховань та інших заходів, знижувати ціни проживання на 5-10 % за кожний день, якщо турист зупинився в готелі на термін більше 2 днів, створити при готелях розважальні центри, дитячі кімнати, при необхідності забезпечити батьків послугами нянь.

В багатьох країнах світу популярними є заходи стимулювання туристичних фірм за впровадження інновацій в туристичну сферу. Переможці отримують дипломи, які сприяють підвищенню їх ділового іміджу, отримують консультаційну та фінансову допомогу для подальшого розвитку інновацій. На даний час, у багатьох регіонах, більшість мешканців і туристів не знають, які туристичні фірми працюють на місцевому ринку туристичних послуг і які саме послуги вони надають.

Розвиток туристичної та курортної галузей впродовж останніх чотирьох років характеризується позитивною та сталою динамікою. У непростих умовах перехідного періоду український туризм з року в рік працює динамічно та прибутково, нарощує обсяги виробництва товарів і послуг, підвищує якість і культуру обслуговування. Так, у 2006 році було обслуговано 3735206 туристів, а обсяг наданих послуг становив 3785522 тис. грн [9].

Згідно з оцінками Міністерства економіки України, продукти та послуги, пов'язані з діяльністю туристичної галузі, становлять близько 10% валового національного продукту, а за загальними оцінками, близько 15% робочої сили в Україні зайнято в туристичному бізнесі та супутніх галузях.

Розвиток туризму в Україні особливо актуальний, оскільки саме завдяки туристичній галузі Україна може поліпшити соціально-економічну ситуацію. Сфера туризму підтримує майже 50

суміжних галузей та створює додаткові робочі місця. Один турист дає роботу 10 особам. Створення одного робочого місця в туризмі в 20 разів дешевше, аніж у промисловості. Туризм в Україні може і мусить стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку й оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу і держави.

Висновки. Таким чином, туризм – це саме та галузь економіки, яка заслуговує в Україні більшої уваги для розвитку, оскільки вона може забезпечити значний внесок в економіку держави у вигляді нових робочих місць, збільшення надходжень від зовнішньоекономічної діяльності та поповнення державного бюджету через сплату податків. Інноваційні процеси у даній галузі прискорять виконання покладених на неї завдань.

Для економіки України актуалізується значення міжнародного туризму, яке полягає в тому, що, по-перше, це сфера швидкого обігу капіталу, при відносно невеликих капіталовкладеннях; по-друге, це ефективний засіб модернізації інфраструктури і, по-третє, можливість створення нових робочих місць як у державній, так і в регіональній економіці.

Ситуація, що склалася в туристичній сфері вимагає застосування новітніх туристичних технологій. Роль туризму в підвищенні економічного потенціалу, як окремих регіонів так і країни в цілому в подальшому буде зростати. Проблеми впровадження інновацій в сферу туризму полягають не тільки в обмеженості фінансових ресурсів, але і у необхідності дифузії інновацій в галузі економіки пов'язані з туризмом, зокрема сільське господарство, транспорт, зв'язок, охорону здоров'я. Виходячи з цього в місцях розвитку туризму необхідно створювати структури, які б координували дії державних і місцевих органів влади в туристичній сфері, внести зміни до діючих законодавчо-нормативних актів, які б юридично визначили підґрунтя розвитку інноваційних процесів в сфері туризму України.

Література:

1. *Балабанов И., Балабанов А.* Экономика туризма: Учеб пособие. – М.: Финансы и статистика. 2006. – 173 с.
2. *Новиков В.С.* Инновации в туризме /*В.С. Новиков*. – М.: ИЦ «Академия», 2007. – 208 с.
3. Економіка і організація інноваційної діяльності: Навч. посіб./ *М.А.Йохна, В.В.Стадник*. – Київ: " Академія", 2005. – 192 с.
4. *Квартальнов В.А.* Менеджмент туризма. – М.: "Финансы и статистика", 2005. – 56 с.
5. *Бороденко Л.И.* Улучшение качества гостиничных услуг // Культура народов Причерноморья. – 2002. - № 34. – с. 191.
6. *Орай Ю.* Венеция в туризме // Инфосити. 2003. № 8. - с. 20.
7. *Янсен Ф.*Эпоха инновации. М., 2003. – 45с.
8. *Цибульський В.О.* Аналіз сучасних проблем розвитку туристичної індустрії. www.nbuv.gov.ua.
9. *Мельниченко С.В.* Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика. Монографія. /Мельниченко С.В. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 493 с.

Резюме:

Галина Бак. ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В СФЕРЕ ТУРИЗМА.

Статья посвящена рассмотрению проблем исследования существующих инновационных внедрений в сферу туризма и факторам, которые влияют на внедрение инноваций в туризме. Показано общие тенденции и особенности развития туризма в Украине, предоставлена оценка менеджмент-образования специалистов в области туризма и предложения по ее улучшению.

Ключевые слова: инновация, новация, нововведение, туристические услуги, туристический продукт, инновационная инфраструктура, диффузия инноваций.

Summary:

Galyna Bak. INNOVATIONS IN TOURISM.

Article considers the problems of existing studies of innovative implementations in tourism and the factors that affect innovation in tourism. Show general trends and characteristics of tourism development in Ukraine, evaluated management education specialists in tourism and suggestions for improvement.

Key words: innovation, innovation, innovation, tourism services, tourism product innovation infrastructure, diffusion of innovation.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.242
Інна ПОПЛАВСЬКА

ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Проаналізовано територіальну диференціацію рівня розвитку готельного господарства України, вказано на зміни які відбулися у цій галузі за останні десять років та з'ясовано їх причини. Визначено тенденції характерні для сьогоднішнього ринку готельного господарства, означено перспективи розвитку галузі сфери послуг, які безпосередньо пов'язані із цілеспрямованою державною політикою розбудови туристичної інфраструктури у зв'язку із проведенням чемпіонату Європи з футболу ЄВРО-2012.

Ключові слова: *готельне господарство, готельна мережа, динаміка розвитку, готельні послуги, готельні комплекси, готельні потужності, туризм, ринкові відносини.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Готельне господарство є однією з базових галузей індустрії туризму, розвиток якого значною мірою визначає "туристичну ємність" країни, її спроможність нарощувати туристичні потоки і задовольняти потреби туристів в якісному обслуговуванні. Тому розвиткові готельного господарства приділяється значна увага як матеріально-технічній базі для розвитку туризму. Але не тільки прикладними питаннями цікаве дослідження суспільно-географічних аспектів розвитку готельної сфери. Готельне господарство – галузь сфери послуг, спрямована на надання специфічних послуг розміщення тимчасовим відвідувачам. Сьогодні це одна з галузей послуг, що почала динамічно розвиватися з огляду на динаміку туристичного процесу і цілеспрямованої державної політики розбудови туристичної інфраструктури у зв'язку з чемпіонатом Європи по футболу ЄВРО-2012. Водночас, при всій значній увазі до проблем розвитку готельного господарства, питанням його територіальної диференціації у відповідності до формування попиту не приділялось достатньо уваги.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є визначення рівня розвитку готельного господарства в розрізі адміністративних одиниць. Визначення рівня розвитку галузі сфери послуг є проблематикою, яка традиційно стоїть в центрі уваги досліджень з географії послуг, але в дослідженнях з готельного господарства застосовується не часто.

Виклад основного матеріалу. Базу розміщення на сьогодні складають 1269 підприємств готельного господарства (юридичні особи) та 2144 суб'єкти підприємницької діяльності (фізичні особи), що надають послуги з розміщення.

З них станом на 01.01.2008 р. пройшли сертифікацію 1576 підприємств готельного господарства, зокрема 7 готелів – 5* ("Прем'єр Палас", "Хат Рідженсі Київ", "Опера" (м. Київ), міжнародні готелі "Україна", "San Ray" (м. Дніпропетровськ). "Донбас-Палас" (м. Донецьк) та "Отрада" (м. Одеса), 44 готелі – 4*, 128 готелів – 3*, 63 готелі – 2*, 73 готелі – 1*. Інші засоби розміщення отримали сертифікат за вимогами безпеки.

В Україні підприємства готельного господарства здебільшого розташовані в м. Києві (9,2% від загальної кількості), Львівській (8,7%), Дніпропетровській (8,4%) областях та Автономній Республіці Крим (6,3%). Це пов'язано з високим рівнем їх індустріального розвитку, наявністю центрів туристичних потоків і курортних зон.

За останні роки в Україні спостерігається позитивна тенденція до стрімкого збільшення інвестиційних надходжень на ринку готельного господарства. За даними Держкомстату обсяг прямих інвестицій у розвиток діяльності готелів та інших місць для тимчасового проживання становить 183,0 млн. дол. США, що склало 0,9% від загального обсягу прямих інвестицій в економіку України (основні країни-інвестори: Кіпр – 39,4 млн. дол. США; Російська Федерація – 35,8 млн.; Швейцарія – 28,9 млн.; Великобританія – 15,0 млн.; Латвія – 11,9 млн.; Казахстан – 10,5 млн.; Австрія – 8,5 млн. дол. США).

Однак, незважаючи на те, що готельні послуги більш ніж затребувані, і щороку з'являються десятки нових готелів і готельних комплексів, попит усе ще перевищує пропозицію.

В Україні послуги з тимчасового проживання у 2008 році надавали 838 готелів, 25 мотелів, 5 готельно-офісних центрів, 8 кемпінгів, 50 молодіжних турбаз та гірських притулків, 189 гуртожитків для приїжджих та 480 інших місць для тимчасового проживання. Найбільш поширеними в Україні є готелі (52,5% загальної кількості підприємств готельного господарства), гуртожитки та інші засоби розміщення (рис. 1). Такі типи підприємств, як мотелі, готельно-офісні центри, кемпінги, молодіжні бази та гірські притулки, які поширені в більшості країн і, враховуючи їхню місткість і функціональність, відіграють велику роль у розвитку галузі, в Україні практично не розвинуті.

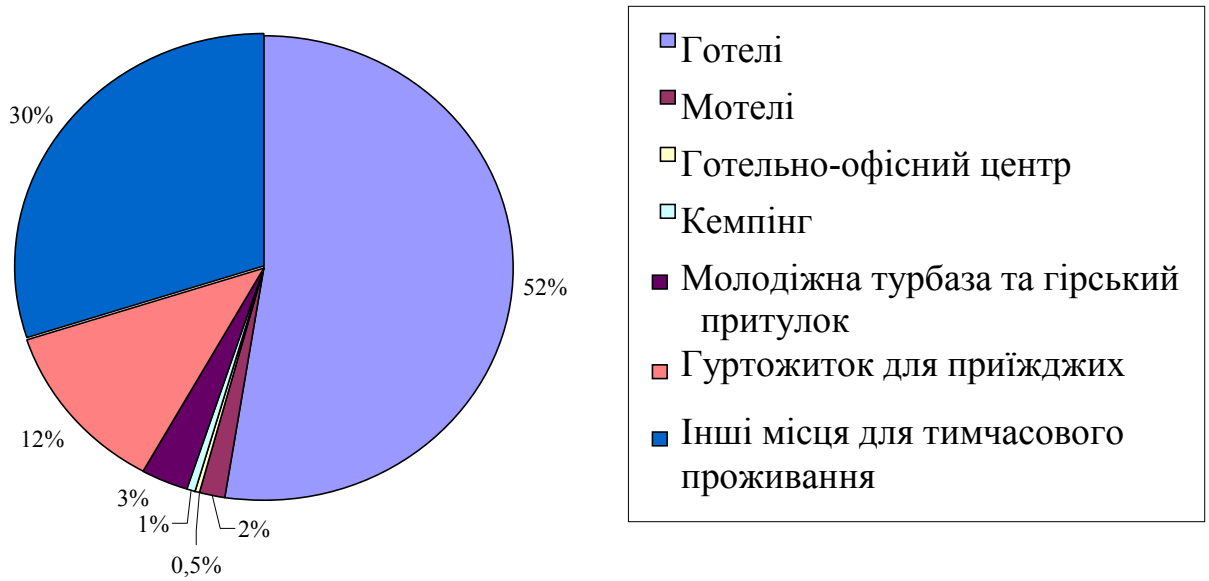

Рис. 1. Розподіл підприємств готельного господарства за типами у 2008 році

В окремих регіонах, особливо у сезон відпочинку, інші місця для тимчасового проживання здатні розмістити та прийняти більше клієнтів, ніж основні. До їхнього складу входять сезонні бази відпочинку, літні будиночки, котеджі тощо, які здаються для тимчасового проживання під час відпускного періоду. У 2008 році налічувалось 345 таких підприємств, або 71,9% загальної кількості інших місць для тимчасового проживання. Найбільше їх було у Херсонській (91), Миколаївській (69), Луганській (46), Дніпропетровській, Черкаській (по 22 у кожній) та Чернігівській (18) областях.

У 2008 році у готелях країни налічувалося 42,2 тис. номерів (у 2007 році 41,0 тис), їхня житлова площа в цілому по країні проти 2007 року збільшилася на 46,7 тис. м^2 і становила 931,7 тис. м^2. Середня площа одного номеру становила 22,1 м^2 (у 2007 році – 21,6 м). Зростання кількості номерів та їхньої житлової площі відбулося у зв'язку зі збільшенням у деяких регіонах кількості готелів. Водночас в окремих регіонах простежувалося зменшення кількості номерів при одночасному зростанні їх середньої площі (Івано-Франківська Сумська, Донецька області). Це свідчить про перебудову та реконструкцію готелів з метою підвищення їх комфортності (рис. 2).

Підвищення комфортності номерного фонду у відповідності до дії стандартів призвело до збільшення кількості номерів класу люкс, напівлюкс. Так, за 2008 рік їхня кількість у цілому по Україні збільшилась порівняно з 2007 роком майже на 10% і становила 9,4 тис. номерів, або 22,2% від загальної кількості номерів у готелях України.

Однак абсолютні показники і навіть темпи їх росту не дають картини регіональних відмін у розвитку галузі. З цією метою автор, застосовуючи методику суспільно-географічного аналізу сфери послуг [1] з власними доповненнями [2], зробила серію розрахунків (таблиця 1), які й покладені в основу пропонованого аналізу регіональних відмін у рівні розвитку готельного господарства країни.

Як видно з даної таблиці, визначений показник у розрізі адміністративних одиниць коливається на порядок: від 18.8 (м. Київ) до 0,18 (Сумська обл..). Але в цілому відхилення від середнього значення незначні (до 40%), що засвідчує певну стабільність ситуації. Крім столиці, найкращий рівень розвитку готельного господарства мають АР Крим та м. Севастополь, Одеська, Закарпатська та Львівська області. Найнижчі показники сумарного індексу розвитку мають Сумська, Вінницька, Луганська, Хмельницька області. Навіть перелік регіонів дозволяє визначити наявність кореляційного зв’язку між рівнем розвитку готельного господарства та обсягами туристичних потоків. Однак зростаючі туристичні потоки потребують адекватного розвитку готельного господарства, а таке співвідношення, на жаль, не витримується навіть з огляду на значну увагу держави до розбудови готельної сфери у зв’язку з проведенням в країні чемпіонату Європи з футболу ЄВРО-2012.

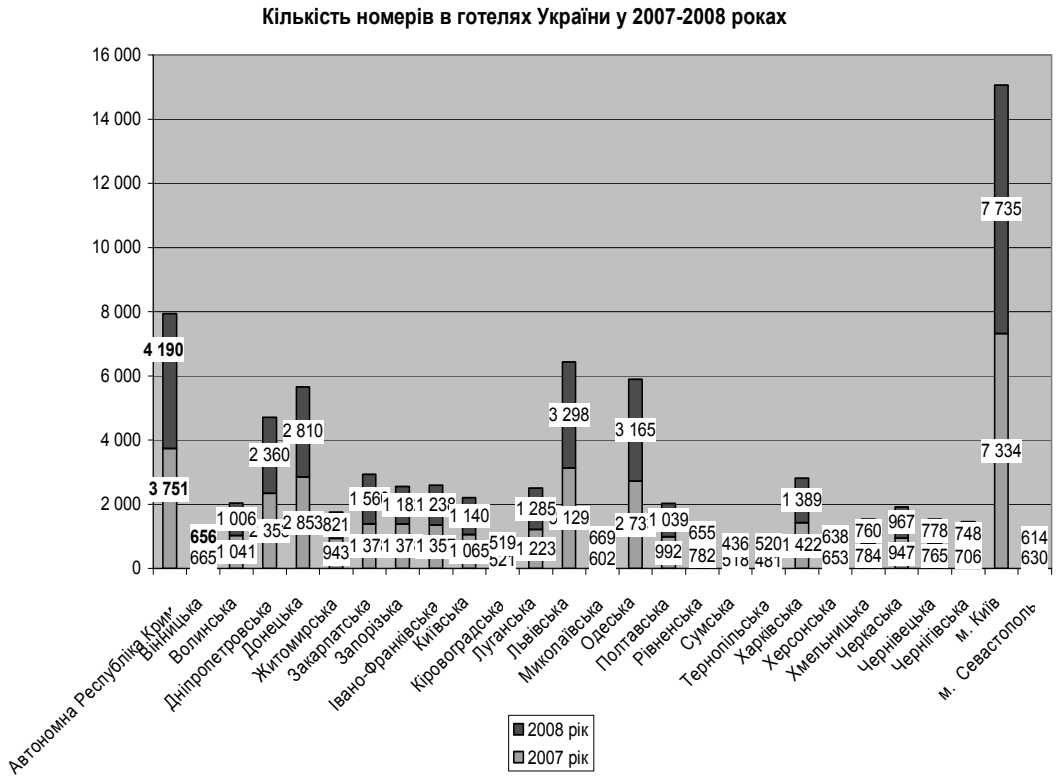

Рис. 2. Динаміка зростання номерного фонду готелів України [3]

Сьогодні державна політика у сфері розбудови готельного господарства спрямована на залучення як вітчизняних, так і закордонних інвестицій та їх спрямування на розвиток матеріально-технічної бази туризму, насамперед у містах проведення ЄВРО-2012: Києві, Харкові, Донецьку, Львові.

Таблиця 1

Показники та індекси рівня розвитку готельного господарства (2008 р.)

Області	**споживання**			**потужність**			**розвиток мережі**			**Середньо облік. індекс рівня розвитку гот. господ.**
	Wo	**Wu**	**Iw**	**Lo**	**Lu**	**I1**	**Po**	**Pu**	**Ip**	**I gh**
Автономна Республіка Крим	6,04	3,39	1,78	0,0041	0,002	2	3,56	1,86	1,91	2,06
Вінницька	0,27	3,39	0,08	0	0,002	0	0,9	1,86	0,48	0,19
Волинська	0,98	3,39	0,29	0,0017	0,002	0,85	1,8	1,86	0,97	0,703
Дніпропетровська	1,43	3,39	0,42	0,001	0,002	0,05	2,8	1,86	1,5	0,81
Донецька	1,19	3,39	0,35	0,001	0,002	0,5	1,02	1,86	0,55	0,466
Житомирська	0,4	3,39	0,12	0,001	0,002	0,5	2,7	1,86	1,45	0,69
Закарпатська	0,9	3,39	0,27	0,003	0,002	1,5	3	1,86	1,61	1,13
Запорізька	0,6	3,39	0,18	0,001	0,002	0,5	1,71	1,86	0,92	0,53
Івано-Франківська	0,83	3,39	0,24	0,0017	0,002	0,85	1,7	1,86	0,91	0,67
Київська	0,98	3,39	0,29	0,0012	0,002	0,6	1,08	1,86	0,58	0,49
Кіровоградська	0,08	3,39	0,024	0,0008	0,002	0,4	1	1,86	0,54	0,32
Луганська	0,19	3,39	0,06	0	0,002	0	1,19	1,86	0,64	0,23
Львівська	3,74	3,39	1,1	0,0025	0,002	1,25	1,74	1,86	0,94	1,11
Миколаївська	0,47	3,39	0,14	0,001	0,002	0,5	2	1,86	1,08	0,57
Одеська	4,5	3,39	1,33	0,0024	0,002	1,2	2,53	1,86	2,8	1,78
Полтавська	0,87	3,39	0,26	0,0013	0,002	0,65	1,8	1,86	0,97	0,63
Рівненська	0,26	3,39	0,08	0,0012	0,002	0,6	1,45	1,86	0,78	0,487
Сумська	0,33	3,39	0,1	0	0,002	0	0,8	1,86	0,43	0,18
Тернопільська	0,13	3,39	0,04	0,001	0,002	0,5	1	1,86	0,54	0,36

Харківська	2,24	3,39	0,66	0	0,002	0	1,53	1,86	0,82	0,493
Херсонська	0,25	3,39	0,07	0,001	0,002	0,5	1,6	1,86	0,86	0,476
Хмельницька	0,14	3,39	0,04	0	0,002	0	1,39	1,86	0,75	0,26
Черкаська	0,54	3,39	0,16	0,0013	0,002	0,65	1,81	1,86	0,97	0,59
Чернівецька	0,44	3,39	0,13	0,0015	0,002	0,75	1	1,86	0,54	0,473
Чернігівська	0,6	3,39	0,04	0,0013	0,002	0,65	2,79	1,86	1,5	0,73
м. Київ	34,308	3,39	10,12	0,0045	0,002	2,25	82	1,86	44,08	18,8
м. Севастополь	1,2	3,39	0,35	0,0041	0,002	2,05	4,5	1,86	2,42	1,61

Упродовж наступних років забезпечення проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу є одним з першочергових завдань Державної служби туризму і курортів Міністерства культури і туризму, оскільки належна організація та проведення чемпіонату позитивно вплине як на міжнародний імідж України, так і на економічну ситуацію в державі в цілому, зокрема на наповнення бюджетів усіх рівнів, створення робочих місць.

Це шанс заявити про Україну як про яскраву туристичну державу з величезним потенціалом, шанс для розвитку всієї туристичної інфраструктури з новим високим рівнем якості послуг.

Висновки. Незважаючи на значні державні зусилля у спрямуванні інвестицій на розвиток матеріально-технічної бази туризму, передусім готельного господарства, територіальна диференціація у рівні розвитку готельного господарства залишається значною. Розрив між регіонами з високим і низьким рівнями розвитку готельної сфери не зменшується, а навіть отримав тенденцію до зростання, оскільки основні кошти спрямовуються на міста-центри проведення чемпіонату ЄВРО-2012.

Література:

1. *Любіцева О.О.* Територіальна організація соціальної інфраструктури сільського адміністративного району / *О.О.Любіцева* /Вісник Київського університету. Серія Хіміко-біологічні науки та науки про Землю. - К.:Либідь, 1991. - №2.- С.47-50;
2. *Поплавська І.В.* Основні риси методики суспільно-географічного дослідження готельного господарства / *І.В.Поплавська* / Географія та туризм, вип..4, 2010 р.,сс.122-125;
3. turizm.gov.ua – офіційний сайт Державної служби туризму і курортів Міністерства культури і туризму України

Резюме:

Инна Поплавская. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ОТЕЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ.

Проведен анализ территориальной дифференциации уровня развития отельного хозяйства Украины, показаны изменения произошедшие в этой отрасли за последних 10 лет и выяснены их причины. Определены тенденции характерные для сегодняшнего рынка отельного хозяйства, определены перспективы развития сферы услуг, какие прямым образом связаны с единой государственной политикой развития туристической инфраструктуры в связи с проведением чемпионата Европы по футболу ЕВРО-2012.

Ключевые слова: отельное хозяйство, сеть отелей, динамика развития, услуги отелей, отельные комплексы, отельные мощности, туризм, рыночные отношения.

Summary:

Inna Poplavska. THE TERRITORIAL DIFFERENTIATION OF THE LEVEL OF THE HOTEL ECONOMY DEVELOPMENT OF UKRAINE.

The article deals with the analysis of the territorial differentiation of the level of the hotel economy development of Ukraine. The changes which took place in this branch for the latest 10 years are indicated and their reasons are ascertained. The tendencies that are characteristic for the modern market of hotel economy are defined. The prospects of the development of service industries, which are directly connected with purposeful state policy of extension of tourist infrastructure in connection with conducting the football championship EURO-2012, are identified.

Key words: development of hotel, hotel economy, hotel system, dynamics of development, hotel service, hotel complex, hotel facilities, tourism, market relations.

Надійшла 7.09.2010р.

УДК 338.242 Вікторія ДАНИЛЕНКО-КУЛЬЧИЦЬКА

ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМУВАННЯ ПРОДУКТУ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто основні тенденції та аспекти рекламування продукту туристичних підприємств. Виділено характерні риси рекламування в туризмі. Класифіковано види реклами в туризмі. Розглянуто особливості організації рекламування туристичного продукту.

Ключові слова: *туристичний продукт, рекламування туристичного продукту, види реклами, рекламна*

діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Життя суспільства сьогодні неможливо уявити без реклами. Реклама – надзвичайно багатогранне явище, яке виступає елементом різних сфер життя – економіки, культури, спілкування, розваг. У сучасному світі туристичні фірми є комерційними підприємствами, тому їх прибуток безпосередньо залежить від результатів рекламної діяльності. Правильна її організація дозволяє туристичному підприємству досягти успіху у конкурентній боротьбі за клієнта, тому вони намагаються діяти таким чином, щоб забезпечити собі максимальний позитивний ефект від рекламної діяльності. Саме тому питання визначення особливостей рекламування продукту туристичного підприємства є актуальними та своєчасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці проблематики рекламування продукту туристичних підприємств присвячені фундаментальні роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-дослідників. Зокрема, такі вчені як У.Ф. Аренс, К.Л. Бове, Ф. Дженкінс, Є.В. Ромат, О.Л. Головльова, А.М. Пономарьова, О.А. Феофанов та інші з'ясовували суть та роль реклами у сучасному світі. М.Я. Ананьєв, Є.П. Пузаков, І.М. Школа, В.Ф. Кифяк та інші вивчали питання маркетингу у сфері туристичного бізнесу. Водночас поза увагою дослідників залишається з'ясування особливостей рекламування туристичного продукту в сучасних умовах.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є з'ясування основних аспектів та особливостей рекламування продукту туристичних підприємств у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Діяльність туристичного підприємства полягає у створенні турпродукту відповідно до потреб туристів, його просуванні та реалізації на ринку. Просуванню та реалізації продукту на ринку сприяє ефективне та грамотне його рекламування. Насамперед, потрібно з'ясувати, що мається на увазі під цим терміном. Серед вітчизняних дослідників реклами і рекламної діяльності термін "рекламування" використовує Т.І. Лук'янець; під ним вона має на увазі створення рекламного продукту, доведення його до потенційних покупців таким способом, щоб вони зрозуміли, чим саме товар, послуга або ідея позитивно відрізняються від подібних до них, а виробник зміг перетворити цю новацію в капітал [2, с. 16]. Подібне визначення рекламної діяльності подала російський учений А.М. Пономарьова. За її твердженням, рекламна діяльність – це особливий вид діяльності, процес взаємодії її учасників, результатом якого є виробництво, просування і дослідження рекламного продукту з метою стимулювання діяльності споживача або створення іміджу, суспільної думки [4, с. 3]. На переконання дослідника І. Сємьонова [5], рекламна діяльність – це орієнтована на споживача філософія бізнесу, а цільове розуміння рекламної діяльності сприймається як прикладна дисципліна. Інші російські вчені – Г.А. Васільєв та В.О. Поляков [1] – вважають, що різниця між поняттями "реклама" та "рекламна діяльність" полягає в тому, що перший використовують на побутовому рівні, а другий – у професійній діяльності. На нашу думку, рекламна діяльність – це процес, етапами якого є створення специфічного продукту (реклами), його "доставка" до споживача та дослідження результатів впливу для отримання бажаної для рекламодавця поведінки споживача. Рекламування туристичного продукту має ряд особливостей, які визначаються специфікою діяльності туристичного підприємства.

Дослідник туристичної діяльності в Україні В.Ф. Кифяк виділяє наступні характерні риси рекламування в туризмі:

- туристична реклама несе велику відповідальність за правдивість і точність повідомлень, які просуваються за її допомогою;
- послуги, які, на відміну від традиційних товарів, не мають постійної якості, смаку, корисності, вимагають пріоритетного розвитку таких функцій реклами, як інформаційність і пропаганда;
- специфіка туристичних послуг передбачає необхідність використання глядацьких, наочних засобів, які більш повно відображають об'єкти туристичного інтересу (кіно- та фотоматеріали, картини, ілюстровані матеріали тощо).
- реклама є постійним супутником туризму і обслуговує людей не тільки до, але й під час, і після подорожі, що покладає на неї особливу відповідальність [2].

Рекламування туристичної фірми складається з двох частин: рекламування потреб і рекламування можливостей [2].

Сутність рекламування потреб полягає у інформуванні можливих партнерів про існування туристичного підприємства і його потреби в чомусь. Як правило, реклама потреб носить суто інформаційний характер, тому вона може бути подана у вигляді звичайних оголошень у засобах

масової інформації, розклеєних або розповсюджених листівках, розісланих спеціальних зверненнях.

Рекламування можливостей – це напрямок рекламної діяльності підприємства, завдяки якому зацікавлені сторони інформуються про його можливості в сфері надання туристичних послуг. Зацікавленими сторонами можуть бути як юридичні, так і фізичні особи.

Особливості організації рекламування туристичного продукту визначається розміром і масштабом діяльності підприємства. Так великі туристичні фірми мають власні рекламні відділи, обов'язком яких є визначення мети рекламної компанії і цільової аудиторії, вибір засобів розповсюдження реклами та рекламних аргументів, створення рекламних звернень, координація реклами з іншими видами стимулювання збуту, складання бюджету витрат на рекламу та контроль за його використанням, оцінка та контроль за ефективністю реклами. Фірми середнього розміру мають у штаті 2-3 працівників, які відповідають за рекламну діяльність і в обов'язки яких входить розробка плану рекламної компанії, ідей і макетів рекламних оголошень, підтримка зв'язків з партнерами, але для розробки і проведення конкретних рекламних заходів, як правило, вони залучають спеціалізовані рекламні агентства. Малі туристичні фірми проводять обмежені рекламні заходи, такі як розміщення оголошень в засобах масової інформації, розповсюдження листівок, афіш, розрахованих на споживача, звернення до посередників і партнерів тощо.

Відповідно до маркетингової політики туристичного підприємства, воно може вдаватися до різних видів реклами – іміджевої (для створення іміджу туристичної фірми), рубричної (для поширення інформації про певні тури, послуги та товари), реклами розпродажу (для інформування про певні акції), рекламу марки (для просування ексклюзивного продукту), пояснювально-пропагандистську (для просування певної ідеї) [4].

За спрямуванням виділяють рекламу, спрямовану на потенційного споживача і рекламу, адресовану туристичним фірмам. В першому випадку більше уваги приділяють візуальним засобам реклами, створюючи образ, відповідний способу життя; в основі другого – професійно-орієнтована інформація. За змістом реклама також повинна бути адресною, чітко спрямованою на певний споживчий сегмент, тоді вона досягне поставленої мети: бути побаченою + прочитаною + усвідомленою + засвоєною і спонукати до певного вибору (дій)[4].

Сьогоднішній споживач реклами значно відрізняється від того, яким він був ще десять років тому. Перш за все, він став більш поінформованим, освіченим і вимогливим. Проте споживач не лише має доступ до інформації, йому сьогодні пропонують величезну кількість товарів та послуг, серед розмаїття яких дедалі важче зробити вибір. Раніше основним джерелом інформації про всі ці товари була реклама виробника чи продавця. З неї він дізнавався, які є товари, як їх використовувати, чим вони відрізняються між собою. Сьогодні споживач звертається з цією метою до інших джерел інформації: порад друзів, знайомих, колег; порад експертів та організацій, які контролюють якість товарів; інформації, розміщеної в незалежних інформаційних виданнях.

Із зростанням кількості продукції на ринку збільшується і кількість реклами, проте її одержувачі все частіше намагаються ухилятися від рекламних контактів. Більшість потенційних адресатів прагнуть звести свої контакти з рекламою до мінімуму. Телеглядачі перемикають канали телевізорів на період трансляції рекламних блоків; перегортають рекламні матеріали в газетах і журналах; викидають, навіть не переглядаючи, рекламну поліграфічну продукцію; видаляють, не читаючи, з електронних скриньок рекламні повідомлення.

Однією із тенденцій сучасного рекламування туристичного продукту є зниження його ефективності. Ефективність рекламування визначається як відношення результату від реклами (наприклад, зростання продаж) до витрат на її виготовлення та розміщення. Сьогодні для вітчизняного та світового ринку характерно збільшення аналогічних туристичних послуг, що призводить до посилення конкуренції між їх виробниками. Внаслідок цього збільшується кількість рекламодавців та зростає інтенсивність реклами. Отже, намагання виробників бути поміченими серед все зростаючої кількості конкурентів змушують їх витрачати все більше коштів на рекламу. Одночасно з цим споживач все наполегливіше намагається ухилитися від рекламного тиску. Таким чином зменшується ефективність реклами. Крім цього, ефективність реклами швидко знижується в процесі просування: від ознайомлення споживача з товаром (в даному випадку – туристичним продуктом) до першої покупки. Це пояснюється тим, що на етапі покупки на нього впливає багато додаткових джерел інформації: туристичні агенти, оформлення, додаткова інформація в пресі, відгуки знайомих тощо. Через велику кількість нової інформації помітність реклами стає все меншою в загальному інформаційному потоці. Сьогодні рекламу вже можна вважати ефективною, якщо її

помітили і позитивно сприйняли. Тому сьогодні, на нашу думку, роль рекламування трансформується від нав'язування туристичного продукту до його пропонування, від переконування у його необхідності до інформування про його переваги (рис.1).

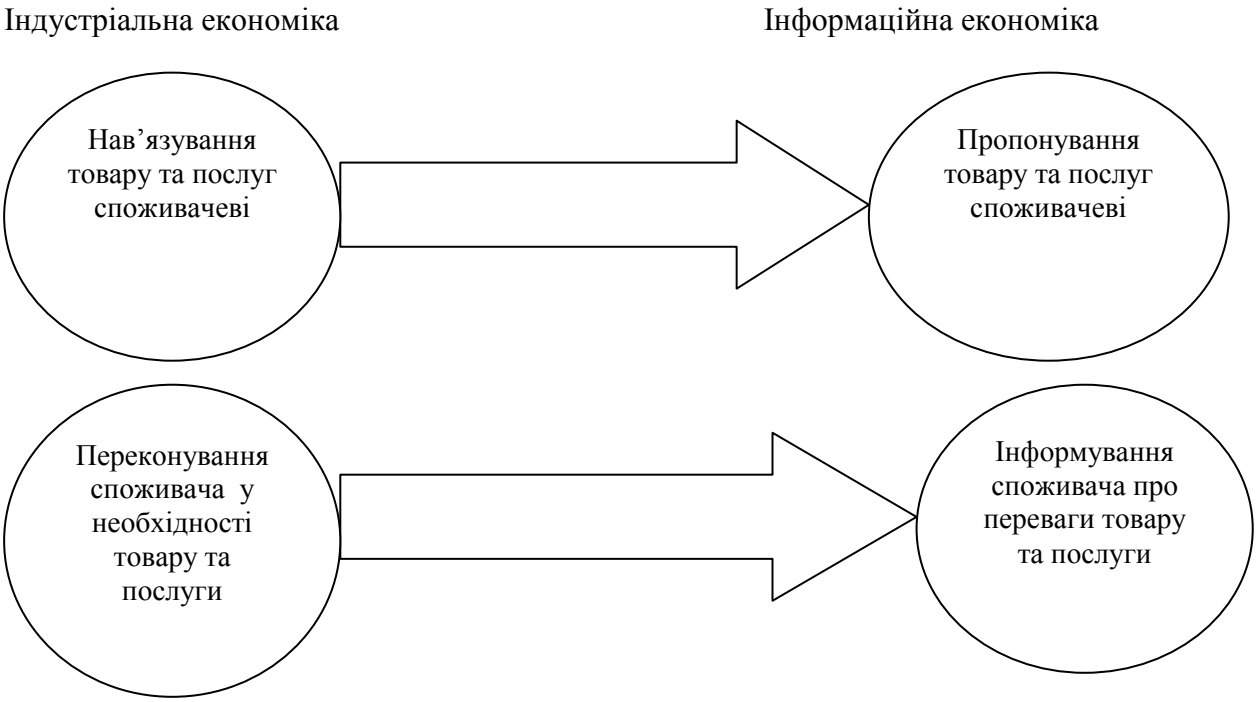

Рис. 1. Зміна ролі реклами у інформаційній економіці

Одним із недоліків реклами сьогодні стала її масовість. Реклама, яка охоплює величезні маси населення, неодмінно охоплює і непотрібну рекламодавцеві аудиторію. Отже, витрачаючи кошти на рекламу, рекламодавець (туристичне підприємство) витрачає зайві гроші на формування обізнаності і позитивного ставлення "зайвих" споживачів (наприклад, тих хто не зацікавлений у туристичному продукті). Тому сучасна реклама все більше спрямовується не на масову аудиторію, а на конкретного споживача. Посилюється фрагментація аудиторії. Диференціація аудиторії інколи доходить аж до виділення одного-єдиного споживача. Переорієнтація рекламодавців з масової аудиторії на конкретного споживача сприяла впровадженню в рекламу технологій тарджетінгу (target – ціль з англ.) – механізму, який дозволяє виділити із усієї сукупності потенційних споживачів саме ту аудиторію, яка потрібна (цільову аудиторію) і показати рекламу лише їй.

В той час, як традиційна реклама виступає в формі монологу, присвяченого певному продукту, то з розвитком інформаційної економіки реклама набуває форми діалогу зі споживачем, де предметом діалогу виступає можливість здійснення покупки. У цьому діалозі туристичному підприємству немає сенсу переконувати клієнта звернути увагу на свою пропозицію, її основне завдання – дати якомога швидше повну відповідь на запит клієнта. Туристичне підприємство повинно спочатку познайомитися зі споживачем, дізнатися про нього максимально багато, зрозуміти його, створити певний "портрет" "свого" клієнта, а вже потім рекламувати (пропонувати) йому той туристичний продукт, який йому справді необхідний. Така реклама сприйматиметься з вдячністю, вже не як реклама, а як допомога, і відповідно буде ефективною. Ефективною стає та реклама, яка сконцентрована на споживачах, а не на продукції. Сьогодні споживач самостійно звертаючись за інформацією до рекламодавця, стає активним учасником рекламного процесу, його ініціатором. Тому традиційна схема рекламного процесу зазнає принципових змін (рис. 2).

Новим є підхід до реклами, як до частини комунікаційного процесу, який впливає на обсяг продажів не прямо, а опосередковано. Серед туристичних фірм-рекламодавців зростає розуміння того, що роль реклами не в тому, щоб спричинити швидкий ріст продаж туристичного продукту, а в тому, щоб сформувати довготривалу лояльність і довіру до підприємства.

У нових умовах зазнає змін і роль засобів масової інформації в якості носіїв реклами. Традиційні медіа не завжди можуть запропонувати рекламодавцеві диференційований підхід до споживача реклами і зворотній зв'язок із ним. Вони більше спрямовані на масову рекламу. Тому

сьогодні зростає роль нового нетрадиційного медіасередовища. Традиційними способами просування туристичного продукту є реклама в друкованих виданнях, мережі Інтернет, спонсорство на телебаченні, зовнішня реклама. Поряд із традиційними використовуються і нетрадиційні способи такі як реклама на лавках, проїзних квитках, одязі, сірникових коробках; робота в Інтернеті (на форумах, у соціальних мережах), "вірусний маркетинг" (маркетингова технологія, побудована на тому, що інформація про будь-що передається від людини до людини), різноманітні програми лояльності, мобільний зв'язок, комп'ютерні ігри тощо. Поділ видів реклами на ефективні й малоефективні в умовах інформаційної економіки подано на рис. 3.

Традиційний рекламний процес

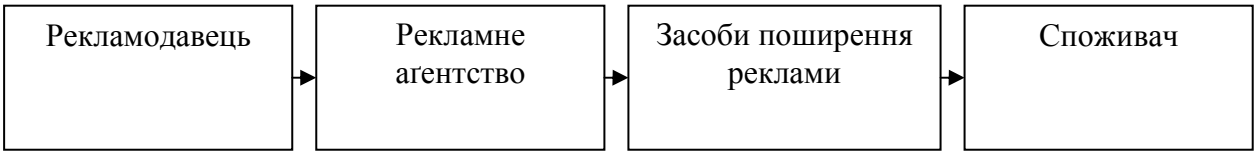

Трансформований рекламний процес

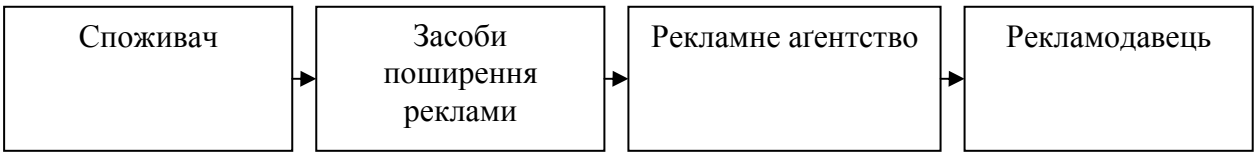

Рис. 2. Трансформація рекламного процесу в умовах інформаційної економіки

На основі рисунка можна зробити висновок про те, що в сучасних умовах ефективнішими для рекламодавця є ті види реклами, які, по-перше, спрямовані на вузьку та конкретну аудиторію і, по-друге, не нав'язують, а пропонують рекламований товар (послугу).

Види реклами

ефективної	**малоефективної**
нетоварна (корпоративна, іміджева)	товарна
інформативна	переконувальна
порівняльна	престижна
нагадувальна	підтримуюча
непряма	агресивна
на нетрадиційних носіях	превентивна
у спеціалізованій пресі	пряма
у спеціалізованих радіо- і телепередачах	у пресі
реклама в мережі Інтернет (контекстна)	радіореклама (телереклама)
	реклама в мережі Інтернет (усі види, крім контекстної)

Рис. 3. Ефективні й малоефективні види реклами в сучасних умовах

Вибір засобів та видів реклами обумовлений комунікаційною політикою фірми, її фінансовими можливостями. Розробка програми рекламної діяльності передбачає визначення мети комунікації, рішення про розробку бюджету, про рекламне звернення та засоби поширення інформації, оцінку рекламної програми. Характерною рисою сучасної реклами є її інтеграція з іншими маркетинговими інструментами. Рекламу дедалі частіше використовують у маркетингових технологіях – брендингу, марчандайзингу, позиціонуванні. ЇЇ дедалі рідше використовують як окремий інструмент впливу на споживача і дедалі частіше – разом з іншими засобами маркетингових комунікацій. Даний комплекс має назву "інтегровані маркетингові комунікації" (ІМК). Такий системний підхід до використання засобів маркетингових комунікацій сприяє досягненню синергетичного ефекту.

Вибір рекламних засобів залежить від мети реклами та специфіки рекламного продукту і базується на оцінці їх впливу на контактну аудиторію, ефективності, інтенсивності, цінової політики засобів реклами з урахуванням ступеня довіри до них тощо. Туроператори здебільшого мають

рекламні відділи, обов'язком яких є визначення мети рекламної компанії і цільової аудиторії, вибір засобів розповсюдження реклами та рекламних аргументів, створення рекламних звернень, координація реклами з іншими видами стимулювання збуту, складання бюджету витрат на рекламу та контроль за його використанням, оцінка та контроль за ефективністю реклами [4].

Варто зазначити, що туристичні підприємства є одними з найбільших рекламодавців. В середньому, як засвідчує світовий досвід, туристичні фірми витрачають на рекламу 5-6% від доходів [4].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що особливості рекламування продукту туристичних підприємств визначаються специфікою діяльності туристичних фірм. Серед найбільш характерних особливостей варто відзначити спрямування рекламного звернення не масовій аудиторії, а конкретному споживачеві, "портрет" якого попередньо створюється. Іншою характерною особливістю рекламування продукту туристичних підприємств є зростання ролі нетрадиційних способів рекламування цього продукту.

Література:

1. *Васильев Г. А.* Неопределенности в исследовании рекламной деятельности / *Г. Васильев, В. Поляков* // Маркетинг. – 2006. – № 3(88). – С. 50 – 58.
2. *Кифяк В.Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.
3. *Лук'янець Т.І.* Рекламний менеджмент: Навч.посібник. – 2-ге вид., доп. / *Лук'янець Т.І.* – К.: КНЕУ, 2003. – 440 с.
4. *Любіцева О.О.* Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) -2-е вид., перероб. та доп. - К.: "Альтерпрес", 2003. -436 с.
5. *Пономарева А. М.* Рекламная деятельность: организация, планирование, оценка эффективности / *А. М. Пономарева*. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: издат. центр «МарТ», 2004. – 240 с.
6. *Семенов И.* Маркетинговый парадокс и стратегическая ориентация организации / *И. Семенов* // Маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 110-124.
7. *Шикута Н.* Традиційні і нетрадиційні способи просування туристичних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tour.cult.gov.ua/news/2009-09-21-455

Резюме:

Виктория Даниленко-Кульчицкая. ОСОБЕННОСТИ РЕКЛАМЫ ПРОДУКТА ТУРИСТСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ.

Рассмотрено основные тенденции и аспекты рекламирования продукта туристических предприятий. Выделены характерные черты рекламирования в туризме. Классифицированы виды рекламы в туризме. Рассмотрены особенности организации рекламирования туристического продукта.

Ключевые слова: туристический продукт, рекламирование туристического продукта, виды рекламы, рекламная деятельность.

Summary:

Victoria Danilenko-Kulchitska. FEATURES ADVERTISING PRODUCTS TOURIST ENTERPRISES.

Basic tendencies and aspects of advertising of product of tourist enterprises are considered. The personal touches of advertising are selected in tourism. The types of advertising are classified in tourism. The features of organization of advertising of tourist product are considered.

Keywords: tourist product, advertising of tourist product, types of advertising, publicity activity.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.242 Тетяна СИДОРЧУК, Оксана ОБАРАНЧУК

УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

Аналізуються теоретичні та методологічні аспекти активізації інвестиційних процесів у туристично-рекреаційній сфері. Розглядаються сучасні підходи, що сприятимуть формуванню оптимального інвестиційного середовища. Пропонуються пріоритетні напрями інвестування та комплексна модель державного управління сприятливими інвестиційними процесами в туристично-рекреаційному комплексі України. Обумовлюється необхідність раціональних принципів здійснення координації інвестиційної діяльності в туристично-рекреаційній сфері.

Ключові слова: *туристично-рекреаційний комплекс, інвестиційна діяльність, державна інвестиційна політика, інвестиційні процеси, інвестиційний клімат, інвестиційна активність, інвестиційні проекти, інноваційна діяльність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Науково обґрунтована інвестиційна політика держави відіграє вирішальну роль у забезпеченні стабілізації та сталого розвитку економіки країни.

Вона визначає пріоритетність, напрями, джерела та структуру інвестицій, створює умови для реалізації загальнодержавних, регіональних і місцевих економічних, соціальних та технічних проектів, формує сприятливий інвестиційний клімат для ефективного залучення як внутрішніх, так і іноземних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Туристична індустрія у багатьох країнах світу залишається важливим інструментом розвитку економіки і суспільства, загалом. Серед фундаментальних досліджень міжнародного туристичного ринку Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич, В.Ф. Кифяк, М.П. Мальська, Л.Г. Нечипорук, Т.Ф. Панченко, Л.В. Сакун, Е.В. Слободенюк, В.К. Федорченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Активізація інвестиційної діяльності тісно пов'язана зі створенням відповідного економічного середовища. У сучасних умовах інвестиційна політика повинна ґрунтуватися на розширенні можливостей регіонального регулювання інвестиційних процесів і поєднання державного регулювання економіки з ринковою саморегуляцією.

Практично не розглядаються напрями координації інвестиційних процесів в сфері рекреації і туризму, не виділяються завдання та принципи її здійснення, не приділено належної уваги управлінню інвестиційними процесами за критерієм ефективності, не сформульовано єдиного підходу до розробки системи показників аналізу результативності інвестиційної діяльності в туристично-рекреаційній сфері.

У процесі формування ринкових відносин у туристично-рекреаційній сфері (ТРС) інвестиційна політика держави повинна передбачати використання стратегічного та системного підходів, диференційовано визначати форми фінансування субгалузей рекреації, враховуючи специфіку кожної з них, бути регіонально вираженою і відповідати міжнародним стандартам [1].

Зокрема, стратегічний підхід у сфері інвестиційного забезпечення розвитку рекреаційно-туристичного господарства дозволить виявити найбільш перспективні регіони, території і об'єкти, вирішити питання про доцільність інвестиційних вкладень при розгляді регіональних проблем активізації рекреаційного підприємництва. Системний підхід сприятиме формуванню відповідного інвестиційного середовища у рекреаційно-туристичній сфері в контексті ринкових перетворень в економіці країни загалом.

Державна інвестиційна політика в туристично-рекреаційній сфері передбачає визначення оптимальних співвідношень параметрів, які характеризують структурні зміни в її розвитку. Незалежно від інвестування в розвиток санаторно-курортного і готельного господарства, упродовж останніх років кількість закладів оздоровлення та відпочинку в Україні порівняно зменшується.

Крім того, стан матеріально-технічної бази санаторно-курортних та оздоровчих закладів не відповідає міжнародним вимогам, рівень послуг низький при високих цінах, обслуговуючий персонал не має відповідної підготовки щодо прийому іноземних туристів, не забезпечено контроль за виконанням санаторно-курортними закладами умов та правил прийому і обслуговування рекреантів. Низька якість обслуговування не дозволяє належним чином розвивати іноземний туризм. Чимало оздоровчих закладів мають сезонний характер роботи, завантажені в середньому менш ніж наполовину, що створює проблеми стосовно їх економічної віддачі.

На особливу увагу заслуговує механізм формування інвестиційного клімату в галузі рекреації і туризму. Зокрема, інвестиційний потенціал або інвестиційна місткість галузі визначається сумою об'єктивних передумов для інвестицій, яка залежить від різноманітності сфер та об'єктів інвестування, а також від економічного становища країни, регіону.

На регіональному рівні інвестиційний потенціал рекреаційно-туристичного господарства визначається насиченістю території факторами виробництва (рекреаційними ресурсами, матеріально-технічною базою, розвитком інфраструктури, трудовими ресурсами тощо), рівнем доходів населення, споживчим попитом.

Можна виділити наступні пріоритетні напрямки залучення інвестицій у туристично-рекреаційний сектор економіки:

- стимулювання інноваційної діяльності у сфері оздоровлення, лікування та рекреації, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних методів та технологій санаторно-курортного лікування на зарубіжних ринках; формування рекреаційно-туристичної інфраструктури на рівні міжнародних стандартів (готелі, кемпінги, санаторії, пансіонати, транспорт, комунікації тощо);
- стимулювання інвестиційної діяльності у сфері супутніх послуг для рекреантів (торгівля, громадське харчування, інформаційна, фінансова інфраструктура, відпочинковий туризм);

- підвищення кваліфікації працівників рекреаційно-туристичного господарства;

- реставрація та реконструкція пам'яток історії та культури, особливо таких, які репрезентують Україну на міжнародному ринку туристичних послуг;

- розвиток "сільського" туризму, особливо у регіонах, які зберегли народні звичаї та традиції: Карпати, Полісся, Полтавщина, Поділля, Буковина та ін.;

- рекламна діяльність – залучення значного потоку туристів в Україну неможливе без належної поінформованості потенційних рекреантів про рекреаційно-туристичний потенціал країни, його особливості та унікальність на світовому ринку туристичних послуг.

Важливе значення у створенні сприятливого інвестиційного клімату має належним чином розроблене та ефективно діюче нормативно-правове поле. Незважаючи на певні позитивні зміни у нормативно-правовому регулюванні туристично-рекреаційної сфери, законодавство, що регулює економіко-фінансову діяльність інвесторів, є неефективним. Застарілі і взаємовиключні положення вносять певні непорозуміння у поточну інвестиційну діяльність і не дають змоги розробити стратегію і тактику щодо активізації діяльності на перспективу.

Аналіз існуючого нормативно-правового забезпечення в контексті інвестиційної діяльності в туристично-рекреаційному середовищі дає можливість виявити ряд недоліків:

- нормативно-правова база у сфері інвестування с надзвичайно мінливою.

Так, Закон України "Про інвестиційну діяльність" змінювався фактично кожного року. Закон України "Про іноземне інвестування" на протязі 10 років змінювався 25 разів. Якщо враховувати постанови, декрети Кабінету Міністрів України, Укази Президента, поправки та інші підзаконні акти, то такий стан справ відлякує як вітчизняних, так і іноземних інвесторів;
- законодавство повинно бути однозначним і закони повинні трактуватися однозначно.Особливо це стосується нормативно-правових актів про інвестиційну діяльність;

- враховуючи важливу роль рекреаційно-туристичної галузі в економіці України та її окремих регіонів, доцільно було б у законодавчому порядку надати певні пільги інвесторам, які вкладають кошти в рекреацію і туризм, особливо у відсталих в соціально-економічному розвитку територіях (наприклад, гірських, поліських).

Особливу увагу слід звернути на галузеву координацію інвестиційної діяльності. Координація інвестиційних процесів у ТРС - це детальне вивчення, мобілізація та раціональне використання інвестиційного потенціалу туристично-рекреаційного комплексу, науково обґрунтована інтеграція інвестиційних ресурсів для досягнення стратегічної мети інвестування та забезпечення практичної реалізації інвестиційних проектів різного розміру, спрямованості і масштабу.

Враховуючи умови, що склалися в ТРС на регіональному рівні, та щоразу зростаючі потреби в інвестиціях, виникає нагальна необхідність проектування механізму координації паралельно із подоланням дефіцитності інвестиційних ресурсів. Із важливості функцій, що вкладені в поняття координації, випливають наступні її завдання:

- сприяння реалізації інвестиційних проектів у ТРС, які здатні забезпечити високий прибуток та значний соціальний ефект за умови невеликих вкладень;

- забезпечення координації різних гілок влади та органів територіального управління у вирішенні інвестиційних проблем ТРС;

- надання переваги інвестиційним проектам, метою яких є вдосконалення соціальної інфраструктури;

- сприяння потенційним інвесторам, координація їхньої роботи шляхом розробки та презентації пріоритетних напрямів інвестиційної політики в ТРС регіону;

- комплексне використання потенційних можливостей для покращення інвестиційного клімату в регіоні;

- запровадження інформаційної підтримки суб'єктів інвестиційної діяльності, створення умов доступності та прозорості інвестиційного ринку;

- проведення соціальної, економічної та екологічної експертизи інвестиційних проектів у ТРС для запобігання нанесенню шкоди навколишньому середовищу, економічній безпеці держави, соціальній інфраструктурі; формування механізму міжгалузевого, міжрегіонального та міжнародного співробітництва.

Сформувавши завдання координації інвестиційної діяльності в ТРС, необхідно також виділити принципи її здійснення, а саме:

- часова різноманітність інвестиційних проектів (коротко-, середньо- та довгострокова

перспектива);

- важливість досягнення як економічного, так і соціального ефектів від реалізації інвестиційних проектів у ТРС;
- створення важливих і рівноправних умов між суб'єктами інвестування, що є виробниками туристично-рекреаційного продукту та суміжних підприємств інших галузей економіки;
- забезпечення участі владних структур в інвестиційних процесах через пайове фінансування та розподіл прибутків;
- оптимізація інвестиційного клімату в ТРС регіону (формування регіональної інвестиційної інфраструктури, сприяння розвитку підприємств малого та середнього бізнесу, підвищення ролі інформування всіх сторін інвестиційного процесу, зниження кримінального та екологічного ризиків, створення нових робочих місць як наслідок мотиваційних дій з боку владних структур).

Проведені дослідження інвестиційної активності дають можливість стверджувати, що перевага надається короткостроковому торговельно-грошовому обігу, а вирішальна відтворювальна функція залишається осторонь. Така інвестиційна політика абсолютно не відповідає стратегічним інтересам держави. Звідси випливає необхідність удосконалення процесу державного управління інвестиційною діяльністю як в економіці країни загалом, так і в окремих пріоритетних її галузях.

Моделювання процесу державного управління інвестиційною діяльністю може включати наступні етапи, що об'єднуються в 4 блоки (рис. 1).

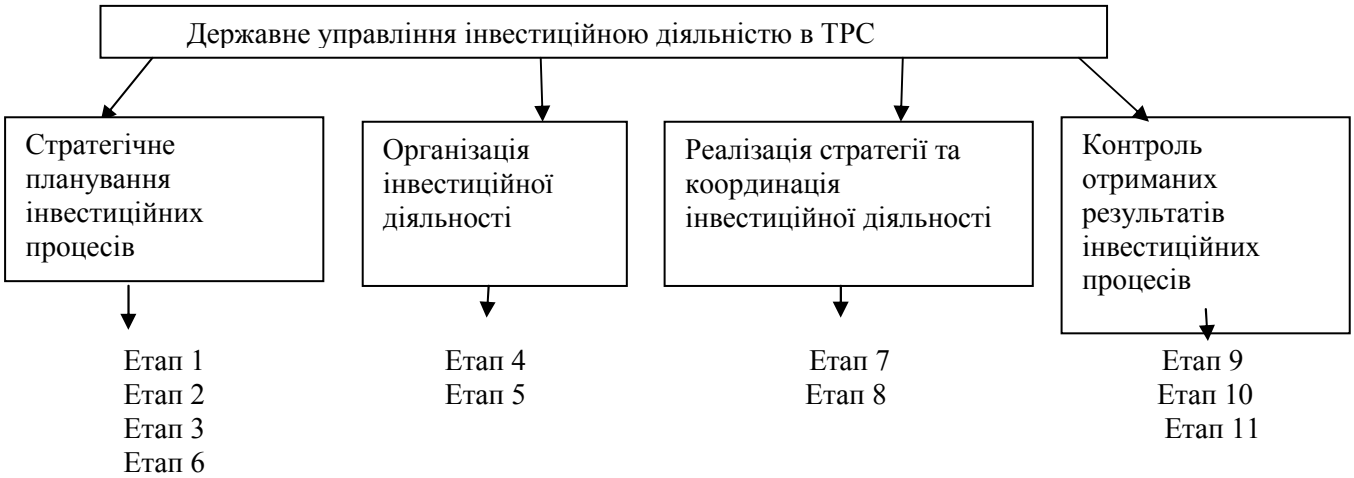

Рис. 1. Модель державного управління інвестиційною діяльністю в ТРС (на загальнодержавному та регіональному рівні)

Розглянемо детальніше етапи даної моделі.

Етап 1. Обґрунтування пріоритетності залучення інвестицій саме в обрану галузь.

Етап 2. Вивчення чинників інвестиційної привабливості, напрямів діяльності в ТРС.

Етап 3. З'ясування основної мети отримання інвестицій (випливає із процесу стратегічного планування).

Етап 4. Визначення основної групи ресурсів, що використовують в інвестиційному процесі.

Етап 5. Визначення основних видів туристично-рекреаційного продукту.

Етап 6. Прогнозування результатів, які можуть бути отримані внаслідок впровадження інвестиційних проектів у ТРС.

Етап 7. Розробка системи показників для аналізу результативності інвестиційної діяльності в ТРС. Тут, зокрема, доцільно запропонувати наступні показники - дієздатність, економічність, якість, продуктивність інвестицій, інноваційність, величина соціального ефекту від освоєння інвестиційних ресурсів у ТРС.

Етап 8. Розробка та запровадження механізму координації інвестиційної діяльності в ТРС.

Етап 9. Запровадження системи моніторингу інвестиційної діяльності в ТРС.

Етап 10. Створення універсальної аналітично-інформаційної системи контролю протікання інвестиційних процесів у ТРС.

Етап 11. Розробка механізму виявлення порушень в протіканні інвестиційних процесів та виявлення коригуючих дій для ліквідації зазначених порушень.

На особливу увагу заслуговує зворотній зв'язок між блоком стратегічного планування

інвестиційної діяльності та блоком контролю отриманих результатів інвестиційних процесів. Роль його полягає у виявленні невідповідності між показниками стратегічного планування і реально отриманими результатами та внесенні змін через вироблення коригуючих дій.

Підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що для подальшого успішного розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні необхідно, перш за все, забезпечити її раціональне планування і дієве управління. Наявний потенціал розвитку туризму в умовах регіону необхідно використовувати творчо та системно, що створить наступні переваги: інвестиційні надходження і додаткові прибутки, нові робочі місця; модернізація туристичної інфраструктури, зв'язку, транспортного сполучення, комунальних об'єктів і служб; впровадження інновацій і нових технологій; розв'язання проблем навколишнього середовища і збереження історико-культурної спадщини.

Інвестиційна політика повинна проводитися на двох рівнях: загальнодержавному і регіональному. На загальнодержавному рівні вона включає:

- забезпечення нормативно-правової та законодавчої бази;
- розробка стратегії залучення інвестицій;
- визначення пріоритетних територій і об'єктів рекреаційно-туристичного профілю для інвестування;
- встановлення пріоритетів податкового регулювання.

На регіональному рівні такими функціями є:

- здійснення маркетингових досліджень ринку інвестицій, проведення моніторингу рекреаційно-туристичних ресурсів та територій;
- розробка інвестиційних пропозицій для найбільш перспективних рекреаційно-туристичних об'єктів;
- формування карти інвестиційної привабливості регіону;
- внесення пропозицій щодо вдосконалення інвестиційної політики в державні органи влади.

Література:

1. *Павлов В.І.* Підприємництво в локальному рекреаційному комплексі: стратегія розвитку / *В.І.Павлов, Л.М.Черник, В.А.Голян*. – Луцьк: Надстир'я, 2008.
2. Туризм в Україні – 2000. Статистичний бюлетень.

Резюме:

Татьяна Сидорчук, Оксана Обаранчук. УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОМ КОМПЛЕКСЕ УКРАИНЫ.

Анализируются теоретические и методологические аспекты активизации инвестиционных процессов в туристско-рекреационной сфере. Рассматриваются современные подходы, которые будут способствовать формированию оптимально благоприятной инвестиционной среды. Предлагаются приоритетные направления инвестирования и комплексная модель государственного управления инвестиционными процессами в туристско-рекреационном комплексе Украины. Обусловливается необходимость рациональных принципов осуществления координации инвестиционной деятельности в туристско-рекреационной сфере.

Ключевые слова: туристско-рекреационный комплекс, инвестиционная деятельность, государственная инвестиционная политика, инвестиционные процессы, инвестиционный климат, инвестиционная активность, инвестиционные проекты, инновационная деятельность.

Summary:

Tatiana Sidorchuk, Oksana Obaranchuk. INVESTMENT PROCESSES MANAGEMENT IN TOURIST AND RECREATIONAL COMPLEX OF UKRAINE.

The theoretical and methodological aspects of activation investment processes in tourist-recreation sphere are analysed. Modern approaches which will be instrumental in forming of favorable investment environment are examined. Priority directions of investing and complex model of state management investment optimal processes in tourist-recreation complex of Ukraine are offered. The necessity of rational principles realization coordination of investment activity is stipulated for a tourist – recreation sphere.

Key words: tourism and recreation complex, investment, state investment policy, investment processes, investment climate, investment activity, investment projects and innovation.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.242
Богдан ПУШКАР

РЕКРЕАЦІЙНЕ ГОСПОДАРСТВО РЕГІОНУ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

У статті розглянуто основні риси туристично-рекреаційного господарства Тернопільської області та особливості його розміщення; важливу роль відведено ефективному використанню місцевих ресурсів, особливо в тих районах, які мають загальнодержавне, або регіональне значення та районах, що мають унікальні ресурси; висвітлено основні види туризму, що розвиваються в регіоні; важливе значення відводиться подальшому розвитку та вдосконаленню рекреаційного господарства регіону.

Ключові слова: *регіон, туристсько-рекреаційне господарство, рекреаційна діяльність, види туризму.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Реалізація в українській економіці процесів системної трансформації викликає глибокі зміни господарського характеру, вимагаючи нового погляду на всі прояви соціально-економічної активності людини. Важлива роль відводиться ефективному використанню місцевих ресурсів, пошуку пріоритетних галузей господарства, які давали б значні надходження до бюджету. З огляду на це в тих регіонах, які мають значний природно-рекреаційний потенціал та сприятливу екологічну ситуацію, важливе значення відводиться подальшому розвитку та вдосконаленню туристсько-рекреаційного господарства регіону.

Аналіз останніх публікацій та досліджень свідчить проте, що ця проблема все частіше стає предметом наукових досліджень та постійно знаходиться в центрі уваги багатьох відомих вчених. Значна увага цій проблемі приділена у працях таких вітчизняних науковців: С. Злупка, В. Руденка, О. Топчієва, Л. Шевчук, О. Шаблія, М. Мальської, О. Любіцевої, В. Квартальнова, В. Кифяка та ін. Проте, наукові знання, що стосуються рекреаційного господарства регіону є недостатніми, особливо у тому, що торкається вирішення практичних завдань пов'язаних із процесами розвитку рекреації та туризму, особливостями розміщення на регіональному рівні.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити особливості рекреаційного господарства регіону.

Виклад основного матеріалу. Рекреаційна діяльність поєднує різноманітні види відпочинку і значну сукупність допоміжних і обслуговуючих видів діяльності, які разом називаються рекреаційним (туристичним) господарством або рекреаційним комплексом [5]. Різні види рекреаційного господарства тісно пов'язані з ресурсами території, створеними людиною основними фондами, які поєднують в собі звичаї та традиції місцевого населення, досягнення сучасного науково-технічного прогресу. Вони диференціюються по території відповідно до географічних чинників. Тому при вивчені рекреаційного господарства перш за все необхідно виявити які види рекреаційної діяльності характерні для різних частин території області, як вони зосереджуються і які територіальні форми утворюють. Рекреаційне господарство Тернопільської області інтенсивно розвивається в тих районах, які мають загальнодержавне, або регіональне значення та районах, що мають унікальні ресурси. В деяких випадках вони носять короткотерміновий характер, зокрема дендропарки, садово-паркові витвори та інші, які мало орієнтуються на розвиток індустрії туризму.

На думку професора О.Г. Топчієва, кластери рекреаційних послуг "визначають види рекреаційної діяльності" [5]. До основних видів, що складають рекреаційне господарство Тернопільщини можна віднести: релігійний туризм, спелеологічний, спортивний, екологічний, лікувальний, сільський зелений, гостьовий і родинний туризм, історико-культурний, розважальний туризм та ін.

Найбільш масовим видом туризму в Тернопільській області є ***релігійно-паломницький,*** який використовує дві великі святині це Почаївську лавру і Зарваницький Марійський духовний центр, а також багато інших святинь, які є на території області.

Почаїв вперше згадується у 1450 році. Головним туристським об'єктом міста є Свято-Успенська Почаївська лавра, цей титул вона одержала в 1838 році. До цього вона була монастирем, який заснований ще у 1597 році. Свято-Успенська Почаївська лавра – найбільша православна паломницька святиня Галичини, Поділля, Волині, Білорусії і Молдови, друга за значимістю релігійна святиня українського народу. Лавра знаходиться на півночі Тернопільської області в межах історичного Волинського краю.

Почаїв знаходиться на перехресті доріг, які ведуть із Бродів на Тернопіль, з Кременця на Броди і Львів, що сприяє розвитку туризму як релігійного так і пізнавального. Разом із пам'ятками Кременця, який знаходиться у 24 км від Почаєва, лавра входить у Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник. Почаївська лавра має своєрідне географічне

розташування на високій Почаївській горі, яку видно над всією околицею більш ніж на 75км.

Найбільше уваги привертають скеля з відбитком стопи Пресвятої Богородиці з цілющим джерелом; Чудотворна ікона Почаївської Богоматері; Печерна церква Преподобного Іова; комплекс середньовічних монастирських укріплень; монастирський комплекс з корпусами келій, архієрейським будинком та іншими житловими і господарськими будівлями; Успенський Собор 17 століття; Троїцька церква 1649р. і Троїцький собор 1906-1912 рр.; дерев'яна Покровська церква, яка знаходиться в центрі Почаєва. Почаївська лавра є всесвітньо відомим центром паломництва.

Зарваниця – головний духовний центр Української греко-католицької церкви, який знаходиться в Теребовлянському районі, на горбистій місцевості по обидва боки Стрипи. У 13 столітті появився чудотворний образ Божої Матері Зарваницької, який багато століть був оберегом життя і духовності народу і окремих людей. Перед цим образом, у м. Києві, під час візиту до України зносив свої молитви Папа Римський Іван Павло ІІ. Щороку сотні тисяч прочан зі всього світу приїжджають і приходять до Зарваницького Чудотворного образу і джерела. Тут побудовано чудову нову церкву і створено цілий архітектурний ансамбль, який вписується у мальовничий краєвид цієї місцевості.

Місцем паломницького туризму є с. **Язлівець** Бучацького району, яке славиться центром католицької віри. Тут діє римо-католицький монастир Сестер Непорочного Зачаття, який має при монастирі невеличкий готель. Споруди 14 століття були зруйновані росіянами в часи Першої світової війни, у 1920 році євреями із США була відбудована синагога. Язлівець славиться найбільшим осередком вірменської культури на Поділлі. Пам'ятками, що залишилися з того часу є церква Святого Михайла (14 ст.), колишній Вірменський костел Богородиці.

За роки незалежності відреставровано, відбудовано та зведено понад сімсот храмів, більше сотні – будується. Наявність на території Тернопільщини багатьох культових об'єктів дозволить розглядати її як центр сакрального туризму.

У паломницькому туризмі місцевого значення є греко-католицькі, православні церкви, синагоги, костели, печерні храми, що поєднані з іншими туристськими об'єктами і є тими туристськими ресурсами, якими славиться регіон.

Спортивний туризм – відзначається багатовидовим складом, який формується на основі засобів пересування по території суші та водному просторі. В межах області найбільше розвинутий пішохідний, водний, авто-мото туризм, спелеотуризм лижній.

Пішохідний туризм – проводиться в Тернопільській області в літній період, по мальовничих місцевостях Кременецьких гір, Волино-Подільської височини, Подільських Товтр, Придністров'ї. Це найбільш масовий вид туризму, в якому приймають участь переважно молодь та населення середнього віку. Умови Тернопілля сприяють розвитку пішохідного туризму. Невеликі підвищення, мальовничі лісові масиви, багатий рослинний світ, приваблюють населення до його пізнання. Як правило це ентузіасти, які за певними маршрутами знайомляться з природними та соціально-економічними, історико-архітектурними об'єктами Тернопільського регіону.

Найбільш інтенсивні пішохідні маршрути проходять в Медоборах і Придністров'ї. Цей вид туризму почав розвиватися особливо на початку 20 століття. Він не потребує значної туристської інфраструктури і використовує різні туристські засоби (палатки, приготування їжі в польових умовах, використання води природних потоків, місцеві види палива та інше). Проте проведення таких походів вимагає значної підготовки самих учасників.

Водний туризм використовує багаті води Дністра, Серету, Збруча, Стрипи, Золотої Липи та інших рік, а також ставків і водосховищ. Особливо мальовничі береги відкриваються при подорожах по Дністрі на човнах та плотах, ширина якого коливається від 60 до 150м. Вода придатна для рибної ловлі, туризму, пляжного відпочинку. В літній період на плотах туристи долають відстань понад 215км. Для водного туризму використовується річка Серет, основна водна артерія Тернопілля. Від села Буданів до свого падіння в річку Дністер вона стає особливо сприятливою для тривалого відпочинку. Враховуючи значні пам'ятки культури, приурочені до долини Серету, можна прогнозувати перспективу туризму та рекреації. В нижній течії річки Стрипи від м. Бучач до впадання у річку Дністер також має всі умови для організації відпочинку.

Особливе значення мають озера, водосховища і ставки, які є привабливими об'єктами рекреації. Природних озер на території Тернопільської області немає, тому переважають штучні водойми приурочені до річкових долин із загальною площею 8370га. Найбільше ставків на притоках річки Дністер – 671, а також 24 водосховища, які вже тепер стали об'єктами туризму і рекреації.

Однією з форм відпочинку є ***авто-мото туризм,*** який включає використання у походах автомобілів, автобусів, мотоциклів. Він дозволяє швидко і вибірково знайти найбільш цікаві місця. Для прикладу можна взяти Червоногородський водоспад, окремі печери, важливі історико-архітектурні пам'ятки. Особливістю цього виду туризму має бути достатньо високий рівень якості доріг, обладнані стоянки, рекламні щити, дорожні знаки, розмітка та інші засоби. Як правило, цей вид туризму не особливо вимагає готельного господарства, закладів харчування. Автомобільний туризм – один із видів туризму і рекреації, який широко використовується в міжнародному туризмі. Туристи із Польщі, Німеччини, Словаччини, Чехії, Угорщини здійснюють через територію області автомобільні круїзи. Для їх проведення вони використовують автопричепи, обладнання для проживання. Цей вид транспорту є досить мобільним і зручним у використанні.

В Тернопільській області одне із провідних місце посідає ***спелеотуризм***, для якого є досить багаті ресурси. До потреб туристів є унікальні гіпсові печери: Оптимістична, Кришталева, Млинки та інші, яких відомо понад 40. Цей вид туризму найбільше локалізується в Борщівському, Чортківському і Гусятинському районах. Але можна констатувати і той факт що ще багато в цьому напрямку не досліджено і Тернопільщина ще не один раз буде дивувати туристів, спелеологів своїми новими і цікавими відкриттями.

Лікувальний туризм. Цей вид туризму досить глибоко поєднується з іншими видами, оскільки вони доповнюють і розвивають лікувальні функції певних природних ресурсів. В Тернопільській області ще з давніх часів існували курортні території, які були розміщені в Заліщицькому, Борщівському, Бучацькому, а тепер і в Гусятинському та Теребовлянському районах. В них фактично поєднується екологічно чисте повітря, середземноморський клімат, всі види лікувальних вод типу: "Моршин", "Нафтуся", "Друскінінкай" та інші, цілющі грязі, унікальні методи оздоровлення і в тому числі пивом.

За твердженням учених, особливу цінність має заповідник Медобори – унікальний за світовими масштабами геолого-ботанічний комплекс, який не має аналогів в Україні; справжня скарбниця лікувальних чинників. На основі цих природних ресурсів вже тепер діють лікувально-туристські заклади унікального характеру. [6 ст.146]

Води типу "Нафтуся" і "Друскінінкай" розвідані у 1985 році в районі смт. Гусятин. Це Новозбручанське родовище має два типи мінеральних вод: слабо мінералізованих з підвищеним вмістом органіки ("Нафтуся") і бромних хлоридно-натрієвих високої мінералізації ("Друскінінкай"). Воду цих типів використовують для санаторно-курортного лікування хворих на захворювання нирок і сечовивідних шляхів. Ванни з мінералізацією 20-23г на літер застосовують для зовнішнього використання. За свідченням медичних працівників ванни з такими водами збуджують рецепторний апарат шкіри і стимулюють функціональні системи організму: рухову, серцево-судинну і нервово-м'язову.

Бромні води виявлені в селі Сороки Бучацького району; у Кременці та селі Конопківка Теребовлянського району є хлоридно-натрієві росоли, які використовуються при лікуванні хвороб опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи, серцево-судинних хвороб [4].

На базі цих природних ресурсів формуються туристсько-рекреаційні споруди, які використовуються для приїжджих туристів і рекреантів не тільки області, а й України і навіть зарубіжних країн. Поряд з лікувальними функціями, тут використовуються різні ресурси оздоровчої території, зокрема археологічні пам'ятки починаючи з 4 тисячоліття до нашої ери, замкові споруди, культові споруди, природні об'єкти, печери та інші цікаві для туристів і рекреантів об'єкти.

Одним із видів туризму і рекреації, який розвинутий майже в усіх країнах є ***екологічний туризм***. Слід відзначити, що екологічний туризм, або екотуризм, як категорія ще не до кінця визначена. За визначенням всесвітньої туристичної організації (ВТО) "Екотуризм включає всі форми природного туризму, при яких основною мотивацією туристів є спостереження, спілкування з природою" [2].

Екологічний туризм поєднує відвідання мало порушених антропогенних впливом природних територій з дотриманням їх екологічної безпеки. Включає всі види природно-орієнтованих турів, таких як пішохідні, водні, кінні, велоекскурсії, різні види природно-пізнавальних турів, міжнародний волонтерський рух, який спрямований на реабілітацію деградованих природних територій.

У світовій практиці екологічний туризм здійснюється переважно на особливо охоронних природних територіях до яких належать національні парки, ліси, пам'ятки природи, заповідники, заказники та інші. Розвиток екологічного туризму в різних регіонах України, в тому числі і в

Тернопільському регіоні, пов'язаний з екологічною мережею, що формується в її різних частинах. Як правило, екотуризм властивий людям, які намагаються пізнати природне середовище. В ньому приймають участь переважно знавці природи, студенти, викладачі, а в останній час і учнівська молодь. Основними об'єктами екологічного туризму в області є річка Дністер і її притоки, Дністровський каньйон, Подільські Товтри, Кременецькі гори та інші, які вимагають дбайливого ставлення до прадавньої природи, яку необхідно примножувати і зберігати для наступних поколінь. Організовуються в області (загони) тури по вивченні забрудненості рік, під керівництвом управління екобезпеки, вивчення стану лісів, охорони давніх флористичних порід дерев особливо в містах, а також залучаються до цієї справи учні шкіл та інших закладів[6].

В Тернопільській області набуває розвитку ***сільський туризм***, який має інтегральний характер, оскільки охоплює інші види туризму. Цей вид використовує сільську місцевість не тільки як місце проживання, але й подорожі в природу, збирання ягід, грибів, риболовлю, подорожі до історичних місць.

За даними управління туризму в області на території налічується 87 родин, які мають можливості організації сільського туризму. Проте їх значно більше, оскільки в Почаєві, Зарваниці та інших місцях, люди здійснюючи релігійний туризм оселяються в сільських родинах навколишніх сіл. Найбільше розвинутий цей тип туризму в Кременецькому, Теребовлянському, Гусятинському, Борщівському, Заліщицькому та інших районах.

В останній час набуває важливого значення ***діловий, науковий, освітній туризм.*** Він здійснюється із службовою або професійною метою. До ділового туризму ВТО відносить поїздки для участі в з'їздах, наукових конгресах та конференціях, виробничих семінаріях і нарадах, ярмарках, виставках, салонах, а також для проведення переговорів і заключення контрактів та ін.

Цей вид туризму розгортається в сучасних умовах, коли кожна область проводить на своїй території різні презентації ділових проектів щодо інвестування різних господарських і соціальних об'єктів. Зокрема з росіянами, поляками, німцями. В області функціонує біля 200 підприємств з іноземним капіталом, у тому числі 53 – з польськими та 28 – з німецькими партнерами.

Особливого розвитку набуває науковий і освітній туризм. Вищі навчальні заклади проводять міжнародні конференції, семінари з актуальних сучасних проблем: економіки, екології, науково-технічного розвитку, менеджменту. Такі семінари організовуються вищими навчальними закладами нашої області, обласною адміністрацією проводяться туристичні форуми та семінари. За останні роки зростає роль освітнього туризму. На навчання приїжджають особи із різних країн в медичний університет із Близького Сходу, В'єтнаму, Індії, в педагогічний університет – з Грузії, в економічний – з Бангладеш, Гани, Танзанії, Кенії, Марокко та інших держав.

Висновки. Узагальнення результатів теоретичних та практичних досліджень рекреаційного господарства свідчить, що наша область має великий рекреаційний потенціал, який можна використовувати у туристичній діяльності, але необхідно змінювати підходи до організації рекреаційного процесу в області покращувати інфраструктуру. На теренах Тернопільщини доцільно було б сприяти пріоритетному розвитку сакрального, ділового та вікендового туризму і курортно-санаторній рекреації.

Держава повинна вести політику сприяння розвитку даного комплексу, що не лише збільшить інвестиційну привабливість рекреаційних чи туристичних проектів, але й дасть можливість наповнення державного бюджету та допоможе у стислі строки вийти економіці країни із кризового стану. Крім того, проведення на території України Євро – 2012, зокрема це проведення матчів у Львівській області, яка межує із даним регіоном, це шанс – презентувати Тернопільщину, зацікавити туристів і показати багатство різних туристичних ресурсів регіону, не тільки українським, а й іноземним туристам. А для цього ще дуже багато необхідно зробити.

Література:

1. *Кифяк В.Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні / *В.Ф.Кифяк*. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 324 с.
2. *Любіцева О.О.* Ринок туристичних послуг / *О.О.Любіцева*. – Київ: Альтерпрес, 2003.– 436 с.
3. Правове регулювання туристської діяльності в Україні: збірник нормативно - правових актів / під загальною редакцією *В.К. Федорченка*. – К.: Юрінком інтер, 2002.– С. 15.
4. *Сивий М.Я.* Мінерально-ресурсний потенціал Тернопільської області (сучасний стан і перспективи) / *М.Я.Сивий, В.М.Кітура*. – Тернопіль, 1999. - 274с.
5. *Топчієв О.Г.* Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / *О.Г.Топчієв*. – Одеса: «Астропрінт». 2005. - 632с.
6. *Царик Любомир*. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки та аналізу (на прикладі Тернопільської області) /

Любомир Царик, Ганна Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188с.

Резюме:

Пушкар Б.Т. РЕКРЕАЦИОННОЕ ХОЗЯЙСТВО РЕГИОНА И ЕГО ОСОБЕННОСИ.

В статье рассмотрены основные черты туристско-рекреационного хозяйства Тернопольской области и особенности его размещения; важная роль отведена эффективному использованию местных ресурсов, особенно в тех районах, которые имеют общегосударственное или региональное значение и районах, имеющих уникальные ресурсы; представлены основные виды туризма, которые развиваются в регионе; важное значение отводится дальнейшему развитию и совершенствованию рекреационного хозяйства региона.

Ключевые слова: регион, туристско-рекреационное хозяйство, рекреационная деятельность, виды туризма.

Summary:

Pushkar Bohdan. RECREATIONAL ECONOMY OF REGION AND ITS FEATURE.

The article reviews the main features of tourism and recreational facilities, Ternopil region, and particularly its location, the important role given to the effective use of local resources, especially in areas having national or regional significance and areas that have unique resources, highlights the main types of tourism that developing in the region, given the importance of further development and improvement of recreational facilities in the region.

Keywords: region, a tourist-recreational economy, recreational activity, tourism kinds.

Надійшла 27.09.2010р.

УДК 338.242 Юлія ЯКУБІВСЬКА

ПАРАДИГМА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті розглянуто основні принципи формування конкурентоспроможного бренду у сфері туризму, а також здійснено аналіз активності туристичних фірм в контексті орієнтації на встановлення сильного бренду-іміджу, перелічено причини низького рівня розвитку брендингу серед українських туристичних компаній. На основі аналітичних даних досліджено прихильність споживачів до туристичних брендів по регіонах України.

Ключові слова: *бренд, туризм, брендинг, туристичний бренд, торгівельна марка, конкурентоспроможність, глобалізація, інтелектуалізація, об'єкт інтелектуальної власності.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поняття бренду, як об'єкта інтелектуальної власності, поступово впроваджується в економіку країн світу, завойовуючи прихильність зі сторони як суб'єктів господарювання, так і наукових дослідників. Конкурентоспроможний бренд у своїй сутності характеризується наявністю багатьох складових: лояльність до бренду, інформованість про нього, придатність до впізнання, здатність впливу на споживача, асоціативність тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу формування та управління брендингом достатньо глибоко висвітлено у світовій економічній літературі, а саме, у працях таких вчених, як: Ф. Котлер, М. Портер, Ж.-Ж. Ламбен, Р.А. Фатхутдінов, Ю.А. Юданов та ін. Дана тематика є актуальною і для України. Проблематика брендингу, як системи дій щодо створення та просування бренду, здатного забезпечити для товару бажаний ринковий успіх, є новою та недостатньо опрацьованою для української економіки. Вона є складовою сфери наукових досліджень таких вітчизняних дослідників, як: Н. Кара, М. Карий, О. Володченко, О. Петрович, Я. Ващук, Р. Колядюк та інших. На основі опрацювання публікацій вищевказаних вчених можемо зробити висновок про науково-практичне значення їхніх досліджень. Проте дана тематика є ще недостатньо розробленою як у нормативно-правовому, так і у науково-практичному аспектах.

Мета наукової статті полягає у дослідження передумов та особливостей формування конкурентоспроможного туристичного бренду в контексті інтелектуалізації світо-господарських зв'язків. Задля досягнення вищевказаної мети потребують вирішення наступні завдання:

- проаналізувати особливості формування бренду туристичної компанії;
- дослідити стан та перспективи брендингу в Україні;
- оцінити сучасний стан та рівень лояльності споживачів до брендів туристичних компаній на українському ринку;
- сформулювати висновки, в яких сформувати парадигму конкурентоспроможного бренду в туристичній галузі України.

У своїй сутності поняття “бренд” означає присутність “сильної торговельної марки” паралельно з позицією відносно неї навколишнього середовища. Туристичний брендинг – це концепція туристичної діяльності, що має за основу використання складової інтелектуальної власності в контексті створення відповідного іміджу та надання сукупності інформації про даний туристичний бренд. Сила бренду в значній мірі залежить від того, яка кількість споживачів туристських послуг організації відноситься до груп найбільшої лояльності, а також від таких чинників, як:

• якість брендової туристичної послуги;
• репутація виробника послуг;
• виділення його специфічних позицій на ринку;
• адекватність динаміці споживчих очікувань і переваг, активна і гнучка політика виробника;
• імідж країни - виробника туристських послуг.

Бренд символізує стабільність характеристик і властивостей туристської послуги, рівня обслуговування клієнтів. За даними Міжнародного правового дослідницького інституту імені Макса Планка, 60% покупців асоціюють торгівельні марки з високою якістю товарів, 30% – з високою якістю товарів і популярністю фірми, а 10% – взагалі не звертають уваги на наявність торгівельної марки [1].

Для туристичної послуги, у зв'язку з наявністю у неї специфічних характеристик (невідчутність, нерозривність створення і використання, мінливість і нездатність до зберігання), однієї з найважливіших складових бренду-іміджу є репутація організації чи підприємства. Для формування сильного бренду доцільно ідентифікувати туристичну організацію в професійному середовищі і конкурентному оточенні, формуючи її специфічну позицію на ринку і таким чином виділяючи її з ряду подібних.

Дана діяльність нерозривно пов'язана з дослідженням туристичного ринку, зокрема присутнього на ньому асортименту конкуруючих і супутніх послуг, специфіки конкурентного середовища, цінової політики, споживчих переваг і чинників, що впливають на них, сегментації споживачів і каналів інформації, насиченості і тенденцій розвитку ринку, особливостей законодавчого регулювання. Лише в результаті досліджень можна сформулювати і отримати можливість сформувати ефективну позицію організації індустрії туризму, виявити цільові групи споживачів для рекламно-інформаційної діяльності, сформулювати місію та візію організації.

Так, в даний час, у зв'язку з тим що реклама в друкарських засобах масової інформації вже не є досить ефективним засобом просування торгівельної марки, такі туроператори, як “TEZ Tour”, “Tourtess” і "Karya tour", “Гамалія”, “САМ” почали випуск власних друкарських видань, адресованих як агентствам, так і споживачам. Для створення іміджу і з метою рекламної діяльності багато туристських фірм стараються, щоб всі заходи, що проводяться організаціями (наприклад, святкування 1000-го клієнта або вручення якої-небудь винагороди за діяльність в туристській індустрії, або святкування річниці організації), були висвітлені в засобах масової інформації. Ці свідоцтва про визнання заслуг даної туристської організації, наявності в ній розвиненої корпоративної культури і високого професіоналізму співробітників сприяють формуванню позитивного іміджу організації, зростанню лояльності у споживачів до організації і подальшого просування її торгівельної марки. Таким чином, на сучасному етапі розвитку туристичного бізнесу необхідним стає вже комплексний брендинг, що включає всі види маркетингових комунікацій: рекламу, “паблік рілейшнз”, стимулювання збуту, діректмаркетинг.

Позиція туристичного бренду – це місце на ринку, яке туристичний бренд займає по відношенню до конкурентів, а також набір купівельних потреб і сприйняття; місце, яке туристичний бренд посідає в думках цільового сегмента по відношенню до конкурентів [2].

Торгівельна марка займає важливе місце в системі заходів щодо маркетингу і продажів. Споживачі, як правило, асоціюють бренд з цінністю послуги, а довіра і ознайомлення з нею є важливими складовими комерційного успіху. Для багатьох компаній бренд пов'язаний з позиціюванням послуг на ринку. Споживачі також все більше і більше покладаються на конкретні торгівельні марки, які повинні відповідати їх очікуванням. Наприклад, в даний час престижна торгівельна марка готелів успішно витісняє звичну “зоряну” класифікацію готелів. Готелям досить мати торгівельну марку “Kempinski” або “Holiday”, щоб у споживача миттєво склалося уявлення про клас обслуговування в даному готелі. Таким чином, успішна діяльність (фінансова стійкість) окремо взятого готелю із загальної сукупності безпосередньо залежить від популярності бренду всієї готельної мережі.

Наявність в організації індустрії туризму відомої торгівельної марки сприяє розширенню її присутності на внутрішньому і міжнародному ринках, включенню в міжнародні системи бронювання та резервування, міжнародні маркетингові програми і програми просування і продажів туристських послуг.

В сучасних умовах професійний брендинг є науково обґрунтованим, ретельно вивіреним і постійно контрольованим комплексом заходів. При цьому послуги або продукт неможливо зробити фірмовими без створення відповідної репутації підприємств, що випускають їх, пропаганди регіональних і національних особливостей і можливостей.

Процес створення сильного бренду полягає у виборі об'єкту брендингу. Практика показує, що у виробничій сфері доцільніше направляти більше зусиль на створення позитивного образу організації-виробника, а в споживчій - бренду-іміджу послуги.

В туристичних фірм та підприємств є певний досвід роботи у нижчевказаних напрямах:

- створення революційно нової послуги, що не має аналогів. Розвиток туризму серед жінок, що мандрують у ділових цілях, призвів до того, що токійський готель “Hotels New Otani” виділив 27-й поверх для обслуговування жінок;

- надання послуги, нової для туристичної організації (як правило, в результаті реакції на послугу конкурента). Зростання попиту в різних організацій на проведення ділових заходів в московських готелях привело до того, що готелі почали збільшення своїх конференц-залів. Так, готель “Iris” в 2000 р. відкрив три нові зали, з 2001 р. в готелі "National" функціонує зал “Романовський” на 15 чоловік, до сесії Міжнародного олімпійського комітету (липень 2001 р.), на базі центру міжнародної торгівлі відкрився vip-зал і два конференц-зали загальною місткістю 180 чоловік;

- розробка послуги “нового покоління”, що вигідно відрізняється від попередніх. В даний час клієнти готелів з високим рівнем обслуговування мають можливість підключити свій персональний комп'ютер прямо в номері готелю і увійти до Інтернету;

- розширення асортименту пропонованих послуг. Більшість висококласних готелів використовують безліч заходів щодо схилення клієнтів до своїх готелів: вітальні коктейлі (“National”, “Aerostar”); організація регулярних автобусних сполучень між готелем, центром міста і аеропортом (“Iris”, “Holiday Inn Vinogradovo”); надання номера вищій категорії без додаткової оплати (“Aerostar”); знижки до 30% на послуги ресторанів, барів, пральні для клієнтів, що зупиняються на тривалий термін (“Sheraton Palace”); знижки в ресторані для корпоративних клієнтів (“ART Hotel”); встановлення мобільних телефонів в номерах готелю, що діють в радіусі готелю, і безкоштовні екскурсії по місту по вихідних днях (“Baltschug Kempinski”);

- перепозиціювання туристичної послуги. Наприклад, російський туроператор “Академсервіс ДМС” займався спочатку як в'їзним, так і виїзним туризмом, проте в даний час він спеціалізується лише на в'їзному туризмі.

Сім років тому Медіа Корпорація “RIA” розпочала конкурс “Народний бренд”. “RIA” впровадила безпрецедентну акцію з об’єктивного вибору кращих з кращих, де переможців визначають усі бажаючі громадяни, а не влада або “журі”. За результатами здійсненого опитування отримуємо відсотковий розподіл вподобань тернополян у виборі найкращого туристичного бренду[5]:

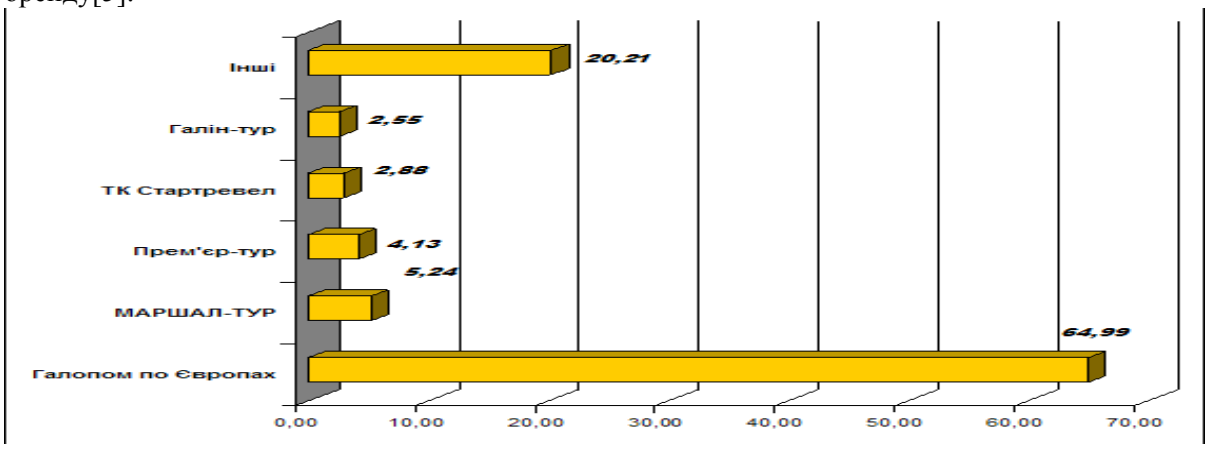

Рис.1. Процентне співвідношення за напрямком “Туристичний бренд-2009” в м. Тернополі

Як бачимо, найбільшу кількість голосів отримала туристична агенція “Галопом по Європах”. Високий рівень прихильності громадян саме до цього бренду пояснюється, насамперед, наявністю ефективної маркетингової політики, високим іміджем, стійкістю на ринку та широким колом пропонованих послуг. Туристична компанія має власні офіси продажу у 32 містах України.

“Народний бренд” у м. Вінниця у сфері туристичної діяльності своїм результатом має наступний кількісний розподіл голосів[5]:

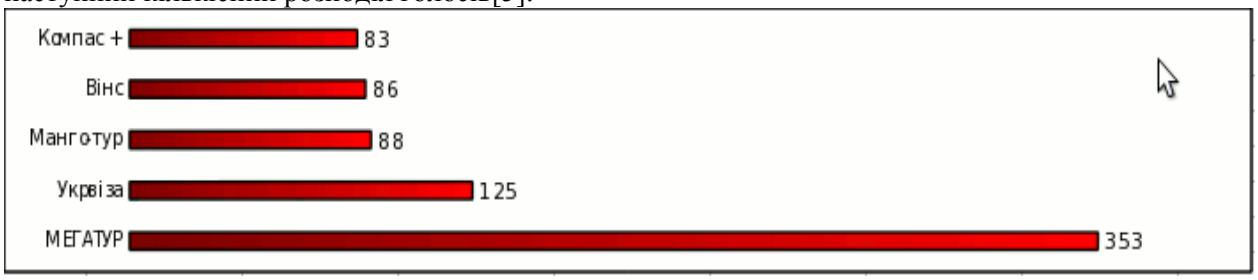

Рис.2 Результати конкурсу “Туристичний бренд – 2009” в м. Вінниця

Як бачимо, вінничани найбільшу кількість голосів віддали туристичній фірмі “МЕГАТУР”, а “Галопом по Європах” не ввійшла навіть у першу п’ятірку переможців. Протилежна ситуація спостерігається у м. Житомир, де лідером, як і у Тернополі є туристична фірма “Галопом по Європах”. Крім цього, в першу п’ятірку входить також компанія “Кий Авіа”, яка активно працює на столичному ринку та поступово розширює свою діяльність в інших регіонах України.

Рис.3 Результати конкурсу “Туристичний бренд – 2009” в м. Житомир

Найвідомішими туристичними брендами, що завоювали прихильність споживачів українського та світового ринку є туристичні компанії, як : “TEZ Tour”, “Tourtess” і “Karya tour”. За підсумками премії “ТБГ-2005. Туристичні бренди " компанію “TEZ TOUR” було удостоєно звання “Бренд № 1”. У 2004 і 2005 роках компанія посіла 1-е місце в номінаціях “Найвідоміші і популярні турбренди серед прямих споживачів тур послуг”, “Найавторитетніші туристичні бренди – вибір професіоналів туристичного бізнесу”, компанія удостоїлася премій в номінаціях “За креативні рішення концепції брендингу”, “За найбільш професійні комунікації в галузевих туристичних ЗМІ”. Останнім часом конкуренцію компанії складає “Tourtess”, бренд якої викликає довіру у споживачів.

Карпатське інформаційне агентство разом з Карпатським центром полінгових досліджень підвели підсумки цілорічного сезону брендингової діяльності в індустрії краю та узагальнили експертну та контентну інформацію щодо кращих відомих брендів Закарпаття-2009[4]. Як результат, найкращий туристичний бренд 2009 року – “Деца у нотаря”, що являє собою унікальний та широкомасштабний туристичний комплекс, приносить високі прибутки в першу чергу завдяки новаторству підходу декорування та організації прийому туристів.

Процес створення фірмових українських туристичних послуг ускладнений безліччю об'єктивних і суб'єктивних причин. Подальший розвиток в'їзного туризму неможливий без активного просування національного турпродукту на міжнародному ринку, формування за кордоном іміджу України як країни, сприятливого для туризму. На світовому ринку майже відсутня реклама про неповторність більшості регіонів України, непродумані туристичні пропозиції (каталоги) по темах, маршрутах, розміщенню, диференційовані по рівню доходів і по різних соціальних групах населення. На державному рівні в Україні на рекламно-інформаційну і виставкову діяльність індустрії туризму виділяється менше 6,06 млн. грн. [6]. Щоб зрозуміти тягар ситуації, що склалася, досить порівняти український бюджет в 756 тис. дол. США з бюджетами туристських адміністрацій інших країн (в Ізраїлю – 200 млн. дол. США, в Іспанії – більше 147 млн. дол. США, Таїланду – більше 93 млн. дол.

США, Австралії – більше 87 млн. дол. США, Франції – більше 58 млн. дол. США). Проте, слід зазначити, що робота із створення вітчизняних товарних знаків – основних елементів брендингу, ведеться і організації роблять більш менш успішні спроби для їх "розкручування" (турфірми "Галопом по Європах", "Кий Авіа" тощо) [3]. Даний факт можна вважати позитивним, оскільки в цьому напрямі діяльність вітчизняних туристичних фірм відповідає світовим тенденціям.

Висновки. Отже, в Україні необхідно створити ефективний режим сприяння процесу брендингу як у нормативно-правовому напрямку, так і в економічному. Конкурентоспроможний бренд у туристичній сфері є не лише візитівкою самої компанії, її торгівельною маркою, але й ставленням суспільних груп до неї. На сучасному етапі розвитку туристичні компанії в Україні повинні обрати для себе відповідні стратегії розвитку бренду, дослідити переваги, що стануть доступними для них в умовах розширення бізнесу на виходу на зовнішні ринки.

Перспективними вважаються подальші дослідження процесу формування конкурентоспроможного туристичного бренду на українському ринку в умовах глобалізації.

Література:

1. *Козлова Т.* Брендинг или как рождаются звезды/ *Т.Козлова*// Новости турбизнеса. Брэндинг. – 2007. – № 11 (85). – С. 34-40.
2. *Норіцина Н.І.* Концептуальні основи формування бренду на українському ринку/ *Н.І.Норіцина* //Актуальні проблеми економіки. – 2001. – №3-4. – С. 40-46.
3. *Темпорал П.* Эффективный брэнд-менеджмент/*Пол Темпорал*. – СП.: Нева, 2003. – 320 с.
4. http://rionews.com.ua.
5. http://brand.20minut.ua.
6. http://mincult.kmu.gov.ua.

Резюме:

Юлия Якубивская. ПАРАДИГМА ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО БРЕНДА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.

В статье рассмотрены основные принципы формирования конкурентоспособного бренда в сфере туризма, а также осуществлен анализ активности туристических фирм в контексте ориентации на установление сильного бренда-имиджа, перечислены причины низкого уровня развития брендинга среди украинских туристических компаний. На основе аналитических данных исследованы приверженность потребителей к туристическим брендов по регионам Украины.

Ключевые слова: бренд, туризм, брендинг, туристический бренд, торговая марка, конкурентоспособность, глобализация, интеллектуализация, объект интеллектуальной собственности

Summary:

Yuliya Yakubivska. THE COMPETITIVE TOURIST BRAND FORMING PARADIGM IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.

The article is concerned with the main principles of competitive brand forming in the fields of tourism, also the analysis of tourist companies' activity is carried out in the context of establishment of strong brand-image orientation, and reasons of low level of branding development are given among the Ukrainian tourist companies. According to the results proposals for improvement of intellectual property objects commercialization process in Ukraine are formulated. Consumers favour for tourist brands according to the regions of Ukraine is explored on the basis of analytical information.

Keywords: brand, tourism, branding, tourism brand, trademark, competitiveness, globalization, intellectualization, intellectual property rights.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.242 Оксана ОЛИВКО

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

У статті проведений аналіз світового ринку туристичних послуг та його розвитку. Проаналізовано особливості сучасного стану світового ринку туристичних послуг з урахуванням впливу на нього тенденцій транснаціоналізації і глобалізації; виявлено закономірності його розвитку; досліджено регіональні зрушення, що відбуваються на світовому ринку туристичних послуг; оцінено особливості участі України у світовому ринку туристичних послуг.

Ключові слова: *світовий ринок, транснаціоналізація, глобалізація, міжнародна торгівля, міжнародний туризм, туристичні послуги.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку світового господарства

характеризується домінуванням сфери послуг як у структурі національного виробництва більшості країн світу, так і у системі міжнародних економічних відносин. Це свідчить, з одного боку, про формування економік нового типу, а з іншого – про перехід до наступного ступеня розвитку світового співтовариства – постіндустріального типу суспільства, що характеризується провідними позиціями послуг та інформаційних технологій у системі створення валового національного продукту, зовнішньої торгівлі окремих країн та відповідно міжнародної торгівлі в цілому.

Серед основних видів послуг найбільш високі показники розвитку спостерігаються у сфері міжнародного туризму. За попередніми прогнозами Всесвітньої туристської організації, незважаючи на існуючий ризик економічного спаду через детермінанти туристичного попиту, міжнародний туризм буде продовжувати нарощувати темпи свого розвитку. Однак порівняно із попередніми роками у XXI ст. будуть відбуватися значні зміни структури світового ринку туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення, що визначають загальні теоретико-методологічні основи міжнародної торгівлі послугами, базуються на концепціях провідних представників економічної думки – Р.Вернона, С.Ліндера, М.Портера, Д.Рікардо, А.Сміта, О.Хекшера та інших. Дослідженню особливостей та закономірностей розвитку світового ринку послуг значну увагу приділяють провідні вітчизняні науковці В.Козик, Ю.Макогон, В.Новицький, Є.Савельєв та інші. Питанням розвитку міжнародного туристичного обміну присвячені праці вітчизняних та зарубіжних економістів А.Азара, А.Александрової, М.Ананьєва, А.Гайдук, В.Герасименка, П.Гудзя, М.Жукова, Е.Кадта, В.Кифяка, К.Купера, Л.Левковської, Р.Мілля, А.Моррісона, Т.Ткаченко, Дж.Уолла, В.Цибуха, О.Чудновського.

Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання оцінки сучасних процесів, що відбуваються на світовому ринку туристичних послуг у сучасних умовах регіональної трансформації, та дослідження механізму подальшого розвитку світового ринку туристичних послуг.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз світового ринку туристичних послуг та його розвиток, а також участь національної економіки у світовому ринку туристичних послуг в умовах його регіональної трансформації та глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Дослідження традиційних і сучасних концепцій міжнародної торгівлі туристичними послугами та концепцій світового ринку дозволяє виділити теоретико-методологічні передумови для здійснення аналізу особливостей і закономірностей розвитку світового ринку туристичних послуг.

Теоретико-методологічною основою дослідження особливостей функціонування світового ринку туристичних послуг є класичні та сучасні концепції міжнародної торгівлі, які пояснюють спеціалізацію країн на міжнародній торгівлі туристичними послугами.

Статистичні дані переконливо свідчать про невпинне збільшення кількості подорожніх, підтверджують важливість внеску туризму у соціально-економічний розвиток. Статистика міжнародного туризму відповідно до методичних вказівок Всесвітньої туристської організації (ВТО) ведеться на основі такого статистичного показника як міжнародний відвідувач, що означає: кожна особа, що подорожує в будь-яку країну, що не є країною його звичайного місця проживання і розташована за межами його звичайного середовища, на термін, що не перевищує 12 місяців, і головною метою поїздки якого не є заняття діяльністю, яку оплачує відвідувана країна.

Користуючись цим визначенням, порівняємо обсяги іноземного туризму в різноманітних країнах і регіонах, у тому числі й у нашій країні. За такою ж методикою визначення "міжнародний відвідувач" розділяється на міжнародний турист (відвідувач, що ночує) і одноденний відвідувач. Міжнародний турист – це відвідувач-іноземець, який ночує щонайменше одну ніч у колективному або індивідуальному засобі розміщення у відвідуваній країні. Міжнародний (іноземний) одноденний відвідувач – це відвідувач, який не ночує в колективному або індивідуальному засобі розміщення у відвідуваній країні.

Про вагомість свідомого туризму говорить і та величезна кількість фахівців, які обслуговують туристські потоки. За даними Всесвітньої туристської організації нині у туризмі, що визнаний світовою індустрією номер один, зайнято понад 260 млн. чоловік. Вони обслуговують за рік близько 700 млн. відвідувачів [4].

Найбільшим туристським центром і ринком є Сполучені Штати Америки. На американський континент припадає 21% всіх подорожуючих та 30% світових надходжень від туризму. В той же час для Європи аналогічні показники складають 60% відвідувачів, але тільки 48% туристських надходжень. Сьогодні зростає нова тенденція руху туристських потоків у напрямку північ-південь:

азіатські туристи прямують до Австралії та інших країн, розташованих між ними; європейці відкривають для себе північноамериканські дестинації (напрямки), а північноамериканські все більше надають перевагу подорожам до Мексики, країн Карибського басейну і Південної Америки.

Основними критеріями виміру світового туризму є міжнародні туристські прибуття і прибутки, що їх отримують країни. Абсолютним лідером з цього показника є США, де туризм визнаний другою найбільшою сферою використання праці після медичного обслуговування. Майже 10 млн. американців працюють на підприємствах, безпосередньо або опосередковано пов'язаних зі сферою туризму. Щорічна кількість зарубіжних відвідувачів у США наближається до 50 мільйонів. Туризм в цій країні є другим за розміром бізнесом у частині роздрібних продаж після послуг харчування, випереджаючи навіть автомобільний сектор економіки. Він є найбільшим джерелом залучення іноземної валюти, третім за розміром після енергетики, транспорту і хімічної промисловості. Окрім великих авіакомпаній і провідних готельних ланцюгів, близько 95% підприємств, що працюють в індустрії гостинності США, належать до сфери малого підприємництва. Це насамперед турагентства, що розміщуються в універмагах, невеликі сімейні мотелі, придорожні ресторани, місцеві туроператори, невеликі сувенірні лавки тощо. У цілому кількість таких підприємств перевищує один мільйон. До речі, не всі американські штати однаковою мірою користуються плодами щедрої туристської яблуні [3, с.231].

Найбільшим учасником міжнародного туристського обміну є Європейський регіон. За ним слідують регіони Америки (Північна, Центральна і Південна) і Південно-Східної Азії і Тихого океану[3, с.233].

Аналіз розвитку світового ринку послуг свідчить, що з другої половини XX ст. сфера послуг демонструє сталу тенденцію до зростання і на відміну від торгівлі товарами не має значних коливань у структурі світового ВВП. Найбільші темпи зростання серед усього різноманіття видів послуг має міжнародний туризм, частка якого в загальному обсязі світового експорту навіть у роки погіршання загальносвітової економічної кон’юнктури не була нижчою за 5%, а середній розмір коливання не перевищував 1% [2].

Розвиток світового ринку туристичних послуг відбувається відповідно до загальносвітових тенденцій розвитку світового господарства – транснаціоналізації та глобалізації.

Глобалізація в туристичній галузі проявляється в двох основних формах: зростанні кількості туристичних напрямків та збільшенні дальності туристських поїздок.

Значний розвиток міжнародного туризму спостерігається з другої половини XX ст. Це пов’язано із зростанням чисельності населення в індустріально розвинутих країнах, збільшенням терміну відпусток, що оплачуються, та підвищенням доходів населення. Характерною рисою розвитку світового ринку туристичних послуг є випереджаючі темпи приросту валютних надходжень від міжнародного туризму над туристськими прибуттями. Це пов’язано, з одного боку, з відкриттям нових туристичних напрямків та розробкою нових більш дорогих турпродуктів, збільшенням дальності поїздки, а з іншого – зі збільшенням витрат туристів безпосередньо під час здійснення подорожі.

Характерною рисою розвитку світового ринку туристичних послуг є випереджаючі темпи приросту валютних надходжень від міжнародного туризму над туристськими прибуттями (табл. 1).

Це пов’язано, з одного боку, з відкриттям нових туристичних напрямків та розробкою нових більш дорогих турпродуктів, збільшенням дальності поїздки, а з іншого – зі збільшенням витрат туристів безпосередньо під час здійснення подорожі.

Характерною рисою туристичного ринку є значний вплив на нього психологічних та соціокультурних чинників, результатом чого виступають зміни у структурі попиту на туристичні послуги, що призводить до значних зрушень у регіональній структурі світового ринку туристичних послуг. Структурні зрушення, що відбуваються на світовому ринку туристичних послуг, характеризуються збільшенням частки країн Східної Азії та Тихоокеанського регіону у світових туристських прибуттях, яке відбувається за рахунок значного зменшення відповідного показника у країнах американського регіону, а також в Європі (табл.2). Незначною залишається частка країн Африки й Близького Сходу, що пояснюється нерозвиненістю туристичної інфра- та супраструктури і неможливістю забезпечення достатнього рівня безпеки туристам. Саме цим чинником пояснюється і переважання у структурі туристських прибуттів та валютних надходжень промислово розвинутих і нових індустріальних країн над країнами, що розвиваються, та країнами з перехідними економіками.

Таблиця 1

Динаміка міжнародних туристських прибуттів та валютних надходжень від світової туристичної галузі, 1950-2006 рр.

Рік	*Кількість прибуттів, млн. осіб*	*Приріст, % до попереднього періоду*	*Валютні надходження, млрд. дол.*	*Приріст, % до попереднього періоду*
1950	25	-	2	-
1960	69	176,0	7	250,0
1970	160	131,8	18	157,1
1980	285	78,1	102	466,7
1990	459	61,0	265	159,8
2000	686	49,5	476	79,6
2001	684	-0,3	463	-2,7
2002	703	2,8	474	2,4
2003	691	-1,7	525	10,8
2004	763	10,4	622	18,5
2005	806	5,6	680	9,3
2006	842	4,5	-	-

Таблиця 2

Зрушення в регіональній структурі міжнародних туристських прибуттів, 1970-2006 рр., %

Регіон	*1970*	*2001*	*2006*
Європа	68,2	50,0	54,0
Америка	25,5	26,0	16,0
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	3,2	18,0	20,0
Решта регіонів	3,1	6,0	10,0
Світ	100	100	100

Аналіз трансформацій розвитку світового ринку туристичних послуг свідчить, що участь України як країни з перехідною економікою на даному сегменті ринку є досить перспективною, однак на сьогодні її туристично-рекреаційний потенціал використовується неналежним чином, хоча в останні роки переважають обсяги в'їзного туризму над виїзним як у грошовому, так і в натуральному еквіваленті. На основі проведеного кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що внутрішній і виїзний туризм на початкових стадіях формування відкритого характеру економіки України та виходу країни на міжнародний ринок належали до взаємозамінних послуг: у 1995-2000 рр. зростання обсягів внутрішнього туризму забезпечувалося на 83% завдяки зменшенню виїжджаючих туристів. У той же час на формування тенденцій виїзного туризму основний вплив здійснювали чинники соціально-економічного характеру – поступове зростання реального ВВП на душу населення. З 2001 р. уповільнення темпів розвитку виїзного туризму вже не забезпечує зростання внутрішнього туризму. Основним чинником його розвитку також стає зростання реального ВВП.

Участь України на даному сегменті ринку є досить перспективною, однак на сьогодні її туристично-рекреаційний потенціал використовується неналежним чином, хоча в останні роки переважають обсяги в'їзного туризму над виїзним як у грошовому, так і в натуральному еквіваленті. Основні чинники, які гальмують розвиток міжнародного туризму в Україні, доцільно віднести до трьох ключових груп: внутрішні, галузеві та зовнішні. До внутрішніх чинників відносяться недоліки в організації управлінні галуззю, нестача коштів на рекламу національного турпродукту, відсутність цілеспрямованої інвестиційної політики в туристичному секторі. Серед галузевих чинників найбільш вагомий вплив мають такі, як недостатній рівень розвитку об'єктів туристичної інфраструктури, відсутність скоординованої системи дій із просунення національного турпродукту, технологічне відставання галузі, низький рівень обслуговування та недостатнє нормативно-правове й організаційне забезпечення туристичної діяльності. Головними зовнішніми чинниками, що стримують розвиток туристичної галузі, є несприятливі умови для туристичного підприємництва, невисока купівельна спроможність громадян, а також висока частка податкових відрахувань від здійснення туристичної діяльності.

Аналіз розвитку світового ринку туристичних послуг дозволяє зробити **висновок**, що

міжнародний туризм розвивається в тісному взаємозв'язку з іншими сторонами міжнародного життя і реагує підйомом або спадом темпів зростання на загальноекономічну кон'юнктуру і політичну ситуацію. Цим пояснюється нерівномірність розвитку міжнародного туризму в різні періоди та його специфіка по регіонах. За таких умов особливого значення набувають питання розробки напрямків підвищення конкурентоспроможності національних туристичних ринків, українського зокрема, що враховували б сучасні тенденції розвитку світового господарства та специфіку туристично-рекреаційного потенціалу країни.

Провідну роль в удосконаленні механізму розвитку світового ринку туристичних послуг мають відігравати заходи щодо оптимізації участі в ньому країн.

Оптимізація участі України у світовому ринку туристичних послуг повинна відбуватись через діяльність суб'єктів мікро- та макрорівня одночасно. До основних напрямків оптимізації належать формування інформаційної бази даних щодо нормативно-правової бази у сфері туризму, діяльності туроператорів та турагентів, цінової політики туристичних підприємств, створення спільних туристських продуктів; співробітництво з міжнародними організаціями туристичного характеру, зокрема у сфері розвитку людського капіталу у галузі міжнародного туризму, підвищення якості туристичних послуг, що пропонуються світовому ринку, на основі спільних програм дослідження національних та світового ринків.

Література:

1. *Дубенюк Я.А.* Міжнародний туризм і світовий ринок туристичних послуг: сутність, суб'єкти, основні різновиди // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: Сб. науч. тр. – Донецк: ДонНУ, 2006.
2. *Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Скрипник М.І., Цехмістрова Г.С.* Педагогіка туризму. – К.:Видавничий дім „Слово", 2004.- 296с.
3. http://www.wto.- офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації – спеціалізованого закладу ООН.

Резюме:

Оксана Оливко. АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ.

В статье проведен анализ международного рынка туристических услуг, а также его развития. Проанализированы особенности современного состояния мирового рынка туристических услуг с учетом влияния на него тенденций транснационализации и глобализации; охарактеризованы формы проявления данных тенденций. С помощью корреляционно-регрессионного анализа выявлены закономерности развития мирового рынка туристических услуг и факторы, влияющие на него. Исследованы региональные сдвиги мирового рынка туристических услуг; выявлены особенности участия Украины в мировом рынке туристических услуг.

Ключевые слова: мировой рынок, транснационализация, глобализация, международная торговля, международный туризм, туристические услуги.

Summary:

Oksana Olivko. THE ANALYSIS OF THE WORLD MARKET OF THE TOURISM SERVICES

The article is concentrated on the analysis of the world market of the tourism services. The peculiarities of international market of tourism services development under the influence of transnationalization and globalization are analyzed; the main tendencies of its development are revealed with the help of correlation and regression analysis; regional transformation of the world tourism market are investigated; the peculiarities of the Ukrainian participation on the world market of tourism services are revealed.

Key words: world market, transnationalization, globalization, international trade, international tourism, tourism services.

Надійшла 23.10.2010р.

УДК 338.48 Людмила ДВОРСЬКА

ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Маркетинг в сільському зеленому туризмі складається з системи координованих дій сільського господаря, який в процесі своєї діяльності розвиває, виробляє та реалізовує туристичний продукт, надає послуги в цій галузі з метою отримання максимального прибутку шляхом найбільш повного задоволення споживача.

Ключові слова. *Сільський зелений туризм, маркетинг, агрооселя, маркетингове середовище, планування.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день сільський зелений туризм в Україні може стати прибутковою та динамічною галуззю. Він стимулює розвиток народного

господарства країни та дозволяє ефективно використовувати природний та історико-культурний потенціал. Світова практика свідчить про те, що сільський зелений туризм доцільно проголосити пріоритетною галуззю в країні. Для цього необхідний планомірний процес розвитку цієї галузі в державі та розвитку її в кожному регіоні зокрема. В процесі розвитку туристичного ринку недостатньо розробити агротуристичний продукт з певними якостями та цінами, а необхідно впроваджувати комплекс маркетингових комунікацій, що дозволяє просувати цей продукт на ринок.

В Україні в маркетингу сільського туризму ще дуже мало використовуються різні інноваційні форми просування агропродукту, що в інших країнах вже давно є ефективним рекламним ходом. В багатьох європейських країнах широко використовують інформаційні технології Інтернету, прямого продажу турів власниками осель чи його рекламування осередками агротуристичних місцевостей. Тільки в останні роки за сприянням Всеукраїнської Спілки та її регіональних відділень проведені роботи з ефективнішого використання інформаційних технологій для реклами послуг сільського туризму на ринку. Саме завдяки цим організаціям була створена інформаційна база даних про можливості розміщення та надання послуг для 600 агроосель, яка представлена на Інтернет-сторінці Спілки [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд сільського зеленого туризму в Україні з погляду конкурентоспроможності, дослідження особливостей формування та функціонування, аналіз пріоритетних тенденцій на сьогодні є дуже актуальним. Серед авторів, які займаються розвитком та популяризацією цієї галузі є О. Бейдик, В. Гетьман, М. Кострица, Т. Панченко та інші. Провідними науковцями, що займаються дослідженням даної проблеми є В. Васильєв, О. Васильєва, Ю.Зінько, М.Рутинський, та інші вчені та практики.

В роботах зазначених авторів висвітлюється питання становлення та розвитку сільського зеленого туризму на ринку туристичних послуг, визначаються форми та види туризму, аналізуються загальні напрямки розвитку цієї сфери господарювання. Проте питання розвитку цієї галузі туризму ще не знайшло достатнього відображення в науковій літературі.

Формування цілей статті. Формування ринкової економіки, зростання конкуренції, комерціалізація в сільському зеленому туризмі призвели до необхідності впровадження основних елементів маркетингу в цій галузі. Основу маркетингу в сільському зеленому туризмі складають: розробка програми створення туристичного продукту, дослідження ринку, налагодження комунікацій, організація доставки запропонованих послуг і процесу її виробництва, встановлення ціни і т.д.

Основною метою маркетингових досліджень сільського туризму є з'ясування сучасного стану надання різних видів послуг що надаються туристам в сільській місцевості.

Викладання основного матеріалу. Маркетинг в туристичній індустрії покликаний виявити потреби туристів, створити привабливі для них туристичні послуги, ознайомити потенційних туристів з доступними для них туристичними продуктами, поінформувати їх про місце, де можна ці послуги придбати [1]. До складу комплексу просування сільського зеленого туризму входять окремі основні елементи (від прямого продажу до участі в туристичних ярмарках та презентаціях). Певний час панувала суспільна думка, що ефективний маркетинг в галузі сільського зеленого туризму не можливий, адже він складається з тисяч сільських продуктів (послуг і товарів), що пропонуються приватним та громадським сектором величезної кількості потенційних споживачів [2].

Світова практика показує, що для якісного просування туристичного продукту, необхідно витримувати таку стандартну послідовність маркетингових заходів, які отримали назву "Сім Р" туристичного продукту:

- продукт (produck);
- планування (planning);
- місце (place);
- люди (people);
- ціни (preces);
- просування (promoteon);
- процес (process).

Особливо великий інтерес до сільського зеленого туризму спостерігається в західноєвропейських країнах. Але кожна з них намагається створити свою модель розвитку цієї галузі. Практично в кожній з держав підтримується та заохочується такий вид діяльності на національному рівні. В цьому контексті головна мета сільського зеленого туризму – це новий агротуристичний продукт, який би виходив за рамки традиційного уявлення про туристичну пропозицію України, і

неодмінно враховував би природну, історико-культурну специфіку регіонів.

Тобто, сільський зелений туризм як продукт, повинен бути створений на основі попиту та планування, розвинений в певному місці, а також спрямований на певного споживача, з доступною ціною та якісно представлений і реалізований з відповідним обслуговуванням.

Отже будь-який господар зеленої садиби повинен самостійно спостерігати за різними змінами, які відбуваються на туристичному ринку, оскільки потреби та побажання споживачів цього продукту є дуже мінливими. Маркетингові дослідження в цій галузі вкрай необхідні для успішного ведення справ та вміння надавати якісну послугу, та знати для якого споживача вона необхідна і для яких цілей.

Зазвичай, власники агроосель надають перевагу прямим продажам власного продукту й уникають посередництва як комерційних туроператорів, так і громадських організацій. Перевагою такого підходу є:

- відносна простота контакту зі споживачем;
- наявність додаткових можливостей збуту;
- гнучкість, тобто наявність важливої для певних категорій туристів можливості самостійно розробляти та змінювати програму свого відпочинку в сільській місцевості;
- високий прибуток із розрахунку на одного туриста, оскільки зникає потреба ділити цей прибуток із посередниками;
- можливість особливого контролю за процесом продажу [2].

На розвиток маркетингової стратегії та вивчення ринку в галузі сільського зеленого туризму впливають ряд сприятливих та несприятливих факторів, сукупність яких становить маркетингове середовище. Саме в маркетинговому середовищі існують такі чинники як: природно-кліматичний, екологічний, економічний, культурний, політичний та інші, які в результаті будуть впливати на агротуризм в тому чи іншому регіоні.

Галузь сільського зеленого туризму представлена як правило, малими, сімейними підприємствами, які або неспроможні самі здійснювати маркетингову діяльність з просуванням свого продукту на ринок, або не мають бажання цього робити. Хоча ціни на такий туристичний продукт визначаються за законами ринку. Особливого значення для агротуризму в ціноутворенні набуває підвищення якості туристичного обслуговування та рівня його безпеки для життя та здоров`я туристів, вибір оптимальних туристичних маршрутів і інше. Процес ціноутворення в галузі сільського зеленого туризму представлений на рис.1.

Крім ціни, на просування агротуристичного продукту великий вплив мають громадські організації та реклама. Саме завдяки таким організаціям здійснюється як реклама певних осель, так і вказуються переваги та принади, пов’язані з природно-кліматичними, культурно-історичними особливостями регіону та традиціями народної гостинності в тій чи іншій місцевості.

Отже, при плануванні обсягів реалізації туристичного продукту в галузі сільського зеленого туризму необхідно враховувати, що формування та просування туристичних послуг на ринок знаходиться під впливом таких факторів:

- економічна ситуація в регіоні;
- рівень конкуренції на внутрішньому ринку;
- екологічні умови розвитку сільського зеленого туризму;
- інфраструктура обслуговування агротуристів.

Також на планування в сільському зеленому туризмі впливає низка обставин об’єктивного характеру:

по-перше, на сучасному етапі в Україні низька рентабельність селянських господарств як основного виду землекористування у сільській місцевості та зростання економічних проблем землекористування, що вимагає від селянина вміння планувати й раціонально перерозподіляти наявні ресурси, зокрема в інтересах розвитку сільського зеленого туризму;

по-друге, оскільки сільський зелений туризм може бути ефективним засобом економічного та соціального відродження, то необхідно здійснювати перспективне територіальне й економічне планування, щоб отримати певну вигоду та прибутки для сільських територій;

по-третє, сільська місцевість є непостійним ресурсом, дуже чутливим до економічних та соціальних змін, тому в кожному окремому випадку може розвинути лише певні види туризму, адекватні її фізичним та соціальним характеристикам;

по-четверте, планування в сільському зеленому туризмі розробляють із застосуванням гнучких сучасних інтегративних, екологічно безпечних сталих методів.

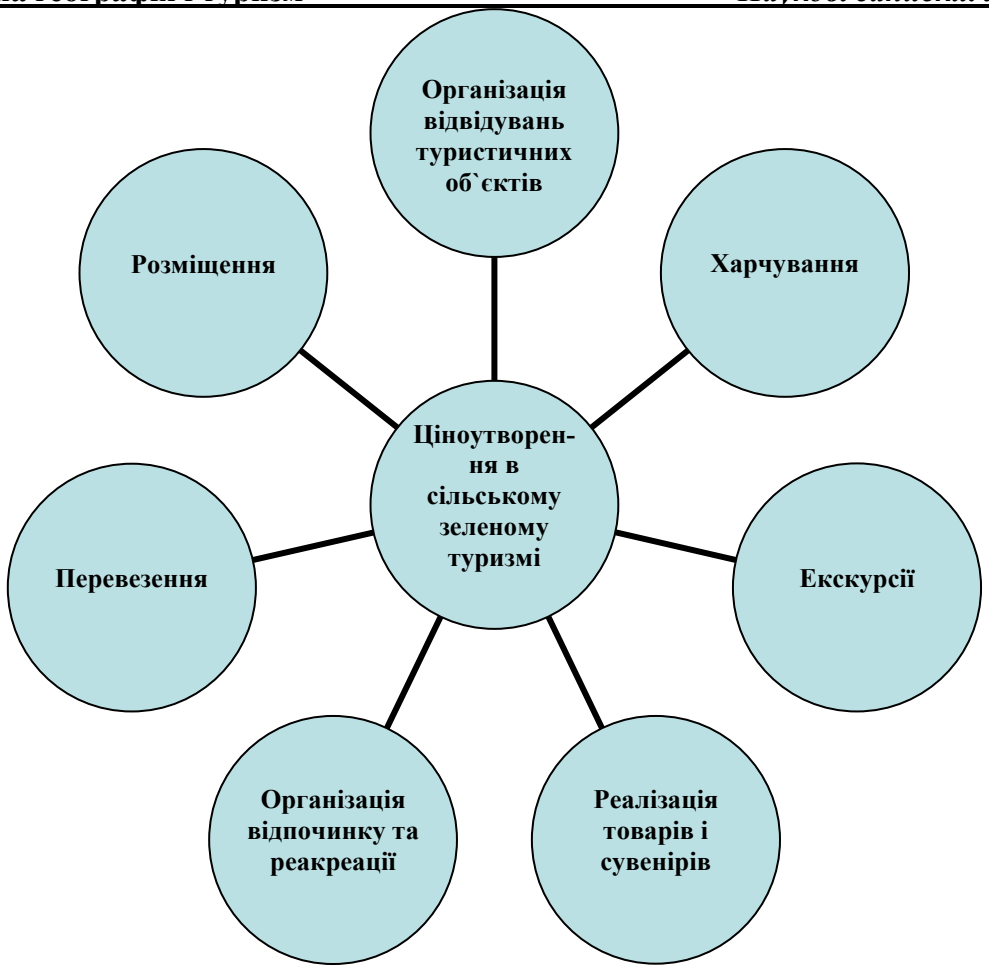

Рис.1 Процес ціноутворення в сільському зеленому туризмі.

Але найбільшою проблемою планування в сільському зеленому туризмі на рівні приватних власників агроосель є відсутність у них спеціальних економічних знань і відповідних навиків управління в цій галузі. На рівні держави розвиток агротуристичної діяльності відбувається не внаслідок продуманої політики регіонального і місцевого планування, а ефективне, як інноваційний продукт ринку, що збільшується стихійно.

Отже, при плануванні в галузі сільського зеленого туризму обов'язково необхідно враховувати такі аспекти:

- розміри, розташування, характеристики і потреби ринків сільського зеленого туризму;
- співвідношення політичних впливів та реальної економічної ситуації;
- участь громадського і приватного сектора у такому типі діяльності.

Просування послуг сільського туризму на ринок і надалі залишається важливим питанням. Найбільш ефективними формами реалізації послуг агропродукту на ринку виявилися такі [1]:

- прямий продаж нічліжних послуг та послуг харчування власниками агроосель, котеджів та малоформатних нічліжних закладів безпосередньо потенційним клієнтам без широкого залучення засобів реклами. Така практика склалася у сільських місцевостях з вираженим туристичним іміджем (гірськолижні та оздоровчі курорти), де значну роль в просуванні послуг відіграє передавання маркетингової інформації за таким ланцюгом "господарі агрооселі – постійний клієнт – потенційний клієнт";
- просування агротуристичних продуктів через локальні господарські структури – кластери сільського туризму та кооперативні об'єднання власників осель, майстрів з народних промислів та закладів харчування. Перевагою такої форми реалізації туристичних послуг у сільській місцевості є широкий спектр пропозиції, комплексне обслуговування туристів, ефективне формування агротуристичного іміджу місцевості та локальної марки агротуристичного продукту;

- просування агротуристичних продуктів громадськими та державними структурами через випуск інформаційно-рекламних видань. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму та її регіональні структури накопичила значний досвід у випуску всеукраїнських та регіональних каталогів та путівників з сільського туризму. Ці видання використовуються турфірмами та індивідуальними клієнтами, хоча ефективність їх у маркетинговій політиці оцінити поки що важко;
- реалізація агротуристичних послуг через посередників, в основному туристичними фірмами. Функціонує ряд туристичних фірм, що обрали агротуристичний продукт як іміджовий для фірми, наприклад, туроператорські фірми – реципієнти в Криму та Карпатах. Хоча більшість турфірм розглядає цей продукт як додатковий і найчастіше здійснюють співпрацю з власниками через викуп місць в агрооселях туристичних центрів у пік сезону або використовують агрооселі у тематичних турах як нічліжні заклади. Досвід співпраці турфірм і власників осель у реалізації агротуристичних продуктів свідчить про недосконалість механізму їх взаємодії, що породжує взаємні претензії учасників цього процесу.

Нажаль в Україні сьогодні дуже мало приділяють уваги вивченню ринкової інформації стосовно сільського зеленого туризму. Саме це викликає труднощі для організаторів агротуристичного бізнесу, інвесторів та туроператорів. Тому необхідно планувати комплекс маркетингових заходів з просування, прямої реклами та збуту агротуристичного продукту. У теперішній ситуації власники сільських осель мають ще слабкі й фактично аматорські зв'язки з ринком, тому при плануванні потрібно насамперед враховувати маркетингові стратегії просування й збуту, планування характеру освоєння агрорекреаційно-ресурсного потенціалу території.

Висновки. Отже, ринок послуг сільського зеленого туризму на території України має велику кількість недоліків. Однією з таких проблем є мала ефективність просування ідеї сільського зеленого туризму серед потенційних туристів і відсутність професійно розробленої маркетингової та рекламної компанії. Велику частину індустрії цього виду туризму представлено невеликими, сімейними підприємствами, які дуже мало використовують маркетингові підходи з таких причин:

- загальне нерозуміння принципів та ролі маркетингу в отриманні прибутку для малих підприємств, особливо з видатками на маркетинг;
- в сільській місцевості важко фінансувати туристичну діяльність, оскільки банки не хочуть кредитувати сільський зелений туризм, тобто вкладати невеликий капітал в малі проекти;
- сільська громада, як правило не хоче приймати поради "зі сторони", адже ідеї що генеруються всередині сільського населення є більш прийнятними;
- в зв'язку з недосконалим законодавством в цій галузі залишається юридично невизначений статус як господаря, який приймає гостей, так і самого гостя, що в умовах великого податкового тиску є небезпечно.

На сьогоднішній день сільський зелений туризм в Україні є вразливим сектором господарської діяльності. Навіть такі чинники як: природні лиха, негода, погіршення іміджу території, загострення криміногенної ситуації та безліч інших обставин кардинально впливають на обсяг потоків споживачів агрорекреаційних послуг. Тому власникам агрооселі важливо планувати виникнення непередбачуваних ситуацій. Варто в такому випадку закладати у план певну частку потенційних ресурсів, необхідних для здійснення тактичного планового маневрування. Тому намір розпочати діяльність у сфері сільського туризму мусить бути викладений у формі письмових розрахунків у бізнес-плані господарської діяльності. У випадку інвестицій у туризм на сільських територіях, бізнес план повинен передбачити графік надходження коштів від цієї діяльності, які можуть бути використані на розвиток туристичного продукту та рекламу на нього.

Розвиток сільського зеленого туризму в Україні – це реальна можливість диверсифікації сільської економіки, підтримання стійкого розвитку держави, збереження культурної та історичної спадщини. Таким чином, ця галузь може бути дієвим механізмом стабільного соціально-економічного розвитку села і впливати на:

- на вирішення соціально-економічних проблем села;
- на зменшення рівня безробіття на селі та розширення кола самозайнятості сільського населення, особливо молоді;
- на розширення можливостей реалізації продукції особистого селянського господарства, причому реалізації її на місці;
- на поліпшення благоустрою сільських садиб, вулиць та сіл в цілому;

- на відродження, збереження і розвиток місцевих народних промислів, пам'яток історико-культурної спадщини;
- на підвищення культурно-освітнього рівня сільського населення.

В цілому, оптимізація розвитку сільського зеленого туризму багато в чому залежить від створення відповідного механізму функціонування зазначеного виду діяльності, розробки організаційних засад сприяння розширенню цієї сфери відпочинку, чіткої орієнтації на визначені позитивні результати.

Література

1. *Горішевський П.* Основи організації сільського туризму / *П.Горішевський, В.Васильєв, Ю.Зінько* – Івано-Франківськ, 2003. – 145с.
2. Мальська М. Планування діяльності туристичних підприємств: Навчальний посібник / *М.Мальська, О.Бордун* – К.: Знання, 2005. – 241с.
3. *Рутинський М.Й.* Сільський туризм: Навчальний посібник / *М.Й.Рутинський, Ю.В. Зінько* – К.: Знання, 2006. – 271с.
4. Українське село запрошує: Каталог \\ Туризм сільський зелений. 2007. - №1. 64с.
5. Сільський зелений туризм в Україні. Електронний ресурс. Режим доступу: www.greentour.com.ua

Резюме:

Людмила Дворская. ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГА СЕЛЬСКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ.

Маркетинг в сельском зеленом туризме состоит из системы координированных действий сельского хозяина, который в процессе своей деятельности развивает, вырабатывает и реализовывает туристический продукт, надает услуги в этой сфере с целью получения максимальной прибыли путем наиболее полного удовлетворения пользователя.

Ключевые слова. Сельский зеленый туризм, маркетинг, агро-усадьба, маркетинговая среда, планирование.

Summary:

Ludmila Dvorska. FEATURES OF MARKETING OF RURAL GREEN TOURISM IN UKRAINE.

Marketing in country green tourism consists of the system of coordinated actions of the owner, who in the process of his/her activity develops, produces, and retails the product of tourism, provides services in this field in order to obtain the maximum profit and have the most satisfied customers.

Key words: country green tourism, marketing, agricultural dwelling, marketing environment, planning.

Надійшла 17.09.2010р.

УДК 379.85 Микола ДЕПУТАТ

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, МОДЕЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

Проаналізовано основні поняття екологічного туризму. Розглянуто моделі екотуризму у світі, та запропоновано найоптимальніший варіант для України. Наведено сильні та слабкі сторони розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні. Зроблено аналіз основних проблемних питань, та виокремлено шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *екологічний туризм, туристична діяльність, сталий розвиток, природне середовище.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У зв'язку із значним забрудненням навколишнього природного середовища людиною, зокрема її діяльністю, в тому числі й туристичною, нині потужних обертів набирає розвиток в Україні такий вид туризму як екологічний.

Сучасні негативні тенденції згубного впливу людського фактору на природу, нераціональне використання природних ресурсів в кінцевому результаті призведе до її руйнування. Саме тому оптимальним і ефективним механізмом стримування таких негативних процесів є екологічний туризм як напрямок сталого розвитку певного регіону.

Рекреаційно-туристичний потенціал України майже безмежний для можливостей організації екологічного туризму. Екологічний туризм – це порівняно нова ланка туристичної індустрії. Об'єктом його дослідження є відносно недоторкані господарською діяльністю природні території. Проте нині екологічний туризм використовується на теренах України досить обмежено, що обумовлено наступними причинами: відсутністю екологічних маршрутів; прогалинами в законодавчому забезпеченні екологічного туризму; нераціональним використанням гірських територій, які найбільш адаптовані для розвитку цього виду туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи праці сучасних вітчизняних та

зарубіжних учених, слід зазначити що розвиток екотуризму стає актуальним. Систематичні пошуки вчених щодо екологічного туризму з'являються лише в останні роки.

Науково-теоретичну базу дослідження розвитку екологічного туризму склали праці вчених: О.Ю. Дмитрука В.І. Гетьмана, В.В. Смаля, В.І. Куценка, Т.І. Ткаченка, М.В. Севрюкової. Я.О. Мариняка. Зокрема В.В. Смаль досліджував світовий досвід розвитку екологічного туризму, показав економічну і соціальну доцільність впровадження екотуристичних технологій для розвитку туристичної індустрії, збереження довкілля та підвищення екологічної культури учасників рекреаційно-туристичних процесів [7; 8]. О.Ю. Дмитрук пояснює пріоритетність екотуризму підвищеною увагою туристів до малозмінених природних територій [2]. В.І. Гетьман висвітлює основні проблеми екотуризму в заповідних територіях [1]. Вагомим внеском у розвиток екологічного туризму на Буковині є монографічна праця М.В. Севрюкової. На її переконання "екологічний туризм – це не окремий вид, це напрямок розвитку індустрії туризму який ґрунтується на принципах стійкого туризму. Такий туризм задовольняє всі існуючі потреби еколого-орієнтованого попиту, але при цьому розвивається щоб забезпечити такими самими можливостями прийдешні покоління" [6].

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є дослідження поняття екологічного туризму, його моделей, та виявлення основних тенденцій його розвитку.

Тому в даній статті необхідно зосередити увагу на вирішенні наступних **завдань**:

– дати визначення поняттю екологічний туризм;

– охарактеризувати сучасні моделі екотуризму;

– дослідити тенденції розвитку екологічного туризму в Україні та визначити перспективні напрямки його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Україна володіє великим туристичним потенціалом щодо розвитку екологічного туризму, а повнота його використання залежить від того, наскільки зможе звичайний турист, відпочиваючи у гірських територіях, отримати повну і достовірну інформацію про особливості місцевості, про унікальну річку, скелю, гору, печеру, пам'ятку природи, самобутню культуру і талановитих жителів, і чи зможе турист при потребі знайти спосіб або людину, яка допоможе зробити його відпочинок максимально цікавим, пізнавальним, а головне – безпечним.

Так в географічній науці широкого вжитку набув термін "екологізація в туризмі". Відомо, що туризм, як галузь економіки, є постійним і досить інтенсивним користувачем природних ресурсів. Слід також згадати про те, що індустрія туризму не тільки багатогранно використовує природні ресурси, але і забруднює оточуюче середовище. Тому подальший розвиток туризму взагалі можливий тільки на шляху його екологізації [5].

На думку професора В.І. Куценко закріпленню молоді на селі має сприяти диверсифікація видів економічної діяльності, розвиток екологічного та аграрного туризму. На переконання вченого найкращими умовами для розвитку туризму на селі володіє аграрний та екологічний туризм [3].

На переконання Я.О. Мариняка екотуризм – вид туризму, що ґрунтується на туристичному попиті, тісно пов'язаний із туристичними потребами у пізнанні природи шляхом внесення вкладу у збереженні екосистем при повазі інтересів місцевого населення, що переломлюється через акуратне ставлення до довкілля, а також поваги, підтримки постійної вигоди для місцевих громад [4, 246].

У світовій науці та практиці термін "екологічний туризм" вживається досить широко. Так з літературних джерел відомо, що для характеристики "екологічного туризму" вживається досить широка і строката гама назв: "природний", "зелений", "сільський", "аграрний", "сільськогосподарський", "біологічний", "рекреаційний", "пригодницький", "альтернативний", "стійкий" (або "сталий") та ін.

Доцільно розмежовувати поняття екологічного та сталого туризму. Терміном екологічний туризм, або екотуризм, позначають лише один із сегментів туристичної сфери діяльності, тоді як принципи сталості розвитку мають бути дієвими для різних видів туристичної діяльності, включаючи як альтернативні, так і традиційні Екотуризмом прийнято вважати туризм, що оснований на природних і археологічних ресурсах (мальовничі ландшафти, викопні рештки, території з рідкісними і зникаючими видами рослин). Це й відрізняє його від масового туризму, який спирається на створені людиною атракції – нічні клуби, ресторани, розважальні парки, готельні та санаторно-курортні комплекси, пляжі тощо [8, 167].

Більшість авторів "екологічний туризм" розуміють як подорож, об'єктами спостережень якої є компоненти природного середовища (включаючи райони практично не порушені існуванням людства і території природно-заповідного фонду) та визначні культурні пам'ятники. При цьому головною

вимогою при проведенні цього виду туризму вони вважають чуйне ставлення до природи та мінімізація впливу на неї. Останнє є обов'язковою умовою і для тих авторів, які вважають "екотуризм" активною формою рекреації і культурного відпочинку на лоні природи [5].

Як зазначає В.В. Смаль екологічний туризм це – вид активного відпочинку у межах недоторканих і природоохоронних територій, де поряд із науково-пізнавальними, культурно-виховними і спортивно-оздоровчими функціями, акцентується увага на зв'язках між природним та соціальним середовищем, на наслідках антропогенного тиску, набуваються навички гармонійних стосунків між людиною та природою, формується ресурсозберігаючий стереотип поведінки на рівні особистості [7].

Екологічний туризм розпочав свій розвиток ще у 70-х роках минулого століття. Метою його було зупинити масовий відтік населення із сільської місцевості у місто. Водночас у мешканців великих міст виникла потреба в спілкуванні з природою, подихати чистим повітрям, побувати у природній тиші, певний час пожити на натуральних продуктах харчування.

Термін "екотуризм" (ecotourism) був запропонований мексиканським економістом Гектором Цебаллос-Ласкурейном у 1983 р. У той період існувало більше 30 понять і термінів, що характеризують екотуризм як явище. Найпоширенішими із них є "природний туризм", "м'який туризм", "агротуризм", "подорожі у дику природу", "пригодницький туризм" та інші.

Саме тому вчені Йот Кріпендорф та Ер. Юнк розробили та почали втілювати у життя концепцію "м'якого" туризму, протиставляючи її туризму жорсткому що приносить спочатку колосальні прибутки, а потім підриває і саму основу свого існування.

Наведемо характерні риси "м'якого" і "жорсткого" туризму (Таблиця 1) [6, 228]:

Таблиця 1.

Характерні риси "м'якого" і "жорсткого" туризму

"Жорсткий" туризм	**"М'який" туризм**
Масовість	Індивідуальні й сімейні тури, подорожі в колі друзів
Короткотермінові подорожі	Довготермінові подорожі
Швидкі засоби пересування	Повільні й середньо швидкісні засоби пересування
Заздалегідь узгоджена програма	Спонтанні рішення
Імпорт стилю життя	Стиль життя за зразком країни перебування
"Видатні місця"	"Враження"
Комфорт і пасивність	Активність і різноманітність
Попередня інформаційна підготовка до подорожі невелика	Країна – мета подорожі вивчається заздалегідь
Турист не володіє мовою країни і не намагається її пізнати.	Мова країни вивчається заздалегідь, хоч би й на елементарному рівні
Турист приїжджає в країну з відчуттям господаря, якого обслуговують	Мандрівник пізнає нову культуру
Покупки утилітарні чи стандартні	Покупки – це пам'ятні подарунки
Після поїздки залишаються тільки стандартні сувеніри	Після поїздки залишаються нові знання, емоції і згадки
Турист купує листівки з видами	Мандрівник малює з натури чи фотографує сам
Допитливість	Тактичність
Гучність	Спокійна тональність

У світі розрізняють дві моделі екологічного туризму: західноєвропейську та австралійську. Якщо західноєвропейська модель м'якого – природно-орієнтованого, екологічно соціально відповідального туризму орієнтована на культурний ландшафт та на збереження цього ландшафту, то австралійська реалізується у формі подорожей у переважно непорушену природу. На даному етапі розвитку екологічного туризму Україні притаманна західноєвропейська модель. Оскільки більшість вчених розглядають його як форму проведення вільного часу в заповідних територіях. Хоча не зважаючи на це, Україні слід одночасно використовувати також австралійську модель розвитку, яку необхідно адаптувати до гірської місцевості, а саме Карпатського та Кримського рекреаційних регіонів.

Україні потрібно створювати розгалужену мережу гірських притулків, невеликих кафе і ресторанів, які б функціонували у відповідності до екологічних вимог. Також потрібно створити екологічні союзи по регіонах України (Кримський, Карпатський), переймаючи міжнародний досвід.

Наприклад в Австрії Німеччині й Швейцарії створені Альпійські союзи, які підтримують мережу туристських стежок і забезпечують безпеку туристів у пішохідних велосипедних, кінних та інших гірських подорожах. Окрім того, ці союзи готують професійних гідів, видають велику кількість інформаційних матеріалів еколого-туристичної орієнтації, фінансують школи з підготовки інструкторів гірського туризму і просто курортів [6]. Також однією з проблем розвитку екотуризму є практична відсутність туроператорів які б організовували екологічні тури.

Екологічний туризм в Україні можна організувати скрізь, де наявні природні і антропогенні об'єкти, що являють собою пізнавальний і виховний інтерес. Однак туристів приваблюють здебільшого ті території, де природне середовище порівняно мало змінене діяльністю людини, де наявні рідкісні і унікальні природні об'єкти.

В цьому плані необхідно розглядати природно-заповідний фонд України як потенційну базу екологічного туризму, а саме такі відносно нові форми природно-заповідних територій як національні і регіональні ландшафтні парки (останні започатковані в нашій державі тільки з 1992 року Законом "Про природно-заповідний фонд України", так як вони є природоохоронними і рекреаційними установами, в завдання яких входить не тільки збереження цінних природних та історико-культурних комплексів, а і створення умов для розвитку туризму, організованого відпочинку населення в природі та інших видів рекреаційної діяльності.

Доцільно прикладно продемонструвати сильні та слабкі сторони що притаманні екологічному туризму, зокрема в Карпатському регіоні [9]:

Сильні сторони:

1) наявність природно заповідних територій та об'єктів;
2) збережена навколишнє середовище;
3) унікальна флора і фауна;
4) створені спеціалізовані структури та відділи у національних парках, лісництвах, що займаються облаштуванням екологічних стежок просування рекреаційного потенціалу відповідних територій;
5) вигідне географічне розташування регіону сприяє створення міжрегіональних та міжнародних піших турів та маршрутів;
6) активна співпраця між заповідними територіями та громадськими організаціями в розробці та реалізації проектів міжнародної технічної допомоги.

Слабкі сторони:

1) відсутня єдина система маркування екостежок в кожному парку – свій підхід до закування;
2) низька якість обладнаних зупинок та туристичних притулків на екостежках;
3) відсутня необхідна кількість інструкторів;
4) відсутня комплексна інформація про можливості екотуризму в регіоні;
5) недотримання туристами правил перебування на заповідних територіях;
6) невелика кількість туристичних підприємств які пропонують екологічні тури.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На території України є достатньо сприятливі умови та ресурси для розвитку екологічного туризму. Але низький рівень розвитку туристичної інфраструктури призвів до того, що екологічний туризм відстає від загальносвітових тенденцій. За оцінками багатьох учених існує великий потенціал розвитку екологічного туризму в заповідних територіях. Проте варто пам'ятати, що екологічний туризм це не тільки відпочинок в заповідних територіях, але й збереження "дикої природи" в гірській території України. Екологічний туризм – це не окремий вид, це напрямок розвитку індустрії туризму, який ґрунтується на принципах стійкого розвитку. Україна володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом, і при правильному підході екологічний туризм може стати одним з локомотивів наповнення державної скарбниці.

Дане дослідження не є завершеним, так як дана проблематика ще не раз привертатиме увагу науковців, становитиме предмет їхніх досліджень в галузі географії та туризму, що переконливо свідчить про важливість розглянутого нами питання.

Література:

1. *Гетьман В. І.* Екотуризм у національних парках / *В.І. Гетьман* // Екологічний Вісник. – 2002 – № 7 – 8. – С. 24 – 27.
2. *Дмитрук О.Ю.* Урбанізація та екологічний туризм: теорія і практика конструктивно-географічного дослідження / *О.Ю. Дмитрук.* – К. : ВПЦ „Київський ун-т", 2002. – 76 с.
3. *Куценко В.І.* Аграрний й екологічний туризм в якості локомотива розвитку сільської економіки / *В.І. Куценко* // www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09kvirse.pdf.
4. *Мариняк Я.* Екологічний туризм в Україні: стан та перспективи розвитку / *Я. Мариняк* // Наукові записки

Тернопільського педагогічного університету. – № 2. – 2004. – С. 244 – 247.
5. *Падун М.М.* Проблеми екологізація в туризмі / *М.М. Падун* // www.ecologylife.ru.
6. Розвиток туристичного бізнесу регіону / [*Школа М.І., Ореховська Т.М., Корольчук О.П. та ін.*]; за ред. М.І. Школи. – Чернівці : Книги-XXI, 2007. – 292 с.
7. *Смаль В.В.* Світовий досвід розвитку екологічного туризму / *В.В. Смаль* // Український географічний журнал. – 2003. – № 4. – С. 58 – 64.
8. *Смаль В., Сталь І.* Туризм і сталий розвиток / *В. Смаль, І. Смаль* // Вісник Львівського університету. – 2005. – Випуск 32. – С. 163 – 173.
9. Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року від 20.02. 2007 р. № 215-9/2007 // www.rada.gov.ua.

Резюме:

Депутат Н.Н. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ В УКРАИНЕ: ПОНЯТИЕ, МОДЕЛИ ТА ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ.

Проанализированы основные понятия экологического туризма. Рассмотрены модели экотуризма в стране и предложено оптимальный вариант для Украины. Приведены сильные и слабые стороны развития экологического туризма в Карпатском крае. Совершено анализ основных проблемных вопросов и выделены пути их решения.

Ключевые слова: экологический туризм, туристическая деятельность, сталое развитие, природная среда.

Summary:

M. M. Deputat. ECOLOGICAL TOURISM IS IN UKRAINE: CONCEPT, MODELS AND FEATURES OF DEVELOPMENT.

The basic concepts of ecological tourism are analysed. The models of ecotourism are considered in the world, and the most optimum variant is offered for Ukraine. The strong and weak sides of development of ecological tourism are resulted in the region of Carpathians. The analysis of basic problem questions is done, and the ways of their decision are selected.

Key words: ecological tourism, tourist activity, steady development, natural environment.

Надійшла 28.09.2010р.

УДК 379.85 Ірина СМАЧИЛО

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТУРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті проведено наукове обґрунтування рекомендацій щодо вдосконалення системи менеджменту туристичних організацій. Розроблено систему менеджменту туристичної організації, яка ґрунтується на динамічній ідентифікації тенденцій на ринку туристичних послуг, ранньому виявленні тенденцій зміни туристичних потоків, дослідженню закономірностей ринку туристичних продуктів й послуг та виробленні управлінських рішень, адаптованих до цих закономірностей. Включено в розроблену систему менеджменту інформаційну підсистему, призначену для збору й накопичення даних, потрібних для аналізу й подальшого прийняття рішень щодо менеджменту туристичної організації. Запропоновано практичні методи застосування розробленої системи менеджменту в роботі туристичної організації. Дано рекомендації щодо використання інформації, отриманої за допомогою обчислень з моделями, для вдосконалення державного регулювання в галузі туризму.

Ключові слова: *система менеджменту, туристичні потоки, тренди, нелінійні виробничі функції, макроекономічні показники.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. За умов інтеграції економіки України в систему міжнародних економічних відносин важко назвати більш важливу і багатогранну сферу діяльності, ніж менеджмент, від якого в значній мірі залежать і ефективність виробництва, і якість обслуговування населення, і зовнішньоекономічна діяльність, яка була і залишається важливою складовою суспільного розвитку України. У зв’язку з цим зростає значення системи менеджменту зовнішньоекономічної діяльності організацій, в тому числі туристичних організацій.

Проблема удосконалення системи управління туристичними організаціями була завжди актуальною. За останні роки в Україні, яка володіє значним туристичним потенціалом, спостерігається підвищений інтерес вчених та спеціалістів до проблем розвитку туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян.

Водночас динамічний процес суспільних перетворень в Україні та реформування економічних відносин актуалізували проблему вибору оптимальних шляхів розвитку туристичних організацій. Це

зумовлює не лише потребу в теоретичному осмисленні суті та змісту їхньої діяльності, а й ставить на порядок денний питання розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо створення ефективної системи менеджменту туристичних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теорію дослідження територіальних рекреаційних систем, методологію оцінки туристичного потенціалу та визначення соціально-економічної ефективності його використання, формування та реалізації туристичної політики зробили відомі українські вчені Адаменко О.М., Багров М.В., Балацький О.Ф., Веденічев Л.Ф., Генсірук С.А., Гринів Л.С., Долішній М.І., Євдокименко В.К., Жупанський Я.І., Живицький О.В., Жук П.В., Ігнатенко М.Г., Кравців В.С., Крачило М.П., Недашківська Н.Ю., Руденко В.П., Шаблій О.І., а також іноземні науковці Каспар К., Кріппендорф Й., Опашовський Г., Фреєр В., Цюнд Р. та ін.

Однак тема розробки системи менеджменту не отримала достатнього висвітлення в спеціальній літературі, через що існують розбіжності, ускладнюється здійснення менеджменту і тому у статті зроблено спробу усунути цей недолік. Саме такий спосіб активізації використання потужнього системного потенціалу є сьогодні найбільш реальним. Необхідність пошуку раціональних шляхів стимулювання туристичних процесів диктується також перспективою отримання відчутної економічної вигоди від діяльності туристичних організацій, яка може стати вагомим засобом оздоровлення всієї національної економіки.

Формулювання цілей статті. Для успішного керівництва туристичною організацією необхідно здійснювати менеджмент систематично та відкрито. Щоб досягти успіху, слід впроваджувати і підтримувати в робочому стані систему менеджменту, розроблену з метою постійного покращення результативності та ефективності діяльності організації, враховуючи потреби зацікавлених сторін.

Традиційно більшість науковців і фахівців виділяють в системі менеджменту організації наступні елементи [1-5] (рис.1).

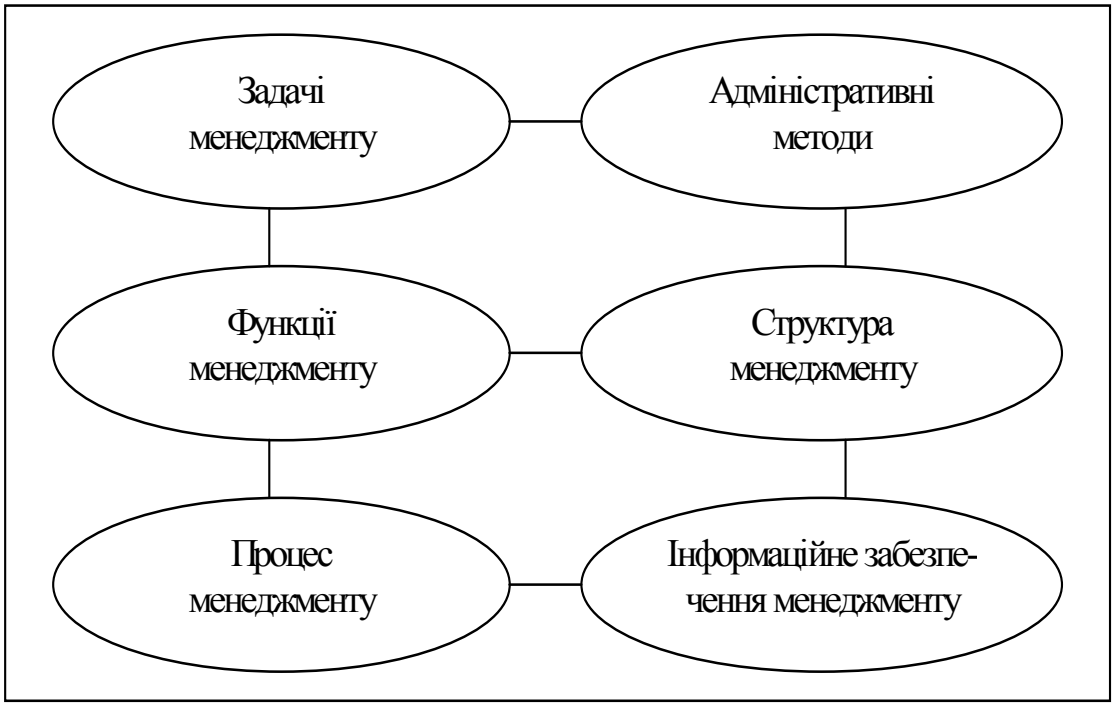

Рис. 1. Стандартна (традиційна) система менеджменту туристичної організації

Така система призначена для розв'язку універсальних задач, але не пристосована до динаміки туристичних потоків, тому необхідно розробити власну систему.

Виклад основного матеріалу. Особливості діяльності туристичних організацій вказують на те, що помилковим буде механічне перенесення в неї методів, моделей та форм керування з інших галузей. Ці особливості такі: туризм має велику глибину проникнення та складні взаємозв'язки між складовими елементами; в нього нечіткі цілі, які важко виміряти; менеджмент туризму полягає в його обмеженому впливі на регіон; сильний вплив справляє зацікавлена клієнтура; специфіка

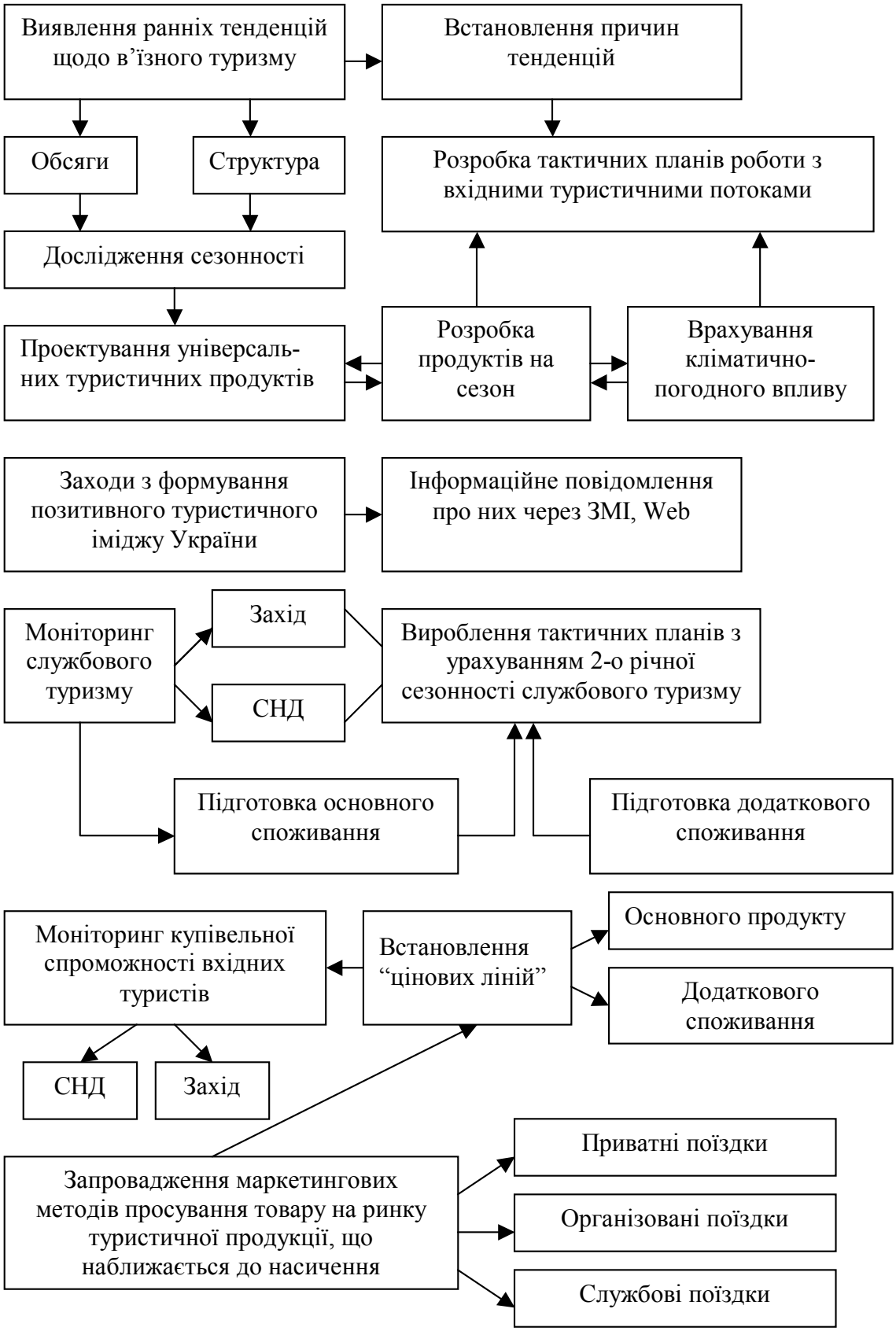

Рис. 2. Схема функціонально-операційної підсистеми адаптивного менеджменту туристичної організації (початок)

Рис. 2. (продовження). Схема функціонально-операційної підсистеми адаптивного менеджменту туристичної організації

туристичного продукту, його невіддільність від джерела формування; зовнішні ефекти туристичного продукту можна представити як специфіку туризму; особливість туристичного попиту через невідчутність і нездатність до зберігання продукту туризму; різноманітність споживачів туристичних послуг; високий вплив на розвиток туризму адміністративних чинників; комплексність туристичних послуг; сезонність туризму.

Під час дослідження особливостей роботи туристичних організацій встановлено, що в галузі туризму важливо розробити систему менеджменту туристичних організацій, яка б саме поєднувала ефективне управління організаціями з одночасним їх становленням як суб'єктів господарювання, що розвиваються, гнучко адаптовуються до змінних ринкових умов, діють на ринку, випереджаючи його тенденції. Оскільки класичні методи організаційного менеджменту ґрунтуються на критеріях якості, повноти, своєчасності, безпеки надання послуг та товарів, мало придатні для умов непередбачуваного розвитку ринку туризму, тому необхідно розробити систему менеджменту, максимально адаптовану до динаміки туристичних потоків, зовнішніх та внутрішніх, туристичного споживання та інших тенденцій на ринку туризму.

На основі проведеного аналізу туристичної галузі запропоновано створити систему менеджменту туристичної організації в формі поєднання стандартних засобів менеджменту (рис. 1) із спеціально розробленою системою моніторингу та аналізу туристичної галузі (рис. 2).

В розгорнутому вигляді структурну схему системи моніторингу та аналізу ринкового стану туристичної галузі показано на рис. 2. Взаємодію систем моніторингу та аналізу з підрозділами

систем менеджменту туристичної організації показано на рис. 3. На рис. 1 показано загальну схему менеджменту туристичної організації, яка включає традиційні (стандартні) елементи менеджменту, яку необхідно доповнити особливими засобами управління й організації менеджменту, пов'язаними з аналізом туристичних потоків.

Система менеджменту розроблена на основі аналізу туристичних потоків, представлена на рис. 2. Вона складається з ряду заходів, які мають бути впроваджені послідовно або одночасно в залежності від їх функціонального змісту.

Встановлення ранніх тенденцій виконується за допомогою аналізу трендів та нелінійних виробничих функцій. При цьому важливо визначити економічні причини виявлення закономірностей, виявити кількісні їх характеристики, а також – з'ясувати, які нові структурні зміни помічаються в галузі туризму. Виявлення тенденцій спряження з дослідженням сезонності туристичних потоків.

Аналіз трендів дослідження сезонності має завершитися розробкою універсальних, незалежних від сезону туристичних продуктів; розробкою низки сезонних продуктів, пристосованих до природно-кліматичних змін; розробкою заходів, пов'язаних із змінами клімату (запасних, резервних туристичних продуктів, альтернативного відпочинку, тощо).

Друга група важливих заходів організації системи туризму – стосується формування сприятливого інформаційного середовища щодо українських туристичних ресурсів. Це, зокрема, мають бути інформаційні повідомлення, реклама, інші елементи інфраструктури на перетині питань туристичної привабливості та повідомлень про неї.

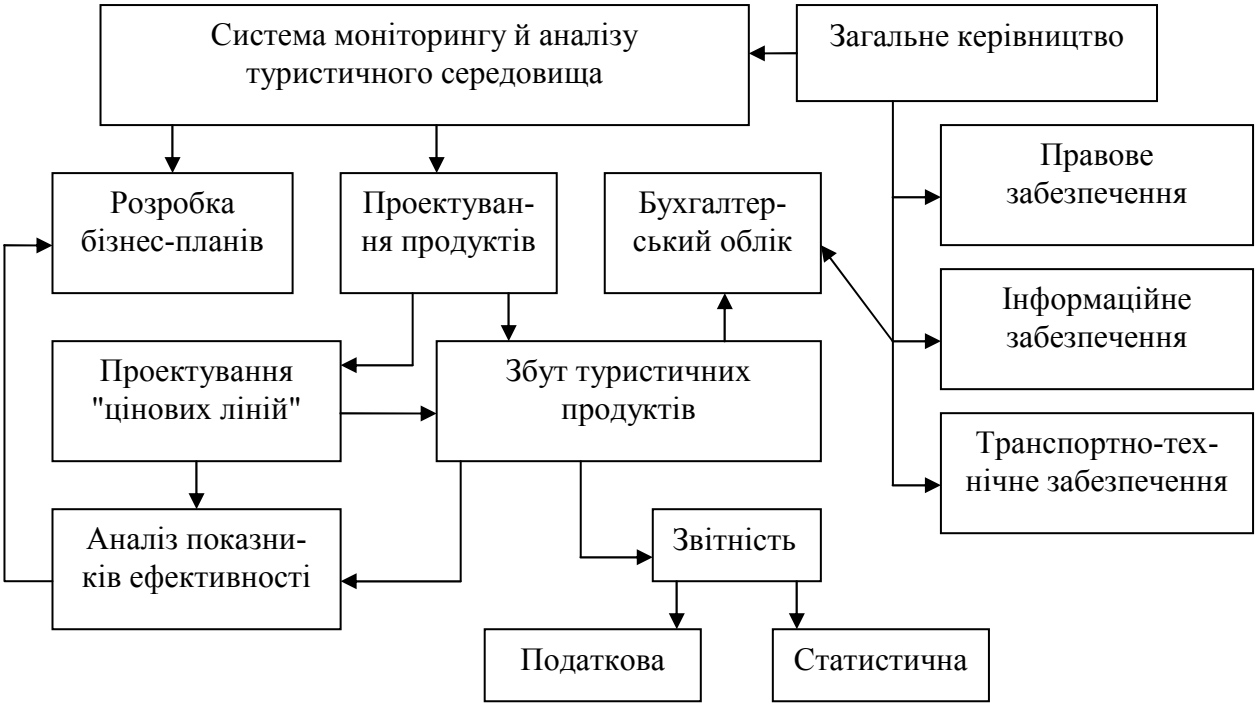

Рис. 3. Структурна схема менеджменту туристичної організації

Службовий туризм відрізняється сильною прив'язаністю до економічної активності "західного" та "східного" векторів розвитку української економіки. Тому для належного його обслуговування необхідно вести постійні спостереження за туристичними потоками осіб, що прибувають у відрядження, окремо з країн СНД і з Західних країн. І на цій основі готувати ресурси для їх прийому, беручи до уваги двохрічний період коливання, а також – відповідно, окремо для громадян СНД і країн Заходу, додаткове супутнє споживання.

Прибуток від туристичної діяльності сильно залежить від купівельної спроможності туристів. Тому, обслуговуючи їх, важливо запропонувати товари та послуги, пропорційні їх купівельній спроможності. Для західних туристів – це передусім пропозиція туристичних продуктів високої якості за ціною середньою і вище. Для службовців, що прибувають з країн СНД, необхідно розробити "цінові лінії", починаючи від найдешевших основних туристичних продуктів й супутніх товарів, до найдорожчих. Щоб в такий спосіб забезпечити споживання для всіх можливих рівнів купівельної спроможності. Розробка "цінових ліній" основних туристичних продуктів та "цінових ліній"

додаткового споживання, має бути пов'язана з сучасними методами просування товарів на ринок туристичних послуг. Крім того, ці маркетингові методи мають бути окремо адресовані учасникам приватних, службових й організованих поїздок, й окремо приїжджим з СНД та інших країн.

Обслуговування виїзного туризму повинне починатися з виявлення ранніх тенденцій, які до того мають циклічний (коливний) характер.

Для обслуговування виїзних туристичних потоків важливо розділяти громадян, які їдуть відпочивати й потенційних мігрантів. В обох випадках, – для туристів й мігрантів, – необхідно розробляти "цінові лінії" туристичних продуктів та додаткового споживання, адже вони мають низьку купівельну спроможність.

Крім ідентифікації закономірностей щодо туристичних потоків, важливо в повній мірі використати дані аналізу показників, які відображають стан міжнародної економіки. Для цього необхідно взяти збір даних зовнішніх та внутрішніх макроекономічних показників, виявляючи їх вплив на туристичні потоки (моделями описаними в цій роботі), випереджаючи тенденції на ринку туристичних послуг. І на цій основі формувати довготривалу стратегію розвитку туристичної організації. При цьому важливо постійно уточняти систему макроекономічних показників, які беруться до уваги.

Крім того, для прогнозування стану туристичної галузі доцільно застосувати аналіз організованого туризму, що є своєрідним випереджаючим індикатором для решти його галузей. Постійне прогнозування тенденцій на ринку туристичних послуг має бути пов'язане з вивченням купівельної спроможності громадян України.

Випередження тенденцій та довготривале стратегічне планування в туристичній галузі має вимагати розширення кількості робочих місць та враховувати аспекти безпеки: побутової, природно-кліматичної та пов'язаної з міжнародними перевезеннями людей.

Висновки. Впровадження інформаційної системи відкриває нові можливості для ефективного вирішення основних задач туристичного бізнесу. Експлуатація системи дозволяє турорганізації реалізувати програми ресурсозбереження шляхом зниження експлуатаційних витрат на утримання систем зв'язку, зниження енергоспоживання, уникнути пікових навантажень, збільшити продуктивність праці, поліпшити якість послуг, виконуваних робіт і підвищити кваліфікацію працівників турорганізації.

Запропонована система адаптивного та функціонального управління туристичною організацією виконує моніторинг ринку. Розроблена система менеджменту туристичних організацій ґрунтується на динамічній ідентифікації тенденцій на ринку туристичних послуг, ранньому виявленні тенденцій зміни туристичних потоків, дослідженню закономірностей ринку туристичних продуктів й послуг та виробленні управлінських рішень, адаптованих до цих закономірностей.

Перспективи подальших досліджень. Для подальшого розвитку розробленої системи менеджменту туристичної організації необхідно продовжити дослідження інформаційного забезпечення, яке ґрунтується на даних, які містяться в основі системи автоматизації обліку та управління роботи туристичної організації.

Література:

1. *Малинз Л.* Менеджмент и организационное поведение: Учеб.-практ. пособие / Пер. с англ. Т.Цеханович и др. – Мн.: Новое знание, 2003. – 1039 с.
2. Менеджмент туризма: Основы менеджмента: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 352 с.
3. Менеджмент туризма: Экономика туризма: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 320 с.
4. *Робіс С., Де Ченцо Д.* Основи менеджменту / Пер. з *англ. А.Олійник* та ін. – К.: Основи, 2002. – 671 с.
5. *Чудновский А. Д.* Менеджмент туризма: Учебник для студентов вузов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 285 с.

Резюме:

Смачило І.І. ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТА ТУРИСТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ.

В статье проведено научное обоснование рекомендаций относительно совершенствования системы менеджмента туристических организаций. Разработана система менеджмента туристической организации, которая основана на динамической идентификации тенденций на рынке туристических услуг, раннем выявлении тенденций изменения туристических потоков, исследованию закономерностей рынка туристических продуктов и услуг и выработке управленческих решений, адаптированных к этим закономерностям. Включена в разработанную систему менеджмента информационная подсистема, предназначенная для сбора и накопления данных, нужных для анализа и последующего принятия решений относительно менеджмента туристической организации. Предложены практические методы применения разработанной системы менеджмента в работе туристической организации. Даны рекомендации относительно использования информации, полученной с

помощью вычислений с моделями, для совершенствования государственной регуляции в отрасли туризма.
Ключевые слова: система менеджмента, туристические потоки, тренды, нелинейные производственные функции, макроэкономические показатели.

Summary:

Smachylo I.I. THE WAYS IMPROVEMENT OF THE SYSTEM MANAGEMENT OF TOURIST ORGANIZATIONS.

In the article the scientific ground of recommendations is conducted in relation to perfection of the system management of tourist organizations. The system management of tourist organization is developed which based on dynamic authentication of tendencies at the market of tourist services, early exposure of tendencies of change of tourist streams, to research of conformities to the law of market of tourist products and services and making of the administrative decisions adapted to these conformities to the law. The informative subsystem, intended for collection and accumulation of given, necessary for the analysis and subsequent acceptance of decisions in relation to the management of tourist organization, is plugged in the developed system of management. The practical methods of application of the developed system of management are offered in work of tourist organization. Recommendations are given in relation to the use of the information got by the calculations with models, for perfection of the state adjusting in industry of tourism.

Keywords: system management, tourist streams, trends, nonlinear production functions, macroeconomic indexes.

Надійшла 19.10.2010р.

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЕКОЛОГІЯ

УДК 911.9:574.2

Валерій ПЕТЛІН, Любов ГІЛЕТА

ОПТИМІЗАЦІЯ УРБОЕКОСИСТЕМ В УМОВАХ ШУМОВОГО ЗАБРУДНЕННЯ

Висвітлено проблеми оптимізації середовища урбоекосистем в умовах шумового забруднення, розкрито основні напрямки та етапи оптимізації урбоекосистем міста Львова. Розглянуто сутність оптимізації антропогенних урбанізованих ландшафтів. Показано шляхи встановлення квазіврівноважної ситуації в умовах різноваріантних шумових ефектів.

***Ключові слова**: урбоекосистема, шумове забруднення, оптимізація, екологічна рівновага.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Наукові напрацювання в царині оптимізації великих урбосистем на сьогодні складають доволі значний обсяг. Водночас, практично всі вони здійснюються на компонентному рівні, оскільки просторова диференціація таких значних утворень як урбосистеми на відносно гомогенні територіальні утворення надзвичайно ускладнені. Саме цій проблемі й присвячені наші дослідження. Актуальність розробки оптимізаційних основ конструктивно-географічного спрямування ще й полягає в тому, що тут враховуються головні системоформувальні чинники як природного, так і антропогенного походження. Такий підхід забезпечує вихідним рекомендованим оптимізаційним заходам максимальну адекватність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існуючі наукові напрацювання [3, 7, 11, 24] та ін. можуть стати методологічним підґрунтям для загальних, фонових параметрів урбосистем, які здатні широко висвітлити міжкомпонентні урбозалежності, окреслити межі їх виявлення, відповідні антропогенні навантаження тощо.

Виклад основного матеріалу. Оптимізація великих урбосистем ґрунтується на загальному вченні про оптимізацію природних, антропогенно-модифікованих і антропогенних територіальних утворень.

Загальний термін "оптимізація" має доволі значну кількість трактувань. Наведемо деякі з них:

– складний антропічний процес, який охоплює певний мінливий у часі об’єкт, його внутрішні підсистеми та надсистеми, до яких він належить ієрархічно, суміжні з ним системи як середовище його існування (бо без цього оптимізація не можлива і безперспективна) і який повинен бути глибоко екологічно (біологічно) оцінений, але кінцевий ефект якого мусить супроводжуватися вичерпною соціальною, економічною, а часом і політичною оцінкою [22, 27];
– отримання максимуму можливого за мінімум зусиль (витрат), звичайно у відносно коротких інтервалах часу (оптимізація економічна); прагнення до стану, найбільш наближеного до динамічної рівноваги (квазістаціонарного стану); отримання співвідношення, найбільш бажаного в господарському значені; прихід до стану, найбільш бажаного з точки зору людини для зберігання його здоров’я [18];
– процес вибору найкращого варіанту з багатьох можливих. Вибір засобів раціонального використання територіальних систем, тобто таких, які б забезпечували умову за якої соціально-економічні функції, що на них покладають, найбільш повно відповідали б їх природним властивостям (потенціалу систем) [16].

Наведені визначення надають можливість трактувати поняття "оптимізація" як складний, керований антропогенний процес, який спрямований на гармонізацію відносин між суспільством і природою, яку це суспільство експлуатує.

Щодо оптимізації урбосистем, які розуміються як складні, нестійкі в просторі та часі територіальні поєднання природної основи й антропогенної надбудови, що характеризуються наявністю певної просторової гомогенності ряду природних та антропогенно обумовлених чинників (різновидового забруднення, мікрокліматичних показників тощо), то їх оптимізація є складним багатоваріантним процесом, який вимагає не менш складного керування. Сама урбосистема виступає для її мешканців як навколишнє урбосередовище. Оптимізація такого середовища є пошуком збалансованого співвідношення між експлуатацією екосистем (раціональним використанням природних ресурсів), їхньою охороною та цілеспрямованим перетворенням [12]. Вона спирається на заходи, спрямовані на приведення навколишнього середовища в стан, який найбільш повно відповідає потребам господарства, а також життю людей. Така оптимізація передбачає: 1) раціональне використання і відновлення природних ресурсів, 2) меліорацію (покращення) природного середовища

і 3) безпосередньо охорону; 3. процес вибору та реалізації найоптимальнішого варіанту з можливих засобів раціонального й ефективного використання природних умов і ресурсів (кліматичних, ґрунтових, біотичних, ландшафтних, соціально-економічних тощо), за якого задані йому соціально-економічні функції були б забезпечені найповніше [9].

Актуальною для мешканців урбосистем є оптимізація навколишнього середовища гігієнічна, яка розуміється як реоптимізація природних умов, порушених у процесі антропогенної дезоптимізації, та оптимізації первинно неоптимальних природних умов [2].

Урбосистеми належать до антропогенного класу трансформованих людиною територій. Тому принципи такої оптимізації повинні відповідати саме територіальним системам, які перебувають у стані трансформації (суттєвої модифікованості) й просторово-часової нестійкості. Тим самим, така оптимізація є процесом вдосконалення структури територій та пошуку оптимального співвідношення між перетворенням природних геосистем, їх цілеспрямованим відновленням та раціональним використанням. Виділяються такі генеральні напрямки оптимізації антропогенних ландшафтів: 1) розробка науково обґрунтованих підходів використання та модифікації даних ландшафтів; 2) впорядкування території на основі нової методичної бази; 3) раціональна експлуатація антропогенних ландшафтів на основі ефективного та різноспрямованого їх використання; 4) складання проекту оптимальної територіальної організації індустріальних об’єктів, проведення геоекологічної експертизи проекту; 5) організація системи управління та моніторингу за трансформацією антропогенних ландшафтів [15].

Та оскільки середовище урбосистем є водночас середовищем для його мешканців, оптимізація його повинна передбачати оптимізаційні заходи спрямовані на відповідне формування довкілля (навколишнього середовища). Тобто це процес приведення структури і функцій середовища, що оточує людину, у стан, найсприятливіший для підтримання її здоров’я, ведення господарської діяльності, збалансованого розвитку і охорони живої і неживої природи [5]. Така екологічного спрямування оптимізація повинна відповідати наступним вимогам:

– досягати найбільш раціональної екологічної рівноваги (з точки зору довгострокової перспективи розвитку господарства й збереження умов проживання людей) за допомогою сприятливого поєднання екологічних компонентів і територій (екосистем) з різним ступенем перетвореності людиною;
– досягати фази екологічної рівноваги, що найповніше зберігає біологічне і ландшафтне різноманіття [17];
– забезпечити екологічно оптимальне використання природних ресурсів і умов навколишнього середовища зі збереженням у ньому динамічної екологічної рівноваги та належної якості, які підтримуються на основі процесів самовідтворювання й саморегуляції, з урахуванням перспективних потреб розвитку економіки і необхідності збереження сприятливих природних життєвих для людини умов; досягнення певного рівня екологічної рівноваги у природних і штучно створених екосистемах за якого вони найкраще розвиваються, найповніше зберігають біорізноманіття, високу продуктивність, стабільність, стійкість і сталість функціонування, а також адаптивність до природно-екологічних умов, що постійно змінюються [21].

На сьогодні в урбосистемах найчастіше здійснюється компонентно-екологічна оптимізація як підтримання екологічної рівноваги за допомогою раціонального співвідношення екологічних компонентів. Досягається це або шляхом їх збалансованої експлуатації, або через територіально-екологічну оптимізацію, що веде до необхідного балансу екологічних компонентів [14].

Щодо територіально-екологічної оптимізації у вигляді підтримання екологічної рівноваги в регіоні за допомогою раціонального співвідношення перетворених і збережених ландшафтів, органічного поєднання виробничих, соціальних і екологічних функцій господарських систем, створення належних просторових умов життєдіяльності населення [25], то вона вимагає вже здійснення оптимізаційних заходів на основі виділення конкретних міських територіальних систем, що значно підвищує її адекватність наявній ситуації.

Тим самим, узагальнена оптимізація міського середовища є забезпеченням гармонізації обміну речовини та енергії між блоками живої й неживої природи міської екосистеми, тобто рівноваги екологічної, або такого стану природного середовища урбанізованого району міської агломерації чи окремого міста, за якого забезпечуються саморегуляція, належна охорона і відтворення його основних компонентів – атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтового та рослинного покриву, тваринного світу [13].

Загальна оптимізація міського середовища складається з трьох головних структурних частин: оптимізації природно-господарського середовища, природного середовища й природокористування.

Оптимізація природно-господарського середовища – це процес спрямований на досягнення гармонійного й зрівноваженого стану між формуючими її природними, господарськими та соціальними складовими [10], які утворюють складні антропогенно-модифіковані територіальні системи. Контролююча роль в них належить саме суспільному чиннику, який здатен спрямовано змінювати ситуацію у вибраний ним відрізок часу.

Оптимізація природного середовища є пошуком найкращої зі всіх існуючих за даних умов технічно здійснимої й економічно обґрунтованої можливості його покращення [4]. Така оптимізація може здійснюватися трьома засобами: 1) шляхом дослідження процесу в природних умовах; 2) з використанням різних моделей, адекватних реальному об'єкту; 3) за допомогою імітації процесів, що реалізуються в комп'ютерному середовищі [8].

Оптимізація природокористування, за А.І. Яворським [26], розглядається як сукупність організаційних дій, спрямована на підтримання гармонізованого функціонування природних, антропогенно-модифікованих та антропогенних територіальних систем шляхом їх комплексного освоєння, перетворення, покращення та охорони природних ресурсів.

Оптимізація урбоекосистем в умовах акустичного (шумового) забруднення передбачає декілька етапів:

- виділення джерел шумового забруднення;
- великомасштабне картографування геосистем виділених на основі величин шумового забруднення;
- виявлення сукупності чинників регулювання величини шумового забруднення та його ритмічності;
- розроблення заходів щодо оптимізації величин шумового забруднення в межах відповідних геосистем.

Оскільки в межах великих урбосистем поширення шумового забруднення від їх джерел спадає не поступово, а залежно від природної та антропогенної територіальної структури, то виникає відповідним чином структурована будова самих шумових урбогеосистем. Така структура характеризується наявністю центральної ділянки з найбільшими показниками шумового ефекту й декількох периферійних ділянок, які варто просторово диференціювати залежно від диференціації шкідливості рівня шумового забруднення.

Більш складна ситуація виникає у випадку накладання шумових забруднень від декількох незалежних джерел. У такому випадку відбувається не просто накладання декількох шумових геосистем, а утворення значно складнішої територіальної системи, яка характеризується надзвичайно складною структурою рівнів шумового ефекту.

Так, у межах урбоекосистеми міста Львів подібні явища спостерігаються за накладання шумових ефектів від аеро- й автотранспорту, авто- й залізничного транспорту, авто- й промислового шумового забруднення тощо. Кожен з наведених варіантів забруднення має власну специфіку просторового структурування, яка залежить як від рівня шумових ефектів, що накладаються, так і від специфіки територіальних природних і антропогенних геосистем.

Оскільки шумове забруднення належить до складових чинників, які формують геофізичну рівновагу структурних складових урбогеосистеми, то доцільно оцінити саме вклад цього чинника.

Екологічна рівновага урбоекосистем в умовах геофізичних впливів є антропогенно модифікованою (природно-антропогенною), тобто квазірівновагою міських територіальних систем, яка практично завжди короткотривала й потребує від людини постійних зусиль для підтримки, шляхом застосування чисельних охоронних заходів. Така рівновага щодо шумового забруднення може визначатися не тільки допустимими рівнями акустичного впливу, а й його тривалістю.

Специфіка акустичного впливу на біоту (в тому числі людей) визначається переривчастістю, вірніше переривчастою динамікою. Тим самим, доцільно оперувати поняттям динамічної рівноваги в умовах шумового забруднення. В якості такої рівноваги розуміється:

- режим збалансованих коливань системи відносно постійно мінливих в часі й в певному напрямку умов у ландшафті. Амплітуда цих коливань значно перевищує розмах змін середнього стану ландшафту [6];
- стан системи, забезпечуваний сукупністю процесів і явищ, спрямованих на досягнення нею стабільності та здатності до відновлення після деструктивних впливів;

– стан динамічного балансу, безперервного речовинно-енергетичного оновлення з відносним збереженням головних характеристик [18];
– стан системи, у якому протилежно спрямовані процеси (привніс і виніс речовини та енергії, організація та дезорганізація) взаємно скомпенсовані [1];

Тобто, динамічна рівновага урбосистеми в умовах шумового забруднення характеризується переривчастим акустичним впливом на довкілля в межах нормативних величин, який за періодичністю не призводить до виникнення стресового стану. При цьому, оскільки шумове навантаження урбоекосистем постійно змінне за середніми величинами (зростання автотранспортних потоків, авіарейсів тощо), то має місце явище метастабільної рівноваги, яка виникає в тому випадку, коли стабільна фаза рівноваги дещо зсунута через порогові навантаження в бік нового стану рівноваги [6].

Загалом досягнення стану квазіврівноваження із специфікою навколишнього середовища для шумового забруднення завдання проблематичне, оскільки на сьогодні відсутні ефективні методи протидії. У такому випадку маємо справу з явищем нестабільної рівноваги у вигляді стану системи, за якого незначний зовнішній імпульс здатен спричинити значні зміни, які закінчуються, як правило, досягненням нової стійкої рівноваги [6] але на досить короткий час до нового акустичного збурення навколишнього простору. Така нестійка рівновага, яка має ще назву репеллера (від англ. *repeil* – відштовхувати) розуміється як:
– наявність властивості збудження (критичного стану) відносно до певного впливу, яке залежить від наявності в системі вільної енергії і її якісної відповідності енергії впливу [20];
– стан системи, у якому незначне збурення призводить до подальшого самостійного руху до точки рівноваги стійкої. Якщо система розташовується на межі між басейнами стійкості, то рівноймовірного руху до двох або декількох точок рівноваги стійкої [1].

Репеллерна рівновага навколишнього середовища щодо шумового навантаження характеризується не традиційним кумулятивним ефектом, за якого слабка додаткова дія здатна призвести до значного ефекту в стані критичної нестійкості системи, а короткострокової повторюваності репеллерного ефекту з інтервалами від декількох секунд до хвилин або годин. Тобто маємо в наявності квазірівновагу циклічну як траєкторію руху системи у просторі станів, особливістю якого є регулярне повернення до одного й того самого вихідного стану. Може бути стійкою, нестійкою і байдужою в залежності від здатності самостійно повертатися після збурень до початкової траєкторії, віддалятися від неї або вільно змінювати її на будь-яку іншу. У фазовому просторі (просторі станів суттєвих змінних) така рівновага має форму тора [1].

Підсумовуючою рівновагою в умовах шумового навантаження можна вважати рівновагу екологічну у вигляді природно-антропогенної рівноваги, що підтримується на рівні який дає максимальний еколого-соціально-економічний ефект протягом умовно нескінченного часу. Така рівновага є тією метою, до якої прагнуть заходи щодо оптимізації урбоекологічного середовища. Досягнення такої рівноваги в умовах шумового навантаження урбоекосистем можливе лише на основі застосування сукупності оптимізаційних заходів, наприклад, зменшення автомобільних потоків шляхом їх перенаправлення або застосування однобічних рухів, захист житлових масивів від інтенсивно експлуатованих автомагістралей за допомогою створення скверів з дерев із щільною кроною, в окремих випадках створення штучних шумовловлювачів вздовж трас тощо.

Висновки. Проведені дослідження в межах Львівської урбоекосистеми й опрацювання різноманітних фондових матеріалів дозволили констатувати, що оптимізація урбоекосистем повинна здійснюватися не на компонентному, а на територіально-системному (геосистемному) рівні дослідження й узагальнення; в межах великих урбосистем поширення шумового забруднення від їх джерел спадає не поступово, а залежно від природної та антропогенної територіальної структури; в межах урбоекосистеми міста Львів спостерігаються явища накладання шумових ефектів від багатьох джерел, тому ці геосистеми мають власну специфіку просторового структурування, яка залежить як від рівня шумових ефектів, що накладаються, так і від специфіки територіальних природних і антропогенних геосистем; репеллерна рівновага навколишнього середовища щодо шумового навантаження характеризується не традиційним кумулятивним ефектом, за якого слабка додаткова дія здатна призвести до значного ефекту в стані критичної нестійкості системи, а короткострокової повторюваності репеллерного ефекту з інтервалами від декількох секунд до хвилин або годин; досягнення оптимальної квазірівноваги урбосистеми в умовах шумового забруднення можливе лише із застосуванням системи охоронних заходів на основі врахування внутрішньої територіальної

структури міст.

Література:

1. *Арманд А.Д.* Структуры геосистем локального, регионального и глобального уровней. Состояние геосистем / *А.Д. Арманд.* – // Механизмы устойчивости геосистем. М.: Наука, 1992. – С. 33-40.
2. *Быховский А.В.* Методические вопросы оптимизации окружающей среды и гигиеническая наука / *А.В. Быховский*. – // Проблемы оптимизации в экологии. – М.: Наука, 1978. – С. 125-134.
3. *Голубець М.А.* Урбаністичні утвори як компонент біогеоценотичного покриву / *М.А. Голубець.* – // Антропогенні зміни біогеоценотичного покриву в Карпатському регіоні. – Київ: Наук. думка, 1994. – С. 22-34.
4. *Горев Л.Н.* Методика оптимизации природной среды обитания / *Горев Л.Н., Пелешенко В.И., Кирничный В.В.* – К.: Либідь, 1992. – 528 с.
5. *Гринжевський М.В.* Словник-довідник науково-виробничих термінів і понять у рибному і водному господарствах, охороні навколишнього природного середовища внутрішніх водних об'єктів України / *М.В. Гринжевський, В.М. Єрко, А.В. Пекарський.* – К.: Вища освіта, 2002. – 303 с.
6. *Демек Я.* Теория систем и изучение ландшафта / *Я. Демек*. – М.: Прогресс, 1977. – 224 с.
7. *Дмитрук О.Ю.* Урбанізовані ландшафти: теоретичні та методичні основи конструктивно-географічного дослідження. / *О.Ю. Дмитрук.* – К.: ВГЛ Обрій, 2004. – 240 с.
8. *Іванов Є.* Геоекологія Нововолинського гірничопромислового району: монографія / *Євген Іванов, Іван Ковальчук, Оксана Терещук.* – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 208 с.
9. *Канарський Ю.В.* // Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія*: А.В. Толстоухов* (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3: О-Я. – С. 37.
10. *Клюев Н.П.* Совершенствование природопользования: географические подходы / *Н.П. Клюев* // Известия РАН. Серия географ. – 1992. - № 1. – С. 41-51.
11. *Ковальов О.* Місто як урбогеосистема / *О. Ковальов.* – // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки: Матер. міжнар. конф. до 120-річчя географії у Львівському ун-ті (24-26 вересня 2003 р.) – Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – С. 95-98.
12. *Ковальчук І.П.* Екологія: Підручник / *І.П. Ковальчук, В.Є. Робак.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 328 с.
13. *Кучерявий В.П.* Окультуреність міських біогеоценозів / *В.П. Кучерявий*. – // Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3: О-Я. – С. 23-24.
14. *Мусієнко М.М.* Екологія. Охорона природи: Словник-довідник / *М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон*. – К.: Т-во Знання, КОО, 2002. – 550 с.
15. *Пацюк В.С.* Особливості використання антропогенних ландшафтів у рекреаційно-туристичній діяльності / *В.С. Пацюк*. – // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрій», 2008. – Вип. 54. – С. 83-89.
16. *Петлін В.М.* Прикладне ландшафтознавство / *В.М. Петлін.* – К.: ІСДО, 1993. – 92 с.
17. *Приходько М.М.* Управління природними ресурсами і природоохоронною діяльністю / *М.М. Приходько, М.М. Приходько (молодший)*. – Івано-Франківськ: «Фоліант», 2004. – 847 с.
18. *Реймерс Н.Ф.* Природопользование: Словарь-справочник / *Н.Ф. Реймерс.* – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
19. *Самойлюк Е.П.* Борьба с шумом в населенных местах. / *Е.П. Самойлюк, В.И. Денисенко, А.П. Пилипенко*. – К. : Будівельник, 1981. – 144 с.
20. *Сетров М.И.* Информационные процессы в биологических системах / *М.И. Сетров.* – Л., Наука, Ленингр. отд., 1975. – 155 с.
21. *Трегобчук В.М.* Оптимізація екологічна // Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія: *А.В. Толстоухов* (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3: О-Я. – С. 36.
22. *Уатт К.* Экология и управление природными ресурсами / К. Уатт. – М.: Мир, 1971. – 464 с.
23. Урбоэкология / Под. Ред. *Т.И. Алексеева*. – М.: Наука, 1990. – 312 с.
24. *Фесюк В.О.* Конструктивно-географічні засади формування екологічного стану великих міст Північно-Західної України. / *В.О. Фесюк*. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 344 с.
25. *Царик Л.П.* Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області) / *Л.П. Царик*. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 256 с.
26. *Яворський А.І.* Конструктивно-географічні засади організації керування національним парком / *А.І. Яворський*. – // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: Видавн. Відділ ТДПУ, 2009. - №2. – С. 164-169.
27. *Bojarski W.W.* Podstawy analizy I inzynerii systemow / *W.W. Bojarski*. – Warszawa: Panstw. Wyd. Naukowe, 1984. – 456 s.

Резюме:

Петлин В., Гилета Л. ОПТИМИЗАЦИЯ УРБОЭКОСИСТЕМ В УСЛОВИЯХ ШУМОВОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ.

Проанализированы проблемы оптимизации среды урбоэкосистем в условиях шумового загрязнения, раскрыты основные направления урбоэкосистем города Львова. Рассмотрено суть оптимизации антропогенных урбанизированных ландшафтов. Показаны пути установления квазиравновесной ситуации в условиях разновариантных шумовых эффектов.

Ключевые слова: урбоэкосистема, шумовое загрязнение, оптимизация, екологическое равновесие.

Summary:

Petlin V., Gileta L. OPTIMIZATION OF URBAN ECOSYSTEMS IN CONDITIONS OF NOISE POLLUTION.

The problems of urban ecosystems environment optimization in conditions of noise pollution are analyzed.

Considered are the optimization of anthropogenic urban landscapes. The ways to establish of relative equilibrium in conditions of different noise effects are showed.
Key words: urban ecosystem, noise pollution, optimization, ecological equilibrium.

Надійшла 21.10.2010р.

УДК 911.9:502
Любомир ЦАРИК

ПІДХОДИ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ФУНКЦІЙ ГЕОСИСТЕМ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

Розглянуто підходи щодо оптимізації соціально-екологічних функцій геосистем Поділля – забезпечення належних природних умов проживання населення за адміністративними районами на основі оцінки трьох взаємопов'язаних критеріїв: просторового комфорту, збалансованості структури землекористування, ступеня сприятливості еколого-географічної ситуації. Запропоновано оптимізаційні моделі структури землекористування в умовах розбудови регіональної екомережі сприятимуть істотному покращанню інтегральної еколого-географічної ситуації та природних умов проживання населення.
Ключові слова: *геосистема, Поділля, соціально-екологічні функції, оптимізація, землекористування.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оптимізація геосистем в умовах їх розбалансованого функціонування є актуальним завданням, реалізація якого на новітніх методологічних засадах сприятиме ефективному виконанню ними еколого-соціально-економічних функцій. Оптимізувати геосистеми можна в різних напрямах: максимального виконання ними виробничих функцій, максимізації рекреаційно-природоохоронних функцій, які часто вступають у протиріччя або є несумісними. Тому першим етапом оптимізації геосистем є визначення ландшафтно-екологічних пріоритетів розвитку регіону – ранжуванні видів функцій у порядку їх значущості для регіону. Одним із важливіших пріоритетів ландшафтно-екологічної оптимізації геосистем є антропоекологічний. Власне соціально-екологічні функції геосистем (забезпечення та відтворення належних природних умов життєдіяльності людей, за яких немає загроз їх життю та здоров'ю) також є цільовими при оптимізації геосистем будь яких регіонів, оскільки орієнтують на формування безпечного природного середовища життєдіяльності та уникнення конфліктних ситуацій між господарською функцією геосистеми та її природними особливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні підходи до оптимізації геосистем розроблені М.Д. Гродзинським і опубліковані у двохтомній монографічній праці [1]. Дослідження пріоритетів ландшафтно-екологічної оптимізації, розрахунки та аналіз параметрів ефективного функціонування регіональних геосистем проводились авторами на матеріалах Тернопільської області [4,5,6] і були апробовані в доповідях на ряді наукових конференцій (2004, 2008, 2009).

Формулювання цілей статті. Матеріали даної публікації орієнтовані на дослідження соціально-екологічних функцій геосистем на рівні низових адміністративних районів з метою пошуку параметрів їх оптимізації.

Викладення основного матеріалу. Із соціофункціональної позиції оптимальними є такі стани геосистеми, перебуваючи в яких геосистема здатна максимально ефективно забезпечити сприятливість природних умов життєдіяльності населення. Ефективна реалізація пріоритетної функції геосистеми здебільшого можлива за умов дотримання нею трьох основних критеріїв: забезпечення просторового комфорту, збалансованої структури землекористування, безпечної еколого-географічної ситуації.

Згідно оцінок експертів людство у 80-і роки минулого століття пройшло етап комфортного просторового проживання, а отже простір стає дефіцитним і дорогим ресурсом. Ця проблема є актуальною для України, її регіонів і зокрема Поділля, оскільки сприятливі просторові ресурси життєдіяльності характерні для декількох адміністративних областей України [5]. Подільський регіон на всеукраїнському рівні характеризується середніми показниками комфортності природних умов життєдіяльності (1,17-1,36 – 1,41га/особу) на фоні крайніх показників – 0,63 га/особу – для Київської та 2,38 га/особу – Чернігівської адміністративних областей. Для освоєних регіонів Європи оптимальні значення коефіцієнта забезпеченості просторовими ресурсами (просторового комфорту) визначені рядом авторів в межах 1,5 га/особу [3].

Серед інших критеріїв, що забезпечуватимуть соціофункціональну ефективність геосистеми, відзначимо ступінь збалансованості структури землекористування. Американський еколог Ю. Одум

вважає збалансованою структуру регіональних геосистем за умови переважання у ній природних (екологічно стабільних) угідь над антропогенними (екологічно нестабільними). Оптимальне співвідношення 60% до 40% дає можливість успішно виконувати геосистемі низку природних і соціально-господарських функцій: еколого-стабілізаційну, природно-ресурсну, середовищетвірну тощо. [3]

Соціофункціональна ефективність геосистем буде невисокою без врахування третього визначального критерію – стану еколого-географічної ситуації. Стан еколого-географічної ситуації у значній мірі є інтегративним показником, оскільки екоситуація віддзеркалює ефективність природокористування і природозбереження в регіоні. При загальній складності еколого-географічної ситуації в Україні, Подільський регіон має також відносно складну еколого-географічну ситуацію, яка обумовлена:

- високою розораністю території і еродованістю орних земель,
- відсутністю належної екологічної інфраструктури ряду промислових об'єктів, міст і містечок,
- домінуванням тенденції накопичення промислових і побутових відходів замість їх утилізації,
- низьким рівнем виконання управлінських рішень місцевою владою і населенням,
- низьким рівнем екологічної культури населення.

Соціофункціональна ефективність регіональних геосистем забезпечуватиме їх сталий еколого-соціально-економічний розвиток, ефективне використання природно-ресурсного потенціалу території, запобігання виникненню екологічних ризиків, покращання природних умов проживання населення.

Геопросторові ресурси або ресурси життєвого простору інтерпретують в географічній літературі як території необхідні для задоволення різносторонніх потреб пересічного громадянина за певних соціально-економічних умов. Згідно оцінок відомого американського еколога Ю. Одума для задоволення матеріальних потреб, а також для відпочинку кожній людині необхідно в середньому 1,5-2 га території. Із них – 30% для виробництва продовольства: 10% для розселення і промислових потреб; 60% природного ландшафту для мандрівок і відпочинку, а також для підтримання екологічної стійкості природних систем [4].

Проведена автором оцінка забезпеченості жителів України просторовими ресурсами показала коливання коефіцієнту просторового комфорту населення від 2,26 га/особу у Херсонській області, до 0,51 га/особу – у Донецькій області. Однак така оцінка є неповною без врахування структури землекористування та особливостей еколого-географічної ситуації.

Пересічноукраїнський показник просторового комфорту становить 1,21 га/особу або 60% науково-обґрунтованих потреб. В межах подільських областей цей показник коливається від 1,17 га/особу – у Тернопільській області, 1,36 га/особу – у Хмельницькій, 1,41 га/особу – у Вінницькій, що є близьким до пересічноукраїнського показника. Поділля належить до регіону з умовно комфортними просторовими ресурсами проживання з незадовільною структурою землекористування. Геопросторова типологія областей України була проведена автором у 2000 році. При цьому виділено 5 типологічних груп (районів) комфортності природних умов проживання населення на основі трьох показників – забезпеченості просторовими ресурсами, збалансованості структури землекористування, якісного стану навколишнього середовища [3,4].

Структура забезпеченості Поділля просторовими ресурсами за адміністративними районами відображена у табл. 1, рис.1.

Таблиця 1

Показники забезпеченості просторовими ресурсами життєдіяльності за адміністративними районами Поділля

Адміністративний район	Територія, тис.га	Чисельність населення тис. осіб	Ступінь забезпеченості просторовими ресурсами, га/особу	Співвідношення природних і господарських угідь,%
Бережанський	61,4	46,0	1,33	55,0/*45,0*
Борщівський	100,4	76,3	1,33	31,0/*69,0*
Бучацький	80,2	67,2	1,19	32,5/*67,5*
Гусятинський	101,5	67,7	1,50	27,6/*72,4*
Заліщицький	68,7	54,7	1,25	31,6/*68,4*
Збаразький	86,3	60,6	1,42	22,5/*77,5*
Зборівський	97,6	47,6	2,05	33,0/*67,0*
Козівський	69,7	41,7	1,67	24,2/*75,8*
Кременецький	91,5	75,8	1,20	37,9/*62,1*

Лановецький	63,2	32,2	1,96	22,1/*77,9*
Монастириський	55,8	35,5	1,59	47,4/*52,6*
Підволочиський	83,8	46,8	1,79	18,6/*81,4*
Підгаєцький	54,2	23,7	2,28	35,0/*65,0*
Теребовлянський	113,2	72,5	1,56	22,4/ *77,6*
Тернопільський	80,0	290,0	0,27	27,3/ *72,7*
Чортківський	90,3	82,1	1,13	24,7/ *75,3*
Шумський	84,1	36,5	2,30	43,7/*56,3*
Білогірський	77,6	31,3	2,48	29,7/*70,3*
Віньковецький	65,3	30,7	2,13	32,0/*68,0*
Волочиський	110,4	63,1	1,75	16,9/*83,1*
Городоцький	111,1	58,9	1,89	21,2/*78,8*
Деражнянський	91,6	39,7	2,31	36,2/*63,8*
Дунаєвецький	118,2	75,1	1,57	25,0/*75,0*
Із'яславський	125,3	53,0	2,36	40,4/*59,6*
Кам'янець-Подільський	156,5	179,8	0,87	29,8/*70,2*
Красилівський	118,1	58,9	2,01	21,6/*78,4*
Летичівський	95,1	36,0	2,64	37,7/*62,3*
Новоушицький	85,3	38,5	2,21	32,8/*67,2*
Полонський	86,6	53,9	1,61	37,9/*62,1*
Славутський	125,1	71,9	1,74	36,6/*63,4*
Старокостянтинівський	126,9	73,0	1,74	18,0/*82,0*
Старосинявський	66,2	25,9	2,56	16,5/*83,5*
Теофіпольський	71,6	31,7	2,59	18,9/*81,1*
Хмельницький	131,3	309,1	0,43	27,0/*73,0*
Чемеровецький	92,8	49,9	1,86	21,0/*79,0*
Шепетівський	120,0	88,2	1,36	47,9/*52,1*
Ярмолинецький	89,8	40,9	2,20	24,4/*75,6*
Барський	110,2	62,5	1,76	33,9/*66,1*
Бершадський	128,6	71,3	1,80	22,1/*77,9*
Вінницький	95,5	430,9	0,22	31,0/ *69,0*
Гайсинський	110,3	64,8	1,70	29,6/*70,4*
Жмеринський	117,1	81,4	1,44	35,6/*64,4*
Іллінецький	91,5	42,5	2,15	32,2/*67,8*
Калинівський	108,6	65,0	1,67	29,5/*70,5*
Козятинський	113,1	75,3	1,50	21,5/*78,5*
Крижопільський	88,4	40,9	2,16	24,9/*75,1*
Липовецький	96,9	44,3	2,19	18,5/*88,5*
Літинський	96,0	42,3	2,27	40,7/*59,3*
Могилів-Подільський	93,3	73,2	1,27	29,1/*70,9*
Муровано-Куриловецький	88,7	32,8	2,70	32,2/*67,8*
Немирівський	129,2	59,5	2,17	31,2/*68,8*
Оратівський	87,2	27,3	3,19	24,6/*75,4*
Піщанський	59,5	25,1	2,37	34,7/*65,3*
Погребищенський	120,0	37,7	3,18	29,7/*70,3*
Теплицький	80,9	35,3	2,29	15,6/*84,4*
Тиврівський	88,2	47,8	1,85	27,1/*72,9*
Томашпільський	77,9	40,8	1,91	23,3/*72,7*
Тростянецький	94,5	66,1	1,43	31,4/*68,6*
Тульчинський	112,4	65,1	1,73	32,3/*67,7*
Хмільницький	125,3	72,0	1,74	24,9/*75,1*
Чернівецький	59,2	28,7	2,06	20,1/*79,9*
Чечельницький	75,9	27,2	2,79	40,7/*59,3*
Шаргородський	113,7	64,9	1,75	28,4/*71,6*
Ямпільський	78,8	47,7	1,65	28,2/*71,8*

Згідно диференціації коефіцієнта комфортного просторового проживання населення ($К_{ппн}$) адміністративні райони можна поділити на п'ять типологічних груп, і оцінити їх відповідність даному критерію за п'ятибальною шкалою (рис. 1):

У першу групу районів входять 25 адміністративних одиниць з величиною $К_{ппн}$ 2,01-3,19. Ступінь просторового комфорту життєдіяльності тут є найвищим і оцінюється у 5 балів

Другу типологічну групу формують 24 адміністративні райони з величиною $К_{ппн}$ 1,5-2,0. Ступінь просторового комфорту життєдіяльності населення тут є високим і оцінюється в 4 бали.

До третьої типологічної групи належать 11 адміністративних районів з величиною $К_{ппн}$ від 1,01 до 1,5, ступінь комфортності просторових ресурсів яких є невисоким і оцінюється у 3 бали.

Коефіцієнт просторовості природних умов життєдіяльності від 0,5 до 1,0 характерний для одного Камінець-Подільського району, ступінь просторового комфорту якого оцінено у 2 бали.

До п'ятої групи адміністративних районів з $К_{ппн}$ нижче 0,5 відноситься Тернопільський, Хмельницький та Вінницький адміністративні райони включно з обласними центрами. Ступінь просторового комфорту життєдіяльності тут є найнижчим і оцінюється в 1 бал.

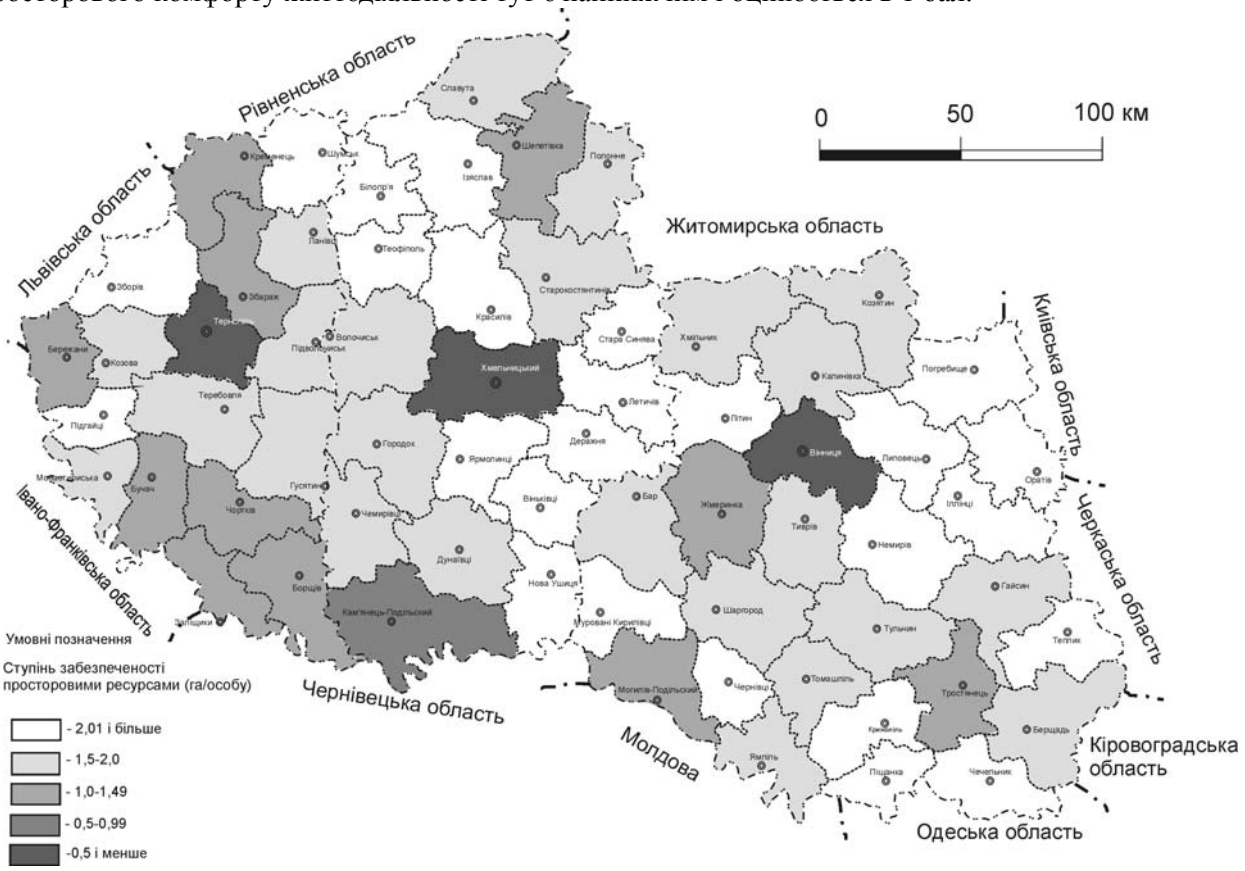

Рис.1. Ступінь забезпеченості просторовими ресурсами

Аналіз наступного показника (збалансованості структури землекористування), при якому враховувалось співвідношення між природними і антропогенними угіддями (табл.1) дав можливість провести таку типологію адміністративних районів:

У першу типологічну групу з часткою природних угідь понад 60% не потрапив жоден адміністративний район, що свідчить про відсутність адміністративних одиниць з найоптимальнішою структурою землекористування.

Другу типологічну групу з часткою природних угідь у структурі землекористування від 50% до 59,9% формують два адміністративні райони – Бережанський та Шепетівський, збалансованість структури землекористування яких оцінена у 4 бали.

У третю типологічну групу з відносно високим показником природних угідь у структурі земельного фонду (40,0-49,9%) увійшли 12 адміністративних районів, які оцінені у 3 бали.

До четвертої типологічної групи з показником невисокої частки природних угідь у структурі земельного фонду (30,0-39,9%) належать 24 адміністративні райони, які оцінено 2 балами.

П'яту групу складають 26 адміністративних районів з розбалансованою структурою землекористування (частка природних угідь є меншою за 30%) та оцінкою в 1 бал.

Проведений аналіз співвідношення природних і антропогенних угідь Поділля засвідчив дуже низьку частку адміністративних районів з близькою до оптимальної структурою землекористування, що є наслідком надмірної розораності і високої сільськогосподарської освоєності території.

Оцінка якості навколишнього середовища території (третього показника) проводилась за картографічними джерелами та статистичними відомостями і враховувала сприятливість екологічних умов проживання населення. За цим критерієм адміністративні райони Поділля поділені на п'ять

типологічних груп наступним чином:

До першої групи, з найсприятливішою еколого-географічною ситуацією не зараховано жодного адміністративного району.

Другу групу, з умовно сприятливою еколого-географічною ситуацією формують 23 адміністративні райони, оцінені у 4 бали.

На території 31 адміністративного району еколого-географічна ситуація є задовільною, у зв'язку з чим вони оцінені у 3 бали.

Четверту типологічну групу утворюють 9 адміністративних районів, з несприятливою еколого-географічною ситуацією, з оцінкою 2 бали.

У п'яту типологічну групу не входить жоден з адміністративних районів, оскільки у регіоні відсутні екологічно непридатні території для життєдіяльності населення.

В результаті оцінки ступеня комфортності природних умов життєдіяльності населення за трьома основними критеріями було проведено інтегральну типологію адміністративних одиниць та встановлено наступні типологічні групи адміністративних районів (табл. 2.).

Результати інтегрального аналізу свідчать про найсприятливіші природно-екологічні умови життєдіяльності в Шумському, Віньковецькому, Летичівському адміністративних районах, де органічно збалансовані коефіцієнт комфортного просторового проживання населення, структура землекористування і якісний стан довкілля (рис.2).

Другу групу районів формують ті, сумарна кількість балів яких коливається в межах 10,0-11,99. Це 22 адміністративні райони, зокрема: Монастириський, Бережанський, Зборівський, Підгаєцький, Білогірський, Деражнянський, Із'яславський, Новоушицький,

Таблиця 2

Зведена бальна оцінка комфортності природних умов життєдіяльності населення

№ за/п	Адміністративні райони	Коеф. просторов. прож. населення, бали	Структура землекористування, бали	Якісний стан довкілля, бали	Всього, балів
1	Шумський	5	3	4	12
2	Зборівський	5	1	4	10
3	Монастириський	4	3	4	11
4	Бережанський	*3*	4	4	11
5	Кременецький	3	2	4	9
6	Підгаєцький	5	2	3	10
7	Лановецький	5	1	3	9
8	Гусятинський	3	1	4	8
9	Збаразький	3	2	4	9
10	Підволочиський	4	1	4	9
11	Бучацький	3	2	2	7
12	Теребовлянський	4	1	3	8
13	Заліщицький	3	2	2	7
14	Козівський	4	1	3	8
15	Борщівський	3	2	2	7
16	Чортківський	3	1	2	6
17	Тернопільський	1	1	2	4
18	Білогірський	5	2	3	10
19	Віньковецький	5	3	4	12
20	Волочиський	4	1	3	8
21	Городоцький	4	2	3	9
22	Деражнянський	5	3	3	11
23	Дунаєвецький	4	2	3	9
24	Із'яславський	5	3	3	11
25	Кам'янець-Подільський	2	3	2	7
26	Красилівський	5	1	3	9
27	Летичівський	5	3	4	12
28	Новоушицький	5	3	3	11
29	Полонський	4	3	4	11
30	Славутський	4	3	2	9
31	Старокостянтинівський	4	1	3	8
32	Старосинявський	5	1	4	10
33	Теофіпольський	5	1	3	9
34	Хмельницький	1	2	2	5

35	Чемеровецький	4	1	3	8
36	Шепетівський	3	4	4	11
37	Ярмолинецький	5	2	4	11
38	Барський	4	2	3	9
39	Бершадський	4	1	4	9
40	Вінницький	1	2	3	6
41	Гайсинський	4	2	3	9
42	Жмеринський	3	2	3	8
43	Іллінецький	5	2	4	11
44	Калинівський	4	2	3	9
45	Козятинський	3	1	3	7
46	Крижопільський	5	1	3	9
47	Липовецький	5	1	4	10
48	Літинський	5	3	3	11
49	Могилів-Подільський	3	1	3	7
50	Муровано-Куриловецький	5	2	3	10
51	Немирівський	5	2	3	10
52	Оратівський	5	1	4	10
53	Піщанський	5	2	4	11
54	Погребищенський	5	2	4	11
55	Теплицький	5	1	4	10
56	Тиврівський	4	1	3	8
57	Томашпільський	4	2	2	8
58	Тростянецький	3	2	3	8
59	Тульчинський	4	2	2	8
60	Хмільницький	4	1	4	9
61	Чернівецький	5	1	3	9
62	Чечельницький	5	3	3	11
63	Шаргородський	4	1	3	8
64	Ямпільський	4	1	4	9

Полонський, Старосинявський, Шепетівський, Ярмолинецький, Іллінецький, Липовецький, Літинський, Муровано-Куриловецький, Немирівський, Оратівський, Піщанський, Погребищенський, Теплицький, Чечельницький зі сприятливими природно-екологічними умовами життєдіяльності населення.

До третьої групи з відносно сприятливими природними умовами життєдіяльності населення належать найбільша кількість (29) адміністративних районів з сумою балів – 8,0-9,99.

В четверту групу малосприятливих природно-екологічних умов життєдіяльності населення з сумою балів 6,0-7,0 входять 8 адміністративних районів: Бучацький, Заліщицький, Борщівський, Чортківський, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, Вінницький та Козятинський.

Групу несприятливих природно-екологічних умов життєдіяльності населення формують Тернопільський та Хмельницький адміністративні райони.

Проектована екомережа Поділля є складною, різнорівневою, просторовою системою із багатогранним поєднанням природних біотичних та абіотичних елементів, змінених та деградованих ландшафтів або їх елементів, пов'язаних між собою функціонально і територіально, які потребують збереження або відновлення шляхом невиснажливого природокористування. До її складу увійдуть не тільки території із збереженою природною рослинністю, але й змінені антропогенізовані, навіть деградовані ландшафти, які потребують відновлення.

В основу запропонованих оптимізаційних моделей покладено принцип рівноваги, паритетного розвитку господарства з врахуванням зональних нормативних показників структури землекористування. Це означає, що використання земельних та інших природних ресурсів і розвиток господарської діяльності на досліджуваній території не повинні погіршувати якості довкілля і стану природних геосистем. Оптимізаційні заходи передбачають покращання якості довкілля і формування екологічно безпечної структури землекористування.

Враховуючи надмірно високу і екологічно небезпечну розораність земель Поділля (62,8%), її необхідно скоротити в середньому на 17,3%. Скорочення орних земель відбуватиметься за рахунок вилучення з орного клину сильноеродованих та малопродуктивних земель. Водночас частина цих земель з крутизною схилу більше 7^0 рекомендується під заліснення, що сприятиме зростанню лісистості території в середньому до 23,5%. Інша частина вилучених орних земель з крутизною схилів менше 7^0 підлягатиме залуженню, що дасть можливість довести частку пасовищ і сіножатей на

Поділлі до 19,1%. Проведення таких оптимізаційних заходів сприятиме зростанню частки екологічно безпечних земель під природними угіддями з 31,0% до 48,0%.

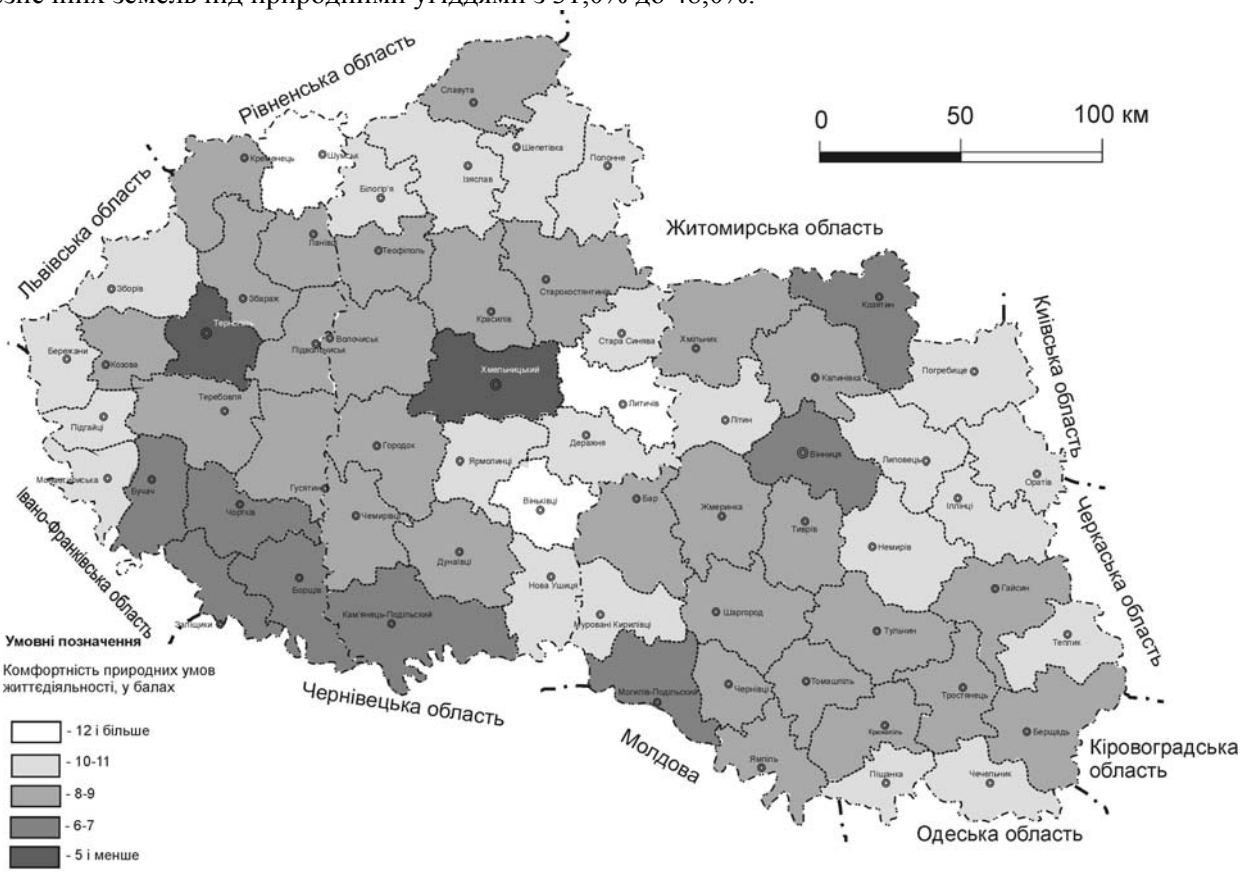

Рис. 2. Ступінь комфортності природних умов проживання населення

Близькими до пересічноподільських є показники оптимізації землекористування адміністративних областей. Більш розбіжними є оптимізаційні параметри в межах адміністративних районів. Наймасштабніших змін зазнають типологічні групи районів з несприятливою та вкрай несприятливою структурою земельних угідь (табл.3). Параметри оптимізаційних моделей землекористування адміністративних районів представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Оптимізаційні моделі структури землекористування адміністративних районів Поділля

Адміністративні райони	Частка орних земель, (%) (наявна/ *оптимальна*)	Частка земель під лісами, (%) (наявна/ *оптимальна*)	Частка земель під пасовищ. і сінож., (%) (наявна/ *оптимальна*)	Частка земель під багатор. насадж.	Частка прир. росл, (%) (наявна/ *оптимальна*)
Білогірський	63,5/*43,0*	9,7/*23,2*	18,7/*24,7*	1,2	29,7/*50,0*
Віньковецький	56,4/*43,0*	15,1/*23,5*	14,5/*19,5*	5,8	32,0/*49,0*
Волочиський	73,6/*45,0*	1,9/*21,9*	13,0/*21,6*	1,1	16,9/*45,0*
Городоцький	68,8/*44,0*	11,4/*24,4*	10,2/*22,0*	2,4	21,2/*49,0*
Деражнянський	53,9/*42,0*	15,3/*22,2*	17,2/*22,2*	4,0	36,2/*49,0*
Дунаєвецький	65,7/*44,0*	14,1/*24,1*	9,2/*20,9*	3,9	25,0/*49,0*
Із'яславський	49,1/*40,0*	23,1/*26,2*	14,9/*20,9*	1,4	40,4/*49,0*
Кам'янець-Подільський	66,1/*44,0*	16,0/*24,1*	10,9/*24,9*	4,8	29,8/*53,0*
Красилівський	69,1/*45,0*	7,8/*22,9*	11,8/*20,8*	1,3	21,6/*45,0*
Летичівський	52,4/*40,0*	23,3/*27,7*	13,2/*21,2*	2,2	37,7/*54,0*
Новоушицький	53,4/*41,0*	17,9/*22,1*	9,6/*17,6*	8,5	32,8/*50,0*
Полонський	54,1/*42,0*	18,1/*25,2*	17,5/*22,5*	1,2	37,9/*50,0*
Славутський	54,9/*42,.0*	23,2/*27,1*	12,9/*21,9*	2,2	36,6/*53,0*
Старокостянтинівський	72,6/*45,0*	6,7/*22,7*	10,7/*22,3*	1,4	18,0/*46,0*
Старосинявський	73,2/*46,0*	4,5/*21,5*	11,9/*22,1*	1,2	16,5/*46,0*
Теофіпольський	72,8/*45,0*	2,2/*22,2*	15,4/*23,2*	1,1	18,9/*47,0*
Хмельницький	58,2/*42,0*	8,0/*20,2*	17,4/*21,4*	3,7	27,0/*47,0*

Чемеровецький	69,6/*44,0*	10,6/*21,2*	8,1/*23,1*	2,7	21,0/*48,0*
Шепетівський	48,1/*40,0*	30,7/*34,7*	16,2/*20,3*	1,5	47,9/*55,0*
Ярмолинецький	66,1/*44,0*	8,9/*23,9*	14,8/*21,8*	2,2	24,4/*49,0*
Бережанський	32,5/*30,0*	33,7/*33,7*	16,3/*18,8*	1,1	55,0/*55,0*
Борщівський	61,8/*44,8*	16,6/*24,0*	8,9/*19,6*	1,6	31,0/*49,0*
Бучацький	61,7/*44,7*	15,8/*25,80*	13,8/*20,8*	0,7	32,5/*50,0*
Гусятинський	64,9/*43,9*	16,4/*25,4*	8,1/*20,1*	0,8	27,6/*49,0*
Заліщицький	59,6/*42,6*	15,6/*22,6*	9,2/*19,2*	1,3	31,6/*49,0*
Збаразький	70,3/*45,3*	9,1/*23,1*	9,6/ *20,6*	1,8	22,5/*48,0*
Зборівський	54,5/*42,0*	11,7/*20,2*	15,9/ *19,9*	1,0	33,0/*46,0*
Козівський	69,1/*44,1*	5,9/*21,9*	15,3/*24,3*	0,8	24,2/*50,0*
Кременецький	55,8/*40,0*	17,8/*26,6*	14,3/*21,3*	1,9	37,9/*55,0*
Лановецький	71,5/*45,0*	5,9/*21,4*	12,7/*23,7*	0,7	22,1/*49,0*
Монастириський	46,1/*40,0*	26,3/*27,4*	17,1/*22,1*	0,9	47,4/*55,0*
Підволочиський	72,8/*45,0*	5,0/*20,0*	10,3/*23,1*	0,7	18,6/*47,0*
Підгаєцький	58,8/*42,0*	18,9/*25,7*	12,4/*22,4*	0,7	35,0/*51,0*
Теребовлянський	71,7/*45,0*	8,4/*22,5*	10,9/*22,9*	0,6	22,4/ *49,0*
Тернопільський	67,1/*44,0*	7,7/*20,8*	12,6/ *22,6*	2,3	27,3/ *51,0*
Чортківський	67,8/*43,8*	13,0/*23,0*	8,5/*22,5*	0,7	24,7/ *49,0*
Шумський	51,9/*40,0*	24,2/*30,7*	16,4/*21,8*	0,7	43,7/*56,0*
Барський	59,7/*45,7/*	16,1/*23,0*	9,5/*16,6*	4,4	33,9/*48,0*
Бершадський	73,0/*47,0*	12,4/*22,4*	5,4/*21,4*	1,2	22,1/*49,0*
Вінницький	56,1/*43,1*	17,1/*22,1*	6,5/*14,5*	3,5	31,0/ *44,0*
Гайсинський	65,1/*45,1*	17,6/*23,6*	7,3/*21,3*	0,9	29,6/*50,0*
Жмеринський	58,2/*44,2*	18,4/*24,4*	11,2/*19,2*	2,3	35,6/*50,0*
Іллінецький	62,3/*44,8*	17,1/*24,1*	8,6/*19,1*	2,1	32,2/*49,0*
Калинівський	64,7/*44,7*	13,4/*24,4*	10,4/*19,4*	1,1	29,5/*51,0*
Козятинський	72,1/*46,8*	4,8/*21,8*	11,1/*19,4*	1,4	21,5/*47,0*
Крижопільський	69,9/*46,3*	14,3/*24,3*	7,1/*20,7*	1,2	24,9/*49,0*
Липовецький	76,1/*48,0*	5,3/*22,4*	9,0/*20,0*	0,9	18,5/*47,0*
Літинський	52,3/*41,0*	19,3/*24,3*	14,0/*20,0*	2,2	40,7/*52,0*
Могилів-Подільський	62,5/*43,5*	14,9/*21,9*	6,4/*18,4*	3,2	29,1/*48,0*
Муровано-Куриловецький	62,4/*43,4*	16,9/*23,9*	9,6/*21,6*	2,3	32,2/*52,0*
Немирівський	63,1/*44,1*	16,3/*23,3*	8,7/*20,7*	2,1	31,2/*51,0*
Оратівський	70,6/*46,6*	9,3/*22,3*	11,5/*22,5*	0,9	24,6/*49,0*
Піщанський	59,6/*43,6*	22,2/*25,2*	6,8/*19,8*	2,0	34,7/*51,0*
Погребищенський	64,7/*44,6*	10,1/*21,1*	16,0/*25,0*	0,9	29,7/*50,0*
Теплицький	78,6/*48,6*	6,3/*21,3*	5,7/*20,7*	1,4	15,6/*46,0*
Тиврівський	67,1/*46,0*	12,6/*22,7*	10,1/*21,1*	1,8	27,1/*48,0*
Томашпільський	70,4/*46,4*	12,6/*23,6*	6,5/*19,5*	1,1	23,3/*48,0*
Тростянецький	62,0/*43,0*	19,7/*24,7*	6,7/*20,7*	1,9	31,4/*51,0*
Тульчинський	62,0/*43,0*	19,5/*24,5*	7,7/*21,7*	1,9	32,3/*52,0*
Хмільницький	68,8/*46,3*	9,0/*21,5*	10,4/*20,4*	0,9	24,9/*48,0*
Чернівецький	73,4/*47,1*	8,7/*22,0*	7,6/*20,6*	1,8	20,1/*47,0*
Чечельницький	54,6/*42,0*	25,9/*28,5*	10,7/*20,7*	1,3	40,7/*54,0*
Шаргородський	65,8/*45,3*	15,4/*22,4*	7,9/*21,4*	2,4	28,4/*49,0*
Ямпільський	69,0/*46,0*	12,5/22,5	5,4/18,4	1,9	28,2/*52,0*

Найоптимальнішою є структура землекористування Бережанського району Тернопільської області. Відносно сприятливою є структура землекористування у Шепетівському, Із'яславському районах Хмельницької області, Монастириському, Шумському районах Тернопільської області та Літинському і Чечельницькому районах Вінницької області. Решта адміністративних районів потребують проведення масштабних заходів з істотної зміни структури землекористування за рахунок заліснення і залуження вилучених з обробітку еродованих та малопродуктивних орних земель.

Висновки. Проведена еколого-географічна оцінка соціально-екологічних функцій регіональної геосистеми засвідчила низький рівень природних умов життєдіяльності у переважній більшості адміністративних районів за рахунок істотного дисбалансу структури землекористування.

Розбудова регіональної екомережі сприятиме зміні структури землекористування і росту частки угідь під природною рослинністю з нинішніх 29,5% до 46,6%, що безумовно збільшить частку природних ландшафтів, необхідних для оздоровлення, рекреації і мандрівок людей, а також для забезпечення стійкого функціонування природних систем, а значить і покращання еколого-географічної ситуації.

Таким чином регіональна екомережа розглядається не тільки як якісно нова форма збереження і відновлення природи, але й як інтегральна природоохоронна система, спрямована на оптимізацію природо- і землекористування, збереження біологічного різноманіття, створення належних природних умов комфортної життєдіяльності населення.

Література:

1. *Гродзинський М.Д.* Пізнання ландшафту: місце і простір. [Монографія у 2-х т.] / *М.Д. Гродзинський* – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський Університет": Т.1. – 2005. – 431 с. Т.2. – 2005. – 503 с.
2. Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 200-2015 роки" № 1989-III. // Відомості Верховної Ради. № 47. – К., 2000. – С. 405.
3. *Одум Ю.* Экология / *Ю. Одум* – В 2-х томах. – М.: „Мир", 1986. Т.1.– 328 с.; Т.2 – 376 с.
4. *Царик Л.П.* Геоекологічні проблеми України і стан життєвого середовища / *Л.П. Царик* // Регіональні екологічні проблеми: збірник наукових праць. – К.: "Обрії", 2002. – С. 54-57.
5. *Царик Л.П.* Геопростір як провідний ресурс комфортної життєдіяльності і стійкого функціонування природних систем / *Л.П. Царик* // Україна та глобальні процеси: географічний вимір. – Київ-Луцьк: Ред.-вид. відділ „Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки 2000. – С.173-176.
6. *Царик Л.П.* Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація / *Л.П. Царик* – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 320 с.

Резюме:

Царик Л. ПОДХОДЫ К ОПТИМИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ГЕОСИСТЕМ ПОДОЛЬСКОГО РЕГИОНА

Рассмотрены подходы по оптимизации социально-экологических функций геосистем Подолья – обеспечения надлежащих природных условий проживания населения по административным районам на основе оценки трех взаимосвязанных критериев: пространственного комфорта, сбалансированности структуры землепользования, степени благоприятности эколого-географической ситуации. Предложены оптимизационные модели структуры землепользования в условиях развития региональной экосети способствовать существенному улучшению интегральной эколого-географической ситуации и природных условий проживания населения.

Ключевые слова: геосистема, Подолье, социально-экологические функции, оптимизация, землепользования.

Summary:

Tsaryk L. APPROACHES TO OPTIMIZATION OF SOCIAL AND ENVIRONMENTAL FUNCTIONS GEOSYSTEMS PODILLYA REGION

The approaches to optimize the social and ecological functions geosystems skirts – to ensure appropriate environmental conditions for the population of administrative districts based on three interrelated criteria: spatial comfort, balance of land use structure, the degree of ease of ecological and geographical situation. An optimization model of the structure of land use in development of the regional ecological network will contribute significantly to the improvement of integrated ecological and geographical situations and environmental conditions of the population.

Keywords: geosystem, skirts, social and ecological functions, optimization, land use.

Надійшла 27.10.2010р.

УДК 911.2

Анатолій СМАЛІЙЧУК, Іван КРУГЛОВ

ГІС-АНАЛІЗ ГЕОЕКОСИСТЕМ НИЗЬКОГІР'Я КАРПАТ У МЕЖАХ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Природній ландшафт розуміємо як поліструктне утворення, яке моделюється за допомогою комплементарних геоекосистем, виділених на підставі форм рельєфу. Виступаючи в якості системоформуючого компонента, форми рельєфу впливають на розподіл інших гідрокліматичних та біотичних компонентів, включаючи потенційну природну рослинність. Спочатку мануально за топографічними картами були делімітовані елементи мезорельєфу, після чого, шляхом статистичних зональних оверлеїв, ці елементи рельєфу кількісно охарактеризували за середніми значеннями ухилів поверхні, випуклості/увігнутості та висоти над рівнем моря. Потенційну природну рослинність та тип ґрунту було змодельовано на основі особливостей дренажу поверхні та середньої висоти форм рельєфу. Кількісне опрацювання даних засвідчило значні відмінності у ландшафтній структурі модельних територій, і, відповідно, низькогірних екорегіонів Карпат в басейні Дністра та Сяну. Проведення верифікації первинних результатів дозволяє оцінити їх достовірність.

Ключові слова: *низькогір'я Карпат, геоекосистема, форма рельєфу, ГІС-аналіз.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Збереження і стале використання біотичного та ландшафтного різноманіття у різних сферах суспільства передбачене міжнародними ("Carpathian…",

2003; "European…", 2000) та національними нормативними актами ("Закон...", 2009). Необхідною передумовою виконання цих принципів є наявність різноманітних геоданих, у тому числі про структуру та динаміку природних ландшафтів. У даній публікації спробуємо висвітлити процес та результати порівняльного аналізу таких ландшафтних одиниць у низькогір'ї Карпат в басейні Дністра та Сяну, проведеного на територіях двох територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження території Українських Карпат здійснюється вже тривалий час. За їх результатами були з'ясовані не лише властивості окремих компонентів природи, але й особливості їхнього поєднання у ландшафтних одиницях різного рангу. Головні результати таких досліджень були підсумовані у регіональних монографіях, які охоплювали всю територію Українських Карпат ("Природа…", 1968; "Украинские…", 1988) або стосувались окремих їх частин ("Природа…", 1972). Розроблені також регіоналізації та карти типів ландшафтних місцевостей цієї території (Міллер, Федірко, 1990; Мельник, 1999; Муха, 2003; Круглов, 2008). Дещо краще у літературі висвітлені ландшафтні особливості Стрийсько-Сянської Верховини, де розташована одна з модельних громад (Койнов, 1964; Трохимчук, 1965). Окремо слід відзначити опубліковані на компакт-диску середньомасштабні ГІС-дані про природні регіональні та локальні геоекосистеми у басейні Верхнього Дністра, які мають точність масштабу 1:250 000 (Kruhlov et al., 2008). Крім того, здійснено ГІС-аналіз екорегіонів усіх Українських Карпат з точністю масштабу 1:100 000 (Круглов, 2008), а також великомасштабний геоекологічний аналіз басейну витоків річки Прут (Кулачковський, Круглов 2008).

Формулювання цілей статті. Попри це, для території Українських Карпат поки що існує надто мало інформації щодо структури та динаміки ландшафтів, отриманої на підставі ГІС-аналізу великомасштабних геопросторових даних.

Мета публікації – здійснити аналіз за допомогою ГІС морфології природних ландшафтів у межах модельних громад та отримати кількісні показники, які могли і були б використані у подальшому для нормування навантажень на ландшафти.

Виклад основного матеріалу. Ландшафт розуміємо як поліструктурне, поліфункціональне та полігенетичне утворення, яке моделюється за допомогою комплементарних ландшафтних конфігурацій (Гродзинський, 2005) або геоекосистем (Круглов, 2006).

Геоекосистему розглядаємо як геопросторову модель взаємозв'язків однієї з властивостей ландшафту як системоформувального компонента з іншими ландшафтними властивостями (компонентами). Тип ГЕС визначає системоформувальний компонент та характер його геопросторових зв'язків з іншими компонентами. У цій статті акцентуємо на одному з типів ГЕС, які були виділені в ході дослідження. Це морфогенні ГЕС, які відображають взаємозв'язки форм рельєфу (як системоформуючого компонента) з іншими властивостями (компонентами) ландшафту (рис. 1; Круглов, 2006).

Природні морфогенні ГЕС виділяли на рівні нанохор, які є територіальними одиницями генетико-морфологічної ландшафтної конфігурації. Нанохора є сукупністю суміжних екотопів як поєднань ґрунтотворних відкладів, місцевого клімату, ґрунту та природної (потенційної) рослинності, розташованих на одному елементі мезорельєфу. До нанохори є близьким уявлення про підурочище "традиційного" ландшафтознавства (Міллер та ін., 2002; Гродзинський, 2005).

Територія дослідження. Громади Старої Солі (Старосамбірський район) та Боберки (Турківський район) є модельними територіями цього дослідження (рис. 2). Територія першої громади лежить у межах двох мезоекорегіонів – Крайових Бескидів та Верхньодністерського Передкарпаття (Круглов, 2008; Kruhlov et al., 2008). Абсолютні висоти коливаються в межах від 304 м до 651 м н.р.м. У Старій Солі поверхні високих терас Дністра змінюються низькогірними гірськими хребтами, а кліматичні умови від теплих до помірно прохолодних. (Kruhlov et al., 2008).

Громада Боберки розташована в межах Сянсько-Стрийської Верховини (Круглов, 2008). Абсолютні висоти змінюються від 536 м до 826 м (гора Мархітина, хребет Червоний Верх). Характерною рисою рельєфу є чергування давніх поздовжніх річкових долин з плоскими гірськими хребтами та їх відрогами. Територією громади проходить Головний європейський вододіл, що розділяє басейни рік Дністер та Сян. Геологічні відклади представлені сланцями, сланцюватими пісковиками та флішем, а біокліматичні пояси – помірно прохолодним та прохолодним (Койнов, 1964; Kruhlov et al., 2008).

Матеріали та методи. У дослідженні використали: 1) паперові топографічні карти масштабу 1:50 000 та, частково, 1:25 000 (для території Старої Солі) ("Топографические…", 2008); 2) Цифрову

модель висот (ЦМВ) SRTM (Jarvis et al., 2008) та побудовані на її основі растрові геопросторові шари (ГПШ) ухилів поверхні, випуклості поверхні; 3) векторний ГПШ з межами досліджуваних громад, створений на підставі паперових карт землекористувань масштабу 1:50 000 (“Карти...”, 1993); 4) дані із регіональної літератури про природні умови досліджуваної території та взаємозв’язки рослинності з умовами її місцезростання (Голубец и др., 1983; “Украинские…”, 1988; Kruhlov et al., 2008).

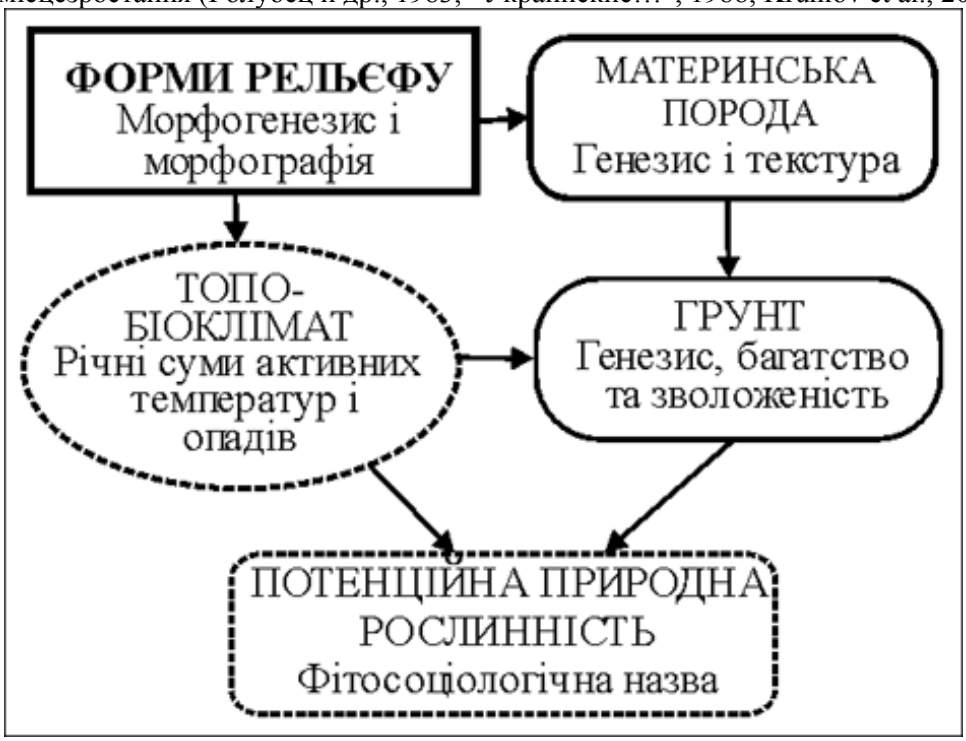

Рис. 1. Природна морфогенна геоекосистема (за: Kruhlov et al., 2008)

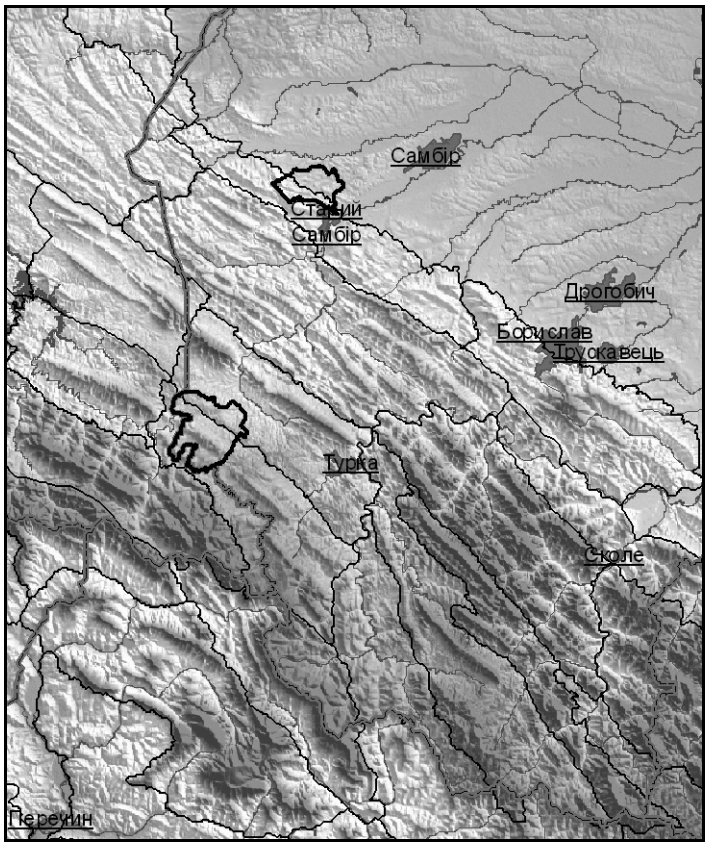

Рис. 2. Географічне положення громад Старої Солі та Боберки (виділені потовщеною лінією) у системі природно-географічного районування Українських Карпат (за: Круглов, 2008)

Для опрацювання даних використані програмне забезпечення для географічних інформаційних систем (ГІС) та дистанційного знімання (ДЗ), а саме: ArcInfo Workstation 7.1.2 (“Введение...”, 1998), ArcGIS 9.2 (Минами, 2001; “Using…”, 2002) та Erdas Imagine 8.4 (“ERDAS…”, 1997).

З метою уніфікації усі матеріали були перепроектовані в Універсальну поперечну проекцію Меркатора (UTM, зона 34), з геодезичною основою WGS 84. Просторове розділення ЦМВ та похідних від неї ГПШ було приведене до 30 м. Виділення морфогенних ГЕС проводили послідовно з використанням кількох прийомів. Спочатку мануально, але у середовищі ГІС, за топографічними картами були делімітовані елементи мезорельєфу, на підставі яких виділяємо ГЕС. Тоді, шляхом статистичних зональних оверлеїв (“Using…”, 2002), ці елементи рельєфу кількісно охарактеризували за середніми значеннями ухилів поверхні, випуклості/увігнутості та висоти над рівнем моря. Дані про середні висоти дали змогу визначити приналежність до висотних біокліматичних поясів. Біотичний компонент ГЕС представлений потенційною природною рослинністю – ймовірним угрупованням, яке могло би сформуватись за відповідних кліматичних та едафічних умов, але за відсутності людського впливу (Tüxen, 1956). Кліматичні умови характеризує середня висота та топографічне положення ГЕС, а едафічні умови, головним чином, редуковані до особливостей дренажу поверхні, які визначаються топографічним положенням та середнім ухилом (Kruhlov et al., 2008). Потенційна природна рослинність охарактеризована на рівні субформацій за синтаксологією Малиновського-Голубця (Голубец и др., 1967).

Для перевірки точності визначення ухилів поверхні використали метод нечіткої класифікації. Цей метод все частіше використовують для класифікації об’єктів та явищ континуального характеру, що є характерним для різних природних єдностей. На відміну від жорсткої класифікації, де приналежність до певного класу виражається в бінарних термінах “Так” або “Ні”, в нечіткій класифікації ця приналежність виражається через коефіцієнт, значення якого має амплітуду 0-1 (Burrough et al., 2000). Для верифікації результатів засобами ГІС було згенеровано по 200 точок, які розміщуються по території кожної з досліджуваних громад у довільному порядку. Для кожної точки, використовуючи існуючі ГПШ визначили значення ухилу та ступінь випуклості/увігнутості. Тоді ГПШ з довільно згенерованими точками наклали на ГПШ вже виділених морфогенних ГЕС.

За допомогою зональних статистичних оверлеїв обрахували співвідношення різних типів геоекосистем. у розрізі мезоекорегіонів, до яких належать території досліджуваних громад.

Результати. Головним підсумком цього дослідження є ГПШ природних морфогенних ГЕС рівня нанохор з точністю карти масштабу 1:50 000. Загалом було виділено 35 типів ГЕС. Атрибутивні дані відображають чотири типи топографічного положення (A – днища долин річок та потоків, яри; B - вершинні поверхні хребтів та відрогів; C – увігнуті схили; D – випуклі, прямі та хвилясті схили), середню висоту місцеположення, середнє значення ухилу поверхні, приналежність до біокліматичного поясу, тип ґрунту, а також, переважаючу субформацію потенційної природної рослинності (таблиця 1).

Таблиця 1

Типи природних морфогенних геоекосистем на території Старої Солі та Боберки

Тип ГЕС	Площа, га		Положення у рельєфі	Тип за по-ложенням у рельєфі	Біокліматичний пояс (Круглов, 2008)	Ґрунт	Потенційна природна рослинність
	Стара Сіль	Боберка					
A1a	152,2	0,0	Терасовані днища алювіальних долин	A1	Теплий, помірно теплий	Алювіальний лучний	Alneta glutinosae (Al_gl)
A1b	0,0	536,9			Помірно прохолодний, прохолодний	Алювіальний буроземний	Alneta incanae (Al_in)
A2a	110,1	0,0	V-подібні алювіальні долини, вибалки	A2	Теплий, помірно теплий	Алювіальний лучний	Alneta glutinosae (Al_gl)
A2b	1,5	418,0			Помірно прохолодний, прохолодний	Алювіальний буроземний	Alneta incanae (Al_in)
A3a	29,1	0,0	Яри	A3	Теплий, помірно теплий	Відсутній	Fraxineto-Querceta (Fr-Qr)
A3b	0,0	85,9			Помірно прохолодний, прохолодний	Відсутній	Fraxineto-Fageta (Fr-Fg)
B1a	291,5	0,0	Слабовипуклі вершинні поверхні хребтів та відрогів (до 6^0)	B1	Теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Carpineto-Querceta (Cr-Qr)
B1b	233,7	0,0			Помірно теплий		Abieto-Querceta (Ab-Qr)
B1c	0,9	976,7			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Fageto-Abieta (Fg-Ab)

B2a	139,7	0,0	Випуклі вершинні поверхні хребтів (6^0 і більше)	B2	Теплий, помірно теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Fageto-Querceta (Fg-Qr)
B2b	14,5	585,7			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Abieto-Fageta (Ab-Fg)
C1a	15,8	0,0	Увігнуті схили пологі ($0-2^0$)	C1	Теплий, помірно теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Fraxineto-Querceta (Fr-Qr)
C1b	0,0	9,4			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Fraxineto-Fageta (Fr-Fg)
C2a	134,2	0,0	Увігнуті схили слабоспадисті ($3-5^0$)	C2	Теплий, помірно теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Fraxineto-Querceta (Fr-Qr)
C2b	0,0	290,8			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Fraxineto-Fageta (Fr-Fg)
C3a	170,0	0,0	Увігнуті схили спадисті ($6-12^0$)	C3	Теплий, помірно теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Fraxineto-Querceta (Fr-Qr)
C3b	5,0	538,2			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Fraxineto-Fageta (Fr-Fg)
C4a	0,0	0,0	Увігнуті схили сильно-спадисті ($13-19^0$)	C4	Теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Carpineto-Querceta (Cr-Qr)
C4b	0,0	0,0			Помірно теплий		Abieto-Querceta (Ab-Qr)
C4c	9,8	59,8			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Fageto-Abieta (Fg-Ab)
C5a	0,0	0,0	Увігнуті схили круті (20^0 і більше)	C5	Теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Carpineto-Querceta (Cr-Qr)
C5b	0,0	0,0			Помірно теплий		Abieto-Querceta (Ab-Qr)
C5c	0,0	13,3			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Fageto-Abieta (Fg-Ab)
D1a	77,5	0,0	Прямі та випуклі схили пологі ($0-2^0$)	D1	Теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Carpineto-Querceta (Cr-Qr)
D1b	3,0	0,0			Помірно теплий		Abieto-Querceta (Ab-Qr)
D1c	0,0	39,2			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Fageto-Abieta (Fg-Ab)
D2a	596,4	0,0	Прямі та випуклі схили слабоспадисті ($3-5^0$)	D2	Теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Carpineto-Querceta (Cr-Qr)
D2b	267,7	0,0			Помірно теплий		Abieto-Querceta (Ab-Qr)
D2c	0,0	920,0			Помірно прохолодний прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Fageto-Abieta (Fg-Ab)
D3a	834,1	0,0	Прямі та випуклі схили спадисті ($6-12^0$)	D3	Теплий, помірно теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Fageto-Querceta (Fg-Qr)
D3b	71,6	1989,8			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Abieto-Fageta (Ab-Fg)
D4a	0,0	0,0	Прямі та випуклі схили сильно-спадисті ($13-19^0$)	D4	Теплий, помірно теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Fageto-Querceta (Fg-Qr)
D4b	51,4	343,8			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Abieto-Fageta (Ab-Fg)
D5a	0,0	0,0	Прямі та випуклі схили круті (20^0 і більше)	D5	Теплий, помірно теплий	Буровато-підзолистий оглеєний	Fageto-Querceta (Fg-Qr)
D5b	0,0	15,2			Помірно прохолодний, прохолодний	Буроземний гірсько-лісовий	Abieto-Fageta (Ab-Fg)

Встановили, що територія громади Старої Солі розташована в межах трьох біокліматичних поясів – теплого, помірно теплого та помірно прохолодного (Kruhlov et al., 2008). Теплий біокліматичний пояс займає 44,7% території, помірно теплий – 50,4%, а помірно прохолодний – 4,9%.

У просторовому відношенні ці пояси змінюються від більш теплих до холодніших у південно-західному напрямку. Громада Боберки розташована в межах помірно прохолодного та прохолодного біокліматичних поясів. Співвідношення площ між ними становить 62,8% та 37,2% відповідно.

Співвідношення між різними типами потенційної природної рослинності (рис. 4) та типами локальних ГЕС (рис. 5) розглянуто у розрізі мезоекорегіонів – таксономічних одиниць екологічного (комплексного природно-географічного) районування (Круглов, 2008; Kruhlov et al., 2008).

Перевірка результатів, як зазначалось вище, проводилась за двома показниками – ухилами поверхні та випуклістю/увігнутістю. Для громади Старої Солі точність визначених ухилів поверхні згідно жорсткої класифікації становить 75%, яка при використанні нечіткої класифікації зростає до 88%. Точність визначення випуклісті/увігнутісті схилів у Старій Солі становила 64,5%.

На території Боберки результати верифікації за ухилами поверхні дещо різняться від тих, які отримали для Старої Солі. Достовірность обчислення ухилів поверхні методом нечіткої класифікації становить 88%, у той час, як методом "жорсткої" – 70%. Випуклість/увігнутість схилів визначена лише з точністю 54,5%.

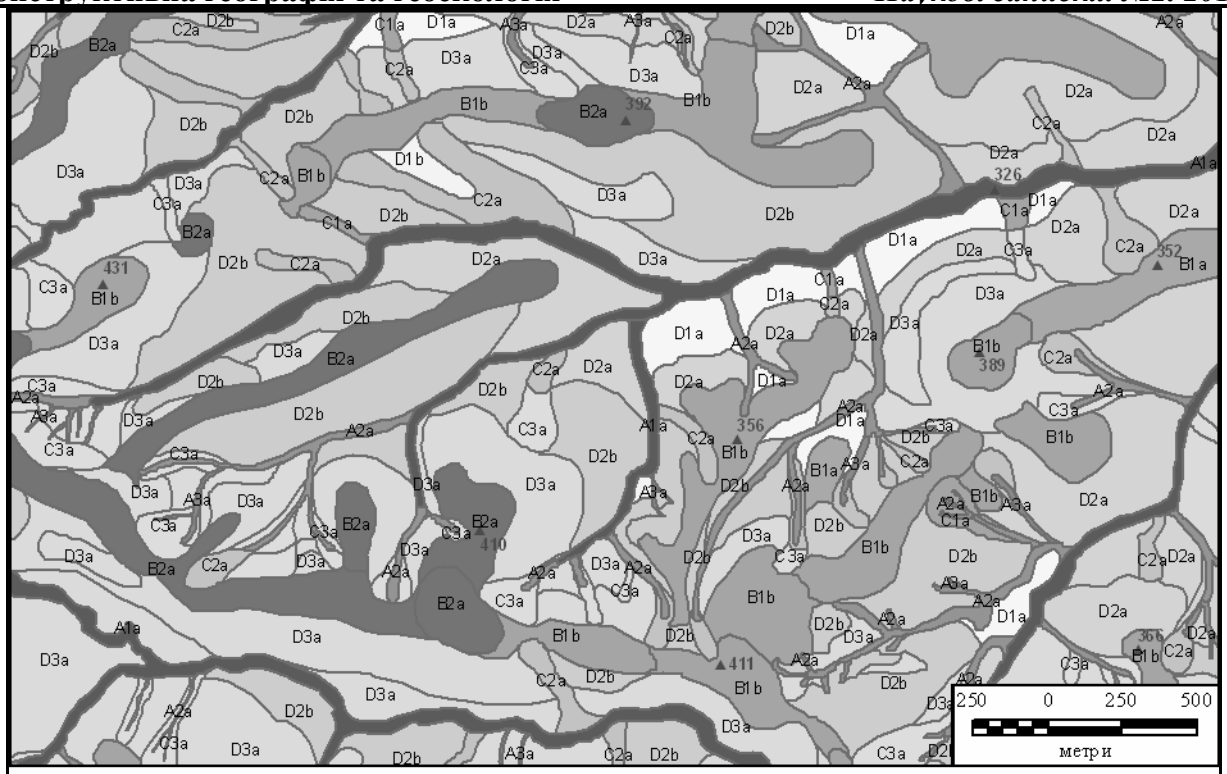

1

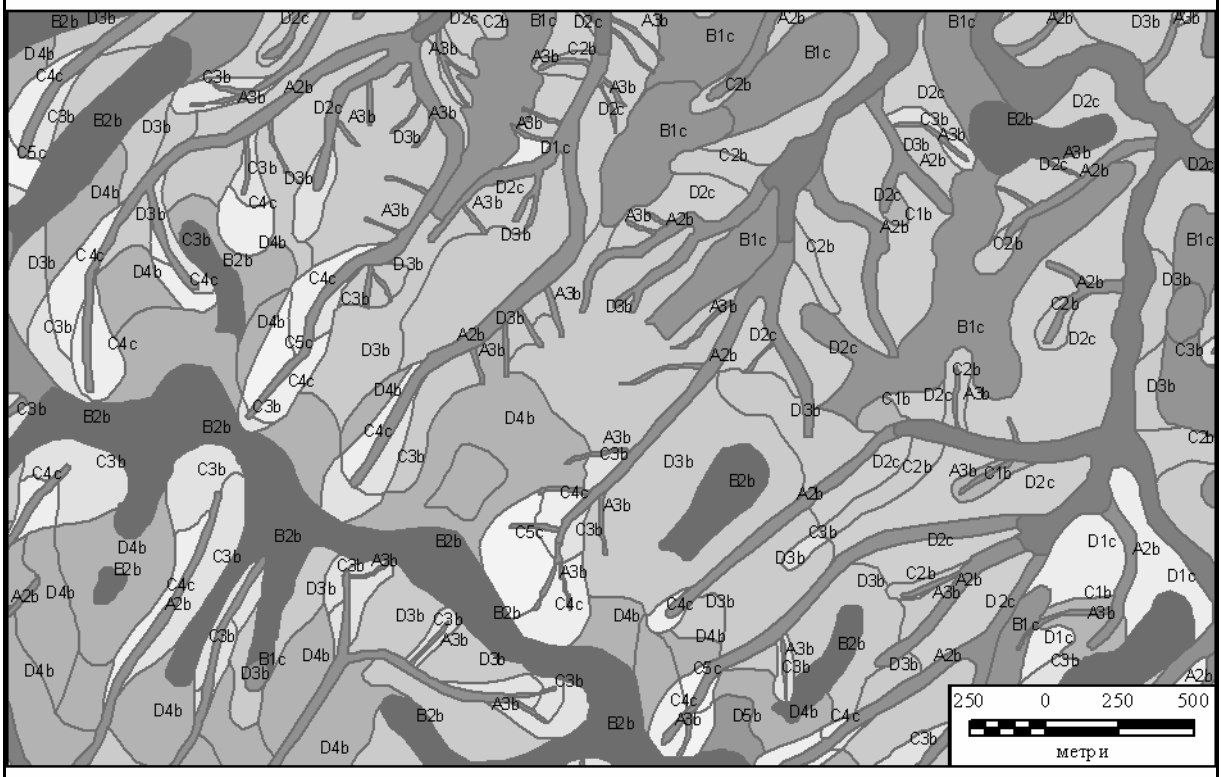

2

Рис. 3. Фрагменти карти природних морфогенних геоекосистем громад Старої Солі (1) та Боберки (2) (легенда у таблиці 1)

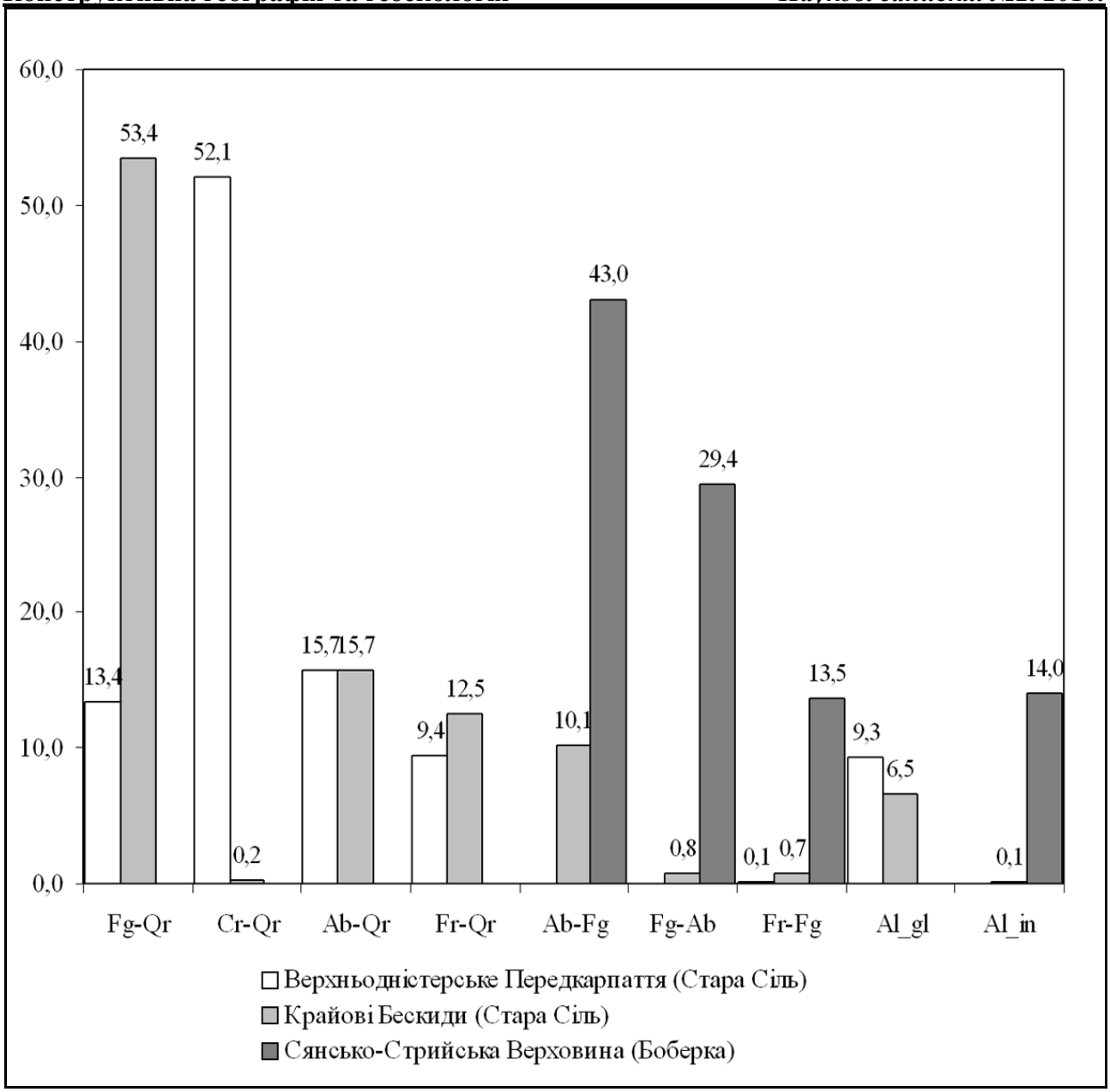

Рис. 4. Співвідношення площ (у %) угрупувань потенційної природної рослинності за територіями досліджуваних громад (пояснення у таблиці 1)

Обговорення результатів. У зміні потенційної природної рослиності на території дослідження простежується чітка залежність від гіпсометричного чинника. На території Старої Солі у передкарпатській частині переважає субформація Carpineto-Querceta, а у гірсько-карпатській – Fageto-Querceta. Натомість у верховинській частині території (Боберка) понад 70% площі займають угрупування за участю хвойних видів – Abieto-Fageta та Fageto-Abieta.

Аналізуючи співвідношення між різними типами ГЕС на території Боберки та Старої Солі необхідно відмітити декілька спільних моментів. У передкарпатсткій та бескидській частинах громади Старої Солі, як і на території верховинської Боберки, переважають ГЕС слабоспадистих та спадистих схилів з ППР у вигляді грабово-дубових, буково-дубових та ялицево-букових лісів. Географічне положення Боберки також зумовлює більший ступінь розчленування рельєфу, і, як наслідок, розвиток ерозійних форм (група ГЕС А). Вершинні поверхні з більшою крутістю поверхні також притаманні території громади Боберки. Природні умови та набір типів геоекосистем є більш різноманітним у Старій Солі, ніж у Боберці. Це пояснюється більшою варіацією кліматичних та геолого-геоморфологічних умов цієї території, що, в свою чергу, відображається на різноманітності природних рослинних угруповань.

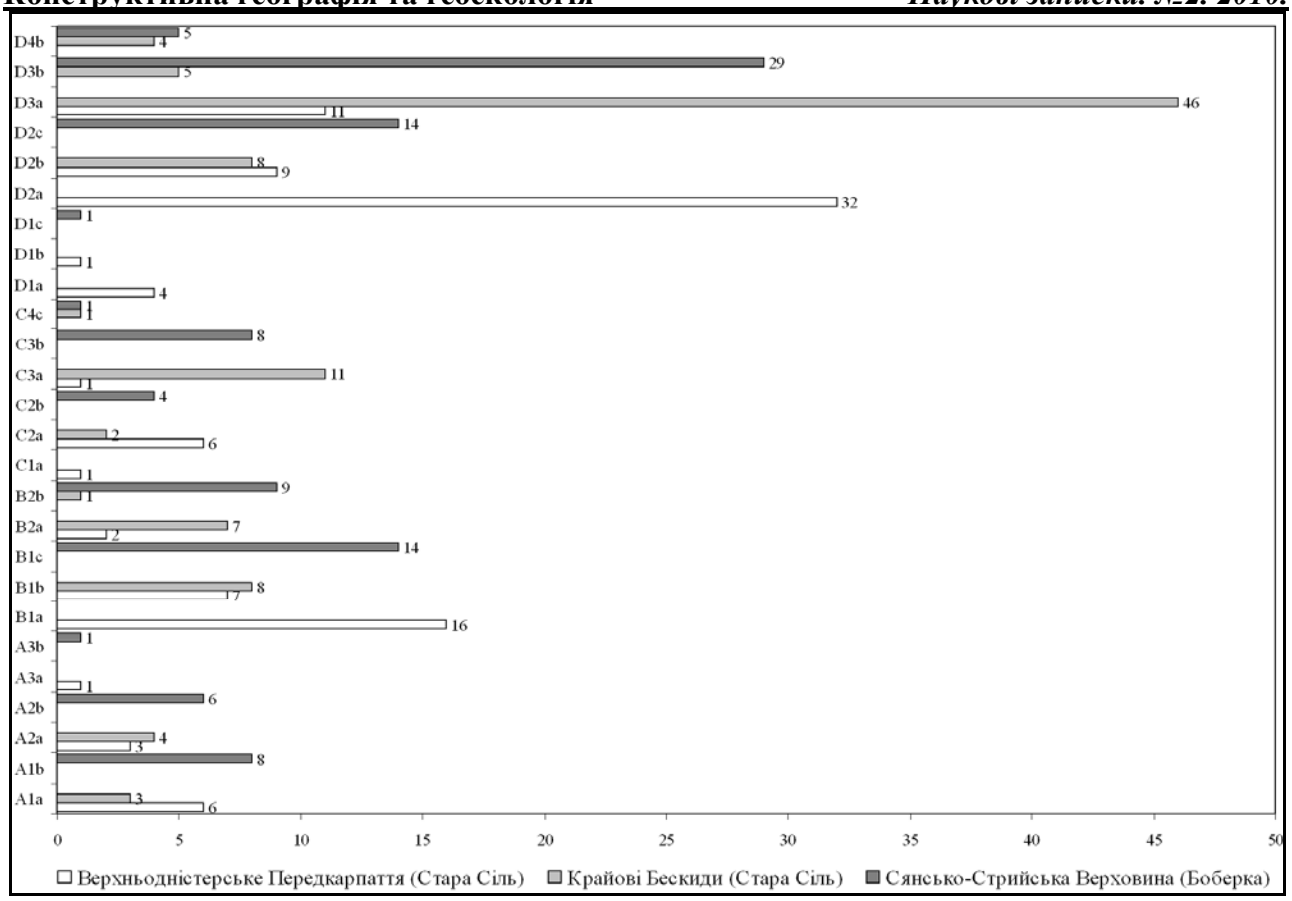

Рис. 5. Співвідношення площ (у %) типів природних морфогенних ГЕС по територіях досліджуваних громад (пояснення у таблиці 1)

Висновки. Застосування інструментарію ГІС дозволило отримати нові дані про морфологію локальних природних ландшафтних одиниць у низькогірних ландшафтах Львівської області. Зокрема, складено векторний ГПШ ГЕС рангу нанохор на дві територіальні громади, який має точність масштабу 1:50 000. Кількісне опрацювання цих даних засвідчило значні відмінності у ландшафтній структурі території громад і, відповідно, природно-географічних регіонів низькогір'я Карпат в басейні Дністра та Сяну. Верифікація первинних результатів дослідження дає змогу кількісно судити про надійність даних, що стане у пригоді при їхньому подальшому практичному застосуванні.

Подальша робота має бути спрямована на розширення території дослідження шляхом відбору нових модельних громад у інших природно-географічних регіонах Українських Карпат. Важливим наступним етапом є з'ясування сучасних динамічних процесів, які мають місце у ландшафтах цієї території.

Література:

1. Введение в Arc Info версии 7.1.1. – М.: ГИС-проект, 1998.
2. *Голубец М. А., Борсук Д. В., Гаврилюк М. В. и др.* Биоценотический покров Бескид и его динамические тенденции. – Киев: Наук. думка, 1983. – 240 с.
3. *Голубец М.А., Малиновский К.А.* Принципы классификации и классификация растительности Украинских Карпат // Ботан. журн. – 1967. –№ 2. – С. 189-201.
4. *Гродзинський М.Д.* Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005.
5. Закон України "Про ландшафти" (Проект), 2009. (http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36258)
6. Карти землекористувань Старосамбірського та Турківського районів Львівської області. Масштаб 1:50 000 / Склав: Шишкіна Т.: – Л.: Львівській філіал інституту землеустрою, 1993.
7. *Койнов М.М.* Ландшафтно-типологічні особливості Турківської (Стрийсько-Санської) верховини // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. - Вип. 2 – 1964.
8. *Круглов І.С.* Ландшафт як геосистема // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2006. – Вип. 33. – С. 186-193.
9. *Круглов І.С.* Делімітація, метизація та класифікація морфогенних екорегіонів Українських Карпат // Укр. геогр. журнал – 2008. – №. 3. – С. 59–68.
10. *Кулачковський Р.І., Круглов І.С.* Моделювання геоекосистем басейну витоків Прута // Фіз. геогр. та геоморф. – 2008. – Вип. 54. – С. 169–176.

11. *Мельник А.В.* Українські Карпати: еколого-ландшафтознавче дослідження. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 288 с.
12. *Минами М.* ArcMap. Руководство пользователя. – М.: Дата+, 2001. – Часть 1. – 290 с.; Часть 2. – 220 с
13. *Міллер Г.П., Федірко О.М.* Карпати Українські // Географічна енциклопедія України. – К.: Українська Радянська Енциклопедія, 1990. – Т.2. – С. 113-114.
14. *Міллер Г. П., Петлін В. М., Мельник А. В.* Ландшафтознавство: теорія і практика: Навч. посіб. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. - 172 с.
15. *Муха Б.П.* Ландшафтна карта Львівської області масштабу 1:200 000 // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. – 2003. – Вип. 29, Ч. І. – С. 58-65.
16. Природа Львівської області / За ред. *К.І. Геренчука* – Львів: Вища шк. Вид-во Львів. ун-ту, 1972. – 152 с.
17. Природа Українських Карпат / За ред. *К.І. Геренчука*. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 267 с.
18. Топографические карты 1:50 000, 2009. (http://maps.vlasenko.net/soviet-military-topographic-map/map50k.)
19. *Трохимчук С.В.* Структура ландшафтів Стрийсько-Санської верховини // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. - Вип. 3 – 1965.
20. Украинские Карпаты. Природа / *Голубец М.А., Гаврусевич А.Н., Загайкевич И.К. и др.* – Киев: Наук. Думка, 1988. – 208с.
21. *Burrough P. A., van Gaans P. F. M., MacMillan R. A.* High-resolution landform classification using fuzzy k-means// Fuzzy Sets and Systems – 2000. – N. 113. – pp. 37-52.
22. Carpathian Convention, 2003. (http://www.carpathianconvention.org/index.htm)
23. ERDAS field guide. 4th edition. – Atlanta: ERDAS, 1997. – 686 p.
24. European Landscape Convention, 2000. (http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/VersionsConvention/ukrainian.pdf)
25. *Jarvis, A., H.I. Reuter, A. Nelson, E. Guevara,* 2008, Hole-filled SRTM for the globe Version 4, available from the CGIAR-CSI SRTM 90m Database (http://srtm.csi.cgiar.org)
26. *Kruhlov I.* Natural geoecosystems / I. Kruhlov, B. Mukha, B. Senchyna // Transformation processes in the Western Ukraine: Concepts for sustainable land use / Edited by M. Roth, R. Nobis, V. Stetsuk, I. Kruhlov. – Berlin: Weissensee Verlag, 2008. – p. 81-97.
27. *Tüxen R.* Die heutige potentielle natürliche Vegetation als Gegenstand der Vegetationskartierung / R. Tüxen // Angew. Pflanzensoz. – 1956. – Z. 13. – S. 5–42.
28. Using ArcGIS Spatial Analyst. Redlands, 2002.

Резюме:

Смалийчук А., Круглов И. ГИС-АНАЛИЗ ГЕОЭКОСИСТЕМ НИЗКОГОРЬЯ КАРПАТ В ПРЕДЕЛАХ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Естественный ландшафт понимаем как полиструктурное образование, которое моделируется с помощью комплементарных геоэкосистем, выделенных на основании форм рельефа. Выступая в качестве системообразующего компонента, формы рельефа влияют на распределение других гидроклиматичних и биотических компонентов, включая потенциальную естественную растительность. Сначала вручную по топографическим картами были выделены элементы мезорельефа, после чего, путем статистических зональных оверлеев, эти элементы рельефа количественно охарактеризовали по средним значениям уклонов поверхности, выпуклости/вогнутости и высоте над уровнем моря. Потенциальная естественная растительность и тип почвы были смоделированы на основе особенностей дренажа поверхности и средней высоты форм рельефа. Количественная обработка данных показала значительные отличия в ландшафтной структуре модельных территорий, и, соответственно, низкогорных экорегионов Карпат в бассейне Днестра и Сяна. Проведение верификации первичных результатов позволяет оценить их достоверность.

Ключевые слова: низкогорье Карпат, геоэкосистема, форма рельефа, ГИС-анализ.

Summary:

Smaliychuk A., Kruhlov I. GIS-ANALYSIS OF THE GEOECOSYSTEMS IN THE LOW MOUNTAIN CARPATHIANS OF LVIV OBLAST

A natural landscape is perceived as a mosaic of natural geoecosystems, which are delineated using landforms as the primary component (feature), and which reflect distribution of other hydroclimatic and biotic components, including the potential natural vegetation (PNV). The landforms were manually delineated from scanned 1:50 000 topographic maps and characterized by average slope, concavity, and mean elevation (representing altitudinal elevation belts) using statistical overlays with SRTM 3-arc-second data. Then, the PNV and soil were established as a function of morphometry/surface drainage and elevation within the landforms. Quantitative processing of the data shows considerable differences in landscape structure of model communities and, respectively, ecoregions of the low mountain Carpathians in the basins of the Dnister and San. Verification of the primary results helps to evaluate the reliability of the research findings.

Key words: low mountain Carpathians, geoecosystem, landform, GIS-analysis.

Надійшла 21.10.2010р.

УДК 504.03 (477.83-25)
Ольга ПИЛИПОВИЧ, Любов ГІЛЕТА

ГЕОЕКОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОНИ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ "ЛЬВІВ"

Аеропорти належать до категорії об'єктів, будівництво і експлуатація яких становлять підвищену екологічну небезпеку. Таким об'єктом є і Державне підприємство "Міжнародний аеропорт "Львів". В роботі здійснено геоекологічне дослідження прилеглих до аеропорту територій. Розраховано кількість викидів забруднюючих речовин від авіаційного транспорту у атмосферне повітря; проведені власні дослідження забруднення ґрунтового покриву в зоні впливу аеропорту; проаналізовано рівень впливу шумового та електромагнітного навантаження на прилеглі до аеропорту території; досліджено радіоекологічну ситуацію в зоні впливу Львівського аеропорту.

Ключові слова: *геоекологічне дослідження, авіаційний транспорт, концентрація забруднюючих речовин, компоненти довкілля.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. З розвитком економіки та стрімким ростом глобалізації повітряні перевезення, зважаючи на їх зручність та швидкість, набувають все важливішого значення. Аеропорти є наземною частиною авіаційної транспортної системи, що забезпечує зліт і посадку повітряних суден, їх наземне обслуговування, прийом і відправлення пасажирів, багажу, пошти і вантажів і відносяться до категорії об'єктів, будівництво і експлуатація яких належить до переліку таких, що становлять підвищену екологічну небезпеку. При цьому зростає вплив аеропортів на компоненти навколишнього середовища, як багатофункціональних транспортних підприємств. Саме тому, геоекологічний аналіз зон впливу діяльності аеропортів є важливим елементом екологічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати геоекологічних досліджень прилеглих до Львівського аеропорту територій висвітлено в наукових публікаціях П.К. Волошина, А.Б. Богуцького, І.М. Койнової, М.В. Пилипець, І.М. Волошина та ін. Зокрема, П.К. Волошином та А.Б. Богуцьким вивчено поширення сульфатного карсту в межах прилеглих до аеропорту територій. І.М. Волошин та І.М. Койнова досліджували вплив аеропорту на окремі компоненти довкілля, М.В. Пилипець здійснено детальний аналіз забруднення ґрунтів важкими металами прилеглих до аеропорту територій.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження було провести комплексний геоекологічний аналіз прилеглих до аеропорту територій, зокрема, за відповідними методиками розрахувати кількість викидів забруднюючих речовин у повітря від авіаційного транспорту; провести власні дослідження забруднення ґрунтового покриву в зоні впливу аеропорту; дати оцінку впливу шумового та електромагнітного навантаження на прилеглі території; дослідити радіоекологічну ситуацію в зоні впливу Львівського аеропорту.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи вплив аеропорту на навколишнє середовище потрібно звернути увагу на те, що даний вид впливу виник порівняно недавно, оскільки галузь авіації почала розвиватися лише на початку XX століття. А розвиток інтенсивного будівництва аеропортів в Україні припав на середину XX століття. Що ж до Львівського летовища, то перший у місті аеропорт був розташований у районі Левандівки, а у 1930-их роках його перенесли південніше на місце знане в минулому як "Скнилівок", де він розташований і сьогодні [3].

Міжнародний аеропорт "Львів" є важливим аеротранспортним вузлом на Заході України. Він забезпечує повітряне сполучення зі Львова у різні регіони України та світу і віднесений до 2-ої географічної зони класифікації світового повітряного транспорту. Його середньодобова пропускна технологічна здатність складає 5400 пасажирів та 480 літако-вильотів.

Розрахункова пропускна здатність аеропорту становить:

- злітно-посадкової смуги – 20 операцій в годину;
- в розрахунку на літаки середнього класу місткістю 120 пасажирів рівнозначно обслуговуванню 2400 пасажирів в годину;
- перону – 1920 пасажирів в годину;
- аеровокзалу – 240 пасажирів в годину;
- наземного транспорту з доставляння пасажирів в аеропорт при 10-хвилинному інтервалі під'їзду – від'їзду 1100 чоловік в годину.

Розміри злітно-посадкової смуги становлять 2510 х 45 м. Штучна злітно-посадкова смуга має

змішане покриття та є придатною для цілодобової експлуатації впродовж року [6].

Підприємство "Міжнародний аеропорт "Львів" займає площу 56 га, з яких 28 га – площа аеропорту, решта – площа території, на якій розміщені допоміжна споруди.

Згідно з статутом, Державне підприємство "Міжнародний аеропорт Львів" має такі напрямки діяльності:

- здійснення регулярних та нерегулярних внутрішніх та міжнародних повітряних перевезень пасажирів, багажу, вантажів та пошти;
- технічне обслуговування та поточний ремонт повітряних суден як Авіапідприємства, так і інших авіакомпаній;
- організація радіозабезпечення польотів, робота радіозв'язку та інших засобів спеціального зв'язку, контроль їх технічного стану та дотримання встановлених правил експлуатації;
- утилізація авіаційної техніки;
- придбання, зберігання, транспортування нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів, надання послуг по заправці пальним всіх видів транспорту;
- надання послуг щодо організації та проведення робіт по впровадженню, наладці, ремонту та обслуговуванню різних видів техніки, обладнання, устаткування, технологічних ліній, технологій і т. п.;
- надання послуг з виробництва теплової енергії для орендарів нежитлових приміщень Авіапідприємства та іншим споживачам в зоні аеропорту.

Згідно з ідентифікацією об'єктів підвищеної небезпеки № 1838 від 24.03.2008 року проведеною Західним експертно-технічним центром визначено, що Державне підприємство "Міжнародний аеропорт "Львів" не є об'єктом підвищеної небезпеки, а лише потенційно-небезпечним об'єктом, на території якого розташовані такі небезпечні для довкілля об'єкти як: склад паливо-мастильних матеріалів; резервуар для пального електрослужби "Електро-світло-технічного забезпечення"; склад матеріалів технічного забезпечення, де зберігається кисень, азот, кислоти.

Зважаючи на широкий спектр діяльності аеропорту і на розміщення потенційно-небезпечних об'єктів на його території, викликає занепокоєння ймовірність ризику для навколишнього середовища, оскільки ДП "Міжнародний аеропорт "Львів" розташоване у південно-західній частині міста на відстані 6 кілометрів від центру Львова. Для порівняння, як показує світовий досвід розміщення даних об'єктів, відстань від аеропортів до центральної частини міст в середньому у світі складає 19,5 км. Межі аеропорту проходять повз паркову зону Скнилівок, південний кінець вулиці Любінська (власне головний вхід), складські приміщення і ангари Лорти та прилеглих заводів, вулиці Городоцька та села Скнилів. Таким чином, розташування ДП "Міжнародний аеропорт "Львів" порушує нормативні вимоги, які регламентують розміщення аеропортів.

Розглядаючи забруднення атмосферного повітря в зоні впливу ДП "Міжнародний аеропорт "Львів" потрібно зазначити, що даний об'єкт не лише надає регулярні та нерегулярні внутрішні та міжнародні повітряні перевезення пасажирів, багажу, вантажів та пошти, а також здійснює інші види діяльності, які мають значний вплив на стан повітряного середовища в зоні впливу аеропорту. Так, наслідком діяльності авіаційного транспорту є такі види забруднюючих речовин, як: альдегіди, бензин, бензол, вуглеводні, сажа, окиси азоту, вуглецю, сірки, зола, свинець. Внаслідок технічного обслуговування та ремонту повітряних суден викидаються такі шкідливі сполуки як альдегіди, аміак, ацетон, бензин, бензол, берилій, вуглеводні, дим, дихлоретан, марганець, окиси азоту, вуглецю, сірки, цинку, зола, радіоактивні сполуки, ртуть, свинець, сірководень, смолисті речовини, хлор. Здійснюючи закупівлю, зберігання, транспортування нафтопродуктів та паливномастильних матеріалів та надаючи послуги по заправці пальним всіх видів транспорту в навколишнє середовище надходять такі сполуки як бензин, бензол, вуглеводні, марганець, окиси азоту, вуглецю, сірки та свинець. Ще одним забруднювачем повітря на території аеропорту є котельня, внаслідок діяльності якої в атмосферу викидається аміак, дим, сажа, марганець, окиси азоту, вуглецю, сірки та смолисті речовини [5].

Крім того, за даними, отриманими у Головному управлінні статистики у Львівській області, нами проведено розрахунок викидів шкідливих речовин у повітря від авіаційного транспорту. Розрахунок здійснено відповідно до методики, що використовується державним комітетом статистики України і враховує рекомендації Статистичної комісії ООН щодо інвентаризації атмосферних викидів (CORINER'91). Дана методика враховує дані про обсяги викидів забруднюючих речовин у 2007 та 2008 роках, але бере до уваги лише реактивне паливо типу гас (підприємство

використовує і інші види пального, але даних про його використання в управлінні статистики немає).

За результатами розрахунків нами отримано інформацію про концентрацію забруднюючих речовин в результаті зльоту та посадки літаків внутрішніх та міжнародних авіаліній у 2007 та 2008 роках (табл.1; 2). Найбільша кількість викидів припадає на оксид вуглецю. що становить більше половини сумарного числа викидів шкідливих речовин. Натомість частка твердих частинок становить менше 1% від загальних обсягів викидів. Незначною є також кількість сірчаного ангідриту, яка становить приблизно 2 тонни викидів на рік.

Для внутрішніх авіаліній, значна кількість викидів припадає на оксиди азоту і становить приблизно 25% від усіх викидів шкідливих речовин. Для міжнародних авіаліній значним забруднювачем є леткі органічні сполуки, їх частка становить приблизно 40% від усіх забруднюючих речовин, що викидаються внаслідок зльоту-посадки міжнародних рейсів. Крім того, якщо враховувати дані за 2007 та 2008 роки варто зазначити, що кількість викидів забруднюючих речовин у 2008 році помітно зменшилася.

Таблиця 1.

Розрахунок викидів шкідливих речовин від авіаційного транспорту для внутрішніх та зовнішніх авіаліній

Шкідливі речовини	**Обсяги викидів (т/рік)**	
	2007	**2008**
Сірчаний ангідрид (SO_2)	2,158	1,7128
Оксид вуглецю (CO)	74,68838	59,28001
Оксиди азоту (Nox)	20,62998	16,37436
Леткі органічні сполуки	48,27446	38,31533
Тверді частинки	1,76956	1,40449

В результаті аналізу інформації про кількість забруднюючих речовин та з огляду на переважаючий напрям вітрів можна зробити висновки, що найбільша ймовірність забруднення повітряних мас над селами Холодновідка та Скнилів, в яких проживає близько 2 тис. осіб.

Також авіапідприємство здійснює значний негативний вплив на водну оболонку навколишніх територій, оскільки, внаслідок миття літаків, у води потрапляють такі речовини, як ацетон, неорганічні кислоти, свинець, сульфати, фториди, хлориди, хром, ціаніди, цинк, нафтопродукти, завислі мінеральні, органічні, біологічні речовини та радіоактивні елементи. Такі види робіт, як технічне обслуговування та діагностика авіамашин; заточні, ізолюючі роботи; регульовані та ремонтні роботи по паливному обладнанню вносять у гідросферу наступні небезпечні речовини: органічні речовини, ацетон, кадмій, неорганічні кислоти, марганець, мідь, ртуть, сірководень, сульфати, фториди, хлориди, хром, цинк, нафтопродукти, завислі мінеральні, органічні, біологічні речовини. Отримання, зберігання, видача паливо-мастильних матеріалів ведуть за собою потрапляння у води органічних речовин, свинцю, сульфатів та нафтопродуктів. Атмосферні опади, потоки дощових та талих вод також поглинають частину димових газів котелень, шкідливих викидів авто - та авіатранспорту, які осідають на поверхні територій [5].

Згідно санітарно-гігієнічного аналізу стічних вод, який проводиться чотири рази на рік Державним підприємством ”Львівводоканал” та Державним підприємством “Міжнародний аеропорт “Львів”, концентрації забруднюючих речовин у місцях відбору проб (свердловини, яка розташована на території авіапідприємства та у стічних водах авіапідприємства) не перевищують дозволеної.

На забруднення ґрунтів у зоні аеропорту впливають не лише викиди літаків, а й бази нафтопродуктів і склади ПММ (паливо-мастильних матеріалів), пункти заправки, ремонтно-відновлювальні бази та майстерні. Таким чином, ґрунти в районі аеропорту забруднюються такими небезпечними сполуками, як бенз(а)пірен, свинець, хром, ртуть, мідь, нікель, цинк, марганець, ванадій, кобальт, кадмій та інші. Усі ці речовини є небезпечними та згідно з ГОСТ 17.4.1.02-83 відносяться переважно до I (кадмій, ртуть, бенз(а)пірен, цинк) та II (хром, мідь, нікель, кобальт) класу небезпеки, та мають значний період напіврозпаду – 10-30 років [5].

Проводячи власні дослідження впливу ДП “Міжнародний аеропорт “Львів” на забруднення ґрунтового покриву, нами було здійснено відбір проб ґрунту у трьох точках, на визначення у ньому важких металів, таких як: свинець, цинк, мідь, манган, кадмій.

За результатами досліджень було виявлено значне (5-6 разів) (табл. 2) перевищення гранично допустимої концентрації свинцю у всіх відібраних пробах, а також наявність кадмію, який є високотоксичним елементом і навіть при незначних концентраціях може нести небезпеку для живих

організмів.

Щодо впливу шумового забруднення внаслідок діяльності аеропорту, то у 2005 році було проведено визначення зон обмеження забудови та санітарно-захисних зон прилеглих до аеродрому-аеропорту Львів територій. Даними дослідженнями займався "Украеропроект". Було визначено, що максимальні рівні шуму від окремих літаків є нормативним показником для аеропорту. Згідно даного документу зона повної заборони забудови становить 380 м по перпендикулярі відносно центру злітно-посадкової смуги.

Таблиця 2

Вміст важких металів у відібраних пробах ґрунту

Фактична концентрація (мг/кг)	**Важкий метал**				
	Свинець	**Цинк**	**Мідь**	**Манган**	**Кадмій**
Проба № 1	92	0,53	0,41	0,43	0,49
Проба № 2	125,7	0,8	0,37	0,67	0,58
Проба № 3	101,3	0,95	1,47	0,26	0,53
ГДК мг/кг	**20**	**23**	**3**	**1500**	**1**

Щоб визначити шумове навантаження на межі санітарно-захисної зони було визначено місця, де проводилось вимірювання шумового навантаження від Державного підприємства "Міжнародний аеропорт Львів":

- вул. Люблінська 150, дах 5-ти поверхового будинку на межі санітарно-захисної зони;
- вул. Стрийська 107, на балконі 14-ти поверхового будинку на межі санітарно-захисної зони;
- вул. Володимира Великого 117, на балконі 9-го поверху

Дослідження показали, що загальний шумовий фон на межі санітарно-захисної зони становить приблизно 57 Дб (при допустимих 65 Дб) і коливається в невеликих межах залежно від погодних умов (температури повітря, вологості, атмосферного тиску, швидкості вітру). Отже, дані моніторингу, що здійснює санітарно-епідеміологічна станція свідчать про відсутність перевищень ГДР шумового впливу на прилеглі до аеропорту житлові масиви.

Згідно даних відділу екології Державного підприємства "Міжнародний аеропорт Львів", на території підприємства розташовані два об'єкти з радіаційними установками:

- рентгенівська установка в пункті пропуску
- склад відділу матеріально-технічного забезпечення, де знаходяться прилади з підвищеним рівнем радіації.

Рівні радіації на території аеропорту вимірює і контролює санепідемстанція. Перевищень рівня радіації не виявляли.

Нами було проведено власне радіаційне обстеження даної території. Вимірювання проводились 23 червня 2009 року на території, яка прилягає до огорожі ДП "Міжнародний аеропорт Львів". Було обрано вісімнадцять точок, в яких радіометром "Терра" вимірювалось значення Бета-випромінювання. Результати вимірювання показали, що перевищень рівня бета-випромінювання не виявлено, а їх значення коливаються в діапазоні від 0,06 мк Зв/год, до 0,17 мк Зв/год при допустимих 0,30 мк Зв/год.

Електромагнітне забруднення – форма фізичного забруднення, що виникає внаслідок зміни електромагнітних властивостей середовища Електромагнітне забруднення призводить до порушення роботи електронних систем і змін у тонких клітинних та молекулярних структурах.

На території Державного підприємства "Міжнародний аеропорт "Львів" діють чотири радіолокатори: 2 ближніх та 2 дальніх, які є джерелами електро-магнітного випромінювання, також розміщений низькочастотний радіолокаційний маяк з зоною дії 10 км. Крім того, до Євро 2012 запуститься ще один імпульсний радіолокатор, що розрахований на супутниковий зв'язок.

Для зменшення дії електромагнітного випромінювання радіолокаційних станцій встановлюють розміри санітарно-захисних зон. Межі санітарно-захисної зони для ряду радіолокаційних станцій встановлюють розрахунковим шляхом і уточнюють проведенням контрольних замірів електромагнітного випромінювання на місцевості. Для прикладу, радіолокаційна станція "П – 18" встановлюється на віддалі не менше 2000 м від околиць населених пунктів міського типу і не менше 1000 м від населених пунктів сільського типу [5].

Щодо Львівського аеропорту, то тип радіолокаційної установки на даному підприємстві є невідомий, але відстань від пристрою до житлових масивів міста становить близько 900 м, а до

житлових масивів с. Скнилівок всього 500-600 м, що, на нашу думку, призводить до негативного впливу на здоров'я мешканців прилеглих до авіапідприємства районів.

Отже, діяльність ДП "Міжнародний аеропорт "Львів" позначається на стані усіх компонентів довкілля. Зліт та посадка літаків значно впливає на стан атмосферного повітря забруднюючи прилеглі території такими сполуками як оксиди вуглецю (більше 50% сумарного числа викидів шкідливих речовин для внутрішніх і зовнішніх рейсів), оксиди азоту (25% від усіх викидів внутрішніх рейсів), леткі органічні сполуки (більше 40% від викидів внаслідок злету-посадок повітряних суден міжнародних рейсів) та інші речовини.

Такі види діяльності, як миття літаків, заправка пальним, ремонт авіатехніки призводить до потрапляння в поверхневі і підземні води, а також у ґрунти низку небезпечних речовин (неорганічних кислот, сульфатів, хлоридів, нафтопродуктів, завислих мінеральних, органічних, біологічних речовин) та важких металів, серед яких провідне місце займає свинець та кадмій. За результатами наших досліджень було виявлено значне перевищення гранично-допустимої концентрації свинцю (5-6 разів) у всіх відібраних пробах ґрунту прилеглих до аеропорту територій. Також високим були концентрацію кадмію.

Крім того, діяльність авіапідприємства створює значне навантаження на фізичні параметри довкілля. Зліт та посадка літаків спричинюють акустичне забруднення прилеглих територій. І попри те, що дані моніторингу санітарно-епідеміологічної станції свідчать про відсутність ГДР шумового впливу на прилеглі до аеропорту житлові масиви. Житлові будинки навколишніх територій розташовані у зоні санітарної заборони забудови, а радіолокаційні установки аеропорту створюють електромагнітне навантаження на прилеглі до аеропорту території.

Література:

1. *Лемко І.* Левандівка // Львівська газета, 28.12.2007, №238 (308), №1 3.01.2008, (309)
2. Наказ державного комітету статистики України № 303 від 15.09.2003 "Про затвердження методики розрахунку викидів шкідливих речовин у повітря від авіаційного, водного та залізничного транспорту"
3. *Підлісна М. С., І. Г. Мазор, Б. А. Катеринчук Б. А.* Екологічна безпека військ. - Київ 1998. – 122 с.

Резюме:

О. Пилипович, Л. Гилета. ГЭОЕКОЛОГИЧЕСКОЕ ИСЛЛЕДОВАНИЕ ЗОНЫ ВЛИЯНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫЙ АЭРОПОРТ "ЛЬВОВ".

Аэропорты принадлежат до объектов, строительство и эксплуатация которых становит повышенную экологическую опасность. К таким объектам принадлежит и Государственное предприятие международный аэропорт Львов. В работе проведено геоекологическое исследование территорий расположенных в зоне влияния аэропорта. Рассчитано количество загрязнителей, которые выбрасываются в атмосферу авиационным транспортом. Проведены исследования загрязнения почвы тяжелыми металлами в зоне влияния аэропорта. Проанализировано уровень влияния электромагнитной и шумовой нагрузки на прилегающие к аэропорту территории. Исследовано радиологическую обстановку в зоне влияния аэропорта Львов.

Ключевые слова: геоекологические исследования, авиационный транспорт, концентрация загрязняющих веществ, компоненты окружающей среды.

Summary:

O. Pylypovych, L. Hileta. THE GEOECOLOGICAL RESEARCHES OF THE AREA OF L'VIV STATE INTERNATIONAL AIRPORT INFLUENCE

The airports belong to the objects which construction and operation are dangerous for environment. The article deals with geoecological researches of the area of L'viv state international airport influence. The emission of air pollution substances from air transport had been calculated. The soil pollution by the heavy metals in the airport impact area had been researched. The levels of noise and electromagnetic loads on the territory adjacent to the airport had been analyzed. The radiological situation in the airport area of influence had been explored.

Key words. geoecological researches**,** air transport, concentration of pollutants, environment components.

Надійшла 25.10.2010р.

УДК 551.4 Тетяна ГУРСЬКА

СУЧАСНИЙ СТАН ПОВЕРХНЕВИХ ВОД БАСЕЙНУ Р. СЯН

На підставі узагальнення і систематизації результатів режимних спостережень служб моніторингу якості поверхневих вод виявлено основні джерела забруднення поверхневих вод та виконано екологічну оцінку якості води української ділянки басейну р. Сян. З'ясовано три групи чинників, які негативно впливають на стан

водних ресурсів у басейні річки: площинні, лінійні та точкові, запропоновані природоохоронні заходи.
Ключові слова: *річковий басейн, забруднення води, гранично допустима концентрація, комплексна оцінка якості вод.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Характерною рисою сучасного етапу розвитку людства є зростання антропогенних навантажень на природу. Взаємодія суспільства і навколишнього середовища стає більш інтенсивною, різноманітною і складною. Це треба розглядати як закономірний історичний процес розвитку суспільства. За таких умов особливої актуальності набувають раціональне використання і охорона природних ресурсів, в тому числі водних.

Якість води є важливою умовою стабільності в регіоні. Доступність водних ресурсів відповідної якості у необхідній кількості значною мірою визначає умови життя людей і економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення екологічного стану природних вод має важливе практичне значення, оскільки дає змогу раціонально використовувати водні об'єкти та забезпечити їхню охорону від забруднення. Водні ресурси басейну р. Сян використовує не тільки Україна, а й Польща. З огляду на це виникає потреба наукового обґрунтування раціонального водокористування та розробки заходів охорони вод транскордонної р. Сян від забруднення. І першим кроком на цьому шляху є оцінка якості вод. Сьогодні цій проблемі присвячено чимало наукових праць [7, 8, 12 та ін.].

Формулювання цілей статті. Об'єктом нашого дослідження є басейн річки Сян. Головним мотивом у виборі об'єкта дослідження були особливості географічного положення басейну, який займає незначну частину території Львівської області (лише 11,7%), однак є дуже важливим для вивчення транскордонних перенесень забруднювальних речовин.

Виклад основного матеріалу. Річка Сян бере початок на Ужоцькому перевалі (Закарпатська обл.) на відстані 55 км від с. Сянки до с. Боберка і є природним кордоном між Україною та Польщею. Довжина р. Сян – 447 км (у тім числі в межах України 56 км), площа її басейну – 16,8 тис. км^2 (у межах України – 2,54 тис. км^2). До басейну р. Сян належить 101 річка загальною довжиною 110 км, у тому числі 36 річок довжиною понад 10 км. Найбільшими з них є Боберка, В'яр, Вирва, Вишня, Шкло, Гноянець, Щан, Ретичин, Завадівка [1-6; 10, 11].

Джерела забруднення поверхневих вод басейну р. Сян

Адекватне розуміння видів використання річки людиною і функціонування її екосистем, основних проблем, а також причинно-наслідкових зв'язків між проблемами і видами використання дає змогу перш за все зрозуміти те, що річка – це не просто вода. Тому стан річки і відповідної екосистеми слід оцінювати комплексно на основі критеріїв, що охоплюють якісні і кількісні параметри води, що використовується людиною для різних цілей. Розглядаючи територію басейну р. Сян як цілісну складну геосистему, важливо виявити і охарактеризувати основні джерела забруднення поверхневих вод (рис. 1).

Площинними джерелами забруднення поверхневих вод у басейні річки Сян є (складено на основі звітності форми 6-зем та [2-6, 10, 11, 14]):

1. *Міські території* та території великих населених пунктів з переважаючою часткою водонепроникної чи слабо проникної поверхні і розвинутою системою дощової каналізації є одним із найнебезпечніших джерел забруднення водних об'єктів. Основними джерелами забруднюючих речовин тут є осівші аерозолі, відходи підприємств, продукти порушення грунтів, рослинного покриву, викиди в атмосферу промислових підприємств, вихлопні гази двигунів тощо. Найбільшими населеними пунктами в басейні річки Сян є Яворів, Новояворівськ, Мостиська, Немирів, Краковець, Шкло, Судова Вишня, Нижанковичі і Добромиль.

   Поверхневий стік з міської території формується атмосферними опадами.

Ступінь забруднення вод, що надходить з населених територій, залежить від багатьох чинників, великого різноманіття місцевих умов, які важко враховувати та прогнозувати, що робить практично неможливим одержання усереднених характеристик якості поверхневого стоку в цілому для населеного пункту.

2. *Промислові площадки.* На формування поверхневого стоку промислових територій впливає багато факторів, що визначає значні коливання його складу. Концентрація окремих складових в поверхневому стоці визначається видом виробництва.
3. *Сільськогосподарські угіддя*. Сільськогосподарське виробництво є одним із найважливіших факторів формування річкових басейнів. Сільськогосподарські угіддя станом на 01.01.2009 р.

займають 57,2% території басейну (для Львівської області цей показник становить 58,1%) і в їх структурі переважає рілля, що зумовлює підвищену інтенсивність ерозії ґрунтів. Надходження органічних і мінеральних речовин з ріллі може істотно погіршувати якість води, спричиняти антропогенну евтрофікацію річкових екосистем. У Львівській області спостерігається тенденція до скорочення площі посівних земель сільськогосподарських підприємств (на 43,5% порівняно із 2000 роком) з одночасним збільшенням обсягів використання мінеральних добрив. У 2000 році на 1 га посівної площі вносили 23 кг мінеральних добрив, у 2008 – 122 кг/га. Обсяги використання органічних добрив навпаки зменшуються – від 2,3 т/га у 2000 році до 0,5 т/га у 2008. Збільшується площа земель на яких використовують засоби захисту рослин (пестициди) – на 165,2% у 2008 порівняно із 2000 роком., водночас зменшилась кількість пестицидів, внесених на 1 га посівної площі – з 1,79 (2000 р.) до 1,19 (2008 р.) кг/га. Сільськогосподарські угіддя є одночасно водозбірними басейнами річок і води поверхневого стоку, що потрапляють у водні об'єкти, неможливо очистити.

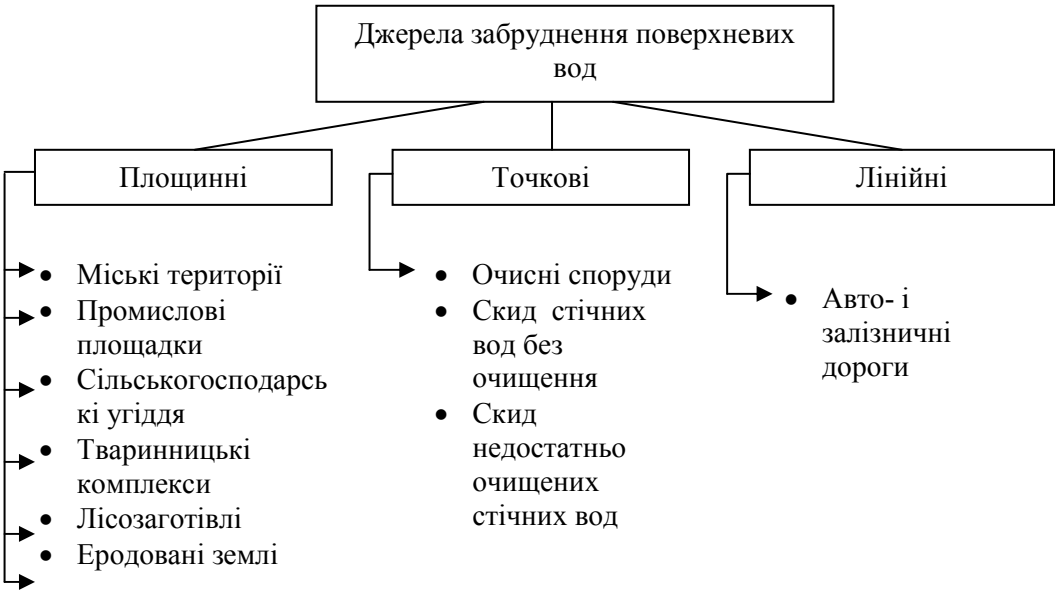

Рис. 1. Джерела забруднення поверхневих вод

4. *Тваринницькі комплекси*. Кількість відходів, що утворюються на тваринницьких комплексах та фермах, значно перевищує об'єм побутових відходів, які надходять від міст. У стоках тваринницьких комплексів переважають органічні речовини, азот, фосфор; розчинені речовини становлять 20-35%, завислі речовини – 65-80% від загального об'єму.
5. *Території рубок лісу головного користування*. Ліси та інші лісовкриті площі займають 31,5% території басейну р. Сян, із них 55% з основною визнаною функцією для виробництва деревини. З поверхневим стоком з таких територій у водні об'єкти потрапляють завислі речовини, азот, фосфор, а також специфічні смолисті речовини, лігнін і легкоокислювані органічні сполуки за БСК. Окрім цього поверхневий стік з вирубок забруднюється продуктами гниття залишків після рубки, пеньків та покинутої деревини. Еродовані площі рубок в певній мірі аналогічні розораним, промисловим і урбанізованим землям з наявністю грунтових еродованих схилів і будівельних майданчиків. Показник змиву завислих речовин з площ суцільних рубок приймається рівним 4-6 г/л (включаючи мінеральні елементи в залишкових грунтах і підстилаючих породах).
6. *Еродовані землі.* Угіддя під ріллею також відносять до основних джерел ерозійного забруднення. Рілля займає 38% території басейну. Частинки, що змиваються з ріллі, є джерелом забруднення водних об'єктів пестицидами.

Лінійними джерелами забруднення водойм є *авто- та залізничні дороги*. Залізнодорожні смуги і автодороги служать джерелом надходження у водні об'єкти великої кількості завислих і ефіророзчинних речовин, в основному нафтопродуктів. Загальна ширина придорожньої забрудненої авто смуги коливається від 50 до 400 м, а біля залізничної дороги досягає 620 м.

Всі міста та селища у басейні річки Сян сполучені між собою авто- та залізничними шляхами, в тому числі майже по всій протяжності в межах басейну р. Шкло проходить міжнародна автотраса Львів-Краківець.

Ще однією важливою проблемою, що призводить до погіршення якості поверхневих вод басейну є надходження забруднюючих речовин із точкових джерел забруднення. Забруднювачами поверхневих вод є промислові комунальні підприємства та організації, які здійснюють скид нормативно чистих, недостатньо очищених та неочищених стічних вод. У басейні р. Сян можна виділити три групи точкових джерел забруднення (складено на основі даних [2; 6; 10; 14]).

До першої групи належать підприємства, установи та організації, які здійснюють скиди нормативно чистих стічних вод. Це переважно розташовані на території басейну промислові підприємства, які мають дозволи на спецвовокористування: ТзОВ "Снєжка-Україна" (м. Яворів), ТзОВ "Кормотех" (с. Прилбичі), Львівський обласний протитуберкульозний санаторій, ДП "Санаторій Немирів", ТзОВ "Яц-Бол" (скидає стічні води в р. Бронка), ТзОВ "Агротехбуд" (стічні води надходять у р. Ретичин). Скиди без перевищень затверджених норм ГДС також здійснюють деякі комунальні підприємства: КП Мостиського ВКГ, КП "Бібрка-Сервіс" та КП "Новояворівськводоканал".

До другої групи належать організації, що здійснюють скиди недостатньо очищених стічних вод. Сюди можна віднести військову частину А1089 та 232 загальновійськовий Яворівський полігон, очисні споруди м. Яворів та смт. Шкло а також автопереходу "Краковець" Галицької митниці.

До третьої групи точкових джерел забруднення можна віднести ті, що здійснюють скиди стічних вод без очищення. А це більшість неканалізованих населених пунктів, розташованих на території басейну р. Сян, а також м. Яворів, очисні споруди якого перевантажені більш ніж у 6 раз, а стічні води житлових будинків скидаються без очищення трьома випусками із значними перевищеннями встановлених норм.

Отже, найбільшим забруднювачем поверхневих вод басейну р. Сян є комунальні підприємства а також населені пункти, у яких відсутні очисні споруди і скид неочищених стічних вод здійснюється безпосередньо у річки.

Оцінка якості поверхневих вод басейну р. Сян

Наступним етапом оцінки стану поверхневих вод є оцінка їх якості. Якістю води називають характеристику її складу і властивостей, яка визначає придатність цієї води для конкретних видів водокористування [7].

Якість природних вод, тобто ступінь їхньої придатності для практичного використання, переважно визначається складом і кількістю розчинених і завислих речовин, мікроорганізмів і гідробіонтів. У подальшому розглядатимемо питання, пов'язані з оцінкою якості вод за гідрохімічними показниками, які визначають під час проведення регулярних моніторингових спостережень.

Оцінка якісного та кількісного стану природних вод передбачає визначення низки гідрохімічних показників. Найчастіше визначають такі показники: рівень pH, лужність, твердість, вміст хлоридів, сульфатів, кальцію, магнію, калію, натрію, мінералізація, завислі речовини, іони амонію, вміст нітратів, нітритів, фосфатів, окислюваність, БСК5, ХСК, концентрація заліза загального, СПАР, нафтопродуктів. Іноді визначають концентрацію специфічних показників токсичної дії.

В Україні у 1994 р. Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України було розроблено і введено в дію "Екологічну оцінку якості поверхневих вод суші та естуаріїв України" [8, 12].

Комплекс показників для оцінки якості води включає загальні і специфічні показники. Загальні показники, до яких належать показники сольового складу і трофо-сапробності (еколого-санітарні), характеризують інгредієнти, величина яких може змінюватись під впливом господарської діяльності. Специфічні показники характеризують вміст у воді забруднюючих речовин токсичної і радіаційної дії.

Узагальнення оцінок за окремими показниками з визначенням інтегральних значень і категорій якості води виконують на підставі аналізу показників у межах відповідних блоків. Об'єднану оцінку отримують, обчислюючи інтегральний, або екологічний, індекс I_E, значення якого дорівнює середньоарифметичному значень блокових індексів:

$$I_E = (I_1 + I_2 + I_3)/3, \quad (1)$$

де I_1 – індекс забруднення компонентами сольового складу; I_2 – індекс трофосапробіологічних

(еколого-санітарних) показників; I_3 – індекс специфічних показників токсичної та радіаційної дії.

Спостереження за станом поверхневих вод у басейні р. Сян здійснюють Державна екологічна інспекція у Львівській області, Львівське обласне управління водного господарства та Обласна санітарно-епідеміологічна служба. Результати цих спостережень за 2008 та 2009 рік використані для комплексної оцінки якості поверхневих вод басейну р. Сян. Для оцінки якості поверхневих вод проаналізовано більше 3 тис. визначень в 20 контрольних створах. Результати екологічної оцінки якості поверхневих вод басейну р. Сян подано у таблиці 1 а розміщення пунктів відбору проб на карті (рис. 2).

Таблиця 1.

Оцінка якості поверхневих вод басейну р. Сян

Показники	***Пункти спостережень***																			
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9[8]**	**10[8]**	**11[8]**	**12[8]**	**13[8]**	**14[8]**	**15[8]**	**16[8]**	**17[8]**	**18[8]**	**19**	**20**
I. За вмістом компонентів сольового складу																				
Сума іонів	5	3	2			2	2	3	2	2								2		
Хлориди	2	3	2	1	1	2	2	2	5	5	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Сульфати	8	7	5	2	2	3	2	3	4	4	5	3	4	4	2	2	7	2	1	1
Блоковий індекс	**5,0**	**4,3**	**3,0**	**1,5**	**1,5**	**2,3**	**2,0**	**2,7**	**3,7**	**3,7**	**3,5**	**2,5**	**3,0**	**3,0**	**2,0**	**2,0**	**4,5**	**2,0**	**1,5**	**1,5**
II. Трофо-сапробіологічні (еколого-санітарні) показники																				
Завислі речовини	2	5	5	1	1	4	3	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2		
Прозорість	6	6	6	6	6	6	7	7			6		6	6	6	6	6			
pH	2	1	1	1	1	2	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	8	2	2
Азот амонійний	2	4	2	2	2	2	2	3	5	5	1	1	4	4	1	1	1	4	4	2
Нітрити		4		2	2			2	2	2	3		2	3	2	3	2			
Нітрати		4		4	4			6	8	8	7		8	8	7	7	7			
Фосфати	1	8	3			2	2	3												
Розчинений кисень	4	2	4	1	1	3	2	1	4	4	4	1	4	4	3	3	1	6	5	5
Окислюваність	1	2	2	1	1	2	2	2	2	2	1		2	2	2	2	1	2	2	2
$БСК_5$	4	5	5	5	5	5	5	5	6	5	6	6	6	6	5	6	6	5	5	5
Блоковий індекс	**2,8**	**4,1**	**3,5**	**2,6**	**2,6**	**3,3**	**3,3**	**3,5**	**3,6**	**3,5**	**3,3**	**2,0**	**3,8**	**3,9**	**3,1**	**3,3**	**2,9**	**4,5**	**3,6**	**3,2**
III. Специфічні показники токсичної дії																				
Кадмій		6	6			6	6	6												
Мідь		4	4			4	3	4												
Цинк		2	3			2	2	2										2		
Свинець		5	4			5	4	5												
Хром		5	5			5	4	5												
Нікель		4	4			4	4	4												
Залізо	3	6	5	3	3	4	3	5	4	4	4	2	4	4	3	3	4	3	4	4
Марганець		5	5			3	3	5										3		
Нафтопродукти	1	6	4	6	6	5	4	7										6	6	6
Феноли		6	1	2	2	1	1	2										1		
СПАР	1	3	2	4	4	1	1	3										4	4	4
Блоковий індекс	**1,7**	**4,7**	**3,9**	**3,8**	**3,8**	**3,6**	**3,2**	**4,4**	**4,0**	**4,0**	**4,0**	**2,0**	**4,0**	**4,0**	**3,0**	**3,0**	**4,0**	**3,2**	**4,7**	**4,7**

Примітки до Табл.1: 1 – скид з Яворівського озера; 2 – р. Шкло, с. Краковець; 3 – р. Ретичин, с. Руда Краковецька; 4 – р. Вирва, м. Добромиль; 5 – р. Вирва, с. Міженець; 6 – р. В'яр, с. Дроздовичі; 7 – р. В'яр, с. Нижанковичі; 8 – р. Вишня, с. Черневе; 9 – р. Вишня, до скиду з о/с м. Мостиська; 10 – р. Вишня, після скиду з о/с м. Мостиська; 11 – р. Шкло, до впадіння в озеро; 12 – р. Шкло, після с. Шкло; 13 – р. Блех, вхід в с. Немирів; 14 – р. Блех, після о/с с. Немирів; 15 – р. Завадівка, до о/с с. Немирів; 16 - р. Завадівка, після о/с с. Немирів; 17 – р. Гноєнець, с. Тернавиця; 18 – р. Зелена Кривуля, с. Годині; 19 – р. Бухта, с. Хідновичі, до о/с; 20 – р. Бухта, с. Хідновичі, після о/с.

* - на основі спостережень за 2008 р.

Проаналізувавши дані табл. 1 можна стверджувати, що за такими показниками, як вміст сульфатів, нітратів, прозорість води, $БСК_5$ якість води оцінюється за найнижчими категоріями (6, 7 та 8 категорії) і характеризується як сильно забруднена, брудна і дуже брудна вода.

За оцінкою вмісту компонентів сольового складу (перший блоковий індекс I_1) найкращим є стан вод річок Вирва та Бухта (I_1=1,5, чиста вода). Найгіршим є стан річок Шкло та Гноєнець (I_1=4,3…5,0), води яких характеризуються як помірно забруднені. Це пов'язано із підвищеним вмістом сульфатів (7-8 категорія), інші показники не відрізняються від середніх по басейну.

За еколого-санітарними показниками (другий блоковий індекс I_2) найгіршою є якість води у річках Шкло (контрольний створ у с. Краковець) та Зелена Кривуля (с. Годині). Води оцінюються як помірно забруднені.

За третім блоковим індексом найгіршою є якість води у р. Шкло (с. Краковець) та у р. Бухта. Однак тут потрібно зауважити, що вміст всіх речовин специфічної токсичної дії визначався лише у водах річок Шкло, Ретичин, Вишня та В'яр (та частина моніторингових досліджень, які проводяться

Державною екологічною інспекцією).

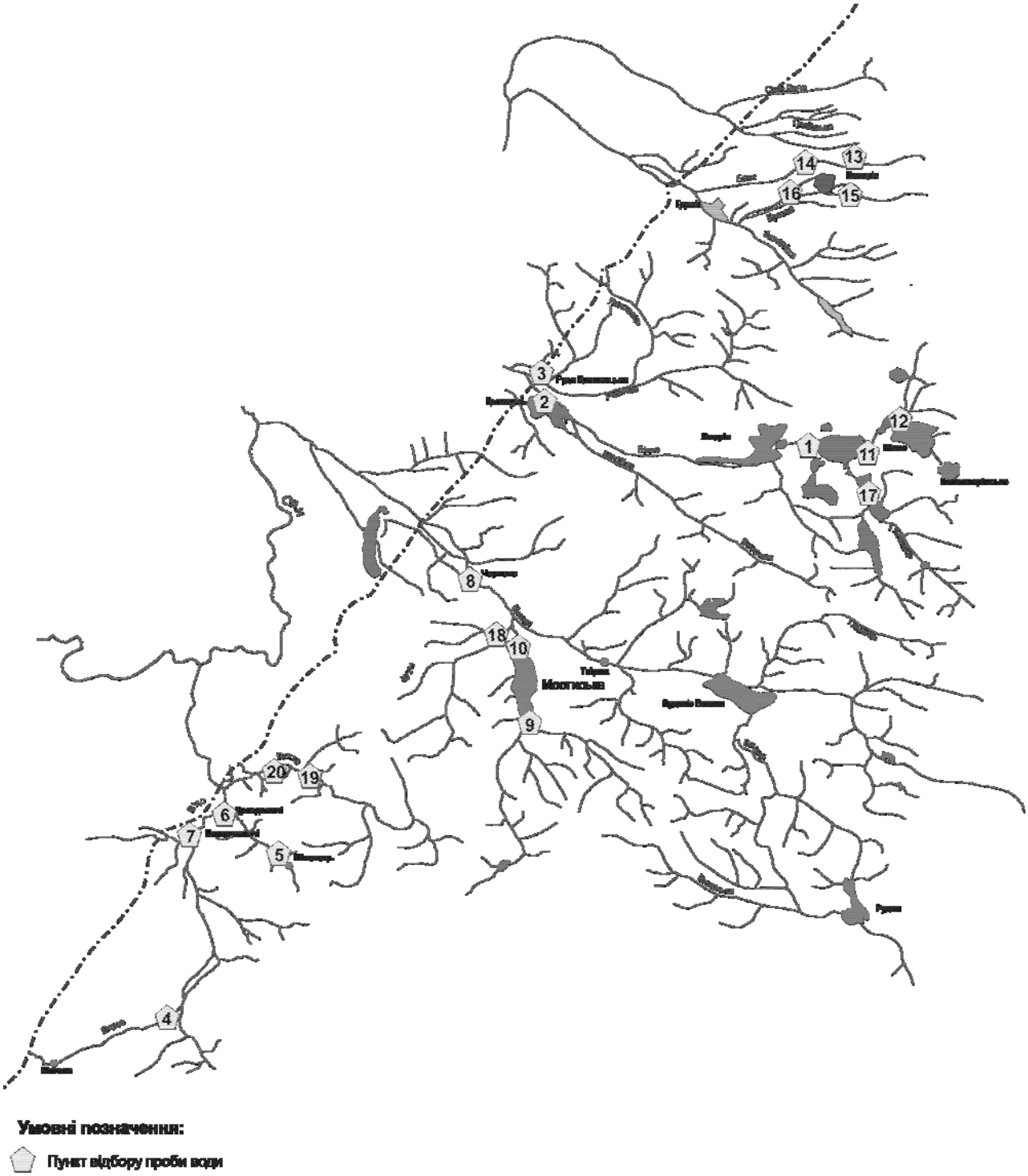

Рис. 2. Розміщення пунктів відбору проб води у басейні р. Сян

Розрахунок загального екологічного індексу для річок басейну наведено у табл. 2.

Таблиця 2.

Екологічна оцінка якості вод басейну р. Сян.

№	Пункт спостереження	I_1	I_2	I_3	I_E	Характеристика якості вод
1	скид з Яворівського озера	5,0	2,8	1,7	3,2	досить чиста
2	р. Шкло, с. Краковець	4,3	4,1	4,7	4,4	слабо забруднена
3	р. Ретичин, с. Руда Краковецька	3,0	3,5	3,9	3,5	слабо забруднена
4	р. Вирва, м. Добромиль	1,5	2,6	3,8	2,6	досить чиста
5	р. Вирва, с. Міженець	1,5	2,6	3,8	2,6	досить чиста

6	р. В'яр, с. Дроздовичі	2,3	3,3	3,6	3,1	досить чиста
7	р. В'яр, с. Нижанковичі	2,0	3,3	3,2	2,8	досить чиста
8	р. Вишня, с. Черневе	2,7	3,5	4,4	3,5	слабо забруднена
9	р. Вишня, до скиду з о/с м. Мостиська	3,7	3,6	4,0	3,8	слабо забруднена
10	р. Вишня, після скиду з о/с м. Мостиська	3,7	3,5	4,0	3,7	слабо забруднена
11	р. Шкло, до впадіння в озеро	3,5	3,3	4,0	3,6	слабо забруднена
12	р. Шкло, після с. Шкло	2,5	2,0	2,0	2,2	Чиста
13	р. Блех, до о/с сан. Немирів	3,0	3,8	4,0	3,6	слабо забруднена
14	р. Блех, після о/с сан. Немирів	3,0	3,9	4,0	3,6	слабо забруднена
15	р. Завадівка, до о/с с. Немирів	2,0	3,1	3,0	2,7	досить чиста
16	р. Завадівка, після о/с с. Немирів	2,0	3,3	3,0	2,8	досить чиста
17	р. Гноєнець, с. Тернавиця	4,5	2,9	4,0	3,8	слабо забруднена
18	р. Зелена Кривуля, с. Годині	2,0	4,5	3,2	3,2	досить чиста
19	р. Бухта, с. Хідновичі, до о/с	1,5	3,6	4,7	3,3	досить чиста
20	р. Бухта, с. Хідновичі, після о/с	1,5	3,2	4,7	3,1	досить чиста

Висновки. Отже, на підставі виконаного аналізу екологічного стану басейну р. Сян можна зробити такі *висновки*: другою категорією якості вод (чиста вода) можна оцінити лише воду у верхів'ї р. Шкло, нижче за течією від с. Шкло. Третьою категорією (досить чисті води) оцінюється вода у 10 контрольних створах на річках Вирва, В'яр, Завадівка, Зелена Кривуля та Бухта. До четвертої категорії (слабо забруднена вода) відносять води річок Шкло, Ретичин, Вишня, Гноєнець. На нашу думку це пов'язано насамперед із вищим антропогенним навантаженням на басейни цих річок, особливо скиданням неочищених та недостатньо очищених стічних вод у водотоки.

Загалом було виділено три групи чинників, які негативно впливають на стан водних ресурсів у басейні річки Сян: площинні, лінійні та точкові. Виходячи із цього можна запропонувати наступні природоохоронні заходи:

- цілковите каналізування міст і селищ, реконструкція існуючих і будівництво нових очисних споруд. Зокрема, негайної реконструкції потребують очисні споруди м.Яворів.
- приведення в належний санітарний стан прибережних захисних смуг водойм і водозбірних територій;
- очищення русел та укріплення берегів річок басейну;

Проте найефективнішим способом покращення екологічної ситуації в басейні є вдосконалення системи управління водними ресурсами та запровадження басейнового принципу управління.

Література:

1. Водохозяйственный паспорт реки Сан. – Львов: Львовское управление технической эксплуатации малых рек, 1988 г. – 18 с.
2. Екологічний паспорт Львівської області. – Львів, 2009. – 244 с.
3. Екологія Львівщини 2007. – Львів: СПОЛОМ, 2008. – 184 с.
4. Екологія Львівщини 2008. – Львів: ЗУКЦ, 2009. – 154 с.
5. Звіт з питань управління і контролю за раціональним використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів у 2007 році у Львівській області. – Львів, 2008. – 60 с.
6. Звіт про результати моніторингу природного довкілля Львівщини за 2009 рік. –Львів. – 225 с.
7. *Кукурудза С. І.* Гідроекологічні проблеми суходолу: Навч. посібник/ За ред. проф. *В. Хільчевського*. – Львів: Світ, 1999. – 232с., іл.
8. *Кукурудза С. І.* Використання та охорона водних ресурсів: навч. Посібник./ *С. І. Кукурудза, О. Р. Перхач*. – Львів, 2009. – 304 с.
9. *Приходько М. М., Приходько Н. Ф., Пісоцький В. П.* та ін. Наукові основи басейнового управління природними ресурсами (на прикладі р. Гнила Липа). Монографія за ред. *М. М. Приходька*. – Івано-Франківськ, 2006. – 270 с.
10. Програма моніторингу довкілля у Львівській області на 2010 рік
11. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища по Львівській області у 2006 році. – Львів, 2007. – 149 с.
12. *Сніжко С. І.* Оцінка та прогнозування якості природних вод. – К., 2001. – 264с.
13. Транскордонний менеджмент водного господарства у українсько-польському регіоні басейну річок Західний Буг та Сян. Заключний звіт / Проект з надання консультативної допомоги FKZ 308 01 143. – Дрезден, 2008. – 84 с.
14. Фондові матеріали Державного управління екології та природних ресурсів.

Резюме:

Татьяна ГУРСКА. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПОВЕРХНОСТНЫХ ВОД БАССЕЙНА Р. СЯН

На основании обобщения и систематизации результатов режимных наблюдений служб мониторинга качества поверхностных вод обнаружены основные источники загрязнения поверхностных вод и выполнена экологическая оценка качества воды украинского участка бассейна р. Сян.

Ключевые слова: речной бассейн, загрязнение воды, предельно допустимая концентрация, комплексная

оценка качества вод.

Summary:

T. I. Gurska. MODERN CONDITION OF SUPERFICIAL WATERS OF SJAN RIVER BASIN

The basic sources of pollution of superficial waters has been revealed. On the basis of generalization and systematization of the results of the regime observations made by the services of superficial waters quality monitoring has been made the ecological estimation of the water quality within Ukrainian part of river Sjan basin.

Key words: river basin, water pollution, emission limit, complex estimation of waters quality.

Надійшла 20.09.2010р.

УДК 551.510.4(477.84) Мар'яна ГІНЗУЛА

ОЦІНКА АРЕАЛІВ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ В РАЙОНІ РОЗТАШУВАННЯ ГУСЯТИНСЬКОЇ КОМПРЕСОРНОЇ СТАНЦІЇ

У статті проаналізовано спектр наукових праць, що стосуються геоекологічних досліджень, напряму пошуку методів задля оцінки взаємодії систем природного і соціального характеру, методів антропогенного навантаження на територію області, геотехногенного навантаження на природне середовище господарської діяльності людини, питаннями оцінки стану атмосферних забруднень в Україні, питанням регіональних атмосферно – екологічних забруднень і атмо – екологічного стану Тернопільської області. За обраною методикою опрацьовано розрахунок ареалів забруднення компресорної станції Гусятин, отримані результати оформлено в картосхему.

***Ключові слова**: техногенез, компресорна станція, природокористування, площа забруднення, викиди джерела забруднення, ареал забруднення*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На даному етапі розвитку суспільства природне середовище являє собою систему природних і природно-антропогенних територіальних або ландшафтних комплексів. Дослідження за таким підходом розвивались в процесі екологізації географії, зокрема, ландшафствознавства, про це свідчить зростання числа наукових досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На регіональному рівні з даної тематики варто відмітити роботи Л.В.Янковської стосовно антропогенного навантаження на територію області, трансформації ландшафтів, виділення навантаження на ключові компоненти довкілля, також виділила основні типи ландшафтів щодо стійкості до антропогенних впливів. У наукових публікаціях І.Ю.Чеболди виділено основні напрями антропогенного навантаження за основними напрямами – демографічне, транспортне, промислове, сільськогосподарське навантаження. Праці М.І. Суматохіної присвячені визначенню та оцінці техногенних впливів, застосована нею типологія використовується для оцінки взаємовпливів у системі "людина-природа". Система досліджень по атмосферних забрудненнях регіону присвячені праці: І.М. Барни, Л.В. Янковської, І. Вітенка, Д. Зоріна.

Питанням регіональних атмосферно – екологічних забруднень і атмо-екологічного стану присвячено розділ у монографічному дослідженні Л.П.Царика (2005). Аналіз радіоекологічної ситуації в області був проведений П.Л. Цариком (1999), інтегральної екологічної ситуації Тернопільщини – О.В.Сінгалевич, М.П.Чайковський (1999) та іншими. Дослідженню впливу компресорних станцій на довкілля присвячені роботи К.С.Борисенка, П.В.Куцина, Г.Є.Панова, А.Л.Терехова, В.Маршалла, Г.М.Любчика, Б.І.Шелковського, І.М.Карпа, Я.М.Семчука та інших.

Виклад основного матеріалу. Проте на сучасному етапі розвитку науки важливою є деталізація досліджень, тому актуальним є вивчення впливу конкретного джерела забруднення, з різностороннім аналізом виробничого процесу, особливо тих стадій що пов'язані з екологічною небезпекою для довкілля. Прямий техногенний вплив на природне середовище здійснюється господарськими об'єктами і системами при безпосередньому контакті з ним в процесі природокористування або продукуванням в навколишнє середовище відходів. Вплив розпочинається, протікає і закінчується одночасно з відповідними стадіями господарських систем, що викликають цей вплив. Територіальні зони прямого впливу майже співпадають з зонами дії відповідних господарських систем.

Відомча приналежність. Компресорна станція (далі КС) "Гусятин" розташована с. Сидорів Гусятинського району Тернопільської області та входить до складу Барського лінійного виробничого управління магістральних газопроводів "Черкаситрансгаз", відомча приналежність - НАК "Нафтогаз

України". У 2009 році відповідно до 48 ст. Закону України "Про нафту і газ", 19 ст. Закону України "Про трубопровідний транспорт" та Указу Президента України від 5 липня 2004 року № 741 "Про заходи щодо забезпечення додержання законодавства у сфері надрокористування" компресорна станція "Гусятин" ввійшла до переліку переліку особливо важливих об`єктів нафтогазової галузі України.

Будівництво станції було розпочато в 1977 році колективом угорських будівельників, це сприяло промисловому розвитку та житловому будівництву міста Гусятин, проте головною мірою станція споруджувалась в процесі прокладання газопроводів Оренбург-західний кордон СРСР і Уренгой-Помари-Ужгород. Сьогодні станція є вузловим об'єктом газопроводу Київ-Західна Україна.

Технічна характеристика. На території промислового майданчику газокомпресорної станції "Гусятин" розташовані 3 КС: компресорна станція-20, компресорна станція-38, компресорна станція-38Б. Основне завдання КС – збільшення енергії газу і перекачування його по лінійній частині газопроводу.

Гусятинська КС включає: блок очистки і підготовки газу, що встановлюється на вході в КС; газоперекачувальні агрегати (ГПА), в яких відбувається збільшення тиску газу до величин, які визначаються міцністю труб і устаткування; блок охолодження газу.

Існують два види КС: КС, обладнані газомоторними поршневими компресорами (ГМК) та КС, обладнані відцентровими нагнітачами (ВН) з приводом від газотурбінних двигунів (ГТД) або електродвигунів. Компресорні станції з поршневими газоперекачувальними агрегатами (ГПА) забезпечують високий ступінь стиснення газу завдяки чому їх широко застосовують на станціях підземного зберігання газу (СПЗГ).

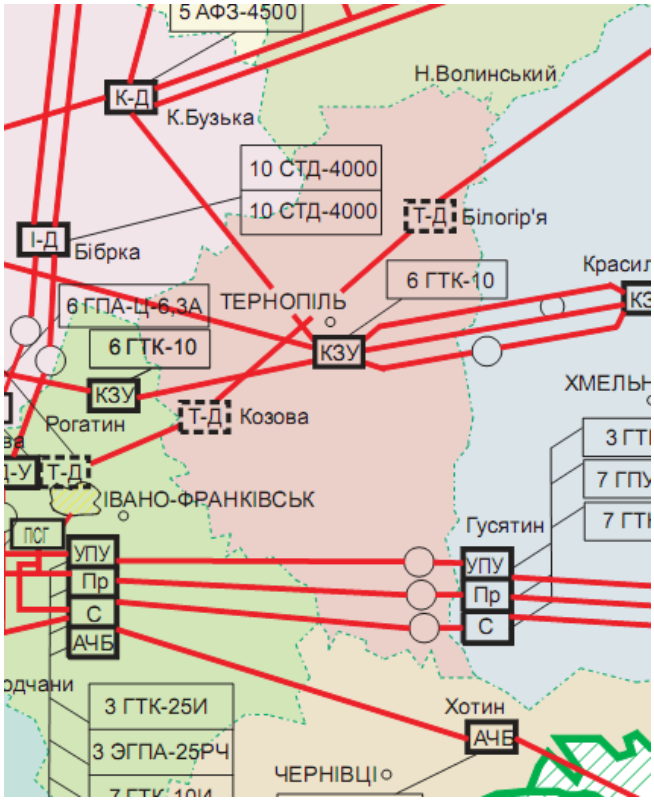

Рис.1. Схема магістральних газопроводів Тернопільської області

Компресорна станція "Гусятин" на даний момент обладнана газомоторним компресором, проте в 2009 році було прийнято рішення про переобладнання КС "Гусятин" газотурбінним приводом, що завдяки більшій продуктивності перекачування газу та вищого ККД встановлені на переважній більшості КС (на сьогоднішній день в Україні проводиться заміна ГМК на ГТД і на деяких станціях підземного зберігання газу. При цьому ГПА встановлюються послідовно один за одним для збільшення ступеня стиснення газу). Проте ця технічна модернізація слугуватиме збільшенню робочих валових витрат забруднюючих речовин об'єктом. Основні показники режиму роботи КС: тиск газу на вході і виході, пропускна здатність КС. Параметри роботи КС визначаються режимом газотранспортної системи (дані не розголошуються).

У статті Б.Патона, Б.Халатова "Чи допоможуть газові турбіни подолати проблеми енергосистеми України?" (Дзеркало тижня, №47(726) за 13-19.12.2008) розглянута класифіація КС України щодо переобладнання їх на електропровід, в основному за рахунок значних витрат на зовнішнє електрозабезпечення. Виділено три групи, серед них найкращі показники для переобладнання у першої групи, до якої належать компресорні станції Первомайськ і Гусятин на газопроводі "Союз" і КС Задніпровська на газопроводі Єлець—Кременчук—Кривий Ріг.

Аналізуючи кількісний та якісний склад викидів КС "Гусятин" можемо зробити висновок, що основними небезпечними чинниками в зоні дії КС, що впливають на природне, виробниче та соціальне середовище, є: хімічне забруднення атмосферного повітря внаслідок викидів шкідливих речовин технологічним обладнанням станцій; хімічне забруднення виробничого середовища (робочої зони) внаслідок неорганізованих витоків шкідливих речовин при пошкодженні технологічного

обладнання; шумове забруднення навколишнього середовища, джерелом якого є газоперекачуючі агрегати різних типів; наявність вибухо- і пожежонебезпечних речовин, що можуть створити техногенну небезпеку при утворенні вибухопожежних газоповітряних сумішей.

Гусятинська газокомпресорна станція одна з найбільших забруднювачів повітря Тернопільської області. Валовий викид становить 2259,968 тонн забруднюючих речовин (дані 2009 року), варто відмітити зниження (на 334,454 т) викидів проти січня 2008 року, причиною якого є скорочення об'єму виробництва. Даний об'єкт знаходиться у списку екологічно небезпечних підприємств Тернопільської області 2009 року.

Л.Б.Чабановичем (2004) досліджено, що в ареалі забруднення атмосфери компресорної станції (КС) можна виділити 3 зони: зона "нерозведених" концентрацій або своєрідна "інтрузія", що формується безпосередньо над джерелом викиду, перехідна зона та дисперсійна зона, яка формується під дією фізико-хімічних процесів: конвективний перенос; молекулярна дифузія; повздовжня та поперечна дисперсія.

Формування зони дисперсії підпорядковується закону Гауса:

$$C(x, y, z, \tau) = \frac{M\left(\tau - \frac{x}{U_a}\right)}{2\pi U_a \sigma_y (x + x_{vy}) \sigma_z (x + x_{vz})} \cdot e^{\left\{-\frac{y^2}{2\sigma_y^2 (x + x_{vy})}\right\}} \cdot e^{\left\{-\frac{(z - h_0)^2}{2\sigma_z^2 (x + x_{vz})}\right\}}$$

C – концентрація, мг/м3;
x, y, z – координати;
ф – час, с;
M – маса шкідливої речовини, що викидається в атмосферу, г/с;
Ua – швидкість вітру, м/с;
y z – коефіцієнт поперечної дисперсії, м2/с;
y y – коефіцієнт поздовжньої дисперсії, м2/с;
xxz, xxy – відстань від джерела викиду, м.
Розв'язок рівняння (1) проведений при початкових і граничних умовах C(τ=ф*, x=x0, y=0, z=h0). Маємо:

$$C = \frac{M\left(\tau^* - \frac{x_0}{U_a}\right)}{2\pi U_a \sigma_Z (x_0 + x_{vz}) \cdot \sigma_y (x_0 + x_{vy})},$$

тобто за даною формулою можна визначити у певний момент часу (τ*) концентрації шкідливих речовин у зоні, що відповідає висоті джерела викиду (h=0).

Якісний склад викидів: оксиди вуглецю становлять 51%, оксиди азоту – 24%, природний газ – 23%, інші речовини – 2%. Варто зазначити, що КС "Гусятин", яка належить до КС газопровіду "Союз" (22 КС) оснащені агрегатами ГТК-10І, що були закуплені без фірмового теплоутилізаційного обладнання. ККД цих агрегатів становить 25,7% і вони мають підвищену температуру викидних газів, біля 531°С. Втрати теплоти однієї КС, що має сім агрегатів ГТК-10І, які працюють за технологічною схемою "5+2", еквівалентні втраті 15 000 м^3 природного газу за годину.

Згідно проведених розрахунків, під джерелом викиду (див. рис. 2) сформована чиста зона, площа з найменшими показниками вмісту шкідливих речовин, це територія в радіусі охоплює від 100 м до 500 м, загальна площа незабрудненої території становить 2 км^2. Наступна зона характеризується підвищенням вмісту шкідливих речовин, факел викиду деформується і наближається до поверхні землі, це точки в радіусі від 500м до 1 км. З відстані 1 км розпочинається поступове зниження вмісту шкідливих речовин, на відстані 10 км від джерела викиду показник разової концентрації становить 0,5), конвективні потоки повітря розбавляють концентрації, зона набуває вигляду рози вітрів типової для області.

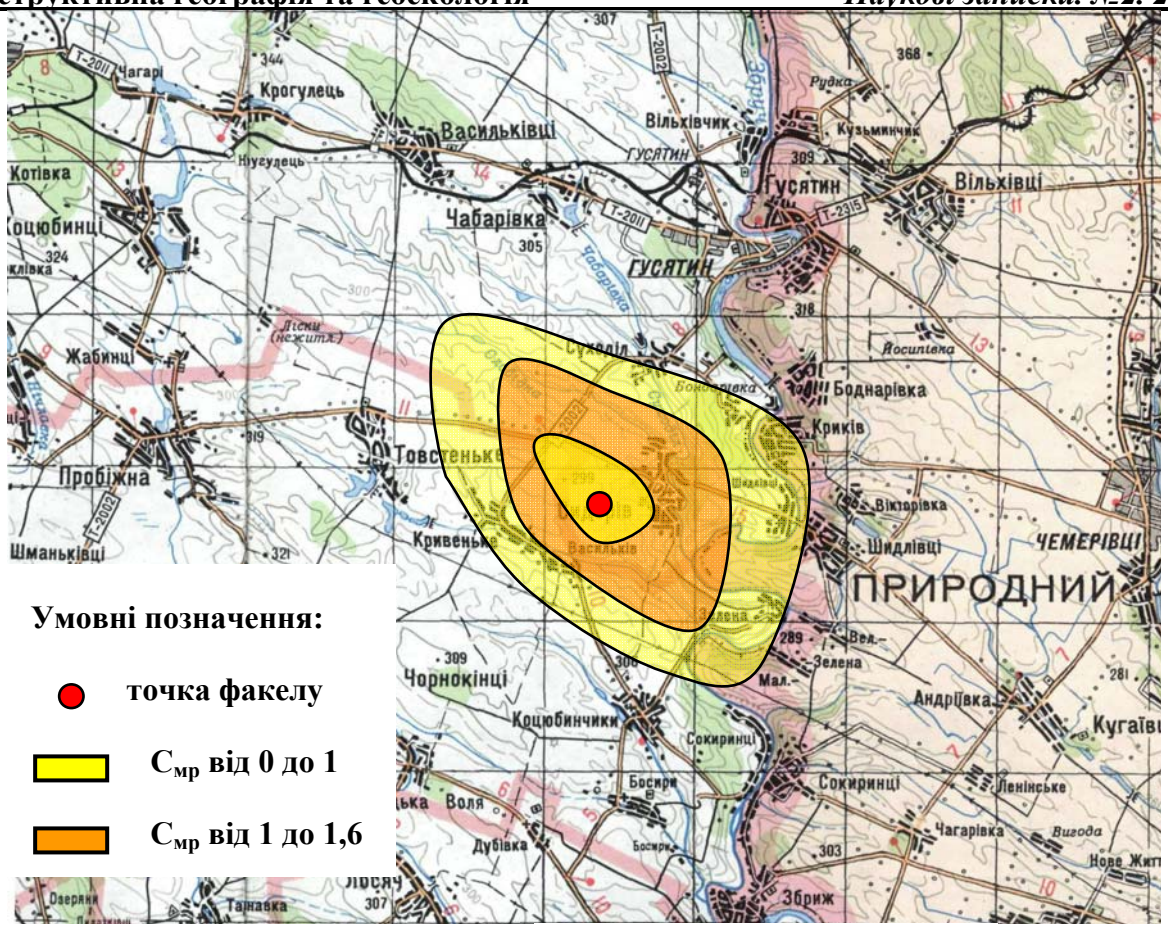

Рис. 2. Ареали забруднення атмосфери в межах розташування Гусятинської КС

Висновки. Отже, на прикладі даного промислового підприємства проведено аналіз технологічного процесу виробництва, здійснено якісний і кількісний аналіз викидів забруднюючих речовин в атмосферу, розраховано і нанесено на карту ареали забруднення атмосфери в межах їх розташування.

Література:

1. *Макар, Р.М.* Состояние и проблемы энергосбережения на объектах транспорта газа Украины / *Р.М. Макар, И.И. Клюкач, М.П. Линчевский, Л.Б. Чабанович, Б.И. Шелковский, В.И. Романов, Н.А Дикий* // Газовая промышленность. – 1995. – №9. – С.24-27.
2. *Семчук, Я.М.* Оцінка впливу компресорних станцій магістральних газопроводів на навколишнє середовище / *Я.М. Семчук, Л.Б. Чабанович* // Державний міжвідомчий науково-технічний збірник "Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ". Серія: Розробка та експлуатація нафтових і газових родовищ. – Випуск 33. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 141-145.
3. *Чабанович, Л.Б.* Енергозбереження у газовій промисловості / *Л.Б. Чабанович, Б.І. Шелковський* // Збірник наукових праць. Матеріали 5-ої Міжнар. Конф. "Нафта-Газ України–98". – Том.1.– Полтава: УНГА. – 1998. – С.306.
4. http://www.naftogaz.com

Резюме:

Марьяна Гинзула. ОЦЕНКА АРЕАЛОВ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРЫ В РАЙОНЕ РОСПОЛОЖЕНИЯ КОМПРЕССОРНОЙ СТАНЦИИ ГУСЯТИН.

В статье проанализированы спектр научных работ, касающихся геоэкологических исследований, направления поиска методов для оценки взаимодействия систем природного и социального характера, методов антропогенной нагрузки на территорию области, геотехногенного нагрузки на природную среду хозяйственной деятельности человека, вопросами оценки состояния атмосферных загрязнений в Украине, вопросам региональных атмосферно-экологических загрязнений и атмо-экологического состояния Тернопольской области. По выбранной методике обработано расчет ареалов загрязнения компрессорной станции Гусятин, полученные результаты оформлены в картосхему.

Ключевые слова: техногенез, компрессорная станция, природопользования, площадь загрязнения, выбросы источники загрязнения, ареал загрязнения.

Summary:

Marjana Ginzula. GRADE RANGES OF AIR POLLUTION IN THE AREA OF THE COMPRESSOR STATION HUSIATYN

The article analyzes the spectrum of scientific publications related to geo-ecological research, direct search methods to assess the interaction of natural systems and social character, methods of anthropogenic influence on the areas heotehnohennoho load on the environment of human economic activities, issues of assessment of atmospheric pollution in Ukraine, regional issues atmosphere-environmental pollution and atmosphere-the ecological state of Ternopil region. The article analyzes the methodology of calculation of ranges specific industrial contamination object are calculated and mapped habitats of air pollution within its location.

Keywords: Technogenesis, Compressor stations, NATURE, area of contamination, emissions, pollution zone.

Надійшла 28.10.2010р.

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК 574:911.2

Петро ЦАРИК, Любомир ЦАРИК, Ігор ВІТЕНКО

ПЕРСПЕКТИВА СТВОРЕННЯ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ У ДОЛИНАХ РІЧОК ГНІЗНА, ДЖУРИН ТА ВІЛЬХОВЕЦЬ

Розглянуті питання оптимізації природокористування в межах річкових долин за рахунок створення мережі заповідних територій і об'єктів. Запропоновано низку перспективних для заповідання різнорангових природних територій в межах долин малих річок, що складають основу регіональної гідромережі і виконуватимуть важливу функціональну роль у перспективні регіональній екомережі

Ключові слова: *малі річки, річкова долина, заповідні територій та об'єкти, екологічна мережа, оптимізація природокористування.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження та вивчення малих річок їх екологічного стану є актуальним в силу тієї ролі , яку вони виконують в регіональних та локальних геосистемах. Малі річки Західного Поділля здійснюють не тільки важливі господарські функції, вони є рекреаційними об'єктами, окрасою місцевих ландшафтів, до їх долин приурочені унікальні природні комплекси, які в умовах посилення антропогенного впливу, потребують спеціальних форм охорони. Реалізація загальнодержавної програми формування національної екомережі накладає нові функції гідро біоценозам по збереженню природних середовищ існування біорізноманіття та шляхів його міграції. Звідси випливає та увага наукової громадськості до проблем ефективного функціонування геосистем малих річок.

Долини малих річок зазнали значного антропогенного впливу від проведення осушувально-меліоративних робіт у 60-80-і роки минулого століття, в результаті будівництва гідротехнічних споруд і зарегульованості річкового стоку, до них приурочені населені пункти з їх господарськими об'єктами тощо.

Якщо відомий природодослідник В.В. Докучаєв стверджував, що ґрунти є дзеркалом ландшафту, то сьогодні з впевненістю можна заключити, що екостан річкової мережі території дзеркально відображає екоситуацію в її басейні. Проведені експедиційні дослідження р. Гнізни у 2006 р., р. Джурин у 2008, 2009 рр. та р. Вільховець у 2009-2010 рр. носили комплексний характер і були орієнтовані на оцінку екологічного стану річкових долин, виявлення джерел забруднення та встановлення перспективних для заповідання природних об'єктів, з'ясуванню функціональних можливостей річкових долин виконувати відведену їм роль сполучних територій перспективних екомереж.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є аналіз унікальних природних комплексів та об'єктів в долинах вказаних річок, з'ясування їх ролі у функціонуванні гідробіоценозів та доцільності їх збереження і відновлення в умовах розбудови регіональних екомереж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам екологічного стану малих річок присвячені праці Л.П. Фільчагова, В.В. Поліщука (1989), М.Н. Паламарчука, О.З. Ревери (1991), О.І. Мережко, Р.В. Хімко (1998), теорії та методології оцінки водокористування – праця С.І. Дорогунцова, М.А. Хвесика, І.Л. Головинського (2002), впливу техногенезу на річкові басейни – Я.О. Мольчака, З.В. Герасимчук, І.О. Мисковець (2004), охороні природи у верхів'ях рік – С.М. Стойка (2004), оцінці екологічного стану деяких річок Верхнього Дністра (2005), оцінці екологічного стану водойм методами біоіндикації (2010) тощо. За матеріалами експедиційних досліджень екостану річкових долин Гнізни і Джурина авторами були опубліковані матеріали у Наукових записках ТНПУ (2006, 2007 рр.), а також підготовлені подання у Держуправління охорони навколишнього природного середовища щодо створення заповідних територій та об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Малі річки займають домінуюче положення у гідромережі Тернопілля. Якщо в межах регіону дослідження протікає одна велика річка (Дністер), чотири середні річки (Золота Липа, Стрипа, Серет, Збруч), то малих і найменших річок нараховується понад 2400. Від їх належного функціонування, екологічного стану залежатиме й стан основних річок, допливами яких вони є. До річкових долин приурочені численні відслонення, виходи джерельних вод, цінні водно-болотні масиви, угруповання лісової, лучної, степової рослинності. Деякі з цінних природних об'єктів взяті під охорону. Однак в сучасних умовах розбудови екомереж роль малих річок є

винятково важливою і необхідно переосмислити підходи до вивчення їх функціональних можливостей як складових елементів природоохоронних мереж. Збереження і відновлення гідробіоценозів доцільно проводити на системних засадах з врахуванням і рангуванням їх цільових функцій. Однією із найважливіших функцій малих річок є їх природоохоронно-рекреаційна роль. Охороняти необхідно не тільки місця їх витоку і окремі ділянки гідробіоценозів, а річково-долинний комплекс, як цілісний взаємопов'язаний організм.

Проведеними експедиційними дослідженнями встановлено особливості землекористування в межах річкових долин, які засвідчили відносно збалансовану структуру земельних угідь, в якій вагома частка належить екологічно безпечним землям під природною рослинністю. Так, долина р. Гнізна у її середній течії є залуженою з залісненими терасами і цілком сприятливою для відведення на місцевості меж водоохоронних зон чи земель до складу локального екокоридору. В межах долини р Джурин структура земельних угідь є доволі сприятливою у її нижній течії від с. Кошилівці, де переважають заліснені і залужені річково-долинні місцевості. Разом з тим, в межах верхньої і нижньої частин р. Гнізна і верхньої і середньої течії р. Джурин у структурі землекористування значна частка належить агроландшафтам. Розбалансованою є структура землекористування у верхів'ї долини р. Вільховець, однак нижній відтинок її долини є належно залісненим і залуженим з покращеним екостаном гідробіоценозів.

В межах меліорованої верхньої та середньої течії річкової долини Гнізни на збережених заболочених ділянках доцільне створення гідрологічних та гідро-орнітологічних заказників. Зокрема, у заплаві річки між сс. Охримівці і Жовтневе, та на відтинку між селищем В. Бірки і с. Дичків (рис. 1.). На площі у декілька гектарів добре збережені водо-болотні угіддя на яких не ведеться особливої господарської діяльності. Водо-болотні угіддя виступають акумулятором і регулятором вологи середньої течії Гнізни. У заболоченій заплаві річки простежуються чисельні озерця, до яких приурочена різновидова орнітофауна. В період весняної повені та літніх паводків ці водно-болотні угіддя поповнюють запаси води і виконують роль природних водосховищ. В посушливі періоди року акумульована волога регулює гідрологічний режим річки.

Рис.1. Заболочена ділянка долини р. Гнізни між селищем В.Бірки і с.Дичків – перспективний гідро-орнітологічний заказник місцевого значення

Нижче за течією річки у с. Сущин в межах бувшого панського маєтку збереглися залишки старовинного парку, який потребує реконструкції і вважаємо за доцільне оголосити його паркомпам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення. Між селами. Сущин і Лошнів унікальними з геоморфологічної і ботанічної точок зору є два яри-балки, що приурочені до лівого берега річкової долини. Тут зростає декілька рідкісних регіональних видів рослин – горицвіт весняний, первоцвіт весняний, зіновать подільська, анемона розлога, тощо. Виявлено два види ящірок: ящірка прудка і ящірка зелена. Урочище багате на різноманітні види ентомофауни. У яру-

балці №1 на лівому схилі спостерігається суцільне зростання первоцвіту весняного, в той час як правий схил яру-балки представлений асоціацією лучної рослинності з домінуванням зіноваті подільської. Вверх по схилу , а також на гребні між ярами встановлено ареали зростання горицвіту весняного. Авторами здійснено подання до обласного управління охорони навколишнього природного середовища про доцільність проведення додаткових обстежень території і можливість створення тут заповідного урочища або комплексної пам'ятки природи місцевого значення „Лошнівські яри-балки"(рис. 2).

Загалом долина середнього відтинку річки знаходиться у доброму екостані. В її межах необхідно створювати й інші категорії заповідних територій. Це стосується насамперед і численних джерел, приурочених до заплави і надзаплавних терас. Більшість із них є окультуреними, виступають місцями проведення ритуалів водохрестя місцевих громад. Це джерела у сс. Жовтневе, Дичків, Ступки.

Рис. 2. Масове зростання горицвіту (А) та первоцвіту весняного (Б) на схилах „Сущинської балки"

Заповідні об'єкти в межах річкової долини Джурина є малочисельними. Станом на 1.01 2010 року їх нараховується п'ять одиниць. Нижня частина річкової долини від с. Нирків входить до складу національного природного парку "Дністровський каньйон". В с. Базар знаходиться гідрологічна пам'ятка природи "Червона криниця" – система джерел, що витікають з девонських пісковиків. Дві ботанічні пам'ятки природи знаходяться в околиці с. Устечко. Разом з тим, в долині річки є ряд перспективних для заповідання об'єктів. Загальна схема водотоків річкової долини відображені на рис. 3. У верхів'ї Джурина на східній околиці с. Джуринська Слобідка споруджено став на площі близько 20 га, який використовується для риборозведення. За умови меліорації і осушення водозбірних боліт у витоку річки і порушення гідрологічного балансу території, став виконує важливу водоакумулюючу і водорегулюючу функції. Доречність збереження об'єкту диктує необхідність взяття його під охорону у якості гідрологічної пам'ятки природи місцевого значення.

На південній околиці с. Джурин неподалік автошляху Джурин – Полівці б'є потужне джерело, на витоку з якого утворилася заводь і потік чистої води, що впадає у р. Джурин. Вода доброї якості, використовується місцевим населенням і часто автотуристами. Витік джерела окультурений. Це – перспективна гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення (рис. 4.).

Третім перспективним для заповідання об'єктом також є джерело на східній околиці с. Базар, з якого витікає масивний потік води. Старожили стверджують, що в районі витоку у минулому був спеціально обладнаний водопій для панської худоби. Вода джерела подавалась до панського маєтку. Сьогодні цю джерельну воду використовують місцеві жителі. Джерело разом із потоком є цінним і перспективним для заповідання гідрологічним об'єктом.

Південніше с. Слобідка Заліщицького району на лівому крутому схилі долини р.Джурин знаходиться джерело цілющої води оповите багатьма легендами. На витоку джерела споруджена капличка, територія обсаджена віковими деревами, належним чином окультурена. Місцеві жителі і жителі сусідніх сіл часто приходять і приїжджають до джерела по цілющу воду.

На південній околиці с. Кошилівців в межах річкової долини знаходиться низка унікальних геоморфологічних та гідрологічних об'єктів. Зокрема, декілька виходів джерельних вод, які зливаючись утворюють цілий потічок чистої води – праву притоку р. Джурин; неподалік на цьому ж

березі спостерігаються зсувні процеси та процеси яроутворення у класичному їх вираженні. Було б доцільним створення тут комплексної пам'ятки природи місцевого значення, яка об'єднала б

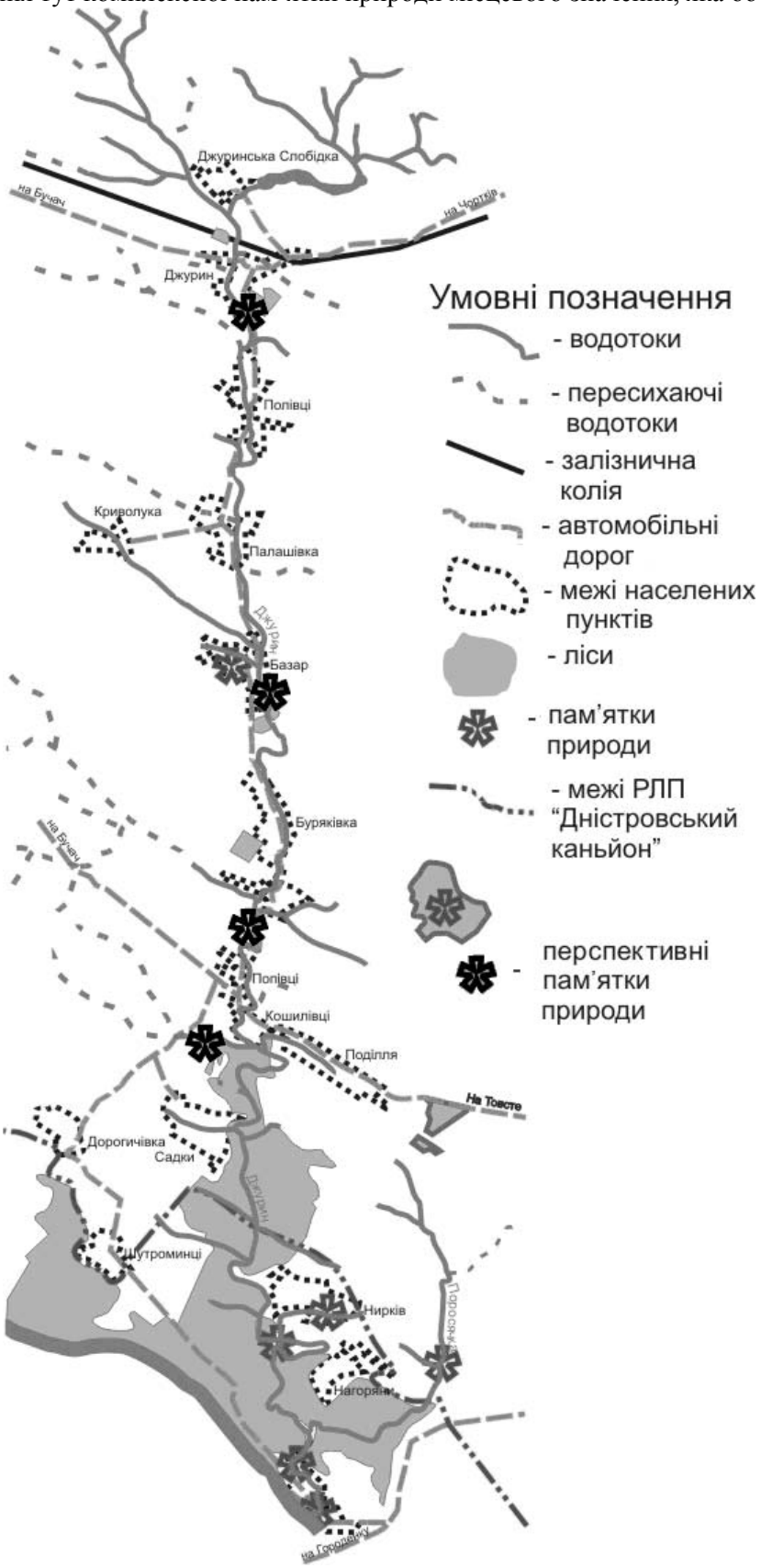

Умовні позначення
- водотоки
- пересихаючі водотоки
- залізнична колія
- автомобільні дорог
- межі населених пунктів
- ліси
- пам'ятки природи
- межі РЛП "Дністровський каньйон"
- перспективні пам'ятки природи

Рис. 3. Наявні та перспективні заповідні об'єкти в межах річкової долини Джурина.

ерозійно-гравітаційні форми рельєфу з унікальним гідрологічним об'єктом і наявними угрупованнями живої природи (рис. 5.).

Рис. 4. Заводь чистої води на витоці джерела у с. Джурин.

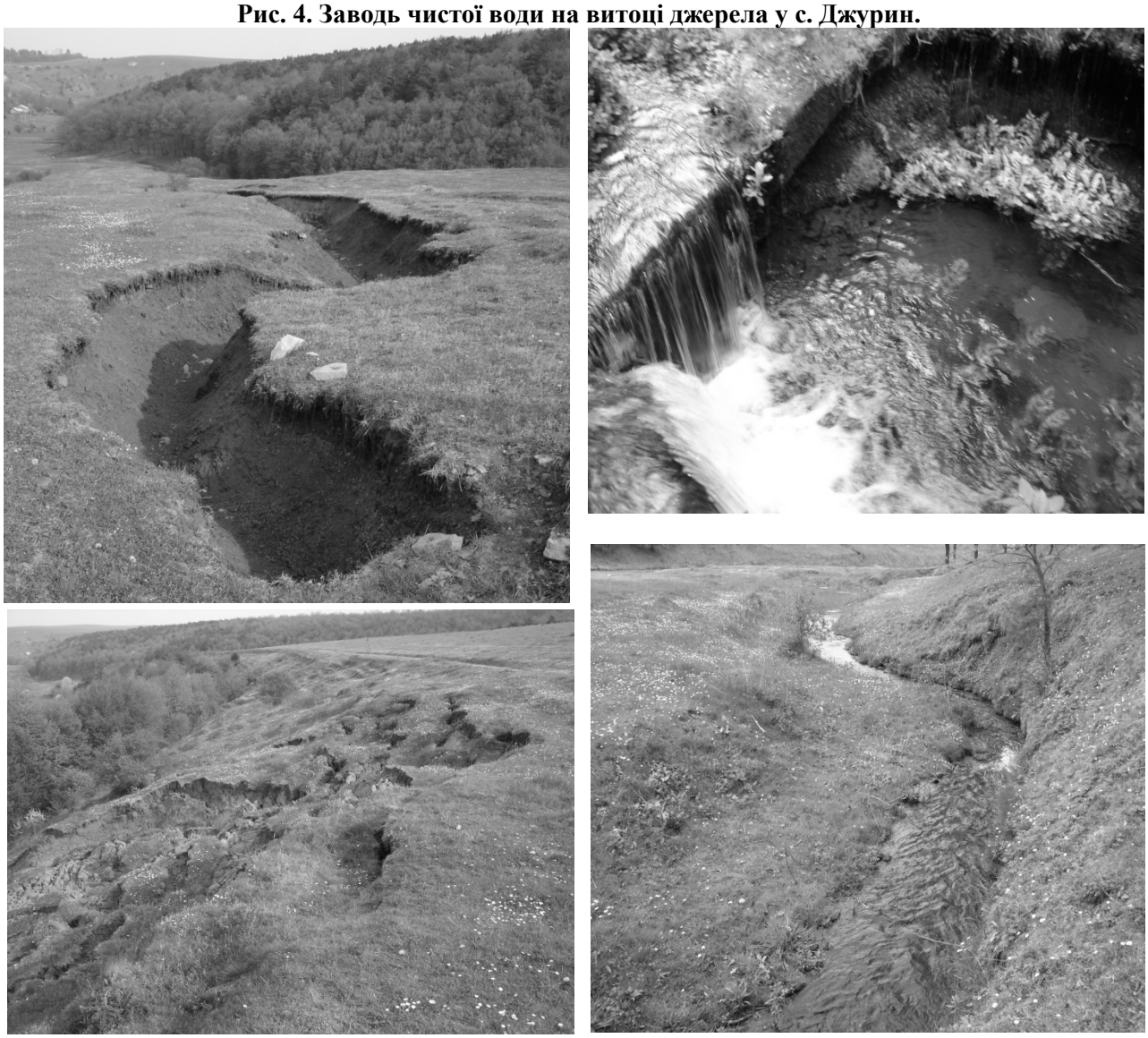

Рис. 5. Природні об'єкти перспективної комплексної пам'ятки природи.

З метою збереження ландшафту річкової долини між сс. Кошилівці і Нирків доцільно створити ландшафтний заказник місцевого значення, що сприятиме охороні цінних лісових масивів, які виконують важливі водоохоронні, протиерозійні та рекреаційні функції і є середовищем існування рідкісної флори і фауни. Для нижнього відтинку річкової долини характерні значні природні рекреаційні ресурси, збереженню і відновленню яких слугуватиме пропонований заповідний об'єкт. Він межуватиме з національним природним парком в межах річкової долини і стане дієвим засобом зменшення антропогенного впливу на її нижній відтинок.

В долині р. Вільховець – лівої притоки р. Стрипи в околицях старовинного Язлівця знаходиться унікальна система джерел приурочена до девонських пісковиків. Тут збереглися місця прання білизни, які і по сьогоднішній день використовуються місцевими жителями. З цих джерел вода подається у систему водопостачання населеного пункту, а також використовується жителями прилеглих садиб для споживання у побутових і господарських цілях (рис. 6.).Це – безсумнівна гідрологічна пам'ятка природи в історико-культурному обрамленні.

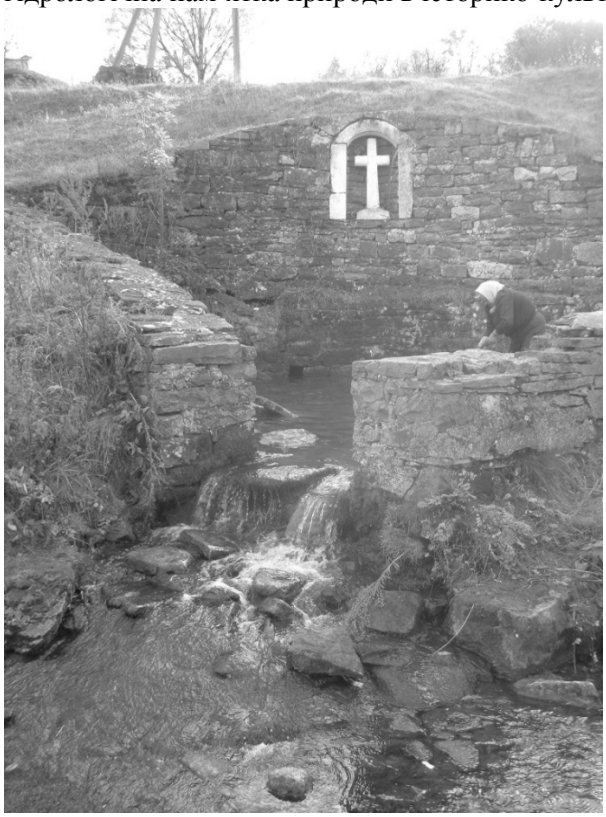

Рис. 6. Система джерел у с. Бровари Бучацького району на лівобережжі долини р. Вільховець

У с. Язлівець на території монастиря у доброму стані знаходиться парковий комплекс з унікальним у своєму роді пантеоном – місцем захоронення монахинь. Парк потребує реконструкції, однак вже сьогодні його необхідно взяти під охорону у якості парка-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Висновки. Незважаючи на багаторічні дослідження з виявлення перспективних для заповідання об'єктів в долинах малих річок спостерігаються значні ресурси для перспективного заповідання. Створення мережі заповідних об'єктів у долинах малих річок сприятиме оптимізації природокористування, збереженню і охорони річкових долин від надмірного антропогенного впливу. Створення нових заповідних територій разом з впорядкування водоохоронних зон окремих відтинків річкових долин, відведенням земель під локальні екокоридори перспективної регіональної екологічної мережі сприятимуть збереженню на перспективу річково-долинного комплексу загалом як цілісної природної системи.

Література:

1. Громадська оцінка екологічного стану деяких річок Верхнього Дністра. Проблеми та шляхи їх вирішення / за заг. ред. Г.Проців. – Бережани, 2005. – 56с.
2. Екологічне оздоровлення Дніпра / *В.Шевчук, О. Мазуркевич, В.Навроцький, Ю. Саталкін, М. Стеценко, А.Стащук, А.Сакевич.* – К.: 2001. – 267с.

3. *Мережко О.І.* Оздоровлення малих річок: екологічні основи / *О.І.Мережко, Р.В.Хімко*. – К.: вид-во Інтер-екоцентр, 1998. – 56с.
4. *Мольчак Я.О.* Річки та їх басейни в умовах техногенезу / *Я.О.Мольчак, З.В.Герасимчук, І.Я.Мисковець.* – Луцьк: РВВ ЛДТУ, 2004. – 336 с.
5. *Паламарчук М.М.* Нове життя малих річок / *М.М.Паламарчук, О.З.Ревера*. – Київ: Урожай, 1991 – 208с.
6. *Стойко С.М.* Система охорони природи у верхів'ї басейну Дністра. – Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера". Львів, 2004. – 56 с.
7. *Фильчагов Л.П., Полищук В.В.* Возрождение малых рек. – К.: Урожай, 1989. – 184с.
8. *Царик Л.П.* Гідроекологічна ситуація. // Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області).Л.П.Царик – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – С. 78-85.
9. *Царик П.Л.* Геоекологічна ситуація долини річки Гнізни /П.Л.Царик, І.М.Вітенко// Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль, 2007,№ 1. – С. 192-198.
10. *Царик П.Л.* Геоекологічна ситуація долини річки Джурин/ П.Л.Царик, І.М.Вітенко// Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль, 2007,№ 2. – С. 210-215.

Резюме:

Петр Царик, Любомир Царик, Игорь Витенко. ПЕРСПЕКТИВА СОЗДАНИЯ ЗАПОВЕДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В ДОЛИНАХ РЕК ГНИЗНА, ДЖУРИН И ОЛЬХОВЕЦ.

Рассмотрены вопросы оптимизации природопользования в пределах речных долин за счет создания сети заповедных территорий и объектов. Предложен ряд перспективных для заповедности разнорангових природных территорий в пределах долин малых рек, составляющих основу региональной гидросети и выполнять важную функциональную роль в перспективные региональной экосети.

Ключевые слова: малые реки, речная долина, заповедные территории и объекты, экологическая сеть, оптимизация природопользования.

Summary:

Piter Tsaryk, Lybomir Tsaryk, Igor Vitenko. PERSPECTIVE ESTABLISHMENT OF PROTECTED AREAS IN RIVER VALLEYS GNIZNA, DZHURYN AND VIL'KHOVETS

The questions of optimization of natural resources within the river valley through a network of protected areas and objects. A number of prospective bequest of different rank natural areas within the valleys of small rivers that form the basis of regional rivers and perform an important functional role in the regional ecological network perspective

Key words: small river, the river valley, protected territories and objects, ecological network, optimization of natural resources.

Надійшла 12.10.2010р.

УДК 332.3 (477.8) Зіновій ПАНЬКІВ, Наталія ПАНЬКІВ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано структуру земельних ресурсів Івано-Франківської області та в межах населених пунктів. Встановлено переважаючі категорії землекористувачів сільськогосподарських земель області та особливості їхнього використання. З'ясовано основні проблеми землекористування в сучасних умовах та окреслено основні шляхи збалансованого використання земельних ресурсів.

Ключові слова: *землекористування, сільськогосподарські землі, структура посівних площ, землекористувачі.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перехід людського суспільства до землеробства дозволило йому зробити рішучій крок у культурному і економічному розвитку, що змінило взаємозв'язки людини із оточуючим середовищем: від пристосування до природних ландшафтів до цілеспрямованого впливу на них, що помітно змінило вигляд поверхні Землі. Невід'ємною умовою ефективного ведення землеробства є сприятливі кліматичні умови та продуктивні землі із родючими ґрунтами, які можуть забезпечити населення достатньою кількістю продуктів харчування. Із переходом до землеробства земельні ресурси одночасно із функції просторового базису почали виконувати функцію предмету та засобу праці, слугуючи основою виробництва продуктів харчування та сировини для різних галузей промисловості. Саме завдяки сільськогосподарському землекористуванню формується близько 95% обсягу продовольчого фонду України. Тому ефективне сільськогосподарське землекористування в окремих регіонах є запорукою продовольчої, економічної та національної безпеки, невід'ємною складовою збереження продуктивних земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Земельні ресурси приймають активну участь у

суспільному виробництві, оскільки вони є засобом виробництва та джерелом задоволення потреб людини. У вітчизняній науковій літературі приділяється значна увага теоретичним і методичним аспектам землекористування [1,3,5,6,14] та проблемам трансформації використання земель у сільському господарстві [2,7,8,12,13]. Проте регіональні особливості окремих видів землекористування розглядаються недостатньо [4].

Виклад основного матеріалу. Станом на 1.01.2008 р. земельний фонд Івано-Франківської області становить 1392756,0 га, а в його структурі переважають сільськогосподарські землі (46,5%) і ліси та інші лісовкриті площі (45,7%). В межах області обліковано 804 населених пункти (15 міст, 24 селища, 765 сіл), які займають 426331,6 га. Частка земель населених пунктів у земельному фонді області становить 30,6%, що помітно перевищує державний показник [9]. Землі населених пунктів вирізняються високою сільськогосподарською освоєністю, оскільки частка сільськогосподарських земель в їхніх межах становить 76,4%, в той час як ліси та інші лісовкриті площі в їхніх межах займають всього 8,9 % території. Приведені результати свідчать, що в межах області переважаючим видом землекористування є сільськогосподарське (рис. 1.).

У структурі сільськогосподарських земель як області, так і населених пунктів переважають сільськогосподарські угіддя (97,8-98,0%), а решта зайнята під господарськими будівлями, дворами, дорогами та прогонами. Серед сільськогосподарських угідь переважає рілля (59,6%), проте розораність території області є низькою (27,1%), що майже вдвічі є нижчим від аналогічного показника в Україні [9]. Показник розораності земельного фонду населених пунктів області є помітно більшим (43,6%).

Реформування земельних відносин і трансформація форм власності на землю кардинально змінило співвідношення власників і користувачів сільськогосподарських земель області. Основна їхня частина (63,1%) перебуває у власності громадян, 13,3% у користуванні сільськогосподарських підприємств, переважна більшість яких (338 із 380) є недержавними, 21,7% знаходиться у запасі, а решта – у користуванні різноманітних підприємств, установ, організацій.

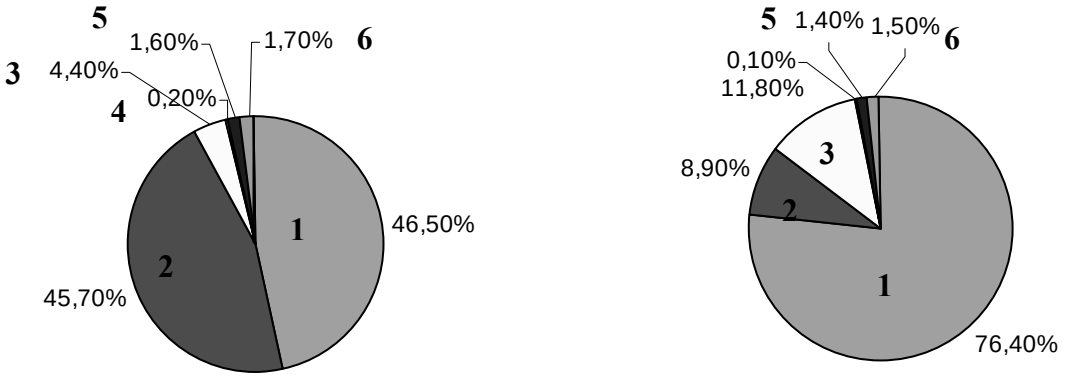

а б **5**

1 - Сільськогосподарські землі – 46,5 %
2 - Ліси та інші лісовкриті площі – 45,7 %
3 - Забудовані землі – 4,4 %
4 - Відкриті заболочені землі - 0,2 %
5 - Відкриті землі без рослинного покриву – 1,6%
6 - Води – 1,7%

1 - Сільськогосподарські землі – 76,4 %
2 - Ліси та інші лісовкриті площі – 8,9 %
3 - Забудовані землі – 11,8 %
4 - Відкриті заболочені землі - 0,1 %
5 - Відкриті землі без рослинного покриву – 1,4%
6 - Води – 1,5%

Рис 1. Структура земельного фонду Івано-Франківської області (а) та земель населених пунктів (б) станом на 1.01. 2008 р.

Громадяни області отримали сільськогосподарські землі у власність та користування за рахунок безоплатної передачі із земель державної та комунальної власності, приватизації земельних ділянок,

що були раніше передані їм у користування, та виділення в натурі належної їм земельної частки для різних цілей (табл.).

Приведені результати свідчать, що переважна більшість сільськогосподарських земель та угідь (47,7%) надані громадянам області для ведення особистого підсобного господарства (в середньому по 0,47 га на одного землекористувача), 24,7% надані для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, а 12% – використовуються як присадибні ділянки. Тільки 6,0% сільськогосподарських земель, що надані громадянам області, використовуються у новостворених фермерських господарствах. В області нараховується 610 фермерських господарств, які в середньому мають у власності та користуванні по 40,3 га сільськогосподарських земель.

Основна частка перелогів (98,4) на сільськогосподарських землях, що були надані громадянам області, утворилась в межах ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Ці земельні ділянки громадяни області отримали, в основному, за рахунок приватизації земель колективних сільськогосподарських підприємств і виділення в натурі земельного паю, який отримали особи пенсійного та передпенсійного віку, які не мають, в більшості, ні фізичних, ні економічних можливостей повноцінно використовувати їх. Більшість багаторічних насаджень (65,9%), в основному садів, розташовані на присадибних ділянках громадян.

Таблиця 1

Напрямки використання сільськогосподарських земель, які надані у власність та користування громадянам Івано-Франківської області (станом на 1.01.2008 р.)

	Кількість власників і землекористувачів, од.	Сільськогосподарські землі, га / %	Сільськогосподарські угіддя, га / %	Рілля, га / %	Перелоги, га / %	Багаторічні насадження, га / %	Сіножаті, га / %	Пасовища, га / %
Селянські (фермерські) господарства	610	24553,2 6,0	24242,6 6,0	22179,8 7,8	33,0 0,2	282,2 2,0	773,3 1,2	974,0 3,9
Ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	111 156	100912,2 24,7	100858,2 24,7	67392,8 23,7	20119,2 98,4	632,1 4,3	7004,2 11,0	5709,9 23,1
Особисті підсобні господарства	413 446	194878,8 47,7	194869,9 47,7	156844,8 55,1	291,7 1,4	2373,4 16,5	31784,5 50,0	3575,6 14,5
Присадибні ділянки	403 066	48934,1 12,0	48908,6 12,0	34150,5 12,0	0,06 0,01	9482,7 65,9	5188,8 8,2	86,5 0,4
Ділянки для садівництва	34 626	2264,3 0,6	2258,7 0,6	629,1 0,2	-	1625,4 11,3	4,0 0,01	0,1 0,01
Ділянки для дачного будівництва	449	29,0 0,01	27,3 0,01	22,1 0,01	-	-	5,2 0,01	1,7 0,01
Ділянки для гаражного будівництва	15 198	-	-	-	-	-	-	-
Ділянки для городництва	32 082	2927,1 0,7	2917,9 0,7	2917,6 1,0	-	-	-	0,3 0,01
Ділянки для несільськогосподарської діяльності	5 577	46,5 0,01	16,5 0,01	1,3 0,01	-	1,5 0,01	5,6 0,01	8,1 0,01
Ділянки для сінокосіння і випасання худоби	-	33644,1 8,2	33643,2 8,2	440,6 0,2	-	-	18842,2 29,6	14360,5 58,1
Всього	1 011 734	408189,2 100	407743,0 100	284578,6 100	20443,9 100	14397,3 100	63608,0 100	24715,1 100

Половина від загальної площі сіножатей на землях наданих громадянам області обліковується на земельних ділянках для ведення особистого підсобного господарства, а 29,6% – на ділянках виділених для сінокосіння.

Сільськогосподарські землі області є основою для розвитку сільського господарства, продукція якого становить 2,8% у загальнодержавному показнику. Основна частина продукції сільського господарства області (83,2%) виробляється у господарствах населення. Особливо відчутна перевага господарств населення у виробництві картоплі, плодів та ягід, овочів, молока та вовни. Сільськогосподарські підприємства переважають тільки у виробництві цукрового буряку та курячих яєць.

Економічні негаразди в аграрному секторі економічно позначились на рентабельності

сільськогосподарської продукції. Якщо у 1990 році у сільськогосподарських підприємствах області усі основні види їхньої продукції, за винятком виробництва вовни, були рентабельними, то станом на 2007 рік рентабельним залишається лише виробництво зерна, картоплі, овочів і курячих яєць. Рівень рентабельності виробництва зерна в області за цей період знизився з 169% до 19% [11]. Для виробництва сільськогосподарської продукції з високим показником рентабельності крім продуктивних земель слід мати необхідний рівень забезпеченості засобами виробництва. За період з 1990 р. у сільськогосподарських підприємствах області різко скоротилась кількість тракторів (з 9,8 до 2,1 тис. шт.) та зернозбиральних комбайнів (з 1,6 до 0,5 тис. шт.). Помітно зросла вартість добрив, паливно-мастильних матеріалів, що призвело до скорочення об'ємів виробництва.

За цей же період в Івано-Франківській області скоротилися посівні площі з 414,3 до 295 тис. га як за рахунок переведення сільськогосподарських угідь під забудову, так і за рахунок змін у їхній структурі (збільшення площ пасовищ і сіножатей, появи перелогів). Також відбулися зміни у структурі посівних площ під основні сільськогосподарські культури: збільшилися посіви зернових, картоплі та овочевих, натомість зменшились площі технічних і кормових, що обумовлено їхньою рентабельністю та конюктурою ринку.

Основні посівні площі сконцентровані в подільських районах області, які вирізняються родючими ґрунтами, незначною залісненістю. Саме висока природна родючість ґрунтів у їхніх межах є основним чинником високої врожайності зернових культур (Городенківський – 33,5, Снятинський – 32,5 ц/га). Урожайність основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств області є відносно невисокою. Для зернових культур, які є переважаючими за площею посівів, у 2007 році урожайність становила 27,3 ц/га, тоді як у господарствах населення цей показник вищий (31,0 ц/га). Найвища урожайність серед зернових культур характерна для кукурудзи (41,4 ц/га). За період з 1990 р. урожайність усіх сільськогосподарських культур знизилась, що, в основному, обумовлено зменшенням норм внесення компенсуючих доз мінеральних та органічних добрив, низькою якістю посівного матеріалу. У 2007 році в області було удобрено тільки 66% посівних площ, а на 1 га внесено 72 кг поживних речовин, тоді як у 1990 р. – 240 кг. Урожайність зернових культур знизилась з 34,6 до 27,3 ц/га, а цукрового буряку з 329 до 227 ц/га.

Сільськогосподарське землекористування в області обмежується розвитком цілого ряду небезпечних геодинамічних процесів (ерозія, зсуви, природний і техногенний карст, селі), що призводить як до зменшення площ продуктивних земель, так і до зниження їхньої продуктивності. На сьогодні в області еродовано 129,8 тис. га земель (20,3%), а за останні 30 років площа еродованих сільськогосподарських угідь зросла в 1,7 рази [12].

Розпаювання сільськогосподарських земель призвело до утворення значної кількості землекористувачів і подрібнення масивів сільськогосподарських угідь. На невеликих за площею земельних наділах майже повністю відсутні сівозміни та переважає монокультура, що призводить до однобічного виснаження ґрунтів. Розпаювання земель проводилось без попередніх обстежень, за рахунок чого у власність були передані значні площі малопродуктивних і деградованих земель, а подальше їхнє використання призведе ще до більшого погіршення їхніх властивостей.

Висновки. Розташування значної частини Івано-Франківської області в межах заліснених Карпат обумовлює незначну перевагу сільськогосподарських земель у структурі земельного фонду та невисокі показники розораності її території. Переважна більшість сільськогосподарських земель області перебуває у власності громадян, що призвело до значної роздрібленості земельного фонду та низької ефективності сільськогосподарського виробництва. Реформування земельних відносин не призвело до утворення потужних недержавних сільськогосподарських підприємств, які б домінували у виробництві продукції сільського господарства. Нестабільність економічної та політичної ситуації призвели до зменшення посівних площ, зниження обсягів виробництва та продуктивності сільськогосподарських земель.

Зволікання із вирішенням проблем функціонування ринку землі призводить до зниження ефективності їх використання, збільшення площ перелогових земель, інтенсифікації ренатуралізаційних процесів. Зростання частки матеріальних витрат у собівартості сільськогосподарської продукції робить виробництво основної продукції нерентабельним, а більшість сільськогосподарських підприємств стають неконкурентноспроможними. Організація раціонального сільськогосподарського землекористування, як основи продовольчої та національної безпеки, потребує дієвого державного регулювання, впорядкування земельного законодавства, формування конкурентноспроможних агроформувань.

Література:

1. *Бринзя Г.* Теоретично-методичні аспекти раціонального землекористування / *Г. Бринзя* // Вісник Львівського національного аграрного університету. Землевпорядкування і земельний кадастр. №12, 2009. С. 42-49.
2. *Богіра М. С.* Землекористування в ринкових умовах: еколого-економічний аспект / *М. С. Богіра.* – Львів: Львівський національний аграрний університет, 2008. – 225 с.
3. *Добряк Д. С.* Класифікація та екологобезпечне використання сільськогосподарських земель / *Д. С. Добряк, О. П. Канаш*, І. А. Розумний. – К. : Ін-т землеустрою УААН, 2001. – 308 с.
4. *Заблоцький Б.* Аналіз перспектив сільськогосподарського землекористування на схилових землях / *Б. Заблоцький* // Наукові записки Тернопільського педуніверситету ім.. В. Гнатюка. Серія: Географія, №1, 2004. – С. 160-164.
5. *Канаш О. П.* Сучасні проблеми землекористування: екологічна орнопридатність земель / *О. П. Канаш* // Науковий вісник Національного аграрного університету, 2005, №71. – С. 154-157.
6. *Кривов В. М.* Екологічно безпечне землекористування Лісостепу України. Проблеми охорони ґрунтів / *В. М. Кривов*. – К.: Урожай, 2006. – 304 с.
7. *Лицур І.* Трансформація землекористування в сільському господарстві як складова земельної реформи в Україні / *І. Лицур, Н. Поляничко* // Вісник Львівського національного аграрного університету. Землевпорядкування і земельний кадастр. №12, 2009. – С. 50-54.
8. Організація сільськогосподарського використання земель на ландшафтно-екологічній основі / За ред. *П. Г. Казьміра*. – Львів: СПОЛОМ, 2009. – 254 с.
9. *Паньків З. П.* Земельні ресурси / *З. Паньків*. – Львів: Видавничий цент ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 272 с.
10. *Приходько М. М.* Екологічний стан земельних ресурсів Івано-Франківської області / *М. М. Приходько* // Наукові записки Вінницького педуніверситету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія, випуск 8, 2004. – С. 97-106.
11. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2007 рік /За ред. *М. М. Колімбровського*, 2008. – 522 с.
12. *Третяк А. М.* Наукові основи економіки землекористування і землевпорядкування / *А. М. Третяк, В. М. Другак.* – К.: ЦЗРУ, 2003. – 337 с.
13. *Третяк А. М.* Земельна політика та земельні відносини: соціально-економічні і духовні аспекти розвитку / *А. М. Третяк, В. М. Другак.* – К.: ННЦ ІАЕ, 2007 . – 186 с.
14. *Хвесик М. А.* Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика / *М. А. Хвесик, В. А. Голян*. – К.: Кн.. вид-во НАУ, 2006. – 260 с.

Резюме:

Зиновий Панькив, Наталья Панькив. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Проанализирована структура земельных ресурсов Ивано-Франковской области и в пределах населенных пунктов. Установлено превосходящие категории землепользователей сельскохозяйственных земель области и особенности их использования.

Ключевые слова: землепользование, сельскохозяйственные земли, структура посевных площадей, землепользователи.

Summary:

Z. Pankiv, N. Pankiv. THE AGRICULTURAL LAND USE OF IVANO-FRANKIVSK REGION.

It has been analyzed the structure of the land resource of Ivano-Frankivsk region and within the inhabited locality. It has been determined the main categories of the agricultural land users, regions and the peculiarities of their usage.

Key words: the land users, agricultural acres, the structure of the areas under crop, the land users.

УДК 911.9:502

Лариса БАБЮК

РОЗРОБКА ЕКОЛОГІЧНОЇ СТЕЖКИ “ЧЕРВОНА ГОРА” ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ ДНІСТРОВСЬКО-БЕРЕМЯНСЬКОГО УРОЧИЩА

Розглянуті проблеми неконтрольованого рекреаційного використання Подністровського регіону та висвітлено шляхи їх вирішення. Створення мережі екологічних стежок є ключем до вирішення цілої низки проблем, оскільки виконує важливі функції екологічної освіти рекреантів. Екологічна стежка “Червона гора” представлена як яскравий приклад доступної, привабливої та інформативної екостежки. В статті подано покроковий опис усього проектованого маршруту з практичними рекомендаціями по благоустрою та облаштуванню екологічної стежки.

Ключові слова: *екологічна освіта, екологічна стежка, екотуризм, рекреація, туризм*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Привабливість Дністровського каньйону зумовлює бурхливий та неконтрольований розвиток рекреації в регіоні. Значна частка відпочиваючих в регіоні характеризується загально низьким рівнем екологічної культури та свідомості (це

характерно як для організованих комерційних груп, так і для стихійних самодіяльних туристів), наслідком чого є руйнування унікальних об'єктів та ландшафтів, поява стихійних сміттєзвалищ, скорочення біорозмаїття регіону.

Поодинокі екологічні акції, проведені громадськими організаціями та звичайними активістами-природолюбами, не в змозі зупинити процес катастрофічної деградації заповідних земель регіонального ландшафтного парку та новоствореного національного парку.

На даній території впродовж тривалого неконтрольованого рекреаційного використання сформувалася мережа стежок та доріг, котрі переважно прокладені від сіл Сокілець і Берем'яни та від місця причалу груп туристів-водників біля гирла Стрипи до найпривабливіших об'єктів. Наростаючий розвиток туризму в регіоні (зокрема водного туризму) спричинить збільшення навантаження на дану ділянку. Тому розподіл потоку відпочиваючих та оптимізація рекреаційного використання стають першочерговим завданням, розв'язати яке можна лише засобами регульованого, науково-організованого туризму в поєднанні з підвищенням екологічної культури рекреантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання рекреаційного використання природозаповідних територій найбільш глибоко досліджене В.П. Чижовою [5, 6]. Проблему охорони та раціонального використання природозаповідного фонду України активно досліджує та висвітлює В.І. Гетьман [2]. Дністровський регіон та зокрема його природо-заповідні території описані краєзнавцем М.П. Чайковським [3].

Виклад основного матеріалу. Оптимальною формою вирішення проблеми рекреаційного використання природо-заповідних об'єктів є створення мережі екологічних стежок. Це – найзручніша система екологічної освіти, котра за інформаційної підтримки ЗМІ та в поєднанні з координаційною роботою з туроператорами здатна розв'язати наявну проблему. Адже проведення екологічної освітньо-виховної роботи входить до основних завдань, покладених на національні природні парки. [1] Враховуючи усі передумови доцільно створити саме еколого-пізнавальну стежку.

Вирішальними умовами для вибору маршруту екостежки є привабливість, доступність та інформативність [5, с. 12]. Проектована стежка “Червона гора” в повній мірі відповідає даним вимогам.

Привабливість проектованої екостежки полягає в унікальному та гармонійному поєднанні на компактній території цікавих історико-архітектурних, гідрологічних, ботанічних, зоологічних, геологічних об'єктів з мальовничістю навколишніх ландшафтів. Чергування лісових ділянок, відкритих заплав та скельних ділянок з панорамним оглядом робить маршрут контрастним та насиченим.

Доступність. Початок екостежки знаходиться у с. Сокілець Бучацького району. Відстань до райцентру – 22 км, до обласного центру – 92 км, тобто сюди легко дістатись за 1,5-2 годин руху зручним асфальтованим шляхом. Найближча зупинка автобуса “Тернопіль-Губин”, що за кілька кілометрів від початку маршруту, дозволить відвідати стежку і самодіяльним групам туристів без особистого транспорту. Ділянка Тернопіль-Сокілець та Беремяни-Тернопіль насичена різноманітними природними та історико-архітектурними об'єктами: Микулинецький замок, Переволоцька травертинова скеля, Рукомишський скельний комплекс, комплекс пам'яток старовинного Бучача, замок у Золотому Потоці та Підзамочку, Язловецький монастир та ін. Ця обставина сприятиме створенню нових туристичних маршрутів, основою яких стане проектована екологічна стежка.

Інформативність. Дана екологічна стежка відрізняється від звичайного туристичного маршруту інформативністю (максимально можливим відображенням геологічних, ландшафтних, ботанічних та історичних особливостей території) та високою здатністю задовольняти пізнавальну потребу рекреантів. Основним інструментом в цьому плані виступають стенди та вказівники, котрі допоможуть відвідувачу насолодитися красою території та ознайомлять з окремими об'єктами, хоча на них неможливо розмістити повну інформацію по кожній точці, але вони спонукатимуть бажаючих отримати детальнішу інформацію в буклетах і путівниках. В організованих групах додаткові пояснення надає гід, котрий озвучує цікаві відомості по маршруту, пояснює правила поводження і контролює їх дотримання екскурсантами.

Перш ніж розпочати створення екологічної стежки в межах природо-заповідної території доцільно вивчити не лише наявні природні умови та цікаві об'єкти, але й характер існуючого рекреаційного використання, зокрема періоди найбільш активного відвідування, специфіку груп відвідувачів та ін. Саме від цих факторів залежить призначення, простягання та підбір типу стежки,

котра якнайкраще відповідає даним умовам. [5, стор. 12]

Територія проектованої екологічної стежки “Червона гора” найбільш активно використовується у весняно-літній період. Поодинокі відвідувачі та групи рекреантів навідуються у ці місця в період з жовтня по березень, переважно це туристи, які транзитно перетинають гирло Стрипи та зрідка зупиняються на ночівлю на узліссі поблизу гирла струмка Рудка. Значна частина рекреантів потрапляють на цю територію водним шляхом під час сплавів Дністром, в холодний період такі мандрівки не популярні.

Територія проектованої екостежки загалом та окремі її об'єкти активно відвідуються рекреантами переважно з організованих туристичних груп, найчастіше це учасники комерційних сплавів тернопільських туроператорів “Облтурклуб”, “Тіс-Тур”, “Оксамит-КЛ”, київських “Дикий Тур”, “Рутенія”, “ЕкстрімТур” та громадських організацій “Кристал”, “Тіні Гардаріки” та ін. Учасники таких сплавів часто не ознайомлені навіть з елементарними правилами перебування на природі та в природо-заповідних територіях зокрема, а рівень екологічної культури, як і в більшості жителів великих міст, дуже низький. Доцільно врахувати це на заключному етапі формування екостежки і провести відповідні тематичні зустрічі з керівниками даних організацій та капітанами-інструкторами, щоб проінформувати їх про правила та умови перебування на даній території і зобов'язати підтримувати порядок при проходженні їх групами даного маршруту.

Інша категорія рекреантів, які потрапляють на цю територію — це піші туристи та вело-мандрівники. Найчастіше вони перетинають Стрипу вбрід поблизу гирла та продовжують подорож в напрямку села Хмелева і далі до урочища Червоне. За рідкими винятками такі туристи відрізняються від масових комерційних груп загально високим рівнем екологічної свідомості та культури.

Третя категорія рекреантів – це жителі навколишніх сіл Беремяни, Сокілець, Сверщківці, Жнибродн, Губин та районного центру Бучач, котрі потрапляють на територію проектованої екостежки переважно у вихідні дні та церковні свята. Такі групи найчастіше характеризуються найнижчим рівнем культури і залишають по собі велику кількість сміття, скло, згарища та ін. Тож, щоб попередити і надалі унеможливити ці явища, доцільно провести зустрічі з головами сільрад та священиками навколишніх сіл, котрі зможуть донести інформацію про правила перебування на території екостежки своїм односельчанам. Окрім того, варто активно співпрацювати з вчителями місцевих закладів освіти і залучати дітей до певних видів робіт по благоустрою та оздобленню екологічної стежки (укріплення стежок, виготовлення та встановлення малих архітектурних форм). При продуманому плануванні з мінімальним матеріальним забезпеченням (будматеріали, інструменти та рукавички) групи школярів можуть істотно скоротити термін виконання робіт, які не вимагають певної кваліфікації чи вмінь. Окремим важливим аспектом такої співпраці з місцевими школярами буде додаткове екологічне виховання — діти завжди будуть дбайливо ставитись до стежки, в оздобленні якої є дещиця їх особистої праці.

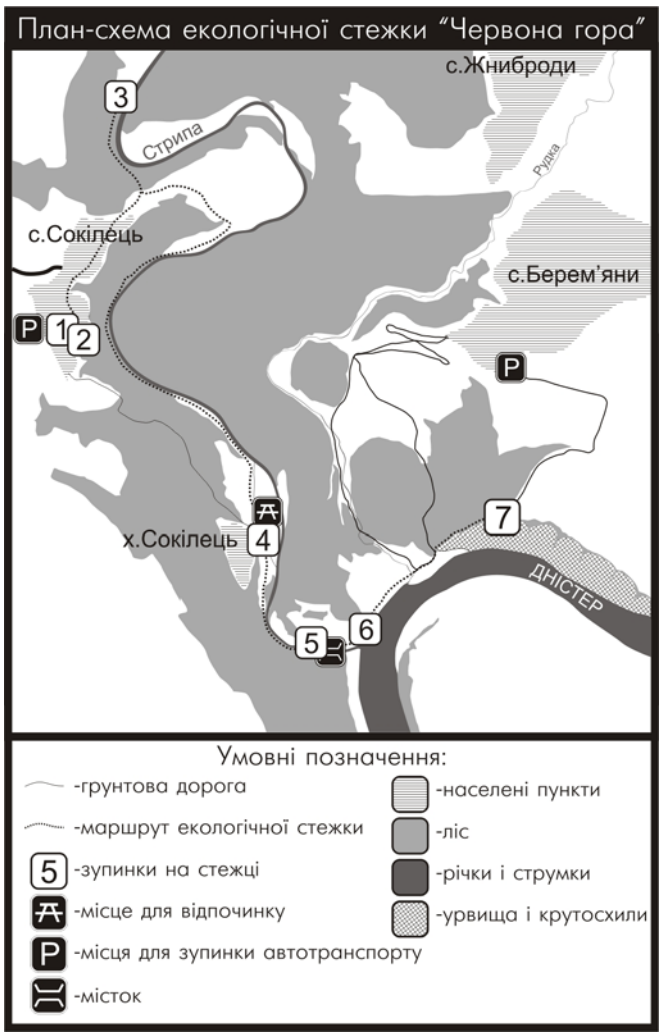

Ще одним додатковим ресурсом при формуванні та благоустрою екостежки можуть бути студенти туристичних спеціальностей обласного центру, адже навчальні програми краєзнавства та екотуризму повинні вирізнятися з-поміж інших отриманням відповідних практичних знань з паралельним підвищенням

екологічної культури та свідомості. [6, стор. 104]

При плануванні екостежки доцільно визначити допустиме рекреаційне навантаження для неї, причому мається на увазі не просто кількість рекреантів на одиницю часу і на одиницю площі, а весь комплекс рекреаційного впливу на територію. [4, стор. 50] Проведені спостереження впродовж активного рекреаційного сезону (травень-вересень) свідчать, що в середньому у будні територію екостежки відвідує 1 група до 10 чол. за день, у вихідні ж це число сягає 6-7 груп, в неділю до них ще додаються жителі навколишніх сіл, тобто ще 20 чол./день. Разом за тиждень наявна середня сумарна кількість рекреантів становитиме 210 чол./тиждень, тобто, впродовж травня-серпня ця цифра сягне 17 тижнів * 210 чол. = 3570 чол. Отже, можна відштовхуватись від числа 3600 рекреантів на рік. Від цього наявного навантаження можна відштовхнутися на початку створення та функціонування екостежки, не обмежуючи цю кількість, проте необхідно не рідше ніж тричі на рік проводити періодичний моніторинг кожної ділянки маршруту (у квітні – до початку туристичного сезону, в липні – у розпал сезону та у вересні – по закінченню туристичного сезону). Залежно від результатів проведених спостережень, моніторингу маршруту та окремих об'єктів можна здійснювати щорічну корекцію допустимого рекреаційного навантаження на стежку та здійснювати заходи по благоустрою і підвищенню стійкості стежки до навантажень.

Точка 1. Розпочинається екологічна стежка “Червона гора” у селі Сокілець Бучацького району, поблизу дерев'яної церкви Покрови Божої Матері. Тут розташований цілий комплекс пам'яток: церква, травертинова скеля з гротом монахів та каскад Сокілецьких водоспадів.

Храм споруджений у 1635 році на місці ще давнішого, знищеного татарами. Церква дерев'яна, тризрубна, поставлена на кам'яному цоколі. Складається з майже квадратної в плані нави, до якої із заходу і сходу примикають теж майже квадратні, але менші за розмірами зруби бабинця і вівтарної частини. Всі зруби основної висоти. Піддашшя навколо споруди опирається на дерев'яні стовпчики. Дах над центральним об'ємом увінчаний маківкою. Гордістю храму є старовинне Євангеліє, куплене у 1631 році, про що свідчить напис на ньому; повторно оправлене в 1850 і 1935 роках.

Майданчик поблизу церкви потрібно додатково розширити та укріпити, пристосувавши для туристичних мікроавтобусів. Доцільно вкрити майданчик щебенем з хорошою водопропускною здатністю, щоб забезпечити триваліше його використання та уможливити стоянку в дощові періоди.

Тут же варто розмістити основний стенд із загальною схемою маршруту екологічної стежки, цікавими відомостями та основними правилами перебування в межах стежки і заповідної території.

Поблизу храму необхідно розмістити також інформаційний стенд з коротким описом історії даної споруди.

Точка 2. Нижче по схилу, майже під церквою знаходиться скеля, складена щільним травертином. У нижній її частині вирубаний грот-келія, в котрому до спорудження церкви проживали монахи.

До підніжжя скелі потрібно прокласти найпростішу стежину, проте, враховуючи значну крутизну схилу, обов'язково з поручнями. В підніжжі скелі необхідно встановити драбину, бажано з металевими східцями, за допомогою якої можна буде потрапити у грот монахів.

Води потужного джерела, розташованого поблизу церкви, формують струмок, котрий, зриваючись зі стрімких уступів долини Стрипи, формує каскад Сокілецьких водоспадів. Висота окремих із них становить 7-8 метрів.

При облаштуванні стежок на схилі доцільно створити так-звані “покрокові східці” з використанням плоских плиток девонського пісковику (котрий повсюдно зустрічається в даному регіоні), така конструкція не буде ускладнювати поверхневий стік і слугуватиме значно триваліший термін.

Для зручного огляду водоспадів необхідно облаштувати невеликий оглядовий майданчик нижче скелі із стежкою та східцями нагору. При його облаштуванні потрібно забрати з маршруту кілька старих сухих стовбурів дерев, котрі можна використати для облаштування найпростіших лавок-колод на майданчику поблизу церкви.

З майданчика стежка прямує на північний схід і вниз по схилу на околицю села до Сокілецької колонії чапель (дорогою на роздоріжжях доцільно встановити вказівники).

Точка 3. Облаштовувати майданчик-зупинку для огляду колонії чапель доцільно на краю великої галявини на заплаві Стрипи поблизу колонії. На це є кілька причин: по-перше, групи рекреантів не будуть додатково турбувати та полохати птахів своєю присутністю; по-друге, оглядати колонію знизу в густому високому лісі з підліском на крутому схилі практично неможливо, зручніше

це зробити з галявини; по-третє, пташиний послід з різким запахом під колонією псуватиме загальне враження від побаченого.

Від колонії стежка прямує заплавою річки вниз по течії до хутора Сокілець. Дорогою у різнотрав'ї можна зустріти жука-вусача або жука-оленя. На цій ділянці не потрібно додатково змінювати або розширювати вже наявну стежку, оскільки вона активно використовується місцевими жителями і знаходиться в хорошому стані.

Точка 4. Наступна зупинка – біля старовинного водяного млина на хуторі Сокілець. Точну дату його будівництва назвати важко, але за свідченнями місцевих жителів вік його сягає двох сотень років. У найближчій до млина хатині живе син останнього мельника — теперішній власник споруди, котрий може продемонструвати механізм млина та принцип роботи. Млин недіючий, але в хорошому стані, тож викликає зацікавлення у всіх рекреантів. Поблизу варто облаштувати майданчик з лавочками-колодами для відпочинку.

Точка 5. Далі маршрут пролягає дорогою вздовж Стрипи до невеликої пологої ділянки, складеної поблизу шумних перекатів. Ця місцина зараз найчастіше використовується для переправи вбрід, тут же можна збудувати елементарну кладку підвісного типу або ж на стовпцях-опорах. Така переправа стане не просто елементом оснащення стежки, а швидше додатковою атракцією на маршруті. Поруч на березі розміститься стенд з інформацією про річку Стрипу.

Точка 6. Наступна зупинка — під старою вербою на Дністровому березі. Тут доцільно розмістити стенд з короткими відомостями про річку, а також флору і фауну долини Дністра. В цій місцині часто можна зустріти водяних вужів, котрі полюють на дрібну рибу на мілководді.

З цієї точки відкривається красива панорама наступного нашого об'єкту — Беремянської стінки (місцева назва Червона гора). Прямуємо до її підніжжя стежкою понад Дністром. Доцільно облаштувати простий та водночас зручний перехід через струмок Провал у вигляді кількох кам'яних брил, які б розміщалися на відстані 0,5м. одна від одної, — так вони не будуть утруднювати стік і не змиються весняними водами.

Біля підніжжя гори, на роздоріжжі кількох стежок та ґрунтової дороги доцільно розмістити вказівник.

Далі розпочинається підйом лісовою стежкою на гору. Ця ділянка проектованої екостежки потребує незначного укріплення та облаштування поручнями на найкрутіших відрізках. На двох ділянках доцільно розмістити кілька колод-стовбурів, закріплених камінням під кутом 45° до вісі стежки, – така проста конструкція буде стримувати потоки дощових вод і захистить стежку від розмивання.

Точка 7. У центральній частині схилу грабовий ліс поступово змінюється дубовим, за кілька хвилин стежка звертає різко вправо і виводить на дивовижний природній “балкон”, утворений брилами червоноколірного девонського пісковика. Схил Червоної гори характеризується особливим мікрокліматом – у теплу пору року температура тут на 4°-5°С вища, ніж у навколишніх селах, а безпосередньо на поверхні пісковиків та ґрунту влітку сягає 55°С, завдяки цьому тут зростають понад 90 видів рослин, більшість з котрих рідкісні. [3, стор. 19] На відкритих лучно-степових ділянках зустрічається ковила волосиста, сон чорніючий та великий. Зовсім поряд зростають півники угорські, герань криваво-червона, ясенець білий, молодило руське та ін. (рис.1)

Рис.1. Вид на Дністровський каньйон з "Червоної гори".

Ця місцина вражає неповторним мальовничим панорамним краєвидом долини Дністра, що відкривається внизу. Для безпеки рекреантів доцільно оздобити ділянку елементарними плотиками

по периметру та дещо розширити його. Додаткова цінність даної ділянки полягає також і в тому, що звідси можна спостерігати рідкісні рослини, розміщені нижче по схилу, причому таке споглядання не спровокує акти браконьєрства, оскільки рослини знаходяться поза зоною досяжності рекреантів. Практично усі ділянки з цінною наскельно-степовою рослинністю відділені від стежки кам'янистими урвищами або ж густими кущами глоду, шипшини і терену, котрі можна додатково пересадити в вибраних місцях.

На цьому майданчику доцільно розмістити стенд з описом наскельно-степової рослинності, що зростає на заповідній Беремянській стінці, та хижих птахів, котрі кружляють понад Дністром і сідають на спочинок на червоних скелях.

Такий яскравий об'єкт стане заключним акордом на даній екологічній стежці. Звідси групи підіймаються вгору і прямують вздовж узлісся до майданчика для зупинки транспорту неподалік.

Висновки Підсумовуючи, варто зазначити, що створення даної екологічної стежки дозволить оптимізувати та впорядкувати потік туристів, звернути бурхливе та наростаюче рекреаційне використання унікального куточка Подністров'я у регульоване та раціональне русло. Проте одним із головних завдань її стане виховання екологічної культури та свідомості громадян. А створення цілої мережі таких екостежок не лише дозволить туристам цивілізовано відпочивати в красивих місцинах та пізнавати довкілля, але й допоможе зберегти чистоту та красу усього Дністровського каньйону.

Література:

1. Закон України „Про природно-заповідний фонд України” в редакції Закону України N 1287-XIV від 14.12.99.- Стаття 20-22
2. *Гетьман В.І.* Рекреаційна діяльність у межах природо-заповідного фонду// Заповідна справа в Україні/ Під загальною редакцією М.Д. Гродзинського і МП. Стеценка. - К.: Географіка, 2003. - С. 162-175.
3. *Чайковський М. П.* Дністровський каньйон: Природознавчий нарис — Львів: «Каменяр». 1981. — 64 с.
4. *Черняк В.М.* Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України. – Тернопіль:«Навчальна книга – Богдан». 2008.– 224 с.
5. *Чижова В.П.* Критерии выбора маршрута // Тропа в гармонии с природой: Сборник российского и зарубежного опыта по созданию экологических троп. М.: «Р. Валент». 2007. С. 11-14.
6. *Чижова В.П.* Рекреационный ландшафт как объект экологического образования // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования. Труды IV междунар. научно-практ. конференции. МГУ, географ. ф-т. 24-25 апр. 2008 г. М.: «Диалог культур». 2009. С.102-106.

Резюме:

Л.Бабюк. РАЗРАБОТКА ЭКЛОГИЧЕСКОЙ ТРОПЫ «КРАСНАЯ ГОРА» КАК СПОСОБ ОПТИМИЗАЦИИ РЕКРЕАЦИОННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ ДНЕСТРОВСКО-БЕРЕМЯНСКОГО УРОЧИЩА.

Рассмотрены проблемы неконтролированного рекреационного использования Приднестровского региона и отражены пути их решения. Создание сети экологических троп является ключом к решению целого ряда проблем, поскольку выполняет важные функции экологического образования рекреантов. Экологическая тропа “Красная гора” представлена как яркий пример доступной, привлекательной и информативной экотропы. В статье подается пошаговое описание всего проектируемого маршрута с практическими рекомендациями по благоустройству и обустройству экологической тропинки.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая тропинка, экотуризм, рекреация, туризм

Summary:

L.Babyuk CONSTRUCTION OF ECOLOGICAL PATH “CHERVONA GORA” AS A MEAN OF OPTIMAL RECREATION USAGE OF DNISTER-BEREMYANSKYI ZONE

This article covers the problems of recreation usage in Podnistrovia region which is out of control and reveals the ways of their solving. Ecological paths network construction is considered to be the key to the solution of a whole range of problems as it fulfils very important function of ecological education and culture of tourists. “Chevrona hora” is presented as a bright example of ecological path – attractive, available and informative. This article describes every item of the mentioned above path in details and gives a step-by-step description of the whole route with practical recommendations how to construct,

Keywords: ecological education, ecotourism, ecotrail, recreation, tourism.

Надійшла 01.10.2010р.

УДК 556.51/.54; 631.115.(477.85) Ігор БЕРЕЗКА

СУЧАСНА СТРУКТУРА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ЇЇ ЗВ´ЯЗОК З ГЕОПРОСТОРОВИМИ ОЗНАКАМИ БАСЕЙНУ Р.СІРЕТ

Проведено аналіз існуючої структури земельного фонду басейну річки Сірет (в межах Чернівецької області), доведено нерівномірний розподіл земель за цільовим призначенням у межах гірської, передгірської та долинної частин басейну. В результаті дослідження визначено, що в його гірській частині більше половини земель належать до лісового та природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, в долинній, найскладнішій, за показниками гідрографічної структури частині басейну, лісистість нижча за пересічну по басейну, при значній розораності території. Спостерігається суттєве зростання частки забудованих територій у структурі земельного фонду від гірської до долинної частини басейну. Відсутність в структурі земельного фонду басейну земель оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення та нерівномірний розподіл природоохоронних територій не дозволяє в складних басейнових системах контролювати чи запобігати надмірному антропогенному впливу на природні екосистеми.

Ключові слова: *землекористування, Сірет, структура земельного фонду, Чернівецька область, басейнові системи.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблеми раціональної організації території, зокрема її земельних ресурсів, вивчаються тривалий час і достатньо добре розроблені в цілому, як в теоретичному так і в методичному плані. Варто виділити із-поміж інших такі напрямки досліджень: – проведення кадастрових робіт з оцінки компонентів природного середовища, їх якості та придатності для використання; – оцінка забезпеченості потреб населення земельними ресурсами; – розробка нормативів господарського використання території та допустимих рівнів антропогенного і техногенного навантаження на неї; – оптимізація процесів розселення та розміщення галузей господарства з мінімальними негативними наслідками для довкілля [13,14].

Означені вище напрямки дослідження, в основному, виконуються для крупних регіонів (країн, економічних районів, областей тощо). Для менших територіальних одиниць дослідження зазвичай виконуються на рівні окремих питань або ж їх блоків. Детально ці питання, для нижчих таксономічних одиниць, розроблені в схемах районного планування території, що близькі за змістом до раціональної організації території [6,8]. Окремі схеми розроблені для промислових вузлів, агломерацій, сільськогосподарських та рекреаційних зон і вони зазвичай не включають в себе вивчення геопросторової організації території, зокрема її басейнової структури. Зауважимо, що в свій час В. Докучаєвим (1892 р.) та О. Воєйковим (1894 р.), П. Крюковим (1853 р.) для деяких регіонів Російської імперії пропонувалось районування території та господарської діяльності по межах водозбірних басейнів річок [4]. Вивчення гідрографічних особливостей басейнів, їх складності, а також структури земельного фонду досліджуваної території та показників антропогенного навантаження дозволять оптимізувати процеси землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попередні напрацювання, що стосуються зазначеної проблематики та регіону досліджень (басейн р. Сірет в межах Чернівецької області) дають можливість виділити декілька напрямків, а саме: фізико-географічний напрямок М.Д. Гродзинський, П.Г. Шищенко де розглянуті питання раціональної організації території та стійкості геосистем до антропогенного навантаження [3,16], конструктивно-географічний – К.І. Кілінська, проведено прогнозно-екологічну оцінку природно-господарської різноманітності регіону [7], економіко-географічний – П.О. Сухий [11,12], де розглянуті питання забезпеченості населення земельними ресурсами, зокрема сільськогосподарськими угіддями та аграрно-економічний напрямок сільськогосподарського спрямування А.М. Третяк, О.А. Чернявський, М. Щурик, де розглянуті питання оцінки екологічної стабільності агроландшафтів [14,15,17].

Особливості структури гідрографічної мережі басейну, її складності та умов формування стоку розглянуті автором в попередніх публікаціях [1, 2].

Виклад основного матеріалу. Доцільність застосування басейнового підходу під час вивчення структури земельних ресурсів регіону ґрунтується на тому, що басейни річок за своєю суттю, є природно-територіальними утвореннями з чіткими межами, які можуть бути зручними оцінковими одиницями менеджменту природних ресурсів і заходів охорони природи [4]. У переважній більшості фізико- та економіко-географічних досліджень, басейни річок не розглядаються як власне виокремленні об’єкти досліджень, вивчаються в складі більших за розмірами територіальних утворень якими є фізико- та економіко-географічні райони. На нашу думку такий підхід вивчення

басейнових систем має узагальнюючий характер, який не дозволяє розглянути топологічні особливості басейну з метою екстраполяції їх на вищий рівень територіальної організації. За своєю внутрішньою будовою, річкові басейни – це відносно замкнуті природно-антропогенні системи, яким притаманні складні процеси формування та розвитку, зумовлені комплексом природних умов і ресурсів даної території, та суспільною діяльністю спрямованою на формування господарського комплексу, функціонування якого зумовлює процеси раціонального чи іраціонального природокористування. Результати взаємодії природи та людини, в таких системах, очевидні і проявляються, найяскравіше, після проходження паводків на Карпатських ріках, які зазвичай мають щорічну періодичність.

Найвідчутніший вплив такі природні катаклізми мають на земельні ресурси, під якими розуміють сукупні ресурси земельної території, як просторового базису господарської діяльності та розселення людей, засобу виробництва її біологічної продуктивності та екологічної сталості життя [5]. За цільовим призначенням усі землі, поділяються на 9 категорій, які охоплюють весь спектр діяльності людини. Згідно положень Земельного кодексу України виокремлюють: землі сільськогосподарського призначення; житлової та громадської забудови; природно-заповідного та іншого природно-охоронного, оздоровчого та рекреаційного, історико-культурного, лісогосподарського призначення, водного фонду та землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Оскільки частка земель останньої з названих категорій незначна в структурі земельного фонду басейну, функціонально ці землі близькі до земель житлової та громадської забудови то ми об'єднали ці дві категорії. Окремо нами розглянуто статистику, щодо розораності території басейну. Адже саме орні землі, на нашу думку, в умовах гірського та передгірського рельєфу регіону досліджень несуть значну деструктивну функцію.

Вихідними матеріалами, що використовувались під час дослідження були статистичні матеріали землевпорядного змісту для Вижницького, Глибоцького та Сторожинецького районів Чернівецької області [9,10], топографічні карти масштабів 1:50000, 1:100000, 1:200000 та основні базові землевпорядні карти вищезазначених районів масштабу 1:50000. Басейн р. Сірет у Чернівецькій області територіально охоплює землі які належать до 36 сільських, 3 селищних та однієї міської рад, які розташовані у трьох адміністративних районах. Проведений аналіз розподілу земель за різним призначенням по адміністративних районах засвідчує, що частки земель вищевказаних районів у площі водозбору нерівномірні і становлять відповідно 27,8 %, 45,3 % і 26,9 %.

Безпосередньо сформована структура земельного фонду басейну р. Сірет, у межах Вижницького району, визначається наступними показниками за категоріями земель: на землі сільськогосподарського призначення припадає – 38,3%, лісогосподарського – 55,1%, житлової та громадської забудови – 2,5%, водного фонду – 1,3%, природоохоронного призначення – 17,3%. Землі оздоровчого призначення становлять лише 0,03% (представлений цей вид землекористування лише на території Берегометської селищної ради), що ж до інших категорій земель то в цій частині басейну вони не представлені. Пересічна розораність земельного фонду становить 25,2%, що є достатньо великим показником в умовах гірського та передгірського рельєфу.

Майже половина басейну р. Сірет знаходиться в межах Сторожинецького району. Господарська освоєність цієї частини басейну відмінна від попередньої і характеризується такими показниками: землі сільськогосподарського призначення займають – 48,9%, лісогосподарського – 44,7%, житлової та громадської забудови – 4,5%, водного фонду – 1%, природоохоронного призначення – 11,3%. Землі рекреаційного та оздоровчого призначення наявні в межах трьох сільських рад займають незначні площі, а питома вага їх невелика, земель історико-культурного призначення в цій частині немає. Пересічна розораність у порівнянні із територією, що знаходиться в межах Вижницького району вища на 7,4% і сягає 32,6%, це пояснюється більш рівнинним характером поверхні.

У південно-східній частині басейну річки Сірет розташовані землі, що входять до складу Глибоцького адміністративного району. Із-поміж двох інших ця територія вирізняється більшим ступенем антропогенного навантаження та перетвореності. Землі сільськогосподарського призначення тут займають – 62,7%, лісогосподарського призначення – 28,8%, житлової та громадської забудови – 4,8%, водного фонду – 1,5%, природоохоронного призначення – 1,8%. Пересічна розораність, у цій частині басейну, досить значна і становить близько 50%.

У попередніх напрацюваннях автора [1,2] було розглянуто особливості гідрографії басейну, та складність структури його гідромережі. Зауважимо, що базовими (репрезентативними) визначено басейни 3-го порядку, для яких оцінено можливості самоорганізації басейнових систем. Басейн річки

Сірет розташований в умовах двох типів рельєфу, а саме ерозійно-тектонічного рельєфу Карпат та ерозійно-денудаційного Передкарпаття, внаслідок наявності тектонічних розломів у межах цих типів і сформувався азональний геоморфологічний комплекс ерозійно-акумулятивного рельєфу річкових долин. Оскільки всі річки третього порядку протікають в умовах різних типів рельєфу, а їхня складність оцінювалась в гирловій частині, то на нашу думку доцільно досліджувати структуру використання земельного фонду басейну в розрізі трьох вище зазначених орографічних частин, що дозволить об'єктивніше визначити відповідність структури гідромережі наявній структурі землекористування.

Проте при цьому, не враховувалось господарської освоєності території басейнів. Зазвичай вододільні лінії не співпадають із адміністративними межами, утворень по яких представлена землевпорядна статистична інформація, у цьому полягає питання складності просторового розподілу земель різного призначення в межах басейнових систем 3-го порядку для проведення дослідження за різними показниками. Вирішення цього завдання потребує, разом із наявністю необхідної кількості статистичної інформації, використання крупномасштабних картографічних джерел, зокрема землевпорядних карт масштабу 1:10000. Разом з цим – і такий підхід не дозволить уникнути помилок під час "укладання" земель різного призначення в межі басейнів. Для поєднання таких категорій як структура земельного фонду басейну та структура гідромережі в спільні територіальні межі нами розглянуто лише загальне просторове розташування басейнів третього порядку а картометричним способом визначалась відповідність їм тих чи інших територій, що належать до одиниць територіально-адміністративного устрою.

Картометричним способом нами було встановлено межі гірської, передгірської та долинної (азональної) частин басейну річки Сірет, що дозволило визначити площі та частки кожної із категорій земель у структурі земельного фонду досліджуваної території. Результати досліджень доцільно представити у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Структура земельного фонду басейну р. Сірет (у межах Чернівецької області)

Категорії земель (за цільовим призначенням)	Всього по басейну		У тому числі (частини)					
			гірська		передгірська		долинна	
	га	%	га	%	га	%	га	%
Сільськогосподарські землі у тому числі	79316,8	40,7	14158,7	7,3	24127,8	12,4	41030,3	21,0
орні землі	53662,6	27,6	6038,5	3,1	17153,4	8,8	30470,7	15,7
Житлової та громадської забудови	7032	3,6	1184,2	0,6	1597,4	0,8	4250,4	2,2
Лісового фонду	103398,8	53,1	61046,4	31,3	21235,5	10,9	21116,9	10,9
Водного фонду	2008,8	1	488,5	0,2	630,2	0,3	890,1	0,5
Природно-заповідного фонду та ін. природоохоронні	23915,1	12,3	18481,2	9,5	2092,6	1,1	3341,3	1,7
Оздоровчого призначення	14,1	0,007	3,8	–	–	–	10,3	–
Рекреаційного призначення	45,9	0,02	3,9	–	17,9	–	24,1	–
Історико-культурного призначення	–	–	–	–	–	–	–	–

Отримані дані досліджень дозволяють стверджувати про існування суттєвих відмінностей у співвідношенні площ, а також їх часток, земель інтенсивного господарського використання (землі сільськогосподарського призначення, особливо ріллі, житлової та громадської забудови) та земель лісогосподарського призначення і що важливо земель природоохоронного призначення в різних частинах басейну.

Структура земельного фонду басейну в цілому характеризується наступними показниками: частка земель сільськогосподарського призначення становить – 40,7%, лісогосподарського – 53,1%, житлової та громадської забудови – 3,6%, водного фонду – 1%. З усіх земель, що розташовані в басейні р. Сірет землі природоохоронного призначення становлять – 12,3%, рекреаційного – 0,02% та оздоровчого – 0,007%. При цьому пересічний показник розораності території басейну становить 27,6%.

Розподіл земель за вище зазначеними категоріями у різних частинах басейну – гірській, передгірській та долинній (азональній) дає змогу визначити наступні тенденції.

1) Спостерігається збільшення частки земель сільськогосподарського призначення в структурі земельного фонду передгірської, а особливо долинної частин басейну, в якій сконцентровано понад половини земель цієї категорії. Частка ріллі збільшується із 3,1% у гірській частині басейну до 15,7% у долинній, що становить 56,9% від усієї розораної площі.

2) Зростає частка земель зайнятих житловою і громадською забудовою в структурі земельного фонду від гірської до долинної частин басейну, понад 60 % забудованої території розташовано в останній.

3) Протилежна тенденція із розподілом земель лісогосподарського та природоохоронного призначення. Близько 60% заліснених територій знаходяться в гірській частині, при цьому частка земель цієї категорії в передгірській і долинній частинах майже однакова і становить близько 11% у кожній.

4) Розподіл земель природоохоронного призначення по різних частинах басейну, виглядає наступним чином: на гірську частину припадає – 77%, передгірську – 10%, долинну – 13% від їх загальної площі. Спостерігається нерівномірність розподілу земель природоохоронного призначення, а також земель лісогосподарського призначення з природоохоронними та рекреаційними функціями в межах Вижницького району. Майже всі землі природоохоронного призначення розташовані на території Багнянської, Черешенської сільських та Берегометської селищної рад, що відносяться до території Вижницького національного парку. Частка земель природоохоронного призначення в структурі земельного фонду становить 45,6%, 25,8% і 31,9% відповідно, а на території Долішньошепітської та Мигівської сільських рад лише – 0,3% і 0,1%. При цьому лісистість в їх межах варіаціює від – 90,8% і 73,7% відповідно. На частку лісів із захисними, рекреаційно-оздоровчими та природоохоронними функціями припадає близько 3% від загальної площі лісів в межах цих утворень.

Висновки. В результаті проведеного дослідження існуючої структури земельного фонду басейну річки Сірет визначено геопросторове розташування різних за цільовим призначенням категорій земель, відмінність в землекористуванні у межах Вижницького, Сторожинецького та Глибоцького районів. Доведено нерівномірність розподілу земель за цільовим призначенням у межах басейну. В його гірській частині більше половини земель належать до лісового фонду та земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення. Долинній, найскладнішій за показниками гідрографічної структури, частині басейну, притаманна нижча за пересічну лісистість, при значній розораності території. Помітне також суттєве зростання частки забудованих територій у структурі земельного фонду від гірської до долинної частини басейну. Майже відсутні в структурі земельного фонду басейну землі оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, а нерівномірний розподіл природоохоронних територій не дозволяє в складних басейнових системах, якими є верхів'я р. Сірет, та басейн р. Міхідри, контролювати чи запобігати надмірному антропогенному впливу на природні екосистеми.

Література:

1. *Березка І. С.* Гідрографічні просторові ознаки складності річкових басейнів */І.С. Березка*// Наук. вісник Чернівецького університету : Зб. наук. праць. Вип. 480 – 481 : Географія. – Чернівці : Рута – 2009. – С.184 – 188.
2. *Березка І. С.* Особливості структури річкової мережі басейну Сірету / *І.С. Березка* // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун – ту. Серія : географія. – Тернопіль : Вид – во ТНПУ . – № 1(вип. 23). – 2008. – С.69 – 73.
3. *Гродзинський М. Д.* Стійкість геосистем до антропогенних навантажень / *М. Д. Гродзинський* – К.: Лікей, 1995. – 233 с.
4. *Гродзинський М. Д.* Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія: у 2 т. / *М. Д. Гродзинський.* – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – Т. 2. – 503 с.
5. *Данилишин Б.М.* Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / *Б.М. Данилишин та ін.* – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
6. Картографическое исследование природопользования (теория и практика работ) / *[Руденко Л. Г., Пархоменко Г. О., Молочко А. и др.];* отв. ред. *А. П. Золовский*. – К.: Наук. думка, 1991. – 212 с.
7. *Кілінська К.* Прогнозно-екологічна оцінка природно-господарської різноманітності Карпатсько-Подільського регіону України / *Клавдія Кілінська*. – Чернівці: Рута, 2007. – 492 с.
8. Оптимизация использования и охрана земельных ресурсов (Теоретический аспект) / В. *П.Цемко, А. С.Новоторов, И. К. Паламарчук и др.; отв. ред. В. П. Цемко.* – К.: Наук. думка, 1989. – 292 с.
9. Основні показники по землекористуванню адміністративних районів Чернівецької області у 2001–2005 роках / Головне управління земельних ресурсів у Чернівецькій області. – Чернівці, 2006. – 44 с.
10. Розділ земель між власниками землі та землекористувачами по формах власності (станом на 1.01.2001-2006 років): форма 6-зем. Державної звітності / Департамент державного земельного кадастру Держкомзему України. – К.: – 2007 –

134 с.
11. *Сухий П. О.* Динаміка сільськогосподарського землекористування та землезабезпеченості в Західному регіоні України / *П. О. Сухий* // Історична географія: початок XXI сторіччя: мат. міжн. наук. конф. (Вінниця, 3-5 жовтня 2007 р.): зб. наук. праць. – Вінниця: ПП Вид-цтво Теза, 2007. – С. 124–133.
12. *Сухий П. О.* Екологічний аспект використання земельних ресурсів Чернівецької області / *П. О. Сухий* // Проблеми раціонального використання, охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу України (Чернівці, 24-26 квітня, 2000 р.): мат. 2-ої Всеукр. наук.-метод. конф. – Чернівці: ЧНУ, 2000, – С. 46–47.
13. *Третяк А. М.* Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів і сільськогосподарського землекористування / *А. М. Третяк, А. Р. Третяк, М. І. Шквар*. – К.: ВУААН. – 2001. – 15 с.
14. *Третяк А. М.* Методологія і методика наукових досліджень у землевпорядкуванні: навч. посібник / *А. М. Третяк, В. М. Друганич.* – К.: Аграрна наука, 2005. – 300 с.
15. *Чернявський О. А.* Конструювання протиерозійних агроландшафтів: монографія / *О. А. Чернявський, В. К. Сівак.* – Чернівці: Рута, 2005. – 296 с.
16. *Шищенко П.Г.* Прикладная физическая география / *П.Г. Шищенко* . – К. : Высшая школа , 1988. – 192 с.
17. *Щурик М.* Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону: монографія / *Михайло Щурик.* – Чернівці: КнигиXXI, 2005. – 352 с

Резюме:

И. Березка СОВРЕМЕННАЯ СТРУКТУРА ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ И ЕЕ СВЯЗЬ С ГЕОПРОСТРАНСТВЕННЫМИ ПРИЗНАКАМИ БАССЕЙНА Р. СИРЕТ.

Проведен анализ существующей структуры земельного фонда бассейна реки Сирет (в пределах Черновицкой области), доказано неравномерное распределение земель по целевому назначению в пределах горной, предгорной и долинной частей бассейна. В результате исследования определено, что в его горной части более половины земель относятся к землям лесного и природно-заповедного фонда и другого природоохранного назначения, в долинной, самой сложной, по показателям гидрографической структуры части бассейна, лесистость ниже средней по бассейну, при значительной распаханности территории. Наблюдается существенный рост доли застроенных территорий в структуре земельного фонда от горной до долинной части бассейна. Отсутствие в структуре земельного фонда бассейна земель оздоровительного, рекреационного и историко-культурного назначения и неравномерное распределение природоохранных территорий не позволяет в сложных бассейновых системах контролировать или предотвращать чрезмерное антропогенное влияние на природные экосистемы.

Ключевые слова: землепользование, Сирет, структура земельного фонда, Черновицкая область, бассейновые системы.

Summary:

I.Berezka LAND TENURE AND CURRENT STRUCTURE IS WITH HER SYMPTOMS GEOSPATIAL BASIN SIRET.

As a result of studies of the structure of land fund Siret River Basin was identified unequal land distribution of different categories within the basin. In a mountain basin located more than half the land for forestry purposes and land environmental purposes. Valley, the most difficult, part of the basin is characterized by a small percentage of forest land, with large plow territory. A marked significant increase in the share of built-up areas in the structure of land from the mountain to the meadow of the basin. Almost no structure in the Land Fund pool recreation land, recreational land and does not have the historical - cultural destination. The unequal distribution of protected areas does not allow in the complex pool systems, which are the beginning Siret, pool Mihidra, control or prevent excessive anthropogenic impact on natural systems.

Key words: land use, Siret, the structure of land fund, Chernivtsi region, basin system.

Надійшла 11.10.2010р.

УДК 330.15: 477.84 Інна ЛЮБИНСЬКА

ОЦІНКА КЛІМАТИЧНИХ РЕСУРСІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дана оцінка сприятливості температури і сили вітру, вологості повітря, кліматичних умов і погоди теплого і холодного сезонів у межах території Хмельницької області. Встановлено, що найбільш комфортні умови для розвитку зимового туризму характерні для центральної та північної частин області, літній туризм слід розвивати у Придністер'ї.

Ключові слова: *клімат, погода ,температура, вітер, рекреація.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах сталого розвитку для раціонального використання природних ресурсів належить аналіз та оцінка клімату і погоди певних регіонів для рекреаційно-туристичної діяльності людини.

У даній публікації ставляться основні завдання, які передбачають розкриття змісту природних рекреаційних ресурсів, зокрема аналіз ресурсів клімату, який виступає необхідною передумовою формування туристично-рекреаційної діяльності на території Хмельницької області.

Актуальність даної проблеми полягає у зростанні потреб населення у відпочинку та оздоровленні (короткотривала рекреація), розкритті рекреаційних можливостей території.

Методи оцінки природних рекреаційних ресурсів Хмельницької області є подібними до тих, які апробовані на матеріалах Тернопільської області [1, 5, 6,].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Елементи оцінки впливу клімату на організм людини відображаються на всіх картах кліматичного районування і різноманітних кліматичних картах (Б.П. Алісова, М.І. Будико, С.П. Хромова, О.О. Дроздова та інші). [5] В оцінках впливу погоди враховують, головним чином, теплообмін тіла з оточуючим середовищем. Найстарішим методом, який використовують для комплексної оцінки кліматичних умов для будь-якої сфери життєдіяльності людини є ефективно-еквівалентна температура (ЕЕТ). Н.А. Данилова (1980, 1986, 1977) розробила методику оцінки окремо для зимового сезону і теплого сезону для відповідних видів відпочинку і туризму. Оцінку й аналіз кліматичних ресурсів Поділля проведено Г.В.Чернюк[6], кліматичних рекреаційних ресурсів - Л.П.Цариком, Г.В.Чернюк[5]. Для оцінки кліматичних умов території проаналізовано температури і вологість повітря, швидкість вітру, повторюваність ясної та хмарної погоди та інші показники за даними метеостанцій Хмельницької області.

Виклад основного матеріалу. Клімат Хмельницької області зумовлений її географічним положенням в центральній частині Правобережної України та впливом Волино-Подільської височини. Загалом він помірно-континентальний з м'якою зимою та досить теплим вологим літом. Значна протяжність області з півночі на південь зумовлює деякі відмінності клімату між північними та південними районами, особливо щодо теплозабезпеченості. [3]

Одними із основних чинників розвитку туризму та рекреації виступають кліматичні умови. Їх оцінюють за ступінню сприятливості впливу різних кліматичних показників на людину і її здоров'я, що залежить від сезонів року.

Основним методом комплексної оцінки кліматичних умов для будь-якої сфери життєдіяльності людини є ефективна температура (ЕТ). Вплив погоди в ЕТ визначається за сполученням температури, вологості, і швидкості вітру.

Оскільки на території Хмельницької області середньомісячна відносна вологість повітря зростає від 61-69% влітку до 80-90% взимку, то вона майже не впливає на комфортність теплових умов.

Найбільш сприятливий період для організації зимового туризму, коли температура повітря вище -17°С. Тоді не потрібно обмежувати перебування людини на відкритому повітрі. Заняття лижним спортом вимагають достатньої товщі (більше 10 см) снігового покриву, та температурного режиму, що може коливатися від -5°С до -15°С.

Температурні умови зимового сезону області сприятливі для відпочинку. Про це свідчать середні температури найхолоднішого місяця року – січня: Шепетівка – -5,5°С; Хмельницький – -5,6°С; Кам'янець-Подільський – -5°С, Нова Ушиця – -5,5.

Згідно з районуванням за ступенем дискомфорту холодного періоду [4], Хмельниччина розміщена в області з м'якими зимами, дискомфорт пов'язаний тільки з дією вітрів, швидкість яких взимку є найбільшою. Дискомфортна погода спостерігається тільки при швидкості вітру більше 6 м/с. Найбільша кількість днів з сильним вітром спостерігається лише у Хмельницькому районі і становить 3-8 днів на місяць (табл. 1). [7]

Таблиця 1

Кількість днів з сильним вітром (2009 рік)

Метеостанція	Місяці			
	I	II	XI	XII
Шепетівка	1	1	3	2
Хмельницький	7	3	8	4
Нова Ушиця	3	1	2	1
Кам'янець-Подільський	1	1	1	1

В окремі роки кількість днів з сильним вітром може значно перевищувати середні дані (Кам'янець-Подільський – до 56 днів). Один раз в 10 років на всій території області можливі вітри швидкістю в 23-25 м/с. [3]

Максимальна повторюваність дискомфортних для відпочинку похмурих днів з хмарністю 8-10 балів спостерігається в грудні 77-81% загалом по області і 77-78% - в Придністер'ї.

Виходячи з реальної температури повітря за місяцями визначено ефективні температури (табл. 2). Слід врахувати, що різні вікові групи населення, у зв'язку з різними фізіологічними особливостями по різному будуть реагувати на температурний режим. Ефективні температури (табл.2) визначені за методом Л. Беттена [2] для середньої дорослої людини, яка вдягнута за сезоном і рухається.

З даних (табл. 2) випливає, що зимові види туристично-рекреаційної діяльності на території області припадають на місяці з від'ємною температурою повітря (грудень, січень, лютий).

Таблиця 2

Ефективні температури в градусах Цельсія

Метеостанція	Місяці											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Шепетівка	-8,0	-7,5	-3,0	1,0	12,6	16,0	18,2	17,0	12,1	1,3	-0,5	-6,0
Хмельницький	-9,0	-8,0	-2,8	0,5	8	11,8	18,0	17,0	12,0	2,0	-0,5	-6,0
Нова Ушиця	-8,5	-7,2	-2,5	1,4	10	16,0	18,5	18,0	13,0	3,0	0,0	-4,5
Кам'янець-Подільський	-7,2	-5,5	-1,0	3,2	13,0	16,4	19,0	18,0	13,7	6,0	0,5	-4,4

Ефективні температури не виходять за межі комфортних погодних умов. Проте з врахуванням сильних вітрів можна визначити кількість днів з дискомфортною погодою: на півночі області у листопаді 1-3, у грудні 1-2, у січні 1-1,5; у центрі області в листопаді 2-8, грудні 1-4, січні 2-7, лютому 1-3; на півдні області відповідно один день у кожному місяці.

Оцінка холодного сезону для зимового відпочинку тісно пов'язана зі стійкістю снігового покриву більше 10 см. Загальна середня кількість днів зі сніговим покривом (в тому числі і нестійким) складає на півночі 95, в центрі – 94 і на півдні – 75 днів. Найбільшої висоти сніговий покрив досягає у другій декаді лютого (10-16см), зменшуючись на південь. Дати появи снігового покриву коливаються на півночі області від 15/XI до 17/XII на півдні 23/XI до 27/XII.

За оцінкою зимового сезону для розвитку зимової рекреації чітко виділяються Центральний та Північний райони. Ефективні температури для середньої людини в русі, вдягнутої за сезоном, тут в середньому комфортні з листопада по березень включно, найнижчі в січні – близько -9º і в лютому близько -8,0º. Кількість днів з дискомфортною погодою, обумовленою сильними вітрами сягає 4-6 днів на місяць. Тут спостерігається найбільша в межах області тривалість залягання снігового покриву до (95 днів), хоча до 15% зим не мають стійкого снігового покриву. Найбільш сприятливі характеристики снігового покриву з найбільшою висотою до 10-15 см трапляються в січні, лютому і в першій декаді березня.

Середні багаторічні показники дають можливість оцінити зимовий сезон для рекреаційно-туристичної діяльності як субкомфортний, хоча середні температурні умови є комфортними для січня та лютого, для північної та центральної частин області. Саме у цих частинах найчастіше трапляються зими з «комфортним» сніговим покривом, вище 10 см.

Таким чином найбільш комфортними умовами для розвиту зимових видів відпочинку виступають північ та центр Хмельницької області.

В оцінках зимового сезону слід враховувати також хмарність і мінливість погодних умов залежно від проходження фронтів, циклонів і зміни тиску. Це має значення при організації відпочинку для людей похилого віку і хворих, хоча спостереження показують вплив названих процесів і на здорових людей і дітей. Похмурих днів з хмарністю 8-10 балів на півночі області трапляється в середньому по 18 у листопаді, 21 у грудні, 18 у січні і 20 у лютому (з листопада по лютий 77 днів). У центрі області найбільше таких днів у лютому 25 та 21 дні у грудні, 16 днів у січні і 18 в лютому, всього 80 днів за чотири місяця. На півдні кількість днів з хмарністю 8-10 балів найбільша в лютому 22 та грудні 21день, у листопаді та січні становить 17 і 18 днів відповідно і складає 78 днів.

Наведені показники свідчать, що оцінка сприятливості зимового сезону в центрі і на півдні області знижується, при врахуванні мінливості погодних умов і інтенсивності циркуляційних процесів.

Переважна більшість рекреантів надають перевагу літнім видам відпочинку, тому важливо оцінити комфортність кліматичних умов області в теплий сезон року.

Таку оцінку проводять головним чином за методикою Данилової Н. А. [4]. Для оцінки комфортності літнього сезону для відпочинку і туризму використовують декілька кліматичних показників (температуру повітря, вологість, швидкість вітру тощо).

Середня швидкість вітру влітку (табл.3) на території області коливається від 2 до 2,7 м/сек. За такої швидкості комфортною погодою є безхмарна з температурами від 15 до 24° і малохмарна і хмарна з температурою 18-23,9°.

Середньомісячні температури близько 18° характерні для липня та серпня (південь області) (табл 4). Слід зауважити, що середньомісячні температури травня та вересня в середньому на один градус вищі від ефективних температур.

Таблиця 3

Середня швидкість вітру, м/с

Метеостанція	Місяці												
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	За рік
Шепетівка	3,8	4,5	4,2	3,6	3	2,9	2,6	2,8	3	3,6	4	4,2	3,5
Хмельницький	4,6	4,8	4,5	3,9	3,7	3,4	2,8	2,8	3,1	3,3	4,5	4,3	3,8
Нова Ушиця	3,8	4,3	4,3	3,6	3,4	3,2	3,0	2,8	2,8	3,2	3,7	3,4	3,5
Кам'янець-Подільський	3,4	3,8	3,8	3,3	3	2,6	2,4	2,2	2,4	2,7	3,3	3,2	3

Таблиця 4

Середня місячна та річна температура повітря, ºС

Метеостанція	Місяці												
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	За рік
Шепетівка	-5,5	-4,7	-0,2	6,8	13,6	16,5	18,5	17,4	13,1	7,3	1,5	-3,1	6,8
Хмельницький	-5,6	-4,6	0	7	13,6	16,8	18,6	17,6	13	7	1,6	-3	6,8
Нова Ушиця	-5,5	-4,4	0,4	7,4	14,0	17,1	19,3	18,5	14,0	8,0	1,9	-2,9	7,3
Кам'янець-Подільський	-5	-3,8	1,2	8,2	14,5	17,4	19,5	18,8	14,4	8,6	2,4	-2,5	7,8

За малої хмарності комфортні температури характерні для червня, липня, серпня по всій області. У дні з похмурою погодою (8-10балів) погода вважається субкомфортною прохолодною. Таких днів у кожному місяці може бути від 4 до 8. Субкомфортні погодні умови переважають також у травні 13,9° та вересні 13,5° по всій області.

Відповідно до кліматичних показників за місяцями визначено типи погоди для літнього відпочинку і туризму: С-субкомфортні, К-комфортні, Д-дискомфортні. Виявлення сприятливості погоди проведено за методиками різних авторів і зведено у табл. 5 [5].

Таблиця 5.

Повторюваність комфортної (К), субкомфортної (СП) і дискомфортної (Д) погоди для літніх видів рекреації (у %) за місяцями року.

Метеостанція	Місяці								
	I+II+III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI+XII
Шепетівка	Д	СП 25 Д 75	СП 90 Д 10	К 35 СП 65	К	К 40-50 СП 50-60	СП	СП 30 Д-70	Д
Хмельницький	Д	СП 20-28 Д 70-80	СП 85-90 Д 10-15	К 30 СП 70	К	К 35-50 СП 50-65	СП	СП 28-30 Д 70-72	Д
Нова Ушиця	Д	СП 29-35 Д 65-70	СП 90-95 Д 5-10	К 33 СП 67	К	К	К 5-10 СП 90-95	СП 31-35 Д 65-69	Д
Кам'янець-Подільський	Д	СП 28-33 Д 67-72	СП	К 30-40 СП 60-67	К	К	К 15 СП 85	СП 32-40 Д 60-68	Д

Оцінка природних умов показує, що впродовж липня по всій території області панують комфортні погодні умови. У червні в середньому третя частина місяця припадає на дні з комфортною погодою і 60-70 % днів характеризуються субкомфортною прохолодною погодою. У південній частині області на Придністер'ї комфортний сезон також триває в серпні. У травні та вересні на всій

території області домінує субкомфортна прохолодна погода. У жовтні на всій території області домінує в середньому субкомфортна прохолодна погода. Повторюваність субкомфортної прохолодної погоди в листопаді сягає 28% в центрі області, 30% - на півночі і 31-40% на півдні. Решта погод листопада є несприятливими для літніх видів відпочинку і туризму.

Аналіз та попередня оцінка рекреаційних ресурсів клімату та погодних умов Хмельницької області свідчать про посередній рівень їх сприятливості для відпочинку.

Висновки. Таким чином, найбільша тривалість періоду з комфортними і субкомфортними прохолодними погодами спостерігається на півдні області (Кам'янець-Подільський, Новоушицький, Дунаївецький, Чемеровецкий, Віньковецький райони). Придністер'я характеризується сприятливими умовами для розвитку усіх видів літнього туризму. Найменша тривалість погодних умов субкомфортного і комфортного періодів спостерігаються в центрі та на півночі області. Це визначає саме ці території області як найбільш сприятливі для розвитку зимових видів туризму. Тому, враховування кліматичних умов є абсолютно необхідним при створенні туристичної інфраструктури для різних видів рекреації і туризму в межах Хмельницької області.

Література:

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. – М.: ГУГК, 1978. – С.78-104.
2. *Беттен Л.* Погода в нашей жизни. – М.: Мир, 1985. – 224с.
3. Природа Хмельницької області. Під ред. *К.И.Геренчука*. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львів ун-ті, 1980. – с. 152.
4. *Данилова Н.А.* Климат и отдых в нашей стране.- М.: Мысль, 1980. – 155с.
5. *Царик Л.П., Чернюк Г.В.* Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188с.
6. *Чернюк Г.В.* Ресурси клімату Поділля.//Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. №2. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – С.30-38.
7. http: // meteo. com.ua / pas / arch

Резюме:

Инна Любинская. ОЦЕНКА КЛИМАТИЧЕСКИХ РЕСУРСЫ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ РЕКРЕАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

Для анализа влияния климата на туристическую деятельность человека на территории Хмельницкой области дана оценка комфортности температуры воздуха и силы ветра, климатических условий и погоды теплого и холодного сезонов. Выяснено, что наиболее комфортные условия для развития зимнего туризма характерны для центральных и северных регионов области, летний туризм следует развивать на юге в Преднистровье.

Ключевые слова: климат, погода ,температура, ветер, рекреация.

Summary:

Inna Lyubynska. ASSESSMENT CLIMATIC RESOURCES HMELNITSKY REGION FOR ORGANIZING OUTDOOR ACTIVITIES.

For analysis the influence of the climate for the tourists activities within the limits of Chmelynutska region such value of favorability of temperature and the strength of wind? Climate and the weather of warm and cold seasons. Ascertain, that the most comfortable conditions of the developing winter tourism are typical for central and north part of region? And summer tourism should be developed in the south of Prudnistrovia.

Key words: climate, the weather, recreation ,temperature, wind.

Надійшла 15.10.2010

УДК 553.04 (477.43/44)

Роман БРОНЕЦЬКИЙ

СУЧАСНИЙ СТАН ОСВОЄНОСТІ БАЛЬНЕОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОДІЛЛЯ

Проведено аналіз сучасного стану освоєності бальнеологічних ресурсів Поділля на прикладі родовищ мінеральних вод із затвердженими запасами. Досліджено зміни санаторно-курортних закладів та кількості ліжкомісць з 1995 по 2008 роки. Проаналізовано територіальні відмінності досліджуваних проблем за адміністративними областями. Запропоновано шляхи оптимізації використання бальнеологічного потенціалу регіону.

Ключові слова: *бальнеологічні ресурси, освоєність, бальнеологічний комплекс Поділля.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах економічної кризи та надмірного впливу суспільства на довкілля в Україні швидко зростає захворюваність та знижуються показники

природного приросту населення. Тому проблеми лікування, реабілітації й оздоровлення населення надзвичайно актуальні. Одним із шляхів їх вирішення є задоволення зростаючих суспільних потреб у рекреації, зокрема в бальнеолікуванні (лікуванні мінеральними водами і пелоїдами).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення бальнеологічних ресурсів окремих областей, районів чи курортів Поділля за гідрогеологічними, фізико-хімічними та соціально-економічними параметрами зустрічаємо в публікаціях А. Бабинця, В. Шестопалова (1986), В. Кітури, М. Сивого (1999), С. Ковальчука, Л. Любінської, Ю. Сорочак (2000), Т. Гільберг (2002), Г. Білецької (2008) тощо.

Конструктивно-географічний аналіз мінеральних вод Поділля проведено у монографії М. Сивого (2004).

Формулювання цілей статті. Проаналізувати сучасний стан освоєності бальнеологічних ресурсів Поділля та запропонувати шляхи оптимізації процесу використання бальнеологічного потенціалу регіону.

Виклад основного матеріалу. Складна економічна ситуація в останні роки призвела до скорочення як кількості санаторно-курортних закладів так і загального ліжкофонду в Україні загалом та Поділлі зокрема (рис. 1-4).

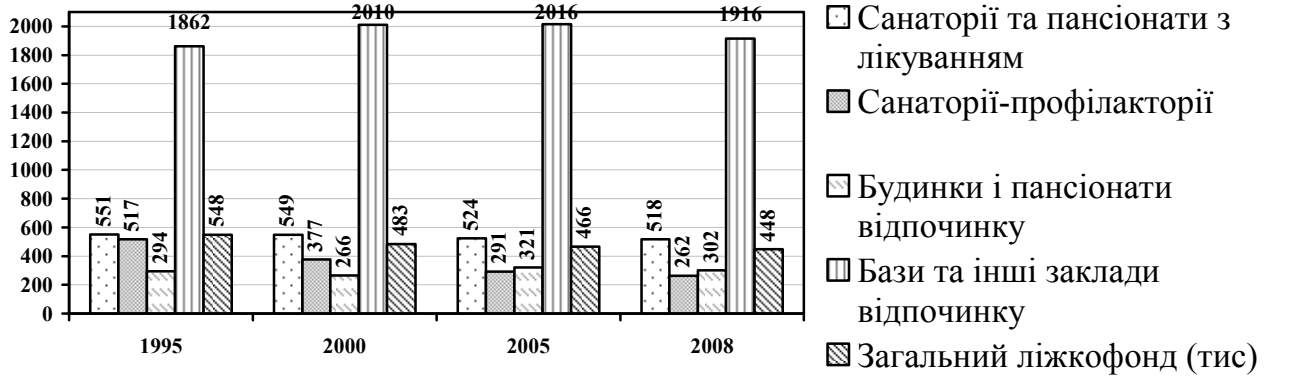

Рис. 1. Зміни кількості санаторно-курортних закладів та загального ліжкофонду в Україні (за даними Держкомстату України).

Сучасний стан освоєності бальнеологічного потенціалу Поділля викликає занепокоєння. Адже, розвідані родовища мінеральних вод використовуються нераціонально. Наприклад, на території Тернопільської області зараз виявлено біля 42 ділянок з мінеральними водами, з них 20 перспективні з огляду на їх гідродинамічний режим та бальнеологічні властивості для подальшого вивчення. Але функціонують лише 2 санаторії державного значення (смт. Гусятин і с. Конопківка Теребовлянського р-ну). Із 18 затверджених типів природно-столових вод розливається і використовується лише 10, а з 10 типів лікувально-столових вод – лише 6. Недостатньо використовуються води і на самих родовищах. Добовий відбір високомінералізованих хлоридно-натрієвих вод для ванн у смт. Гусятині (Новозбручанське родовище) складає до 6 м^3/добу (5%). Мінеральні води типу Нафтуся використовуються тільки на 9,5%. У Тернопільській області при збереженні кількості (за винятком зменшення з 10 до 9 кількості санаторіїв) санаторно-курортних закладів та незначному зменшенні загального ліжкофонду, слід зазначити низьку забезпеченість населення бальнеологічними санаторно-курортними закладами при достатній бальнеоресурсній базі краю.

На базі Конопківського родовища сульфідних (сірководневих) вод та хлоридо-натрієвих розсолів функціонує санаторій "Медобори" (350 ліжкомісць), обласна фізіотерапевтична лікарня реабілітації, профілакторій комбайнового заводу, оздоровчий комплекс для працівників сільського господарства у с. Настасів. Там же використовуються сульфатно-гідрокарбонатні пелоїди Конопківського родовища торф'яних боліт. Слабо сульфідні води використовуються на 100% (19,5 м^3/год), а сульфідні – лише на 24% від затверджених ДКЗ запасів. Поряд з тим, непоодинокі факти використання мінеральних вод для технічних потреб. Сумарний водовідбір мінеральних сульфідних вод становить 103 м^3/добу. Існує можливість збільшення експлуатаційних запасів сульфідних вод за рахунок ділянок, які розташовані на північний-захід від родовища, поблизу населеного пункту Настасів. Тут водоносні відклади баденію залягають значно глибше. Вони розкриті двома свердловинами.

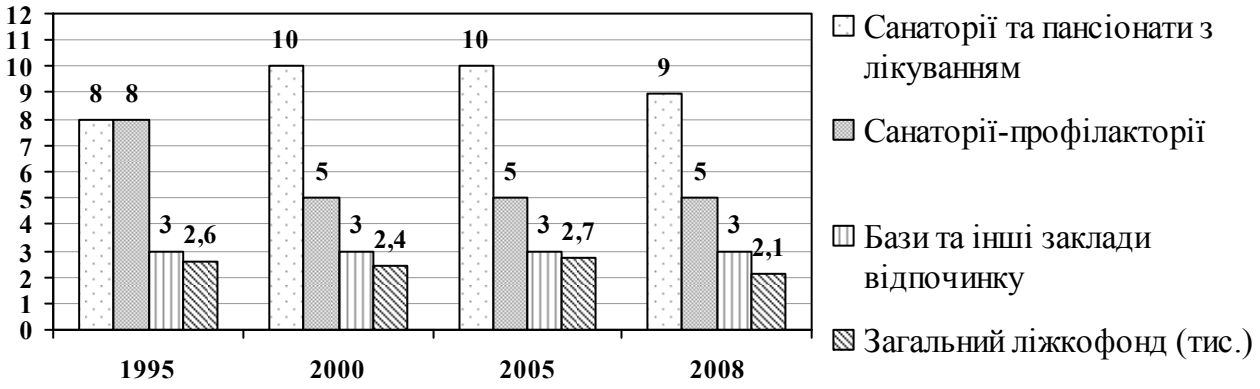

Рис. 2. Зміни кількості санаторно-курортних закладів та загального ліжкофонду в Тернопільській обл. (за даними Держкомстату України).

На основі Новозбручанського родовища мінеральних вод типу Нафтуся (смт. Гусятин) сформувався бальнеологічний курорт Гусятин, де на базі місцевих бальнеологічних ресурсів функціонують санаторій "Збруч" (200 ліжкомісць), санаторій "Медобори", водолікарня та ряд приватних клінік місткістю до 10 ліжкомісць. В той же час місцева влада активно проводить кампанію з підвищення інвестиційної привабливості курорту Гусятин для покращання його інфраструктури та збільшення величини загального ліжкофонду курорту як за рахунок добудови додаткового корпусу санаторію "Збруч" на 300 ліжкомісць так і через створення нових санаторно-курортних закладів.

В Хмельницькій області, при збільшенні кількості санаторіїв та пансіонатів з лікуванням до 13 закладів, ситуація є типовою як загалом в Україні. А саме, значно зменшилась кількість санаторіїв-профілакторіїв, будинків та пансіонатів відпочинку, баз та інших закладів відпочинку, що в свою чергу відобразилось на величині загального ліжкофонду області.

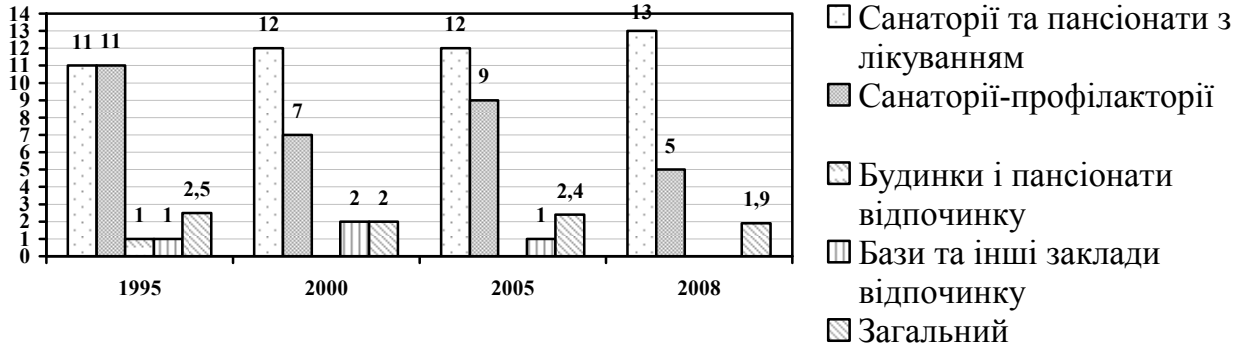

Рис. 3. Зміни кількості санаторно-курортних закладів та загального ліжкофонду в Хмельницькій обл. (за даними Держкомстату України).

Щодо бальнеологічних санаторно-курортних закладів, то тут ситуація також складна, хоча слід відзначити позитивні кроки з раціоналізації використання бальнеологічного потенціалу області.

На базі Збручанського родовища мінеральних вод типу Нафтуся утворився бальнеологічний курорт Сатанів, де функціонує 12 санаторно-курортних та оздоровчих закладів, з них 7 круглорічного та 5 сезонного функціонування.

Загальний ліжкофонд курорту Сатанів станом на початок 2009 року становить 1144 ліжкомісць, що відповідає 200 тис. ліжкодіб на рік. Найбільший ліжкофонд у лікувально-оздоровчих закладах "Товтри" (500 ліжкомісць), "Лазурний" (160 ліжкомісць) та "Збруч" (98 ліжкомісць), найменший у "Притулку мисливця" (18 ліжкомісць), "Сатанів" (30 ліжкомісць) та Відділенні реабілітації УМВС України (30 ліжкомісць).

Спеціалізується курорт на лікуванні та профілактиці захворювань сечостатевої системи та органів травлення. А саме: захворювання печінки, жовчного міхура, жовчовивідних шляхів, сечової системи, підшлункової залози, шлунково-кишкового тракту, обміну речовин тощо.

За період з 1989 року по 2007 рік в діючих санаторних закладах Сатанова оздоровлено понад

150 тисяч хворих, з них майже 95% – із значним покращанням здоров'я. Протягом року в оздоровчих закладах курорту оздоровлюється 13-14 тисяч хворих і відпочиваючих. Слід відмітити динаміку зростання кількості рекреантів за останнє десятиліття. Якщо у 1998 р. оздоровилось 10805 чол., то у 2007 р. відвідали курорт 13700 чол., що складає 6,85 % від максимально можливої кількості відпочиваючих на рік. Обсяги використання вод для цих потреб низькі – 12 $м^3$/добу (4380 $м^3$/рік), або 4,67%. Окрім цього, води використовуються для промислового розливу (вода "Збручанська") – 18 $м^3$/добу (6740 $м^3$/рік) або 7,2%.

Маківське родовище мінеральних вод типу Нафтуся (Перлина Поділля) та мінеральних вод без специфічних компонентів типу Миргородська стало основою для формування курорту місцевого значення Маків (с. Маків Дунаєвецького району), де круглорічно функціонує обласний міжгосподарський санаторій "Маків" (325 ліжкомісць). На даний час використовується біля 180 $м^3$/рік або 0.8% від фактично можливого обсягу використання води.

На базі Волочиського родовища мінеральних вод типу Нафтуся круглорічно працює санаторій "Райдуга" (100 ліжкомісць), окрім того мінеральні води йдуть на промисловий розлив Волочиським заводом мінеральної води ПП "Енергія сервіс".

Мукшинське родовище мінеральних вод типу Нафтуся (с. Привороття Камянець-Подільського району) цілорічно використовується дитячим санаторієм "Лісова пісня" (270 ліжкомісць).

Зайчиківське родовище мінеральних вод типу Нафтуся використовуються головним чином ТОВ "Ніагара" для промислового розливу у кількості 100 $м^3$/добу, що становить 34,7% від можливого.

Теофіпольське родовище мінеральних вод типу Миргородська (біля с. Коров'є, в долині р. Норка) промислово розливається ПП "Подільські мінеральні води" (мінеральна столова вода "Білий камінь") у обсягах 50 $м^3$/добу або 26,3%, вода використовується також санаторієм – профілакторієм "Колос" для лікування органів травлення.

Шепетівське родовище радонових мінеральних вод у незначній кількості використовується Шепетівською міськлікарнею.

Полонське родовище радонових мінеральних вод підготовлене до експлуатації і знайдений інвестор на будівництво санаторно-оздоровчого закладу на 1000 місць (виконавча дирекція фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань).

Кам'янець-Подільське родовище бромних хлоридо-кальцієво-натрієвих вод високої мінералізації не експлуатується взагалі.

Найменші зміни в останні роки відбулись у Вінницькій області, де в порівнянні з 2005 роком лише зменшився показник кількості будинків та пансіонатів відпочинку та на 3,2% зменшився загальний ліжкофонд області.

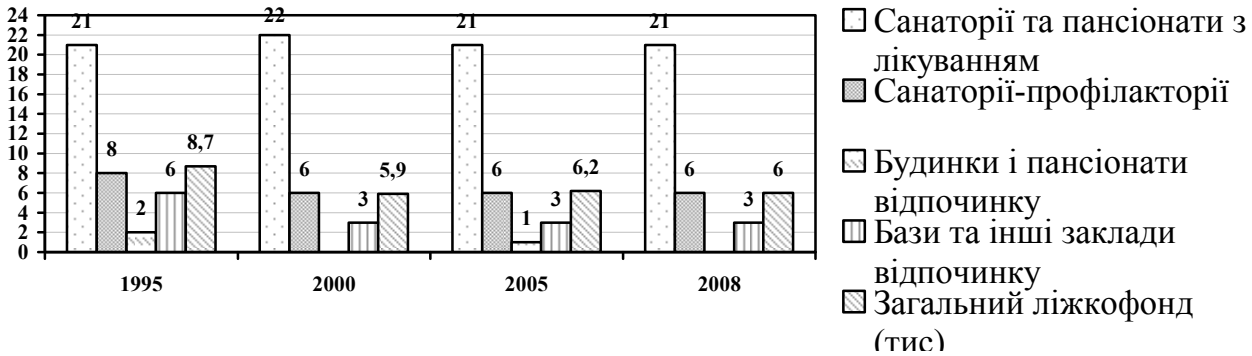

Рис. 4. Зміни кількості санаторно-курортних закладів та загального ліжкофонду в Вінницькій обл. (за даними Держкомстату України).

На Вінниччині води типу Миргородська розкриті на території дитячого санаторію "Гірський" (150 ліжкомісць), що поблизу с. Бронниця Могилів-Подільського району (за категорією C_1 – 50 $м^3$/добу) та свердловинами у селах Садківці і Карпівка цього ж району. Води першого родовища рекомендовані для промислового розливу як лікувальні води ("Бронничанка"). Води Садковецького родовища (за категорією C_1 – 100 $м^3$/добу) визначаються як хлоридно-гідрокарбонатні натрієво-кальцієві і також ведеться розлив води "Садковецька" (лікувально-столова). Свердловина у с. Карпівка потребує переобладнання і на даний час не експлуатується.

Таблиця 1.

Освоєність родовищ радонових вод Вінницької області.

Родовище	Ділянка	Запаси,м^3/добу		Видобуток тис. м^3/рік	Ким експлуатується
		A+B+C$_1$	C$_2$		
Хмільницьке	Курортна	340	106		Санаторій "Хмільник" Укрпрофоздоровниця
	Лісова	721	74	27.5	Міжгосподарський санаторій "Поділля"
	Угринівська	996	-	34.0	Центральний військовий клінічний санаторій "Хмільник"
	Голодькінська	1610	-	84.8	Укрпрофоздоровниця
	Острівна	315	388	83.4	Медичний центр реабілітації залізничників, медичний реабіліта-ційний центр МВС України санаторій "Південний Буг", обласна фізіо-терапевтична лікарня, санаторій "Радон"
Немирівське		410			Санаторій "Авангард"
Всього:		4392	568	229,7	

Ультрапрісні води типу Регіна у с. Житники Муровано-Куриловецького району розливаються ВАТ Муровано-Куриловецьким заводом мінеральних вод (510 тис. м^3/рік), однак для офіційного переведення їх у статус лікувально-столових необхідні клінічні дослідження.

Експлуатація Немирівського родовища радонових вод у режимі дослідного видобутку розпочата цілорічним санаторієм "Авангард" (450 ліжкомісць) Укрпрофоздоровниці.

На базі Хмільницького родовища радонових вод та Війтівецького родовища торф'яних пелоїдів сформувався бальнеологічний курорт Хмільник. Тут функціонує ряд санаторно-курортних закладів різного типу, найбільші з них: медичний центр реабілітації залізничників (400 ліжкомісць), ЦВКС "Хмільник" (600 ліжкомісць), санаторій "Поділля" (610 ліжкомісць), МРЦ "Південний Буг" (185 ліжкомісць), санаторій "Березовий гай", санаторій "Радон", КС "Хмільник" ЗАТ "Укрпрофоздоровниця" (850 ліжкомісць), обласна фізіотерапевтична лікарня (200 ліжкомісць) тощо.

Висновки. Аналіз сучасного стану використання бальнеологічних ресурсів регіону дозволяє зробити наступні висновки:

- мінеральні води використовуються у значно меншій кількості порівняно із затвердженими запасами. Тому подальші роботи із розвідки родовищ повинні проводитись тільки за обґрунтованими заявками за потреби згідно плану соціально-економічного розвитку регіону;
- необхідне термінове проведення інвентаризації усіх родовищ та водопроявів лікувальних, лікувально-столових і столових вод Поділля з метою недопущення їх експлуатації з незатвердженими запасами чи кондиціями та попередження загрози вичерпання ресурсів багатьох цінних типів мінеральних вод;
- слід здійснити комплексну економіко-екологічну оцінку бальнеологічних ресурсів Поділля та ініціювати розробку державних проектів і нормативно-правових актів, спрямованих на збалансований розвиток санаторно-курортного комплексу Поділля;
- регіон потребує термінового залучення вітчизняних чи зарубіжних інвестицій у модернізацію інфраструктури діючих оздоровниць, розширення мережі лікувально-оздоровчих закладів, заводів з розливу мінеральних і столових вод;
- існує потреба у проведенні цілеспрямованого й ефективного маркетингу мережі лікувально-оздоровчих закладів регіону, сформованих на базі бальнеологічних ресурсів (випуск буклетів, проспектів, науково-популярної літератури, плакатів, організація знімання відеороликів, публікації у ЗМІ та ін.);
- необхідне встановлення жорсткого контролю з боку державних органів (Державної податкової інспекції, прокуратури тощо) за оформленням водокористувачами дозволів на спецводокористування, дотриманням нормативних вимог Кодексу законів про надра України тощо.

Література:

1. *Бабинець А.Є.* и др. Лечебные минеральные воды типа «Нафтуся» / *А.Є. Бабинець, В.М. Шестопалов*. - К.: Наукова думка, 1986. – 187с.

2. *Білецька Г.А* Рекреаційні ресурси мінеральних вод Хмельницької області / *Г.А.Білецька* // Довкілля і здоров'я. - К: 2008. – №4. – С. 28-31.
3. *Гільберг Т.* Рекреаційне господарство Хмельницької області / *Т. Гільберт.* // Географія та основи економіки в школі. - К.: 2002. - №3. – С. 43-44.
4. *Ковальчук С.І.* Водні багатства Хмельниччини / *С.І.Ковальчук, Л.Г.Любінська, Ю.К. Сорочак*. – Хмельницький, 2000. – 312с.
5. *Сивий М.Я.* До історії дослідження та освоєння бальнеологічного потенціалу Поділля / *М.Я.Сивий, Р.В.Бронецький* // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2007. - Вип. 14. - С. 85 -92.
6. *Сивий М.* Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз і синтез. Монографія. / *М.Сивий* – Тернопіль.; Підр.&посіб., 2004. – 656с.
7. *Шестопалов В.М.* О Подольской области минеральных вод типа „Нафтуся" / *В.М.Шестопалов, А.П.Ищенко* // Геолог. журнал, 1985. – т.45. – №1 – С. 62-68.

Резюме:

Роман Бронецкий. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОСВОЕНОСТИ БАЛЬНЕОЛОГІЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПОДОЛЬЯ.

Анализ современного состояния освоенности бальнеологических ресурсов Подолья на примере месторождений минеральных вод с утвержденными запасами. Исследованы изменения санаторно-курортных учреждений и количества койкомест с 1995 по 2008 годы. Проанализированы территориальные различия исследуемых проблем с административными областями. Предложены пути оптимизации использования бальнеологического потенциала региона.

Ключевые слова: бальнеологические ресурсы, освоенность, бальнеологический комплекс Подолья.

Summary:

Roman Bronetsky. THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF PODILLYA'S BALNEAL POTENTIAL. Analysis of the current state of development of Podillya's balneal resources on the example of mineral water with approved reserves. The changes spa facilities and the number of beds from 1995 to 2008. Analysis of the territorial differences of the investigated problems in administrative areas. Proposed ways to optimize of use of balneal potential of the region.

Keywords: balneal resources, development, balneological complex of Podillya.

Надійшла 19.10.2010р.

УДК : 502.4(477.84) Катерина СОКІЛ

СТРУКТУРА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ЗАПОВІДНОСТІ РІЧКОВИХ СИСТЕМ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У даній статті подано коротку характеристику річок басейну Дністра та Прип'яті, які протікають по території Тернопільської області. В межах річкових басейнів проаналізовано структуру землекористування на предмет ступеня її збалансованості, впливу землекористування на екологічний стан гідробіоценозів. Наявність різних категорій природних заповідних об'єктів свідчить про стан заповідності річкових долин – майбутніх сполучних територій екомережі.

Ключові слова: *річкова долина, річкова система, землекористування, сполучний коридор.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основу гідромережі Тернопільської області складають річки, яких нараховується понад 2400, сумарною довжиною близько 10 тис.км[4].

Більшість річок області належить до басейну Дністра, який займає 82% її території. Для основних з них характерний субмеридіональний напрям протікання (з півночі на південь), відповідно до нахилу поверхні Подільської височини і значний нахил русел (до 4м/км і більше). Невелика (близько 18% території) північна та північно-східна частина області дренується ріками басейну Прип'яті. Вони мають неглибокі долини з положистими схилами та широкими заболоченими заплавами, менший нахил русел і повільну течію[3].

Оскільки річкові долини виконуватимуть функцію екокоридорів регіональної екомережі, то актуальність оптимізації землекористування у їх межах є очевидною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічними проблемами водних екосистем, які загострились в останні десятиріччя, займались багато вчених, зокрема Л.П. Фільчагова, В.В. Поліщука (1989), М.Н. Паламарчука, О.З. Ревери (1991), Я.О.Мариняка (1996, 1997), О.І. Мережко, Р.В. Хімко (1998), С.І. Дорогунцова, М.А. Хвесика, І.Л. Головинського (2002), Я.О. Мольчака, З.В. Герасимчук, І.О. Мисковець (2004), С.М. Стойка (2004),Б.О.Сидорука (2004, 2005, 2007), Л.П. Царика (2006, 2009), П.Л.Царика, І.М.Вітенка (2007,2008).

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є проведення аналізу землекористування та заповідності річкових систем Тернопільської області для оцінки впливу природокористування на стан річкових мереж.

Виклад основного матеріалу. Річкові системи, які є інтегратором морфолітодинамічних процесів у басейні, дуже чутливо реагують на зміни ландшафту, оскільки вони найтіснішим чином поєднані з іншими його компонентами. А оскільки підсистеми річкового басейну тісно пов'язані між собою і чинниками та компонентами фізико-географічного середовища, то вони функціонують за певною схемою, детермінованим виразом якої є структура річкової системи басейну, яка володіє чудовими індикаційними властивостями: із зміною характеру та інтенсивності антропогенного навантаження (що нерозривно пов'язане із перетворенням ландшафту) змінюється і структура річкової системи.

Водні об'єкти відіграють виключно важливе значення не лише в формуванні ландшафту, функціонуванні природних біоценозів, збереженні генофондів наземних, напівводних та водних представників флори та фауни. Не менш важливу роль мають ці об'єкти й у вирішенні низки загальнобіологічних, екологічних та культурно-виховних завдань. Адже саме водні об'єкти в певній мірі є тими еталонними частками гідросфери, що змінюються в часі й просторі при істотно зменшених масштабах прямого впливу господарської діяльності людини [1].

Проведений аналіз структури землекористування та чисельності різних заповідних об'єктів, а також заповідних площ в межах основних річкових басейнах області дав можливість спів ставити їх і типологізувати.

Бариш – річка в Бучацькому районі, ліва притока Дністра. Довжина – 38 км, площа басейну – 186 км^2. Бере початок з джерел біля с. Озеряни. Долина річки у верхній, течії трапецієвидна, нижче каньйоноподібна, глибина у пониззі 60-80 м, ширина 0,5-1,0 км. Заплава завширшки до 150-200 м.

Зокрема щодо структури землекористування басейну р.Бариш слід відмітити:

- високу частку заліснених земель – 55%;
- низьку частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 8%;
- низьку частку водно-болотних угідь (не більше 1%);
- високу частку забудованих земель – 20%.

Взагалі під природною рослинністю зайнято 72% території басейну річки, що є оптимальним показником (див. рис.1). Об'єкти природозаповідання згруповані за категоріями. В межах річкової системи знаходяться:фрагмент національного парку, заказники місцевого значення, пам'ятки природи місцевого значення (див.табл.1).

Рис.1 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р. Бариш,%

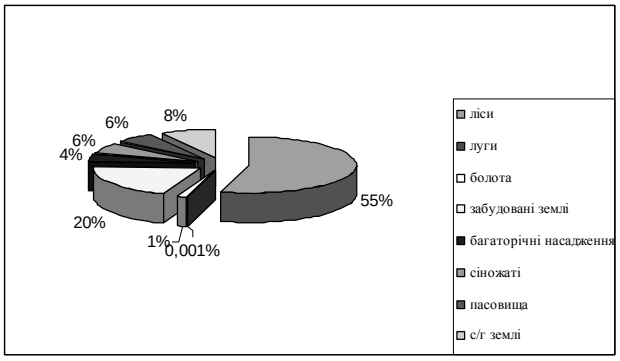

Таблиця №1

Заповідні об'єкти басейну р. Бариш

№ п/п	Категорії заповідних об'єктів	Кількість (шт.)
1.	Національний парк	1
2.	Заказники місцевого значення	4
3.	Пам'ятки природи місцевого значення	7

Джурин – річка у Бучацькому, Чортківському та Заліщицькому районах Тернопільської області, ліва притока Дністра. Довжина – 51 км, площа басейну – 301 км^2. Бере початок із джерел біля с. Мартинівка. Долина у верхній течії коритоподібна, у нижній – каньйоноподібна, глибина у пониззі – 100-120 м, ширина – 1,5-2 км. Заплава двостороння (ширина 80-100 м), подекуди відсутня.

Під природною рослинністю в межах басейну даної ріки знаходиться 38% площі. Зокрема болота займають 0,3 км^2, луги – 1,4км^2, ліси – 59,3км^2. Також слід відмітити:

- частка заліснених земель – 20%;
- високу частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 54%;

- низьку частку водно-болотних угідь (не більше 1%);
- значну частку забудованих земель – 8% (див. рис.2).

Рис.2 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р. Джурин,%

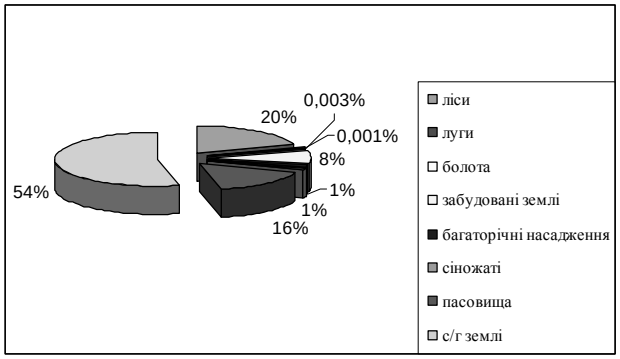

Таблиця №2

Заповідні об'єкти басейну р. Джурин

№ п/п	Категорії заповідних об'єктів	Кількість (шт.)
1.	Національний парк	1
2.	Заказники місцевого значення	1
3.	Пам'ятки природи загальнодержавного значення	1
4.	Пам'ятки природи місцевого значення	15

Заповідні об'єкти в межах річкової долини є малочисельними (див. табл.2). В с. Базар знаходиться гідрологічна пам'ятка природи "Червона криниця" – система джерел, що витікають з девонських пісковиків. Разом з тим, в долині річки є ряд об'єктів перспективних для заповідання [5].

Збруч – річка на межі Тернопільської та Хмельницької областей, ліва притока Дністра. Довжина – 244 км, площа басейну – 3395 км^2. Бере початок із багатьох джерел на Авратинській височині і впадає у Дністер біля с. Окопи. У верхів'ї долина маловиразна, її схили пологі, розорані; нижче – V-подібна, подекуди – каньйоноподібна, ширина 0,5-1,6 км. Заплава у верхів'ї до 1-1,2 км, заболочена; нижче звужується до 80-120м і менше.

Болота в межах басейну річки займають 7км^2, ліси – 213,7км^2, більшу частину території басейну займають землі сільськогосподарського призначення (понад 2000км^2).

Зокрема щодо структури землекористування басейну р. Збруч слід відмітити:

- низьку частку заліснених земель – 6%;
- високу частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 85%;
- невисоку частку забудованих земель – 3%;
- низьку частку водно-болотних угідь (не більше 1%), що пов'язано з меліорацією території.

Під природними ландшафтами знаходиться 22% території річкової системи (див.рис.3).

Зокрема, щодо природо-заповідних територій в басейні річки Збруч їх нараховується близько 50 об'єктів різних категорій заповідання (див.табл.3).

Рис.3 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р. Збруч,%

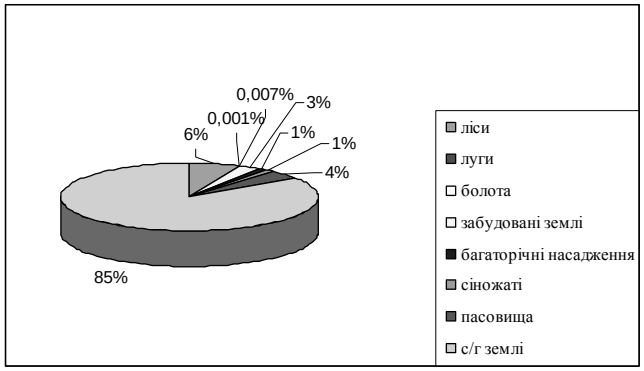

Таблиця №3

Заповідні об'єкти р. Збруч

№ п/п	Категорії заповідних об'єктів	Кількість (шт.)
1.	Національний парк	1
2.	Природні заповідники	1
3.	Заказники місцевого значення	11
4.	Пам'ятки природи місцевого значення	31
5.	Заповідні урочища	1
6.	Дендрологічні парки	2
7.	Парки-памятки садово-паркового мистецтва	2

Золота Липа – ріка у Золочівському і Перемишлянському районах Львівської області та Бережанському і Монастириському районах Тернопільської області, ліва притока Дністра. Довжина – 127 км, площа басейну – 1440 км^2. Бере початок з джерел біля с. Майдан Гологірський у Гологорах і тече на південь Подільською височиною. Долина переважно трапецієвидна, широка. Заплава двостороння, завширшки від 40 м до 1,5 км.

Антропогенні ландшафти у межах басейну займають 68%. Зокрема болота займають 2,1 км^2, ліси – 287,9 км^2. Також слід відмітити:

- частка заліснених земель – 20%;

- високу частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 66%;
- низьку частку водно-болотних угідь (не більше 1%);
- низьку частку забудованих земель – 2% (див. рис.4).

Заповідні об'єкти є багаточисельними і представлені різними категоріями природозаповідання (див. табл. 4).

Рис.4 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р. Золота Липа,%

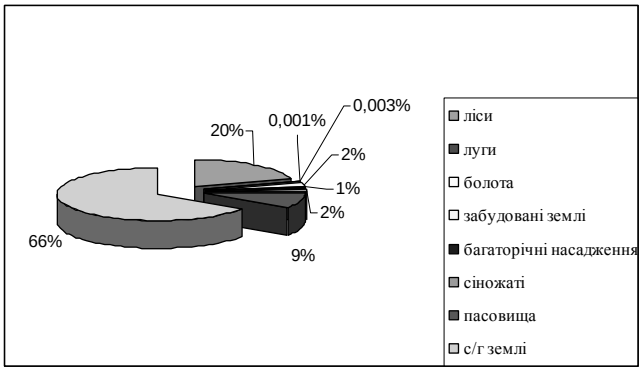

Таблиця №4

Заповідні об'єкти басейну р. Золота Липа

№ п/п	Категорії заповідних об'єктів	Кількість (шт.)
1.	Національний парк	1
2.	Заказники загальнодерж знач	1
3.	Заказники місцевого значення	20
4.	Пам'ятки природи місцевого значення	49
5.	Дендрологічні парки	1

Нічлава – річка у Гусятинському, Чортківському і Борщівському районах Тернопільської області, ліва притока Дністра. Довжина 83 км, площа басейну – 871 км^2. Бере початок із джерел на північ від с. Чагарі Гусятинського району. Долина у верхів'ї коритоподібна, нижче – каньйоноподібна. Заплава двостороння, ширина – 100-400 м, на окремих ділянках відсутня.

Природні ландшафти у межах басейну займають близько 30% (див. рис.5). Зокрема щодо структури землекористування басейну р. Нічлава слід відмітити:

- частка заліснених земель – 19%;
- високу частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 66%;
- значну частку забудованих земель – 5%;
- низьку частку водно-болотних угідь (не більше 1%), що пов'язано з меліорацією території.

Зокрема, щодо природозаповідних територій в басейні річки Нічлава їх нараховується більше 50 об'єктів різних категорій заповідання (див.табл.5).

Рис.5 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р.Нічлава,%

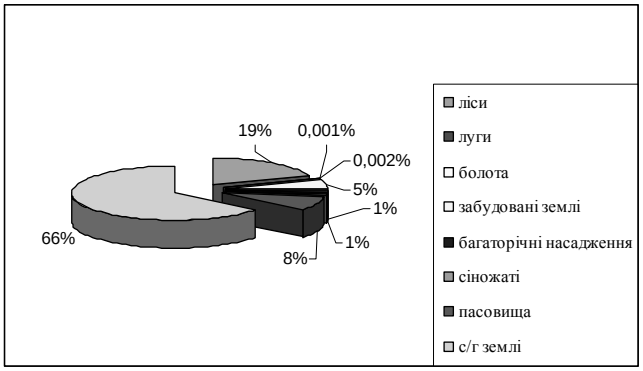

Таблиця №5

Заповідні об'єкти басейну р.Нічлава

№ п/п	Категорії заповідних об'єктів	Кількість (шт.)
1.	Національний парк	1
2.	Заказники загальнодержавного значення	2
3.	Заказники місцевого значення	6
4.	Пам'ятки природи загальнодержавного значення	3
5.	Пам'ятки природи місцевого значення	39

Серет – найбільша з приток Дністра у межах області. Утворюється зі злиття кількох потоків (Серет Правий, Серет Лівий, В'ятина, Граберка) біля с.Ратищі Зборівського району і впадає у Дністер біля с. Городок Заліщицького району. Початок Серета знаходиться у с. Ратищі. Довжина – 242 км, площа басейну – 3900 км^2. Долина у верхній течії широка, симетрична, нижче Теребовлі – каньйоноподібна (на окремих ділянках її ширина 0,5-0,8 км, глибина – 150-180м). Заплава у верхів'ї двостороння, заболочена, у середній і нижній течії переривчаста, ширина переважно 0,1-0,2 км.

Болота займають 25,2км^2 площі басейну, луги – 6,2 км^2, ліси понад 470км^2. Також слід відмітити:

- низьку частку заліснених земель – 10%;
- високу частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 74%;
- низьку частку водно-болотних угідь (більше 1%);

- частка забудованих земель становить норму, тобто 4% (див. рис.6).

Заповідні об'єкти є багаточисельними і представлені різними категоріями природозаповідання (див.табл.6).

Рис.6 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р.Серет,%

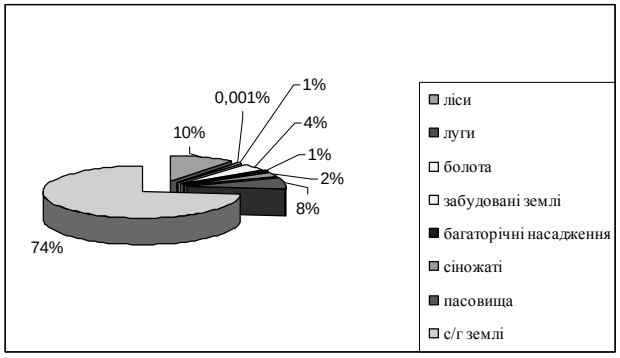

Таблиця №6

Заповідні об'єкти басейну р.Серет

№ п/п	Категорії заповідних об'єктів	Кількість (шт.)
1.	Національний парк	1
2.	Регіональні ландшафтні парки	1
3.	Заказники загальнодержавного значення	8
4.	Заказники місцевого значення	30
5.	Пам'ятки природи загальнодержавного значення	1
6.	Пам'ятки природи місцевого значення	11
7.	Ботанічні сади	1
8.	Дендрологічні парки	3
9.	Парки-памятки садово-паркового мистецтва	6

Стрипа – третя за довжиною ліва притока Дністра в межах області. Довжина – 147км, площа басейну – 1610 км^2. Починається від злиття біля м. Зборів декількох невеликих потічків (Стрипи Івачівської, Стрипи Вовчковецької, Стрипи Коршилівської і Східної Стрипи). Впадає у Дністер біля с. Берем'яни Бучацького району. Від витоків до с. Соколів Теребовлянського району долина Стрипи неглибока, з положистими схилами, нижче – V-подібна, на окремих ділянках каньйоноподібна; пересічна ширина – 0,6-1,0км. Заплава двостороння, подекуди заболочена, завширшки 0,1-0,9км.

Під болотами знаходиться понад 7,4 км^2 території басейну. Зокрема під природною рослинністю знаходиться понад 22% басейну (див. рис.7). Зокрема щодо структури землекористування басейну р. Стрипа слід відмітити:

- низьку частку заліснених земель – 6%;
- високу частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 74%;
- частка забудованих земель – 4%;
- низьку частку водно-болотних угідь (не більше 1%), що пов'язано з меліорацією території.

Зокрема, щодо природозаповідних територій в басейні річки Стрипа їх нараховується понад 35 об'єктів різних категорій заповідання: національний парк, регіональні ландшафтні парки, заказники загальнодержавного значення, заказники місцевого значення, пам'ятки природи місцевого значення, дендрологічний парк (див.табл.7).

Рис.7 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р.Стрипа,%

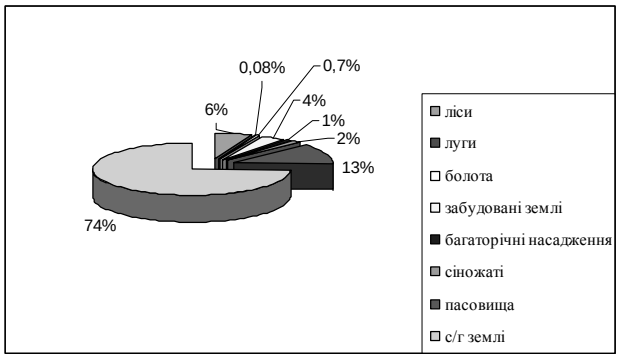

Таблиця №7

Заповідні об'єкти басейну р.Стрипа

№ п/п	Категорії заповідних об'єктів	Кількість (шт.)
1.	Національний парк	1
2.	Регіональні ландшафтні парки	1
3.	Заказники загальнодержавного значення	2
4.	Заказники місцевого значення	6
5.	Пам'ятки природи місцевого значення	25
6.	Дендрологічні парки	1

Вілія – річка у Кременецькому і Шумському районах Тернопільської області, в Острозькому районі Рівненської області та у Білогірському та Ізяславському районах Хмельницької області, ліва притока Горині (басейн Дніпра). Довжина – 77 км (в межах області – 32 км), площа басейну – 1815 км^2. Бере початок із джерел біля с. Підлісне Кременецького району. Долина коритоподібна, терасована, завширшки в межах області до 1,5-2,0 км, нижче – до 4,0 км. Заплава здебільшого заболочена, ширина її у верхів'ї до 150 м, нижче – до 1000 м і більше.

Під природною рослинністю в межах даного басейну річки знаходиться понад 37%, що близько до оптимального природокористування (див. рис.8). Водночас щодо структури землекористування басейну р. Вілія слід відмітити наступні тенденції:

- близьку до оптимальної частку заліснених земель – 18%;
- частка під сільськогосподарськими угіддями і орними землями становить – 61%;
- незначну частку забудованих земель – 2%;
- низьку частку водно-болотних угідь (більше 1%).

Заповідні об’єкти в межах річкової долини є малочисельними. Зокрема, в басейні річки Вілія їх нараховується понад 20 об’єктів різних категорій заповідання: заказники загальнодержавного значення, заказники місцевого значення, пам’ятки природи місцевого значення, заповідні урочища, дендрологічний парк (див. табл.8).

Горинь – річка у Кременецькому, Збаразькому та Лановецькому районах, права притока Прип'яті (басейн Дніпра). Довжина – 659 км (у межах Тернопільської області – 50 км), площа басейну – 27,7 тис. км^2 (у межах Тернопільської області – 995 км^2). Бере початок із джерел біля с. Волиця і тече на схід до Хмельницької області. Долина у верхній течії трапецієвидна, ширина – до 1-2 км. Заплава завширшки до 1 км і більше, місцями заболочена.

Рис.8 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р.Вілія,%

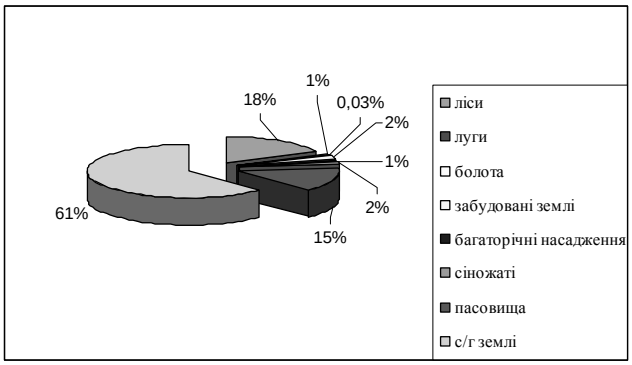

Таблиця №8

Заповідні об’єкти р.Вілія

№ п/п	Категорії заповідних об’єктів	Кількість (шт.)
1.	Заказники загальнодержавного значення	2
2.	Заказники місцевого значення	9
3.	Пам’ятки природи місцевого значення	11
4.	Заповідні урочища	1
5.	Дендрологічні парки	1

Під болотами знаходиться понад 4 км^2 площі басейну, природними лугами понад 3 км^2. Проте під природними ландшафтами знаходиться не більше 24% території басейну р. Горинь (див. рис. 9). Також слід відмітити:

- низьку частку заліснених земель – 7%;
- високу частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 72%;
- низьку частку водно-болотних угідь (не більше 1%);
- частка забудованих земель становить норму, тобто 4%.

Заповідні об’єкти представлені різними категоріями природозаповідання (див.табл.9).

Рис.9 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р.Горинь,%

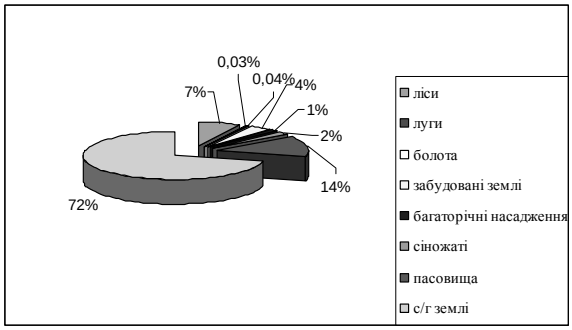

Таблиця №9

Заповідні об’єкти басейну р. Горинь

№ п/п	Категорії заповідних об’єктів	Кількість (шт.)
1.	Заказники місцевого значення	5
2.	Пам’ятки природи місцевого значення	15
3.	Заповідні урочища	2
4.	Зоологічні парки	1
5.	Парки-памятки садово-паркового мистецтва	2

Іква – річка у Бродівському районі Львівської області, Кременецькому районі Тернопільської області, Дубнівському та Млинівському районах Рівненської області, права притока Стиру (басейн Дніпра). Довжина – 155 км (у межах Тернопільської області 40 км), площа басейну – 2250 км^2 (у межах Тернопільської області – 354 км^2). Бере початок із джерел біля с. Літовище на Подільській височині, пересікає Мале Полісся і на Волинській височині біля с. Торговиці впадає у Стир. Долина річки у верхів'ї вузька, коритоподібна, з крутими схилами, нижче, в межах Малого Полісся, розширена до 5км і більше. Заплава переважно двостороння, подекуди заболочена, ширина від – 50-100м на Подільській ділянці, до 500-1000м і більше на Малому Поліссі.

Під природною рослинністю в межах території р. Іква зайнято понад 80% земель (див. рис.10). Зокрема під лісами знаходиться понад 176 км^2, під лугами – 3,4 км^2, під болотами – 1,9 км^2. Водночас щодо структури землекористування басейну р. Іква слід відмітити наступні тенденції:

- високу частку заліснених земель – 49%;
- низьку частку під сільськогосподарськими угіддями і орними землями – 9%;
- значну частку забудованих земель – 9%;
- частка водно-болотних угідь (більше 2%).

Зокрема, в басейні річки Іква природо заповідних об'єктів нараховується близько 25 об'єктів різних категорій заповідання: заказники місцевого значення, пам'ятки природи місцевого значення, заповідні урочища, зоологічний парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (див.табл.10).

Рис.10 Співвідношення природних і антропогенних угідь у басейні р.Іква,%

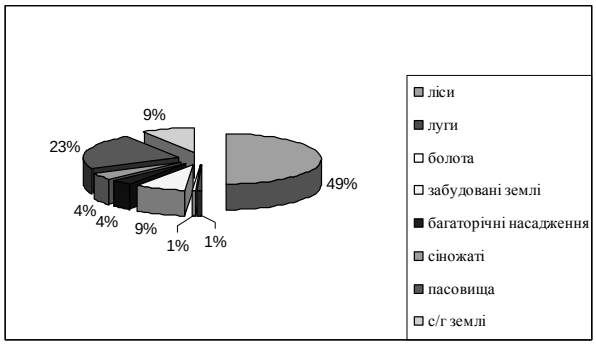

Таблиця №10

Заповідні об'єкти р.Іква

№ п/п	Категорії заповідних об'єктів	Кількість (шт.)
1.	Національний парк	1
2.	Заказники загальнодержавного значення	1
3.	Заказники місцевого значення	8
4.	Пам'ятки природи місцевого значення	32
5.	Ботанічні сади	2
6.	Дендрологічні парки	1

Ліси на Тернопільщині займають 14,4% території області, заповідність території області складає 8,6%, під луками і пасовищами знаходиться близько 12% території, водно-болотні угіддя займають більше 4,5%., проте природні угіддя найбільш збережені в горбогірних територіях. Стосовно річкових долин доцільно проводити певні ренатуралізаційні заходи, найбільша потреба в яких сьогодні простежується в басейнах Коропця, Стрипи, Серету, Горині, Збруча.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

- до першої типологічної групи річок з високою часткою заліснених та залужених територій, відносно збалансованою структурою природокористування та середньою заповідністю можна віднести річкові басейни Бариша, Ікви.;
- другу типологічну групу річкових басейнів з відносно розбалансованою структурою землекористування, середнім рівнем залісненості і середнім рівнем заповідності територій складають басейни Золотої Липи, Джурина, Нічлави, Вілії;
- до третьої типологічної групи річкових басейнів з низькою часткою заліснених і залужених територій, розбалансованою структурою землекористування і середніми показниками заповідності належать річкові басейни Коропця, Стрипи, Серету, Горині, Збруча.

Література:

1. *Дранус Руслан.* Проблеми забруднення водних екосистем Хмельницької області (на прикладі НПП «Подільські Товтри») */Руслан Дранус*// Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: географія. – Тернопіль. – №2.-2004. – с.59-63.
2. *Павловська Тетяна.* Аналіз трансформаційно-деградаційних процесів річкової системи Горині /*Тетяна Павловська*// Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: географія. – Тернопіль. – №1. – 2005. – с.33-38.
3. *Свинко Й.М.* Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан / *Й.М. Свинко* – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 192с.

4. *Царик Л.П.* Гідроекологічна ситуація. // Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області).Л.П.Царик – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – С. 78-85.
5. *Царик П.Л.* Геоекологічна ситуація долини річки Гнізни /П.Л.Царик, І.М.Вітенко// Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль, 2007,№ 1. – С. 192-198.
6. *Царик П.Л.* Геоекологічна ситуація долини річки Джурин/ П.Л.Царик, І.М.Вітенко// Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль, 2007,№ 2. – С. 210-215.
Резюме:

Е. Сокол. СТРУКТУРА ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ И ЗАПОВЕДНОСТИ РЕЧНЫХ СИСТЕМ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ.

В данной публикации проанализирована структура землепользования и заповедности речных систем Тернопольской области. В пределах речных бассейнов проанализирована структура землепользования на предмет степени ее сбалансированности, влияния землепользования на экологическое состояние гидробиоценозов. Наличие различных категорий природных заповедных объектов свидетельствует о состоянии заповедности речных долин – будущих соединительных территорий экосети.
Ключевые слова: река, речная система, землепользование, природний (екологический) коридор.

Summary:

K. Sokil. STRUCTURE OF LAND USE AND RIVER SYSTEMS OF PROTECTION OF THE.

In this publication analyzes the structure of land use and river systems of protection of the Ternopil region. Within river basins analyzed the structure of land use in terms of degree of balance, the impact of land use on ecological condition ecosystem. Due to the different categories of natural protected areas shows the status of protection of river valleys – the future ecological network connecting areas.
Keywords: river, river system, land use, natural (ecological) corridor.

Надійшла 28.10.2010р.

ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

ЮВІЛЕЙ ПРОФЕСОРА ОЛЕГА ШАБЛІЯ

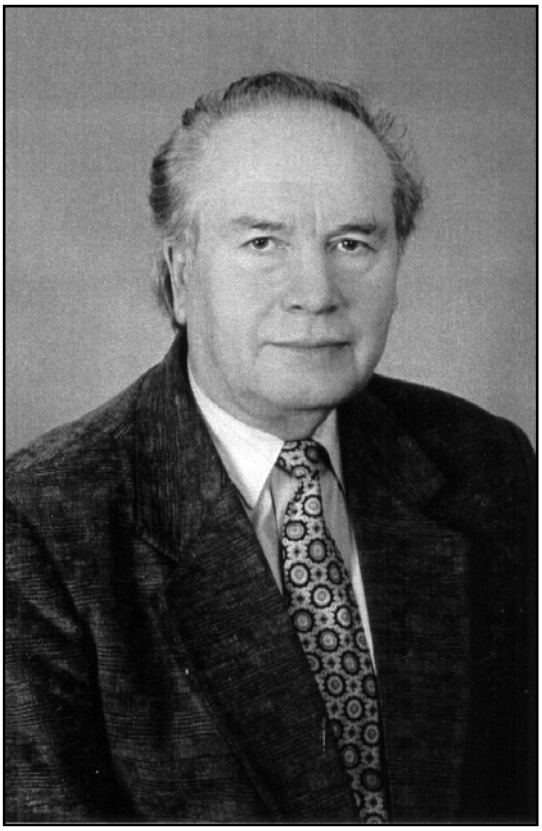

14 листопада цього року виповнилося 75 років з дня народження заслуженого професора і завідувача кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, доктора географічних наук Олега Івановича Шаблія. Вчений зі світовим іменем, дійсний член НТШ і Почесний член Українського географічного товариства, народився у с. Курівці Зборівського району, що на Тернопільщині. Після закінчення Бережанського педагогічного училища навчався на географічному факультеті Львівського державного університету. З 1958 р. працює на кафедрі економічної географії, спочатку на посаді старшого лаборанта, а з 1962 р. – викладача. У 1966 р. захистив кандидатську дисертацію на тему "Лісопромисловий комплекс Українських Карпат (тенденції розвитку і структура)", а у 1978 р. – докторську дисертацію на тему: "Міжгалузеві територіальні комплекси: проблеми теорії і методики дослідження". З 1988 р. О.І. Шаблій є професором, а з 1990 р. – завідувачем кафедри.

Творчість вченого надзвичайно багатогранна. Насамперед професора Шаблія знають як “сучасного класика" теорії української суспільної географії. Розробка теоретичних, методологічних і методичних питань територіальної організації суспільства була і залишається одним з основних напрямків його наукової діяльності. Він зробив вагомий внесок у концепцію міжгалузевих територіальних комплексів, висунув ідею гнучкої територіальної організації виробництва, обґрунтував закон територіальної організації праці, окреслив сукупність економіко-географічних законів (разом з М.М. Паламарчуком та М.Д. Пістуном), запропонував систему законів і закономірностей територіальної організації виробництва, подав ідею формування територіальних інформаційних комплексів.

Найбільше талант науковця розкрився у незалежній Україні. О. Шаблій чи не першим серед суспільних географів поставив завдання – звільнити географічну науку від застарілих марксо-ленінських догм, декомунізувати її. Вчений з нових позицій науково обґрунтовує теоретичні поняття суспільної географії. В монографіях "Суспільна географія: теорія, історія українознавчі студії" (2001), "Основи загальної суспільної географії" (2003) він дає нові трактування об’єкта і предмета суспільної географії, методів її дослідження, подає нову періодизацію розвитку української суспільно-географічної науки, показує внесок окремих учених у цей розвиток. Ці книги, написані з позицій україноцентризму, стали настільними для всіх вітчизняних географів, їх використовують як науковці, так і вчителі.

О.І. Шаблій, як ніхто інший, усвідомив необхідність підготовки і видання нових україномовних підручників і посібників. За його авторством виходять "Математичні методи в соціально-економічній географії" (1993), "Математичні методи в географії" (1994), "Соціально-економічна географія України" (1994, 1995, 2000), а за редакторством і упорядкуванням – україномовний переклад підручника американських авторів Г. де Блія і П. Муллера "Географія: світи, регіони, концепти" (2004; сам О. Шаблій написав для нього розділ про Україну), хрестоматія для вчителів "Новітня українська суспільна географія" (2007). Значну увагу науковець зосередив на дослідженні творчості визначних українських учених, які жили і працювали в Україні та за її межами. Саме завдяки вивченню їх спадщини професор О.І. Шаблій по-новому підійшов до осмислення теоретичних питань вітчизняної суспільної географії. Він довів, що модерна суспільна географія – це не заново придумані постулати, вона є логічним проводженням антропогеографічних досліджень у першій половині XX ст. таких українських учених, як Степан Рудницький, Володимир Кубійович, Олена Степанів, Валентин Садовський, Антін Синявський, Костянтин Воблий та ін. За ініціативою О. Шаблія спочатку у Львівському, а потім і в інших університетах розпочалося вивчення призабутої або проскрибованої спадщини українських учених. Це вилилося в низку наукових розвідок про життя та творчу спадщину корифеїв української географічної науки.

Величезна заслуга О. Шаблія і в картографічній науці й практиці. Вчений розробляє питання картографічного й математичного моделювання у соціально-економічній географії, бездоганно володіє картографічним методом дослідження, має високу картографічну культуру. Серед творів, до яких він безпосередньо причетний, – краєзнавчі атласи Львівської (1989), Івано-Франківської (1990) і Закарпатської (1991) областей, атласи Івано-Франківської (1985) і Львівської (1991) областей і м. Львова (1993), географічний атлас для школярів "Львівська область" із серії "Моя мала Батьківщина" (2000). Антропогеографічний підхід ученого проявився у створеній ним низці карт для "Національного атласу України", "Атласу вчителя" та підготовленого до друку за його редакцією нового "Атласу Львова".

Професор Олег Шаблій – визнаний лідер львівської суспільно-географічної школи, започаткованої ще на рубежі XIX-XX ст. Григорієм Величком і Степаном Рудницьким. Працюючи майже півстоліття викладачем кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету і будучи два десятиліття її завідувачем, учений організував наукові студії членів кафедри у найрізноманітніших напрямках: історико-, економіко-, демо-, соціально-, політико-географічному, країнознавчому, краєзнавчому тощо. Наукову школу проф. Шаблія формують і пропагують дослідники не тільки ЛНУ ім. І. Франка чи інших закладів м. Львова, але й багатьох регіонів України. За його науковими консультаціями й керівництвом захистили дисертації 3 доктори і понад 20 кандидатів наук.

Крім власне наукової та освітньої діяльності, Олег Шаблій виконує величезну громадську й організаторську роботу. Він є головою Спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій при Львівському університеті, очолює Географічну комісію Наукового товариства імені Шевченка, є заступником Голови НТШ, членом редколегій кількох наукових фахових видань, його обрано академіком АН Вищої школи та

Української Екологічної АН. О. Шаблій – ініціатор і один з найбільш дієвих організаторів Всеукраїнських наукових конференцій з історії української географії і картографії (перша відбулася у Тернополі у 1995 р., всього їх вже було чотири), конференції "Актуальні проблеми географічного українознавства на межі тисячоліть" (Львів, 2000), багатьох наукових семінарів у Львівському національному університеті тощо. Ці заходи, які здебільшого присвячувалися пам'ятним датам в історії вітчизняної географічної науки й насамперед ювілеям видатних її представників, були потужними поштовхами до наступних досліджень їх спадщини, залучення до історико-географічних студій широкого кола географічної громадськості України й діаспори. Сам проф. О. Шаблій дає іншим науковцям неперевершений приклад невтомної діяльності щодо дослідження життєписів призабутих постатей української географічної науки, критичного осмислення їх наукової творчості. І робить він це або у програмних виступах на чергових конференціях чи семінарах, або ж у виданій друком новій солідній монографії.

Найбільше зацікавили О. Шаблія постаті академіка Степана Рудницького і професора Володимира Кубійовича. Саме завдяки його науковій розвідці "Академік Степан Рудницький – фундатор української географії" (Львів, 1993) ім'я даного вченого не тільки було повернуто українській науці, його також визнано засновником української модерної географії. А завдяки низці наукових праць і двотомнику "Володимир Кубійович" (Париж; Львів, 1996, 2000) можемо говорити про започаткування Шаблієм географічного кубійовичезнавства.

Величезним досягненням ученого, гідним наукового наслідування, є створення серії книг "Постаті українського □оц.□ знання", де О. Шаблій є редактором, здебільшого автором розвідок про видатних учених і упорядником їх праць. Крім окремих книг, присвячених В. Кубійовичу (2006) і С. Рудницькому (2007), до неї ввійшли томи про Опанаса Ващенка (2001), Олену Степанів (2002), Валентина Садовського (2004), Мирона Дольницького (2005), Володимира Гериновича (2008), а також книги про Антона Синявського (у співпраці з В. Руденком, 2003), Івана Теслю (у співпраці з Й. Свинком, 2002), Петра Цися (у співпраці з І. Ковальчуком, 2005), Юрія Полянського (у співпраці з Й.Свинком).

Для поширення знань про українську географію серед громадськості України за ініціативою О.І. Шаблія разом з доц. Б.І. Заставецьким створено Всеукраїнський науково-теоретичний часопис "Історія української географії" (виходить як фахове видання у Тернополі з 2000 р.). Проф. О. Шаблій є його шеф-редактором і одним з найактивніших авторів. Зі сторінок цього часопису науковці, вчителі, студенти черпають інформацію не лише про окремі особистості, а й про наукові школи, наукові напрямки, що значно збагачує сучасних дослідників, дає змогу побачити об'єктивну картину української географічної науки.

Ольга Заставецька, Ігор Дітчук

Географічна громада України бажає Олегу Івановичу міцного здоров'я, натхнення, творчого довголіття.

ЛЮБОМИРУ ЦАРИКУ – 55 РОКІВ

28 листопада виповнюється 55 років від дня народження і 28 років науково-педагогічної діяльності доктора географічних наук, доцента, відмінника освіти України, члена-кореспондента Української Екологічної Академії наук, члена Українського географічного товариства, члена УНТШ у Львові, завідувача кафедри геоекології і методики викладання екологічних дисциплін географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Любомира Петровича Царика.

Народився ювіляр 1955 року у мальовничому подністровському селі Порохова Бучацького району в родині вчителів. Батьки – інтелігентні, висококультурні люди – зуміли виховати сина порядним і чесним, цілеспрямованим та наполегливим, навчили знаходити творчий підхід до будь-яких справ, бути доброзичливим і щирим у ставленні до оточуючих.

Після закінчення на той час Базарської восьмирічної школи хлопець розпочав активні пошуки свого шляху в житті. У 1970 р. вступив до Львівського електротехнікуму зв’язку, навчання в якому успішно завершив у 1974 році за спеціальністю радіозв’язок і радіомовлення. У цьому ж році розпочата його трудова діяльність. Далі – служба в армії, де додатково гартувався характер Любомира Петровича. У 1977 році енергійний, допитливий юнак вступає на географічний факультет одного з найпрестижніших вузів – Московського державного університету імені М.В. Ломоносова. Йому пощастило набиратись знань у славетних професорів. У своїх педагогів він також навчився простоти, толерантності, демократичності, за що його поважають студенти та колеги.

Перші дослідження Любомир Петрович розпочав іще в студентські роки на кафедрі економічної географії. Його наукові роботи були присвячені аналізу територіальної структури господарства адміністративного району, розробці системних заходів з вдосконалення територіального управління економічним районом. Заняття в проблемних групах, доповіді на конференціях наукового студентського товариства стали своєрідною школою наукової роботи, а активна участь у громадському житті, культурно-масових заходах (за що ювіляр був неодноразово відзначений) дали можливість набути серйозного досвіду організаторської роботи, що стало в нагоді у його подальшій професійній діяльності.

Після успішного закінчення університету Любомира Петровича рекомендували до навчання в аспірантурі. У 1988 році він успішно захистив

кандидатську дисертацію з проблем вдосконалення територіального управління господарським комплексом економічного району (науковий керівник – д.г.н., професор Т.М. Калашникова).

В серпні 1987 року Любомир Петрович був направлений на роботу у Тернопільський педагогічний інститут і прийнятий на кафедру фізичної географії. Підготовка нових навчальних предметів, наукове кураторство інститутської дружини з охорони природи, екологічні акції, польові навчальні практики – все це захопило молодого науковця, вплинуло на формування його наукових інтересів, стало невід'ємною частиною життя.

Любомир Петрович швидко завоював авторитет у новому колективі. У 1990 році його було обрано деканом щойно створеного географічного факультету. Внесок ювіляра у становлення і розвиток факультету дуже вагомий. Під його мудрим і пильним керівництвом географічний факультет став одним із найкращих в університеті. З ініціативи Любомира Петровича був створений географічний стаціонар (1993), ліцензована перша у вузі непедагогічна спеціальність – екологія і охорона навколишнього середовища (1995), магістратура з даної спеціальності (2001), створена кафедра геоекології та методики викладання екологічних дисциплін, яку він очолює сьогодні, згодом ліцензована спеціальність туризм, відкрита аспірантура з географічних спеціальностей.

Наукова географічна і педагогічна громадськість знає Л. Царика як автора підручника з екології для 10 класу, навчальних посібників, науково-методичних розробок, монографій, наукових і науково-методичних статей, організатора наукових конференцій, експедиційних досліджень, відповідального редактора наукового часопису, наукового куратора обласного еколого-краєзнавчого проекту "Твій рідний край". Наукові інтереси вченого охоплюють широке коло питань географічного, еколого-географічного, ландшафтно-екологічного, освітнього спрямувань. У 1999 році за серію публікацій еколого-географічного спрямування Любомира Петровича було обрано членом-кореспондентом Української Екологічної Академії наук.

Наукові доробки вченого базуються на проведені численних природоохоронних акцій, експедиційних досліджень та польових навчальних практик, зокрема з дослідження екологічного стану долини р. Серет (1989), Тернопільського ставу (1993), інвентаризації зелених насаджень м. Тернополя (1995), природи Голицького ботаніко-ентомологічного заказника (1996), екологічного стану заповідних об'єктів долини Дністра (1997), обстеження регіональних ландшафтних, дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва на предмет їх екологічного стану та рекреаційної ємності (2004), дослідження перспективних природних ядер та екологічних коридорів як основних структурних елементів регіональної екомережі (2005-2008), особливостей природокористування рр. Гнізни, Джурина, Вільховець (2006-2008). За результатами досліджень опубліковано понад 200 наукових праць, в тому числі монографії: "Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення" (1997), "Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки і аналізу" (2001), "Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика" (2005), "Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (теоретичні обґрунтування, практична реалізація)" (2009). У 2010 році Любомиром Петровичем захищено докторську дисертацію за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів.

Наукові праці навчально-методичного спрямування присвячені розробці навчальних предметів географічного і екологічного спрямування. Зокрема, ним розроблені навчальні посібники, практикуми, навчальні матеріали з курсів "Основи соціоекології" (1997, 2002), "Природні заповідні території" (1998, 2003), "Ландшафтна екологія" (2001), навчальний посібник для вищих навчальних закладів "Соціальна екологія" (2001), "Сучасні еколого-географічні проблеми України" (2003), "Конструктивна географія" (2004), "Наукові засади формування екомереж" (2005), "Основи сталого розвитку" (2006), "Екологічна географія " (2007), "Глобальна екологія "(2008).

Особливе місце в працях вченого займає проблема розвитку географічної та екологічної освіти. Започаткований Любомиром Петровичем еколого-краєзнавчий проект "Твій рідний край" (у 2000 р.) спрямований на дослідження рідної природи, збереження і відродження унікальних природних комплексів за участю учнівської молоді. Вченим підготовлена також низка навчальних матеріалів для загальноосвітньої школи: "Проблеми екології рідного краю" (1993), "Основи екологічних знань" (1995, 1996), "Географічні таблиці" (1998), "Навчально-краєзнавчий атлас Тернопільської області" (2000), "Географія Тернопільської області" (2005).

Плідною і результативною є співпраця з іноземними науковцями. Зокрема, за ініціативи Любомира Петровича спільно з польськими колегами було проведено три міжнародних наукових конференції "Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці" (1999), "Екологічна географія: історія, теорія, методи, практика" (2004), "Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива" (2010).

Важливу роль в житті вченого займає керівництво підготовкою дипломних, магістерських робіт, кандидатських дисертацій. За період з 1988 року здійснено керівництво підготовкою 105 дипломних, 15 магістерських робіт на еколого-географічну та еколого-краєзнавчу тематики. За керівництва Любомира Петровича успішно захищені чотири кандидатські дисертації: І.Ю. Чеболдою (1999), Л.В. Янковською (2004), З.М. Герасимів (2007), І.П. Касіяником (2010). В рамках тематики науково-дослідної лабораторії "Моделювання еколого-географічних систем" під науковим керівництвом Л.П.Царика сьогодні проводять свої дослідження 4 аспіранти та 6 здобувачів. За час діяльності лабораторії опубліковано 6 наукових монографій, захищено 4 кандидатські і 1 докторська дисертації. Його учні цінують і поважають свого наставника за підтримку, мудрі поради, по-батьківськи уважне та чуйне ставлення.

На посту головного редактора фахового географічного часопису "Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: географія" Л.П. Цариком підготовлено і опубліковано 28 випусків, із яких чотири спецвипуски присвячені міжнародним і всеукраїнським науковим конференціям, проведеним на факультеті.

В колективі Любомира Петровича знають як творчу людину, ідейного натхненника, чудового організатора, мудрого і толерантного керівника.

Любов Янковська

Редколегія часопису щиро вітає Любомира Петровича Царика з 55-ю річницею від дня народження і бажає міцного здоров'я, творчого натхнення, успіхів у науковій діяльності, реалізації усіх задумів на ниві екологічного просвітництва.

СЛУЖБОВИЙ ПОРТРЕТ 50-РІЧЧЧЯ СУМЛІННОЇ ПРАЦІ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ПРОФЕСОРА ЙОСИПА СВИНКА

У далекому 1960 році молодий випускник геологічного факультету Львівського державного університету Й.М.Свинко був прийнятий на посаду старшого викладача Кременецького педагогічного інституту. Саме з цього часу розпочався відлік його трудової діяльності в межах вузу. Якими були ці п'ятдесят років? Якщо відповідь на питання подати анотовано – це роки цілеспрямованої роботи на розбудову вузу. Від провінційного педагогічного інституту – до знаного в Україні національного університету. І впродовж цього часу відмічено помітний внесок Йосипа Михайловича у вузівську історію і сьогодення.

Свої організаційні здібності і сумлінне ставлення до праці Йосип Михайлович реалізовував на посадах заступника декана і декана природничого факультету, голови профбюро інституту, завідувача кафедри географії (з 1982 року), завідувача кафедри фізичної географії (з 1987 до 2008 року), професора кафедри – з 2008 року. Був ініціатором проведення першої міжвузівської науково-практичної конференції з вивчення, раціонального використання та охорони природних ресурсів Поділля (Кременець, 1963), другої конференції з вказаної тематики (Тернопіль, 1972), Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем підготовки вчителів географії (Тернопіль, 1992), Міжнародної наукової конференції присвяченої проблемам розвитку географії та приуроченої до 100-річчя від дня народження Івана Теслі (Тернопіль, 2002).

Як науковець він є автором понад 300 наукових праць, зокрема колективних монографій "Природа Тернопільської області", "Природа Хмельницької області", підручників "Геологія", "Геологія з основами палеонтології", посібників "Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан", "Природа Тернопілля в геологічному минулому", "Лабораторний практику із геології з основами палеонтології", "Геологія: практикум". Його перу належать наукові статті і книги про славетних українців-природодослідників, що внесли помітний вклад у розвиток природничої науки: професора Івана Теслі, професора Юрія Полянського. Кандидат геолого-мінералогічних наук , професор кафедри фізичної географії з 1991 р., академік Української екологічної академії наук з 2004 року. Учасник численних наукових міжнародних, національних і регіональних конференцій , семінарів, круглих столів.

Викладацька діяльність Й.М.Свинка пов'язана з розробкою і викладанням ним навчальних курсів: "Загальна геологія" для студентів географічного і хіміко-біологічного факультетів, "Новітня геодинаміка земної кори", "Неотектоніка та її відображення в рельєфі", "Природнича географія Поділля", "Медична географія", "Екологічна геологія". Йосип Михайлович є автором першої у педвузах України навчальної програми з курсу "Актуальні проблеми охорони навколишнього природного середовища". Під керівництвом професора Свинка Й.М. підготовлено і успішно захищено 115 дипломних і 5 магістерських робіт, три кандидатські дисертації. Водночас з його ініціативи і за безпосередньої участі створено один з кращих у вузах України геологічний музей, в колекції якого мінерали і гірські породи з усіх куточків України, Кавказу, Уралу, Хібін і навіть далеких Індії,Єгипту, Антарктиди.

Громадська діяльність Й.М.Свинка є надзвичайно різносторонньою. Він активіст природоохоронного руху з 1966 року, один із засновників обласних відділень Українського товариства охорони природи та Українського географічного товариства, Почесний член Українського географічного товариства та Українського товариства охорони природи. Він ініціював створення першого природного заповідника Поділля – "Медобори", двох національних природних парків "Дністровський каньйон" і "Кременецькі гори", карстово-спелеологічного заказника, численних геологічних пам'яток природи, які сьогодні є візитною карткою краю.

Як голова Тернопільського суспільно-культурного товариства "Надсяння" Йосип Михайлович значну увагу приділяє духовним проблемам переселених родин, відновленню історичної пам'яті про події тих часів, організації чисельних поїздок українців Надсяння на малу Батьківщину, відновленню там пам'яток історії і культури. Він є автором книги-спогаду про своє рідне село Ямна на Перемишлянщині (Польща), а також співавтором книги-реквієму "Межовий край у вогні" про польсько-українські взаємини у 1944-1947 роках.

Йосип Михайлович займається великою просвітницькою діяльністю. Він активний пропагандист збереження природи рідного краю, історії і культури Надсяння, освітянських традицій, традицій університету. Часто зустрічається зі студентами в рамках Днів географічного, хіміко-біологічного факультетів і Дня університету, публікується в місцевій і республіканській пресі, активний учасник радіо і телевізійних передач.

Редакційна колегія наукового часопису сердечно вітає Свинка Йосипа Михайловича зі славним трудовим ювілеєм і зичить йому міцного здоров'я, сил і наснаги у реалізації нових творчих задумів

ДО ЮВІЛЕЮ МИРОСЛАВА СИВОГО

У 2010 році виповнюється 60 років від дня народження та 40 років виробничої, науково-дослідної, педагогічної та громадської діяльності доктора географічних наук, кандидата геолого-мінералогічних наук, професора, завідувача кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка Мирослава Яковича Сивого.

Мирослав Якович народився 16 лютого 1950 р. в с. Клебанівка Підволочиського району Тернопільської області, у селянській родині. Батько, Сивий Яків Іванович, походив з великої, заможної в дорадянські часи та національно свідомої родини Сивих. Багато представників цієї родини брали участь у визвольних змаганнях 40-их років минулого століття, були ув'язнені в гітлерівських та сталінських концтаборах (Сиві Яків та Павло), загинули в УПА (брати Володимир, Михайло та Олекса Сиві з Чагарів Збаразьких). В повоєнні роки родина виховала низку представників національно-патріотичної інтелігенції, які були всебічно освіченими людьми. Мати Мирослава, Сива Іоанна Іванівна (з родини Дідиків), теж виховувалася в освіченій сім'ї (її батько в 30-тих роках очолював сільську "Просвіту"). Тому в сім'ї завжди панувала повага до книжки, навчання, яку діти змалку сприймали як належне.

Мирослав Якович у 1965 р. закінчив Клебанівську восьмирічну школу, а в 1967 р. – Тернопільську СШ №6. У цьому ж році поступив до Львівського державного університету ім. І.Франка на геологічний факультет, який успішно закінчив у 1972 р. за спеціальністю "геологія і розвідка родовищ корисних копалин".

Після закінчення університету М. Сивий був скерований на роботу в трест "Уралвуглерозвідка" (м. Челябінськ), де займався дорозвідкою шахтних полів Кизеловського кам'яновугільного басейну на Північному Уралі. Пройшов шлях від техніка до дільничного геолога.

В 1974 р. М.Сивий поступив до аспірантури при відділі геології вугілля Інституту геології та геохімії горючих копалин АН УРСР у Львові (науковий керівник – д. г.-м. наук, професор В.О. Кушнірук). У 1980 р. в Дніпропетровському Гірничому інституті ім. Артема успішно захистив кандидатську дисертацію на тему: "Особливості регіонального метаморфізму вугілля Львівсько-Волинського басейну". Після захисту дисертації працював у відділі геології вугілля на посаді молодшого наукового співробітника.

У 1982 р. Мирослав Якович на конкурсній основі почав працювати на кафедрі географії (нині кафедра фізичної географії) Тернопільського педагогічного університету ім. В.Гнатюка на посаді старшого викладача, а з 1988 р. – доцента. В листопаді 2005 р. у Львівському національному університеті захистив докторську дисертацію на тему: "Теорія і практика конструктивно-географічного аналізу мінерально-сировинних ресурсів Подільського регіону", а в листопаді 2006 р. рішенням ученої ради Тернопільського національного педуніверситету ім. В.Гнатюка призначений на посаду професора кафедри фізичної географії, в липні 2008 р. – на посаду завідувача цієї кафедри.

Результатом десятирічних досліджень в Тернопільському педагогічному університеті стали монографії: "Мінерально-ресурсний потенціал Тернопільської області" – у співавторстві з В. Кітурою (1998 р.) та "Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз та синтез" (2005 р.), а також докторська дисертація.

В монографічній роботі та дисертації М. Сивим розроблена концепція конструктивно-географічних досліджень мінерально-сировинних ресурсів (МСР) та мінерально-сировинних комплексів (МСК) окремих регіонів. Суть її полягає у всебічному аналізі географічних особливостей родовищ корисних копалин (КК) та існуючої інфраструктури МСК, оцінюванні потенціалу МСР, розробці на цій основі сучасних і перспективних оптимізованих моделей територіально-господарських комплексів мінерально-сировинної орієнтації, прогнозуванні їх розвитку, вирішенні геоекологічних проблем, спричинених гірничо-видобувною діяльністю, а також прийнятті управлінських рішень щодо збалансованого природокористування.

В останні роки пріоритетним напрямком досліджень професора Сивого є застосування конструктивно-географічного підходу до вивчення мінерально-сировинної бази України та проблем, які супроводжують експлуатацію родовищ КК у гірничопромислових регіонах країни.

М. Сивий займався також історико-географічними дослідженнями. Ним проаналізовано геологічні аспекти в працях В. Кубійовича, а також історичні особливості вивчення мінеральних ресурсів Поділля зокрема й України загалом, історію геолого-геоморфологічних досліджень Подільських Товтр, вивчення фосфоритоносності Поділля, зроблена розвідка з історії дослідження сульфатного карсту Західного Поділля, вивчення й освоєння бальнеологічного потенціалу Поділля та ін.

В наукових часописах, збірниках матеріалів наукових форумів різного рангу, Тернопільському енциклопедичному словнику М. Сивим опубліковано понад 200 наукових та науково-методичних праць.

За час роботи в Тернопільському педагогічному університеті професором М. Сивим у співавторстві з професором Й. Свинком підготовлено низку україномовних підручників та посібників з геології для студентів географічних, біологічних та хімічних спеціальностей вищих навчальних закладів (вперше в Україні), виданих з грифом МОН України, серед яких “Геологія з основами палеонтології” (Вища школа, 1995), “Лабораторний практикум з геології з основами палеонтології” (Віпол, 1997), “Геологія” (Либідь, 2003), “Геологія. Практикум” (Либідь, 2006), “Геологія з основами геохімії” (Либідь, 2010). Підручники й посібники з геології використовуються в усіх профільних вузах України. Загалом, проф. М. Сивим підготовлено й опубліковано 12 підручників та посібників для вищої школи та вчителів.

На географічному факультеті проф. М. Сивий читає курси “Геологія”, “Геологія з основами геоморфології”, “Основи океанології”, ”Палеогеографія”, “Палеоландшафтознавство” та “Географія мінеральних ресурсів України”.

Проф. М. Сивий керує також підготовкою студентами дипломних, магістерських робіт, кандидатських дисертацій чотирма аспірантами, веде активну рецензійну, редакторську роботу (член редколегії наукового часопису ТНПУ ім.В.Гнатюка “Наукові записки. Серія: Географія”), є також членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти й науки України

Мирослав Якович є комунікабельною, толерантною, високоосвіченою, духовно багатою і творчою Людиною, цікавим співрозмовником, завзятим диспутантом, патріотом, взірцем для викладачів і студентів. Очікуємо від нього не тільки нових наукових, а й поетичних творів. То ж з роси і води Вам, Мирославе Яковичу, міцного здоров’я, творчого натхнення і многая літ.

Колектив географічного факультету

"СТАЛЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ПІДХОДИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВА"

Рішення третьої Міжнародної наукової конференції Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива.

Заслухавши та обговоривши доповіді учасників конференції, на основі проведеної дискусії конференція констатує:

- проблема сталого природокористування залишається актуальною як у теоретичному та прикладному аспектах, не зважаючи на зусилля, які прикладаються вченими (прийняття низки міжнародних та національних програм, зокрема, міжнародної стратегії сталого розвитку, всеєвропейської стратегії збереження біотичного і ландшафтного різноманіття, загальнодержавної програми формування національної екомережі тощо);
- конференція дозволила вивчити результати різноспрямованих досліджень, що проводяться у різних регіонах України і Польщі. Особливо цінними є результати досліджень стосовно охорони довкілля і розгляд методів охорони. Крім того, конференція прилучилась до обміну науковими досягненнями географів України та Польщі;
- на сьогоднішній день основними напрямами досліджень проблем природокористування є:
  a) пошуки шляхів забезпечення сталого земле-, лісо- і водокористування, раціонального використання мінерально-сировинних та рекреаційних ресурсів тощо;
  b) наукове обґрунтування шляхів вирішення екологічних проблем;
  c) збереження і відтворення біотичного і ландшафтного різноманіття, розвиток і практичне створення елементів екомережі.

Перспективними напрямками дослідження проблем сталого розвитку конференція вважає:

a) пошуки шляхів розв’язання проблем на основі системного підходу;
b) наукове обґрунтування природної складової повинно ґрунтуватися на виявлених функціонально-організаційних закономірностях територіальної структури;
c) в основу оптимізації природокористування доцільно покласти функціонально-балансовий принцип та гармонізаційно-зберігаючі моделі;
d) перспективи розвитку сталого природокористування вимагають адекватного законодавчо-правового забезпечення.

Довести до відома органів самоврядування основні позиції за напрямками роботи конференції:

a) екологічні проблеми природокористування в гірничо-промислових районах;
b) при прокладанні шляхів сполучення та створенні водосховищ повинні бути враховані ризики, що виникають;
c) про збільшення площ природно-заповідного фонду й ефективного господарювання в регіональних ландшафтних та національних природних парках;
d) потрібно всіляко вітати подібні зустрічі і можливістю розвивати спільні дослідження на вибраних теренах України й Польщі.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Аніпко Наталія Петрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
2. **Бабюк Лариса** – здобувач кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
3. **Бак Галина Олександрівна** – викладач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
4. **Башкова Лілія Віталіївна** – завідувач методичного кабінету кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
5. **Березка Ігор Степанович** – асистент кафедри геодезії, картографії та управління територіями Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
6. **Білецька Ірина Мирославівна** – кандидат економічних наук, викладач кафедри менеджменту та моделювання в економіці Івано-Франківського інституту Тернопільського національного економічного університету.
7. **Брич Василь Ярославович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
8. **Бронецький Роман Валерійович –** аспірант кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету.
9. **Вітенко Ігор Михайлович –** методист географії лабораторії природничо-географічних дисциплін Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти.
10. **Воловик Володимир Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
11. **Геренчук Марина** – студентка 4-го курсу географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
12. **Гілета Любов Андріївна** – аспірант кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
13. **Горобець Оксана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
14. **Греков Сергій Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.ї
15. **Грицевич Володимир Степанович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
16. **Гурська Тетяна Іванівна** – аспірант кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи Львівського національного університету імені Івана Франка.
17. **Даниленко-Кульчицька Вікторія Анатоліївна** – викладач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
18. **Дворська Людмила Ананіївна –** асистент кафедри аграрної економіки та організації агробізнесу Бережанського агротехнічного інституту.
19. **Добровольська Світлана Ярославівна** – здобувач кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
20. **Зузук Федір Васильович** – доктор геологічних наук, професор, завідувач кафедри географії Волинського національного університету імені лесі Українки.
21. **Калько Андрій Дмитрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри розробки родовищ корисних копалин Національного університету водного господарства і природокористування.
22. **Камінський Богдан Адамович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
23. **Карпюк Зоя Костянтинівна** – молодший науковий співробітник держбюджетної теми "Сучасний стан і перспективи розвитку природно-заповідного фонду Західного Полісся та формування його національно-екологічної мережі" Волинського національного університету імені лесі Українки.
24. **Качурівська Надія Данилівна** – викладач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

25. **Колошко Леся Костянтинівна** – старший викладач кафедри географії Волинського національного університету імені лесі Українки.
26. **Кондрацька Лілія Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
27. **Копер Надія Євгенівна** – аспірант кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
28. **Коровка Мар'яна Ігорівна** – аспірант кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
29. **Костащук Іван Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
30. **Крамарчук Світлана Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
31. **Красовська Олена Юріївна** – асистент кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
32. **Круглов Іван Станіславович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
33. **Кузишин Андрій Васильович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
34. **Куриляк Віталіна Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
35. **Любинська Інна Борисівна** – старший викладач кафедри географії
36. **Мазур Володимир Степанович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
37. **Мисюкевич Ольга Володимирівна** – аспірант кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
38. **Обаранчук Оксана Богданівна** – викладач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
39. **Оливко Оксана Андріївна** – викладач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
40. **Паламарчук Надія Юріївна** – аспірант кафедри геоморфології та палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
41. **Паньків Зіновій Павлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів Львівського національного університету імені Івана Франка.
42. **Паньків Наталія Мирославівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.
43. **Папуша Надія Степанівна** – викладач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
44. **Петлін Валерій Миколайович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
45. Пилипович Ольга
46. **Поплавська Інна Володимирівна** – асистент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
47. **Пушкар Богдан Тарасович** - асистент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
48. **Пушкар Олег Іванович** – аспірант кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
49. **Сеньчук Христина Володимирівна** – магістр географії, пошукувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
50. **Сидорчук Тетяна Вікторівна** – бухгалтер ТОВ "Джерман Авто".
51. **Смалійчук Анатолій Дмитрович** – аспірант кафедри фізичної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
52. **Смаль Валентина Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри країнознавства і туризму Київського національного університету імен Тараса Шевченка.

53. **Смачило Ірина Ігорівна** – аспірант кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
54. **Сокіл Катерина Романівна** – аспірант кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету.
55. **Сухий Петро Олексійович** – доктор географічних наук, доцент, завідувач кафедри геодезії, картографії та управління територіями Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
56. **Тибінь Анатолій Михайлович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
57. **Торушанко Віктор Русланович** – студент 5-го курсу географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
58. **Тріллінберг Галина Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
59. **Царик Любомир Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
60. **Царик Петро Любомирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
61. **Шевченко Андрій Анатолійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.
62. **Шевчук Юрій Федорович** – асистент кафедри гідроекології, водопостачання та водовідведення Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
63. **Штокало Ярослав Юрійович –** викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету.
64. **Явкін В'ячеслав Григорович** – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
65. **Якубівська Юлія Євгенівна –** викладач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЇ

Валентина СМАЛЬ. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ 3

Любомир ЦАРИК, Петро ЦАРИК. З ІСТОРІЇ І СЬОГОДЕННЯ УНІКАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ УРОЧИЩ НАСКЕЛЬНО-СТЕПОВОЇ РОСЛИННОСТІ ДНІСТРОВСЬКОЇ ДОЛИНИ 8

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

В'ячеслав ЯВКІН, Олена КРАСОВСЬКА, Юрій ШЕВЧУК. ЕФЕКТ МЕЗО- ТА МІКРОРЕЛЬЄФУ В УРБОЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСАХ М. ЧЕРНІВЦІ 13

Надія ПАЛАМАРЧУК. МІКРОМОРФОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРШІВСЬКОГО ВИКОПНОГО ҐРУНТОВОГО КОМПЛЕКСУ ОПОРНОГО РОЗРІЗУ БОЯНИЧІ 19

Мар'яна КОРОВКА. СТРУКТУРА ГІРНИЧО-ВІДВАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ КРИВОРІЖЖЯ: ПРОБЛЕМИ ВИДІЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ 27

Ольга МИСЮКЕВИЧ. ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВОЄНОСТІ НА СТАН ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ЛІСІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ 31

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Петро СУХИЙ. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ВІДМІННОСТІ ФОРМУВАННЯ МІСТКОСТІ РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ 37

Володимир ВОЛОВИК. ГЕОГРАФІЧНЕ ТРАКТУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРИ 45

Володимир ГРИЦЕВИЧ, Христина СЕНЬЧУК. АВТОТРАНСПОРТНА МЕРЕЖА КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ 52

Андрій КУЗИШИН. ЗМІНА ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ УПОДОБАНЬ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СВІТЛІ РЕЗУЛЬТАТІВ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 59

Іван КОСТАЩУК, Віктор ТОРУШАНКО. ДИНАМІКА ЕЛЕКТОРАТИВНОЇ ДУМКИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2004 ТА 2010 рр.) 63

Сергій ГРЕКОВ, Марина ГЕРЕНЧУК. ДИНАМІКА ЗМІНИ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ НАСЕЛЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (В ПЕРІОД З 2004 ПО 2010 РР.) 69

Надія КОПЕР. ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЧИННИК ЇЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ 73

Ярослав ШТОКАЛО. ДОХОДИ ДОМОГОСПОДАРСТВ – ПОКАЗНИК РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ 80

Світлана ДОБРОВОЛЬСЬКА. ДНІСТЕРСЬКИЙ КАНЬЙОН: МЕЖІ, ТЕРИТОРІЯ, ПОСЕЛЕНСЬКИЙ СКЛАД 85

Олег ПУШКАР. СУТНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я 89

Андрій КАЛЬКО. ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ ТА ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ ВІДКРИТОГО МОРЯ 95

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

Федір ЗУЗУК, Леся КОЛОШКО, Зоя КАРПЮК. ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ 102

Василь БРИЧ, Світлана КРАМАРЧУК. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ТУРИСТИЧНОМУ БІЗНЕСІ 105

Оксана ГОРОБЕЦЬ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНОЗЕМНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 110

Лілія КОНДРАЦЬКА. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ 114

Наталія АНІПКО. СУЧАСНИЙ СТАН РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ЗАМКІВ ТА ФОРТЕЦЬ КАРПАТО-ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ 120

Володимир МАЗУР. ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ 125

Лілія БАШКОВА, Лілія КОНДРАЦЬКА, Надія ПАПУША. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ НОВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ В'ЇЗНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 130

Галина ТРІЛЛЕНБЕРГ. УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМ ТУРИЗМОМ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ 134

Анатолій ТИБІНЬ Андрій ШЕВЧЕНКО. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 140

Віталіна КУРИЛЯК, Ірина БІЛЕЦЬКА. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ 144

Надія КАЧУРІВСЬКА Богдан КАМІНСЬКИЙ. ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ РИНКУ

ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ 148
Галина БАК. ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ ТУРИЗМУ 152
Інна ПОПЛАВСЬКА. ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ 157
Вікторія ДАНИЛЕНКО-КУЛЬЧИЦЬКА. ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМУВАННЯ ПРОДУКТУ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА 160
Тетяна СИДОРЧУК, Оксана ОБАРАНЧУК. УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ 165
Богдан ПУШКАР. РЕКРЕАЦІЙНЕ ГОСПОДАРСТВО РЕГІОНУ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ 170
Юлія ЯКУБІВСЬКА. ПАРАДИГМА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 174
Оксана ОЛИВКО. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ 178
Людмила ДВОРСЬКА. ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 182
Микола ДЕПУТАТ. ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, МОДЕЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ 187
Ірина СМАЧИЛО. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТУРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ 191

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЕКОЛОГІЯ

Валерій ПЕТЛІН, Любов ГІЛЕТА. ОПТИМІЗАЦІЯ УРБОЕКОСИСТЕМ В УМОВАХ ШУМОВОГО ЗАБРУДНЕННЯ 198
Любомир ЦАРИК. ПІДХОДИ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ФУНКЦІЙ ГЕОСИСТЕМ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ 203
Анатолій СМАЛІЙЧУК, Іван КРУГЛОВ. ГІС-АНАЛІЗ ГЕОЕКОСИСТЕМ НИЗЬКОГІР'Я КАРПАТ У МЕЖАХ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 211
Ольга ПИЛИПОВИЧ, Любов ГІЛЕТА. ГЕОЕКОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОНИ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ "ЛЬВІВ" 220
Тетяна ГУРСЬКА. СУЧАСНИЙ СТАН ПОВЕРХНЕВИХ ВОД БАСЕЙНУ Р. СЯН 224
Мар'яна ГІНЗУЛА. ОЦІНКА АРЕАЛІВ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ В РАЙОНІ РОЗТАШУВАННЯ ГУСЯТИНСЬКОЇ КОМПРЕСОРНОЇ СТАНЦІЇ 231

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

Петро ЦАРИК, Любомир ЦАРИК, Ігор ВІТЕНКО. ПЕРСПЕКТИВА СТВОРЕННЯ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ У ДОЛИНАХ РІЧОК ГНІЗНА, ДЖУРИН ТА ВІЛЬХОВЕЦЬ 236
Зіновій ПАНЬКІВ, Наталія ПАНЬКІВ. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ 242
Лариса БАБЮК. РОЗРОБКА ЕКОЛОГІЧНОЇ СТЕЖКИ "ЧЕРВОНА ГОРА" ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ ДНІСТРОВСЬКО-БЕРЕМЯНСЬКОГО УРОЧИЩА 246
Ігор БЕРЕЗКА. СУЧАСНА СТРУКТУРА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ЇЇ ЗВ´ЯЗОК З ГЕОПРОСТОРОВИМИ ОЗНАКАМИ БАСЕЙНУ Р.СІРЕТ 252
Інна ЛЮБИНСЬКА. ОЦІНКА КЛІМАТИЧНИХ РЕСУРСІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 256
Роман БРОНЕЦЬКИЙ. СУЧАСНИЙ СТАН ОСВОЄНОСТІ БАЛЬНЕОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОДІЛЛЯ 260
Катерина СОКІЛ. СТРУКТУРА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ЗАПОВІДНОСТІ РІЧКОВИХ СИСТЕМ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ 265

ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

ЮВІЛЕЙ ПРОФЕСОРА ОЛЕГА ШАБЛІЯ 273
ЛЮБОМИРУ ЦАРИКУ – 55 РОКІВ 276
СЛУЖБОВИЙ ПОРТРЕТ 50-РІЧЧЯ СУМЛІННОЇ ПРАЦІ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ПРОФЕСОРА ЙОСИПА СВИНКА 279
ДО ЮВІЛЕЮ МИРОСЛАВА СИВОГО 281
СТАЛЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ПІДХОДИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВА 283

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 284

Вимоги до матеріалів, які подаються до часопису!

Надіслані статті обов'язково повинні відповідати Постанові президії вищої атестаційної комісії України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" від 15.01.2003р. №7-05/1 і мати відповідні рубрики.

Для публікації матеріалів в нашому журналі необхідно представити до редакції:

- Статтю в редакторі WORD (версія не нижче 6.0., шрифт Times New Roman, кегль 12, одинарний інтервал) на CD, надруковану на папері формату А4, всі поля 20 мм; рисунки (обов'язково чорно-білі) вставити у текст і представити їх копії на диску (*.jpg *.cdr);
- Рецензію провідного фахівця з даної галузі науки, як правило, доктора наук, завірену відповідним чином;
- Виписку із протоколу засідання кафедри (для аспірантів і асистентів);
- Експертний висновок про можливість відкритого опублікування матеріалів;
- Резюме українською, англійською та російською мовами, ключові слова до них;
- УДК теми статті;
- Список використаної літератури обов'язково оформляти згідно нових вимог ВАКу;
- Відомості про авторів (прізвище, ім`я, по-батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь та звання, адреса, телефон, електронна пошта).

При відсутності однієї з вище перелічених вимог подані матеріали не прийматимуться до розгляду.

Контактні телефони **8 (0352) 43-61-54**
8 (099) 214-26-11
E-mail: pitertsaryk@rambler.ru, pitertsaryk@ukr.net, pitertsaryk@gmail.com

Здано до складання 01.11.2010. Підписано до друку 04.12.2010. Формат 60х84/18. Папір друкарський. Умовних друкованих аркушів 18. Обліково-видавничих аркушів 17,2.
СМП «Тайп». 46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2.
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 15878-4350Р від 12.10. 2010р